

TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİNİN PSİKOLOJİSİ

MÜCAHİT GÜLTEKİN

Sadece İncelemek İçindir
Ücreti Yoktur
İnceledikten Sonra Siliniz ve Bulursanız Satın Alınız.

PINAR

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

MÜCAHİT GÜLTEKİN 1971 yılında Kütahya'nın Tavşanlı ilçesinde doğdu. Uludağ Üniversitesi Psikolojik Danışma ve Rehberlik Bölümü'nü bitirdi. Lisanüstü öğrenimimi aynı üniversitede doktorasını ise Sakarya Üniversitesi'nde tamamladı. Afyon Kocatepe Üniversitesi'nde Psikolojik Danışma ve Rehberlik ana bilim dalında öğretim üyesidir. Yayımlanmış kitaplarıyla katkıda bulunduğu çalışmalar şunlardır: *Psikolojik Danışma Kuramları* (Ortak yazarlı) (2003), *Okul Öncesinde Duygu ve Davranış Sorunları* (2005), *Psikolojik Tehlike* (2008), *Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Dayalı Politika Uygulayan Ülkelerde Kadın ve Aile* (Ortak yazarlı) (2013), *Türkiye'de ve Dünya'da Kadına Şiddet* (Ortak yazarlı) (2015), *Türkiye'de Şiddet Araştırmaları* (Ortak yazarlı) (2016). *Algı Yönetimi ve Manipülasyon Kanmanın ve Kandırmanın Psikolojisi* (2016).

Levent Şahverdi Arşivi

Pınar Yayınları
Alemdar Mh. Çatalçeşme Sk. Defne Han
No: 27/2 Cağaloğlu Fatih-İstanbul
Tel: 0212 520 98 90
www.pinaryayinlari.com pinaryayinlari@gmail.com
Yayınevi Sertifika No: 22787

Türkiye ABD İlişkilerinin Psikolojisi
Mücahit Gültekin

Copyright 2017 © pınar yayınları

Pınar Yayınları • 401
Araştırma İnceleme • 2
ISBN 978-975-352-460-5

Aralık 2017

KAPAK Ömer Faruk Yıldız
SAYFA DÜZENİ Tekin Öztürk

BASKI Milli Basımevi
Maltepe Mh. Davutpaşa Cd. Güven İş Merkezi No: 83.3 201-202
Topkapı-Zeytinburnu-İstanbul
Tel: 0212 544 34 09
Matbaa Sertifika No: 34481

Levent Şahverdi Arşivi

MÜCAHİT GÜLTEKİN

Türkiye ABD İlişkilerinin Psikolojisi

PINAR YAYINLARI

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 11
GİRİŞ 15

BİRİNCİ BÖLÜM
MİSSOURİ ZIRHLISI'NIN TÜRKİYE ZİYARETİ 27
Ziyaret Öncesi Türkiye'ye Kısa Bir Bakış 29
Türk-Amerikan İlişkilerinin Dönüm Noktası 45
Siyasetçilerin Missouri Ziyareti Hakkındaki Yorumları 47
Basının Missouri Ziyareti Hakkındaki Yorumları 51
Missouri'nin Stratejik Hedefleri 62

İKİNCİ BÖLÜM
KURULUŞUNDAN 1945'E KADAR AMERİKA 67
Yerleşme, Yayılma ve Zenginlik 68
Bağımsızlık Savaşı ve Bildirgesi 71
Monroe Doktrini 73
Louisina'nın Alınması, Teksas'ın İlhakı ve 77
Meksika Savaşı 77
Amerikan Dış Politikasının Mistik Kökeni: 90
Manifest Destiny 90
Realizm Teorisi ve Hegemonya 95
ABD Emperyalizmi ve Hegemonya Kavramı 97

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TRUMAN DOKTRİNİ VE MARSHALL YARDIMI 101
Soğuk Savaş Başlıyor 102

Levent Şahverdi Arşivi

Çevreleme Doktrini 103
Askeri Yardımın Türk Kamuoyunda Algılanışı 108
Türkiye'ye Askeri Yardım Antlaşması'nın Maddeleri 114
Marshall Planı 117
Marshall Planı'nın Türk Kamuoyunda Algılanışı 118

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
KORE SAVAŞI VE TÜRKİYE'NİN
NATO'YA ALINMASI 129
"Yaman Bir Fırsat" 132
Kore Harbi'nde Milli ve Dini Terminoloji 135
Kore Savaşı Kararına Tepki 150
Kore Savaşı Hakkında Bazı Gerçekler 155
Türkiye'nin NATO'ya Girişi 165
Türk Ordusunun Dönüşümü 179
Sovyet Tehdidi Ne Kadar Gerçekçiydi? 183

BEŞİNCİ BÖLÜM
İKİLİ ANTLAŞMALAR 187
Kaç İkili Antlaşma Yapıldı? 191
İmzasız Antlaşmalar 193
ABD ve Türkiye'deki Eğitim Kurumları 197
Eğitim Komisyonu Kurulmasına Dair Antlaşma 201
Kuvvetlerin Statüsüne Ait Antlaşma 218
Askeri Kolaylıklar Antlaşması 226
"İkili Antlaşmalar Anıtı" 230

ALTINCI BÖLÜM
CELAL BAYAR'IN ABD ZİYARETİ 233
Bayar Beyaz Saray'ın "Mukaddes Merdivenlerinde" 236
Ziyaretin ABD Tarafından Algılanışı 238
Celal Bayar'ın Konuşmaları 241
Bayar'ın Amerikan Yahudi Komitesi'ni Ziyareti 250

YEDİNCİ BÖLÜM
BAĞDAT PAKTI:
ORTADOĞU'DA BATI SÖZCÜLÜĞÜ 255
Bağdat Paktı: Ortadoğu NATO'su 257

Levent Şahverdi Arşivi

Dulles'in Türk Yöneticilerle Görüşmesi....259
Bandung Konferansı....265
Türkiye'nin BM'de Batı Yanlısı Tutumu....268
Bağdat Paktı Kuruluyor....270
Eisenhower Doktrini ve Bağdat Paktı'nın Sonu....279
1957 Suriye Krizi....282

SEKİZİNCİ BÖLÜM
27 MAYIS 1960 DARBESİ....285
Çok Partili Sistemin Kontrol Noktaları....286
Türk Ordusunda Amerika Etkisi....303
27 Mayıs'a Giden Süreçte Yaşananlar....309
ABD'nin DP'den Rahatsız Olduğu Noktalar....316
27 Mayıs'ın Bazı Soru İşaretleri....330
"NATO'ya CENTO'ya Bağlıyız"....341

DOKUZUNCU BÖLÜM
U-2 CASUS UÇAKLARI VE
JÜPİTER FÜZELERİ KRİZİ....343
Müttefik Yalanı ve Sovyet Tehdidi....344
Pazarlık Masasındaki Müttefik....350
Kriz Haftası....353
Türkiye'nin Kriz Sürecindeki Tutumu....357

ONUNCU BÖLÜM
TÜRK KÖYLERİNDEKİ AMERİKALILAR....365
Barış Gönüllüleri Kuruluyor....366
Barış Gönüllüleri Projesinin Amaçları....369
Barış Gönüllüleri Türkiye'de....371
Barış Gönüllüleri'nin Türkiye'deki Faaliyet Alanları....380

ON BİRİNCİ BÖLÜM
JOHNSON MEKTUBU....389
Johnson Mektubu'nun Arkaplanı....391
Türkiye'nin Kıbrıs'a Müdahale Kararı....395
Johnson Mektubunun Muhtevası....396
İnönü'nün Cevabi Mektubunun Analizi....399
İnönü'nün Amerika Ziyareti....407

Levent Şahverdi Arşivi

ON İKİNCİ BÖLÜM
HAŞHAŞ KRİZİ VE 12 MART MUHTIRASI 413
Haşhaş Krizi Nasıl Başladı? 415
ABD'nin Türkiye'yi Suçlaması 417
ABD Sertleşiyor 420
1971 Muhtırası ve Haşhaşın Yasaklanması 424
Amerika'nın Ektiğini Biçmek 426
Altın Üçgen, CIA ve Uyuşturucunun Asıl Kaynağı 427
Çağlayangil: 12 Mart'ın Arkasında CIA Var 428
Kissinger: Gerekirse Hükümetleri Düşürün 430
Demirel Hükümeti'nin ABD'ye Direnci 433
Gönüllülükten Bağımlılığa 437
Haşhaş Yasağının Kaldırılması ve Haşhaş Krizi'nin Sonu 443

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KIBRIS ÇIKARMASI VE ABD'NİN
SİLAH AMBARGOSU 447
1967 Krizi 449
Harekâtın Sebebi: Kıbrıs'ta Darbe 450
20 Temmuz Cumartesi: Kıbrıs Barış Harekâtı 452
ABD'nin Kıbrıs Harekâtına Karşı Tutumu 454
Türkiye'nin ABD'ye Direnci 463
Bağımlılık Dönemi Türk Dış Politikasında 468
Temel Gerilim 468
ABD'nin Silah Ambargosu ve Türkiye'nin Tepkisi 477
İran İslam Devrimi ve Ambargonun Kaldırılması 480

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNİN İKİ DÖNEMİ 485
Gönüllülük Dönemi 487
Bağımlılık Dönemi 488
Dönemler Arası Farklılıklar 491
Bağımlı Ülkenin Psikolojisi 493

ON BEŞİNCİ BÖLÜM
TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNİN PSİKOLOJİSİ 503
Türk Siyasal Anlam Sisteminin
Yapıtaşı Olarak Batılılaşma 507

Levent Şahverdi Arşivi

Üstünlük Duygusundan Aşağılık Kompleksine 512
Batı'nın ve Doğu'nun Anlamı 521
Türkiye'nin Anlamı 527
Batılılaşmanın Psiko-Politik Anlamı 543
Siyasal İnanç Sistemleri 545
Siyasal Şemalar ve Kalıpyargılar 549
Ulusal Kimliğin Oluşumu 557
Lider Kişilik Özellikleri 572
"Millileştirilmiş Batılılaşma" 574
Politik Davranış ve Bilişsel Tutarlılık 580
Çevresel Koşullar ve Bireysel Özellikler 587

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ 593
TÜRK AMERİKAN İLİŞKİLERİNDE BAZI ÖNEMLİ OLAYLARIN KRONOLOJİSİ 599
KAYNAKÇA 609
DİZİN 623

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ÖNSÖZ

Missouri Gemisi Türkiye'ye yanaştığında babam 11, annem 4 yaşındaymış. Ben 12 Mart Muhtırası'ndan bir kaç ay sonra doğmuşum. Çocukluğum Balyoz Harekâtı, Haşhaş Krizi, Kıbrıs Çıkarması ve silah ambargosunu yaşayan bir ülkede geçmiş. 9 Yaşına girdiğimde, ben farkında değildim ama doğumumdan itibaren ülkemizde tam 10 tane hükümet kurulup, yıkılmış. 12 Eylül'e ilişkin kırık dökük anılarım var. "TİP, TİP, TİP'sizler, komünistler!" diye bir sloganı hatırlıyorum. Komünist kelimesi, hemen her Türk çocuğu gibi içimde tuhaf bir ürperti oluştururdu. 1982 Haziran'ında ilkokuldan mezun oldum. Diplomamın üstünde "27 Mayıs İlkokulu" yazıyor; NATO'ya CENTO'ya bağlılığımızın ilan edildiği ilk darbemizin hayatımda *silinemez* bir yeri var. O tarihten üç ay sonra ise, Ağustos 1960'ta büyük ağabeyim dünyaya gelmiş. Diğer kardeşlerimin hepsi de, benim gibi darbe hükümetleri zamanında doğmuşlar ve hepsi de 27 Mayıs İlkokulu'ndan mezun olmuşlar.

Okulumuzun adının niye 27 Mayıs olduğunu bilmediğim gibi, bu söylediğim şeylerin de hiç birinin farkında değildim. Doktor Kimble'ı, Bonanza'yı ve şüphesiz Teksas ve Tommiks'i daha net hatırlıyorum. Aşk Gemisi, Çarli'nin Melekleri, Dallas ve Şahin Tepesi'ni ise daha da net...

Levent Şahverdi Arşivi

Kısacası ailemin bütün fertleri Soğuk Savaş düzeninde büyümüştü. Yöneticilerimiz tercihini Amerika'dan yana yapmıştı. Her birimizin çocukluğuna Türk-Amerikan ilişkilerinin bir yönü damga vurmuştu; NATO, Kore harbi, Küba Krizi, 27 Mayıs Darbesi, Barış Gönüllüleri, Kıbrıs meselesi, Demokrat Parti ve diğer olayların psikopolitik ikliminde geçmişti çocukluk ve gençlik yıllarımız.

Makarios denilen bir adam vardı örneğin. Haber bültenlerinde sık sık adı geçerdi. Bu ismin siyasal anlamından habersizdik tabii ki. Nedeni bilinmez bir korku verirdi insana bu isim; Brejnev'in verdiği gibi bir korku... Muhtemelen ağabeylerim de Kruşçev'in ismini duyunca aynı şeyleri hissetmiş olmalılar.

İlginç olan bir şey de şu: Rusya, çocuk zihnimde hep karanlık, puslu, nem kokan, zincir şakırtılarının eşlik ettiği ve gardiyan tipli insanların yaşadığı bir hapishane ortamı gibi canlanmıştır. Rusya'ya gitmeden ve hayatımda bir tek Rus görmeden zihnimde güçlü bir Rusya imajı yerleşmişti. Ortadoğu da buna benzer bir şeydi; karışık, kaotik, mutsuz... Amerika öyle miydi? Hep canlı, neşeli, aydınlık, ışıl ışıl... Bu imajların kaynağını ancak 1950'li yılların gazetelerini incelediğinde anlayabiliyor insan. Hemen her gazetede bulunan Holywood sayfalarında bembeyaz, sürekli gülümseyen, pırıl pırıl bir ülke tasvir ediliyordu. Rusya'dan, Bulgaristan'dan, Çekoslavakya'dan, Mısır'dan bahseden sayfalar gerilim filmi gibiydi. Bu haberlerle korkan/gerilen insanlara Holywood sayfaları terapi gibi geliyor olmalıydı.

Soğuk Savaş düzeninde ülkemizin yaptığı tercihin oyunlarımıza bile sinmiş olması ilginçtir. Örneğin, mahallemizde, "Bir, iki, üçler yaşasın Türkler/Dört, beş, altı Polonya battı/Yedi, sekiz, dokuz Ruslar domuz/On, on bir, on iki İngilizler tilki/On üç, on dört, on beş Amerika kardeş." şeklinde söylenen bir tekerleme vardı. Oyunlarımıza sinen bu psikopolitik iklimde Amerika'ya "kalleş" diyenlerin "komünistler" olduğu

Levent Şahverdi Arşivi

söylenirdi. Amerika bizim kardeşimizdi. Aksini iddia edenler ya *kızıl* komünistti, ya da *yeşil* komünist. Müslüman kalarak Amerika'ya karşı çıkmak olacak şey değildi. Soğuk Savaş düzeninde yerimiz Amerika'nın yanı olarak tayin edilmişti. Buna karşı çıkan bir ailenin (sayıları çok azdı) içinde yetiştiğim için şükrediyorum. Misak-ı Milli sınırlarının tamamına çöreklenen bu kalıpyargıya isyan eden babamı bir kez daha rahmetle anıyorum.

Bu kitap bir bakıma ailemin ve kendimin nasıl bir psikolojik iklimde yetiştiğini anlama çabasıdır; siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler alanına dönük bir iddia taşımıyor.

Kitabı yazma sürecinde, eş-dost muhabbetlerinde lafı döndürüp dolandırıp hep bu konuya getirdim. Onlar bu muhabbetlere katılarak kitabın şekillenmesine katkıda bulundular.

Kitabı yayınevine göndermeden önce bazı arkadaşlara ve hocalarıma gönderdim. Yoğun iş yüklerine rağmen, kitabın en azından bazı bölümlerini okuyup düşüncelerini benimle paylaştılar. Bunun için, Şuayıp Özdemir, Abdullah Eryavuz, Ömer Avcı Hocama; kitap hakkında bana görüşlerini bildiren Arif Özel, Ali Ağaoğlu ve İsmail Duman'a teşekkür ediyorum. Kenan Çağan Hocam, kitabı baştan sona okuyup kitap için çok önemli değerlendirmelerde bulundu; kendisine teşekkür ediyorum. Mehmet Erkol Hocam, bana kitabı yazarken kullandığım kaynak önerilerinde bulundu; yaptığımız uzun sohbetlerde birikiminden çok faydalandım.

Pınar Yayınları'nın yayın yönetmeni Cevat Özkaya kitabı baştan sona okuyup düşüncelerini benimle paylaştı. Kendisine teşekkür ediyorum. Döneme ilişkin gazeteleri ve dergileri TBMM Kütüphanesi'nden edindim. Bunun için bana kolaylık gösteren Şavkı Bey'e ve kütüphane çalışanlarına da teşekkürlerimi sunuyorum.

Ele aldığımız döneme ilişkin kuşkusuz pek çok kaynak ve

Levent Şahverdi Arşivi

çalışma bulunuyor. Bu çalışmalar içinde okuma fırsatı bulamadığım, gözden kaçırdığım, ulaşamadığım çalışmalar da bulunuyor. Şüphesiz ulaşılmamış her kaynak kitabın içeriğine ilişkin farklı eksiklikleri tamamlayacak ve yanlışları düzeltecektir. Bu bakımdan kitabın tamamlanması gereken eksiklikleri bulunduğu açıktır. Kitabın, taşıdığı eksiklik ve yanlışlara dair yapılacak uyarı ve katkılara ihtiyacı olduğunu ifade etmek istiyorum.

Cenab-ı Allah'tan çabalarımızı kendi katında makbul kılmasını niyaz ediyorum. Aşırılıklarımızdan ve hatalarımızdan dolayı onun affına ve merhametine sığınıyorum.

Mücahit Gültekin
Aralık-2017/Afyonkarahisar

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Halil İnalcık Hoca'nın çevirdiği *ABD Tarihi* kitabını okurken, zaman zaman sanki başka bir ülkenin tarihini okumuyormuşum gibi bir hisse kapıldım. Şehir isimleri, yerler-mekânlar, gündelik hayat ilişkileri anlatılırken yaşadığım bu aşinalık hissi beni ürküttü. "McArthur", "Nebreska", "Arizona", "Elmalı turta"... hepsi ne kadar da tanıdık, ne kadar da "bizden" gibi geliyordu... Hatta bazen okuduğum bir pasaj, beni çocukluk yıllarıma götürdü; o yıllarda okuduğumuz çizgi romanlar, dizi filmler, dergiler, gazete haberleri zihnimde canlandı. Muhtemelen 1950'li yıllardan sonra doğan herkes, böyle bir kitap okurken, kısmen de olsa benzer duyguları yaşayacaktır. Bu da gösteriyor ki, hemen hepimiz özellikle 1945'ten sonra başlayan ağır Amerikan propagandasının az ya da çok mağduruyduk.

Çocukluk ve gençlik yıllarını 1970'li ve 80'li yıllarda geçirenler, Eurovision şarkı yarışmasının nasıl bir milli mesele gibi algılandığını hatırlayacaklardır. Yarışmada bizi temsil eden şarkının/şarkıcının kaç puan aldığı çok önemliydi. Ama daha da önemlisi, bir Batı Avrupa ülkesinden puan alıp almamamızdı. "İsviçre"den gelen bir üç puan ülkenin göğsünü kabartırdı. Ya da, milli takımın/futbol kulüplerinin Avrupalı bir takıma attığı bir gol, bütün bir ülkeyi coşturur, spikeri hıçkırıklara boğardı. Hatırlıyorum, Avrupa kulüplerinde oynayan futbolcularımız "İtalya elçimiz", "Almanya elçimiz" gibi ifadelerle

Levent Şahverdi Arşivi

tanımlanırdı. Batı'da temsil edilmek, Batı'dan "aferin" almak, Batı'yı simgeleyen bir alanda "başarılı" olmak bütün bir ülke için çok değerliydi.

80'li yıllarda, gazeteler, bir İngiliz turistin "Türkler çok misafirperver" gibi bir sözünü ilk sayfadan haber olarak verebilirdi. Batılı siyasetçi ya da önemli bilim adamları "Türk Dostu" denilerek tanıtılırdı. Ya da NASA'da çalışan bir bilim adamının "Türk kökenli" olmasından övünçle bahsedilirdi. Bütün bunlar yaklaşık üç asır yıl önce başlamış bir ezikliğin, aşağılık duygusunun (ki zamanla komplekse dönüşmüştü) işaretleriydi. Ama ilginç olan bunun çoğu zaman fark edilemiyor ya da normal geliyor olmasıydı.

İsveç'in verdiği bir üç puandan neden bu kadar mutlu oluyorduk ya da ABD tarihini okurken yaşadığım bu "aşinalık/tanıdıklık/yakınlık", "bizden gibi" hissi nasıl oluşmuştu? Nereden ve nasıl yerleşmişti bu şey...

Bunun; siyaseti, sokakları, radyoları, okulları, gazeteleri, giyim-kuşam ve davranışları saran ve ülkemize Missouri Gemisi'yle birlikte gelip yerleşen psikolojik iklimle ilgili olduğunu düşünüyorum. İçine doğduğumuz bu psikolojik iklim duygulara, düşüncelere, bireysel ve kolektif bilinçaltına sirayet ediyor. Eğer özel bir direnç gösterilmiyorsa, bu psikolojik iklimin bir kişiyi ya da toplumu hepten kuşatıp, esir almaması mümkün değildir.

Peki ama, bize hem coğrafya hem de kültür açısından bu kadar uzak olan/olması gereken Amerika nasıl olmuştu da kendisiyle ilgili sıcacık bir psikolojik iklim var edebilmişti ülkemizde? Bu sorunun cevabı, elbette ki, 1946 Nisan'ında ülkemize gelen Missouri Gemisi'yle açıklanamayacak kadar tarihsel bir derinliğe sahiptir. Türkiye, o yıllarda Amerika'dan gelen psiko-sosyo-politik havanın etkisine girmeye her yönüyle hazırdı.

Levent Şahverdi Arşivi

Amerika'ya ait olan şeylerin bizim psikolojik dünyamızda "pozitif" kodlanışı tarihimizin içine gömülü olan ve bazen kolay fark edilemeyen bir ülke/ulus psikolojisiyle ilişkilidir. Bu psikolojinin köklerini Osmanlı'nın son 250 yıllık döneminde bulmak mümkündür.

Türk-Amerikan ilişkilerinin siyasi, stratejik ve askeri temelde kuruluşunun üzerinden 70 yıl geçti. Ben bu satırları yazdığım esnada ABD'yle ilişkilerimiz hâlâ ülke gündemimizin birinci sırasında yer alıyor. ABD'nin PYD'ye, PKK'ya yardımı, FETÖ'yle olan ilişkisi şu sıralar en çok konuştuğumuz konular arasında yer alıyor. Bununla beraber, pek çok yazar, analist Türk-Amerikan ilişkilerinin "stratejik ittifak" boyutuna göndermede bulunuyor, Türkiye'nin bir NATO ülkesi olduğu sık sık hatırlatılıyor.

ABD'nin ülkemizde gerçekleştirilen darbelerle olan ilişkisine, teröre verdiği desteğe ve Türkiye'nin ulusal çıkarlarının karşısında yer almasına rağmen her iki tarafın siyasilerince bu ilişki "müttefik" ilişkisi olarak anılmaya devam ediyor.

Türk-Amerikan ilişkilerinin "stratejik ittifak" temelinde sürdürülebiliyor oluşu gerçekten üzerinde düşünülmeye değer bir konudur. Bu ilişkiyi ilginç ve bir o kadar da üzerinde düşünülmeye değer kılan şey, ABD'nin, Türkiye'nin Ermeni meselesi, Kıbrıs meselesi ve terör meselesi gibi en önemli ulusal davalarında karşısında yer almış olmasıdır.

Bu çalışma için ön hazırlık yaparken zihnimde dört temel soru birikmişti:

1. Amerika Türkiye'ye nasıl bu kadar kolay yerleşebildi? (Türk-Amerikan ilişkilerinin bugüne kadar devam eden temel belgesi olan 12 Temmuz 1947 Antlaşması Missouri Gemisi'nin gelişinden sadece 15 ay sonra imzalanmıştır. 1948'de Ekonomik İşbirliği Antlaşması, 1949'da ise Eğitim ve Kültür Antlaşması imzalanmıştır.)

Levent Şahverdi Arşivi

2. Türkiye'yi 70 yıllık ilişki sürecinde sağ-sol, asker-sivil pek çok farklı hükümet yönetmiş (DP, CHP, Milliyetçi Cephe hükümetleri, askeri yönetimler) ancak Türk-Amerikan ilişkilerinde temelde bir değişiklik olmamıştı. İç politikada kıyasıya çatışan partiler nasıl oluyordu da Türk-Amerikan ilişkileri söz konusu olduğunda görüş birliği içinde olabiliyordu?

3. Türkiye ulusal çıkarlarıyla çatıştığı zamanlarda bile (Küba Krizi, Kıbrıs meselesi, haşhaş krizi gibi), ABD'nin yanında yer alabiliyordu. Özellikle "Milliyetçilik" gibi resmi ideolojinin altı temel ilkesinden birine rağmen bu nasıl mümkün olabiliyordu?

4. Türkiye, bu ilişkinin ulusal çıkarlarına zarar verdiğini anladıktan sonra bile (1964 Johnson Mektubu'ndan sonra) niçin ABD'den vazgeçemiyor, bu ilişki her defasında güncellenip yeniden güçleniyordu?

Konu, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkilerin, siyasi tarihin bir konusu olması sebebiyle -doğal olarak- bu alanların terminolojisi çerçevesinde ele alınıp tartışılmış. Dolayısıyla konunun psikolojik boyutu çoğu zaman göz ardı edilmiş. Hâlbuki Türk-Amerikan ilişkilerinin psikolojik doğası anlaşılmadan yukarıdaki sorulara tatmin edici cevaplar vermek çok mümkün görünmemektedir.

Örneğin Missouri'nin ziyareti Türk tarafındaki duygusal ve romantik ABD algısını bütün açıklığıyla yansıtmaktadır. Bu romantizm yaklaşık 20 yıl boyunca devam etmiştir. Türkiye daha sonraları çok acısını çekeceği ikili antlaşmalara bu romantizm atmosferinde imza atmıştır. Özellikle Türk-Amerikan ilişkilerinin yapısal ve kurumsal anlamda kurulduğu 1964'e kadar olup bitenler incelendiğinde bir *devlet aklından* ziyade bir *devlet psikolojisinden* bahsetmenin daha doğru olduğu görülecektir. 1946 yılında Meclis Kürsü'sünde Roosevelt'i *"Peygamber gibi temiz ve kusursuz."* olarak tanımlayan CHP vekili Muhittin Baha Pars'ın ABD algısı Türk tarafının psikolojik koşulları hakkında bir fikir vermektedir. Zira gelişen olaylar çerçevesinde Türk siyasetçisinin tepkilerindeki psikopolitik içeriğin izi sürüldüğünde bu algının bir istisna olmadığını görebiliriz.

Levent Şahverdi Arşivi

Pars'ın; 23 Nisan 1920'de Bursa Milletvekili (Birinci Grup'ta), Türk Ocakları Genel Kurultay'ı Merkez üyeliği, Türkiye Komünist Partisi Genel Sekreterliği ve Eskişehir İstiklal Mahkemesi üyeliği gibi görevlerle geçmiş kişisel tarihi de dikkate alındığında, ABD'ye karşı hissedilen bu duygu yoğunluğu daha da ilgi çekici bir hal almaktadır.

Pars'la aynı gün Meclis'te konuşan ve *"Işık nereden geliyor? Amerika'dan. Ümit nereden geliyor? Amerika'dan. Güven nereden geliyor? Amerika'dan."* diyerek Türkiye'nin bakması gereken yeri açıklayan Hamdullah Suphi'nin (Tanrıöver) aynı zamanda Türk Ocağı Genel Başkanlığı yapmış olduğu ve İstiklal Marşı'nı Meclis'te ilk okuyan kişi olduğu da hatırlandığında, o gün Meclis'e hâkim olan psikolojik iklimin beslenme kaynakları hakkında daha derin düşünmemiz gerektiğini anlıyoruz.

Bu duygusal iklimin 1965'te Meclis'te Barış Gönüllüleri'ne ilişkin yasa tasarısının görüşüldüğü sırada hâlâ devam ediyor olduğunu görmek -arada geçen olaylar dikkate alındığında- şaşırtıcı gelecektir. O yıl çıkarılmaya başlanan *Komünizme ve Komünistlere Karşı Türk Basını* fasiküllerinin ilkinde Falih Rıfkı Atay ise Türk milliyetçilerine seslenecek ve *"Türk milliyetçileri! Amerika'yı Atatürk gibi seviniz!"* diyecektir. Aynı fasiküllerde Ahmet Kabaklı da İslâmcılığın nihai hedefini açıklar: *"Her İslâmcılık son hedefte Batıcılıkla birleşir."*

Türkiye'nin Batı'yla olan ittifakının psikopolitik derinliğini belki de en çarpıcı şekilde, 29 Ocak 1954 günü Amerikan Kongresi'nde konuşan Celal Bayar yansıtmış olmalıdır. Türkiye'yi NATO'nun *"imanlı bir uzvu"* olarak tanımlayan Bayar, aynı zamanda Türkiye'yi ABD'li sermayedarlar için *"münbit bir toprağa"* benzetmişti. Peyami Safa'nın Türk İnkılabı'na Bakışlar'daki Türkiye benzetmesi ise daha bir kışkırtıcıdır. Safa, Türkiye'yi "dişi Asya" ile "eril Avrupa'nın" arasında yer alan *"zifaf döşeği"*ne benzetmişti.

Şüphesiz, Türk-Amerikan ilişkilerinin tarihi bu örneklere benzeyen pek çok olayın yaşandığı acıklı bir öyküdür. Bizim

Levent Şahverdi Arşivi

için bu öykünün hemen her safhası trajiktir. Ancak Küba Krizi'nde olduğu gibi bazen bu trajedinin komiklikle birleşip acıyı daha fazla arttırdığı da olmuştur. Bazen de Haşhaş Krizi ya da Kıbrıs meselesinde olduğu gibi kısa süren umut verici gelişmeler bu acıyı az da olsa hafifletmektedir. Nihayetinde bizim için Türk-Amerikan ilişkilerinin öyküsü; öfke, acı, hayal kırıklığı ama en çok da mahcubiyetle yüklüdür.

Bu kitap bu öykünün niçin böyle yazıldığını anlamaya çalışırken, Türk-Amerikan ilişkilerini yansıtan olayları tarihsel birer vaka olarak alıp bu vakaların psikolojik dinamiklerini anlamaya çalışıyor. Çünkü Türk-Amerikan ilişkilerinin tarihinde yaşanan pek çok olayı ve Türk tarafının bu olaylar karşısında gösterdikleri tepkileri sadece uluslararası ilişkilerin terminolojisini kullanarak kavramak çok mümkün değil. Türkiye'nin ABD'yle olan ilişkisi, bu kitabın da anlatmaya çalıştığı gibi "çıkar" ilkesinin çok ötesindedir. Bu ilişki, belki de Bayar'ın dediği gibi "iman" gibi daha farklı bir alanın kavramsal çerçevesi kullanılarak yeterince anlaşılabilir.

Şüphesiz Türk-Amerikan ilişkileri gibi siyasetin, siyasi tarihin ve uluslararası ilişkilerin kesiştiği bir konuyu psikolojik perspektiften incelemenin önemli zorlukları bulunuyor. Bu zorluklardan bazılarını şu şekilde özetleyebilirim:

1. Türk dış politikası görece olarak araştırmaya kapalı bir alandır. Dış politika uzun yıllar hükümetler üstü bir konu olarak kamuoyunun tartışmasına kapalı tutulmuştur. Dış politika arşivlerinin araştırmacıların çalışmalarına açılmamış olması sebebiyle konu, Meclis tutanakları, siyasilerin açıklamaları, antlaşma metinleri ya da diğer ülkelerin kamuoyuna açtıkları arşivlerle sınırlıdır. Dolayısıyla gazete haberleri ve anılar gibi ikincil kaynaklar önem kazanmaktadır.

2. Türk-Amerikan ilişkileri dediğimizde, kuşkusuz çok geniş bir alandan söz ediyoruz. Bu ilişkiyi hiç bir boyutunu

Levent Şahverdi Arşivi

ve bu ilişkiyi yansıtan hiç bir olayı atlamadan incelemek pek imkan dâhilinde olan bir şey değildir. Dolayısıyla bu ilişkiyi en iyi şekilde örnekleyen bazı olayları seçmek bir bakıma zorunluluktur. Bu araştırmada da bu yapılmış ve iki ülke arasında gerçekleşen olaylar arasından bazıları seçilerek incelenmiştir. Bu olaylar seçilirken siyasi tarih ya da dış politika kitaplarında yer alan ve üzerinde önemle durulan olayların kitapta yer almasına özen gösterilmiştir.

3. İki ülke arasında gerçekleşen olayların tamamını kapsamaya ilişkin zorluk, Türk-Amerikan ilişkilerinin tarihi için de söz konusudur. Bu ilişkiler 1800'lü yılların başında başlamış ve hâlâ da devam etmektedir. Bu sebeple incelenecek zaman dilimini sınırlamak da kitabın hacmi ve araştırma kolaylığı açısından gerekli görülmüştür. Dolayısıyla bu kitapta 1946-1980 yılları arası ele alınıp incelenmiştir.

4. Bir başka zorluk ise ülkemizde siyaset psikolojisine ilişkin kaynakların çok az olmasıdır. Var olan kaynakların da daha çok giriş niteliğinde olduğunu belirtmek gerekir. Siyaset psikolojisi alanının dünyada da yeni yeni gelişmeye başlayan bir alan olduğu dikkate alınırsa bu bir bakıma doğaldır. Bu noktada Vamık Volkan'ın adını ayrıca zikretmek gerekiyor. Volkan ülkemizde tanınan bir politik psikoloji uzmanıdır ve ülkemizde 20 civarında kitabı (bunlardan bazıları siyaset psikolojisiyle ilgili değildir) yayınlanmıştır. Fakat Volkan'ın psikanalitik yönelimli bir uzman olması ve konuya sadece psikanalitik perspektifin kavramlarıyla yaklaşıyor olması önemli bir sınırlılıktır. Ayrıca Volkan'ın ABD devleti adına çalışan bir uzman olması da konuya tek yönlü bir bakışı beraberinde getirmektedir.

Diğer taraftan Türk siyasetini psikopolitik bir perspektiften inceleyen çabaların yok denecek kadar az olduğunu da belirtmek gerekiyor. Örneğin Türk siyasetine yön veren önemli isimlerin (İsmet İnönü, Adnan Menderes, Bülent Ecevit, Necmettin Erbakan gibi) siyasi davranışlarının/siyasi kararlarının ya da Türk-Amerikan ilişkilerine damga vuran olayların

Levent Şahverdi Arşivi

psikopolitik bir pencereden incelendiği müstakil çalışmalar bulunmamaktadır.

Siyaset psikolojisi alanının Batılı sosyal bilimlerinin perspektifine dayanıyor olması da ayrıca bir problemdir. Zira bu alandaki kavramsal çerçevenin, psikolojinin kültürel ve tarihsel koşullar içinde oluşan bir bilim olduğu dikkate alındığında, Türk siyasi hayatını incelemek için yeterli olmadığını söyleyebiliriz. Ülkemizde psikolojinin klasik alanlarında bile hâlâ ithal bilgiyle yetiniliyor olduğunu, özgün çalışmaların pek bulunmadığını dikkate aldığımızda bu anlaşılabilir bir durumdur.

Bütün bu sınırlılıklara rağmen Türk-Amerikan ilişkilerini simgeleyen olayları, psikolojik doğasına dikkat ederek incelemenin bu ilişkinin dinamiklerini daha iyi anlamamıza katkıda bulunacağını söyleyebiliriz. Bu kitap da bunu yapmaya çalışmaktadır.

Kitabın kurgusu ve içeriği hakkında da bilgi vermek faydalı olacaktır. Kitap önsöz ve girişi dışında 15 bölümden ve kısa bir sonuç kısmından oluşmaktadır. İkinci, on dördüncü ve on beşinci bölümler hariç diğer bölümler Türk-Amerikan ilişkilerinin psikolojik doğasını anlamamıza yardımcı olacak olayları ele almaktadır. İkinci bölüm Türk-Amerikan ilişkilerinin kurulduğu II. Dünya Savaşı öncesine kadarki Amerika Birleşik Devletleri'ni özet bir şekilde incelemektedir. Bu bölümün amacı, Türk yöneticilerdeki 1946 yılında başlayıp, 1964 yılına kadar devam eden romantik ABD algısının gerçeklikten ne denli kopuk olduğu hakkında bir fikir vermektir. Diğer bir ifadeyle "gerçek ABD" ile Türk yöneticilerinin, Türk aydınlarının kafasındaki ABD arasındaki farkı görmeye imkân vermektir. Bu fark çalışmamız açısından önemlidir. Çünkü kitap bir bakıma Türk yöneticilerdeki gerçeklikten kopuk bu algının nasıl yerleştiğinin cevabını aramaktadır. 14. bölüm, Türk-Amerikan ilişkilerinin "gönüllülük" ve "bağımlılık" olarak isimlendirdiğimiz iki dönemi arasındaki farkları ortaya koymayı ve bu iki dönem arasındaki Türk halkı ve yöneticileri arasındaki ABD

Levent Şahverdi Arşivi

algısındaki değişimini kategorik bir çerçeveye oturtmayı amaçlamaktadır. Bu bölümde ayrıca bağımlı ülkenin psikolojisine de ayrıca değinilmektedir. 15. bölüm ise Türk-Amerikan ilişkilerini biçimlendiren psikolojik iklimi incelemektedir.

Burada kitabın iki ülke arasındaki siyasi, stratejik ilişkinin psikolojik profilini yansıtmak için nasıl bir çerçeve sunduğuna, nasıl bir usul izlediğine de değinmek faydalı olacaktır.

İlk olarak şunu belirtmek gerekiyor: Kitapta iki ülke arasında kurulan ilişkide biz daha çok Türk siyasal ve kültürel elitinin ABD'yi nasıl algıladığına ve anlamlandırdığına odaklandık. Başka bir ifadeyle Türk-Amerikan ilişkilerinde Türk tarafının duygu ve düşünce dünyası daha çok dikkate alındı.

Kitap, Türk-Amerikan ilişkilerinin 35 yıllık tarihine odaklanmaktadır. Bu süre içinde Türk yöneticiler tarafından hem pozitif hem de negatif olarak algılanan ve yorumlanan gelişmeler yaşanmıştır. Biz bu gelişmeleri/olayları Türk yöneticilerin psikolojik dünyasını anlamamıza katkı sağlayacak ayrıntılara dikkat ederek sunmaya çalışıyoruz. Bu olaylar, Türk tarafının yaşadığı sevinçleri, coşkuyu, moral bozukluklarını, kaygıları, korkuları, iç çatışmaları/gerilimleri ve hayal kırıklıklarını yansıtan vakalar olarak ele alınmıştır. Bu bakımdan her bir bölüm siyasi vakaların psikolojik ayrıntılara dikkat ederek aktarılmasını hedeflemektedir. Böyle bir hedef şüphesiz, içinde avantaj ve dezavantajlar taşıyan, kitaba ilişkin bazı özellikleri beraberinde getirmiştir. Bunları da kısaca özetlemek gerekir:

1. Kitap, Türk-Amerikan ilişkilerinin tarihini kronolojik bir sıralama içinde sunmayı hedeflememektedir. O yüzden ele aldığımız her bir olay arasında başka gelişme/olaylar da bulunmaktadır. Biz, biraz önce de söylediğimiz gibi, iki ülke arasındaki ilişkilere damga vuran en önemli olayları ele aldık. Ancak yine de her bir bölüm kronolojik bir sıralama gözetilerek sunulmuştur. Bu, Türk tarafının psikolojik dünyasındaki değişimleri anlamamız açısından gereklidir.

Levent Şahverdi Arşivi

2. Kitap bir siyasi tarih kitabı olmamasına rağmen siyasi gelişmelere bütün ayrıntılarıyla olmasa da yer verilmeye çalışılmıştır. Bunun iki sebebi var. Birincisi okuyucuya, özellikle genç okuyuculara bu ilişkinin tarihi hakkında (anahatlarıyla da olsa) bilgi vermektir. Dolayısıyla bu çalışma bir yönüyle Türk-Amerikan ilişkilerinin tarihidir. Ancak asıl önemli sebep, Türk tarafının psikolojik dünyasını iki ülke arasında geçen siyasi gelişmelere dayanarak anlamaya çalıştığımız için, bu gelişmeler hakkında en azından kitabın amacına hizmet edecek kadar yer vermenin kaçınılmaz olmasıdır.

3. Kitap genel olarak iki ülke arasında gerçekleşen olaylara dayanarak Türk tarafının psikolojik dünyasını anlamaya çalışmaktadır. Burada yöntemsel olarak iki seçenek üzerinde durdum. İlki, her bir olayı anlattıktan sonra, olayın psikopolitik tahlilini yapmaktır. Bu yöntem "durmayı" gerektirmektedir. Hatta bir olayın içinde bile "durup tahlil yapmayı" gerektiren pek çok söz, davranış, karar ve tepki bulunmaktadır. Durup analiz yapmak, hem kitabın akışını olumsuz etkileyecek hem de, bölümler içinde tekrarlar kaçınılmaz olacaktı. İkinci seçenek ise şuydu: Olayları Türk tarafının psikolojik dünyasını yansıtacak bir dikkatle sunmak ve kitabın sonunda bu olayları anlamlandıracak psikopolitik bir çerçeve sunmak. Ben ikincisini tercih ettim. Bu seçenek Türk-Amerikan ilişkilerinin seyrini kopukluklara mahal vermeden bir bütün içinde sunmaya imkân veriyor. Buna rağmen her bir bölümde olayları incelerken, kitabın akışını bozmamaya dikkat ederek küçük psikolojik tahliller de yapmaya çalıştım. Ancak temel amacım kavramsal analizler yapmaktan daha çok gelişmelerin akışı içinde Türk tarafının psikolojisini olaylara verilen tepkiler üzerinden yansıtmak oldu.

4. Son bölüm Türk-Amerikan ilişkilerinin psikolojik iklimini yansıtan genel bir değerlendirme sunduğu için bu bölüme dair bir kaç noktayı açıklamak yerinde olur. Zira biz bu bölümde Türk tarafının Amerika'yla olan ilişkisinin psikolojik

Levent Şahverdi Arşivi

doğasını temel bir dinamiğe dayanarak açıklamaya çalışıyoruz. Bunun sebebi şudur:

Türk-Amerikan ilişkilerinin 35 yıllık tarihinde 30 hükümet kurulmuştur. Bunların içinde 1960 darbesi ve 1971 muhtırasından sonra seçimle iş başına gelmemiş hükümetler de bulunmaktadır. Bu süre zarfında hem sağ, hem sol; hem askeri, hem de sivil yönetimler iş başında olmuştur. Buna rağmen farklı hükümetler zamanında Türk-Amerikan ilişkilerinde bazı gerilimler yaşansa da, bu durum hem stratejik temelde hem de Türk tarafının psikolojik dünyasında esaslı bir değişime yol açmamıştır. Bu argümanın gerekçelerini 11, 12 ve 13. Bölümlerde açıklıyoruz.

Son bölümde Türk-Amerikan ilişkilerinin psikolojik iklimini "Batılılaşma" olarak tespit ediyoruz. Dolayısıyla son bölüm, Türk-Amerikan ilişkilerinin seyrini yönlendiren makro dinamiğin psikopolitik bir analizini sunmaya çalışmaktadır. Bunu yaparken kitabın önceki bölümlerinde aktarılan olaylara da yeri geldiğince göndermede bulunulmaktadır. Diğer taraftan, kişisel faktörlerin Türk-Amerikan ilişkilerine etki edip etmediği, milliyetçiliğin Türk-Amerikan ilişkilerine (tersini beklememiz gerekirken) nasıl pozitif bir katkı yaptığı ve Türk tarafının ABD'yle yaşanan "ulusal çıkar-ABD çıkarları" çatışmasını bilişsel açıdan nasıl çözümlediği gibi üç önemli soruya da siyaset psikolojisinin penceresinden cevap vermeye çalışıyoruz.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

BİRİNCİ BÖLÜM

MİSSOURİ ZIRHLISI'NIN TÜRKİYE ZİYARETİ

1945, II. Dünya Savaşı'nın bittiği ve bugünleri şekillendirecek gelişmelerin yaşanacağı yılların başlangıcıdır. Almanlar ve Japonlar teslim olmuş, Amerika elinde bulundurduğu atom bombası tekeliyle Batı'nın yeni lideri olarak ortaya çıkmıştı. Amerikan kaynaklı, özgürlük, demokrasi ve liberalizm rüzgârları esiyordu. İki dünya savaşına girmiş ama kendi topraklarında tek kurşun atılmadan her iki savaştan da galibiyetle çıkmış Amerika, ekonomik, askeri ve siyasi gücüyle İngiltere'den boşalan dünya jandarmalığı rolünü oynamaya hazırdı.[1]

Savaşın son günlerinde Türkiye'nin yeni bir döneme gireceğinin işaretleri veriliyordu. 22 yıldan beri ülkeyi tek başına idare eden CHP'nin lideri İsmet İnönü 19 Mayıs 1945 tarihinde yaptığı konuşmada çok partili sisteme[2] geçişin işaretlerini vermişti. Hemen ardından, 7 Haziran 1945'te CHP vekilleri

1 Savaş sonunda Rusya ve Avrupa bir çöküş yaşarken ABD'nin sanayi üretimi savaş boyunca yaklaşık dört kat artmıştı (Garaudy, 2015). Fahri (1966), 1949 yılına gelindiğinde Amerika'nın sanayi alanında yaptığı üretiminin dünyanın geri kalan kapitalist ülkelerinin toplam üretiminin üçte ikisine ulaştığını; ihracatının harp içinde iki katına çıktığını ve dünyadaki sermayenin 3/4'ünün Amerika'da biriktiğini söylemektedir.

2 Cemil Koçak (2010) kitabına verdiği isimden de anlaşılacağı gibi bu dönüşümü "demokrasiye" ya da "çok partili siyasi sistem"e geçiş olarak değil "İki partili siyasi sistem" olarak tanımlamaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Celal Bayar, Fuat Köprülü, Refik Koraltan ve Adnan Menderes meşhur dörtlü takrirlerini CHP Meclis Grubu'na verdi.[3] Takrir 12 Haziran'da CHP grubu tarafından reddedildi. Sonrasında bu milletvekillerinden üçü partiden ihraç edildi. Celal Bayar hem partiden hem milletvekilliğinden istifa etti. 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti kuruldu.[4] 23 yıldan beri devam eden tek parti rejimi noktalanmıştı. Aynı yıl seçimlere gidilecek ve Türkiye Cumhuriyeti çok partili sisteme geçecekti.

Amerika kıyılarından hareket eden dünyanın en büyük savaş gemisi Missouri Zırhlı'sı yola çıktığında, Türkiye 1950-60 yılları arasında ülkemizi yönetecek olan Demokrat Parti'nin doğuşuna şahitlik ediyordu. İlk seçimlerin yapıldığı 1946 yılında muhalefet sandalyelerine oturacak olan DP, 14 Mayıs 1950 seçimleriyle birlikte iktidara gelecek ve Türkiye'nin 10 yıllık dönemine damgasını vuracaktı. Bu yıllar (1946-1960) aynı zamanda Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'ye yerleştiği; Türkiye'nin ekonomik, siyasi ve kültürel açıdan Amerikan yörüngesine girdiği yıllar olacaktı.

Güneşli bir bahar sabahı, görünüşte Münir Ertegün'ün cenazesini vermeye ama daha sonraları Türkiye'nin geleceğini

3 Çok partili sisteme geçişin ve Demokrat Parti'nin doğuşunun başlangıcı kabul edilen dörtlü takririn 1945'e kadar olan uygulamaları meşrulaştıran ifadeler içerdiğini belirtmek önemlidir. "Önergede Türk Anayasası'nın demokratik niteliği, hükümeti daha demokratik hale getirmek için Atatürk'ün yaptığı teşebbüsler, gericiliği önlemek endişesiyle anayasayı sınırlama zorunluluğunda kalındığı ve savaş zamanı şartlarının bu sınırlamaları devam ettirdiği" (Karpat, 2012) belirtildikten sonra savaş sonrası koşullara dikkat çekilmesi çok partili sisteme geçişte dış etkiye dayanıldığını göstermesi bakımından dikkate değerdir. Nitekim Adnan Menderes 15 Ağustos 1945 tarihinde Meclis'te yaptığı konuşmada düzenin tek partili otoriter yapısını eleştirirken BM Anayasası'na atıfta bulunmaktadır. 8. bölümde bu konuda daha ayrıntılı açıklamalar yapıyoruz.

4 Karpat CHP'nin takriri reddetmesinin gerekçesini anlamanın zor olduğunu belirtmektedir. Zira daha bir kaç hafta önce İnönü takririn içeriğini teşvik eden bir konuşma yapmıştı. Karpat (2012) red cevabına ilişkin ilginç bir yorumda bulunur: "...Halk Partisi ileri gelenleri gerçek bir muhalefet partisinin kurulmasına imkân vermek için önergeyi kasten reddetmiş de olabilirler.".

Levent Şahverdi Arşivi

almaya geldiğini anlayacağımız bu *azametli geminin*[5] Türk yöneticiler ve gazeteciler tarafından nasıl karşılandığını biraz sonra daha detaylı aktaracağız. Ama ondan önce Türk-Amerikan ilişkileri açısından tarihi bir anı temsil eden Missouri Zırhlısı'nın gelişi öncesi Türkiye'nin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik ve kültürel tabloyu aktarmak faydalı olacaktır. 1940'lı yıllarda, ekonomik durum, sosyal yaşam, sağlık koşulları, devlet-halk ilişkisi, devlet-din ilişkisi, eğlence ve kültür hayatı nasıldı, kısaca bunlara değineceğiz.

Ziyaret Öncesi Türkiye'ye Kısa Bir Bakış

Japonları teslim alan ve II. Dünya Savaşı'nı bitiren antlaşmanın yapıldığı Missouri rotasını Türkiye'ye kırdığında, ülke 22 yıldan beri totaliter bir rejimle yönetiliyordu. Haziran 1927'de Cumhuriyet Halk Fırkası'nın tüzüğünde değişiklik yapılmış ve parti milletvekili adaylarını belirleme yetkisi parti genel başkanının inhisarına bırakılmıştı. 1935 yılında CHP'nin 4. Kurultayı'ndan sonra 18 Haziran 1936 tarihli İsmet İnönü'nün genelgesiyle parti ile hükümetin birleştirilmesi kararı alınmıştı. Kurultay kararları ve genelgeye göre İçişleri Bakanı aynı zamanda partinin genel sekreteri oluyor, il valileri o ilin parti il başkanı olarak görevlendiriliyor "ve nihayet bütün millet Halk Partisi üyesi" sayılıyordu (Karpat, 2012).[6]

---

5 USS Missouri 57 bin ton ağırlığında ve 270 metre uzunluğundaydı. 1600 mürettebatı vardı. İstanbul limanlarına sığmadığı için Kız Kulesi açıklarına demirlemişti. Henüz 6 ay önce Japonları teslim alan imzalar bu geminin güvertesinde atılmıştı. *Cumhuriyet* yazarı Abidin Daver geminin geldiği 5 Nisan tarihinde kaleme aldığı "Amerikan Donanması: Dünyanın En Büyük Deniz Kuvveti" başlıklı yazısında Amerikan donanmasına ilişkin ayrıntılı bilgiler vermiştir.

6 Türkiye'de çok partili sisteme geçinceye kadar seçimler iki dereceli olarak yapılıyordu. Uyar (2008) seçim metoduna ilişkin şunları yazmaktadır: "Halk ikinci seçmenleri seçiyor; ikinci seçmenler de milletvekillerini seçiyordu. Aslında yapılan, seçimden ziyade iki dereceli bir onaylamadan ibaretti. İkinci seçmenler CHP üyesiydiler ve parti tüzüğü gereği parti üyelerine oy vermek zorundaydılar. Bağımsız olarak ikinci seçmenliğe ya da milletvekilliğine soyunanların şansı yoktu. CHP'li ikinci seçmenler, partinin olur verdiği 'müstakil'

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye II. Dünya Savaşına girmemişti ama savaşın getirdiği sıkıntıları çetin bir şekilde yaşıyordu. Savaş sebebiyle 1,5 milyon askerini silahaltında tutmaya devam ediyordu. Üretici olması gereken genç nüfus silahaltına alınmıştı. O yıllara damgasını vuran buğday sıkıntısının sebeplerinden biri de buydu. Boratav (2006) 1939'da Türkiye'de 4 milyon 200 bin ton buğday üretilmişken bu rakamın 1945'te 2 milyon 200 bin tona düştüğünü söylemektedir. Tarım ürünlerinin büyük bir bölümünde benzer üretim düşüşü söz konusuydu. Halk açlık ve yoksulluk içindeydi. Hayat pahalılığı önemli bir sorundu. O yıllarda savaş ekonomisinin nasıl uygulanabileceğini incelemek için Meclis içinde bir heyet oluşturulmuştu. Heyetin hazırladığı raporda, savaşa katılan ülkelerde bile fiyatlar %20-30 civarında artarken, Türkiye'de fiyatların %500 oranında arttığına dikkat çekilmekteydi (Utkugün, 2016).

Türkiye'nin tarihine ekmek karneli yıllar olarak geçecek bu dönemde bir yandan yolsuzluk, karaborsa ve devlet imkânlarıyla zenginleşen bir sınıf türerken diğer yandan gazetelerde açlık sebebiyle ölüm haberleri yer alıyordu. Kadınlar fakirlik sebebiyle çocuklarını sokaklara bırakıyor, vatandaş karnını doyurabilmek için hırsızlık yapmak zorunda kalıyordu. *Vatan* gazetesinin 18 Nisan 1943 tarihli sayısında, çocuğunu kış günü sokağa bırakan bir kadının haberi yer alıyordu. Yakalanan kadın, çocuklarını besleyemediğini, hepsinin aç ve çıplak olduğunu söylemiş, çocuğunu sokağa bırakmak zorunda kaldığını ifade etmişti. Aynı gazetenin 21 Şubat 1944 tarihli sayısında ise besleyemediği için çocuğunu öldüren yoksul bir kadının haberi yer alıyordu. Yine bir adam da aynı nedenle

milletvekili adaylarına oy verebiliyordu.". 10 Mayıs 1946'da yapılan CHP Kurultayında tek dereceli seçim sistemi kabul edildi. Tek dereceli seçim sistemi çoğunluk esasına göre işletiliyor ve bir seçim merkezinde en çok oyu alan bölgedeki bütün milletvekillerini alıyordu. Diğer bir ifadeyle oyların %51'ini alan vekillerin tamamını alıyordu. CHP bu sistemin kendisine yarayacağını düşünmüştü ama 1950'den sonra bu sistemin DP'ye yaradığı görülecekti. Örneğin DP'nin 1957 seçimlerinde CHP'den sadece %7 fazla oy almasına rağmen 424 vekil çıkarıp tek başına iktidar olabilmesi bu seçim sistemiyle ilişkiliydi.

Levent Şahverdi Arşivi

çocuğunu öldürmüştü. Gazetelere düşen bir başka haberde ise bir kadın, verem olan çocuğunu yaşatabilmek için hırsızlık yaptığını söylemişti. Kadın savunmasında "Allah'ın verdiği canı yaşatmak amacıyla" bu işi yaptığını belirtmişti.[7] O dönemi anlatan hikâye ve romanlar halkın yaşadığı sefaleti dramatik bir şekilde işliyordu. Oktay Akbal *Garipler Sokağı*, Sait Faik *Mahkeme Kapısı* başlıklı kitaplarında karınlarını doyuramadıkları için hırsızlık yapmak zorunda kalan insanların hayatını işliyordu. Bu dönemde öldürülen, terkedilen, sokağa bırakılan evsiz, kimsesiz çocuklar Meclis'in gündemine de girmişti (Metinsoy, 2016). Boratav'ın (2006) *Yurt ve Dünya* dergisinden aktardığı, 1943 yılında yayınlanmış bir yazıda o dönemde İstanbul'da kimsesiz çocuk sayısının 5 bin olduğunun tahmin edildiği yazmaktadır. O dönem koşullarını yansıtan yazıdan bir bölümü aktaralım:

> Fukara mahallelerine yeni gelenler[in] ... çoğu fakir köylülerdir... Geçen kış, yiyeceksiz kalmışlar, borca girmişler, bir kısmı öküzlerini, hatta tarlalarını... elden çıkarmaya mecbur olmuşlar...; evvela, erkekler şehire gelerek hamallık, amelelik gibi işler tuttuktan sonra ailelerinin bir kısmını köyden getirtip şehrin en fakir mahallerine, aylığı, dört beş liralık odacıklara yerleşiyorlar. Öte yandan şehirde, 5.000 kimsesiz çocuğun sokaklarda dolaştığı sanılmaktadır. Bunlara, ufak tefek işler yaparak aile geçimine katkıda bulunmak isteyen çocuklar da eklenince, üstü başı perişan, yalınayak bir çocuk kalabalığına şehrin her tarafında rastlanıyor... Bir kısmı karamela, gazete... gibi küçük şeyler satıyorlar, hamallık ediyorlar. Bir kısmı dileniyor... Umumiyetle ilk mektep çağındalar. İçlerinde beş yaşında olanlar bile var... Koltuklarının altında kocaman gazete tomarları ile... tramvayların arkasına takılarak şehrin içinde uzak mesafelere kadar seyahat ediyorlar, sinemala-

7 Savaş döneminde bir hükümet politikası olarak gazetelerde cinayet, hırsızlık vb. toplumun moralini bozacak haberlere sansür getiriliyordu. Ancak savaş sonrasında sadece cinayet haberlerinden oluşan, *Cinayet, Hadise, Kelepçe* gibi gazeteler yüksek trajlara ulaşmıştır (Cantek, 2005). Savaş öncesi sansür de dikkate alındığında o dönemdeki gazetelere bu tür haberlerin gerçekte olandan daha azı yansıdığı düşünülebilir.

Levent Şahverdi Arşivi

rın kapanma saatlerine kadar akşam gazeteleri satıyorlar... Eskiden görülmediği halde, şimdi bu çocuklar arasında satıcılık eden kız çocukları da var.

Başbakanlığa bağlı İstatistik Umum Müdürlüğü'nün yayınladığı veriler hırsızlık olaylarının 1940'lı yıllarda %50'ye varan bir artış gösterdiğini ortaya koyuyordu. Hırsızlık sebebiyle 1939'da toplam 10 bin 722 kişi çeşitli cezalar alırken, bu rakam 1943'te 15 bin 606'ya yükselmişti. 1944 yılına gelindiğinde 15 bin 223 kişi hırsızlık sebebiyle ceza almıştı (Metinsoy, 2016).

Yoksulluk ve sefaletin simgesi haline gelen ekmek karnesi uygulaması 1942 yılında başlamış ve 4 yıl sürmüştü. İstanbul'da 14 Ocak 1942'de, Ankara'da ise 17 Ocak 1942'de ekmek karnesi[8] uygulamasına geçilmişti (Bakar, 2013). Missouri 5 Nisan 1946 tarihinde İstanbul'a yanaştığında vatandaş hala ekmeğini karneyle alıyordu. Ticaret Bakanlığı'nın 9 Eylül 1946 tarihinde yayınladığı bir tebliğle uygulamaya son verildi.

Temel gıda maddelerinin yokluğu ve ekmek karnesi uygulaması o yıllarda (darbelerin yapıldığı tarihlerin hemen öncesinde tekrar yaşayacağımız) karaborsacılığı ortaya çıkarmıştı. Gıda, temizlik ve ısınma ihtiyaçlarını karşılayamayan halk karaborsacıların eline düşüyordu. Karaborsada fahiş fiyatlarla satılan bu ürünlere ancak parası olanlar ulaşabiliyordu. Örneğin 1944'te bir teneke gazın fiyatı 4, 3 lira iken, karaborsada bu fiyat 60 TL'ye kadar yükselebiliyordu (Metinsoy, 2016). Pek çok kişi bu yolla zengin olmuştu. Devlet imkânlarından faydalanma imtiyazına sahip olan bazı CHP'li yönetici ve bürokratlar da ihtikâr (karaborsa) yoluyla zenginleşmişti. Yakup

8 Metinsoy (2016) uygulamanın içeriğine ilişkin şu bilgileri vermektedir: "7 yaşına kadar olan çocuklara günde 187 gram, 7 yaşından büyük olanlara 375 gram, ağır işçilere ise 750 gram ekmek verilecekti. Daha sonra bu oranlarda önemli miktarda kısıntıya gidildi. Nisan 1942'de 7 yaşından büyükler için günlük ekmek tüketimi 175 grama indirildi. Mayıs ayında ise 150 grama düştü. Bu kararla aynı zamanda buğday ve ekmeklik hububat unlarından ekmek dışında unlu maddelerin yapılması yasaklandı. Lokantalarda, resmi dairelerde ve özel kesim tarafından işletilen yemekhanelerde hamur işleri yasak maddeler arasına girdi." Ayrıca bkz. Bülent, Bakar, İstanbul'da Ekmek Karnesi Uygulaması, Karne ve Ekmek Suistimalleri (1942-1946), *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Cilt:12, sayı: 24

Levent Şahverdi Arşivi

Kadri (1996) politik hayatını anlattığı kitabında şöyle yazıyor:

> Zeytinyağı piyasasını inhisarı altına alan Bakan mı istersiniz, karaborsacıları koruyan vali, Umum Müdür vesaire mi istersiniz? O devirde bunların her köşe başında size sırıttıklarını görebilirdiniz.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de gündelik yaşamı, devlet ve toplum ilişkilerini anlattığı kitabında Murat Metinsoy (2016), döneme ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler sunmaktadır. Karaborsa yoluyla zenginleşenlerin devlet yetkilileri tarafından nasıl korunup kollandığına örnek olarak şunları yazmaktadır:

> Büyük ve tanınmış muhtekir Ahmet Çanakçalı[9] iki defa Milli Koruma Mahkemesine[10] verilmiş, fakat yargılanmamıştı. Dahası pirinç fiyatlarını belirlemek için kurulan murakebe [denetim] heyetine üye seçilmiş ve kendisine Ankara'da bir çeltik fabrikası açma izni bile verilmişti.

Boratav (2006) Çanakçalı'nın elindeki binlerce çuval pirinci karaborsada satılanın 30 kuruş altına satacağını açıklamasından sonra Ticaret Vekili (Behçet Uz) tarafından taltif edildiğini aktarmaktadır. Hâlbuki bu rakam bile Çanakçalı'ya kiloda net 42 kuruş kâr bırakmaktadır. Yine örneğin Maraş'ta doktorlar hastalar için bile bir kaşık pirincin bulunamadığını söylemekteyken, Çanakçalı Maraş'tan kilosu 15-20 kuruşa çeltik toplamaktadır. Boratav (2006) Çanakçalı'nın böylelikle "pirinç kralı" olduğunu ve karaborsayı "meşru ticarete" dönüştürdüğünü ifade etmektedir.

Boratav (2006) vurgunculuk, istifçilik ve ticari sömürünün o dönemdeki yaygınlığına başka örnekler verir. Konya'da 30 kuruşa alınan buğday, İstanbul'da 200 kuruşa un olarak satıl-

9 Korkut Boratav'ın (2006) *Türkiye'de Devletçilik* kitabında Ahmet Çanıkçılı olarak geçmektedir.

10 O dönemde sadece ihtikâr davalarına bakmak için İstanbul, Ankara, Zonguldak ve İzmir'de Milli Korunma Mahkemeleri kurulmuştu.

Levent Şahverdi Arşivi

maktadır. Faik Ökte'den harp yılları içinde İstanbul'da yüzlerce milyoner doğduğunu aktaran Boratav, "Bunların bir kısmının Anadolu kökenli toprak ve ticaret unsurları olduğundan şüphe yoktur." diyor. O günlerde malını/ürününü fahiş fiyatla satmayı becerebilen yeni köylü/kasabalı zenginler türediğini ifade eden Boratav, Temmuz 1943 yılında, içinde tanıdık bir markanın da geçtiği, *Yurt ve Dünya* dergisinde çıkan yazıdan bir bölüm aktarıyor:

> Son günlerde Ankaralı bir tüccar, Beyoğlu'nda maruf bir ayakkabı mağazasını satın almıştır. Kiğılı bir tüccar da Beyoğlu'nda maruf bir tuhafiye mağazasını satın alarak bu mağazaya 'Kiğılı' ismini koymuştur.

Yazıda bu yeni türedi kasaba zenginlerini eğlendirmek için şehirlerde gazinoların çoğaldığı vurgulanmaktadır. Boratav (2006) eski İstanbul Defterdarı Faik Ökte'nin dilinden, bu dönemde "siyasetçi-bürokrat-burjuvazi" arasında kurulan ilişkilerle yapılan vurgun ve sahtekârlıklara ilişkin çok sayıda örnek aktarmaktadır.[11]

1945 yılına gelindiğinde, altı yıl süren savaş boyunca Türkiye'de zengin bir sınıf oluşmuştu. 13 Mart 1950 tarihinde Devlet Bakanı Cemil Sait Barlas'ın bankalardaki mevduat artışına ilişkin verdiği rakamlar buna işaret ediyordu. Barlas'ın verdiği rakamlara göre Türkiye'de 1938 yılında bankalarda 227 milyon TL mevduat varken, 1948 yılında bu rakam 813 milyon TL'ye çıkmıştı.[12] Halil Ahmet 31 Ocak 1946 tarihli *Cumhuriyet*'te yayınlanan "Köylümüzün Alım Kudreti

11 Bu sahtekârlıklardan biri de 1945 yılında meşhur Ankara Valisi Nevzat Tandoğan'ın intihar etmesine sebep olan olaydır. Genelkurmay Başkanı Kazım Orbay'ın oğlu Haşim Orbay, Ankara sosyetesinden biri olan Neşet Naci Arzan'ı muayenehanesinde öldürmüştü. Fakat saldırıyı başka bir isim üstlenmişti. Daha sonra bu ismin Nevzat Tandoğan'la görüştüğü anlaşıldı. Mahkeme sürecinde katilin Haşim Orbay olduğu, Tandoğan'ın cinayeti örtbas ettiği anlaşıldı. Tandoğan bunun üzerine evinde kafasına bir kurşun sıkarak intihar etti (Hür, 2015).

12 https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d08/c025/tbmm08025063.pdf

Levent Şahverdi Arşivi

Hakkında Araştırmalar" başlıklı yazısında İzmir'de savaştan önce 9 büyük şirketin olduğunu ama savaştan sonra bunların sayısının 41'e çıktığını yazmıştı.[13] "Gündeliklerden ve maaşlardan hiç şaşmaksızın vergi alınırken, sayıları artan esnaf ve ticaret işletmeleri savaş yıllarında hemen hiç vergi ödemiyor gibiydiler. Sermayenin bazı ellerde 'gözle görülmeyen' bir şekilde birikimi ve müsrifçe harcanışı, yevmiye ve maaşla geçinenlerin ve köylülerin kötü durumlarıyla öyle zıt düşüyordu ki Millet Meclisi'nde bile eleştirilere yol açmaya başlamıştı." diyen Karpat (2012), Hikmet Bayur'un 1945 yılında Meclis'te "hiç kimse tarafından gerçek sayısı bilinmemekle beraber, Türkiye'de otuz-kırk bin kadar savaş zengini" türediğini söylediğini yazmaktadır.

Yetkin (2010) bu varlıklı kesimin doğal olarak komünizmden korkacağını, komünist Rusya'ya karşı kapitalist Batı'nın desteğinin sağlanmasının bu kesim için hayati önem taşıdığını belirtmektedir.

Ekmek karnesi uygulaması başka sahtekârlıkların da ortaya çıkmasına imkân vermişti. Ekmeğin gramajından çalmak, ekmeğe yabancı maddeler katmak gibi sahtekârlıkların dışında, sahte karne şebekeleri türemişti. Bu sahtekârlıklara karne dağıtımında görevli resmi yetkililer de bulaşmıştı. 28 Kasım 1943'te *Vatan* gazetesinde yer alan bir haber Halk Dağıtma Birliği'nde[14] görevli memurların ölmüş vatandaşlara karne

13 O dönemde nüfusun %80'ininden fazlasını oluşturan köylü nüfus büyük bir geçim sıkıntısı içindedir. Köylü ekip biçebileceği kendine ait topraktan yoksundur. 19 Aralık 1951 tarihli *Ulus* gazetesinde çıkan bir habere göre, İçişleri Bakanı Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, 1951 yılında toprağa muhtaç köylü ailelerin sayısının 2 milyon 251 bin olarak tahmin ederken, Adana Milletvekili Remzi Yüreğir bu sayının 8 milyon olduğunu söylemektedir. 1949 yılı bütçe görüşmelere sırasında Menderes nüfusun %80'ini köylülerin oluşturmasına rağmen milli gelirin ancak %44'inden pay alabildiğini belirtmiştir. Karpat (2012) geri kalan gelirin %56'sının nüfusun %18'inin elinde bulunduğuna işaret etmektedir. Ayrıca köylerin yol, elektrik gibi imkânları da perişan durumdadır. Zürcher (2000) 1953 gibi geç bir tarihte bile Türkiye'deki 40 bin köyden sadece on tanesinde elektrik olduğunu belirtmektedir.

14 Ticaret Vekâleti İaşe Müsteşarlığı'nın kararıyla ekmek karnesi ve diğer gıdaların dağıtımı için Halk Dağıtma Birliği kurulmuştu. Her mahalle için bir başkan ve 4 üyeden oluşan bir birlik görevlendirilmişti (Bakar, 2013).

Levent Şahverdi Arşivi

vermiş gibi gösterilerek, biriktirdikleri karneleri başkalarına sattığını yazıyordu.

Dönemin tipik özelliklerinden biri de devletin, devleti temsil eden kurum ve kişilerin halka karşı gösterdiği ceberrut tutumdur. Halka temas eden devlet kurumlarının ilgisizliği, baskıcılığı ve otoriter tavrı pek çok çalışmada ele alınmıştır. Halk için devlet, jandarma demek, vergi tahsildarı demek, itilip-kakılma, horlanma ve dayak demekti.[15]

Metinsoy (2016) o dönemde köylünün devlete bakışını örnekleyen ilginç bir olay aktarmaktadır. 26 Nisan 1944'te Toprak Mahsulleri Vergisi (TMV) Kanunu kabul edilmişti. Vergiyi toplamak görevi Toprak Mahsulleri Ofisi'ne[16] (TMO)

15 Mehmet Güneş (1969) *Zamanı İsmet ve Sonrası* kitabında halkın yaşadığı sefalete ve devletin totaliter tutumuna kendi hayatından pek çok örnekler vermektedir. Hem köylünün durumunu ve hem de devletin o dönemdeki baskıcı karakterini yansıtan şöyle bir olay anlatır: "Köy öğretmeni bir şair arkadaşımız vardı, (bizim Halkın hepsi şairya, hemde dert şairi) "Memleketin efendisi bu mudur" başlıklı bir şiiri gençler arasında elden ele dilden dile dolaşıyordu. Savcının eline kadar gitti. Şairimizi açığa aldılar, hakkında Komünistlikten takibata girişildi. Şiirin hatırımda kalan bir kıt'ası şöyleydi:
Bir yırtık abaya bürünür
Yıllarca sürüm sürüm sürünür
Yürürken arkadan kıçı görünür
Memleketin efendisi bu mudur?"
Güneş'in anlattığı bir başka olay ise garibanlığın şiddetini, köylünün lüks algısı üzerinden ortaya koymaktadır. 35 kuruş gündelikle amele olarak çalışan Hüseyin bir gündeliğini alır ama köye gelmeden önce bir kahveye uğrar. Köye gelince böbürlenerek anlatır: 'İnsan niçin yaşar?' ve yine kendisi cevap verdi: 'Yemek için yaşar, anacığını satıyim bugün [H]açan aldım paracıkları gittim doğru kaveye, içtim iki çay.'

16 Toprak Mahsulleri Ofis'inin amacı köylüye yardım ve köylüyü korumak olarak açıklanmıştı. Zamanla köylünün korkulu rüyası haline gelen TMO 1944-1947 yılları arasında 229 milyon lira vergi toplamıştı. Bu, milli gelirin dağılışına göre köylüye isabet etmesi gereken vergiden daha yüksek bir rakama tekabül etmekteydi. Yine örneğin, köylünün TMO'ya vereceği ürün daha önceden belirleniyordu. Belirlenen ürünü veremeyen köylü ürünü tedarik edebilmek için hükümet memurlarının baskısıyla mallarını satıyordu (Karpat, 2012). Bursa'da Celal Bayar'la görüşen köylüler "Bütün ürünümüzü TMO'ya verdiğimiz halde hala onlara %70 borçluyuz. Borcumuzu ödemek için öküzlerimizi sattık..." demişlerdi (12 Temmuz 1946, *Cumhuriyet*). Karpat (2012) köylülerin bu serzenişlerini duyan Kaymakamın *"Komünist tahrikleri hakikaten bu köyü sarmış."* diye bağırdığını yazar. Bu arada TMO'yla köylünün sırtına yüklenen

Levent Şahverdi Arşivi

düşüyordu. Köylüler TMO'ya kısaca *Ofis* diyordu. Savaş yıllarında köylüyle en çok temas eden Ofis köylülerin korkulu rüyası olmuştu. Oynanan bir piyeste köylünün Ofis korkusu resmediliyordu:

> Piyesteki köylüler o dönemde köye geldiği söylenen 'tifüs'ü 'Ofis' olarak anladıkları için korkudan çığlıklar atarak dövünmeye başlıyorlardı. Ofis'in köye yaklaştığı haberi köylüyü paniğe sürüklemişti. Fakat sonunda bunun Ofis değil de tifüs olduğunu anlayınca, 'Çok şükür be!.. Biz de Ofis sanmıştık, tifüs gelirse gelsin, o bir şey değil!' diyerek seviniyorlardı.

Piyeste geçen tifüs hastalığı o dönemin sağlık sorunlarını simgelemektedir. Su ve sabun olmaması bit yoluyla bulaşan tifüsün en önemli nedeniydi. 7 Eylül 1944 tarihli *Cumhuriyet* gazetesi halkın ağzından devlete sitem ediyordu (Metinsoy, 2016): "Biz yıkanamayız sayın Bakan! Biz temizlenemeyiz! Zira suyumuz yoktur. Biz bu şehre tifolu sebzelerimiz, sıtmalı sineklerimiz, tifüslü bitlerimizle gelmişiz ve öyle gideceğiz...". Tekeli ve İlkin (2014) 1939 yılında tifüslü vaka sayısı 436 iken, 1942 yılında "sporadik"[17] olarak gözlenen vakaların 920'ye çıktığını, 1943'te ise salgın halini aldığını yazmaktadır. 1943 yılında gözlenen 4 bin 142 vakadan 298'i ölümle sonuçlanmıştı.

Sağlık sorunları dönemin tipik özelliklerindendir. Sıtma, tifüs ve verem[18] sık görülen hastalıklardı. Bunun yanında kolera, veba, kuduz, cüzzam, frengi gibi hastalıklar da görülüyordu. Özellikle cinsel yolla bulaşan frengi hastalığı da yaygındı. Frenginin 20. yüzyılın başında Anadolu'da oldukça yaygın olduğunu belirten Tekeli ve İlkin (2014) 1935 yılında yapılan bir çalışmada ülkede 173 bin 578 frengili hasta saptandığını belirtmektedir. 1927-1946 yılları arasında muayene edilen 2

devlet, kendi yapması gereken işleri de köylüye yıkıyordu. Örneğin köylülerin kendi okullarını kendilerinin yapmasını; malzeme ve teşrifatını da yine köylülerin temin etmesini istiyordu (*Ayın Tarihi*, Mayıs 1945).

17 Bulaşmaya bağlı olmayan, tek tek olgular halinde görülen.

18 Cantek (2005) Mithat Cemal Kuntay'ın bir yazısında demirbaş dört düşmanımızı "verem, sıtma, frengi, fukaralık" diye sıraladığını yazar.

Levent Şahverdi Arşivi

milyon 247 bin 500 kişiden 86 bin 231'inde frengi olduğu tespit edilmişti. Osmanlı'nın son döneminde frenginin yaygınlaşması sebebiyle fuhuşla mücadeleye ağırlık verilmişti.

1940'lı yıllar aynı zamanda boşanmaların arttığı ve zinanın yaygınlaştığı bir dönemdi. 1940-1945 yılları arasında boşanma oranları %50'den fazla artış göstermişti. Çocuk ölümlerinin bir sebebi de, evlilik dışı doğan çocuklardı. Kocası askerde olan, geçinemeyen kadınlar çalışmak mecburiyetinde kalmışlardı. Adliye Bakanlığı'na sunulan *Kanun Dışı Birleşmeler ve Nesebi Sahih Olmayan Çocuklar Hakkında Rapor* pahalılığın evliliği maliyetli bir iş haline getirdiğini, bunun da evlilik dışı ilişkilere yol açtığını belirtiyordu. Zinadan doğan çocuklar, öldürülüyor ya da sokağa terkediliyordu. "Her sene memlekette 500 aile azalmaktadır." diyen Kazım Karabekir 1942 yılında CHP Grubu'nda yaptığı bir konuşmada hem soruna hem de sorunun kaynağına işaret ediyordu (Çiftçi, 2009):

> Türk milletinin belki her milletten ziyade çocuk sever, aile sever olan hayatında büyük bir sarsıntı olduğunu bugün apaçık görmekteyiz. Bu tefessüh iki şeyden ileri geliyor: Paraya tapmak, şehvete tapmak. Bu kadar basittir. Bütün teşkilât, bütün neşriyât, bütün sayü gayretler (emek ve çabalar) selabetli (sağlam, dayanıklı) olan milletin askeri kabiliyetini eritmek için gençliği paraya ve şehvete taptırmaya gayret etmiştir. Bir milletin aile kudret ve kuvveti, aile salabeti tamamiyle her çocuğun ideal isteyen ruhunda yer tutulmalıdır. Para ve şehvet hırsı ile vicdanlarda pis bir ejderin hâkim olduğuna mütarekede biz de şahit olduk. Bütün milletler bundan yıkılıyor.

1940'lı yıllarda sefalet yaygındı ama bir yandan da sefahatin gözlendiği, ahlaki çözülmelerin toplumda daha gözle görünür hale geldiği yıllardı. Büyük kentlerde zengin sınıf çocuklarının gittiği mekânlarda *Avrupai hayat* özentisi yeni bir gençlik yetişiyordu. Cumhuriyet seçkinlerini bile rahatsız etmeye başlayan bu çözülmeyi magazin dergileri ve sinema tetikliyordu. 8 Temmuz 1945 tarihli *Vatan* gazetesinde yayınlanan bir yazısında

Levent Şahverdi Arşivi

Vedat Nedim Tör şöyle yazıyordu:

> Yalnız midesini düşünen, yalnız vücut hazlarına düşkün, her şeyi maddi gelir ile ölçen, ruhları yüksek heyecanlara kapanık gençlerin sayısı gittikçe çoğalıyor. Çünkü onların ruh kalkınmasını sağlayacak hemen hiçbir şey vermiyoruz. Ruh gıdalarının başlıca kaynakları gangster filmleri ve çalgılı meyhanelerdir.

Genç kızların lüks yaşam özentisine vurgu yapan Ali Rauf Akan ise, sözünü ettiği sefahatin boşanmalara neden olduğunu söyleyecektir (Akt., Cantek, 2005):

> Lüks yüzünden boşanmalar! Bir çift ipekli çorap[19] uğrunda evlenen genç kız yine bir çift ipekli çorap yüzünden boşanıyor.

O dönem magazin dergilerinin sayfaları yarı çıplak kadınların resimleriyle doludur.[20] Bu dergilerde yer alan fotoğrafların çoğu, Beyoğlu'nda satılan yabancı (Çoğunlukla Fransız) dergilerinden alınmaktadır. Ülkede yaşanan yoksulluğa rağmen bu dergiler için harcanan dövizler basında eleştiri konusu olmaktadır. Selim Ragıp Emeç bir yazısının başlığına "Baldırbacak Resimlerine Harcanan Dövizler" koymuştur. Dönemin kimi aydın ve edebiyatçıları da bu çözülmeye entelektüel katkı

19 O dönemde kadınlar arasında "ipek çorap" modası vardır. Dönemin yazılarında ipek çorap, özentiliğin, lüks düşkünlüğünün bir sembolü olarak sık sık yer almaktadır.

20 Magazin dergilerindeki kadın ve cinsellik teması Demokrat Parti döneminde daha da artacaktır. "Amerikan kadın dergilerinin bir kopyası sayılabilecek bu dergilerde yeralan magazin haberlerine Amerika'daki dergilerde rastlanmamaktadır." diyen Koçer (2009), cinsel içerikli bilgiler vermeyi amaçlayan Gazete Magazin'in bile gazetelerdeki cinsellik bolluğundan şikâyetçi olduğunu belirtmektedir. Gazete Magazin'deki "Seksoloji Dersleri" yazı şöyle demektedir: "Son yıllarda çeşitli seksoloji konularına temas eden çeşitli dergiler, kitaplar hatta gazeteler okuduk. Fakat son günlerde bütün gazetelerin sözleşmişler gibi sütun sütun ele aldıkları tatbikatlı seksoloji konularına şimdiye kadar rastlamamıştır... Zülküf Seher'e kaç kere yanaşmış, kaç kere orgazm olmuş, kocalık vazifesini yapmış mı yapmamış mı... Sonra bekâret zarı üzerinde derin incelemeler, raporlar, teoriler, mütehassısların çeşitli fikirleri, görüşleri... Elestikisinden tutun da dokunur dokunmaz ayrılıverilene kadar boy boy açıklamalar, incelemeler, bilgi vermeler... Ne ise bu vesile ile çoluk çocuk, yediden yetmişe, bilgimizi arttırdık, zifafın da, zifaf odasının da, orgazmdan, zardan, perdeden de bilmediğimiz ne varsa çok şükür öğrendik.".

Levent Şahverdi Arşivi

sunar görünümdedir. Salah Birsel 1942'de yayınlanan bir şiirinin mısralarında evli bayanlara şöyle seslenmektedir (Akt., Cantek, 2005):

> Sen şimdi kocanın evinde otursun
> Ve saçların eskisi gibi değil
> Geceleri yemekten sonra
> Çorap söküğü dikersin
> Belki de ellerin soğan kokar
> Senin kocan bir suratı çirkin adam
> Ağzı açık uyur
> Ve senin vücudun bozulur çocuk doğurdukça

Levent Cantek (2005) o dönemin gündelik yaşamının basına nasıl yandığını incelediği çalışmasında, kendi kültüründen ve değerlerinden uzaklaşmış yeni nesil gençliği tanımlamak için *bobstil*[21] kavramının kullanıldığını belirtir.[22] Cantek, bobstil kavramının şöyle tanımlandığını aktarır:

> İngilizce'deki 'kendinden üstün saydıklarına göze batarcasına, yaltaklanarak öykünen ya da onlarla bayağıca yoldaşlığı kollayan kimseler' için söylenen snob veya yapaylık ve özentili inceliğiyle temayüz etmiş bir edebiyat ve sanat üslubu olan dandy (dandysme) deyişleri Bobstil tanımlamaları içinde yer almaktadır. Bobstil ister istemez züppeliği çağrıştırmaktadır. Kırklı yıllarda züppe denildiğinde akla gelenlerden biridir.

Halkın en önemli eğlencesinin sinema olduğu o günlerde beyaz perdeye yansıyan filmlerin çoğu "gangster" ve bolca ero-

21 Farklı dönemlerde gençlikteki yozlaşmayı tanımlayan farklı tanımlamalar kullanılmıştır; "hippilik" "sevgenç", "apaçi gençlik", "emo çocuklar" gibi.

22 Gençlerde görülmeye başlanan, o dönemin tabiriyle "holivud" tarzı yaşamın Batılılaşma yanlısı Cumhuriyet seçkinlerini bile rahatsız etmesi ilgi çekicidir. Refik Halid Karay, Hüseyin Cahit Yalçın, Selim Sırrı Tarcan gibi yazarların bu durumu eleştiren yazıları yayınlanmıştır. Örneğin hiç bir gücün Türkiye'yi İngiltere ve ABD'den ayıramayacağını söylemiş olan H. Cahit Yalçın (Örnek, 2015) 1949'da yazdığı bir yazısında şöyle diyecektir: "Amerikan filmlerini genç ruhlar üzerinde yaptığı tesirleri çocuklarımızda hayret ve dehşet ile görüyoruz. Bu çocuklar bizim çocukluğumuza benzemiyorlar.".

Levent Şahverdi Arşivi

tik sahnelerin yer aldığı "aşk" filmleridir.[23] Osman Şevki Uludağ o dönemde sinema eliyle gerçekleşen ahlaki yozlaşmadan şikâyetçidir. 1943'te şöyle der (Akt., Cantek, 2005):

> Filmler arasında aşkı bayağılaştıran ve hayat güzelliğinin (...) yalnız cinsî münasebetten ibaret olduğu telkinini veren ne kadar çok örnek var. Filmciler bunları bol bol sunuyorlar ve onların istedikleri yalnız para kazanmaktır. Anti sosyal denilen bu gibilerin beyaz perdede aksettirdikleri sahneleri başında kavak yelleri esen gençlere göstermek ileri derecede saflık olur. Bu sahneler cemiyetin ahenk ve huzurunu bozan toksinlerdir. Müthiş birer tehlike ajanıdırlar. Hayata karşı açılmağa başlayan bir goncayı birdenbire solduran sam yelinin yakmasından korumak, bugünkü cemiyetlerin işi olmaktadır.

Gerek Kazım Karabekir'in konuşması, gerekse aktardığımız diğer veri ve bilgiler, toplumdaki Missouri öncesi ahlaki çözülmeye işaret etmektedir.[24] Missouri'nin gelişi bu çözülmeyi hız-

---

23 *Akşam* gazetesinden Şevket Rado (Daha sonra *Hayat* dergisini çıkaracaktır) 23 Mayıs 1947'de yayınlanan bir yazısında sinema çalışanlarıyla yaptığı bir sohbeti anlatır:
"İstanbul'dan yerli film almaya gelen taşralı sinema sahipleri filmi seyretmeğe hiç lüzum görmeden film sahibine soruyorlarmış:
-Bu filmde göbek havası, çıplak oynayan kızlar var mı?
-Var, hem de nasıl!
-Bar sahneleri, öpüşme var mı?
-İstediğin kadar
-Köy düğünü, cinayet, alaturka şarkılar, meyhane havaları var mı?
-Hepsi tamam
-Kaç para istiyorsun?
-750 lira
-Al paranı ver filmi!
Eğer taşralı sinema sahibi sorduğu suallere menfi cevap alırsa kendisine filmi ne kadar methederse etsinler, 150-200 liradan fazla para vermiyormuş, 'kâr getirmez diyormuş, 'iki günden fazla gösteremem, zarar ederim' diyormuş. İlle aradığı gibi bi film istiyormuş."

24 Batıcılık ve buna bağlı olarak ortaya çıkan sosyal çözülmenin geçmişi yaklaşık 3 asra dayanan bir süreç olduğunu vurgulamak gerekir. Burada sözü edilen ahlaki ve sosyal problemler, özellikle Osmanlı'da 1700'lü yılların başından itibaren görülmeye başlanmış ve Tanzimat'tan sonra hem ivmesi hem de yaygınlığı artmıştır. Bu bakımdan Osmanlı İmparatorluğu (1700 sonrası) ve Türkiye Cumhuriyeti arasında bir devamlılıktan bahsedilebilir. Batılı dinamiklerin Osmanlı'da sosyal yapıyı ve günlük yaşam biçimini nasıl değiştirdiği-

Levent Şahverdi Arşivi

landırmış, çeşitlendirmiş, yapısal ve kurumsal açıdan güçlendirmiştir. Diğer bir ifadeyle, Ahmet Oktay'ın (2010) dediği gibi, 1940'ların ortasında Türkiye Missouri'nin getirdiği yeni yaşam tarzına hazırdır. Bu, "Türk-Amerikan İlişkilerinin Psikolojisi" bölümünde daha ayrıntılı bir şekilde üzerinde duracağımız gibi, sorunun Batılılaşma serüveniyle ilgili, kökleri geçmişe uzanan tarihi, entelektüel ve psikolojik dinamikleri olan bir sorun olduğuna işaret eder. Batılılaşma aynı zamanda Missouri öncesi Türkiyesi'nde, elit ve yönetici kesimlerin karakteristik özelliklerinden biridir. Sinemanın, dergi ve gazetelerin yanında bir diğer eğlence aracı olan Radyo devlet kontrolünde olması sebebiyle bu olguyu yansıtan önemli bir örnektir. Güneş (2013) Türkiye'de 1945 yılında 19 bin 302 adet radyo olduğunu ve bu radyoların 15 bin 381'inin merkez illerde bulunduğunu ifade ediyor. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Ankara'daki günlük yaşamı inceleyen yazar, "1940-46 yıllarında Ankara Radyosu'nda müzik yayınlarının %36'sını Türk müziği %64'ünü Batı müziği oluşturuyordu." demektedir.

Dönemi karakterize eden bir diğer konu ise devletin dine ve dindar kitleye karşı tutumudur. Bu konu üzerinde de pek çok çalışma yapılmış, çok şeyler söylenmiştir. Ancak dönemin psikososyal atmosferini yansıtmak açısından kısaca bu konuya değinmek gerekmektedir.

1948 yılında *Sebilürreşad* dergisini yeniden yayınlamaya başlayacak olan Eşref Edib Fergan[25] 1967'de yazdığı *Kara Kitap*

ne ilişkin Bkz. Nevin Meriç, *Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi*, Kaknüs yay., 2000, İstanbul; Fatma Tunç Yaşar, *Geç Osmanlı'da Alafranga Halleri*, Küre Yay., 2016, İstanbul; İlbeyi Özer, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Yaşam ve Moda*, Truva Yay., 2009, İstanbul.

25 Türkiye İslâmcı çizginin önemli isimlerinden olan Eşref Edib, 1925'te Takrir-i Sükûn Kanunuyla kapatılan *Sebilürreşad* dergisini 1948'de yeniden çıkarmaya başlar. Edib, *Sebilürreşad*'ın ikinci döneminde, anlayış ve çizgisini yansıtan pek çok yazı kaleme almıştır. O dönemdeki İslâmcı çizginin Türk-Amerikan ilişkileri çerçevesinde değerlendirilmesi ayrı bir çalışmanın konusudur. Ancak, Kore Savaşı ve NATO bölümünde bu konuya kısa da olsa değiniyoruz. Edib, yazılarında ısrarla din-siyaset ayrımını vurgulamaktadır. Yukarıdaki alıntıların hemen altında da ilk olarak bu vurguyu yapar. O dönem, CHP (Edib'in deyimiyle Halkçılar) ve İsmet İnönü üzerinden resmi ideolojiye sert

Levent Şahverdi Arşivi

adlı eserinde Başbakanlık (Başvekâlet) ve İçişleri Bakanlığı'na (Dâhiliye Vekâleti) ait iki tamimi aktarmaktadır:

> Gazetelerin son günlerdeki neşriyatı (yayınları) arasında dinden bahis bazı yazı, mütalâa, ima ve temsillere rastlanmaktadır. Bundan sonra din mevzuu üzerinde gerek tarihî, gerek temsili ve gerek mütalâa kabilinden olan her türlü makale ve fıkra ve tefrikaların (dizi yazıların) neşrinden tevakki edilmesi (kaçınılması) ve başlanmış bu gibi tefrikaların en son on gün zarfında nihayetlendirilmesi... (TC Başvekâlet, Matbuat Umum Müdürlüğü, İç Matbuat Dairesi, 1945.)

> Biz her ne şekil ve surette olursa olsun, memleket dâhilinde dinî neşriyat yapılarak dini bir atmosfer yaratılmasına ve gençlik için dini bir zihniyet fideliği vücuda getirilmesine taraftar değiliz. (T. C. Dâhiliye Vekâleti, Matbuat Umum Müdürlüğü, sayı 658 ve 17 Mayıs 1942)

---

eleştiriler getirmiştir. Ancak, aynı eleştirilerin ABD'yle kurulan ilişkilere getirilmemesi, o dönem İslâmi kesimin meselelere küresel ölçekte bakmaması/bakamamasıyla ilişkilidir. Bütün eleştirilerin merkezine CHP'nin alınması, dindarlığın ibadet ve dini kurumların savunulması düzeyinde algılanması, Edib'i ve *Sebilürreşad*'ı zaman zaman DP savunuculuğu yapmaya yöneltmiştir. Edib Şubat 1953'te "Başbakanla Bir Hasbihal" başlıklı yazısında Mendres'e şöyle seslenmektedir: "Uzun ve karanlık bir geceden sonra bir sabah sen, Müslüman gönüllerin afakında bir yıldız gibi doğdun. Nur ve ziya saçan bir yıldız gibi." Sebilürreşad'da laikliğin sert yorumlarına karşı ABD'nin ve Başkan Truman'ın örnek gösterildiği yazılar da yayınlanmıştır. Örneğin M. Raif Ogan dergide yayınlanan bir yazısında Millet Partisi lideri Hikmet Bayur'un, Diyanet İşleri Reisi'nin Kore Savaşı'na ilişkin radyodan yayınladığı bir beyanatı laikliğe aykırı bulmasını Amerikan Başkanı Truman'ın Noel'de yaptığı konuşmaları ve Allah'a dua etmesini örnek göstererek meşrulaştırmaya çalışır (Gün, 1998) Özetle, Türk-Amerikan ilişkilerinin kurulduğu, Türkiye'nin ABD kontrolüne girdiği yıllarda İslâmî kesim, tek partinin baskıcı politikalarına odaklanmış, içeriyle ilgilenen ancak içerideki değişimlerin küresel bağlantılarına ilgi göstermeyen bir görünüm çizmektedir. Dindarlara verilen görece rahatlığın soğuk savaş düzeniyle ilgili olabileceğine ilişkin bir perspektife sahip olunmaması, Türkiye'de dindarların Amerikan safına düşecek söylem ve uygulamalar içine girmesine neden olmuştur. Dindar kesimin odaklandığı iki konu vardır: Tek Parti döneminin dindarlık karşıtı uygulamaları ve komünizm. Dolayısıyla II. Dünya Savaşı sonrası yeni kurulan düzende İslâmî kesim, Amerika'nın bayraktarlığını yaptığı komünizme karşı açılan savaşta, ABD'nin yanında bir görünüm vermiştir. Bu duruş, tek parti döneminin ağır baskısı altında kalınmış olduğu ve komünist ülkelerde dindarlara karşı yapılan uygulamalar da dikkate alınarak değerlendirildiğinde daha anlaşılır hale gelir.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu belgeler, dindar kitlelere yönelik boğucu baskının derinliğini bütün boyutlarıyla anlatmasa da bir fikir vermektedir.[26] Tek Parti döneminin sadece İslâmi düşüncelere, sembol ve uygulamalara değil, geçmişi hatırlatan hiç bir şeye karşı müsamahası yoktu. Missouri'nin geldiği günlerde henüz antikomünizm sertleşmemişti. Dolayısıyla Türkiye'nin içerideki en önemli düşmanı irticaydı. 1923'ten bu yana hep içerideki düşmana karşı koşullanmış olan Cumhuriyet seçkinleri, Batı'nın onayını, takdirini ve beğenisini kazanmak duyarlılığıyla yetişmişlerdi.

Böylesi koşullarda Türkiye'ye gelen Missouri'nin niyet ve amacını fark edebilecek hemen hiç kimsenin çıkmaması şaşırtıcı değildir. O dönem yöneticileri için geminin ne getirdiğinin bir önemi yoktu, nereden geldiğinin bir önemi vardı. II. Dünya Savaşı'nda her ne kadar "tarafsızlık" politikası sürdürüldüğü söylense de, Alman yanlısı bir tutumun açık işaretleri vardı. Fakat Almanlar teslim olmuş, müttefik devletler kesin bir zafer kazanmıştı. Türkiye savaş zamanında Almanlarla ticaretine devam etmiş, stratejik değeri olan madenler satmış, Alman savaş gemilerinin boğazlardan geçmesine izin vermişti. Savaşın son günlerinde BM'nin kurucu üyelerinden olabilmek için Almanlara savaş ilan etmişse de, savaş esnasında aldığı pozisyon şimdi tedirginliğe yol açıyordu.

Türkiye'nin siyasi elitleri ve aydınları o güne kadar Batı'dan gördükleri jest ve takdiri her zaman önemsemişlerdi. Ama o günlerde buna daha fazla ihtiyaçları vardı. 5 Nisan 1946'da, Missouri İstanbul limanlarına demirlediğinde Türkiye Batı'nın yeni liderini kucaklamaya hazırdı.

26 Matbuata getirilen yasak eski başbakanlardan Nihat Erim'in 19 Kasım 1947'de *Ulus* gazetesinde yayınlanan yazısıyla birlikte düşünüldüğünde daha anlam kazanmaktadır: "Herhangi bir hükümet ve parti aleyhinde her gün iki yüz bin gazete nüshası basılırsa bu, korkunç ve önünde dayanılmaz bir halk efkârı hareketini kısa zamanda yaratır. Bir nüsha gazeteyi bir kaç kişi okur ve bütün memleketin aydınlar ve okuyup yazma bilenleri aleyhine döndü mü milyonlarca seçmeni de beraber çeker.".

Levent Şahverdi Arşivi

Türk-Amerikan İlişkilerinin Dönüm Noktası

ABD Donanmasına bağlı Missouri savaş gemisinin 5 Nisan 1946 tarihinde İstanbul'a yaptığı ziyaret Türk-Amerikan ilişkilerinde bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Geminin görünüşteki gönderilme amacı, 11 Kasım 1944 tarihinde görevi sırasında hayatını kaybeden Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Ahmet Münir Ertegün'ün cenazesini getirmektir. Türkiye'ye geleceği Mart başında basınına yansıyan gemi, 9 Nisan tarihine kadar İstanbul'da kalmıştır. Missouri'nin Türkiye'ye geleceğinin basına yansımasından, İstanbul limanlarından ayrıldığı 9 Nisan'a kadar yaşanan gelişmeler siyasilerin ve basının siyasal inançları ve algısı hakkında önemli bilgiler vermektedir. Oktay'ın da (2010) ifade ettiği gibi, Missouri Türkiye'ye sadece Münir Ertegün'ün cenazesini getirmemiş aynı zamanda Amerikan yaşam tarzını da getirmiştir. Ziyaretin Türk tarafındaki yansımalarının analizine geçmeden önce, Missouri'nin gönderilme sebepleri hakkında kısaca bilgi verelim.

II. Dünya Savaşı'nın son günlerinde, 19 Mart 1945'te, Sovyetler Birliği Türkiye'ye bir nota göndermiş ve 1925 yılında iki devlet arasında imzalanan Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nı yenilemeyeceğini ilan etmiştir. 7 Haziran 1945 tarihinde ise Sovyet Dış İşleri Bakanı Molotov, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'le yaptığı görüşmede Boğazlarda yeni bir düzenleme yapılmasını istemiş ve Rus basını Doğu Anadolu toprakları üzerinde hak iddialarını gündeme getirmiştir.

Sovyetlerin bu talebi Türkiye'nin uzun yıllar devam edecek olan Amerikan yanlısı dış politika yapımının ve ABD ile kurulan dostluk ve ittifak ilişkisinin temel bir gerekçesi olarak gösterilmiştir.[27]

27 Ekim 1946 tarihinden itibaren Sovyetler Türkiye üzerindeki iddialarını dile getirmeyi durdurmuşlardır. 30 Mayıs 1953 yılında Türkiye'ye gönderdikleri bir nota ile taleplerinden vazgeçtiklerini ve Türkiye ile dostluk ve kardeşlik içinde yaşamak istediklerini bildirmişlerdir (Uslu, 2016; Oran, 2009). Notanın metni için bkz. *Türk Dış Politikası* c. II, Editör Baskın Oran, İletişim Yay., 2009, İstanbul.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye bunun üzerine yardım için İngiltere'ye başvurmuştur. Ancak savaştan büyük yara alarak çıkan İngiltere Türkiye'ye destek verememiştir. Konu Temmuz-Ağustos 1945 tarihlerinde toplanan Potsdam Konferansı'nda gündeme gelmiştir. Stalin bu konferansta taleplerini yinelemiştir. ABD boğazlar rejiminin değişebileceğini, sınır sorunun ise iki devlet arasında bir sorun olduğunu belirterek Türkiye'ye destek olmamıştır (Sander, 2016).

Fakat Konferans sonrasında ABD hükümetinin görüşlerinde değişiklik olmuştur. Bu değişikliğin arkasında ABD'li ve İngiliz askeri uzmanların, Sovyetlerin yayılma planlarına ilişkin yaptıkları uyarılar yer almaktadır. Onlara göre Stalin İngiltere ile beraber işgal ettikleri İran'dan çekilmeye yanaşmamış, tersine bu ülkedeki askeri varlığını güçlendirme yoluna gitmiştir. Sovyetlerin savaş sırasında işgal ettikleri Polonya ve diğer Doğu Avrupa ülkelerinden çekilmeye yanaşmaması ABD'nin endişelerini arttırmıştır. Bütün bunlarla birlikte askeri yetkililer Truman'a Türkiye'nin konumunu zayıflatmanın Türkiye üzerinde Sovyet etkisini arttıracağını ifade etmişlerdir (Ertem, 2010). Bu ve benzeri sebeplerle ABD Sovyetlere karşı tutumunu değiştirmiş ve 1946 yılından itibaren ise Truman Doktrini'yle Sovyetleri çevreleme politikasını uygulamaya başlamıştır. Erhan (2009) "Potsdam'da, boğazların uluslararası suyolu statüsüne sokulmasını savunan Truman, Balkanlar'daki Sovyet varlığı güçlendikçe bu görüşünden uzaklaşacak, Boğazların tamamen Türk egemenliğinde kalması gerektiğini dile getirmeye başlayacaktır." demektedir.

Amerika Birleşik Devletleri Türkiye'ye Missouri Zırhlısı'nı göndermekle sadece Sovyetlere yönelik değişen tutumunu göstermekle kalmıyor, Ortadoğu'da Batı'nın çıkarlarını korumanın liderliğini yapacağını da ilan etmiş oluyordu.

Missouri Zırhlısı Türkiye'nin kendisini yalnız ve zayıf hissettiği bir dönemde gönderilmişti. II. Dünya Savaşı'ndan süpergüç olarak çıkan bir devletin yapmış olduğu bu jest Türk

Levent Şahverdi Arşivi

yöneticiler ve aydınlar üzerinde derin bir duygusal tesir bırakmıştı. Amerika sadece askeri açıdan bir süper güç değil, aynı zamanda Türkiye'nin yaklaşık 250 yıldan beri yönünü dönmüş olduğu Batı'nın da lideri konumundaydı. Bu bakımdan Missouri, üzerinde II. Dünya Savaşı'nı bitiren antlaşmanın yapıldığı bir gemi olarak tarihsel bir öneme sahip olmasının yanında "muasır medeniyeti" temsil eden bir simgeydi.

Gerçekte Missouri İngiltere'nin yıpranmışlığı sonucunda Ortadoğu'da oluşan boşluğu Sovyetlerin doldurma tehdidine karşı verilmiş stratejik bir cevaptı. ABD Soğuk Savaş'ın başlangıç döneminde Batı'nın Ortadoğu'daki menfaatlerini sürdürmenin hesabını yapıyordu. Missouri'nin bölgeye gönderilmesi Şubat ayında kararlaştırılmış, İstanbul'la birlikte Pire, İskenderiye, Napoli, Cezayir ve Tanca'ya da uğraması planlanmıştı (Akalın, 2003a). Bu planlama, Missouri'nin Türkiye'ye yönelik özel bir jestten öte bölgesel bir amaç taşıdığını ortaya koyuyordu.

Siyasetçilerin Missouri Ziyareti Hakkındaki Yorumları

Buna rağmen Missouri ziyareti Türk yönetici ve gazeteciler tarafından stratejik bir çerçevede değil, daha çok, psikolojik/duygusal düzeyde algılanmıştır. Verilen beyanatlar, gazetelerde çıkan yazılar ve devlet organlarının yaptıkları hazırlıklar, Missouri'ye, "ulusal çıkar" temelinde yaklaşılmadığını, romantik/duygusal bir anlam yüklendiğini ortaya koymaktadır. "Amerikan gemileri bize ne kadar yakın olursa o kadar iyi olur." diyen İnönü (Oran, 2009a), Türkiye'nin duruşunu açık ve net bir şekilde ortaya koymuştu. Başbakan Şükrü Saraçoğlu[28]

28 1934-1950 yılları arasında Fenerbahçe Spor Kulübü'nün başkanlığını da yapan Şükrü Saraçoğlu, Bayar ve İnönü Hükümetlerinde Adalet Bakanlığı yaptı. M. Kemal ve İsmet İnönü'den sonra 1943 yılında *Time* dergisine kapak olan 3. Türk olan Şükrü Saraçoğlu için *Time* dergisi şöyle yazmıştı: "Saraçoğlu, ABD'nin siyasi arenasında kendine kolayca yer bulacaktır. ABD'yi, Amerikalıları, Amerikan otomobillerini, sigaralarını, filmlerini, hükümetini seviyor. Avrupalı liderlerin aksine ulaşılabilir, resmi değil, kalpten ve dolaysız." Bkz. http://www.milliyet.com.tr/iste-time-a-kapak-olan-turkler/dunya/dunyade-

Levent Şahverdi Arşivi

Missouri'nin kendisinde yarattığı duyguları şu sözlerle ifade etmişti (Bozkurt, 2008):

> Minnettarlığımı tebarüz ettirirken... derin bir zevk içindeyim... Dünyanın en mükemmel çocuğu olan Amerika ve Amerikalılar, ellerinde insanlık, adalet, hürriyet, medeniyet bayrakları olduğu halde... sağlam ve metin adımlarla yürümektedirler.[29]

CHP Milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver'in[30] Meclis'te yaptığı şu konuşma Missouri'nin nasıl bir duygusal derinlikle algılandığı hakkında bir fikir vermektedir:

> Aziz arkadaşlarım, bir silah yardımı, onun nereden geldiğini gördük. Sonra bir şefkat yardımı, onun da en fazla nereden geldiğini gördük. Amerika bize yalnız bunu mu veriyor? Harbin silahlı kısmı bitti. Arzın üzerinde karanlıklar var, milletler hala ızdırap içinde, hala yarına endişe ile bakıyor. Işık nereden geliyor? Bunun bir menbaı var. Yine Amerika. Ümit nereden geliyor? Amerika'dan. Güven nereden geliyor? Amerika'dan. (Bravo sesleri)
>
> Hayalinizle, aziz arkadaşlarım size şöyle bir ameliye teklif ediyorum. Amerika'yı pek kısa bir müddet için dünya siyasi mücadeleleri içinden elini çekmiş farzediniz. Manzara nedir? Fecidir. Korkunçtur. Bugün istikbale ümitle bakıyorsak, bugün milletlerin

---

tay/19.11.2011/1464674/default.htm (Erişim tarihi: 8 Temmuz 2017) Aytunç Altındal, 2010 yılında kendisiyle yapılan bir röportajda elde ettiği bazı belgelere dayanarak Şükrü Saraçoğlu'nun ABD ajanı olduğunu söylemişti. Bkz. http://www.sabah.com.tr/galeri/turkiye/sukru_saracoglu_abd_ajaniydi/29 (Erişim tarihi: 8 Temmuz 2017)

29 Türkkaya Ataöv, "Altıncı Filo Defol!", *Forum*, XX/344, 1 Ağustos 1968, s.14

30 Türk Ocağı Genel Başkanlığı da yapan Hamdullah Suphi Galatasaray Lisesi'nde okudu. 1923 ve 1927'de İstanbul'dan milletvekili seçildi. İki kez Milli Eğitim Bakanlığı yaptı. 1931'den 1944'e kadar Bükreş Büyükelçisi olarak görev yaptı. 1944'te İçel, 1946'da İstanbul Milletvekili olarak yeniden Meclis'e girdi. Samet Ağaoğlu (1972) anılarında Tanrıöver'in 1946 seçimlerinde seçilmediği halde milletvekili yapıldığını, onun da bunu kabul ettiğini söylemektedir. 1950'de Demokrat Parti listesinden seçimlere girdi ve Milletvekili oldu. "Günaydın" ve "Tünaydın" kelimelerinin de mucidi olan Hamdullah Suphi 1966 yılında, 81 yaşında öldü.

Levent Şahverdi Arşivi

hürriyeti dâvası tali[h]siz bir boş dâva değilse, sebep yine oradaki silâh kudreti, malî kudret, ahlâki ve mânevi kudrettir.[31]

Tanrıöver'in konuşması "şefkat", "ışık", "ümit", "güven" gibi duygusal açıdan oldukça yüklü kavramlarla örülmüştür. Heyecanlı ve edebi konuşmalarıyla tanınan Tanrıöver'in yazdıkları, İstiklal Marşı'nı Meclis kürsüsünden okuyan ilk kişi olması bakımından ayrıca ilginçtir. Tanrıöver, konuşmasının sonuna doğru Amerika'nın uzak olmadığını söyler:

> Bu fikri söylerken yine Amerikayı düşünüyorum. Milletler arasında mesafeler vardır. Toprak veya deniz mesafeleri. Fakat diğer bir bakıma göre mesafe yoktur. Amerika toprak olarak uzaktır; Amerika ne kadar yakındadır, Amerika aramızdadır, Amerika her taraftadır.

Ülkemizi "küçük Amerika"ya benzeten ilk kişi olarak Nihat Erim de, Tanrıöver'le aynı gün, Meclis kürsüsünde Amerika'nın güttüğü siyasetin "ancak yüksek bir ahlaki tekâmül merhalesinde" görülebilecek bir siyaset olduğunu söylüyordu:

> Arkadaşlar; maddi ilerlemeler sahasında en önde gelen millet, ruh yüksekliği bakımından da en baştadır. Gerçekten, Amerika Birleşik Devletlerinin gerek harb içinde, gerek şu harb sonrası âleminde oynadıkları asıl rol bu millet tarihinin en büyük şereflerinden olarak yâdedileeektir. Milletlerin eşitliği, kendi diledikleri şekilde idare olunmaları, büyük, küçük her Devletin toprak bütünlüğüne saygı prensiplerinin başmüdafiliği ödevini müttefikimiz İngiltere ile ortaklaşa yerine getirmeğe çalışan Amerika'nın harcamakta olduğu gayretlerin, memleketimizde en derin bir anlayışla karşılanmış olmasından daha tabiî ne olabilir? Amerika milletinin kadın, erkek, genç, ihtiyar, karanlığa ve kötülük kuvvetlerine karşı girişilen mücadelede, ne büyük fedakârlıklar yüklendiği Türk milletinin gözünden biran dahi kaçmamıştır. Bütün milletler tek bir ailenin birbirini seven, sayan fertleri halinde

31 https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d07/c023/tbmm07023048.pdf

Levent Şahverdi Arşivi

> taazzuv ettirme dâvası uğrunda Birleşik Devletlerle şu ânda nelere katlandığı, ne azimli bir siyaset gütmekte olduğu da en yakın ilgimize konu olmaktadır. Bu siyaset ancak ve ancak yüksek bir ahlâki tekâmül merhalesinde görülebilen bir siyasettir. Amerika Birleşik Devletlerinin yepyeni bir hükümranlık, taptaze bir ekonomi anlayışının öncüsü olarak da bütün insanlık için hayırlı işler başarmak istediğini görüyor ve takdirle karşılıyoruz. (Bravo sesleri).[32]

Nihat Erim'den önce Meclis Kürsü'süne çıkan CHP Bursa Milletvekili Muhittin Baha Pars[33] günün en duygusal konuşmasını yaptı. O gün Meclis'te "ABD'yi en iyi kim övecek?" gibi bir yarışma düzenlenseydi, muhakkak ki ödülü açık ara farkla Pars alırdı. Pars konuşmasında Roosevelt'i "Peygamber gibi temiz ve kusursuz" olarak tanımlamıştı:

> Çok zaman geçmemiştir. Dünya müthiş bir felâket içinde çırpınıyordu. Avrupa esaret altına girmiş bulunuyordu. İngiltere bombalanıyordu. Havfu dehşet içinde çırpınan insanlar gözlerini bir yere çevirmişlerdi. Kalbleri yasla, gözleri yaşla dolu idi. Bir ses, yalnız bir ses beşeriyeti felâketten kurtarabilecekti. Kulaklar o sesin geleceği tarafa, gözler oradan uzatılacak ele müteveccihtir. Bu ses nihayet Amerika'dan Peygamber gibi temiz ve kusursuz olan Büyük İnsanın, Büyük Rozvelt'in sesi olarak ufuklarda aksetti. İnsanları esaret altında bırakmıyacağız, medeniyeti yıktırmıyacağız diyen bu azametli ses Rozvelt'in vatandaşlarının sesleriyle birleşerek ufuklarda gulguleler vücude getirdi.

32 https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d07/c023/tbmm07023048.pdf

33 1884 yılında Bursa'da doğan Muhittin Baha Pars'ın babası, Baba Efendi Tekkesi Şeyhi Bahaattin Efendi'dir. 1925 yılında Türk Ocakları Genel Kurultayı'nda Merkez Heyeti Üyeliği yapan Pars, 23 Nisan 1920'de açılan ilk TBMM oturumuna Bursa Milletvekili olarak bulundu. İlk Meclis'te Birinci Grup'ta yer alan Muhittin Baha Pars, İkinci Grup'un liderlerinde Hüseyin Avni Bey'le sert tartışmalar yaptı. Mustafa Kemal'in tavsiyesiyle 18 Ekim 1920'de kurulan Türkiye Komünist Partisi'ne katıldı ve Parti'nin Genel Sekreterliğini yaptı. TBMM'nin 11 Eylül 1920'de kurduğu İstiklal Mahkemeleri'nde, Eskişehir İstiklal Mahkemesi'ne üye seçildi. 29 Ağustos 1954'te Bursa'da hayatını kaybetti (Bozkurt, 2015).

Levent Şahverdi Arşivi

> Bugün bu büyük milletin insanlara yaptığı yardımı hatırlayıp teşekkür, ederken, Peygamber gibi temiz ve kusursuz Rozvelti, onun halefi olan kıymetli Devlet ve millet adamı Truman'ı hürmetle selâmlar ve Türk milletinin insanlık yolunda da, sulhte de beşeriyete yardımda onunla beraber olacağını söylemekle iftihar duyarım. (Alkışlar)[34]

Basının Missouri Ziyareti Hakkındaki Yorumları

Gazeteler gemi yola çıktığı tarihten itibaren gün gün gemiyle ilgili haberler veriyor, toplumsal atmosferi hazırlıyordu. Örneğin *Cumhuriyet* gazetesi şunları yazıyordu: "Missouri zırhlısı, dün Cebelitarık'tan geçerek Akdeniz'e girdi. Dost memleketin harb gemileri, Cuma sabahı limanımızda bulunacaklar ve Dolmabahçe önünde demirliyecekler.".[35] O yılların iletişim ve yayıncılık imkânları dikkate alındığında, Gemi'den günübirlik haber almanın pek kolay olmadığı görülecektir. Akalın da (2003b), o dönemin imkânları düşünüldüğünde Türk basının yayınladığı haber ve fotoğrafların Amerikalılar tarafından gönderilmiş olma ihtimalini vurgulamaktadır.

Missouri'nin, ulusal basında yarattığı coşku, dönemin elitlerine hâkim olan psikolojik iklimi yansıtması açısından anlamlıdır. *Cumhuriyet* gazetesi başyazarı Nadir Nadi[36] "Amerika'nın Dost Denizcilerini Karşılarken" başlıklı yazısında şunları söylemektedir:

> Hayata gözlerini yumduğu zaman Rahmetli Roosevelt'in Ertegün hakkında söylediği güzel sözler her Türk vatandaşının kalbinde derin izler bırakmış, hakiki ve insanca kıymetlere Amerika'da

34 https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d07/c023/tbmm07023048.pdf

35 *Cumhuriyet*, 1 Nisan 1946.

36 *Cumhuriyet* gazetesi kurucusu Yunus Nadi'nin oğludur. Galatasaray Lisesi'nden mezun olan Nadir Nadi, Üniversite eğitimini Lozan'da tamamladı. 1950 yılında Demokrat Parti listelerinden bağımsız olarak Meclis'e girdi.

Levent Şahverdi Arşivi

gösterilen yakın alaka, bu vesile ile memleketimizde Yenidünyaya karşı her zaman beslediğimiz hayranlık duygularının bir daha tazelenmesine neden olmuştu... Boğazların hür ve mavi suları üzerinde bize birkaç günlüğüne misafir gelen Missouri'yi İstanbul halkı sevinerek karşılıyor; en büyük harp gemisinin heybetli çizgilerinde yarınki barış dünyasını gerçekleştirmeye çalışan ülkücülük sembolünü görüyor (...)

PAZAR
7
NİSAN
1946
5 kuruş

ULUS

ADIMIZ ANDIÇIZ SİZ

Resimlerimiz

Başkenti ziyaret eden Amerikan Heyeti İstanbul'a döndü

Şefimiz Misafir Heyeti kabul etti

Bütün ziyaretleri sırasında

Misafirlerimiz halkın sevgi tezahürleri ile karşılandı

Bir demeçte bulunan Başbakanımız, Türkiye'ye gösterilen dostluk ve sevgi tezahürleri dolayısiyle teşekkürlerini bildirdi

Ulus gazetesinin manşeti. Geminin 45 bin ton olduğu da ayrıca belirtilmiş. 7 Nisan 1946.

Amerika bugün yeryüzünün en kuvvetli bir milletidir. Fakat bu kuvvet; barışın, adaletin ve milletler arasında eşitlik hakkını kurup yaşatmak isteyen temiz bir idealin emrindedir. Kötü niyet beslemeyen her kuvvet gibi Birleşik Amerika da muazzam endüstrisini yıllar boyunca yalnız insanlık ve medeniyet şartlarına göre yürütmekten başka bir şey yapmamıştı (...) Fakat temiz ülküsü kadar taze ve geniş bir hayatiyete sahib olan Amerikan milleti tereddüt etmedi (...) Bu ideal uğruna kalbi çarpan Türk milleti dost Amerika'nın kahraman denizcilerini sevgi ile selamlarken, onların şahsında aynı idealin temiz bayrağını selamlar.[37]

Aynı gazetede, "Hoş Geldin Sam Amca" başlıklı yazısında, Amerikalı bahriyelilere "Buyurun, başımızda ve gönlümüzde yerin var." diyen Burhan Felek'in yazdıkları Türk basınındaki Amerikan algısı hakkında bir fikir verdiği gibi, kendi benlik

37 *Cumhuriyet*, 5 Nisan 1946

Levent Şahverdi Arşivi

algımıza ilişkin de bir fikir veriyor. Bunun yanında siyasal olayların gerçeklikten kopuk bir şekilde anlamlandırıldığını da gösteriyor:

> Harbde olsun, ilimde olsun, hülasa hayatın her safhasında biz size ne kadar imreniriz. Hele en çok imrendiğimiz tarafınız açık yürekli ve yiğit huylu oluşunuzdur. Her şeyi apaçık konuşan dostuna dost, düşmanına bela kesilen adamları pek severiz. Ah ne iyi ettin de geldin Sam Amca! Hele Missouri'ye binip gelişin yok mu? Bizi büsbütün teshir etti. Ne olsa yalı uşaklarıyız. Gemiye, harb gemisine, hele Missouri gibi şahaserlere bayılırız. O ne güzel şey, o ne endam, o ne eda!... Büyükelçimiz rahmetli Münir Ertegün'ü getirmek için bu en büyük harb birliğini seçişiniz yok mu bizi büsbütün bendettti. Sana gönülden bağlandık. Ölümüze, dirimize gösterdiğin bu saygıya nasıl mukabele edeceğimizi bilmiyoruz. Seni nasıl ağırlarız ki? (...) Emelimiz yurtta sulh cihanda sulhtur. Bu emel birliğinde yanyanayız Sam Amca! Ne kadar iyi ettin de geldin. Birbirimizi gördük tanıdık ve eskisinden daha çok sevdik. Hoş geldin Sam Amca! Buyurun, başımızda ve gönlümüzde yerin var."[38]

"Hani çoluk çocuk seni kucaklayıp öpeceğimiz geldi." diyen Burhan Felek yazısının bir yerinde Missouri'ye özlemini ve aşkını şöyle dile getirmiş: "Ah şunu bir görsek diye özlerdik. Tam zamanında geldiniz vallahi! Aşkolsun size!. Yani -söz aramızda kalsın- aşkoluyor da zaten.".

Missouri'ni geldiği gün "Welcome Missouri" başlığıyla bir yazı yayınlayan *Ulus* gazetesi yazarlarından Falih Rıfkı Atay'ın Amerikan Bayrağı'na yüklediği anlam "dost ülke" algısının ötesindedir. Atay Amerikan bayrağındaki yıldızlardan birinin de Türk bayrağındaki yıldız olduğuna işaret etmektedir (Acar, 2008):

> Amerika'nın ne istediğini biliyoruz; hür, eşit ve egemen milletlerin ortaklaşa güvenliğine dayanan harpsiz, saldırısız sadece ahlak ve kanun bağlaşma ve antlaşmalarının hüküm sürdüğü bir dünya. Böyle bir dünyada yaşamak isteyen herkes Amerikan bayrağında

38 *Cumhuriyet*, 6 Nisan 1946

Levent Şahverdi Arşivi

kendi talih yıldızını da görür. (...) Onlar karaya çıktıklarından ayrılacakları dakikaya kadar, Amerikanın ne kadar sevildiğini gözlerin bakışında ve yüzlerin neşesinde görecekler.[39]

Ulus gazetesinden Ahmet Şükrü Esmer ise "Türk Amerikan Dostluğu" başlıklı yazısında duygularını şu şekilde ifade etmiştir:

> Memleketimizde kaldıkları günler zarfındaki kabulün (Missouri ile gelen Amerikalıların) bu çeşit ziyaretlerde gösterilmesi mutat olan misafirperverliğin çerçevesini aşarak Türk-Amerikan dostluğu namına samimi bir tezahür mahiyeti almış olduğunu misafirlerimiz görmüş olacaklardır. Bunu da tabii görmek lazımdır. Çünkü Türkler, Amerikalılar hakkında daima hayranlık duygusu beslemişlerdir. Amerika, Türkler için iyi niyetli ve temiz duygulu insanların memleketidir. Uzun ve hareketli tarihimizde diğer büyük devletlere nazaran Amerikalılarla temasımız az olmuştur. Fakat bütün münasebetlerimizde Amerikalıları doğru ve dürüst insanlar olarak tanıdık ve kendilerini candan sevdik...[40]

Akşam gazetesinden, daha sonra dış işleri bakanlığı da yapacak olan Necmettin Sadak[41] "Aziz Dostlarımız Hoşgeldiniz" başlıklı yazısında şunları söylemiştir:

> Yeryüzünde hak, adalet, hürriyet prensiplerinin tatbik edilmesinden başka bir ideali olmayan, bu ideal uğrunda var kuvvetini ortaya koyan Büyük Devletin, İstanbul sularını süsleyen donanma karşısında halkın duyduğu heyecan ve takdirin başlıca kaynağı, Türk Milleti'nin de yüreğinde taşıdığı aynı idealler, sulh ve insanlığın hadimi Amerikan milletine karşı beslediği sonsuz sevgi ve itimaddır.[42]

---

39 *Ayın Tarihi*, Nisan 1946, Sayı:149

40 *Ulus*, 8 Nisan 1946.

41 Tevfik Fikret'in okul müdürü olduğu dönemde Galatasaray Lisesi'nde okuyan Sadak 1917'de, İttihad ve Terakki döneminde Ziya Gökalp ile birlikte İçtimaiyyat adlı dergiyi çıkarmıştır. Kazım Şinasi, Ali Naci Karacan, Falih Rıfkı Atay'la birlikte 1918'de *Akşam* gazetesini kurmuş ve gazetenin başyazarlığını yapmıştır. 1950 yılında hastalanan Sadak, tedavi amaçlı olarak önce İsviçre'ye, daha sonra da New York'a gitmiştir. İlginç bir tesadüf olarak o da hayatını Amerika'da kaybetmiş ve 2 Ekim'de cenazesi Türkiye'ye getirilmiştir (Özyürek, 2015).

42 *Akşam*, 5 Nisan 1946.

Levent Şahverdi Arşivi

Vatan gazetesi muhabiri Sinan Korle'nin Amerikalı askerlerin Türk kızlarıyla daha fazla zaman geçirmek için kendisine yaptıkları talebi aktarıyor:

> Konuşuyor, gülüşüyorduk, bir bahriyeli bana uzaktan işaret yaparak;
> Benim şikâyetim var, dedi, buradaki annelerden şikâyetçiyim. Kızlarını çok sıkıyorlar. Saat 6'dan sonra eve gitmek mecburiyeti var. Hâlbuki ben ancak dörtte beşte karaya çıkıyorum. Ahbap olduğum kızlarla sadece iki saatçik görüşebiliyorum...[44]

Sadece basının yazdıkları, Meclis'te yapılan konuşmalar değil, devletin yaptığı hazırlıklar da Missouri'nin Türk yöneticilerde oluşturduğu manevi atmosferi yansıtmaktaydı. PTT Missouri'nin gelişinin anısına pul basmıştı. Amerikalı denizcilerin gezeceği sokaklar temizlenmiş, binalar boyanmıştı. Kız Kulesi'ne "welcome Missouri" yazılmış, daha da ilginci Bezm-i Âlem Camii'nin minareleri arasına "welcome" mahyası asılmıştı. İstanbul Valiliği Missouri'nin gelişi şerefine bir kokteyl vermiş, Vali kokteylde yaptığı konuşmada geminin ziyaretinden duyduğu mutluluğu ifade etmiştir. Bu arada İstanbul'daki genelevler, Amerikalı askerler hastalık kapmasın diye doktor kontrolünden geçirilmiş, Cami minareleri arasına asılan "welcome" yazısını, genelev kadınları göbeklerine de yazmışlardı.

Kız Kulesi'ne Welcome Missouri yazılmıştı.

Missouri geldiği günlerde, minareleri Welcome mahyası asılmıştı.[44]

43 Fotoğraflar şu kaynaktan alınmıştır: https://www.gzt.com/derin-tarih/turkiye-amerika-iliskilerinde-milat-missourinin-turkiye-ziyareti-2606087

44 *Vatan*, 9 Nisan 1946.

Levent Şahverdi Arşivi

Ulus ve *Cumhuriyet* gazeteleri yapılan hazırlıklar hakkında okuyucularını bilgilendiriyordu (Akt. Bozkurt, 2008):

> Hereke'de özel bir halı yaptırılmış, bu halının üzerine İstanbul'un bir haritası kabartma olarak işlenmişti Dolmabahçe'de Amerikalıların dolarlarını Türk parasını çevirmek üzere özel bir büro açılmıştı. Tekel, özel olarak yaptırdığı ve 50'şer adetlik üzerinde "Missuri" yazan kutular içindeki sigaraları satışa çıkardı. Bu kutuların üzerine Türk ve Amerikan bayrakları konulmuş ve İngilizce olarak da 'Hoş geldin Missuri' yazılmıştı. Ayrıca kutunun üzerinde bir de Missuri'nin resmi vardı. PTT, bir Missuri serisi pul çıkarmıştı. İstanbul Belediye'sinin ayırdığı 12 otobüs gece yarısından bir saat sonraya kadar yalnız Amerikalıların emrinde olmak üzere Dolmabahçe ile Taksim arasında işleyecektir. Diğer taraftan bütün taşıtlar Amerikalıların emrine amade olacak ve değerli misafirlerimiz hiçbir bilet almayacak ve ücret vermeyecektir. Üç sinemanın balkonlarıyla, tiyatrolarda 80 kişilik yer misafirlerimize ayrılmıştır.[45]

Cumhuriyet gazetesinin 6 Nisan 1946 tarihli nüshasında yer alan bir broşür ilanı Missouri'nin gelişine ilişkin hazırlıkların çok boyutlu olduğunu gösteriyordu. İlandan Âşık Yetim Ali'nin Missouri için bir destan da yazdığını öğreniyoruz. "Dostluk Hatırası Hoş Geldin Missouri" başlığıyla verilen ilanda şunlar yazıyor:

> Limanımızda bulunan büyük Amerikan zırhlısının hususiyetleri- Geminin Tarihçesi- Amerikan donanmasının missurileri - Missuri'nin Türkiye seyahati üzerine ajans haberleri - Âşık Yetim Ali'nin Missuri destanı ve kıymetli sanatkâr Münif Fehimin resimlerile süslenmiş olan bu hatıra broşürünün fiyatı 25 kuruştur. Bütün gazete ve dergi satılan yerlerde bulunur.[46]

Ulus gazetesi, geminin ve Amerikalı askerlerin İstanbul halkında yarattığı sempatiyi heyecanlı bir dille okuyucularına şöyle aktarıyor:

45 *Ulus*, 28 Mart 1946.

46 *Cumhuriyet*, 6 Nisan 1946.

Levent Şahverdi Arşivi

(Missouri'nin ziyaretini özel surette takibeden arkadaşımızdan) İki gündür Missouri zırhlısı ve diğer Amerikan harp gemilerinin denizcileri İstanbul sokaklarında mekik dokuyor. Limanımızda bulunan kendi filomuzun mensuplarıyla kolkola geziyorlar. Bir neşe bir kıyamettir gidiyor. Gelişigüzel karşılarına çıkarak konuştuğum Amerikalılar, şimdiye kadar bulundukları limanlarda konukseverliğin bu derecesini görmediklerini söylüyor.

Taşıt vasıtaları bedava. Yol göstercilik ve yardım halkın tabii bir vasfı. Sinemalar, tiyatrolar kendilerine açık, gazino ve eğlence yerleri her zamanki müşterisine gösterdiği ilginin en küçük zerresini bile misafirlerinden esirgemiyor, hatta daha çok dikkat ediyor (...) İngilizce levhalar birçok yerlerde görülüyor. Bir tanesi, 'memleketinize döndüğünüz zaman burada da sizin gibi düşünen insanlar olduğunu tanıdıklarınıza anlatınız' diye uzun bir cümle halinde idi.

Geceleri Amerikalı misafirler şerefine eğlence yerleri sabaha kadar açık (...) Kibrit Amerikalıların başlıca hediyesi. Missouri'yi gezenlerin hemen hepsine küçük bir defter halinde kibritler dağıtıldı. Bizim Tekel İdaresi'nin Missouri sigaraları da Amerikalılar tarafından keyifle tüttürülüyor (...) İstanbul geceleri baştanbaşa elektrikle donandığı için şereflerine yapılan bir şehrayini andıran bu manzara ortasında daha üç gün kaldıktan sonra tekrar gemilerine ve oradan memleketlerine Türkiye'den çok neşeli intibalarla döneceklerine kimse şüphe etmiyor.[47]

Ulus gazetesinde gemiyi ziyaret etmek isteyen Türk halkına adabımuaşeret dersi verilmesi, yanlış bir şey yapıp Amerikalıların yanında ülkemizi rezil edilmesinden duyulan kaygıyı yansıtması açısından ilginçtir. Gazete Amerikan bayrağının geminin ne tarafında olduğunu ve ziyaretçilerin ona nasıl selam vereceklerini tarif etmektedir (Bozkurt, 2008):

Harp gemilerini gezmek bazı an'anevi esaslara dayanır. Bunlara riayet etmek hem bir nezaket ve hem de bir misafirperverlik borcudur. Halkımız gemileri gezerken gemilerde kendileri için tah-

47 *Ulus*, 7 Nisan 1946.

Levent Şahverdi Arşivi

> sis edilmiş bulunan mihmandarların vereceği direktife tamamen uyacaklar ve gruplar hiçbir sebeple bu mihmandarların yanından ayrılmayacaklardır. Gemilere ilk ayak basıldığında yapılacak ilk iş geminin kıç tarafına dönerek geminin kıçındaki bayrağa (ABD Bayrağına) selam vermektir.[48]

Amerikalı denizcilerin sık sık Türkiye'ye geldiği 1950'li yıllarda aynı kaygının devam ettiğini görürüz. Örneğin, *Hafta* dergisi, "Amerikalı denizcilerin Türkiye'ye gelişini dilenciler, işportacılar ve meraklı çocuklar yüzünden rezil olduk, imajımız zedelendi gibi bir kaygıyla" vermektedir (Alkan, 2015).

Tasvir gazetesinden Cihad Baban[49] ise Missouri'den kısa bir süre sonra Türkiye'ye gelen ABD filosuna ilişkin "Amerika Filosu Türk Sularında" başlıklı yazısında, Amerikan gemilerinin ziyaretiyle oluşan atmosferi Atatürk'ün Türk milleti için göstermiş olduğu "Muasır medeniyetlerin fevkine çıkma" hedefiyle ilişkilendirmektedir:

> Atatürk'ün Türk Milletine Onuncu Yıl Nutku ile göstermiş olduğu, Türkiye'yi muasır medeniyetlerin fevkine çıkaracağız ideali üstün medeniyeti ile muasır dünyayı temsil eden Birleşik Amerika'ya yakınlaşmanın onun sihirli elleri ile insanlık âlemine getirmiş olduğu yüksek medeniyete kucak açmanın Türk milleti için zaruret olduğuna en manalı bir işaretti. Atatürk'ün bu isteği bugün tamamiyle yerine gelmiştir.[50]

Missouri'nin ülkemizden ayrılışı da basında dramatik bir dille işlenmiştir. *Cumhuriyet* gazetesi, Missouri'nin ülkemizden ayrıldığı gün "Gidiyor" alt başlığıyla bir çizgi-resim yayınlamıştır. Resimde geminin güvertesinde Amerikan bayrağı dalgalanmakta ve gemi Türkiye halkını temsilen kalp sem-

48 *Ulus,* 8 Nisan 1946; *Cumhuriyet*, 6 Nisan 1946, s.2.

49 Galatasaray Lisesi'nden mezun olan Baban, 1946, 1950 ve 1954'te DP'den milletvekili oldu. 27 Mayıs Darbesi'nden sonra Cemal Gürsel'in kurduğu hükümette Turizm ve Tanıtma Bakanı olarak görev yaptı. 1961 ve 1965'te CHP'den milletvekili seçildi. 1980 darbesinden sonra Bülend Ulusu hükümetinde Kültür Bakanı oldu.

50 *Tasvir,* 23 Kasım 1946.

Levent Şahverdi Arşivi

bolüyle yüklü görünmektedir. Resim, "giderken kalbimizi de götürüyorsunuz" mesajı vermektedir.

Cumhuriyet'ten Metin Toker geminin limandan ayrılışına ilişkin şunları yazmıştır:

> Dört gün süren ve halkımızın kalbinde pek tatlı hatıralar bırakan ziyaretlerinden sonra, dost Amerikalı denizciler dün sabah saat 10'da limanımızdan ayrıldılar. Güzel bir güneş ve mavi bir göğün altında İstanbul fevkalade günlerinden birini daha yaşıyor. Gemilerin geldiği Cuma gününden beri adeta bir bayram yerini andıran şehir, misafirlerini aynı şevk ve heyecanla uğurluyor. Beylerbeyi'nden Üsküdar'a, Beşiktaş'tan Sarayburnu'na kadar bütün sahiller kadın, erkek, çoluk çocuk dolu. Bu yalnız bir devletin bir diğer devlete karşı gösterdiği dostluk değil, bütün bir milletin diğer bir millete karşı duyduğu kardeşçe hislerin en samimi ve en canlı tezahürüdür. Bugün İstanbul halkı için başlıca iş, dört günden beri başımızın değil, kalbimizin üstünde taşıdığımız misafirlerimizi aynı konukseverlikle uğurlamaktır. Bu kadar muazzam kalabalığa işini gücünü bıraktıran tek sebep işte budur. Misafir gemicilerin şehre çıkış noktası olan Dolmabahçe meydanı, sabahın yedisinden itibaren dolmaya başlıyor. Misafirlerin İstanbul'da kaldıkları kısa müddet içinde edindikleri dostları kendilerine hediyeler getirmişler. Türk gazetecileri de misafir meslektaşlarına hediyeler hazırlamışlar. Geceyi şehirde geçiren veya sabah erken karaya çıkan denizciler yavaş yavaş dönüyorlar. Hepsinin yüzünde sevdikleri bir memleketten ayrılan insanların hüznü okunuyor. Denizyolları İdaresi, dost Amerikan denizcilerini İstanbul halkının daha rahatça uğurlayabilmesi için hususi vapurlar tesis etmiş. İstanbul halkının Amerikalı denizcileri ne kadar sevdiğini anlamak için bu vapurları dolduran kalabalığı görmek kâfi. Saat 10'a geliyor. Şimdi Missouri zırhlısının da demir aldığını ve Boğaza doğru bir kavis çizdikten sonra Marmara istikametine yollandığını görüyoruz. Dünyanın bu en büyük harp gemisi Yavuzun önünden geçerken bandomuz Amerikan milli marşını çalıyor ve denizciler filamalarla selamlaşıyorlar. Sahillerde biriken halk, gemileri hararetle alkışlıyor, hayırlı yolculuklar temenni ediyor. Denizyollarının vapurları, Sarayburnu ve Selimiye önle-

Levent Şahverdi Arşivi

rinde bekliyor, içerlerindeki kalabalık, harp gemileri geçerken mendiller sallıyor ve "uğurlar olsun", "güle güle" diye sesleniyor (...) Misafirlerimiz müthiş bir alkış tufanı arasında İstanbulu arkalarında bırakıyorlar. Yeşilköy açıklarında denizyollarının on vapuru düdük çalarak dostlarımızı selamlıyor ve dönüyorlar. İki kardeş milletin, yeryüzünde ebedi barışı kurmaktan başka gayesi olmayan donanmalarına mensup gemiler bir gelin alayı halinde Marmara'nın berrak suları üzerinde yavaş yavaş uzaklaşıyorlar. Yolunuz açık olsun dostlarımız![51]

Akşam gazetesinden Refik Halid Karay ise Amerikalıların yaptığı ziyarete "mistik/olağanüstü" bir anlam yüklemektedir. Denizcilerin gidişinden sonra bir değerlendirme yazısı kaleme alan Karay, şöyle diyor:

> Amerikalılara misafirseverliğin her çeşidini göstermek mümkündü; netekim elden gelen, gönülden kopan yapıldı. Fakat havaya hükmedemezdik. Hava açık, güneşli, durgun olmadıkça da ne yapsak kıymetini en aşağı yarı yarıya kaybederdi. Mesela bir lodos fırtınası kopsaydı gemiyi ziyaretler imkânsızlaşacağı gibi, gemiden karaya çıkışlar da bir gezintiden ziyade güç manevralara benzer, keyif kaçırırdı. Dört gün dört gece ara vermeden yağan bir yağmur ise şenliklerin pişmiş aşına muhakkak ki soğuk su katar, neşe bozardı. Gemiciler -esvapları üstünde bir tek zifos[sulu çamur] sıçramadan, bir damla su düşmeden- tertemiz bir şehirde rahat rahat gezip tozabildiler. Tabiatın bu pek yerinde yardımı işimizi çok kolaylaştırdı ve bizden Amerika'ya götürülen hatıraların büsbütün berrak olmasını sağladı. Onun içindir ki bize, biz bize iken daima azizlik eden ve sabahı öğlesine, ikindisi akşamına uymaz kararsızlıklarile epeyce zahmet çektiren İstanbul havasına karşı şu son lütfundan, insafa gelişinden dolayı teşekkür etmek lüzumunu duymaktayım. Ziyaretin devamı müddetince korktuğum huysuzluğundan bizi esirgedi. Açık havada karşıladık, açık havada, ağırladık ve açık havada uğurladık.[52]

51 *Cumhuriyet*, 10 Nisan 1946.

52 *Akşam*, 10 Nisan 1946.

Levent Şahverdi Arşivi

Karay Güneş'e "yardımından" dolayı teşekkür ettikten sonra, İstanbul halkına ve "misafirseverliğin pek tertiplisini, pek parlağını" gösterdiği için Hükümet'e de teşekkür ediyor. Yazısının sonunda, kendisine düşen erdemli tavrı da gösteriyor:

> Biz vestiyer işindeki bir aksaklığı, lüzumundan fazla büyüterek asıl başarıyı küçülteceklerden değiliz. O kadarcık kusur kadı kızında bile bulunur.

Missouri savaş gemisinin İstanbul'u ziyaretinin yarattığı psikopolitik etki Türk dış politikasına uzun yıllar hâkim olacak duygusal dinamiğe işaret etmektedir. Bu etkinin kaynağı ABD'nin askeri-ekonomik gelişmişliğinden ve siyasal üstünlüğü kadar Türk devletinin kendini nasıl algıladığıyla da ilişkilidir. Amerikalı askerlerden birinin "Gittiğimiz hiç bir limanda böyle karşılanmadık"[53] anlamındaki sözleri o dönem Türk tarafının psikolojisiyle ilgili bir fikir vermektedir. Türk siyasetçiler ve aydınları için Missouri bir "kurtarıcı"yı simgelemektedir.

Missouri Zırhlısı'nın yarattığı abartılı duygusallık ziyaretin reel politik anlamını üzerinde durmayı engellemiş, gerçeklikten kopuk yorumların ağırlık kazanmasına neden olmuştur. Dış politika karar alıcılarına hâkim olan duygusallığın siyasi olaylar üzerinde büyüteç etkisi yapacağı açıktır. Bu ise, olayların siyasi anlamını yanlış kavramayı, yanlış algılamayı, yanlış değerlendirmeyi ve bütün bunlara bağlı olarak yanlış kararlar almayı beraberinde getirecektir.[54]

Missouri'nin Türkiye'ye gelişinin ortaya çıkardığı bu duygusal zafiyet Türk-Amerikan ilişkilerinde 1960'lı yılların ortalarına kadar hüküm sürmüştür. Türk yöneticiler ve Türk basını büyük oranda, Amerikalıların davranışlarını dış politikanın reel şartları içinde algılamamış, kimi zaman Amerika'nın tek taraflı çıkarlarına hizmet eden davranışlarını bile abartılı bir

53 *Ulus*, 7 Nisan 1946.

54 Son bölümde Robert Jervis'in uluslararası ilişkilerde "yanlış algılama" üzerine yaptığı çalışmalara dayanarak bu konuyu ele alıyoruz.

Levent Şahverdi Arşivi

iyimserlikle yorumlamış, Amerika'dan kötülük gelmeyeceğine inanmışlardır. Şüphesiz, bu inancın siyasal düşünme kalıplarını biçimlendirdiğini söyleyebiliriz. Bu konuyu son bölümde ayrıntılı olarak tartışıyoruz.

Missouri ziyaretinde, Türk yöneticilerine ve Türk basınına hâkim olan psikopatolojik iklimin onları gerçeklikten nasıl kopardığını açıklamakta fayda var.

Missouri'nin Stratejik Hedefleri

Türk tarafındaki duygusal tepkinin kaynağı, ABD'nin ilgisinden daha çok bu ilgiyi yorumlayan iç dinamiklerdir. ABD açısından ziyaretin politik anlamı, temelleri atılmaya başlanan soğuk savaş dönemi koşullarıyla ilişkilidir. ABD açısından geminin gönderilmesinin kendi stratejik çıkarlarıyla ilişkisini gösteren işaretleri şu şekilde özetlemek mümkündür:

1. Missouri gemisi tek başına gelmemiş, yanında üç gemiyle birlikte gelmiştir. Dolayısıyla amaç Ertegün'ün cenazesini getirmek olmadığı gibi, sadece Türkiye'yi ziyaret etmek de değildir. Türkiye Amerika'nın davranışını "kendisine özel" gibi algılamış ya da yansıtmıştır. Hâlbuki ziyaretin stratejik hedefi, Türkiye değil, Sovyetlerdir. Berkes (1997) Missouri'nin Türkiye'yi desteklemek amacıyla değil, boğazlardan serbest geçişi savunan Amerika'nın Ruslara bir gövde gösterisi amacıyla Türkiye'ye gönderildiğini belirtmektedir. 1945'te Potsdam Konferansı'nda ABD, İngiltere ve SSCB'nin Montrö Antlaşması'nın gözden geçirilmesi konusunda mutabakat sağladıklarını belirten Koçak da (2012) "ABD her ne kadar Montrö Antlaşması'nın tarafı olmasa da Boğazlar'da ticari geçiş özgürlüğünün korunması ile yakından ilgiliydi." demektedir. Amerikan Deniz Kuvvetleri Komutanı Amiral Hewitt de, Zırhlı gönderilmeden önce, ziyaretin Rusya'ya karşı Türkiye'yi desteklemek anlamına gelmediğini ifade eden bir açıklama yapmıştı (Bozkurt, 2008).

2. ABD donanmasına bağlı gemiler, önceki satırlarda ifade edildiği gibi, başka ülkelerin limanlarını da ziyaret etmiş-

Levent Şahverdi Arşivi

lerdir. ABD'nin amacı Sovyetlere gövde gösterisi yapmak, İngiltere'nin Ortadoğu'da bıraktığı boşluğu Batı adına doldurmaya niyetli olduğunu göstermektir. Diğer bir ifade ile bölgenin hem ekonomik kaynaklarını ve hem de jeopolik değerini kendi kontrolü altında tutmaktır. Koçak (2012) da Truman'ın 5 Nisan günü Ordu Günü vesilesiyle yaptığı konuşmaya atıfta bulunarak, "Bu konuşma ile Missouri yan yana geldiğinde, ABD'nin genel olarak Akdeniz, Orta ve Yakın Doğu ile Türkiye karşısında takındığı siyasi ve askeri tutum açıklığa kavuşmuş oluyordu." demektedir.

Türk yöneticiler ve Türk basını ziyaretin Amerika için taşıdığı siyasal çıkarı görmemiş/görememiş ya da görmezden gelmiştir. Türk tarafı ziyareti daha çok kendi duygusal ihtiyaçlarını karşılayacak bir biçimde yorumlama yoluna gitmiştir. Amerika'nın şefkatin, ümidin, güvenin kaynağı olarak tanımlanması, Amerika'nın gücünü yalnız insanlık ve medeniyet adına kullandığı gibi söylemler bu duygu durumuna işaret etmektedir.

3. Osmanlı'nın ve Türkiye'nin Amerika'yla doğrudan bir savaşın içine girmemiş olması, böyle bir yanlış algılamanın kaynağı olabilir mi? Amerika'yla negatif bir tecrübenin yaşanmamış olması bu sorunun makul bir soru olduğunu düşündürmektedir. Ancak bir devletin, bir başka devletin davranışlarını sadece kendi tecrübesine dayanarak, yorumlaması duygusal bir engel olmadan pek mümkün görünmemektedir. Çünkü köşe yazılarında ya da Meclis konuşmalarında ABD için yapılan betimlemelerin doğru olmadığını ortaya koyan pek çok gelişme yaşanmıştır. O dönemde, Amerika'nın Japonya'ya attığı atom bombasının dumanı hala Hiroşima ve Nagazaki'nin üzerinde tütmektedir. Diğer taraftan Amerika'nın Küba'da, Filipinler'de yaptığı işgallerin Türk hükümeti ve Türk aydınlar tarafından göz ardı edilmesi kayda değerdir. Kaldı ki, Amerika 1798-1895 yılları arasında 103 ülkeye askeri müdahalede bulunmuştur.[55]

55 Bir sonraki bölümde Amerika Birleşik Devletleri'nin 1945 yılına kadar olan tarihini anahatlarıyla aktarıyoruz. ABD'nin o döneme kadar izlediği politi-

Levent Şahverdi Arşivi

Bunlardan öte, Türkiye'nin Amerika'yla negatif bir tecrübe yaşamadığı argümanı da tartışmaya açıktır. Wilson I. Dünya Savaşı'nda Yunan işgalini desteklemiş[56], daha bir kaç ay öncesinde Potsdam'da Türkiye'yi Sovyet tehditleri karşısında yalnız bırakmıştır. Yine Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma sürecinde Doğu'da Ermeni ayaklanmalarında Amerikan okullarının önemli rolü olmuştur. Özellikle Merzifon Amerikan Koleji Ermeni örgütlerin kalesi olmuş, Kolej örgütleyici bir rol üslenmişti. Amerikan Protestan Misyoner Kuruluşu Dış ilişkiler Sekreteri Judson Smith "Ermeni milletinin yüreğini kendimize çelik bir çengelle bağladık." diyordu[57] (Erdoğan, 2005). Missouri'nin "adalet", "medeniyet", "barış" vb kavramlarla selamlanması, Türk yöneticilerin, "seçici dikkatsizlik, seçici unutma, fark etme eşiği"yle[58] ilişkili bir hafıza yanlılığı içinde olduğunu göstermektedir.

Burada özellikle iki noktanın altını çizmek faydalı olacaktır. İlki Amerika'nın abartılı bir iyimserlikle algılanmasını genel-

---

kaların ve dünyaya bakışının sunumu, gerçeklerin algıyla (Türk yöneticilerin ABD algısıyla) karşılaştırılmasına imkân sağlamaktadır.

56 1969-70 yıllarında yayınlanan *Yeni İstanbul* gazetesinin İstiklal Harbi ekinde (verilen Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcını o günlerin ve tarihi ve dilinden aktarmaktadır) 15 Mayıs 1919 sayılı nüshası "İzmir İşgalinin Gizli Pazarlığı" manşetinin altında şu ifadeler yer vermektedir: "Paris'te yüksek konseyin 2 Mayıs'ta yaptığı toplantıda Loyd Corc'un İzmir'in Yunan işgaline terkedilmesi teklifini Amerikan Başkanı Wilson ile Fransız Başbakanı Klemenso itirazda bulunmadan kabul ettiler.".

57 Koçak (2012) Dışişler Bakanlığı Genel Sekreteri Feridun Cemal Erkin'in ABD elçisi Wilson'la yaptığı görüşmeye değinmektedir. Bu görümede, Erkin, 1945'teki Sovyet tehditleri üzerine Türkiye'de Sovyet aleyhtarı gösteriler düzenleneceğini açıklamış, Wilson'un özel bir sorusu üzerine Ermeniler'e karşı herhangi bir gösteri olmayacağına dair güvence vermişti. Koçak (2012) "Erkin'in açıklamaları. bu dönemde gerçekleşen Sovyet aleyhtarı gösterilerin hükümetçe düzenlendiğini açıkça göstermektedir. O kadar ki, Erkin, Ermeniler aleyhine gösteri yapılmayacağının garantisini dahi verebiliyordu! Bu garantinin özellikle ABD'ye verilmesinin nedeni, muhtemelen ABD'nin Ermeniler konusundaki özel hassasiyetiydi." demektedir. Ayrıca bkz. Cemal Güven, "Amerika'daki Ermeni Propagandasına Bir Örnek: Merzifon Amerikan Koleji Başkanı George E. White (1916 – 1919)", *Türkiyat Araştırmaları*, 2010

58 Siyaset psikolojisinde siyasal davranışları açıklarken kullanılan bu kavramlardan son bölümde daha ayrıntılı söz ediyoruz.

Levent Şahverdi Arşivi

leştirmenin doğru olmadığıdır. Bu daha çok yönetici ve aydın kesimiyle ilişkili bir durumdur. Missouri öncesini anlattığımız başlıkta da aktardığımız gibi, Türkiye halkı geminin geldiği yıllarda açlık ve yoksullukla mücadele etmektedir. Ayrıca, iletişim-ulaşım imkânlarının zayıflığı ve halkın ekseriyetinin okuma yazma bilmemesi halkı siyasi gelişmelerin uzağında tutuyordu. Kaldı ki, o güne kadar zaten vatandaşların siyasal katılımı tek parti yönetimi sebebiyle formaliteden öteye geçmiyordu. Ancak, Amerikan propagandasına açık bir gençliğin de yavaş yavaş o dönemde kendini göstermeye başladığını söyleyebiliriz. 1950'lerden sonra ekonomi ve özgürlükler alanındaki görece iyileşmelerden sonra, Amerika taraftarlığının kitleler nazarında da görece olarak kabul görmeye başlamıştır. Anti-komünizm bunda belirleyici bir faktör olmuştur. Ancak Türkiye'nin Amerikan taraftarlığı da, Türk modernleşmesinde olduğu gibi, yukarıdan aşağıya doğru gerçekleştiğini ve bu ikisinin birbiriyle yakından ilişkili olduğunu söyleyebiliriz.

Türk-ABD ilişkilerinin 40. yıldönümü

Missouri Haftası

40 yıl sonra yenilenmiş olarak tekrar İstanbul'a gelen ünlü Amerikan zırhlısı, Türk-ABD ilişkilerinin başlangıç sembolü olarak tanınıyor

Amerikan savaş gemisi 40 yıl sonra ikinci kez İstanbul'u ziyaret ediyor

USS Missouri Dolmabahçe'de

Missouri savaş gemisinin ikinci ziyaretinde şanlı YAVUZ üzülerek söylemeliyiz ki yoktu. Ama çok daha etkin bir Türk deniz kuvveti, misafirini aynı düzeyde karşılamaya hazır

Missouri 40 yıl sonra İstanbul'a yeniden geldi.
Milliyet, 11 Kasım 1986

Levent Şahverdi Arşivi

İkinci nokta, Missouri'nin karşılanma biçimi Türk-Amerikan ilişkilerinin gelecekte nasıl seyredeceği hakkında fikir vermektedir. Türk yönetici ve aydınlara hâkim olan duygusal-romantik bakış açısı, dünyayı siyah-beyaz olarak ayıran Blok Politikası da buna eklenince ABD'ye karşı eleştirel bakışı engellemiştir. Bu duygusal-romantik algılamanın engelleyiciliğinden Türkiye ancak 1964'ten sonra kısmen kurtulabilecektir. Fakat 1946-1964 arasında Türk-Amerikan tarafları arasında yaşananlar, Türkiye'yi, bugünlerini de belirleyen, bir bağımlığa doğru götürecektir.

Bu bölümde Missouri gemisinin algılanma biçimine ilişkin aktardıklarımız, Türk yönetici ve gazeteciler tarafından ABD'nin ya tanınmadığını ya da sözünü ettiğimiz duygusal körlük sebebiyle ABD gerçeğinin göz ardı edildiğini ortaya koymaktadır. Şüphesiz, sonraki bölümlerde detaylı inceleyeceğimiz gibi, bunun Türkiye'ye çeşitli bedelleri olmuştur.

Sonraki bölümde 1945 öncesi ABD'nin tarihine ve politik anlayışına ana hatlarıyla bakacağız.

Levent Şahverdi Arşivi

İKİNCİ BÖLÜM

KURULUŞUNDAN 1945'E KADAR AMERİKA

Türk-Amerikan ilişkilerinin psikolojisini yansıtan diğer bölümlere geçmeden önce bu başlık altında Amerika'nın tarihi hakkında kısaca bilgi vermek istiyoruz. Zira Missouri'nin gelişiyle birlikte, bundan sonraki bölümlerde de göreceğimiz gibi, Amerika Türkiye'de "hür dünyanın lideri", "özgürlük", "demokrasi", "hümanizm", "evrensel değerlerin savunucusu" gibi kavramlarla anılmış ve "Allahsız Komünizme", "diktatörlüğe", "Sovyet yayılmacılığına"; Komünizm ve Sovyetlerle temsil edilen "savaşa", "vahşete" ve "barbarlığa" karşı insani evrensel değerlerin yegâne savunucusu ve lideri olarak resmedilmiştir. Bu noktada şu soru önem kazanmaktadır: Yukarıda aktardığımız örneklerde de görüldüğü gibi, Türklerin Amerika'yı coşkulu bir iyimserlikle algılamasının nesnel bir temeli var mıdır?

Bazı uzmanlar, Türk dış politikasının Amerikan ekseninde yapılanmasını açıklarken, temelde Amerika'nın Türkiye açısından temiz bir sayfaya sahip olduğunu, Amerika'nın İngiltere ve Kıta Avrupası ülkelerinin yaptığı gibi sömürgeci/emperyalist bir politika takip etmemesinin Türk siyasal ve entelektüel elitinin üzerinde etkili olduğunu söylemektedirler (Türkmen, 2012). Bunun Türkiye için de tartışmaya açık olduğunu bir önceki bölümde vurgulamıştık. Bunun yanında bir ülkenin dış politikasını ve diğer ülkeler üzerindeki emellerini sadece

Levent Şahverdi Arşivi

bir ülkeyle kurduğu ilişkinin tarihinden ve klasik emperyalizme dayalı kavramlardan yola çıkarak anlamaya çalışmak eksik bir yaklaşım olacaktır. Zira biraz sonra da açıklayacağımız gibi, Amerika Birleşik Devletleri II. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere'nin yerini alırken, klasik emperyal metodlardan faydalanmakla birlikte, Cox'un "hegemonya" kavramında karşılığını bulduğu gibi "rızaya dayalı" bir sömürge sistemi kurmuştur. Bu sistemin kuruluşunda da, "korku" (komünizm korkusu) gibi psikolojik bir kavram özellikle işlevsel olmuştur.

Bununla birlikte Amerika Soğuk Savaş dönemine gelene kadar klasik emperyalizmin işgal, savaş, sürgün, asimilasyon, darbe, abluka ve ambargo gibi araçlarını sıklıkla kullanmıştır. Amerikan tarihinin anahatlarına ve Amerikan liderlerinin söylemlerine bakmak bile, Türk yönetimi ve basınına hâkim olan Amerika söyleminin rasyonel bir temele dayanmadığını gösterir. Dolayısıyla, Türk yönetici ve kültür elitlerinin muhayyilesinde inşa edilmiş bir Amerika'nın gerçeklerle uyuştuğu söylenemez. Amerikan tarihine ait olan objektif gerçekler, Türk-Amerikan ilişkilerinin doğasını anlamak için uluslararası ilişkiler ve dış politika kavramların ötesinde psikolojik kavramlara da ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

Yerleşme, Yayılma ve Zenginlik

İlk İngiliz göçmenler 1607 yılında Kuzey Amerika'ya ayak bastıklarında, karşılarında uçsuz bucaksız topraklar ve bu toprakların sahip olduğu büyük bir zenginlikle karşılaştılar: Bitmek tükenmek bilmeyen ormanlar, uzun nehirler, el değmemiş verimli geniş araziler, etrafta dolaşan milyonlarca geyik ve bizon, hemen her çeşit bitkinin yetişebileceği bir iklim zenginliği ve çıkarılmaya hazır zengin maden yatakları... Nevins ve Commanger (2013) "zamanında yapılan bir araştırma, Kuzey Amerika kıtasının başka herhangi bir kıtadan daha fazla demir, kömür, bakır ve petrol içerdiğini ortaya koymuştur." demektedir. Kıtaya ilk çıkan İngiliz göçmenler adeta büyü-

Levent Şahverdi Arşivi

lenmişti. Buldukları her verimli arazinin etrafına bir çit gerip, sahiplendiler.

Yeni kıtanın bakir zenginliklerinin dışında Avrupa'nın içinde bulunduğu durum da Amerika'yı cazip kılıyordu. 1500 ve 1600'lü yıllarda Avrupa'da din savaşları sürüyordu. Kendi topraklarında barınamayanlar Amerika'ya göç etmeye başladılar. Başta İngiltere olmak üzere, Almanya, İskoçya, İrlanda, Hollanda, Fransa, İsveç, Finlandiya ve diğer Avrupa ülkelerinden göç dalgası başladı. Amerika kıtası zenginlik, ticaret ve servet vaat ediyordu. Geldikleri bu yeni topraklar, kendi ülkelerinde görmedikleri büyük imkânlar ve özgürlük sunuyordu. 1750 yılına gelindiğinde kıtada 13 koloni kurulmuştu. Bu koloniler modern Amerika'nın kurucusu oldular. Her biri, Amerika kıtasından çok daha büyük bir hırsa; büyüme ve zengin olma iştahına sahipti. Bunların içinde özellikle New England kolonisi öne çıkıyordu; bu koloni *yankee* denilen Püriten İngilizlerden oluşuyordu (Nevins ve Commanger, 2013). Kıtaya ilk çıkan Püritenler "Yeni İsrail"i kuracaklarını söylemişlerdi. Püritenlere göre Yahudiler seçilmiş halk idi. Fakat İsrailoğulları günah işlemişler ve Tanrı'nın yolundan çıkmışlardı. İşte şimdi onlar Yeni İsrail'i kuruyorlardı. İlk yerleşim yerlerinden birine Yeni Kenan (New Canaan) ismini vermişlerdi (Gerger, 2006). Bu olaydan yaklaşık iki asır sonra meşhur edebiyatçı Herman Melville: "Ve biz Amerikalılar, apayrı bir ulusuz; zamanımızın İsrailiyiz; dünya özgürlüklerinin temel direğini biz tutuyoruz." (Julien, 1969) diyecektir. "Amerikan sivil dininin temalarından biri de, seçilmişlik teması dolayısıyla, Yeni İsrail temasıdır." diyen Kemal Ataman da (2014), "Buna göre, Amerika Birleşik Devletleri Avrupa'daki dinî baskılardan kaçıp gelenler için yeni bir İsrail'dir." tespitini yapar.

Amerika Birleşik Devletleri'ni kuran 13 koloni, New England, Güney grubu ve ara grup olmak üzere 3 gruba ayrılabilir (Remond, 2016). İlk grup, New Hampshire, Massachusetts, Connecticut, Rhode Island kolonilerinden oluşuyordu. Güney grubunda Maryland (Hz. Meryem'e atfen), Virginia (İngiliz

Levent Şahverdi Arşivi

kraliçesi Elizabeth'e atfen), Georgia (İngiltere kralı I. George'a atfen), Kuzey Carolina ve Güney Carolina kolonilerinden oluşuyordu. Ara grupta ise, New York, New Jersey, Delawere ve Pennsylvania yer alıyordu. Birbirilerinden uzak bölgelerde kurulan ve kendi içinde farklılıklar taşıyan bu koloniler özerk bir yapıya sahiptiler. Koloniler büyük oranda İngilizlerden oluşuyordu ve İngiltere Krallığına bağlıydı. Kolonilerin valileri İngiltere tarafından atanıyor ya da yetkilendiriliyor ve Krallığa vergi ödüyorlardı.

Ne var ki, bu topraklar boş değildi, Nevins ve Commager'in (2013) "vahşi" olarak tanımladığı Kızılderililer de bulunuyordu. Kızılderililer kıtaya gelen Avrupalılar tarafından adeta bir soykırıma tabi tutuldu. Toprakları ellerinden alındı, sürüldüler, ağır koşullarda çalıştırıldılar ve öldürüldüler. Bununla birlikte Kızılderililer uzun yıllar Avrupalıların işgaline karşı direndiler. Koloniler Kızılderililere karşı sistematik bir savaş verdiler. Koloni parlamentoları yerli halkla mücadele için yasalar çıkardı. Örneğin 1703 yılında bir Kızılderili'nin kafa derisini getirene 40 sterlin ödeniyordu. Bazen bu fiyatı arttırdılar. Massachusetts Parlamentosu kadın ya da çocuk Kızılderili kafa derisine 20 dolar ödeyeceklerini açıklamıştı (Gerger, 2006). Kızılderililer, Amerika'nın ilk başkan yardımcısı ve ikinci başkanı John Quincy Adams'a göre korunmaya değmeyen bir ırktı. Onlar tükenmeye mahkûm bir güruhtu ve ıslah edilmeleri mümkün değildi. Adams Kızılderilileri kıtadan temizlemeyi "son derece şerefli bir girişim" olarak görüyordu (Chomsky, 2000).

Beyaz Adam uçsuz bucaksız verimli toprakları sonu gelmez bir hırsla sahiplendi. Ancak bu toprakları ekmek, işlemek, ürünü kaldırmak için büyük bir emek gücüne ihtiyaç vardı. Kolonyolistlerin köle ticareti işte böyle başladı. Kuzey Amerika'ya ilk köleleri Hollandalılar getirdi. Bir un çuvalı gibi Virginya'ya boşaltılan bu köleler uzun yolculuklardan sonra ancak sağ kalabilenlerdi. Ailelerinden koparılan bu köleler, gemilerin ambarlarına tıkılıyor, "kendi pisliklerinin ve kusmuklarının gölünde" yolculuk esnasında telef olup gi-

Levent Şahverdi Arşivi

diyorlardı (Gerger, 2006). Garaudy (2000), "Bu köle ticareti Afrika'ya 100 ila 200 milyon arasında cana mal olmuştur." demektedir. Köle ticareti ve onların ücretsiz emek gücü büyük toprak sahibi efendilerin zenginliğine zenginlik katıyordu.

Bağımsızlık Savaşı ve Bildirgesi

1700'lü yılların ortasında Avrupa'da İngiltere ve Fransa arasındaki sömürge rekabeti hüküm sürüyordu. Bu rekabet 1756-1763 yılları arasında gerçekleşen yedi yıl savaşlarına neden oldu. İlk dünya savaşı olarak tanımlanabilecek bu savaş, Kuzey Amerika, Karayipler, Güney Asya ve Batı Afrika'yı içine alıyordu. Fransızlar Kuzey Amerika'ya İngilizlerden daha önce gelmiş olsalar da, Fransız kolonileri İngiliz kolonilerinden sayıca azdı. İngiliz kolonilerinin nüfusu 1, 5 milyonu bulurken, Fransız kolonilerinin nüfusu 100 binden daha azdı (Nevins ve Commager, 2013; Remond, 2016).

1763 yılında biten savaşı İngilizler kazanmıştı. Kuzey Amerika kıtasında Fransa'nın etkisi kalmamıştı. Ancak İngilizlere bu zaferin maliyeti büyük olmuş, ağır bir ekonomik bunalımın altına girmişti. İngiltere parlamentosu, yeni yasalar çıkararak, kolonileri üzerindeki ekonomik baskıyı arttırdı. Bu baskı Amerikan kolonilerini, birleşmeye ve İngiliz sömürgeciliğinden kurtulmaya yöneltecekti.

İngiltere ekonomik bunalımdan kurtulmak ve hazinesini doldurmak için 1763 yılında çıkardığı bir yasayla, savaş sırasında kazanılan toprakları doğrudan Krallığa bağlamıştı. Bu topraklardaki ormanlar, madenler, araziler İngiliz Krallığı'nın malı kabul edilmişti. Ayrıca bu toprakları yeni yerleşimlere de kapamıştı (Erdoğan, 2016).

İngiltere bunlarla yetinmeyerek, parlamentoda ekonomisini iyileştirmek amaçlı, bir dizi kanun çıkardı. 1764 yılında şeker ve diğer bazı ürünleri vergilendiren Şeker Kanunu'nu çıkardı. Gümrüklere yeni ek vergiler konuldu. İngilizlerin kolonilerde uyguladığı sıkı denetim, vergi yükleri, ticaret kısıtlamaları

Levent Şahverdi Arşivi

kolonileri rahatsız etmeye başlamıştı. 22 Mart 1765'te İngiliz Parlamentosu'nun yasalaştırdığı damga vergisi kolonilerde ayaklanmalara neden oldu ve Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın dinamiklerinden birini oluşturdu. 16 Aralık 1773 yılında bir grup Boston'lı Kızılderili kılığına girerek limandaki İngiliz gemisine girdi, yüksek vergili tonlarca çayı denize döktüler. Boston Çay Partisi olarak tarihe geçen bu eylem Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın kıvılcımlarından biri oldu. İngiliz hükümeti buna sert bir karşılık verdi. Beş resmi kararla Boston ticaretini iflasa sürükleyip, Massachusetts'in özgürlüklerini tamamen kısıtladılar. Ancak bu kararlar koloniler arasındaki dayanışmayı daha fazla arttırdı.

1774 yılında Philadelphia'da koloniler arasında ilk kongre toplandı. Bu kongrede İngilizlere vergiler konusunda geri adım attırılması ve İngiltere'den bağımsızlık konuları tartışıldı. Amerikalılar İngilizlere karşı verdiği mücadelede, şu temel ilkeye dayanıyordu: İngiliz Parlamentosu'nda temsil edilmemelerine rağmen, parlamento kendileri hakkında yasa çıkarıyordu. Bu Amerikan kolonilerinin meşru kabul etmediği bir şeydi. 18 Nisan 1775'te Lexington'da silahlı çatışmalar başladı ve 17 Haziran'da ilk meydan muhaberesi olan Bunker Hill savaşı gerçekleşti. Amerikalılar bu savaşta binden fazla İngiliz subayı ve askerini öldürmüştü. İngilizlerin galibiyetiyle sonuçlansa da, Bunker Hill Muhaberesi Amerikalılara bir özgüven verdi ve savaşı sürdürme kararlılıklarını güçlendirdi. 15 Haziran 1775'te kongre delegeleri George Washington'u koloni ordusunun başkomutanı olarak atadı. Savaş devam ederken 4 Temmuz 1776'da Bağımsızlık Bildirgesi ilan edildi. Bu bildirgeyle birlikte Amerika Birleşik Devletleri doğdu. İngiltere 1783'te Paris Antlaşması'yla Amerika'nın bağımsızlığını tanıdı (Gerger, 2006).

ABD'nin kuruluşunu çok kısa olarak özetlediğimiz bu süreç, önemli bir noktaya işaret etmektedir. Amerika'nın 1776'da

Levent Şahverdi Arşivi

başlayıp 1783'e kadar devam eden bağımsızlık savaşının temel motivasyonunu ekonomi ve çıkar yayılmacılığı belirlemiştir. Kolonilerin Britanya İmparatorluğu'na baş kaldırmasının temel nedeni "vergilerin arttırılması"dır. Erdoğan (2016) bu noktaya dikkat çekerek "İlginçtir ki, İngiltere Kralı tarafından dağıtılan büyük toprak parçalarına hiç itiraz etmeyen koloni yönetimleri, vergilerdeki küçük bir artışa itiraz etmiş, ciddi boykotlar yaparak vergi memurlarına direnmiş, savaşı dahi göze almışlardır. Dolayısı ile ABD tarihi açısından ekonomik gelişme (çıkar) ile bağımsızlık arasında dolaysız bir ilişkinin varlığından bahsedilebilir." demektedir. Çıkar Amerikan imparatorluğunun temel güdüsü olmakla birlikte, bu güdüye meşruiyyet kazandıran temel bir motivasyon daha vardı: Tanrı tarafından "seçilmiş" olmak. Amerikan başkan ve siyasetçileri buna Amerika'nın "aşikâr yazgısı" (manifest destiny) diyordu. Amerika Birleşik Devletleri bağımsızlığını kazandıktan sonra, önce kıta içinde sonrasında ise, Latin Amerika ve dünyanın diğer bölgelerinde yaptığı sömürgeci müdahaleleri "aşikâr yazgı/takdir-i ilahi" inancına dayanarak meşrulaştırdı. Amerika kendisini bir dünya imparatorluğuna hazırlarken böyle bir politik mistisizm söylemiyle hareket etmişti. Elbette ki, bu hazırlığın ilk emareleri ABD daha bağımsızlığa kavuşmadan önce de vardı. Ancak bu amaç Monroe Doktrini'yle hiç vazgeçilmeyen bir temele oturtuldu.

Monroe Doktrini

Dış politika doktrinleri Başkan'ın Amerika'nın dış politikadaki önceliğini bir kaç cümleyle ifade ettikleri ilkeler, açıklamalardır. Bugüne kadar, Amerika Birleşik Devletleri'nin dış politikasına yön veren pek çok doktrin ilan edilmiştir. Truman Doktrini, Eisenhower Doktrini, Nixon Doktrini, Carter Doktrini, Bush Doktrini vs. gibi. Bu doktrinlerden bazılarının etkisi ulusal, bazıları küresel; bazılarının etkisi kısa süreli bazılarının da uzun süreli olabilmektedir (Türkmen, 2012). Fakat bu dokt-

Levent Şahverdi Arşivi

rinlerin ilki olan Monroe Doktrini Amerikan dış politikasının vazgeçilmez bir parçası olmuştur.

Amerikan İmparatorluğu'nu incelediği kitabında Claude Julien (1969) Monroe Doktrini'nin etkisinin hiç bitmediğini anlatırken, ABD'nin Soğuk Savaş döneminde de bu doktrini hatırladığına işaret etmektedir. Senatör Kenneth Keating'in Monroe Doktrini için "Amerikan dış politikasının köşe taşı" dediğini yazan Julien, *Time* dergisinden de şu satırları aktarır:

> Tarih boyunca devlet adamlarının en içten bildirileri hep geçici olmuştur. Ulusların arşivleri kararnamelerle, bildirilerle, fermanlarla, protokollerle, dokümanlarla doludur. Hepsi de yıllarca yankı yapacak diye düşünülmüş ama ancak bir kaç hafta ya da bir kaç ay sürmüştür. Ama Monroe Doktrini Amerikalıların aklında ve kalbinde yaşamaktadır.

Truman döneminin Dışişleri Bakanı ve Soğuk Savaşın mimarlarından Dean Acheson da Truman Doktrinini, Monroe Doktrini'nin önce Avrupa, sonra da Asya'ya doğru genişletilmesi olarak tanımlamıştır (Bostanoğlu, 1999).

Monroe Doktrini, 1817 yılında başkan seçilen James Monroe'nun 2 Aralık 1823 yılında Kongre'ye sunduğu bildiride açıklanmıştır. Buna göre Amerika Avrupa'nın işlerine karışmayacak, Avrupa da Amerika kıtasına müdahale etmeyecektir. Doktrin, İngiltere ve Fransa gibi sömürgeci güçleri Amerika kıtasından uzak tutmayı amaçlarken, Latin Amerika'nın ABD tarafından sömürgeleştirilmesine temel oluşturmuştur. Nitekim Theodor Roosevelt bu doktrine dayanarak Latin Amerika'da "kötü işler" yapan hükümetlere Amerika'nın müdahale hakkı olduğunu savunmuştur (Erdoğan, 2016). Diğer bir ifadeyle, Kuzey Amerika'yı zaten zaptetmiş olan ABD, bu doktrinle birlikte Latin Amerika ülkelerini de kendine ayırmış ve bu ülkeleri "arka bahçesi" ilan etmiş oluyordu. Julien (1969) Monroe Doktrini'nin Amerika'nın Soğuk Savaşta yürüttüğü containement (çevreleme) politikasına da ilham verdiğine işaret etmekte ve şu yorumu yapmaktadır:

Levent Şahverdi Arşivi

> Bu doktrin bir bakıma 'containement' doktrininin, ikinci dünya savaşından sonra Amerikan diplomasisinin esin kaynağı olan komünizmi engelleme doktrininin, ilk şekli olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kimi uzmanlar, Amerika'nın I. Dünya Savaşı'na kadar izolasyon (infiratçılık/yalnızlık) politikası takip ettiğini, savaşın bitiminden sonra da yeniden izolasyon politikasına döndüğünü öne sürseler de, gerçekte bu dönem, Amerika'nın kendi kıtasında yayılmacı bir politika takip ettiği yıllardır. Monroe Doktrini bu yayılmacılığın temel gerekçesi olmuştur. ABD'nin 1776-1898 yılları arasında gerçekleştirdiği eylemler, en başından beri yayılmacı bir politika takip ettiğini göstermektedir.

Gerçekte Amerika'nın ilk başkanlarının söylemleri ve yazdıkları ABD'nin küresel bir imparatorluk kurma düşüncesinde olduğunu göstermektedir. İlk Başkan Washington için kurulan devlet "yükselen bir imparatorluk"tu (Gerger, 2006). Amerika'nın ikinci başkanı John Adams daha 1765'de şunları yazmıştı (Julien, 1969):

> Amerika'nın kuruluşu, bence Tanrının halâ tutsaklık durumunda bulunan insanlığı aydınlatıp ve zincirlerinden kurtarmak yolunda taşıdığı bir niyet gibidir hep.

Güney Carolina'nın başyargıcı William Henry ise: "...Yüce yaradan, şimdiki kuşakları Amerikan İmparatorluğu'nu kurmak için seçmiştir.." diyordu. Henüz 1795 yılında Alexander Hamilton ABD'yi büyük bir imparatorluğun embriyorsu olarak tanımlamıştı (Toman ve Akman, 2014).

Amerika, ünlü Monroe Doktrini'ni daha ilan etmeden önce kıta üzerinde topraklarını genişletmeye başlamıştı. 1792'de Kentucky, 1796'da Tennessee, 1803'te Ohio birliğin yeni eyaletleri olmuşlardı. Tabii ki bu genişleme, Kıta'nın yerli halkı Kızılderililerin kanı ve gözyaşı pahasına gerçekleşiyordu. Kızılderili kabilelere karşı yapılan 1813-1814 savaşından sonra binlerce yerli topraklarından sürüldü ve kaçmak zorunda bırakıldılar. Amerika 1811 yılında Florida'yı kendi topraklarına kattı. Daha

Levent Şahverdi Arşivi

1800'lerin başından itibaren, daha sonra ABD'nin 7. başkanı seçilecek olan General Andrew Jackson komutasındaki Amerikalılar Florida sınırını geçip, köyleri basıyor, cinayetler işliyor ve kaçak kölelerin peşine düşüyorlardı. Napolyon'un İspanya'ya girmesini bahane eden Amerikan Kongresi, 1811 yılında zayıflamış İspanya'nın elinde tuttuğu Florida topraklarını işgal etme kararı aldı. İspanyollar 1819 yılında Florida'nın büyük bir kısmını Amerika'ya bırakmak zorunda kaldı. 1821 yılında Florida toprakları tamamıyla ABD'nin eline geçti. Amerika'nın elinden kaçıp Florida'ya sığınan köleler ve Kızılderililer Florida'da tam bir kırım yaşadı. Amerikalı bir asker Florida'da yaşanan katliamı şu sözlerle aktarıyordu:

> Şayet Şeytan hem Florida'ya, hem de cehenneme sahip olsaydı, Florida'yı kiralar ve cehennemde yaşamayı yeğlerdi...

Paris Antlaşması'nın yapıldığı 1783 yılında ABD olarak tanımlanan bölgede 100 binden fazla Kızılderili yaşıyordu ki bu da o dönem için ABD nüfusunun yarısı demekti. (Gerger, 2006). Kızılderililer 1832 Black Hawk Savaşı'nda da bir katliam yaşadılar. Nevins ve Commager (2013) bu katliamda Kızılderili erkek, kadın ve çocukların merhametsizce kılıçtan geçirildiğini aktarmaktadır.

Howard Zinn (2009) Kızılderililerin dramının İngilizlerin Amerika'daki ilk yerleşim yeri olan Jamestown'un kuruluşundan itibaren başladığını anlatmaktadır. Jamestown Kızılderilili Şefi Powhatan'ın yönettiği arazinin içine kurulmuştu. Powhatan, topraklarına yerleşen İngilizleri izlemiş ama onlara saldırmamıştı. Jamestown'un liderlerinden John Smithle konuşmuş ve şöyle demişti:

> ...Savaş ve barış arasındaki farkı ülkemdeki herhangi birisinden daha iyi bilirim. Neden sevgi ile alabileceğiniz bir şeyi zora başvurarak alacaksınız? Size yiyecek sağlayan bizleri neden yok edeceksiniz? Savaşarak ne elde edebilirsiniz? Neden bizi kıskanıyorsunuz? Silahsızız ve dostça yaklaşırsanız istediklerinizi size vermeye hazırız...

Levent Şahverdi Arşivi

Amerika kıtasının trajedisi şüphesiz, 1492'de Kolomb'un kıtaya çıkmasıyla başlamıştır. O tarihten itibaren kıtanın yerli halkı soykırıma tabi tutulmuş, İnka ve Aztek medeniyetleri yok edilmiştir. 1500-1650 yılları arasında Meksika'nın nüfusu 25 milyondan 1 milyona düşmüştür. 54 milyon yerli insanın yaşadığı kıtada, 1910 yılına gelindiğinde 220 bin yerli kalmıştı. *Amerika'nın Soykırım Tarihi* kitabında Stannard (2005) Dobyns'e dayanarak kıtada yaşayan yerli nüfusun Kolomb'un keşfinden önce 112 ila 145 milyon arasında tahmin edildiğini söylemektedir. O dönemde Avrupa'nın nüfusunun toplamda 50 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir (Tatar, 2011). Bu rakamları inceleyen Clastres (2016) Amerika kıtasında insanlığın dörtte birinin yok edildiğini yazmıştır.

Kızılderili şefi Tuivaii'nin beyaz adam hakkında söyledikleri, sadece yaşadıkları vahşetin izlerini yansıtmamakta, ABD'nin gelecekte neler yapabileceğini de anlatmaktadır (Scheurmann, 2017):

> Papalagi'den[59] her şeyi beklerim ben, çünkü onun yüreğinde alabildiğine pislik, alabildiğine günah olduğunu gördüm. O Papalagi ki bize vahşi der, yani bedeninde yürek değil de hayvan dişi taşıyan demeye gelir bu, işte Tanrı, bu Papalagi'den daha çok sever bizi.

Louisina'nın Alınması, Teksas'ın İlhakı ve Meksika Savaşı

Amerika 1803 yılında 2 milyon 100 bin km2 genişliğinde olan Louisiana'yı 15 milyon dolar karşılığında (bir hektarı 7 sente geliyordu) Fransa'dan satın aldı. James Monroe'nun da imzasının bulunduğu bu satın almanın ardından Amerika Birleşik Devletleri'nin toprakları bir anda 2 katına çıkmış oluyordu. Louisiana'nın alınması Amerikan Anayasasının, o tarihten sonra da pek çok kez yapılacağı gibi, sınırlarının dışına çıkı-

59 Kızılderililerin beyaz adam için ilk başlarda "göğü delen adam" anlamında olumlu bir şekilde kullandıkları bir kavramdır.

Levent Şahverdi Arşivi

larak yapılabilmişti. Amerikan Başkanı Jefferson, Louisiana'yı topraklarına katabilmek için, Nevins ve Commager'in (2013) deyimiyle "Anayasayı çatlak verinceye kadar gerdi", zira Anayasa yabancı toprakların satın alınmasına yetki vermiyordu. Jefferson ayrıca bu kararı kongrenin onayını almadan vermişti.

Amerikalılar kıtada yayılmayı sürdürüyordu. Amerika'nın en zengin toprakları olan, Teksas ve California 1840'lı yıllara gelene kadar Meksika'ya aitti. Amerika 1845 yılında Teksas'ı ilhak etti. Amerikalılar önce Teksas'a aileler halinde göç ettiler. Meksika onlara bedava toprak verdi. Sonra beyazlar Teksas'ta ABD'nin de desteğiyle ayaklanmalar çıkardılar. Pek çok çatışma ve muharebelerin ardından Teksas'taki göçmen beyazlar Meksika'dan ayrıldıklarını ilan ettiler. Gerçekte bu planlanmış bir aşamaydı sadece, asıl amaç Teksas'ın ABD'ye katılmasıydı ve öyle de oldu. 1845'te Teksas Amerika Birleşik Devletleri tarafından ilhak edildi. "Çeşitli yazarlar, bu arazinin Meksika'dan koparılıp alınmasını ahlâka aykırı bir tecavüz saymışlardır." diyen Nevins ve Commager (2013) ilhakı ilginç bir şekilde yorumlamaktadır:

> Bu arazinin Birleşik Devletlere katılması, 'belli alınyazısı' [aşikâr yazgı/takdir-i ilahi] tabiriyle güzel bir şekilde ifade edilen doğal ve kaçınılmaz bir oluşum sonucunda gerçekleştirmiştir.

Amerikan dış politikasının ruhunu yansıtan "aşikâr yazgı" ABD'nin daha sonraki işgal ve yayılma politikalarında da karşımıza çıkmaya devam edecektir. Teksas ilhak edildiği dönemde Almanya kadar geniş bir yerdi ve zengin petrol yataklarını barındırıyordu (Nevins ve Commager, 2013; Gerger, 2006).

Fakat Teksas henüz bir başlangıçtı. ABD gözünü Meksika'nın Kuzey Amerika'daki bütün topraklarına dikmişti. Sırada California, New Mexico, Utah, Nevada, Arizona, Batı Kolarado vardı. Buraların da alınmasıyla Amerika Pasifik kıyılarına ulaşmış olacaktı. Savaşın görünen bahanesi, Teksas sınırındaki ihtilaflı bir bölgeydi. Amerikan askerleri, o bölgeye gönderildi. Meksika Hükümeti'ne göre askerlerin geldiği yer

Levent Şahverdi Arşivi

kendi bölgeleriydi. Çatışmalar çıktı ve bazı Amerikan askerleri öldürüldü. Başkan Polk bu fırsatı savaş kışkırtıcılığı için iyi kullandı: "Meksika Amerikan toprağına girdi ve orada Amerikan kanı akıttı." dedi. 1846'da başlayan savaş iki yıl sürdü. Savaş Amerika'nın zaferiyle bittiğinde, Amerikalılar 1 milyon 300 bin kilometrekarelik yeni toprağı sınırlarına katmıştı. Bu şimdiki Fransa'nın 2 katından daha fazlaydı. Bu arada, savaşın bittiği sıralarda Kaliforniya'da altın yatakları bulundu. Keşif haberiyle 100 binlerce kişi "Altına hücum" etti.

New York Herald gazetesi Meksika Savaşı'nın devam ettiği günlerde şöyle yazmıştı (Gerger, 2006):

> Evrensel Yankee halkı, Meksika halkını birkaç yıl içinde harekete geçirebilir ve canlandırabilir; bu güzel ülkeyi uygarlaştırmanın bizim yazgımızın bir parçası olduğuna inanıyoruz.

Bu "aşikâr yazgı"nın tecellisini Nevins ve Commager (2013) masalsı bir dille aktarmaktadır:

> California bir anda İspanyol ve Amerikan hayvan yetiştiricilerinden oluşan uyuşuk romantik bir topluluk yerine Anglo-Saksonların oluşturduğu faaliyet ve enerji dolu kalabalık bir cumhuriyet haline geldi.

1853 yılına gelindiğinde 50 yıl içinde ABD'nin yüzölçümü 3 misli büyümüştür. 7 milyon 800 bin kilometrekareye ulaşan topraklarda Avrupa yüzölçümünün 5'te dördünden daha büyük olmasına rağmen üzerinde yaşayan insan sayısı, Avrupa'nın onda ya da yirmide biri kadardı (Remond, 2016). ABD daha 1867 yılında neredeyse bugünkü sınırlarına ulaşmıştı (Sander, 2003). Amerika'nın toprakları artık bir okyanustan diğerine ulaşıyordu. Ama ABD'nin yayılmasını ne Monroe doktrini ne de, okyanus durdurabilecekti.

Amerika'nın Emperyalist Müdahaleleri

Soğuk Savaş döneminde Kennedy ve Johnson'un Dış İşleri Bakanlığı'nı yapmış olan Dean Rusk, "1798-1945 Yılları

Levent Şahverdi Arşivi

Arasında Birleşik Devletler Silahlı Kuvvetleri'nin Yurtdışında Kullanıldığı Durumlar" başlıklı belgede Amerika'nın 1798-1895 yılları arasında başka ülkelere 103 kez müdahale ettiğini söylemiştir (Bostanoğlu, 1999; Gerger, 2006; Bölme, 2012). Go (2001, Akt., Toman ve Akman) 1810-1870 yılları arasında ABD'nin 6 kıta ve 71 bölgede askeri müdahalede bulunduğunu söylemektedir. ABD'nin 1895 yılına kadar müdahale ettiği ülkeler arasında; Küba, Porto Rico, Cezayir, Trablusgarp, Amelia Adası, Yunanistan, Falkland Adaları, Sumatra, Arjantin, Peru, Meksika, Fiji Adaları, Drummond Adası, Somora, Çin, Afrika, Osmanlı (İzmir ve Yafa), Johanns Adası, Nikaragua, Japonya, Ryukyu ve Bonin Adaları, Uruguay, Paraguay, Panama, Angola, Kolombiya, Formoza, Hawaii, Kore, Mısır, Haiti, Bering Boğazı, Şili gibi ülkeler bulunmaktadır. Bu ülkelerden pek çoğuna birden çok müdahalede bulunmuştur; örneğin, Uruguay'a 3 kez, Kore'ye 3 kez, Arjantin'e 3 kez, Küba'ya 4 kez, Japonya'ya 5 kez, Nikaragua'ya 5 kez, Çin'e 6 kez, Meksika'ya 7 kez...

Amerika'nın askeri müdahaleleri 1895 yılından sonra da artarak devam etti. ABD 1900-1925 yılları arasında Latin Amerika ülkelerine, içinde uzun süreli işgallerin de yer aldığı pek çok silahlı müdahalede bulundu. Stone ve Kuznick (2015) bu silahlı müdahale, işgal ve savaşlar hakkında şunları yazmaktadır:

> 1900-1925 yılları arasında ABD Latin Amerika'da defalarca askeri müdahalede bulundu: 1903, 1907, 1911, 1912, 1919, 1924 ve 1925'te Honduras'a; 1906, 1912 ve 1917'de Küba'ya; 1907, 1910 ve 1912'de Nikaragua'ya; 1903, 1914 ve 1916'da Dominik Cumhuriyeti'ne; 1914'te Haiti'ye; 1908, 1912, 1918, 1921 ve 1925'te Panama'ya; 1914'te Meksika'ya ve 1920'de Guatemala'ya asker gönderdi. Daha sık müdahale etmemesinin tek nedeniyse, çoğu zaman, kalıp ülkeleri uzun süre işgal etmesiydi; 1912'den 1913'e kasar Nikaragua'yı, 1914'ten 1933'e kadar Haiti'yi, 1916'dan 1924'e kadar Dominik Cumhuriyeti'ni, 1917'den 1922'ye kadar Küba'yı ve 1918'den 1920'ye kadar Panama'yı işgal etti.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu savaş ve işgallerden ikisi üzerinde biraz daha ayrıntılı durmak istiyoruz: Amerika'nın ilk küresel savaşı sayılan Amerika-İspanya savaşı ve bu savaşın ardından Filipinler'i işgali.

Küba, Kristof Kolomb'un 1492'de Amerika kıtasına ulaşmasıyla, Kolomb tarafından İspanyol toprağı ilan edildi ve sömürgeleştirildi. İspanyollar, yerlileri topraklarından kovdular, köleleştirdiler ve Afrika'dan yeni köleler getirdiler. Küba Kızılderililerinin 80-100 bin arasında olan nüfusu, çok çalıştırılmak, salgın hastalıklar gibi sebeplerle 5 bine kadar düştü. Küba'nın temel geçim kaynağı olan şeker ve kahve piyasasını ele geçirdiler. Ne var ki, 1850'li yılarda piyasalardaki durgunluk şeker ve kahve fiyatlarının düşmesine neden oldu. İspanyollar için adadaki köleler bir yük haline gelmeye başlamıştı. O yıla gelinceye kadar pek çok kez köle ayaklanmaları olmuş, İspanya bunları sert bir şekilde bastırmıştı. Sömürgeci güçlere karşı yapılan ilk planlı bağımsızlık mücadelesi 1868 yılında Carlos Manul de Cespedes'in önderliğinde başladı. Savaş 10 yıl boyunca devam etti (Kaysi, 2008). 1895'de Maximo Gomez ve Jose Marti liderliğinde yeni bir ayaklanma başladı. İspanyollar ayaklanmaya çok sert müdahale etti. Daha ayaklanmanın başında Jose Marti'yi öldürüp kafasını kestiler. Amerika Birleşik Devletleri Küba'daki olayları ilgiyle izliyor, İspanyolları adadan kovup, Küba'yı ele geçirmenin planlarını yapıyordu. Gerekçe hazırdı: Küba'yı İspanyol sömürgesinden kurtarmak.

Daha Abraham Lincoln zamanında, senatör Stephen A. Douglas (Julien, 1969): "Bizim kaderimiz Küba'ya sahip olmaktır ve bu sorun üstünde tartışmak çılgınlıktır. Ada doğal olarak Amerika kıtasına aittir." demişti. Ondan öncesinde ise, ABD'nin 14. başkanı Pierce'in Savaş Bakanı Jefferson Davis 1854 yılında Küba'nın ilhak edilmesini istemişti. O yıl içinde Küba'daki İspanyol yetkililer, bir Amerikan ticaret gemisini liman kurallarını çiğnediği için yakalamıştı. Olayı bir çözüme bağlamak için görüşen, içlerinde bir dönem sonra başkan seçilecek olan Buchanan'ın da bulunduğu üç diplomat ABD'nin Küba'yı

Levent Şahverdi Arşivi

satın alması gerektiğini, eğer İspanya satmayı reddederse ABD'nin Küba'yı zorla işgal etmesi gerektiğini söylemişlerdi .

Amerikan İmparatorluğu kitabının yazarı Julien, ABD'nin Küba'yı işgalinde basının da algı yönetimi ve manipülasyon görevini yüklendiğine dikkat çekmektedir. ABD'nin ilk küresel savaşında basının üstlendiği rol, bu ülkenin işgal ve sömürü mantığını yansıtması açısından da önem taşımaktaydı.

İki önemli gazeteci, Joseph Pulitzer ve William R. Hearst, gazetelerinde yaptıkları kışkırtıcı haberlerle Amerikan kamuoyunu savaşa hazırladılar. Hearst Küba'ya gönderdiği muhabirlerinden provakatif haberler yapmasını istiyordu. Haber için Küba'da bulunan Frederick Remington'un: "Önemli bir şey yok. Her şey süt liman. Savaş olmayacak. Dönmek istiyorum." dediği telgrafına, Hearst'ın verdiği cevap önemlidir (Julien, 1969):

> Kalmanızı rica ediyorum. Siz yeni fotoğraflar hazırlayın, ben de savaşı hazırlayacağım.

Hearst'ın gazetesinde yaptığı yalan haberlerden biri Amerikan kamuoyunun savaş çığlıkları atması için oldukça iyi kurgulanmıştır. Habere göre, Kübalı üç güzel kız, Amerikan gemisine binerken, çırılçıplak soyulup aranmıştır. Hearst haberi "Bayrağımız artık kadınları koruyamıyor." başlığıyla vermiştir. Kızlar, sonradan böyle bir olay olmadığını açıklamışlardır. Hearst bunun dışında başka manipülatif haberler de yapıp Amerikalıları savaşa hazırlamaya devam etmiştir. Hatta Kübalı bir Amerikan vatandaşının intiharı üzerine Hearst'ın *Morning Journal* gazetesi Dışişleri Bakanlığı da yapmış olan senatör John Sherman'ın "...böyle zulümlere son vermenin yolu İspanya'ya karşı savaş açmaktır." dediğini yazmıştır. Hâlbuki Sherman böyle bir şey dememiştir.

Hearst'ın muhabirleri yine 1897 yılında İspanyollar tarafından Cisneros adlı Kübalı bir kadının tutuklandığı haberini gönderirler. Hearst fırsatı kaçırmaz ve kadını *"Küba'nın Jeanne d'Arc'ı"* ve *"Küba Çiçeği"* olarak sunar. Gazete, Cisneros'a

Levent Şahverdi Arşivi

destek için bir imza kampanyası başlatır. Kampanyanın etkisi o kadar büyük olur ki, Başkan McKinley'in annesi, Dışişleri Bakanı'nın karısı, eski başkanların eşleri kampanyaya destek verir. Kampanya Atlantik okyanusunu aşar, İngiltere'ye yayılır. Lady Rotschild'in de katıldığı bir komite 200 bin imza toplar, Papa XIII. Leon'a ricada bulunulur. Yüzlerce miting tertiplenir. Kısacası, bugün yaşadığımız Irak'taki "kimyasal silah", "karabatak" vb. manipülatif haberlerin yaklaşık 120 yıllık bir geçmişi vardır.

Bütün bu haberlere rağmen Başkan McKinley savaşa girmek konusunda tereddütlüdür. Ancak ABD'yi savaşa sokacak olan asıl manipülasyon henüz yapılmamıştır. Küba'da ayaklanmanın devam ettiği bir sırada ABD Amerikan vatandaşlarını korumak amacıyla Maine Zırhlısı'nı Küba kıyılarına gönderir. Gemi 25 Ocak 1898'de Havana'ya demir atar. 15 Şubat 1898 tarihinde ise, gemi büyük bir patlamayla havaya uçurulur. Gemideki 350 kişiden, 260'ı ölür. Hearst'ın gazetesi geminin bir mayınla patlatıldığını duyurur. *"Maine zırhlısını hatırla!"* sloganlarının atıldığı mitingler arasında kongre savaş kararı alır. Geminin İspanya tarafından batırıldığına ilişkin hiç bir kanıt yoktur. İspanya Havana Limanı'nda mayın olmadığını söylemiş, konuya ilişkin yapılacak bütün incelemelere elinden gelen desteği vereceğini, hatta uluslararası tahkimi de kabul edeceğini açıklamıştır. Ama bütün bu çabalar sonucu değiştirmemiş, ABD Küba'yı işgal etmiştir.

Maine zırhlısını batıran patlamanın nedeni bugün de hala bir sırdır. Judis (2004; Akt., Toman ve Akman, 2014) 266 Amerikalının ölümü ile sonuçlanan bu patlamanın dahili sorumlular tarafından yapıldığına dair deliller ortaya konulduğunu belirtmektedir. Gerger (2006) Maine Zırhlısı'nın batırılmasını da Meksika kışkırtmasıyla başlayan bir "Amerikan klasiği" olarak yorumlamakta, Amerika'nın daha sonra girdiği savaşların sebebiyle çarpıcı benzerlikler kurmaktadır:[60]

60 Toman ve Akman (2009) ABD'nin II. Dünya Savaşı'na girmek için de 2800

Levent Şahverdi Arşivi

Batan Amerikan gemileri de sözünü ettiğimiz "Amerikan klasiği"nin önemli parçalarıdır. Örneğin, Birinci Dünya Savaşı öncesinde de, önemli miktarlarda cephane taşıyan ve kışkırtıcı ve savunmasız biçimde okyanusa salınan sivil yolcu taşıyan Lusitania gemisinin Almanlar tarafından batırılması, savaşa girme kararını çok kolaylaştırmıştır. Pearl Harbor'daki "ani" Japon saldırısı sonucunda batan gemiler de İkinci Dünya Savaşı'na girilmesini tetiklemiştir. Tonkin Körfezi'nde de Kuzey Vietnam kıyılarına sadece 13 mil uzaklıktayken Vietnam sahil muhafaza botları tarafından "saldırıya uğrayan" Maddox destroyerinin, "Tonkin Körfezi Olayı" diye anılan kışkırtmasıyla da Vietnam'a karşı büyük bombalama ve saldırı başlatılmıştı. İlerde ayrıntılarıyla göreceğimiz gibi, 1963 yılında da Amerikan Genelkurmayı, "Maine olayı"nı da anımsatarak, Küba'yı işgal savaşını kışkırtma için Küba karasularında ya da Guantanamo'da bir Amerikan gemisinin batırılmasını yönetime resmen yazılı olarak önermiştir. (*The Joint Chiefs of Staff, Memorandum for the Secretary of State*, "Justification for US Military Intervention in Cuba" , Washington DC, 13 Mart 1963, s. 8.)

Amerikan askerleri Küba'yı işgal etti ve İspanyol sömürgesine son verdiler. İspanyollar bu savaştan sonra küresel siyaset arenasından yavaş yavaş silindi. İspanyolların Küba'dan çıkarılması, Kübalılar için bir başka felaketin başlangıcı oldu. Küba'nın bağımsızlığına yardım ettiğini söyleyen Amerika, işgalin komutanı Leonard Wood'u vali olarak atadı ve 1902 yılına kadar Küba'yı işgali altında tuttu. 1902'de Küba'nın bağımsızlığını belgeleyen anayasa hazırlandı. Ancak Amerikalılar 1901 yılında Senatör Orville Hitchcok Platt'ın önerdiği *"Platt değişiklikleri"* ismi verilen maddelerin anayasaya girmesi için Kübalıları tehdit ettiler. Amerika, istediği maddeler eklenmez-

askerini feda ettiğini yazmaktadır: "Kimileri Franklin D. Roosevelt'in savaşa girmek için 2800 Amerikan deniz askerini feda ettiğini iddia etmektedir. Aslında bu iddialar 2001 yılında Thomas Fleming tarafından yazılan *Franklin D. Roosevelt ve II. Dünya Savaşı İçinde Savaş* isimli kitabında belgelerle de ispatlanmaya çalışılmıştır. Fleming'e göre Roosevelt, ABD'yi savaşa sokabilmek, Amerikan halkının desteğini alabilmek ve Wilson'un durumuna düşmemek için Pearl Harbour saldırısına göz yummuştur.".

Levent Şahverdi Arşivi

se Küba'dan çıkmayacağını söyledi (Zinn, 2009). Amerikan Kongresi'nde yasalaştırılan ve 1902 yılında Küba Anayasa'sına eklenen madde şöyle demektedir (Ataöv, 1968):

> Küba Hükümeti, başka devlet ya da devletlerle Küba bağımsızlığını tehlikeye sokacak sömürge ya da askeri amaçlarla üs, ya da toprak verecek antlaşmalar yapmayacaktır. ABD, Küba bağımsızlığını korumak amacıyla Küba'ya müdahale edebilecektir. Amerika'nın Küba'yı askeri işgal altında bulundurduğu zamanki işlemleri meşru sayılacak ve bu işlemler sonunda kazanılmış haklar korunacaktır.

Amerika bu maddeyle Küba'da üs edinmekle kalmıyor, Küba'ya askeri müdahalede bulunma hakkı da elde ediyordu. Bugün de gündemde olan Guantanamo Üssü bu maddeye dayanılarak Amerika tarafından kullanılmaya devam etti. Amerika yine Platt Değişiklikleri'ne dayanarak 1906 ve 1912 yıllarında Küba'da başlayan protestolara askeri müdahalelerde bulundu. Platt Yasası'yla Küba'nın bağımsızlığının kalmadığı Amerikalılar tarafından da kabul ediliyordu. General Wood, Roosevelt'e, Platt değişikliğinin Küba anayasasına eklenmesiyle, Küba'nın hemen hemen hiç özgürlüğünün kalmadığını söyleyecekti (Zinn, 2009). Kısa bir süre içinde Amerikalı şirketler Küba'nın temel geçim kaynağı olan şeker kamışı arazilerini ele geçirdiler. Fidel Castro'nun Batista diktatörlüğünü yıktığı 1958 yılına gelindiğinde, Amerikan şirketleri Küba'nın şeker kamışı arazilerinin yaklaşık yarısını (%47, 4), bütün adadaki hizmet sektörünün %80'ini, maden ve hayvancılığın %90'ını, petrolün hemen hemen tamamını elinde tutuyordu (Julien, 1969; Türkmen, 2012).

İspanya'nın mağlup edilmesiyle Amerika sadece Küba'ya sahip olmakla kalmadı, Porto Rico, Guam Adamları, Wake Island, Hawaii ve Filipinleri de işgal etti.

Amerika Filipinler'i 20 milyon dolar karşılığında İspanya'dan satın almış ve Filipinler'e bağımsızlık vaat etmişti. Fakat Amerikan yönetimindeki bir grup, Filipinler'in işgal

Levent Şahverdi Arşivi

edilmesi ve Amerikan kontrolüne geçmesini savunuyordu. Çoğu zaman olduğu gibi tartışmayı savaş, işgal ve imparatorluk yanlıları kazandı. Amerikalıların niyetlerini anlayan Filipin halkı daha 1899 yılında Amerika'ya karşı ayaklandı. Amerikalı askerler Filipinler'e çıktıklarında 20. yüzyılın en trajik katliamlarını gerçekleştirmeye başladılar.

Stone ve Kuznick (2015) *ABD'nin Gizli Tarihi* kitaplarında Filipinler'de yaşanan trajediyi olayın kahramanlarının ağzından aktarmaktadır. Amerikan askeri birliklerinin komutanı olan Albay Jacop Smith, askerlerine 10 yaşından büyük olan herkesi öldürmeleri emrini vermiş, adayı *"inleyen ıssız bir yere"* çevirmelerini istemişti.

1901 yılının Kasım ayında *Philadelphia Ledger's* gazetesi muhabiri şunları yazmaktaydı:

> Bu savaş, kansız, sahte, opera bouffe işi değil. Bizimkiler acımasızlaştı; erkekleri, kadınları, çocukları, mahkûmları ve esirleri, aktif isyancıları ve şüpheli kişileri, 10 yaşından büyük olan herkesi yok etmek için öldürüyorlar. Filipinlilerin bir köpekten farklı olmadıklarına dair yaygın bir fikir var... En büyük isteği bir çöp yığını olan bir köpekten... Askerlerimiz 'onları konuşturmak için' erkeklerin içine tuzlu su bastılar, ellerini kaldırıp barışçıl bir şekilde teslim olan kişileri esir aldılar ve bir saat sonra, isyancı olduklarına en ufak bir delil bile olmadığı halde, kurşunların delik deşik ettiği cesetlerini suda bulanlara ibret olsun diye hepsini bir köprüye dizip tek tek vurdular.

Amerikalılar Filipinlileri, bir askerin *Omaha World Herald* gazetesinde yazdığı gibi korkunç işkencelerden geçirdiler:

> Onları sırt üstü yere yatırıyoruz. Bir adam kollarını ve ayaklarını tutuyor. Sonra ağzına yuvarlak bir çubuk koyup ağzına ve burnuna bir kova su döküyoruz. Pes etmezlerse bir kova daha döküyoruz. Kurbağa gibi şişiyorlar. Korkunç bir işkence olduğunu söyleyebilirim.

Howard Zinn (2009), ünlü edebiyatçı Mark Twain'in Filipinler savaşı hakkında söylediklerini aktarmaktadır:

Levent Şahverdi Arşivi

...Binlerce adalıyı etkisiz hale getirerek onları gömdüler; tarlalarını yok ettiler; köylerini yaktılar, dul ve yetimleri evsiz bıraktılar... Ve böylelikle Tanrı'nın takdiriyle -bu benim değil hükümetin deyimi-biz bir dünya gücü olduk.

Samuel Huntington da aynı şeyi söylemektedir. Ama Twain gibi nefretle değil, övünçle (Stone ve Kuznick, 2015):

Batı, dünyaya fikirlerinin, değerlerinin, ya da dininin (diğer dinlerden bir kaç kişinin benimsediği) üstünlüğüyle değil, organize şiddet uygulamadaki üstünlüğüyle galip geldi. Batılılar şu gerçeği sık sık unutuyor: Batılı olmayanlar işe yaramaz.

Başkan William McKinley Filipinler'in işgalinden sonra şunları söylemişti (Julien, 1969):

Küba ve Porto Rico gibi, Filipinler de savaşla elimize geçti ve Tanrının yardımıyla, insanlığın ve uygarlığın gelişimi adına bırakıldı bize... Gözümüz ne toprakta, ne ticarette, ne de bir imparatorluktadır. İstediğimiz: kaderleri ve çıkarları bizim irademize bağlı ve bizim ellerimize bırakılmış halklara yardım etmektir.

Amerikan bankerleri, büyük çiftlik sahipleri, uluslararası ticaret yapan şirketler, yeni işgal edilen topraklardaki, emek gücüne ve hammaddeye gözünü diken, işledikleri ürünlere dış pazar arayan patronlar, baronlar, spekülatörler, vurguncu ve korsanlar Amerikan İmparatorluğu'nun tadını almışlardı. Yeni savaşlar, yeni işgaller ve sömürüler istiyorlardı.

Senatör Albert J. Beveridge 1898'de Boston'lu bir grup işadamına yaptığı konuşmada şöyle demişti (Gerger, 2006):

Amerikan fabrikaları Amerikan halkının kullanabileceğinden fazlasını üretiyor; Amerikan toprakları tüketebileceklerinden daha fazla ürün veriyor. Politikamızı kaderimiz bizim için çizmiş; dünya ticareti bizim olmalıdır ve olacaktır. Ve bunu anamızın [İngiltere] bize öğrettiği gibi yapacağız. Amerikan mallarının dağıtımı için dünyanın her yerinde ticaret üsleri kuracağız. Okyanusları ticaret gemilerimizle kaplayacağız. Büyüklüğümüze uygun bir donanma yapacağız. Ticaret üslerimizden, bayrağımızı dalgalandıran, bizimle ticaret yapan ve kendi kendilerini yöneten büyük sömürgeler çıkacak.

Levent Şahverdi Arşivi

Amerika'yı devasa bir savaş makinesi haline getiren uluslararası tröstler Meksika'nın, Küba'nın, Nikaragua'nın, Guatemala'nın, Venezulla'nın... zenginliklerini yağmaladılar. Dünyanın en zengin ülkesi olan Amerika'nın bu zenginliği, dünyanın en yoksul ülkelerinin hammadde yataklarının ele geçirilmesine bağlıydı. Örneğin Labrador, Kanada ve Venezuella'nın demir yatakları olmamış olsaydı Amerika'nın demir endüstrisi işlemez duruma gelecekti. Silah endüstrisi için en stratejik madenler dışarıdan getiriliyordu. Mangenez, Küba, Kongo, Hindistan, Mısır; Krom, Türkiye, G. Afrika, Rodeazya, Filipinler; çelik yapımında birinci derece rol oynayan Tungsten (Volfram), Güney Kore, Bolivya, Birmanya'dan getiriliyordu. (Julien, 1969). Amerika bir bakıma, Carnegie'nin demir-çelik endüstrisi, Rockefeller'in Standart Oil'i, Morgan'ın finans patronluğu için savaşıyordu.

William McKinley başkan olmadan önce, "Ürün fazlamız için yabancı pazarlar arıyoruz." demişti. Ondan yaklaşık yarım asır sonra, Kennedy ve Johnson'un Dışişleri Bakanı Dean Rusk, "Dünya çok küçülmüştür. Toprak ile, su ile, atmosfer ile, bunları kaplayan uzay ile, yani dünyanın tümü ile ilgilenmeliyiz." (Magdoff, 1997) derken Amerikan ihtirasının, nasıl ki Amerika kıtasına sığmayıp, okyanusları aştıysa, yeryüzünün sınırlarından da taşacağına işaret ediyordu.

Pek çok ülkede Amerikan çıkarları için savaşan, Amerikan yönetiminden göğsünü dolduracak kadar madalyalar alan General Smedley Butler, her savaşın ardından gerçekte hangi amaç için savaştığını daha iyi anlıyordu. 1910 yılında, Nikaragu'da işgale karşı çıkan 2 bin Nikaragualıyı acımasızca katlettiklerinde eşine yazdığı mektubunda şunları söylemişti (Stone ve Kuznick, 2015):

> Bu açgözlü domuzların mücadelesi için savaşırken bir sürü insanın canına kıymak korkunç bir şey... Hem de sırf Brown Bros'un burada biraz parası var diye.

Levent Şahverdi Arşivi

Butler daha sonra *Savaş Bir Rakettir* adlı bir kitap yazdı. Yazdıkları, "özgürlük" ve "hür dünya" maskesinin ardını gören birisinin pişmanlık ve öfkeyle harmanlanmış itiraflarıydı:

> 33 yıl 4 ayımı bu ülkenin en faal askeri gücünün, Deniz Piyade Teşkilatı'nın aktif bir üyesi olarak geçirdim. Teğmenlikten tümgeneralliğe kadar tüm subay rütbelerinde görev yaptım. Ve o dönemde vaktimin çoğunu dev şirketler, Wall Street ve bankalar için birinci sınıf fedai olmakla geçirdim. Kısacası bir şantajcı, kapitalizm için bir gangsterdim.
>
> 1914 yılında Amerikan petrol çıkarları için Meksika'nın, özellikle de Tampico'nun emniyetli hale getirilmesine yardım ettim. National City Bank adamları gelirlerini toplasınlar diye Haiti ve Küba'nın uygun bir yer haline getirilmesine katkıda bulundum. Wall Street menfeaatine yarım düzine Orta Amerika Cumhuriyeti'nin zorla alınmasında benim parmağım vardı. Haraç kesme raporu uzun. 1909-1912 yılları arasında uluslararası Brown Brothers Bankası için Nikaragua'nın arındırılmasına yardım ettim. 1916'da Amerikan şeker çıkarları için Dominik Cumhuriyeti'ne ışık tuttum. Çin'de Standart Oil'in yolunu açmaya katkıda bulundum...
>
> Ben, o yıllarda, arka odadaki adamların diyebileceği gibi, müthiş bir rakettim. Geriye dönüp bakınca, Al Capone'ye bir kaç ipucu vermiş olabileceğimi düşünüyorum. Yapabildiği en iyi şey raketini üç bölgede kullanmaktı. Ben üç kıtada kullandım.

Eduardo Galeano (2015) *Latin Amerika'nın Kesik Damarları* kitabında, Wilson'un 1913'te, "Latin Amerika'nın yabancı sermayeye tanıdığı imtiyazlardan bahsedildiği olmuştur. Ama ABD'nin başka ülkelerin sermayesine imtiyaz tanıdığından bahsedildiğini duymazsınız. Onlara imtiyaz tanınmaz." dediğini aktarıyor. I. Dünya Savaşı'nın "idealist" Başkanı Wilson daha 1907'de, "Devletin kapalı kapıları yumruklanmalı... Finansörler tarafından elde edilen imtiyazlar devletin bankaları tarafından korunmalıdır, bu süreçte inatçı devletlerin bağımsızlığı tehlikeye atılsa bile." demişti. Butler ve daha niceleri Amerikan şirketlerinin imtiyazı için savaşmıştı.

Levent Şahverdi Arşivi

Amerikan imparatorluğu, bu imtiyaz kavramının içine gömülmüş teolojik/dini bir gerekçeden ilham almaktadır. Tanrı, dünyayı yönetmesi ve diğer uluslara özgürlüğü ve medeniyeti öğretmesi için Amerika'yı seçmişti. Amerika Tanrı'nın dünyadaki iradesi, onun gören gözü, tutan eli; yeryüzündeki gölgesiydi. Amerika'ya karşı gelmek Tanrı'nın seçimine karşı gelmek demekti. Amerika'ya isyan etmek, Tanrı'nın buyruğuna isyan demekti. İnsanlığın Amerikan politikalarına direnme hakkı yoktu. Direnenlerin, "şer ekseni", "haydut devletler", "istikrarı bozanlar", "özgürlük ve medeniyet düşmanları" şeklinde tanımlanması boşuna değildir. Amerika'ya karşı gelmenin cezası büyüktür. Fakat yine de Amerika, bazen önce hizaya getirmeyi, bu ulusları eğitmeyi, onlara nasıl davranacaklarını öğretmeyi dener; onlara bir fırsat verir. Wilson'un "bir zamanlar Latin Amerikalılara 'iyi adamlar seçmeyi' öğretme arzusunu dile getirmiş" olması gibi (Stone ve Kuznick, 2015). Eğer hâlâ isyana devam ederlerse, Amerika'nın onlar için hazırladığı cehennemde yanmayı hak edeceklerdir. Hiroşima ve Nagazaki, Amerika'nın insanları yakacağı bir "cehennemi" olduğundan bütün dünyayı haberdar etmek için sunulmuş iki örnekti sadece.

Doların üstünde "Biz Tanrı'ya inanırız" yazmaktadır. Şüphesiz bu Tanrı, Amerika'nın Filipinler'de 220 bin, Kore'de 4 milyon, Vietnam'da 6 milyon kişinin ölmesine, Latin Amerika'nın damarlarını kesmeye izin veren bir Tanrıdır; Kızılderilileri, zencileri, Latinoları, Türkleri ve Arapları Anglo-Saksonların keyfi için yaratmıştır. Amerikalılara göre bu "aşikâr yazgı", "takdir-i ilahi", "belirlenmiş bir kader"; "manifest destiny"dir.

Amerikan Dış Politikasının Mistik Kökeni: Manifest Destiny

Amerika'dan önceki büyük sömürge imparatorluğunun sahibi İngiltere, sömürü, talan ve yağmalarını "beyaz adamın yükü" sözleriyle kendi halkları gözünde meşrulaştırmıştı. Fran-

Levent Şahverdi Arşivi

sızlar ise buna "uyarlaştırma misyonu" diyordu. Amerikalılar ise *manifest destiny* (apaçık kader/takdir-i ilahi) dediler (Julien, 1969; Bostanoğlu, 1999; Ataman, 2014).

Bu mistik doktrinin isim babası *Democratic Rewiev* gazetesinin editörü John O'Sullivandı. O'Sullivan 1839 yılında "Geleceğin Büyük Ulusu" başlığıyla yayınlanan yazısında şunları söylemişti (Tüter, 2009):

> ...Ulusal, politik ve ahlaki alanda insanın doğal haklarının bugüne kadarki gelişimine bakarak, ülkemizin *geleceğin büyük ulusu* olarak tayin edilmiş olduğunu güvenle söyleyebiliriz... Biz bugün, zihnimizde Tanrı'nın hakikatleri, kalbimizde lütufkâr amaçlar ve geçmişiyle kirlenmemiş apaçık bir vicdan ile daha önce yürünmemiş bir yola giriyoruz. Biz insanlığın ilerlemesinin ulusuyuz; kim bizim daha ileri adımlarımıza sınır koyacak? Tanrı'nın takdiri bizimledir ve buna başka hiçbir dünya gücü sahip değildir. Sınırsız genişlikteki gelecek, Amerikan büyüklüğünün devri olacaktır. Kendi muhteşem zaman ve mekân alanında ulusların ulusu -Amerikan ulusu- insanoğluna tanrısal ilkelerin mükemmelliğini göstermek ve dünyada En Yüksek (Kutsal ve Hakikat) olana ibadet etmeye adanan en yüce tapınağı kurmak üzere tayin edilmiştir. Onun zemini bir yarımküre, tavanı ise yıldızlarla süslü cennetlerin seması olacaktır. Biz, misyonumuzu yerine getirmek için adımlarımızı ileri doğru ve varlığımızın ilkesini geliştirmek için atmalıyız: Tüm bunlar bizim, dünyada insanın kurtuluşunu ve ahlaki itibarı inşa etmek için, gelecek tarihimiz olacaktır: değiştirilemez hakikat ve Tanrı'nın lütfu... Hakikatin aydınlatıcı ışığından uzak kalmış dünya halklarına karşı bu kutsanmış görev için Amerika seçilmiştir. Öyleyse, bundan sonra, kim bizim ulusumuzun, geleceğin büyük ulusu olarak tayin edildiği hususunda şüphe edebilir?

O'Sullivan 1845 yılında ise *Morning Star* gazetesinde şöyle demişti (Gerger, 2006):

> Her yıl sayıları milyonlarla artan insanlarımızın özgürce gelişebilmesi için kıtanın her tarafına yayılmamız alnımıza yazılan bir takdiriilahidir (manifest destiny)... Aşikâr yazgımızın hakkı, üze-

Levent Şahverdi Arşivi

rimize düşen büyük özgürlük deneyimi ve federatif kendi kendini yönetmeyi geliştirmek için Yaradan tarafından bize bahşedilen kıtada yayılmak ve onun tamanına sahip olmaktır. Bu, bir ağacın büyüme yazgısının gerçekleşmesi için gerekli toprak ve havaya sahip olma hakkı gibi bir haktır.

Bu yazıdan sonra *manifest destiny* kavramı Amerikan dış politikasının bir inanç ilkesi olarak kabul görmüş ve Amerikan başkanlarının çoğu bu vurguyu konuşmalarında kullanmıştır (Bölme, 2012). O'Sullivan bir başka yazısında bu kavramın içeriğini biraz daha açmıştır (Gerger, 2006):

> Sınırsız ve uzaklara uzanan gelecek, Amerikan büyüklüğü dönemi olacaktır. Muazzam mekân ve zaman alanında, bu birçok milletin oluşturduğu ulus, insanlığa ilahî ilkelerin üstünlüğünü göstermeye yazgılıdır; yeryüzünde Yaradan'a tapınmaya adanmış en kutsal tapınağı kurmak–Kutsal ve Gerçek. Gerçeğin hayat veren ışığından mahrum bırakılmış dünya uluslarına yönelik bu kutsal misyon için Amerika seçilmiştir; onun yükselen örneği krallara, üsttekilere ve oligarklara ölüm getirecek ve barış ve iyiliğin hoş dalgalarını, hayvanlarınkinden çok da elverişli olmayan bir hayat sürdüren milyonlara taşıyacaktır.

Minifest destiny inancını hararetle savunan politikacı Caleb Cushing, 1859 yılında Massacthusetts Temsilciler Meclisi'nde alkışlar arasında şu konuşmayı yapmıştı (Tüter, 2009):

> Biz mükemmel beyaz ırkın temsilcileriyiz. Erkeğin sahip olduğu mükemmelleştirilmiş zekâsı, kadının sevme kabiliyetine yatkınlığı gibi beyaz ırkımızın gücü ve ayrıcalığı çok açıktır. Nerede olursa olsun bize düşen onları Hıristiyanlaştırmak ve medenileştirmek, uymaları gereken kuralları koymak, fethetmek ve yönetmektir. Ben ancak benim gibi beyaz bir adamla-benim kanım ve ırkımdan olan- eşit sayılmayı kabullenebilirim. Amerikan Kızılderilisi, Asyalı sarı ırktan olanı ya da Afrika'nın siyah adamını değil.

Senatör Beveridge 1900 yılında Senatoda yaptığı konuşmada şunları söylemişti:

Levent Şahverdi Arşivi

> Tanrı binlerce yıldan beri, Alman halklarını ve İngilizce konuşan halkları sırf kendilerine tembelce ve boş bir hayranlık duysunlar diye hazırlamamıştır. O, karışıklığın sürdüğü her yerde düzeni kuralım diye bizleri seçmiştir. Barbar ve yaşlanıp çökmüş halkları güdelim diye, bizi yönetici olmaya yeterli kılmıştır. Böyle bir kuvvet gelmemiş olsaydı, şu dünya barbarlığın ve karanlığın kucağına düşerdi. Ve bütün öteki ırklar arasından Tanrı, dünyayı yeniden diriltip düzene kavuştursun diye Amerikan ulusunu seçti.

Ataman (2014) *manifest destiny* kavramının birbiriyle ilintili üç temel unsuru ihtiva ettiğini söyler. Bunlar:

> 1. Amerikan halkı ve kurumlarına özgü erdemler.
> 2. Amerika'nın dünyayı kurtarma ve onu kendi suretinde inşa etme misyonu ve
> 3. Bu mükemmel görevi ilahi bir ödev addedip Tanrı'nın gösterdiği istikamette tamamlamak.

ABD 1898 yılında Hawaii'yi topraklarına kattığında da Başkan William McKinley "apaçık kader." demişti (Stone ve Kuznick, 2015). Başkan Andrew Jackson ise daha 1833 yılındaki konuşmasında "Tüm milletlerin gözü bizim üzerimizde." vurgusunu yapıyordu (Ataman, 2014). Başkan William McKinley Filipinleri işgale çıktığında "onları kalkındırmak, uygarlaştırmak ve hıristiyanlaştırmak" amacında olduğunu söylerken, Theodore Roosevelt "Dünyanın Amerikanlaşması bizim kaderimizdir." diyordu. Bugün doların üstünde "Biz Tanrı'ya inanırız" yazsa da, Roosevelt "I belive in power/ güce inanırım ben." demekteydi. İlginçtir ki, "güce" inanan bu adam, 1906 yılında Nobel Barış Ödülü'nü alacaktı. Eisenhower'ın seçimlerdeki rakibi Stevenson da "Tanrı bize özgür dünyanın liderliğinden hiç de aşağı olmayan büyük bir görev yüklemiştir." derken, Başkan Kennedy, "Amerikalılar istediklerinden değil, kader böyle istediği için dünya özgürlük kalelerinin nöbetçisidirler." diyerek "manifest destiny" inancını dile getiriyordu. Başkan Kennedy 20 Ocak 1961'de ise "...Tanrıdan bizi korumasını ve bize yardımcı olmasını dileyelim ama unutmayalım

Levent Şahverdi Arşivi

ki yeryüzünde Tanrı'nın yapacağı işi yapmakla biz görevliyiz." demişti. Ağabeyi John Kennedy'nin Adalet Bakanlığı'nı yapan ve "Gezegenimizin manevi yönetiminde hakkımız vardır." diyen Robert Kennedy de aynı inancı taşıyordu (Julien, 1969). Richard Nixon ise 1969 yılında yaptığı konuşmaya, "benim sevgili dünya cemiyeti vatandaşlarım" diye başlıyordu (Ataman, 2014). Monbiot (2003; Akt. Gerger, Tarihsiz) ise ABD'nin artık Tanrı'nın elçisi olmadığını bizzat Tanrı'nın kendisi olduğunu ifade etmektedir:

> Birleşik Devletler artık sadece bir millet değil. O şimdi bir din... Amerika Birleşik Devletleri'nin artık Tanrı'ya yakarmaya ihtiyacı yok; kendisi Tanrı...

Ataman da (2014) *Ulus Olmanın Kutsal Temeli: Sivil Din* kitabında şu tespiti yapmaktadır.

> Bugün bile Amerikan başkanlarına 'hür dünyanın lideri' olarak hitap edilmesinin ve onların dini ve siyasi anlamda Kurtarıcı (Reedemer) olarak görülmesinin arkasında, dinle yoğrulmuş ve Amerika Birleşik Devletlerini de aşan bu uzun siyasi geleneğin yattığı söylenebilir.

Manifest destiny inancı Amerika'nın yayılmacı politikalarının temel meşrulaştırıcı aracı olarak işlev görüyordu. Kızılderililerin topraklarını ele geçirirken, Meksika işgal edilirken, deniz ticaret yolları kontrol altına alınırken (Bölme, 2012), Filipinler, Hawaii işgal edilirken ve Latin Amerika'ya askeri müdahalelerde bulunulurken yine bu inanç temel alınıyordu. Bugün de Irak'ın işgali ve Ortadoğu sınırlarının değiştirilmesi için yürütülen politikalar Amerikan Başkanları tarafından yaklaşık 200 yıldan beri devam eden bu inanca dayanılarak meşrulaştırılmaktadır.

Bu noktada özellikle II. Dünya savaşından sonra "manifest destiny" inancının, klasik kolonyalist yöntemlerden farklı bir şekilde uygulamaya konulduğunu belirtmek önemlidir.

Levent Şahverdi Arşivi

Latin Amerika'nın Kesik Damarları kitabının yazarı Eduardo Galeano "Biz kaybetmişizdir, başkaları kazanmıştır." diyor ve devam ediyor: "Ne var ki, başkaları sırf biz kaybettiğimiz için kazanmış durumdadır.". Galeano, Wilson'un "[Bir ülkenin] oraya yatırılan sermayenin kesin egemenliği altına girdiğini" söylerken "haklı" olduğunu yazmaktadır. "Bizler" diyor Galeano, "Amerikalı diye adlandırılma hakkını dahi yitirdik... Bugün bütün dünyanın gözünde Amerika demek ABD demektir.".

Amerika'yla siyasi ve askeri ilişkilerin başladığı dönemde Türk yetkililer için ise ABD demek "dünya" demekti. Komünizm ise, bütün bir dünyayı tehdit eden, şeytandı. Komünizm korkusu üzerine inşa edilen Soğuk Savaş döneminde, Türkiye'nin kayıtsız-şartsız Amerika'nın yanında yer alması, Amerikan tarihini bilen herkes için kuşkusuz acı vericidir. Fakat Amerika'nın tarihini bir kenara bıraksak bile, Türk yetkililer, Amerika'nın ne Japonya'ya attığı atom bombasını, ne Soğuk Savaşın ilk sıcak savaşı olan Kore Savaşı'nda öldürdüğü 3 milyona yakın kişiyi, ne de Vietnam'ın üzerine yağdırdığı 8 milyon ton bombayı dikkate alıyordu. Türkiye Roosevelt'in "güce inanırım ben" sözünü haklı çıkarırcasına, tercihini güçlüden yana koymuştu. Bu tercihin yapılmasında uluslararası ilişkilerin hâkim teorisi olan realizm kalıpları içinde politika yapılmasının da etkisi büyüktü.

Bu bağlamda Türk dış politikasına da yön veren realizm teorisi ve hegemonya kavramı üzerinde kısaca durmak gerekmektedir.

Realizm Teorisi ve Hegemonya

Siyaset felsefesinin önemli tartışma alanlarından biri olan devletin doğası, büyüklüğü, sınırları, şekli gibi konular insan doğasına ilişkin yapılan felsefi tartışmalardan beslenmektedir. Örneğin, uluslararası ilişkilerin hâkim kuramı realist ve neorealist kuram Hobbes'un insan doğası tanımı üzerine temellendirilmiştir. Ona göre insan doğası, kötüdür; bencil ve

Levent Şahverdi Arşivi

günahkârdır. Bu bir tesadüf ya da istisna değil kaçınılmaz bir durum dahası insana ve davranışlarına anlam veren bir gerekliliktir. Buna göre realist kuram, uluslararası ilişkileri devletlerin kendi çıkarlarını maksimize etmek için her yola başvurduğu acımasız bir alan olarak tanımlamaktadır. Realist perspektif uluslar arası ilişkilerin doğasını, *ulusal çıkar*, *güç maksimizasyonu* ve *güç dengesi* gibi üç anahtar kavramla açıklamaktadır (Smith, 1987, akt., Bostanoğlu, 1999).

Uluslararası ilişkiler teorilerinin I. Dünya Savaşı'nın sonrasında Amerikan merkezli olarak geliştirildiğini belirtmek önemlidir. Soğuk savaş dönemi boyunca da geliştirilen çatışma merkezli politikaların temel teorik perspektifini realizm oluşturmuştur (Arı, tarihsiz/AÖF yay.; Bostanoğlu, 1999).

Güç kavramı, realist kuramın merkezi kavramıdır ve "Uluslararası sistemde aktörlerin siyasi, askeri, ekonomik kapasitelerine dayalı olarak, birbirlerinin davranışlarına etki edebilme potansiyelleri" olarak tanımlanmaktadır (Arı, tarihsiz).

Devlet uluslararası ilişkilerin temel aktörüdür ve çıkarını maksimize etmek için çaba gösterir. Realistler iç politika ve dış politikayı birbirinden kesin çizgilerle ayırmaktadır. Realizm teorisini geliştiren kuramcılardan Morgenthau uluslararası politikayı güç mücadelesi olarak tanımlamaktadır. Ona göre uluslararası ilişkilerde güç herşey demektir ve güçlü olan devlet sözünü geçirir.

Morgenthau'ya göre uluslararası ilişkileri yönlendiren uluslararası hukuk değil uluslararası siyasettir (Nobel, 1994; Akt. Bostanoğlu, 1999). Ona göre siyasetin dili ve ahlakın dili ayrıdır. Realizme göre uluslararası ilişkilerde ahlakın yeri yoktur. Ahlak ve çıkar çatıştığında devlet adamı çıkarı tercih etmelidir. Buna göre devletler, insani ve ahlaki kapasitelerine göre değil, ekonomik, siyasi ve askeri kapasitelerine göre sınıflandırılmaktadır. Güç, bir devletin diğer devlet üzerinde etkin olmasının meşruiyyetini oluşturmaktadır. Güç ve çıkar devlet adamının davranışlarını şekillendiren merkezi bir değer olarak öne çıkmakta hukuk ve ahlak ancak devletin gücünü ve

Levent Şahverdi Arşivi

çıkarını desteklediği oranda dikkate alınacak değerler olarak görülmektedir.

Kuşkusuz, realizm kuramı II. Dünya Savaşı'ndan sonra süper güç olarak ortaya çıkan Amerika'nın dünyada izleyeceği politikaların dayandığı teorik zemini oluşturmaktadır. Bu teorik zemin, siyasetçilerin, diplomatların, askerlerin ve akademisyenlerin konuşacağı dili de belirliyor olması açısından önemlidir. Bu bakımdan realizmin varsayımları, Amerika'nın politik amaçlarını bilimsel dile dönüştürülmüş şekli olmakta, uluslararası siyasetin dilini Amerikanlaşmaktadır. Realizmin varsayım kalıpları içinde yetişmiş siyasetçiler, politik alanda Amerikan dilini konuşmakta, gücü kutsamakta ve bu da Amerikan emperyalizmini siyaset biliminin içine yerleştirerek, onun sorgulanamazlığı sonucunu doğurmaktadır.

Gücün rızaya dayalı bu kullanımı, Gramsci'nin hegemonya kavramına yüklediği anlamı uluslararası ilişkiler alanına aktaran Cox'un eleştirel kuramında incelenmektedir.

ABD Emperyalizmi ve Hegemonya Kavramı

Yunanca'da yönetmek anlamına gelen bu kavram, bir şehir devletinin diğer şehir devleti üzerinde kurduğu egemenliği tanımlamak için kullanılmıştır. İtalyan düşünür Antonio Gramsci'nin modern anlamda ilk kez kullandığı hegemonya kavramı, belirli bir sınıfın iktidarını, diğer sınıfların da rızasını alarak sürdürebildiği görüşünü yansıtmaktadır. Gramsci, bir sınıfın kendi ideolojisini, kendi dünya görüşünü diğer sınıflara kabul ettirebildiği durumu *hegemonya* olarak isimlendirmektedir (Örs, 2015). Gramsci 'ye göre, burjuva sınıfı proletarya üzerinde iktidarını kurarken, bunu sadece klasik güç araçlarını kullanarak yapmaz. Burjuva kendi görüşlerini sivil toplum arasında geçerli kılan entelektüel, ideolojik ve moral liderliği de üstlenir. Hegemonya, egemen sınıfın dünya görüşü ve değerlerinin, tâbi olan sınıfların da özümsemesi, kabullenmesi, savunması ve uygulama süreçlerine ortak

Levent Şahverdi Arşivi

edilmesini ifade eden sınıflar arası bir ilişki düzenidir. Daha açık bir ifadeyle hegemonya, sömürenin sömürgesiyle klasik anlamda güce başvurmadığı; iknayı, razı etmeyi ve işbirliğini öne çıkardığı bir sistemi ifade etmektedir (Şener, 2014).

Hegemonya kavramını uluslararası ilişkiler disiplinine aktaran Robert Cox, zor ve rıza arasındaki etkileşimleri tanımlayarak, hegemonik düzende rızanın daha önemli olduğunu ifade etmektedir. Cox hegemonya kavramını "kendi kapitalist üretim biçimini diğer ülkelere rıza yoluyla benimseten ve düzen içinde lider bir ülkenin var olduğu sistem olarak tanımlamaktadır." (Toman ve Akman, 2014).

Hegemon devlet uluslararası düzenin yapısını, kendi çıkarlarını diğer devletlerin çıkarlarıyla da ilişkilendirerek kurmakta; hegemon gücün çıkarları zayıf devletlerin çıkarlarıyla da uyumluymuş gibi sunulmaktadır. Cox, uluslararası ilişkilerin aktörlerini sadece devletlerle sınırlamamakta, devlet dışı aktörlerin de etkinliğiyle hegemon devletin düşünce ve değerleri uluslararası düzenin bütününe sirayet etmektedir. Uluslararası ilişkileri düzenleyen kurumların temelinde maddi zorlama bulunabilir. Güçlü devlet gerekli gördüğü takdirde zayıf devleti zorlama yoluyla kontrol altına alabilmektedir. Gücün klasik anlamdaki bu kullanımının aksine, eğer hegemon devlet zayıf devletin uluslararası ilişkiler düzeninde kurulmuş olan güç hiyerarşisini kabul etmesini sağlayabilirse güçlü devletin zor kullanmasına lüzum kalmayacaktır. Güçlü olan devletler, zayıf devletlerle ilişkisini, baskı ve zor aracılığıyla değil, hegemonik bir biçimde kurarsa misyon ve değerlerinin zayıf devletler tarafından da kabul edilmesini sağlayabilmektedir. Bunun için hegemon devlet kendi çıkarlarını evrensel çıkarlarmış gibi sunabilmeli, kendi çıkarına olan politikaların genelin çıkarına da hizmet ettiği algısını oluşturabilmelidir. Bu durumda zayıf devletler hegemon devletin önderliğine rıza göstermekte, güçlü devletin kuvvet kullanmasına lüzum kalmamaktadır. Böylelikle baskın olan devletin düşünme biçimleri, diğer dev-

Levent Şahverdi Arşivi

letlerin egemen sınıfları tarafından da benimsenir; hegemonya meşruiyyetini bu yolla sağlar (Bostanoğlu, 1999).

Eleştirel kuram uluslararası siyaseti güç, yapı ve hegmonya kavramlarıyla açıklamakta; gücün üç boyutu olduğunu belirtmektedir. Buna göre, üzerinde güç, örtülü/gizli güç ve yapısal güç olmak üzere üç tür güç tanımlanmaktadır. Üzerinde güç, bir devletin diğer devletin davranışlarını etkilemek için kullandığı, doğrudan ve aktif güçtür. Örneğin ABD'nin Küba'ya ya da Lübnan'a yaptığı çıkarma üzerinde güce örnektir. Örtülü/gizli güç uluslararası siyasetin gündemini belirleyebilme; bunu yaparken de bazı konuları gündem içi bazı konuları ise gündem dışı tutabilmeyi ifade eden güçtür. Örneğin, ahlaki konular uluslararası siyasetin gündemine dâhil edilmezken, ekonomik konular önemli bir gündem maddesi olarak yer almaktadır. Örtülü/gizli güç bu yolla siyasetin sınırlarını da çizmektedir. Yapısal güç ise, hegemon aktörün diğer aktörlerin dünya görüşlerini ve düşüncelerini yapısal bir biçimde sınırlandırmakta ve hem kendi konumlarını, hem de olayları anlamayı sağlayan çerçeveler sunmaktadır. Yapısal güç sadece düşünce ve fikirlere değil, normatif ve kurumsal bir güce işaret etmektedir. Örneğin, Amerika, Dünya Bankası, OECD, Dünya Ticaret Örgütü ve IMF gibi kurumlar aracılığıyla kapitalist sistemin kurallarını belirlerken, Birleşmiş Milletler gibi kurumlar aracılığıyla da uluslararası hukuku şekillendirmektedir. Soğuk savaşın en çetin yıllarında bile Sovyetler, kurallarını Amerika'nın belirlediği bu yapısal güç içinde muhalefetlerini sürdürebiliyorlardı (Bostanoğlu, 1999). Bu kuralların/kurumların dışına çıkmak isteyen devletler, "şer ekseni", "haydut devlet", "teröre destek veren devletler" olarak isimlendirilip baskı altına alınmakta, sistem içinde tutulmak istenmektedir.

Payne (1994; akt. Bostanoğlu, 1999) Amerikan hegemonyasının sürdürülebilirliğini onun yapısal gücüne bağlamaktadır. Amerika uluslararası siyasette güvenlik, üretim, finans ve bilgi yapılarından kaynaklanan büyük bir yapısal güce sahiptir.

Levent Şahverdi Arşivi

Amerika'nın asıl gücü, onun kural koyucu kurumları, kabul edilebilir kurumlar olarak evrensel ölçekte örgütleyebilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu yapısal güç zorlamayla birlikte rızayı ve bütünlüğü de sağlamaktadır. Örneğin, NATO askeri bir örgüt olarak; Amerika'nın dominant olduğu, kurallarını belirlediği ve bu bakımdan Amerikan çıkarlarına hizmet etmeyi sürdürürken, bunu üye devletlerin onayını alarak ve onların da çıkarlarına hizmet eden ortak bir çıkar zemini şeklinde sunarak gerçekleştirmektedir. Amerika'nın başarısı, kural koyucu olmasından kaynaklanmaktadır. Barnet (1972; akt. Bostanoğlu, 1999) Amerika'nın Sovyetler Birliği ve Küba gibi hasımlarının bile ancak Amerika'nın kurallarını belirlediği uluslararası düzen içinde muhalefetlerini sürdürebiliyor olduğuna işaret etmekte ve bunun Amerika'nın kural koyucu gücünü yansıttığını söylemektedir.

Amerika'nın 1950'li yıllarda Türkiye üzerinde kurduğu egemenliği kaba bir şekilde rızaya dayalı bir tahakküm olarak görmek doğru olmayabilir. Rıza kavramı çıkar ve ulusal benliğin tatmin edilmesini de sağlayan bir oydaşma olarak görüldüğünde 1950'li yılların Türkiye'sinin bunu pek de önemsemediğini görüyoruz. Rıza, hegemon devletin zayıf devleti razı etmesi için bir takım ödünler ve adımlar atmasını da gerekli kılmaktadır. Bu bakımdan bir ülkenin razı edilmesi, razı edilen ülkenin direncini kırmayı amaçlayan bir ilişkiyi işaret etmektedir. Hâlbuki Amerika 1946 yılında karşısında razı etmek için pek de çaba harcamayacağı arzulu bir ülke bulmuştur. Fakat bu arzuya daha daha çok siyasi ve entelektüel elitlerin sahip olduğunu belirtmek gerekir. Türkiye'yi bu ilişkiye hazır hale getiren psikolojik iklimi son bölümde tartışıyoruz. Şimdi, Missouri'nin gelişinden sonra Türk-Amerikan ilişkilerinin psikolojisini yansıtan diğer olaylara geçebiliriz.

Levent Şahverdi Arşivi

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TRUMAN DOKTRİNİ VE MARSHALL YARDIMI

Truman Doktrini, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika'nın izolasyonist politikasını bırakıp bir süpergüç olarak dünya imparatorluğuna soyunduğunu ifade etmektedir. Bu doktrinle birlikte Amerika, Sovyet tehdidine karşı Batı Bloku adına inisiyatif alacağını dünyaya ilan etmiş oluyordu. Başkan Truman 12 Mart 1947 tarihinde Amerikan Kongresi'nde yaptığı konuşmayla takip edecekleri yeni politikayı açıkladı. Bu konuşma, soğuk savaşın resmi başlangıç tarihi olarak kabul edilmektedir (Keskin, 2009).

Doktrin çerçevesinde Başkan, Kongre'den iki ülke için 400 milyon dolarlık yardımın onaylanmasını istedi. Bu ülkelerden biri Yunanistan diğeri ise Türkiye'ydi. Her iki ülke de komünizm tehdidi altındaydı ve "Hür Dünyanın Önderi" tarafından korunmaları gerekiyordu. Türkiye, dünyanın en güçlü devleti tarafından küresel bir düşman olarak ilan edilen "komünist Rusya'nın" güneydeki komşusu olması sebebiyle, bir anda önemli bir ülke haline geldi, Amerika'nın gündemine girdi. Türkiye ve Amerika arasındaki askeri, ekonomik ilişkiler bu doktrinin ilan edilmesiyle başladı ve modern Türkiye Cumhuriyeti tarihinin kaderini şekillendiren pek çok önemli siyasi gelişmenin başlangıç noktasını oluşturdu.

Levent Şahverdi Arşivi

Truman Doktrini'nin Türkiye'nin kaderine yaptığı etkiyi ve doktrinin Türk kamuoyunda nasıl algılandığını açıklayacağız. Ancak, öncelikle en genel anlamda "Sovyetleri çevreleme politikası" olarak isimlendirilebilecek doktrinin ilanını hazırlayan gelişmelere kısaca değinelim.

Soğuk Savaş Başlıyor

Soğuk Savaş'ın başlangıç tarihi bazılarına göre Amerika'nın Sovyetler Birliği Büyükelçiliği'nde çalışan diplomatı George Kennan'ın Amerikan Dış İşleri Bakanlığı'na gönderdiği 8 bin kelimeden oluşan uzun telgrafıdır. Bu telgrafın gönderilme tarihi Şubat 1946'dır.[61] Kennan telgrafta özetle Sovyetlerin yayılma planından bahsetmiş, Sovyetlere güvenilemeyeceğini belirtmiş ve Amerika'nın her ne pahasına olursa bunun önüne geçmesine işaret etmiştir. Kennan şöyle demiştir:

> SSCB'ye müdahale, buna cesaret edecekler için felaketli sonuçlar verebilir; ancak Sovyet sosyalizminin ilerlemesinde de yeni gecikmelere neden olacaktır ve bu nedenle ne pahasına olursa olsun engellenmelidir. (Kissinger, 2000).

Daha sonra, Temmuz 1947 tarihinde Kennan'ın telgrafı *Foreign Affairs* dergisinde "Mr. X" ismiyle yayınlanmıştır.[62] Makalede Kennan çevreleme politikasından şu şekilde bahsetmiştir:

> Dünya güç şemasındaki her boşluğu doldurmak mantığı üzerine kurulu Sovyet politikası, sistemin devamı için dış dünyaya yönelik düşmanlığı kullanmaktadır ve Sovyet yayılmacılığının önüne ancak çevreleme ile geçmek mümkündür.[63]

Kennan'ın mektubunda dile getirilen görüşler, sonrasında Truman Doktrini'nin temelini oluşturmuştur. Sovyetlerin

61 Bu tarih dikkate alındığında Missouri'nin gelişi Soğuk Savaşta ABD'nin attığı ilk adımlardan biri olarak değerlendirilebilir.

62 Makalenin İngilizce orjinaline şu linkten ulaşılabilir: http://www.digitalhistory.uh.edu/disp_textbook.cfm?smtID=3&psid=3629 (Erişim tarihi: 12 Ağustos 2017)

63 http://www.tasam.org/Files/Icerik/File/amerikan_d%C4%B1%C5%9F_politikas%C4%B1nda_jeopolitik_teoriler_ve_pratikler.pdf_bbb8f41e-d1bd-47e0-9202-38be4882d7b8.pdf (Erişim tarihi: 19 Eylül 2017)

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye üzerindeki iddiaları, Yunanistan'da komünistlerin güçlenmesi ve mevcut yönetimi tehdit etmeye başlaması Amerika tarafından bu iki ülkenin Sovyet tehdidinden korunması gerektiği düşüncesini güçlendirmiştir. Diğer bir ifadeyle, bu uzun telgraf soğuk savaşın fitilini ateşlemiştir.

Çevreleme Doktrini

Missouri Gemisi'nin İstanbul'a ulaştığı 5 Nisan 1946 tarihinde Başkan Truman Chicago'da "Ordu Konuşması"nda Amerikan dış politikasının yeni yönünün genel hatlarını ve kendi adıyla anılacak doktrinin temel mantığını anlatıyordu. Truman şöyle konuşmuştu (Gönlübol ve Ülman, 1996):

> Gözlerimizi yakın ve Orta Doğu'ya çevirdiğimiz zaman vahim meseleler arzeden bir bölge ile karşılaşıyoruz. Bu bölgede geniş tabii kaynaklar vardır. En işlek kara, hava ve deniz yolları buradan geçmektedir. Bu bakımdan büyük iktisadi ve stratejik önemi vardır. Fakat bu bölgedeki milletlerin hiçbiri ne yalnız, ne de birlikte, kendilerine yöneltilecek bir tecavüze karşı koyabilecek kadar kuvvetlidirler. Böyle olunca da Yakın ve Orta Doğu'nun bu bölge dışı büyük devletlerarasında kuvvetli bir rekabet alanı olduğunu ve bu rekabetin birdenbire bir çatışma doğurabileceğini kestirmek kolaydır. Yakın ve Orta Doğu'da küçük veya büyük hiçbir devletin Birleşmiş Milletler kanalıyla diğer devletlerin menfaatleriyle uzlaştıramayacağı hiçbir meşru menfaati yoktur. Birleşmiş Milletler'in, Yakın ve Orta Doğu ülkelerinin egemenlik ve toprak bütünlüklerinin baskı veya sızma yolu ile tehdit edilmemesi konusunda ısrar hakkı vardır.

Bu konuşmasında Ortadoğu'nun jeopolitik önemine dikkat çeken Truman, 12 Mart 1947 tarihinde Kongre'de meşhur konuşmasını yaparak "Truman Doktrini"ne destek istemiştir. Truman Kongre'de şunları söylemiştir (Uçarol, 2013):

> Birleşik Devletler'in silahlı azınlıklar veya dış baskılarla karşılaşan özgür ulusları destekleme politikasına sahip olması gerektiğine inanıyorum.

Levent Şahverdi Arşivi

Truman ayrıca, Yunanistan ve Türkiye için 400 milyon dolarlık yardım yapmanın yanı sıra, bu ülkelerin isteği üzerine, her ikisine de sivil ve askeri personel göndermek, bu ülkelerden seçilen personelin Amerika'da eğitilmesi ve yetiştirilmesini sağlamak için de yetki istemiştir (Gönlübol ve Ülman, 1996).

Bu sözler aslında Amerika'nın Ortadoğu'ya yönelik çok daha kapsamlı ve uzun süreli bir saldırı başlatacağının işaretlerini veriyordu (Gerger, 2006). Bir dönem Truman'ın yardımcılığını yapmış ama sonra kabineden atılmış Henry Wallace (Stone ve Kuznick, 2015), Truman'ın konuşmasından 20 gün sonra, 31 Mart 1947'de şunları söyleyecekti (Gerger, 2006):

> ...Dünya korkuyor. Dünya, nefret ve komünizm korkusu adına bir Amerikan haçlı seferini değil, ama insanlığın kardeşliği adına bir dünya seferberliğini istiyor...
>
> Bunalım adına, Amerika'dan Birleşmiş Milletler'in dünya kürsüsünü görmezden gelmesi isteniyor ve savcı, hâkim, jüri ve şerif rolünü üstelenmeye davet ediliyor. Ne biçim rol!

ABD Soğuk Savaş düzenini kurarken kendi halkını ve dünya halklarını ikna etmek için "korku" duygusundan faydalanmıştı. Senato Dış İlişkiler Komitesi Başkanı Arthur Vandenberg Başkan Truman'a politikasını baştan sona değiştirmek istiyorsa "Amerikan halkının ödünün patlatılması gerektiğini" söylemişti (Oran, 2009a; Stone ve Kuznick, 2015). Wallace'ın ABD tarafından kurulan Soğuk Savaş düzenini Haçlı Seferlerine benzetmesi ilginçtir. ABD'nin ilk savunma bakanı James Forrestal da anılarında Truman Doktrini'nin altında yatan asıl amacı şöyle açıklıyordu (Halil, 1968):

> Türkiye ve Yunanistan'a yaptığımız yardım ve destekleme, dünyanın çeşitli kara parçaları ve ülkeleriyle ilgili çok daha önemli ekonomik ve politik hedef ve planlarımızın ilk denemesinden ibaretti.

Truman Kongre'den 300 milyonu Yunanistan'a, 100 milyon doları ise Türkiye'ye verilmek üzere 400 milyon dolarlık bir yardımın kabul edilmesini istemiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

İki ülkeye yapılacak yardım hem Kongre'de hem de basında tartışmalara neden olmuştur. Yardıma karşı olanlar Yunanistan ve Türkiye'de demokrasi olmadığını dile getiriyorlardı. Bu noktada yapılan eleştiriler (Erhan, 2009), Türkiye'de çok partili sisteme geçişin arkasında yer alan saikler hakkında da bir fikir vermektedir. Profesör Gilbert Macbeth, *New York Times*'ta yayınlanan yazısında "Eğer ABD'nin demokrasi uğruna çalıştığı doğru ise, o zaman tutucu Yunan ve Türk hükümetlerini destekleyeceği yerde düşürmelidir." (Sander, 2016) demişti. Wallace da yukarıda sözü edilen konuşmasında şunları söylemiştir:

> Bir kez Yunanistan ve Türkiye'nin antidemokratik hükümetlerine koşulsuz borçlar verirsek, o zaman özgürlük adına, her faşist diktatör bizim nezdimizde kredisi olduğunu bilecektir. (Gerger, 2006).

Temsilciler Meclisi Ohio üyesi George Bender ise Türkiye'deki rejimi *"küstah Türk askeri diktatörlüğü"* olarak tanımlamış ve Türkiye'ye yardım edilmesine şiddetle karşı çıkmıştı (Kürkçüoğlu, 1978).

Truman Kongre'de Türkiye'yi savunmuş ve bu ülkenin çok partili sisteme geçmek için çaba gösterdiğini vurgulamıştır. Hatta Türkiye'de iş başına geçecek hükümetlerin artık daha farklı nitelikte olacağını söylemiştir (Sander, 2016).

Sander (2016) Truman Doktrini'nin şu temellere dayandığını söylemektedir: Doktrinin ilk temeli, Sovyet askeri tehdidi ve komünizme karşı savaştır. Bu noktada Truman Doktrini bu rekabeti iki büyük devletin rekabeti olarak değil, iyi ile kötü; demokrasi ile totaliterizm arasındaki rekabet/savaş olarak tanımlamıştır:

> Böylece Truman doktrini, ABD'nin coğrafi bakımdan sınırlı ve somut olan çıkarlarını bütün dünya çapında uygulanacak ahlaki bir ilke biçimine sokmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

Doktrinin dayandığı bir diğer temel statükonun korunmasıdır. Truman Doktrini Versay Antlaşması ile kurulan mevcut durumun devamını amaçlıyordu. Doktrin, Sovyet tehdidi karşısında Türkiye'ye yardım yapmaktan daha çok, Avrupa'daki durumun düzeltilmesi için yardımın Yunanistan ve Türkiye'ye kadar uzatılmasını ifade etmektedir. Doktrin'in 3. hedefi, açık denizleri kontrol etmekti. ABD Deniz Bakanı Sullivan şöyle demiştir:

> Türk ve Yunan limanlarının barışsever ellerde bulunması bütün dünya için olumlu bir şeydir. Bu limanları ve boğazları kontrol ettiğimiz zaman bütün denizalanı kontrol altına girer. (Akt., Sander, 2016).

Son olarak Doktrin Yunanistan'ın önemine vurgu yapmaktaydı. Yunanistan Truman Doktrini'nde Türkiye'ye göre daha önemli bir yer tutmaktadır. O dönemde Yunanistan'da bir iç savaş sürmektedir. Komünist gerillalar Krallığa karşı ayaklanmışlardır ve Yunanistan'ın Sovyet kontrolüne girmesi uzak bir ihtimal değildir (Koçak, 2013).

Truman'ın istediği yardım kanunu 22 Nisan'da Senato'da, 8 Mayıs'ta da Temsilciler Meclisi'nde onaylandı. Yardım tasarısının yasalaşmasından bir gün sonra General Lunsford Oliver başkanlığında bir heyet Türkiye'ye geldi. Türkiye'de 6 hafta kalan heyet Türk yetkililere yardımı nasıl kullanacakları hakkında telkinlerde bulundu (Erhan, 2009).

12 Temmuz 1947'de Türkiye ve Amerika arasındaki askeri işbirliğini başlatan antlaşma imzalandı. Kongreden çıkan kanuna uygun olarak yapılan antlaşma "Türkiye'ye Yapılacak Yardım Hakkında Antlaşması" başlığıyla yürürlüğe girdi. Antlaşmayı Türkiye adına Dış İşleri Bakanı Hasan Saka, ABD adına ise Büyükelçi Wilson imzaladılar. Antlaşma 1 Eylül 1947 tarihinde Meclis'in onayına sunuldu ve Meclis'te bulunan 339 milletvekilinin tamamının "kabul" oyuyla Meclis'ten geçti.[64]

64 https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d08/c006/tbmm08006079.pdf

Levent Şahverdi Arşivi

Tanin

22477 PAZARTESİ 14 TEMMUZ 1947

Amerikan Askerî Heyeti bugün Ankaradan ayrılıyor

Cumhurbaşkanımız dün Amerikan Büyük Elçisinin verdiği kokteyl partide Grl. Oliverle görüştüler

Askeri. (Tanin)

Amerikalı Generaller 12 Temmuz 1947 Antlaşması öncesi Türkiye'ye gelmişti. Tanin gazetesi 14 Temmuz 1947.

Antlaşma kamuoyu tarafından coşkuyla karşılandı. Missouri'yle gönülleri fetheden Amerika, Türk yöneticileri ve gazeteci kesimini bu yardımla kendisine daha bir hayran bırakmış, daha bir bağlamıştı.

Ne var ki, bu antlaşmanın 2. ve 4. maddesi, yıllar sonra Türkiye'nin Kıbrıs'a çıkarma yapmasını engelleyecekti. Tabii ki, o günlerde kimse bunun farkında değildir. Gerçekte neye imza attığımızın, bize yardımın hangi şartlar altında verildiğinin pek bir önemi de yoktu. Önemli olan Amerika'nın bize ilgi göstermesiydi. Bu da, o zamanlar için, fazlasıyla yeterliydi.

Truman Doktrini'nin Türk kamuoyunda nasıl algılandığına geçmeden önce, bir ayrıntıya daha değinmekte fayda var. Yardım kanununun imzalandığı gün, İsmet İnönü Türk siyasi tarihine *12 Temmuz Beyannamesi* ismiyle geçecek bildiriyi yayınlamıştır. Bildiri, muhalefet partisini güvenceye alıyor ve demokrasinin gereklerinin yerine getirilmesi için Cumhurbaşkanı'nın tarafsız konumunun korunacağını belirtiyordu. Amerika'yla ilişkiler geliştikçe, Türkiye'nin çok partili sisteme geçişi de kolaylaşıyordu.[65] Bu noktada Truman yardımı

65 Çok partili sisteme geçiş ve Demokrat Parti'nin iktidarındaki ABD etkisine

Levent Şahverdi Arşivi

ile çok partili sisteme geçiş arasındaki ilişkiyi yansıtan ilginç bir anektodu Faik Ahmet Barutçu'nun (2001) [66] hatıratından aktaralım:

> Feridun Cemal Erkin Roma Büyükelçiliğimize tayin edildi. Kendisini tebrik ettim. Cemal Erkin, bana Amerikan sefiriyle görüşmelerini anlattı. Amerikan sefiri ona şunları söylemiş: Şükredin ki, İnönü gibi bir devlet adamı memleketinizin başındadır. Onun uzak görüşlü politikası sayesindedir ki, Amerika'nın yardımını almak mümkün olmuştur. Eğer Türkiye'de ikinci parti kurulmamış olsaydı, bu yardım mümkün olmazdı. Bana Amerika'da tevcih edilen yüzlerce suâl, Türkiye'de tatbik edilen demokrasiye dair cevap vermek mecburiyetinde kaldığım konuyu ilk plana getirmişti. Yardıma karşı gösterilen mukavemeti bana sorulan bu suallere verdiğim cevaplarla gevşetmek mümkün olmuştur.

Askeri Yardımın Türk Kamuoyunda Algılanışı

Truman Doktrini'nin ilanı gerek yöneticiler, gerekse basın tarafından memnuniyetle karşılanmış, büyük bir sevinç yaratmıştır[67] (Bağcı, 2001). Türkiye'deki atmosfer yardımın

---

ilişkin ilginç bir belge *Halk Tarafından Kurulmuş Bir Hükümet* kitapçığıdır. Amerikan Dışişleri Bakanlığı ve Amerikan Enformasyon Ajansı (USIA) tarafından basılan kitap 33 dile çevrilerek bütün dünyada dağıtılmıştır. Kitap, 1950 seçimlerinden 10 gün önce 80 bin adet basılarak Ankara'da halka ücretsiz dağıtılmıştır. Bu kitabın 14 Mayıs 1950 seçimleri, çok partili sistem ve DP iktidarıyla ilişkisi için bkz. Esra İlkay Keloğlu İşler, "Türkiye'nin Demokratikleşme Sürecinde ABD Manipülasyonu: DP ve Halk Tarafından Kurulmuş Bir Hükümet Kitapçığı" (*Algı, İllüzyon Gerçeklik Kitabı* içinde)İmge Yay., 2016.

66 Barutçu birinci ve ikinci Hasan Saka Hükümetlerinde (1947 ve 1949) Devlet Bakanlığı ve Başbakan yardımcılığı yapmıştır. 1954 seçimlerinde seçilememiştir. 1957'de tekrar Meclis'e girdi. Barutçu 1954 seçimlerinde Trabzon'da ağır bir yenilgiye uğramıştı. DP adayları içinden en az oyu olan ve Trabzon'un yabancısı olan aday bile Barutçu'dan 29 bin oy daha fazla almıştı. İnönü bunun üzerine şöyle demişti: "Trabzon akıl ve havsalaya sığmayacak bir ayıp işlemiştir. Bir Trabzonlular'ı bir de Karslılar'ı affedemiyorum.". (Yılmaz, 2010). Kars'ın suçu da Hüseyin Cahit Yalçın'ı Meclis'e göndermemesiydi.

67 Bağcı'nın (2001) da belirttiği gibi, Truman Doktrini'nin Türk dış politikasındaki ilk gözle görülür etkisi Türkiye'nin Filistin sorununa yaklaşımında ortaya çıkmıştı. Daha önce Araplara yakın duran Türkiye bu tarihten sonra İsrail'i desteklemeye başlamış ve kuruluşundan 9 ay sonra İsrail'i tanıyan ilk müslüman ülke olarak tarihe geçmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

siyasi sonuçlarını değerlendirmeye izin verecek durumda değildi. Missouri'nin ziyaretinde bütün açıklığıyla ortaya çıkan duygusallık devam ediyordu. Bir kaç kişi dışında, yardımın Türkiye'nin ekonomik gelişimine, siyasi ve askeri bağımsızlığına koyduğu ipoteği konuşmuyor ya da konuşmak istemiyordu.

Memleketimize yapılacak yardım

Türkiye'ye 35 kişilik bir Amerikan Askerî Heyeti geliyor

Bütün plânlar hazır, Başkan Truman'ın tasdikından sonra hemen tatbikata geçileceği bildiriliyor

Truman doktrinin ilanından sonra ABD'li askeri yetkililer Türk siyasal hayatının ayrılmaz bir parçası olacaktı. Ulus, 11 Mayıs 1947.

Reis-i Cumhur İsmet İnönü, Truman yardımını şu sözlerle değerlendirmişti (Gönlübol ve Ülman, 1996):

> Büyük Amerika Cumhuriyeti'nin memleketimiz ve milletimiz hakkında beslemekte olduğu yakın dostluk duygularının yeni bir örneğini teşkil eden bu sevinçli olayı, her Türk candan alkışlamakta, İkinci Cihan Savaşı sırasında ve savaşın fiilen sona ermesinden sonra milletimizin ispat ettiği yüksek meziyet ve idealleri dünya efkârı umûmiyesi tarafından takdir edildiğini gösteren bu yardım, Türkiye'ye zaruri ve normal savaş malzemesinin bir kısmını temin etmek suretiyle, savaş sonunda düşmüş bulunduğumuz iktisadi güçlüklerin kısmen giderilmesinde de ferahlatıcı bir etken olacaktır.

İnönü'nün değerlendirmesindeki duygusallık açıkça gözlenmektedir. İnönü, yardımı "dostluk duygularının yeni bir örneği", "milletimizin yüksek meziyetlerinin takdir edilmesi" olarak görmekte, "bu sevinçli olayı" her Türk'ün "candan al-

Levent Şahverdi Arşivi

kışladığını" belirtmektedir. O günlerde yardım antlaşmasını bu sözlerle değerlendiren İnönü, 17 yıl sonra, bu antlaşmanın 2 ve 4. maddesinden dolayı Kıbrıs'taki soydaşlarına yardım edemeyecek, elini kolunu bağlanmış hissedecektir.

Türkiye'nin Amerika'yla ilişkilerine o yıllarda hâkim olan bu duygusallık, altına imza atılan antlaşmaların içerdiği tek taraflı yükümlülükleri ve bunların sonradan Türk halkına ödeteceği bedeli sağlıklı bir şekilde değerlendirmeyi engellemiştir.

Başbakan Recep Peker'in yardıma ilişkin değerlendirmesinin duygusal tonu daha bir ağırdır. "ABD yardımının salt Türkiye'yi güçlendirmek değil, dünya barışına hizmet"[68] olarak verildiğini söyleyen Peker, "Birleşik Amerika Başkanı Yunanistan'a ve Türkiye'ye yardım teklifi yaparken yalnız dünya şümul strateji anlayışı içinde kalmamış aynı zamanda tam realist ve tam insani bir görüşten mülhem olmuştur. Bu sözlerin ifade ettiği fikirlerin derin tesiri Akdeniz'i yakın ve Orta Şark'ı aşacaktır"[69] değerlendirmesinde bulunmuştur.

Hâlbuki Amerika'nın Türkiye'ye yaptığı yardım, Amerikan yöneticilerinin girişte aktardığımız konuşmalarında da görüleceği üzere, Amerika'nın stratejik çıkarları gereğincedir. Bu antlaşmayla başlayan askeri ve ekonomik yardımlar, Türkiye'yi Sovyetler karşısında ileri bir karakol olarak konumlandırmakta, çıkacak herhangi bir savaşta Türkiye'ye, Amerika'nın düşmanı komünizme karşı, kanıyla ve toprağıyla savunma rolü vermektedir.

1950 seçimlerinden sonra Demokrat Parti'nin Dış İşleri Bakanlığı'nı da yapacak olan DP milletvekili Fuat Köprülü, "İnsanlık Tarihinde Yeni Bir Devir Başlıyor" başlığıyla kaleme aldığı yazısında, Amerika'nın sadece kendi emniyeti için değil, dünya sulhu için de Türkiye'ye mali ve iktisadi yardımda bulunacağını belirtiyordu:

68 *Ayın Tarihi*, Nisan 1947, s.9.

69 *Ulus*, 14 Mart 1947.

Levent Şahverdi Arşivi

İnsanlık tarihinde yeni bir devir başlıyor...

Yazan: Prof. Dr. Fuad KÖPRÜLÜ

Reis «Truman» in dünya sulhunu ve Amerika'nın emniyetini korumak için Türkiye ve Yunanistan'a mali ve iktisadi yardımda bulunulması hakkındaki teklifi, Amerikan kongresinde müsbet bir neticeye bağlanmak üzere bulunuyor. Eskidenberi her vesile ile ... ler aleyhine Almanlarla birlikte harbe girişmek için fırsat bekledikleri ısrarına kadar, derece derece yükseltilen bu ithamlar, hadiselerin mantıkı karşısında açıkça sırıtan adi yalanlardan ibaret tir.

Almanya - İtalya mihverinin ... umumi efkârının tamamiyle tasvip ettiği bu ittifak, Fransanın ani den keşfeden Atatürk, bilhassa Habeşistan istilâsından sonra, İngiliz dostluğuna büyük bir ehemmiyet vermiş, ve bu dostluk siyaseti, İngiltere ve Fransa ile yapılan ittifak ile ilk müsbet neticeTürk

Fuat Köprülü'nün yazısı. Kuvvet gazetesi 2 Nisan 1947.

> Reis Truman'ın teklifini, yalnız Türkiye ve Yunanistan'a muayyen bir mali yardım sağlamak bakımından değil, daha ziyade, yeryüzünde yepyeni bir siyasi idealizmin başladığını tebşir etmek bakımından tetkik etmek icap eder.[70]

Köprülü 16 Şubat 1950'de Meclis'te yaptığı konuşmada ise (DP o dönemde henüz iktidar olmamıştı) ABD'nin yaptığı yardımlara şu sözlerle teşekkür ediyordu:

> Arkadaşlar; Birleşik Amerika'nın dünyanın hiçbir yerinde emperyalist bir gaye takip etmediği bütün siyasi hayatiyle ve bütün vakıalarla sabittir. Amerika'nın bütün Avrupa ve dünya milletlerine yardımı doğrudan doğruya büyük maddî imkânlara malik olan bu memleketin, bütün insanlığı korkunç bir çöküntüden kurtarmak için yapılmış büyük bir fedakârlıktır. Tarihte misli görülmemiş bir insani harekettir.
>
> bize yapılan yardımdan dolayı Amerikan Milletine ve onun Hükümetine en samimî teşekkürlerimizi bildirmek bizim için Millî bir borçtur. (Bravo sesleri)[71]

Ulus gazetesi yazarı, Ahmet Şükrü Esmer ise Amerika tarafından "takdir" edilmiş olmanın altını çizmekte ve yardımı Türkiye'nin takip ettiği dış politikanın bir "mükâfatı" olarak görmektedir:

70 *Kuvvet*, 2 Nisan 1947.

71 https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d08/c024/tbmm08024048.pdf

Levent Şahverdi Arşivi

> Başkan Truman'ın Türk bağımsızlığını dünya barışına bağlamasında derin bir anlayış zihniyeti vardır. Esasen Amerikan alakasının hakiki sebebi de budur (...) Amerika'nın Türkiye hakkındaki bu yakın alakası, Türk milletinin yüreğinde çok samimi akisler uyandıracaktır. Amerikan demokrasisinin prensiplerini benimsemiş olan Cumhuriyet Türkiyesi, milletlerarası hayatta bir barış unsuru olmaktan başka bir şey düşünmüyor. Bu düşünce daima dış politikasının ilham kaynağı olmuştur. Amerika gibi büyük bir devlet tarafından bunun takdir edilmiş olması senelerden beri takip ettiğimiz doğru ve dürüst politikanın haklı bir mükâfatıdır. Bunun manevi değeri bize yapılması düşünülen maddi yardımdan çok daha büyüktür.[72]

Falih Rıfkı Atay Truman Doktrinini "Yeni Amerikan Politikasının Zaferi" olarak değerlendirirken[73], Hüseyin Cahit Yalçın, "Biz biliyoruz ki, Birleşik Amerika'nın bizden bütün beklediği şey Milli İstiklal ve hürriyetimizi muhafaza ve müdafaa edebilecek bir halde bulunmamızdan ibarettir." diyor ve bu yardımın Türkiye'yi Batı demokrasisinin bir parçası haline getirdiğini söyledikten sonra "Türkiye'ye taarruzun Amerika'ya taarrruz" anlamına geleceğini belirtiyordu.[74]

Yardıma ilişkin yapılan az sayıda eleştiriler ise "komünist fitnesi" olarak görülüp mahkûm ediliyordu. Fuat Köprülü "Truman Teklifi ve Dünya Sulhü" başlıklı yazısında şunları söylemekteydi:

> Türkiye'nin İkinci Dünya Harbi'nde demokrasilere değil, Hitler Almanyasına yardım ettiğini, harpten hiçbir zarar görmediğini, bugün hiçbir yardıma muhtaç ve layık olmadığını iddia eden bu propaganda artık layıkiyle anlaşılıyor ki doğrudan doğruya üçüncü enternasyonale bağlı komünist ajanları tarafından idare edilmektedir.[75]

72 *Ulus*, 15 Mart 1947.

73 *Ulus*, 11 Mayıs 1947.

74 *Tanin*, 14 Temmuz 1947.

75 *Kuvvet*, 14 Nisan 1947.

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyet yazarı Nadir Nadi yapılan eleştirileri "saçma sözler" olarak etiketleyip, Amerika'nın yardım etme niyetini dramatik bir şekilde yorumluyordu:

> Nereden çıktığı pekiyi bilinen bazı propaganda yaygaraları, Amerikan yardımının Türk bağımsızlığına bir darbe olduğunu, şu kadar milyon dolar karşılığı kendi varlığımızı Washington'a kaptırdığımızı ortalığa yaymak istedi. Bu saçma sözler üzerinde durmak bile lüzumsuzdur. Egemenlik haklarımızı ve toprak bütünlüğümüzü hedef tutan Moskof istekleri ileri sürüldüğü zaman henüz kimse bize bir santimlik yardım vaadinde bulunmamıştı. Ona rağmen ölünceye kadar yurdumuzu koruyacağımıza dair bütün dünyanın gözü önünde and içen gene bizlerdik. Bugün yurdumuza yardım eli uzatan Amerika, bu hizmetine karşılık bizden ne toprak istiyor, ne de üs istiyor. Bu yardım hürriyeti seven milletlerin hürriyet düşmanlarına karşı teşkilatlanması yolunda bir ileri adımdan başka bir şey değildir.

Yardımla ilgili Amerikan tarafındaki tartışmalara bakan ya da Amerikan tarihi hakkında bilgisi olan bir kişinin bu yardımı "Amerika'nın hürriyeti sevmesiyle" açıklaması mümkün olmayacaktır. Nadi'nin "Amerika bu hizmetine karşılık bizden ne toprak istiyor, ne üs istiyor" ifadesinden çok değil, 4 sene sonra, NATO çerçevesinde İncirlik Üssü yapılmaya başlanacaktır. Gerçekte, Amerika'nın Truman Doktrini'nden çok önce Türkiye'den üs ve istihbarat amaçlı tesisler istediği bilinmektedir. Amerika'nın üs politikası ve İncirlik Üssü üzerine kapsamlı bir inceleme yapan Selin Bölme (2012), Amerika'nın Türkiye'den üs talebinin II. Dünya Savaşı yıllarına dayandığını belirtmekte, Başkan Roosevelt'in, daha 1943 yılında, Türkiye'de üslerin kullanılmasını amaçlayan İngiliz ve Sovyet baskılarını destekleyen Churcill'e gönderdiği bir mektuba işaret etmektedir.

Türkiye Truman yardımını "siyasi bir zafer" olarak yorumlamıştır (Bozkurt, 2008). Bu noktada özellikle CHP ve DP arasında bir fark olmadığını belirtmek gerekir.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'ye Askeri Yardım Antlaşması'nın Maddeleri

Truman Doktrini çerçevesinde 12 Temmuz 1947'de yapılan antlaşmanın özellikle 2. ve 4. maddesinin sonraları Kıbrıs meselesi gündeme geldiğinde Türkiye'nin elini kolunu bağladığını belirtmiştik. Başkan Johnson'un mektubunda gönderme yapılan maddelerin ne olduğuna bakalım.

Antlaşmanın ikinci maddesi şöyledir (Armaoğlu, 1991)[76]:

> Birleşik Devletler Başkanı tarafından bu maksatla tâyin edilen bir Türkiye Misyonu Şefi bu antlaşma gereğince sağlanacak yardıma mütaallik meselelerde Birleşik Devletler Hükümetini temsil edecektir. Misyon Şefi bu antlaşma gereğince peyderpey yapılacak olan muayyen yardımın kayıt ve şartlarını Türkiye Hükümeti temsilcileriyle danışarak tesbit edecektir. Ancak, yapılacak olan bu muayyen yardımın malî şartları, peyderpey, iki Hükümetin mutabakatı ile, evvelden tesbit edilecektir. Misyon Şefi, Türkiye Hükümetine, bu Antlaşma gereğince sağlanan yardımın gayelerinin elde edilmesine yarayabilecek malûmatı ve teknik yardımı sağlıyacaktır. Türkiye Hükümeti yapılan yardımı tahsis edilmiş bulunduğu gayeler uğrunda kullanacaktır. Sorumluluklarının icrası sırasında görevini serbestçe yapabilmesini mümkün kılmak için, bu Hükümet Misyon Şefine ve temsilcilerine, yapılan yardımın kullanılışı ve ilerleyişi hakkında, rapor, malûmat ve müşahede şeklinde istiyebileceği her türlü kolaylık ve yardımı sağlıyacaktır.

Bu maddede yer alan "Türkiye Hükümeti yapılan yardımı tahsis edilmiş bulunduğu gayeler uğrunda kullanacaktır." şartıyla Türkiye'nin yardımla elde edeceği, bilgi, askeri malzeme, araç ve silahları kullanımının kendi inisiyatifinde olmadığı ortaya konuluyor. Tunçkanat (1975) bu şartla yardımın ancak komünizm tehlikesine karşı kullanılabileceğini ve bunun dışındaki her türlü kullanımının yasaklandığını belirtmektedir. Amerikan Başkanı Lyndon Johnson 1964 yılındaki Kıbrıs krizinde bu maddeyi İnönü'ye hatırlatacak ve Kıbrıs'a çıkarma yapılmasını engelleyecektir.

76 Ayrıca Bkz. http://www.kanunum.com/files/5123-1-1.pdf

Levent Şahverdi Arşivi

Antlaşmanın 4. maddesi şöyledir (Armaoğlu, 1991):

> Bu antlaşma gereğince Türkiye Hükümeti tarafından elde edilen her madde, hizmet veya malumatın emniyetini sağlamak azminde bulunan ve bunda aynı derecede menfaattar olan Türkiye ve Birleşik Devletler Hükümetleri, badelmüşavere, bu uğurda diğer Hükümetin lüzumlu addedebileceği tedbirleri, karşılıklı olarak, alacaklardır. Türkiye Hükumeti, Birleşik Devletler Hükümetinin muvafakatı olmadan, bu neviden hiçbir madde veya malumatın mülkiyet ve zilyedliğini devretmiyeceği gibi, aynı muvafakat olmadan Türkiye Hükümetinin subay, memur veya ajanı sıfatını haiz bulunmayan bir kimse tarafından bu maddelerin veya malumatın kullanılmasına veya bu malumatın bu sıfatı haiz olmayan bir kimseye açıklanmasına ve bu maddeler ve malumatın verildikleri gayeden başka bir gayede kullanılmasına müsaade etmeyecektir.

Bu madde Türk hükümetinin elde edilen yardımın kullanımı hakkında Amerika'yı bilgilendirmesini şarta bağlıyor ve yine yardımın verilme gayesi dışında kullanımına müsaade edilmeyeceğini tekrarlıyor. Johnson 1964'te bu maddeyi de hatırlatacaktır.

Antlaşmanın üçüncü maddesi ilginçtir. Bu madde, Amerika tarafından yapılan yardımın propagandasının Türkiye tarafından yapılmasını hükme bağlamaktadır. 3. maddenin 2. fıkrası şöyle demektedir:

> Türkiye Hükümeti, bu yardımın amacı, kaynağı, mahiyeti, genişliği, miktarı ve ilerleyişi hakkında Türkiye'de tam ve devamlı yayın yapacaktır

Maddenin birinci bendi ise ABD basın ve radyo temsilcilerinin bu yardımın kullanımını serbestçe müşahade etmelerini, yaptıkları gözlemleri serbestçe ABD'ye bildirmelerini güvence altına almaktadır. Bu maddeyle birlikte ABD'li gazeteciler, Türkiye'de geniş bir hareket serbestisine sahip olmuşlardır. Türkiye bu maddeyle ABD'den gelen gazetecilere bilgi verme yükümlülüğü altına giriyordu. Ancak Türk gazeteciler bu

Levent Şahverdi Arşivi

hakka sahip değildi (Erhan, 2009).[77] Marshall Yardımı çerçevesinde yapılan Ekonomik İşbirliği Antlaşması da benzer bir madde içerecek, yardımın propaganda edilmesi yükümlülüğünü Türkiye'ye vererek, Amerikalı gazetecilerin yeni imtiyazlar edinmesini isteyecektir.[78] Diğer taraftan bu maddeler sadece Türkiye'ye verilecek 100 milyon dolar[79] tutarındaki askeri malzeme için değildi. 1947'den sonraki her türlü askeri yardım için geçerliydi (Erhan, 2009).

77 Türkiye'de basın sıkı bir denetim altındaydı. Örneğin İzmir'de çıkan *Yeni Ekonomi* gazetesi valinin oğlunun otomobil kazasını haber yaptığı için kapatılabiliyordu (*Vatan*, 17 Kasım 1945). Sander (2016) Türkiye'de o dönemde başlatılan basın özgürlüğünün ABD'li gazetecilere tanınan bu hakla ilişkili olduğunu belirtmektedir. ABD basınına özgürlük tanınırken, bunun Türk basınından esirgenmesi çok makul değildir. Örneğin ABD Kongresi'nde Ohio Senatörü George Bender şöyle konuşmuştu (Karpat, 2012): "Bugünkü Türkiye'de basın hürriyetinin mevcut olmadığını kesinlikle bilirken, tutup Amerikan gazetecileri için basın hürriyetini güvence altına alacak bir kanun getirmeye kalkışması bu Meclis için eşi görülmemiş bir ikiyüzlülük olur. Kendini beğenmiş Türk askeri diktatoryası Kongre'nin koyduğu şartlardan hiçbirini yerine getirmemek niyetinde olduğu halde, bunu bile bile bizden para istemektedir.".

78 Basın özgürlüğü sol basın için geçerli değildi. Diğer bir ifadeyle antikomünizm konusunda CHP ve DP arasında bir fark yoktu. Örneğin 1946 seçimlerinden sonra Meclis'te sert tartışmalar yaşanmış, Başbakan Recep Peker'in programı pek çok açıdan eleştirilmişti. Peker, CHP'nin radikal kanadındandı ve çok partili sisteme geçildikten sonra bile Türkiye'nin otoriter bir tek parti zihniyetiyle yönetilmesi gerektiğine inanıyordu. CHP'ye yapılan eleştirileri rejime yapılan eleştiriler olarak görüyordu. Peker ve Demokrat Parti arasında yaşanan tartışma ve hakaretler (8. Bölümde daha ayrıntılı olarak ele alıyoruz) DP'lilerin Meclis'i terk etmelerine kadar varmıştı. DP'liler Peker'in antidemokratik karakterinden şikâyet ediyordu. Ancak böyle bir ortamda bile, örneğin, Peker 16 Aralık 1946'da, kimi dernekleri ve altı adet gazeteyi kapattığında DP'liler buna muhalefet etmediler. Karpat bunu "İktidar ve muhalefet partileri solculuk konusunda anlaştığı için hükümetin bu hareketine karşı bir tepki gösterilmedi." şeklinde yorumlamaktadır.

79 Türkiye'ye 100 milyon dolarlık yardımın tamamının yapılıp yapılmadığı tartışmalıdır. Sander (2016) ve Koçak (2013) bu yardımın tamamının yapılmadığını, Türkiye'ye 69 milyon dolar tutarında bir malzeme ulaştırıldığını yazmaktadır. Kaldı ki, yapılan yardım Türkiye için astarı yüzünden pahalıya gelmişti. Erhan (2009) " Savaş artığı askeri malzemenin bakımı ve yedek parçaları için bütçeden yılda 400.000.000 TL yani yaklaşık 143.000.000 dolar ayrılması gerekiyordu." bilgisini aktarmaktadır. Erhan, Türkiye'nin askeri ve ekonomik bağımlılığının temellerinin Truman Doktrini ile atıldığını ifade etmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

Marshall Planı

Truman Doktrini doğrudan Sovyet tehdidi altında olan Yunanistan ve Türkiye'ye askeri yardım yapmayı amaçlıyordu. Fakat o dönemde, II. Dünya Savaşı'ndan çıkan Avrupa ülkelerinin ekonomileri perişandı. Bu ekonomik problemler, Sovyetlerin Avrupa ülkelerinde komünist propaganda yapmasına elverişli bir zemin oluşturuyordu. Özellikle Fransa ve İtalya'da güçlü olan komünist hareketler etkisini giderek arttırıyordu (Ertem, 2009).

Marshall Planı ya da daha meşhur ismiyle Marshall Yardımı, Amerikan Dış İşleri Bakanı George Marshall'ın Harvard Üniversitesi'nde 7 Haziran 1947'de yaptığı bir konuşmayla ilan edilmiştir. Truman Doktrini'nin tamamlayıcısı olan Marshall Planı, Avrupa ülkelerine ekonomik yardım yapmayı öngörüyordu. Böylelikle, Avrupa'da ekonomik sorunların yarattığı atmosferden faydalanarak güçlenen komünist hareketlerin önüne geçilmesi, Avrupa ülkelerinin Sovyetlerden bağımsız bir siyasi duruş içinde olması hedefleniyordu. Amerika'nın diğer bir önemli amacı da, Avrupa'nın Amerikan mallarını tüketebilecek bir güce kavuşması, Amerika'nın bir pazarı haline gelmesiydi:

> Bu durumda Marshall Yardımı 3 amaca yönelik oldu: Birincisi batı Avrupa'yı ayağa kaldırarak dünya ticaretine kazandırmak; ikincisi yardım alan ülkelerin ekonomilerini denetlemek (yardım SSCB ve Doğu Avrupa ülkeleri tarafından reddedilmişti); üçüncüsü ABD ekonomisini canlandırmak ve mallarına pazar sağlamak. Yardım, bunların üçünü de başarıyla yerine getirdi. (Oran, 2009a).

Amerika, Avrupa ülkelerini kendi aralarında ortak bir plan çerçevesinde hareket etmeye davet etmiş ve toplu olarak kalkınmaları için tek örgüt çatısı altında birleşmeye çağırmıştır. Bunun sonucunda Türkiye'nin de dâhil olduğu 16 Avrupa ülkesi 12 Temmuz 1947'de Paris'te Avrupa Ekonomik İşbirliği Komitesi'ni oluşturmuş ve ihtiyaçlarını içeren bir ortak rapor hazırlamışlardır (Gönlübol ve Ülman, 1996). Türkiye de bu

Levent Şahverdi Arşivi

çerçevede bir rapor hazırlayarak, Amerika'dan 615 milyon dolarlık bir yardım talebinde bulunmuştur. Fakat bu yardım talebi, Marshall Planı'nın, II. Dünya Savaşı sebebiyle ekonomileri tahrip olmuş ülkelere yardım etmeyi içerdiği, Türkiye'nin doğrudan harbin tahribatına maruz kalmadığı ve ekonomisinin kendi kendine yetebileceği gerekçesiyle reddedilmişti (Gönlübol ve Ülman, 1996; Ertem, 2009).

Türkiye'nin Marshall Planı'na dâhil edilmemesi Türk kamuoyunda tepkiyle karşılandı. Türkiye sonrasında ABD'ye doğrudan başvurarak Marshall Planı'na dâhil edilmesini istedi. Amerika'nın Ankara Büyükelçiliği de bir rapor hazırlayarak, Türkiye'nin Marshall yardımlarından yararlandırılması gerektiğini belirtti. Türk hükümetinin ısrarı üzerine konuyu yeniden gündemine alan Amerika Türkiye'yi de plana dâhil etti. 4 Temmuz 1948 tarihinde Türkiye ve ABD arasında Ekonomik İşbirliği Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmayla birlikte Türkiye ABD'den ekonomik yardım almaya başlamıştır (Gönlübol ve Ülman, 1996). Amerika 1948-1952 yılları arasında, Marshall Planı çerçevesinde en fazla 3, 5 milyar dolar ile İngiltere'ye yardımda bulunmuştur. Türkiye, aynı yıllar arasında 401 milyon dolar ile 10. sırada, Yunanistan 836 milyon dolar ile 7. sırada yer almıştır (Bozkurt, 2008). Ayrıca Marshall yardımları çerçevesinde imzalanan Ekonomik İşbirliği Antlaşması'nın 7. maddesi de 12 Temmuz 1947 Antlaşması'nda olduğu gibi Türkiye'yi yardımlar konusunda yayın ve propaganda yapmakla yükümlü kılıyordu. Diğer taraftan antlaşmanın 8. maddesiyle Türkiye ABD'den gelecek özel bir misyonu kabul edecek ve bu misyon üyeleri ABD Büyükelçiliği'nin bir parçası sayılarak diplomatik ayrıcalıklardan yararlandırılacaktı. Böylelikle ABD'den gelen yardımların nerelerde, nasıl harcanacağı ABD'den gelen uzmanlara bağlı hale geliyordu (Erhan, 2009).

Marshall Planı'nın Türk Kamuoyunda Algılanışı

Marshall Planı, 16 ülkenin kendi kalkınmaları için aralarında bir işbirliği ve yardımlaşmada bulunmalarını öngörüyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

Amerika, hibe, borç verme ve rüçhan hakkı[80] yoluyla bu ülkelerin kalkınmalarını destekleyecekti.

Amerikan yardımlarının devletin en üst kademesinde uyandırdığı memnuniyet, kaygıyla bir arada yer almıştır. Bir taraftan Amerika'nın ilgisine mazhar olmak memnuiyet yaratırken, diğer taraftan bu ilgiye/yakınlığa layık olabilmek Türk yönetici ve basınının temel kaygısı olmuştur. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Kasım 1949'da Meclis'te yaptığı konuşmada, şöyle demiştir (Akt. Acar,):

> Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti'nin yakın dostluğunun devamlı bir belgesi halini almış olan askeri yardım semerelerini vermektedir. Şanlı ordumuz yüksek güveninize liyakatini mütemadiyen artırmaktadır. Geçen yıllarda olduğu gibi 1950 bütçesinde de milli savunma masrafları devletin en yüksek sarfiyat kalemini teşkil eder halde yüce komutaya sunulacaktır.[81]

Ordumuzun liyakatını mütemadiyen arttırdığını vurgulayan İnönü, savunma bütçesinin en yüksek sarfiyat kalemini teşkil ettiğine işaret ederek, antikomünist cephede kendi üzerlerine düşen görevi yerine getirecekleri mesajını da vermiş oluyordu.

Amerikan yardımları, Türkiye'nin kurtuluşu olarak görülüyordu. Bu algılamaya göre bir bakıma Türkiye varlığını biraz da bu yardımlara borçluydu. Celal Bayar 1950 yılında yaptığı bir konuşmada Türkiye'nin bir iflasın eşiğinde olduğunu söylemişti. "Marshall planı olmasaydı bu iflas tahakkuk etmiş olacaktı." diyen Bayar, Amerika'nın Türkiye'yi bu iflastan kurtardığına dikkat çekiyordu.

Marshall yardımına ilişkin, Fatin Rüştü Zorlu'nun Devlet Bakanı sıfatıyla yaptığı yorumlar dikkat çekicidir. Zorlu, Marshall yardımı sebebiyle Amerika'ya şükran duygularını iletmekte ve fakat Türk milletinin Amerika'ya olan sevgi ve bağlılığının

80 Rüçhan hakkı, peşin para karşılığı elde edilmesi güç olan malların satın alınmasında öncelik ve kolaylık sağlamak anlamına gelmektedir.

81 *Ayın Tarihi*, Kasım 1949

Levent Şahverdi Arşivi

ekonomik yardımdan öte, bir anlayış ve mücadele birliğinden kaynaklandığını belirtmektedir. Fatin Rüştü Zorlu 1954 yılında *Akis* dergisinde Türk-Amerikan Dostluğu başlığı altında görüşlerini şöyle ifade etmektedir (Akt., Bozkurt, 2008)[82]:

> Türkiye uzun senelerdir, Amerika'nın iktisadi ve askeri sahada yardımını görmekte ve bu sebeple âlicenap Amerikan milletine karşı büyük şükran hisleri beslemektedir. Fakat derhal şunu söylemeliyiz ki, Türk milletinin Amerikan dostluğuna bağlılığı ve Amerika'ya karşı olan sevgisi, bu yardımlardan ziyade Amerikan millet ve hükûmetlerinin insanlığın hürriyet ve adalet içinde inkişaf ve tealisini temin etmek hususunda besledikleri fikirlerden ve bu yolda açtıkları mücadelelerden ileri gelmektedir. Türkiye gördüğü yardımları, kendi müdafaasını gittikçe daha fazla kuvvetlendirmek ve iktisadi bünyesini milli savunma gücünü taşıyabilecek bir seviyeye çıkarmağa azami surette gayret etmek suretiyle ödemek kararındadır ve bu yolda azami gayret sarf etmektedir.

TBMM Başkanı Refik Koraltan da Amerikalı Albay Miller'le yaptığı bir görüşmede, Türkler için Amerikan dostluğunun sadece sözde ve söylemde olmadığını, Amerika'nın dostluğunu gönül diliyle de idrak ettiklerini belirtiyordu. Amerika'nın dostluğunu kazanmakla iftihar ettiklerini söyleyen Meclis Başkanı, bu dostluğun bir ömür boyu süreceğini belirtmiştir:

> Gönüllerin de dili vardır. Biz dilimizle Türk-Amerikan dostluğunu överken gönlümüzle de iyi anlaşmış bulunmaktayız. Geç de olsa yekdiğerimize samimi ve kopmaz bağlarla bağlandık. Bundan bahtiyarlık duymaktayız ve Amerikan dostluğu ile müftehiriz. Bu dostluğu, geniş ve emin bir emniyet teminatı addetmekteyiz. Saniyen Marshall Yardımı, Amerika için çok şerefli ve insani bir vazife olmuştur. Sizlerle hayat boyunca beraber çalışacağız.[83]

Koraltan'ın sözlerini aktaran gazete, Albay Miller'in bu sözlerden "pek mütehassis" olduğunu belirtmektedir.

82 *Akis*, 3 Temmuz 1954

83 *Cumhuriyet*, 29 Kasım 1951.

Levent Şahverdi Arşivi

Ahmet Şükrü Esmer, Türkiye'nin Marshall yardımı almasını sadece ekonomik bir mesele olarak görmüyor, Türkiye'nin bu plana dâhil edilmesini "ilerici ve demokrat devletler grubuna girmesi" olarak değerlendiriyordu. Aksi durumda ise, Esmer'e göre Türkiye, "siyaseten yalnızlık" içine atılacaktır.[84]

Türk basını, Türkiye'nin Marshall yardımlarından yararlandırılmasını, "Avrupalı olmak" şeklinde görüyordu. Onlara göre Avrupa artık sadece coğrafi bir sınırı ifade etmiyordu; Batı "demokratik bir simge"ydi. Türkiye demokrasisiyle Avrupalı devletler sınıfına girmişti.

Cumhuriyet gazetesinden Ömer Sami Coşar, ABD'nin 4 yıl içinde 12 milyar dolar yardım yaptığını, her Amerikan vatandaşının 8 dolarla bu yardıma destek verdiğini belirterek Amerikan halkının fedakârlığına dikkat çekiyordu. Coşar, "Bu sayededir ki bugün Demir Perde dışındaki memleketlerin büyük kısmı komünizm ile mücadeleye çok daha sağlam bir şekilde katılmaktadırlar."[85] ifadelerini kullanıyordu.

Türk siyasetçilerin ve gazetecilerin açıklamalarına hâkim olan psikolojik/duygusal dilin sadece bir söylem olmadığını belirtmek gerekiyor. Amerika o dönemde karşılıklı çıkar ilişkilerine dayalı bir müttefik olmaktan öte, bir "dost" olarak algılanıyordu.[86] Amerika'nın Türkiye'ye yönelik desteği kimi zaman, bir babanın şefkati, kimi zaman bir sevgilinin jesti gibi görülüyordu. Ancak her duygusal ilişkide, her gönül ilişkisinde olduğu gibi bazen kırgınlıklar, hayal kırıklıkları, kıskançlıklar ve kaprisler de söz konusuydu. Truman yardımlarıyla başlayan Türk-Amerikan ilişkilerindeki balayı dönemi uzun bir süre devam etmiştir. Ancak bu balayı döneminde de kimi zaman Türkiye'nin küçük kırgınlıkları, sitem ve serzenişleri söz ko-

84 *Ulus*, 19 Nisan 1948.

85 *Cumhuriyet*, 31 Aralık 1951.

86 Celal Bayar, Prof. Dr. Mehmet Saray'la (2000) yaptığı görüşmelerde İngiltere ve Fransa'yı "müttefik", ABD'yi ise "dost" olarak tanımlamaktadır: "Amerika ile dost, İngiltere ve Fransa ile müttefiktik.", "...müttefikimiz Fransa ve İngiltere ile dostumuz Amerika Birleşik Devletleri'ne...".

Levent Şahverdi Arşivi

nusuydu. Marshall yardımlarından alınan pay, bu küçük sitem ve serzenişlerin de ortaya çıkmasına sebep oldu.

Örneğin *Cumhuriyet* gazetesinden Abidin Daver Türkiye'ye verilen yardımı diğer ülkelere verilen yardımlarla kıyaslıyor ve Türkiye'ye "üvey evlat" muamelesi yapıldığını söylüyordu. Daver "Türkiye Kalesine Yapılan Arttırılmalıdır" başlıkla köşe yazısında şöyle demişti:

> Memleketimiz büyük müşküller içindedir. Mümkün olduğu kadar fazla ve süratli yardıma muhtacız diyen yeni Başbakanımızın bu sözlerine karşı dost Amerika'nın umduğumuz anlayışı göstermesini istiyoruz.[87]

Türkiye gerek Truman Doktrini çerçevesinde yapılan askeri yardımlarda, gerekse ekonomik yardımlarda kendisini hep Yunanistan'la kıyaslamış ve Yunanistan'a daha fazla yardım edilmesine içerlemiş, Amerika'ya sitem etmiştir. Sitem ve serzenişlerini ifade ederken kimi yazarların kullandığı "*üvey evlat*" benzetmesi ilgi çekicidir. Bu kişilere göre Türkiye Amerika'nın takdirini, onayını ve sevgisini kazanmak için her şeyi yapmakta, ama bir türlü özlediği, istediği, "hakettiği" ilgiyi görememektedir. Türkiye ABD'nin "*öz evlat*" muamelesi yapmasını istemektedir. Daver şöyle demektedir:

> Asker ve iktisadi yardım hususunda Amerikalı dostlarımız Yunanistan'ı fazla tutarlar ve Türkiye'ye üvey evlad muamelesi yaparlar. Şimdiye kadar bu hep böyle cereyan etmiş ve 1 Eylül 1951 tarihine kadar Türkiye'ye yapılan iktisadi yardım 294 milyon dolardan ibaret kalmıştır (...) 1950-51 Amerikan mali yılında Marshall yardımından Türkiye'ye verilen para 70 milyon dolardan ibaret kalmıştır.[88]

Daver'in yazısının devamında dile getirdiği görüşler, döneme içkin psikolojik iklimi yansıtması açısından da önemlidir:

> Türkiye'ye yapılan askeri yardımın zerresi boşa gitmez. Yarın bir harp olursa Yunanistandaki komünistlerin kendilerine veri-

87 *Cumhuriyet*, 26 Mayıs 1950.

88 *Cumhuriyet*, 23 Aralık 1951.

Levent Şahverdi Arşivi

len silahları atıp yahut beraberinde alıp karşı tarafa geçecekleri düne kadar devam eden Yunan iç harbinin ortaya koyduğu bir hakikattir. Bugün komünistlik Yunanistan'da hala yaşamaktadır. Türkiye'de ise bir avuç sapık dışında bütün millet an'anevi düşmana karşı canla başla sonuna kadar dövüşmek azmindedir. Bu itibarla silahını yalnız düşmana karşı atacak olan Türk milletine yardımın ve yapılacak olan askeri yardımın zerresi boşa gitmeyecektir.

Daver, yazısının sonunda ABD Büyükelçisi ve General Arnold'dan kendilerini Amerikan makamları nezdinde müdafaa etmelerini de rica etmektedir. Daver'in yazdıkları, kardeşini kıskanan bir çocuğun, onu babasının gözünden düşürmek için yaptığı şikâyetlere benzemektedir. Bir taraftan, "O senin istediğin gibi davranmıyor" diyerek "kardeşini" gözden düşürmeye çalışırken, diğer taraftan da "babayı" ikna edebilmek için kendi maharetlerini hatırlatmakta, kendi becerisini "pazarlamaya" çalışmaktadır. ABD'yle ilişkilerde Türk tarafına hâkim olan çocuksu duygusallık; sevinçlerinde, kırgınlıklarında, sitem ve sitayişlerinde açıkça gözlenmektedir.

Bunun yanında Amerika'ya haksızlık yapmamak gerektiğini düşünenler de vardı. Nadir Nadi'nin "Uslu/uyumlu çocuk" modundan yaptığı savunma kayda değerdir. "Amerikan Yardımı" başlıklı yazısına Nadi, "Dünya politika tarihinde bu terim artık klasik bir hale gelmiş, hatta o kadarla da kalmayarak halk diline de geçmiştir." cümlesiyle başlar ve şöyle devam eder:

> Yeryüzünde çıkan onbinlerce gazetenin başsahifelerinde hemen hergün Amerikan yardımından bahsedilir. Nazırlar, vekiller, sözcüler Amerikan yardımına dair demeçler verir. İhracatın veya ithalatın artması Amerikan yardımı ile ilgilidir. Müstahsil [üretici] Amerikan yardımından meded umar, müstehlik [tüketici] Amerikan yardımına bel bağlar. Fransa'ya Amerikan yardımı, Belçika'ya Amerikan yardımı, Türkiye'ye, Yunanistan'a Amerikan yardımı kuzeyden güneye kadar bütün hür milletlerin gözü bu yardımdadır. Ondan en büyük payı koparabilmek için hükümetler birbirinin gözünü oyarcasına didinir, uğraşırlar. Hiçbiri kendi

Levent Şahverdi Arşivi

> hissesinden memnun görünmez (...) İşin tuhafı bu durum karşısında Amerikalıların zerrece sinirlenmeksizin sizin güler yüzünüzle sağa sola mütemadiyen dolar yetiştirmeğe çalışmışlardır. 'E bizim artık takatimiz kalmadı. Bundan böyle başınızın çaresine kendiniz bakın!' gibi bir ses şimdiye kadar Washington taraflarından duyulmadı. Bu gidişle ileride duyulacağa da benzemiyor. Amerikalıların dedikleri nihayet Yeni Dünyaca harcanan gayretlere biraz da yardım gören milletlerin katılmasını temenni eden nazik ve çekingen sözlerden ibarettir. [89]

Amerika'nın "şefkatli bir baba" diğer ülkelerin ise, geçimsiz/huysuz/mızmız evlatlar olarak tanımlandığı bu yaklaşım biçimi istisna değildir.

Son Havadis gazetesi, eğer Amerika Yunanistan'a Türkiye'den daha fazla yardım yapıyorsa bunun sebebini kendimizde aramak gerektiğini söylemektedir. Bunun sebebi "Bizdeki aşırı solcu hareketler"dir, "Ziyaretçi ABD'li denizcileri sokak ortasında dövüyoruz"dur:

> Eğer Amerika, Yunanistan'a Türkiye'den daha çok yardım yapıyorsa bunun sebebini, bizdeki aşırı solcu hareketlerinde, ziyaretçi Amerikan deniz erlerinin sokaklarda dövülmesinde aramak lazımdır.
>
> Elbette bizler de herhangi bir yardım karşılığı, limanlarımızı, hava meydanlarımızı, alabildiğine Amerikalılara açmak taraftarı değiliz. Ama bir ittifakın gerektirdiği asgari nezaket icaplarını da yerine getirmemezlik edemeyiz.
>
> Dikkat edelim: Solcular sokak hareketleriyle, kanunsuz ve sorumsuz davranışlarıyla dış politikamızı ve memleket savunmamızı etkilemek yoluna girmişlerdir. [90]

Bazı yazarlar ise, Amerika'dan Türkiye'nin "hakkı" olan yardımı alamamasının sebebini Türkiye'nin pasif politikasına bağlıyordu. Örneğin "Avrupa da Amerikalılarındır" başlıklı yazısında Hikmet Bil "Meşhur Amerikan Reisicumhurlarından

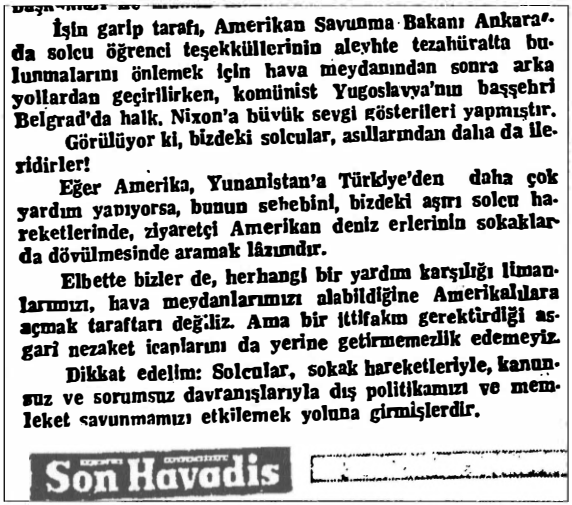
89 *Cumhuriyet*, 28 Eylül 1951.

90 *Son Havadis*, 8 Ekim 1970.

Levent Şahverdi Arşivi

Monroe 'Amerika Amerikalılarındır' prensibini ortaya atmıştı. Kendisi sağ olsaydı prensibine muhakkak 'Avrupa da Amerikalılarındır' cümlesini eklerdi" dedikten sonra Türkiye'nin "istemesini beceremediğini" belirtiyordu. Bil'in ifadeleri de ilgi çekicidir:

> İstemesini beceremeyen pasif politikasıyla senelerce hudutlarında komünizme karşı milyonluk ordularla Avrupa'ya ve Orta Şark'a bekçilik eden ve böylece zaten sözde mevcut iktisadiyatı tamamen ters dönen Türkiye sesini ve rolünü kimseye duyuramadı ki bir şey alabilmiş olsun.[91]

İşin garip tarafı, Amerikan Savunma Bakanı Ankara'da solcu öğrenci teşekküllerinin aleyhte tezahüratta bulunmalarını önlemek için hava meydanından sonra arka yollardan geçirilirken, komünist Yugoslavya'nın başşehri Belgrad'da halk. Nixon'a büyük sevgi gösterileri yapmıştır.

Görülüyor ki, bizdeki solcular, asıllarından daha da ileridirler!

Eğer Amerika, Yunanistan'a Türkiye'den daha çok yardım yapıyorsa, bunun sebebini, bizdeki aşırı solcu hareketlerinde, ziyaretçi Amerikan deniz erlerinin sokaklarda dövülmesinde aramak lâzımdır.

Elbette bizler de, herhangi bir yardım karşılığı limanlarımızı, hava meydanlarımızı alabildiğine Amerikalılara açmak taraftarı değiliz. Ama bir ittifakın gerektirdiği asgarî nezaket icaplarını da yerine getirmemezlik edemeyiz.

Dikkat edelim: Solcular, sokak hareketleriyle, kanunsuz ve sorumsuz davranışlarıyla dış politikamızı ve memleket savunmamızı etkilemek yoluna girmişlerdir.

Son Havadis

Sağ cenahtan bazı gazeteler Amerikayla ilişkilerimizin bozulmasından kaygı duyuyordu. Son Havadis gazetesinde yayınlanan yazı ilginç bir örnektir. 8 Ekim 1970

Bil bir başka yazısında Türk-Amerikan ilişkilerinin seyreden doğasına ilişkin çarpıcı bir benzetmeyi bir İtalyan gazetecinin dilinden aktarıyor:

> İtalya Amerika'nın metresidir. Türkiye ise nikâhlı karısı gibidir. Bir adamın karısı kolay kolay kaçmaz, fakat metresi nazlıdır. Yeni bir dost çabuk bulabilir. Onun için Amerika İtalya'ya her istediğini vermeye razıdır.[92]

91 *Hürriyet*, 22 Temmuz 1950.

92 *Hürriyet*, 20 Temmuz 1950.

Levent Şahverdi Arşivi

Buna göre, Türkiye, Amerika'nın "karısı" gibi davranarak, önemini yitiriyordu. Hâlbuki Türkiye, bir gözü dışarıda bir metres gibi davranmalı, biraz naza çekmesini bilmeliydi.

Hürriyet gazetesi, Türkiye'nin layık olduğu yardımı alamamasını Türkiye'nin kendini yeterince tanıtamamasına/anlatamamasına bağlamaktadır. Gazeteye göre Türk yöneticiler, "Türkiye'nin kim olduğunu ve ne yapabileceğini Amerikalılara anlatamamıştır.".

Türk siyasetçilerine ve Türk basınına yerleşmiş olan bu "kendini anlatamama" sendromu bugün bile hala devam etmektedir. Türkiye neredeyse 200 yıldan bu yana Batı'nın oryantalist muhayyilesinde oluşmuş imajı düzeltmeye çalışmaktadır.

Ülkemizde, Amerika tarafından açık bir şekilde mağdur edildiği, zarara uğratıldığı zamanlarda bile bunun sebebini kendinde arayan, "biz kendimizi anlatamıyoruz; suç bizde" yaklaşımıyla Amerika'yı/Batı'yı temize çıkaran bir perspektif klişe halinde hep var olmuştur. Daha sonra değineceğimiz, Kıbrıs meselesinde, ABD'nin Türkiye'yi azarladığı, tehdit ettiği bir dönemde milletvekili Gökhan Evliyaoğlu'nun Meclis'te yaptığı konuşma bu sendromu özetleyen pek çok örnekten biridir (Aktaran, Uslu, 2016):

> Batı tehditle, şantajla, korkutmakla kazanılacak bir dünya değildir... Batı dünyasının bu hareketlerini hatta kendisini iyice tanıtmamış olan bir ülkeye tevcih edildiği zaman itham etmeye hakkımız yoktur. Bizim iltica mecburiyetinde olduğumuz şey, Batı dünyasına hâkim olan büyük medeniyet esprisidir. Bu espriye kendimizi kabul ettirememişiz, ettiremedik ve ettirmemekte ısrar ediyoruz.

"Kendimizi anlatamıyoruz sendromu" bizim siyasetçimizin, gazeteci ve düşünce adamlarımızın olayları algılamasını belirleyen temel motivasyonlardan biri olmuştur. Batı ulaşılması gereken bir hedef, bir amaç olarak tanımlanınca doğal

Levent Şahverdi Arşivi

olarak değişmesi gereken onlar değil bizizdir. Eğer Batı'yla aramızda bir sorun varsa, bir sorun oluşmuşsa (Bu bir antlaşma maddesine Batı'nın uymaması gibi açık bir hukuki ihlal ya da, Türkiye'nin düşmanlarına ABD'nin verdiği bir destek ya da başka herhangi bir sorun olabilir) Cumhuriyet'in önüne koyduğu bu "muasır medeniyet"in kendisinden kaynaklanıyor olmamalıydı. Sorun, yöneticilerin beceriksizliği, içimizdeki kavgalardan dolayı verdiğimiz görüntü ya da herhangi başka bir şey... Her ne olursa olsun kendisini düzeltmesi gereken bizdik. Eğer Batı bizi yanlış anlıyor, yanlış tanıyor ve buna bağlı olarak yanlış tepki veriyorsa, sorun bizim bu yanlış algılamaya teşne olacak, çanak tutacak bir görünüm arz ediyor olmamızdı.

Türk siyasetçisine, düşünce ve kültür dünyasına hâkim olan "Batı'ya kendini anlatamama" sancısı Batıyla ilişkilerimize yön vermiş temel bir güdüdür. Türk siyasetinin reflesklerini belirleyen bu güdünün kaynakları üzerinde son bölümde daha ayrıntılı duracağımızı belirterek şunu söylemekle yetinelim: Türk-Amerikan ilişkilerinin psikolojik iklimini oluşturan bileşenlerden biri olarak "kendimizi anlatma" güdüsü, Türkiye'nin Batı tarafından yanlış anlaşılmasına neden olacak farklılıklara karşı da bir öfkeye dönüşmüştür. 1950'li yıllarda, örneğin, devletin kendisi için belirlediği imajı bozan komünistler "kökü dışarıda" olan dâhili bir düşmandır. "Kendimizi anlatamamanın" faturası kimi zaman komünistlere, kimi zaman mürtecilere kesilmiştir. Onlar, devlet aygıtı tarafından, Türkiye'nin yanlış anlaşılmasına sebep olarak, milli menfaatlerine zarar veren *hainler/parazitler/mikroplar* olarak kodlanmıştır.

Diğer taraftan basında Marshall yardımını tepkiyle karşılayan yazılar da çıkmıştır. Örneğin M. Ali Aybar, ABD'nin Türkiye'yi yardımlar aracılığıyla sömürgecleştirmek istediğini yazarken, *Yeni Sabah* gazetesinde de benzer yorumlar yer almıştır (Erhan, 2009).

Levent Şahverdi Arşivi

ORDUMUZUN MODERNLEŞMESİ

Amerikan yardımı artacak ve yeni uzmanlar gelecek

Truman Doktri i'nden sonra orduda ABD etkisi arttı.

Türkiye Truman Doktrini'ne bağlı olarak 12 Temmuz 1947'de ve Marshall Planı çerçevesinde 4 Temmuz 1948'de Amerika'yla ikili antlaşmalar yapmıştır. Her iki antlaşma da Türkiye'nin talebiyle olmuş ve "yardım" amaçlı imzalanmıştır.

Türkiye her iki antlaşmayı da isteyerek, zorlayarak, büyük umutlarla imzalamıştır. Amerika Batı'nın, o dönemin meşhur ifadesiyle, "hür dünyanın" lideriydi. Batı'nın lideriyle antlaşma yapmak, onunla müttefik olmak, Türkiye'nin özlemini duyduğu muasır medeniyete dâhil olduğu anlamına geliyordu. Önemli olan buydu. Önemli olan Batılı ülkeler arasında görünmek, onlardan biri olarak anılmaktı. Antlaşmalardaki, bazı "küçük" teferruatlar, pek de önemli değildi. Türkiye Batı'nın aile fotoğrafında yer almak için bu fedakârlıklara katlanmak zorundaydı. Ama Türkiye'nin yaptığı fedakârlıklar bununla sınırlı kalmayacaktı. Sırada NATO'ya girmek için ödenmesi gereken kanlı bir bedel vardı.

Levent Şahverdi Arşivi

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KORE SAVAŞI VE TÜRKİYE'NİN NATO'YA ALINMASI

Kore Savaşı, şüphesiz Türkiye'nin NATO için ödediği bir bedeldi. Elbette ki, tek bedel bu değildi. Örneğin Bağdat Paktı (CENTO) ya da Jüpiter Füzeleri nedeniyle Türk halkının nükleer savaş tehdidi altında kalması da NATO'ya girmenin gerektirdiği diğer bedellerdi (Uslu, 2016). Fakat Kore Harbi, bu bedellerin içinde en dramatik olanıdır. Eski Amerikan büyükelçisi George McGhee (1992) Türkiye'de büyükelçilik yaptığı döneme ilişkin anılarını anlattığı kitapta Kore'ye asker gönderilmesini, "[Türkiye'nin]Batıya adanmışlığını kesin biçimde gösterdi." diye yorumlamaktadır.

Sabahattin Ali, *Kürk Mantolu Madonna* romanında Türkiye'den Almanya'ya giden bir Türk gencinin (Raif) Alman bir kadına (Maria Puder) âşık olmasını ve fakat bir türlü istediği, özlediği, beklediği yakınlığı bulamayışını anlatmaktadır. Raif, Maria'nin evine gitmekte, onunla yemek yemekte, ona dokunmakta ve hatta onun evinde kalmakta ama onun eşsiz ruhuna dokunmayı başaramamaktadır. Maria'ya bu kadar yakın olmasına, onun bedenine temas etmesine/edebilmesine rağmen, Maria'yla arasındaki bu ruhi mesafe Raif'in içinde tarifsiz bir sancıya, kıvranmaya, travmaya sebep olmaktadır. Bir sabah, Maria'nın ağzından bu uzaklığın hep var olacağını

Levent Şahverdi Arşivi

açıkça işittiğinde Raif evden çıkar, perişan bir şekilde sokaklarda dolaşır, yaşadığı azabı hayalleriyle azaltmaya çalışır. Yazar bu bölümde, kurduğu bir hayal üzerinden, Raif'in Maria'nın ruhuna dokunmak için göze aldığı bir yolu anlatır:

> Hiçbir zaman başımı eğip yalvarmaya gidemezdim. Böyle bir şey hem elimden gelmez, hem de bir faydası olmazdı... Çocukluğumda kurduğum hayallere benzeyen, fakat onlara nazaran daha delice, daha saçma ve daha kanlı şeyler tasavvur ediyordum: Gece, tam onun Atlantik'te numara yaptığı sıralarda, kendisini telefona çağırmak, rahatsız ettiğim için af diledikten sonra, kısaca veda ederek, mikrofon başında kafama bir kurşun sıkmak, ne güzel olurdu! Bu müthiş sesi duyunca, evvela ne olduğunu anlamayarak bir müddet duracak, sonra deli gibi "Ra-if! Raif!" diye bağırıp benden bir cevap almaya çalışacaktı. Yerde son nefesimi verirken ihtimal ki, bu sesleri de duyar ve gülümseyerek ölürdüm. Benim nereden telefon ettiğimi bilmediği için çaresizlik içinde çırpınacak, polise haber veremeyecek ve ertesi gün elleri titreyerek gazeteleri karıştırıp, esrarı çözülemeyen bu facia hakkındaki tafsilatı okurken kalbi nedamet ve yeis içinde çırpınacak, ömrünün sonuna kadar beni unutamayacağını, kendimi kanla hatırasına bağladığımı anlayacaktı.

Türkiye Missouri'yle, Truman Doktrini'yle, Marshall yardımlarıyla Batı'ya dokunuyor; ama bütün çabasına rağmen Batı'yla bütünleşme arzusuna kavuşamıyordu. NATO'ya dâhil olmak, Batı'yla bütünleşmek demekti. İlk başvuruyu CHP yapmış ama reddedilmişti. Açıklamalar, diplomatik temaslar, sonuç vermiyordu. Türkiye BM'nin Kore çağrısıyla "yaman bir fırsat" yakalamıştı. Kendini, NATO'ya/Amerika'ya kanla bağlayacaktı.

II. Dünya Savaşı'nda Kore Japon orduları tarafından işgal edilmişti. Kahire, Yalta ve Potsdam konferanslarında Kore sorununu ele alan galip devletler, Japonların Sovyet Rusya ve ABD tarafından çıkarılmasına karar verdi. Buna göre 38. pa-

Levent Şahverdi Arşivi

ralelin Kuzeyi Sovyetler tarafından, güneyi ise ABD tarafından işgal edildi.

ABD, İngiltere, Sovyetler Birliği ve Çin tarafından Kore'de demokratik bir cumhuriyet oluşturulması için bir komisyon kuruldu ama komisyon antlaşma sağlayamadı. ABD sorunu BM'ye götürdü. BM bir komisyon oluşturdu ama Sovyetler komisyonun Kuzey'de çalışmasına izin vermedi. Yapılması planlanan seçimler yapılamadı. Sonrasında Güney'de bir seçim yapılarak Kore Cumhuriyeti ilan edildi. Bunun üzerine Kuzey'de de seçimler yapıldı ve Kore Halk Cumhuriyeti kuruldu. ABD ve Sovyetler ülkedeki işgalini sona erdirdi ama kurulan hükümetler üzerinden çatışma devam etti. Gerek ABD, gerekse Sovyetler kendilerini ülkenin tek hâkimi olarak ilan etti. O dönemde iddialara göre, Kuzey Kore'nin Haziran 1950'de Güney'e karşı saldırıya geçmesiyle kriz savaşa dönüşmüştü. Hâlbuki sonraları, CIA raporları da dâhil başka deliller Güney'in Kuzey'e saldırdığını ortaya koyacaktı (Halil, 1968). I. F. Stone (1988) *Kore Savaşı'nın Gizli Tarihi 1950-1951* başlıklı kitabında savaşı Güney'in başlattığını belirtmektedir. Criss (2013) de Güney'in lideri Syngman Rhee'nin 1949'da sınır ihlalleriyle çatışmalar çıkardığını yazmaktadır. Karaosmanoğlu (2013) ise 1949 yılında her iki tarafın da 38. paraleli aşarak operasyonlar yaptığını belirterek, savaşı Kuzey'in başlattığı iddialarının tartışmalı olduğunu ifade etmektedir. Karaosmanoğlu bu belirsizliğin BM kararlarına da yansıdığını, bu kararların "saldırı/tecavüz" kavramı kullanmayıp, daha yumuşak bir kavram olan "barışın bozulması" kavramını kullanarak, barışın bozulmasından Kuzey'i sorumlu tuttuğunu vurgulamaktadır.

Bu belirsizliklerle birlikte, BM ABD'nin isteğiyle toplandı ve Kuzey Kore'yi barışı bozmakla suçladı. Kore'de barışı sağlamak ve taarruzu geri püskürtmek gerekçesiyle üyelerini Kore Cumhuriyeti'ne yardıma çağırdı (Yaman, 2005).

Türkiye bu çağrıya olumlu cevap veren ikinci ülke oldu. Türkiye'nin Kore Savaşı'na katılma kararı almasıyla, NATO'ya

Levent Şahverdi Arşivi

girme isteği arasında doğrudan bir ilişki vardır. Türkiye NATO'ya girmek için ilk başvurusunu 10 Mayıs 1950'de CHP döneminde yapmış ama bu başvuru reddedilmişti.[93] Türkiye'nin NATO'ya alınmasına özellikle, Türkiye'nin Ortadoğu savunmasında bir başka yapı içinde yer almasını düşünen İngiltere itiraz ediyordu. İngiltere, Ortadoğu'da gittikçe kaybolan etki alanını muhafaza etmek için Türkiye'nin gücünden faydalanmak istiyor, onu Ortadoğu Komutanlığı adındaki organizasyonun içinde görevlendirmek istiyordu (Umar, 2013).

Türkiye'nin NATO'ya girme talebi, hükümetler üstü milli bir politika olarak görülmüştür. İlk başvurunun reddedilmesinden sonra, 1950 seçimleri yapılmış ve Demokrat Parti iktidar olmuştu. DP, Türkiye'nin NATO'ya girme çabasını kaldığı yerden devam ettirdi. Türkiye'nin Batı'yla çok taraflı bir güvenlik işbirliği antlaşması imzalaması, Türkiye açısından hayati derecede önemseniyordu. Böyle bir antlaşmayla Türkiye, Batı'nın dolayısıyla Amerika'nın koruması altına girmiş olacaktı. Türk Dış Politikası, tereddütsüz bir şekilde Türkiye'nin NATO'ya girmesi üzerine kurulmuştu.

Demokrat Parti 14 Mayıs 1950 yılında iktidara gelmesinden hemen sonra ortaya çıkan Kore Krizi ve BM'nin talebini, NATO'ya girmek için kaçırılmayacak bir fırsat olarak gördü. BM'nin talebine çok hızlı bir şekilde cevap veren DP hükümeti, Kore'ye asker göndermek için Meclis'e danışmaya bile ihtiyaç hissetmemişti.

"Yaman Bir Fırsat"

Ahmet Emin Yalman (1997) anılarında Menderes'in kendisini yanına çağırdığını ve Köprülü'nün de olduğu bir görüş-

93 Türkiye henüz NATO kurulmadan önce Kasım 1948'de örgüte girmek istediğini belirtmişti (Hale, 2003): "Kasım 1948'de Türkiye, Atlantik Paktı'na katılmak için girişimde bulundu ama başarısız oldu." Bağcı da (2001) NATO Antlaşmasısı hazırlık aşamasında Türkiye'nin başvurusunun reddedildiğini belirtmektedir: "Türk Dışişleri Bakanlığı 1948 Kasım'ında Amerikan büyükelçileri tarafından ortaklaşa sunulan nazikçe red cevabını içeren memorandumunu alıyordu.".

Levent Şahverdi Arşivi

mede Kore Savaşı'na katılma kararıyla ilgili şunları söylediğini aktarır:

> Memleket hesabına çok mühim bir karar vermek durumundayız. Bunu önceden bilmeni ve beklenen hücumlara karşı bizi anlayışla desteklemeni istiyoruz. Birleşmiş Milletler adına Kore'de kızıl kuvvetlere karşı ortak bir cephe kurmak üzere Amerika'nın hür milletlere bir çağrısı var. Ortak güvenlik ruhunu yürütmek ve itibarımızı yükseltmek bakımından bu, bizim hesabımıza yaman bir fırsattır. NATO'ya kabul edilmemize de köprü olabilir...

Türkiye de Atlantik Paktına iştirak edecek

Dış İşleri Bakanı Köprülü tarafından yapılan yeni bir teklifin Amerika, İngiltere, Fransa ve İtalya tarafından destekleneceği bildiriliyor

Türkiye Kore'ye asker gönderme kararından 1 hafta sonra NATO'ya girmek için 2. kez müracaat etti. Cumhuriyet, 3 Ağustos 1950

Türkiye'nin Kore Savaşı'na katılma motivasyonu sadece Türkiye'nin NATO'ya alınmasıyla sınırlı değildir. DP hükümeti BM'nin çağrısına Batılı ülkelerden bile önce cevap verip, hür dünyanın bir parçası olduğunu kanıtlamak istiyordu. Sadece Menderes için değil, o dönem çok küçük bir azınlık hariç, hemen herkes için Türkiye'nin Amerika nazarında itibarını yükseltmek hemen her şeyden daha önemliydi. Menderes Hükümeti bu uğurda can vermek gerekiyorsa, onu da vermekten kaçınmayacağını bütün bir dünyaya göstermek istiyordu.[94] Öyle de oldu. Türkiye İngiltere'den bile hızlı davranarak, Amerika hariç tutulursa, Kore'de savaşmaya karar veren ilk

94 İlhami Ömeroğlu tarafından hazırlanmış 1959 yılı basımı *Yabancı Gözü İle Demokrat Türkiye* kitabı Türkiye'nin Batı'da nasıl algılandığına ilişkin duyarlılığı yansıtan ilginç bir çalışmadır. ABD ve Batılı ülkelerde Türkiye hakkında övücü yazı ve haberleri toplayan bu çalışmada; Türkiye'nin Kore'de yaptığı fedakârlıkları, Batı için güvenilir bir müttefik oluşu, Türkiye'nin Batı tarzı yaşam biçimi ve jeopolitik önemi Batılı yazarlar tarafından takdirle karşılanmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

ülke oldu. Nitekim Kamuran Gürün (1983) "Kore Savaşını Türk-Amerikan ilişkilerinin başladığı asıl tarih olarak kabul edebiliriz." demektedir. Hükümet yaklaşık 8 bin km uzaklıktaki bu ülkeye 4500 askerini gönderdi. Savaşta 720 Mehmetçik, Amerikan saflarında can verdi. 2 binden fazla yaralı, 163 kayıp, 244 esir vardı (Kaynar, 2015). Zayiat çok ağırdı.

"Atlantik Paktı,, na alınmamız ihtimali var

Senatör Cain'in konuşması Cumhuriyet'te, 26 Temmuz 1950

Burada Menderes'in bu kararının ardında bir Amerikan teşviki olduğunu akla getiren bir gelişmeyi aktarmakta fayda var. Türkiye 25 Temmuz'da kararını açıklamadan kısa bir süre önce Amerikalı senatör Cain Kore'deki gelişmeler karşısında diğer devletlerin sessiz kalışına "En azından üç ülke Kore'ye askeri yardım göndermeyi teklif etmeliydi ama yapmadılar." diyerek sitem ettikten sonra şöyle demektedir:

> Eğer böyle bir teklifi ilk yapan Türkiye olsaydı dünyadaki prestiji artardı ve bu hareketinden dolayı da diğer ülkelere bir örnek teşkil ederdi. (Bağcı, 2011).

Cain bununla da kalmıyor, Türkiye'nin NATO'ya alınması gerektiğine inandığını da belirterek, Kore Savaşı ile NATO arasında Türk yetkililerin bir ilişki kurmasına rehberlik ediyordu. Cain'in verdiği mesajın Türkiye'nin Kore kararını alelacele

Levent Şahverdi Arşivi

Meclis'e bile getirmeden almasında etkili olduğunu söylemek mümkündür. Zira sıklıkla vurguladığımız gibi, Türkiye için ABD'nin yanında "prestij ve itibar" sahibi olmak oldukça önemliydi.

Türkiye Kore'ye BM'nin çağrısı üzerine katılma kararı almıştı ve yöneticiler BM anayasasına uyulduğunu öne sürüyorlardı. Ancak Kore'de bir BM harekâtı olmasına rağmen, savaşan orduların komutanlığını yapan General Douglas McArthur, kendisi de BM'yle hiç bir ilgisi olmadığını söylemiştir. Dolayısıyla Kore'deki güçler emirlerini BM'den değil, Washington'dan almaktaydı. Kaldı ki, Kore'deki kara ordusunun yarısını, deniz güçlerinin %86'sını, hava güçlerinin ise %93'ünü ABD sağlamaktaydı (Sander, 1987). Karaosmanoğlu (2013) ABD önderliğindeki Batı ittifakı güçlerine BM Kuvvetleri denilmesinin Batı İttifakı içindeki Uluslararası Hukukçular arasında bile tartışma konusu olduğunu ifade etmektedir.

Türkiye Kore'ye asker gönderme kararını açıkladığı 25 Temmuz 1950 tarihinden 1 hafta sonra NATO'ya girmek için yeniden müracaat etti. 1 Ağustos'ta yapılan müracaat, 12 Eylül 1950 yılında yapılan toplantıda kabul edilmedi. Türkiye'nin aldığı bu ikinci red cevabı hayal kırıklığı ve serzenişlerle karşılandı. Hâlbuki Türkiye ikinci başvurusundan oldukça ümitliydi. Türkiye bu uğurda Batı'nın saflarında savaşa girmekten kaçınmamış, gözünü budaktan sakınmamıştı. Fakat Türkiye yılmamalı, kendini anlatmaya sabırla, samimiyetle devam etmeliydi.

Türkiye'nin ikinci red cevabını basının ve siyasilerin nasıl algıladığına daha sonra değineceğiz. Ancak ondan önce Kore Savaşı'nın devlet tarafından nasıl sunulduğu ve Türk kamuoyunun savaşı nasıl algıladığı üzerinde durmak, o dönemin psikolojik havasını anlamak açısından önemlidir.

Kore Harbi'nde Milli ve Dini Terminoloji

Yalman'ın anılarından aktardığımız pasajdan da anlaşılacağı gibi, hükümet Kore kararının toplumsal bir kabul görmesi için

Levent Şahverdi Arşivi

basının üzerine düşeni yapmasını istiyordu. Basın, kimi eleştiri yazıları çıksa da, hükümetin kararını büyük ölçüde destekledi. Gazeteler Kore Savaşı ekleri verdi. Cepheden gelen haberler manşetlerden "zafer", "destan", "Türk'ün gücü" vb. retoriklerle işlendi. *Kore Yolu* isminde bir gazete çıkarıldı. Türk askeri dünya barışını korumak, kızıl kâfirlere geçit vermemek için savaşıyordu.

ZAFER
La Familia
Koreye asker vermemizin uyandırdığı akisler
Karar her yerde çok iyi karşılandı

Demokrat Parti'nin yarı resmi yayın organı Zafer gazetesi Kore Savaşı'nın en ateşli destekçilerinden biriydi. 27 Temmuz 1950 tarihli nüshası.

Söylem böyle olsa da amacın NATO olduğu belliydi. Acaba Türkiye'nin gösterdiği bu samimi fedakârlık amacına ulaşacak ve NATO'ya kabul edilmesini sağlayacak mıydı?

Cumhuriyet gazetesinden Abidin Daver, Amerika'dan yazılı bir teminat istiyordu:

> ...Birleşmiş Milletler teşkilatı tarafından yapılan davete her devletten evvel icabet eden ve nüfusuna nisbetle en büyük yardımı yapan Türkiye [Kore'den bahsediyor], Birleşmiş Milletler idealine candan bağlılığını ve Amerika'ya karşı beslediği samimi dostluğu ispat etti. Kore'ye 5200 yiğit evladımızı gönderirken Amerika'dan pek büyük yardım görmüş milletlerden bazıları, mukabil fedakârlık yapmak zamanı gelince yan çizmişlerdir (...) Dost Amerika, Türkiye'ye sözle verdiği teminatı yazılı bir taahhüdle de teyit etmeği kabul edecek midir?[95]

Milliyet gazetesinin kurucusu ve başyazarı Ali Naci Karacan "Kore'ye Bir An Önce Gitmeliyiz."[96] diyordu. Ona göre alacağımız, en dürüst vaziyet bir an önce askerlerimizi yola çıkar-

95 *Cumhuriyet*, 5 Mart 1951.

96 *Milliyet*, 18 Eylül 1950 Bkz. http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/7PILF0c0LnuXCebxC9mgqg_x3D__x3D_

Levent Şahverdi Arşivi

mak, BM idealleri uğruna gerekirse kan akıtarak fedakârlıkta bulunmaktı.

Ancak yardımın nasıl yapılması gerektiği konusunda tartışmalar da yaşanıyordu. Bazı yazarlar, bu yardımın gücümüz oranınca ya da sembolik bir yardım olması gerektiğini düşünüyorlardı (Karacaova, 2010).

Vatan gazetesinden Ahmet Emin Yalman, Kore'ye asker gönderilmesini sözleriyle destekliyordu:

> Müşterek emniyeti el birliğiyle muhafaza bakımından dünya yüzünün bir tek cephe teşkil etmesine ve her insanın bu cephenin her yerinde dövüşü vazife saymasına biz üzülmeyiz, seviniriz; çünkü bu hal muhakkak diye kabul edilecek bir saldırış tehdidi karşısında bizim de yalnız kalmayacağımızın teminatıdır.[97]

Demokrat Parti'nin yayın organı durumunda olan *Zafer* gazetesi Kore'ye asker gönderilmesinin en ateşli savunucusuydu. Mümtaz Faik Fenik Zafer'deki yazısında şunları söylüyordu:

KOREYE BİR AN
NCE GİTMELİYİZ

Ankarada ikinci bir hâdise

Ali Naci KARACAN

Ali Naci Karacan'ın yazısı ve sarhoş bir ABD'lin çıkardığı olayın yan yana gelmesi ilginç bir tesadüf olmuş. Bu tür suçlar giderek sıklaşacaktır. Milliyet, 18 Eylül 1950.

> Kahraman askerlerimiz kıtalar ötesi diyarda çarpışırken vatanımızın hudutlarını muhafaza için savaştıklarını bilecekler ve o imanla silahlarını kullanacaklardır. Kore Dağlarından aksedecek Allah Allah nidalarının biz şimdiden bütün sınırlarımızı koruduğunu hisseder gibi oluyoruz. İşte bu sesler bu aziz vatanımızın üzerine rahmet olacak ve beşeriyeti de milletimizle beraber huzura kavuşturacaktır. Çünkü Kore Harbi dünyanın ölüm ve kalım harbidir. Kore'ye giden kahramanlarımız yolunuz açık olsun!

97 *Vatan*, 26 Temmuz, 1950.

Levent Şahverdi Arşivi

Hepinizi birer gazi olarak tekrar bağrımıza basacağımız mes'ut günleri bekliyoruz.[98]

Sabiha Gökçen

Sabiha Gökçenin yeni müracaati

Gökçen, Kore'deki hava ordusunda vazife almak için yeni bir teşebbüste bulundu

Ankara 12 (Telefonla) — Koreye gönüllü olarak gitmek istiyenlerin sayısı gittikçe artmaktadır. Şimdiye kadar müracaat edenlerin 33 bini bulduğu açıklanmıştır. Kızılara karşı savaşmak için Koreye gitmek hususunda Milli Savunma Bakanlığına müracaatte bulunan Sabiha Gökçene bazı sebeblerle

— Arkası Sa. 3, Sü. 3 te —

Sabiha Gökçen de Kore gönüllüsüydü.
Cumhuriyet gazetesi 13 Şubat 1951

Kore'ye asker gönderilmesi tartışılırken DP milletvekili Senihi Yürüten[99] Kore Savaşı'na gönüllü toplamak için bir dernek kurmuştur. Derneğe 24 saat içinde 3 bin gönüllü başvurmuştur (Brockett, 2013; Öke, 1990). Dersim Pilotu Sabiha Gökçen

98 *Zafer,* 27 Temmuz 1950.

99 Cumhuriyet'in 2 Temmuz 1950 tarihli nüshasında, Senihi Yürüten'in gönüllü topladığını yazmaktadır. Ancak 6 Temmuz 1950 sayılı nüshasında ise, gönüllü toplama işinin Senihi Yürüten'in oğlu Tevfik Yürüten tarafından yapıldığı yazılmakta ve Senihi Yürüten'in buna itirazı yer almaktadır. Gazetenin 8 Temmuz tarihli sayısında da Tevfik Yürüten'in adı geçmektedir. Buna karşın pek çok kaynakta Senihi Yürüten ismi yer almaktadır. Öymen de (2004) Senihi Yürüten'in ismini vermektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

de Kore'de savaşmak için gönüllüdür.[100] Gökçen'in başvurusu, rejimin Kore Harbi'ne manevi onayı gibidir. Savaşa katılmak için gönüllü olanların sayısı 10 binleri bulunca, cepheye gönderileceklerin kurayla belirlenecekleri bildirilmiştir.[101] Gönüllü başvurusunun 20 bini bulduğunu söyleyen Brockett (2013) "Ordu bu itibarı kimin kazanacağını belirlemek için çekiliş yapmak zorunda kaldı." demektedir. Bağcı (2011) Türkiye'nin bütün büyük şehirlerinde "Kore Büroları" kurulduğunu ve 150 bin kişinin Kore'ye savaşmaya gitmek için bu bürolara müracaat ettiğini belirtmektedir. Gönüllüler arasında 10 profesör, 4 doçent, 8 lise müdürü çeşitli bakanlıklardan yüzlerce memur, öğretmen ve subaylar bulunuyor oluşu Türkiye'deki Kore Savaşı'na katılma motivasyonunun vardığı boyutları göstermektedir (Bağcı, 2011). Hâlbuki aynı tarihlerde Amerika'da yapılan araştırmalar, Amerikan halkının Kore'ye gitmekte oldukça gönülsüz olduğunu ortaya koymaktadır. ABD ordusuna çok az bir gönüllü kayıt olmuş, gençler savaşa gitmemek için üniversite vb. seçeneklere adeta hücum etmişlerdir. General Lewis Hershey Kore Savaşı için yapılan çağrıya müracaat olmayınca "Herkes dışında kalmak istiyor." demiştir (Öke, 1990).

Kore için Türk milletinin iki önemli motivasyon kaynağı, milliyetçilik ve dindarlıktan faydalanılıyordu. Ahmet Emin Yalman *Vatan* gazetesinde[102], Amerika muhabiri Altemur Kılıç'ın Türklerin Kore'ye katılacağı haberi duyulduktan sonra bir gazetenin "Türkler Geliyor!" manşeti attığını bildirdiğini yazıyordu. Kendi yazısına da aynı başlığı atan Yalman: "Bu manşet bir gazetecinin buluşu diye mütalaa edilemez, tarihin derinliklerinden kükreyen bir nidanın coşkun sürükleyici bir akisidir. Dünyayı felaketten kurtarmak azminde, Türk milletinin üzerine aldığı yüksek manevi vazifenin dünyaya ilanıdır."

100 *Cumhuriyet*, 13 Şubat 1951. Gazete, Gökçen'in ikinci kez başvuruda bulunduğunu ama bu başvurunun da kabul edilmediğini yazmaktadır.

101 *Cumhuriyet*, 4 Şubat, 1951.

102 *Vatan*, 3 Ağustos 1950.

Levent Şahverdi Arşivi

diyor ve uzun uzun Türklerin dünya tarihinde, yardım ettiği milletlerden, ülkelerden örnekler veriyordu. Yalman'ın yazısı "Kore edebiyatının" ilginç örneklerinden birini oluşturur. Yalman yazısını, Türklerin tarihini "kahramanlık", "mertlik", "korkusuzluk", "fedakârlık", "vefakârlık", "yüksek ve asil ruh sahibi olmak" vb. kavramlarla tanımlayarak, "Türkler Geliyor!" manşetinin altında bütün bunların yattığını söylüyordu. Yalman, yapılan eleştirilere de aynı duygusal atmosfer içinde cevap veriyordu:

> Bu tesiri bozmağa, bu rolü sekteye uğratmağa, istikbal hesabına asil hareketimizden doğacak imkânları sarsmağa, kabaran kahramanlık ve mertlik damarlarımızı uyuşturmaya hiçbirimizin hakkı yoktur.

Amerika'dan ALTEMUR KILIÇ bildiriyor:

«Türkler geliyor!..»

Bir Amerikan gazetesi, Kore'ye asker gönderme kararımıza dair yazısına bu başlığı koydu

Nevyork, (Arkadaşımız Altemur Kılıçtan hava postasile) Türkiye hükûmetinin Koredeki Birleşmiş Milletler kuvvetlerine iltihak etmek üzere 4500 kişilik bir kuvvet göndermek kararını, Amerikan gazetesi bu başlıkla ilân ediyordu. Haber burada büyük bir sevinç ve heyecanla karşılandı. Bilhassa, Amerikalıların Koredeki yalnız kaldıkları ve Amerikan çocuklarının Koredeki tek başlarına dünya sulhü ve Birleşmiş Milletler için öldükleri [illegible] bura efkârı umumiyesince hâkim olduğu sırada, arzu tâ öbür tarafında ve biz zat kendisi aynı tehlikenin tehdidi altında bulunan Türkiyenin Birleşmiş Milletlere karşı vecibelerini bu kadar tereddütsüzce yerine getirmesi ve «Amerikan çocuklarının» yardımına koşması, Türkleri bir anda Amerikalıların gözdesi yaptı.

«İşte asil millet böyle olur... En kuvvetli devletlerin bile mırın, kırın ettikleri bir sırada, kahramanlığını ortaya koy- [illegible] (Devamı: Sa. 3. Sü 7 de)

Altemur Kılıç'ın haberi, Türkler Geliyor!. 3 Ağustos 1950.

O sıralar Washington Büyükelçisi olan Suat Hayri Ürgüplü (27 Mayıs Darbesinden sonra başbakanlık da yapacaktır.) ise Kore'ye asker göndermenin ABD için ekonomik kârlılığına dikkat çekiyordu. Ürgüplü'nün yaptığı açıklama Türk askerini "hem kaliteli, hem ucuz!" demeye getiriyordu:

Levent Şahverdi Arşivi

Kore'de savaşan bir Türk askeri 136 dolara, bir ABD askeri ise 5 bin 500 dolara mâl olmakta.

ABD Dış İşleri Bakanı John Foster Dulles[103] da "Çok masrafsız, günlük masrafı 23 centi aşmıyor." diyerek Ürgüplü'ye destek vermişti[104] (Hür, 2015).

Diyanet İşleri Reisinin dünkü mühim hitabesi

Koredeki harp, hak ile bâtılın, imanlı ile imansızın, kitap sahibi ile kitapsızın, hayır ile şer kuvvetlerinin çarpış tığı bir harptir

Diyanet, Kore'deki harp hakla batılın savaşıdır, fetvasını verdi.

Kore Savaşı'nda kamuoyunun desteğini almak için dini kavram ve terminoloji de alabildiğince kullanılıyordu. Kore Harbi bir "iman-küfür" mücadelesi olarak sunuluyordu. Diyanet İşleri Başkanı Ahmed Hamdi Akseki[105] Kore Harbi'ni des-

103 John Foster Dulles'ın kardeşi Allen Dulles da CIA başkanıydı. Aynı dönemde çalışmışlardı. İki kardeş 1950'li yıllarda ABD dış politikasına damgasını vurdu. Kinzer'in (2016) deyimiyle biri açık operasyonların, diğeri ise örtülü operasyonların şefiyfi. Dulles kardeşlerin büyük babaları John Watson Dulles 1890'larda ABD Dışişleri Bakanlığı yapmıştı. Enişteleri Robet Lansing de I. Dünya Savaşı sıralarında ABD Dışişleri Bakanı'ydı. Dulles Kardeşlerin ilk operasyonu İran'da Musaddık yönetimini devirmek oldu. Sonrasında Kongo, Guatemala, Endonezya gibi pek çok ülkede örtülü operasyonlar yürüttüler. J. F. Dulles 1959'da öldü. Allen Dulles en son Küba Domuzlar Körfezi operasyonunu organize etti. Operasyon başarısız olunca Kennedy tarafından görevden alındı. Dulles Kardeşlerin hayat hikayesi için bkz. Stephen Kinzer, *Dulles Kardeşler John Foster Dulles Allen Dulles ve Gizli Dünya Savaşları,* Profil Yay., İstanbul, 2016

104 Nazım Hikmet Dulles'ın bu sözü üzerine 1953 yılında meşhur "23 Sentlik Asker" şiirini yazmıştı.

105 Ahmed Hamdi Akseki bir dönem *Sebilülrreşad* dergisi in kadrosunda yer almış, İslâmcı bir çizgiden gelmektedir. Dindar çevrelerin Kore Savaşı'na "dini terminolojiyle" desteğini; Kore Savaşı'nı egemen güçlerce tanınma/meşru kabul edilme aracı olarak gördükleri şeklinde değerlendirmek mümkündür.

Levent Şahverdi Arşivi

teklediklerine dair 25 Ağustos 1950'de bir basın toplantısı yaptı (Doster, 2012). Diyanet İşleri Başkanlığı, Kore Harbi'nin inananlarla inanmayanlar arasında bir savaş olduğunu, "Kore'nin Allah Yolu" olduğunu ve Kore'de ölenlerin "şehit" sayılacağını bir fetvayla halka açıkladı. Kore'de savaşan askerlerin Türk vatanını ve dinini koruduklarını sık sık vurguladı (Yaman, 2005). Akseki Basın toplantısında: "Komünistliği, ideolojisini ve ne şekilde olursa olsun, bütün tatbikatını İslâmiyet kat'iyetle reddeder. Komünistliğe karşı gelebilecek en kudretli silah, iman ve ruh kuvvetidir. Hakiki bir müminin komünistlik fikirleriyle ve irticayla bağdaşabilmesine imkân yoktur."[106] dedi. 10 Aralık 1950'de Kore'den şehit haberleri gelmeye başlayınca Hükümet, Süleymaniye'de Diyanet İşleri Başkanı'nın da katılımıyla bir mevlit okuttu (Öke, 1990).

Dönemin âşıkları da Kore Savaşı'na dizeleriyle destek vermişlerdir. Kore Savaşı'nın milli/manevi dile dönüştürülerek sunumuna ilginç örnekler sunan bu şiirler, "Türk'ün kahramanlığı", "Antikomünizm", "Türk-Amerikan Dostluğu" gibi temaları işlemiştir. Erdağı (2007) yaptığı çalışmada 1950-1953 arasında yazılmış 33 adet destan olduğunu belirtmektedir. Güvenç (2014) *Örnekleriyle Kore Savaşı'nda Âşık Şiirleri* başlıklı çalışmasında bu şiirlerden bazılarını aktarmaktadır. Buraya bir kaç örnek almak, o dönemde Kore Savaşı'nın nasıl algılandığını anlamaya katkı sağlayacaktır.

Âşık Nihai'nin "Kore Destanı" başlıklı şiirinde Türk-Amerikan dayanışması şöyle anlatılmaktadır:

Amerika Cumhur Reisi Turuman
Milletine der ki: Cem olun durman
Türk bizle düşmana hiç vermez aman
Cesaret Türklerin, ferman bizimdir [107]

Bunu, "komünizm" gibi her iki tarafından gayri meşru gördüğü bir ortak payda mümkün kılıyordu.

106 *Cumhuriyet*, 26 Ağustos 1950. Akseki, basın toplantısında komünizm tehdidinden sonra irtica tehdidine de değinmektedir.

107 Bu mısra Batı'yla aramızdaki ilişkiyi çarpıcı bir şekilde yansıtmaktadır: Batı

Levent Şahverdi Arşivi

Turuman Reisicumhur emr-i irade
Kumandanlar başı odur orada
Mac Arthur Paşa'nın geldiği vâda
İyi çalış bu an devran bizimdir

Kağızmanlı Cemal Hoca'nın 41 dörtlükten oluşan "Kore Savaşı Destanı" başlıklı şiirinde ise, komünizme karşı dinler arası diyalog vurgusu yapması ilginçtir:

Dokuz yüz ellide Kore savaşı
Temaşagâh oldu cihana Allah
Birleşmiş Milletler bel bağladılar
Tevrat, Zebur, İncil, Kur'an'a Allah

Âşık Abdulvahap Kocaman'ın, Amerikan Başkanı Truman'ı "Toraman Bey" olarak andığı "Kore Savaşı Destanı"nda Türklerin nasıl takdir edildiği anlatılmaktadır:

Şanlı Türk evladı her zaman öğün
Nâm aldın dünyada şen ol ve sevin
Seni takdir etti Toraman Beyin
Hasmını yerlere seren ordumuz

Baba Salim'in yazdığı yirmi kıtadan oluşan "Kore Destanı" adlı şiiri Kızıl Moskof'un cinayetlerini işlemekte, Amerika'nın kurtarıcılığına vurgu yapmaktadır:

Moskof Teşvik etti Kızıl Kore'yi
Saldırttı Güneye sen dinle anı
Güya fethedecek bütün küreyi
Kıymadan sel gibi akıttı kanı

Derhal Amerika sezdi bu işi
Gördü ki sırtardı ayının dişi
Bıraksa dünyaya kesecek fişi
Ateşe verecek bütün cihanı

---

komutan, biz askerizdir; Batı'nın aklı, bizim cesaretimiz; Batı'nın fermanı, bizim kanımız vardır. Türklerin, akıl ve strateji gibi özelliklerle değil, "cesaret", "kahramanlık" gibi vurgularla tanımlanması önemlidir.

Levent Şahverdi Arşivi

Kore'ye gidecek takviye birliğimiz seçiliyor

Yeni birlik, Kore'ye gitmek istiyen on binlerce gönüllü er arasından kur'a ile tespit edilecek

Kore'de, Tugayımıza mensub bir birlik, bir düşman taarruzunu muvaffakıyetle durdurdu. Tokyo'da bulunan yaralılarımızdan 11 i Türkiyeye müteveccihen Japonyadan uçakla hareket etti

Kore'ye gitmek için binlerce gönüllü başvurmuştu. Cumhuriyet gazetesi' in 4 Şubat 1951 tarihli manşetten verdiği haber.

Kore Harbi üzerine yazılan âşık şiirlerine tamamen milli ve İslâmi duyarlılıklar hâkimdir. Şiirlerde, Allah'ın yardımı, Hz. Muhammed'in yardımı, kırkların/yedilerin/evliyaların yardımları işlenmiş; Atilla'dan, Cengiz'e, Yavuz'dan Atatürk'e, Hz. Ali'den Hz. Hamza'ya kadar pek çok milli ve İslâmi kişiliğe atıf yapılmıştır (Erdağı, 2007).

Kore harbi, politik bir amaç için İslâm dininin nasıl araçsallaştırıldığının çarpıcı bir örneğidir. Halkın İslâmi duyarlılığı, küresel bir çıkar çatışmasında Amerika lehine kullanılıyordu.

Sosyolog Şerif Mardin'in amcası olan (Muradoğlu, 2001) Arusi tarikatının şeyhi Ömer Fevzi Mardin'in, 1950'de yazmış olduğu *Kore Savaşına Katılmamızda Dini ve Siyasi Zaruret* başlıklı kitap dini terminolojinin araçsallaştırılmasına çarpıcı bir örnektir. [108] Mardin kitabında, Türkiye'nin, Allah'ın bayrağını çekmiş hürriyetçilerin önünde canıyla-malıyla savaşan

108 Abdullah Muradaoğlu, *Öldüren Sır* (Bakış Yayınları, 2001) adlı kitabında Arusi tarikatı ve bu tarikatın şeyhi Ömer Fevzi Mardin'e ilişkin ilginç bilgiler vermektedir. Fevzi Çakmak, Rauf Orbay, Alpaslan Türkeş gibi isimlerin tarikatla yakınlığına dikkat çeken kitap, Ömer Fevzi Mardin'e el veren Nakşi şeyhi Küçük Hüseyin Efendi'nin Türkiyeli Museviler ve Garih ailesiyle ilişkisine de işaret ediyor. Garih ailesinden Üzeyir Garih, 2001 yılında Küçük Hüseyin Efendi'nin kabri başında bıçaklanarak öldürülmüştü. Fevzi Çakmak'ın kabri de Küçük Hüseyin Efendi'nin kabrinin yanındadır.

Levent Şahverdi Arşivi

ABD'yle mukaddes bir savaşa katıldığını; bu savaşın cihad ve gaza mahiyetinde olduğunu; Allah için her milletin Kore'ye koştuğunu yazmıştı (Özcan, 2015).

Dönemin ve Cumhuriyet tarihinin en önemli İslâmî mücadele temsilcilerinden olan Bediüzzaman Said-i Nursi de Kore Harbini desteklemiş, bu savaşın dinsizlere karşı yapılan bir savaş olduğunu söylemiştir. İmkânı olsa savaşa katılacağını ifade eden Said-i Nursi öğrencilerinden Bayram Yüksel'i Kore'ye göndermiştir. Nurettin Topçu da 1959'da Kore şehitleri için "Şehit" başlıklı bir broşür yayınlamıştır. İsmail Kara (2009) bu broşür için şöyle demektedir:

> Kore şehitleri için kaleme alınan bu broşür metni önce *Komünizme Karşı Mücadele* dergisinin 11, 12, 13 sayılarında Ocak-Şubat 1951 aylarında yayınlandı, daha sonra 2. baskısından itibaren Yarınki Türkiye kitabına girdi.

Türk Tugay'ından bir heyetin Pusan Şehitliği'ni ziyaretinde, kabristan önünde yapılan dua, dini duyguların Kore Savaşı için nasıl seferber edildiğine ilginç bir örnek oluşturmaktadır (Yazıcı, 1963):

> Ya Rabbi! Camilerde, kiliselerde, havralarda ve bütün iman mabedlerinde sana tapanlar, fiillerini vicdanlarını senden korkarak, senin buyruklarına uydurmak zarureti diniyesini duyanlar yepyeni bir mücadeleye atıldılar. Bu cihad-ı ekber, Allah diyenlerle dinsizlerin mücadelesi, adlin zulme karşı müdafaasıdır. Ya Rabbi sen Birleşmiş milletler ordularını muzaffer eyle.
>
> Ya Rabbi! Şu büyük mezarlık Allah diyen kullarının kabristanıdır. İlk defa hilal ile salib [haç] elele vermiş bulunuyor. Şu hazin, fakat şanlı manzara bu hakikatin meşheri imanıdır. Bugün bütün çanlar ve ezanlar müminleri aynı gayeye davet ediyorlar...

Öke (1990) *Unutulan Savaşın Kronolojisi Kore* kitabında Kore'ye giden bir subayın annesiyle konuşmasını aktarmaktadır:

> Anneme sordum:
> - Anne, beni Kore'ye gönderiyorlar, ne dersin, dedim.

Levent Şahverdi Arşivi

- Git oğlum, sen de git. Babanı Çanakkale'de bıraktım, namusumuz kurtuldu. Dayılarını İstiklal Savaşı'nda verdim, vatan kurtuldu. Sen de Kore'de savaşanlara katıl da hürriyet kurtulsun, dedi.

Milli ve manevi duygular Ankara'nın her gün Kore askerleri için yaptığı yarım saatlik yayınlarla sürekli canlı tutuluyordu. Yayınlarda tarihsel olaylar aktarılıyor ve bugünle bağlantı kuruluyordu. Mete'den, Atilla'dan, Timur'dan bahsediliyor ve savaştığınız topraklar Türk medeniyetinin kurucularının bastıkları topraklardır, mesajı veriliyordu:

...Ne mutlu size ki, dost ve düşman bütün dünya milletleri muvacehesinde sulh ve hürriyet için Türk milletinin, insanlığın yüksek menfaatleri uğruna, Türk'ün asırları içine alan şanlı tarihinin dünyayı çınlatan menkıbelerinizle yeni şeref sayfaları katmanın ebediyetine, şeref ve bahtiyarlığına mazhar oldunuz... (Öke, 1990).

Süleymaniye camiinde Kore şehidlerine Mevlid okundu

Dünkü Mevlidden evvel Diyanet İşleri Reisi bir konuşma yaptı. Dost memleketler elçileri Mevlidde bulundular

Süleymaniye'de Kore şehidleri için mevlid okundu. Cumhuriyet, 11 Aralık 1950.

Gerçekten de Türk halkının Kore'de kanına, canına ve malına ihtiyaç olunca milli ve manevi duyguların o dönemde olabildiğince yüceltildiğini söyleyebiliriz. Şüphesiz o dönemde, ne oraya giden mehmetçiğin ne de onların anne-balarının Amerika'nın küresel çıkarlarını, stratejik hesaplarını fark etmesi beklenemez. Sonuçta onlara "dinsizlikle", "Allahsızlarla" savaşacakları söylenmişti. Amerika'nın İslâm coğrafyasındaki

Levent Şahverdi Arşivi

bu motivasyonu kendi küresel çıkarları için araçsallaştırabileceğini öngördüğünü ve bunun ilk uygulamasını Kore'de yaptığını düşünebiliriz. İslâm coğrafyası, milli ve manevi duyarlılıkları tetiklendiğinde harekete geçebilecek büyük bir potansiyel taşıyordu.

Dolayısıyla, Amerikalılar Türklere "kahraman" denildiğinde, "vatan" denildiğinde, "din", "namus", "bayrak" denildiğinde çok da hesap etmeksizin harekete geçtiklerini çok öncelerden keşfetmiş görünüyordu. Amerika, bu duyguları kullanarak, NATO'nun gizli yapılanması olan, Gladio aracılığıyla ülke içinde pek çok karışıklık çıkarabilmiştir. İslâm dünyasının çoğu zaman basiretten yoksun "samimiyeti" Amerika ve NATO'nun Ortadoğu'da istediklerine ulaşmasında hala önemli bir faktör olmaya devam etmektedir. O dönemde, Türk Tugayı'nı ziyaret eden Amerikalı General Walker bütün bunların farkında olarak konuşmasına "Kahraman Türk evlatları!" diye başlamıştır.

8inci Ordu Komutanı Gnrl. Walker'i dinleyiniz!

«Türk Tugayı kahramanlık sembolüdür. Düşman çok üstün bir kuvvetle karşımızda belirdiği ve onun önünden çekilmek zorunda kaldığımız zaman Türkleri muharebeye soktum. Eğer elimin altında Türk Birliği mevcud olmasaydı bugün bütün Amerikan kıtaları imha edilmiş bulunacaklardı»

General Walker Türk askerine madalya takıyor.
Cumhuriyet, 24 Aralık 1950

General Walton Walker 13 Aralık 1950'de Türk Tugayı'na bir ziyaret yapmış, Kunuri bölgesindeki kahramanlıklarından dolayı Türk askerine madalya takmıştır. Yanında getirdiği 15 madalyayı askerlerin göğüslerine takmadan önce yaptığı konuşmada şunları söylemiştir (Genelkurmay, 1975; Yazıcı, 1963):

Levent Şahverdi Arşivi

> Kahraman Türk evlatları! Size şahsım, ordum ve Amerika milleti adına teşekkür etmek için gelmiş bulunuyorum. Ben sizi Kunuri bölgesinde hemen vazifelendirmek istememiştim. Fakat düşmanın taarruzu ile hâsıl olan fena durum dolayısıyla size birden ağır bir vazife vermek mecburiyetinde kaldım. Vazifenizi fedakarane bir şekilde yaptınız. Eğer sizin, düşmanı durdurmak için kahramanane çarpışmanız ve mukavemetiniz olmasaydı ordum kuşatılarak çok zor durumlara düşecek, belki de imha edilebilecekti. Size teşekkür ve takdirlerimi sunuyorum ve ordumun değerli bir uzvu olmanızdan iftihar duyuyorum.

Türk siyasetçisi ve aydınının Batı tarafından takdir edilme ihtiyacı Kore Savaşı'nda biraz olsun karşılanabilmiştir. Bu ihtiyacın farkında olan Amerika savaş boyunca Türk askerinin kendini nasıl korkusuzca feda ettiğinden övgüyle bahsederek, Türklerin savaşma azmini canlı tutmuş, Türk basını da bu övgüleri gururla kamuoyuna aktarmıştır.[109]

Hâlbuki Türkler Kunuri'de, Wavon, Sinnim-ni ve Kaechon muharebelerinde Amerikalıların geri çekilmelerine zaman kazandırmak için canlarını verirken, Türk Tugayı Amerikalılar tarafından yalnız bırakılacaktı. General Tahsin Yazıcı (1963) bu durumu anılarında, kibar bir dille, şöyle aktarır:

> Maalesef Amerikan makamlarının daha ilk muhaberede, vaziyeti bildirmemek, açık emir vermemek, sorulara cevap vermemek, muharebeden habersiz sıvışmak, kendilerini korutmak, gibi hareketlere başvurmaları, kendilerinin kamyonlarla gidişi, bizimkilerin yaya bırakılışı çok üzüntü doğurmuştu.

Türkiye halkının İslâmi duyarlılığının, Amerika'nın küresel hesapları uğrunda araçsallaştırılması, tarihimizin acıklı tablolarından biridir. Amerika için Kore Harbi'nin, kendi küresel çıkarlarının korunmasından başka bir anlamı bulunmuyordu. Demokrat Parti için ise bu savaş, NATO'ya girmek için bir

109 Uluslararası ilişkilerde *takdirin rolünü* bağımlı ülkenin psikolojisini incelediğimiz 14. bölümde ele alıyoruz.

Levent Şahverdi Arşivi

"köprü"ydü.[110] Buna rağmen, Kore harbinin başlangıcından sonuna kadar, "Allah", "Vatan", "Namus", "Cihad", "Gaza", "şehit-şehadet" gibi kavramlar sık sık kullanıldı. İslâm, Amerika'nın emperyalist hedefleri için iyi bir motivasyon kaynağı, Müslümanlar ise bu hedefler için kanını dökmeye hazır erler olarak konumlandırılmaktaydı.

Amerika-Sovyetler mücadelesinin, "iman-küfür" mücadelesi olarak sunulabilmesi, Amerika'nın Soğuk Savaş döneminde İslâmî kesimlere niçin "kontrollü bir özgürlük" verilmesini desteklediğini de açıklayabilir. Amerika'nın Sovyetlerle giriştiği emperyalist mücadelenin, Türkiye kamuoyuna, "komünizm dinsizliktir" sloganıyla pazarlanması Müslümanları ABD'nin doğal müttefiki haline getiriyordu. Hâlbuki "iman-küfür", "cihad-şehadet" söylemleriyle coşturulan bu kesimler, çok değil daha bir kaç yıl önce ABD'nin komünist Rusya'yla müttefik olduğu gerçeğinden yola çıkarak bir sorgulama yapmıyor/yapamıyorlardı. Diğer taraftan inandıkları kutsal kitap "Dikkat edin! Aldatıcılar sizi Allah adıyla aldatmasın!" diye uyarıyordu. İslâmi kesim düşman maske taktığında afallıyor, aldıkları küçük tavizler gönüllerini tatmin etmeye yetiyordu.

Kore tecrübesi, geleneksel İslâmî kesimlerin bir muhasebe yapmasını, bu savaştan bir ders çıkarmasını beraberinde getirmedi. Bugün devlet dahi bu savaşı unutulmaya terk etmiştir. "Hür Dünya" adına, "dünya sulhu" adına, "vatan-millet" adına, ismini bile ilk defa duydukları topraklara ölüme gönderilen gençler bugün hatırlanmamaktadır. Çünkü Kunuri savaşında gençlerimiz, Amerikan ordusu geri çekilebilsin diye kendi canlarını feda etmiş ama Amerika, Kıbrıs'ta kendi soydaşlarımızı korumak için, Ada'ya çıkmamıza izin vermemiş, "komünist" Rusya'ya karşı bizi "müdafaa" etmemekle tehdit etmişti. Kore, soğuk savaşın ilk sıcak harbiydi. Yıllar sonra, soğuk savaşın

110 Kore'ye asker göndermek Türkiye'nin NATO'ya girme güdüsüyle o denli ilişkiliydi ki, Türkiye'nin ikinci başvurusu reddedildiğinde Hikmet Bayur Kore'ye gönderilen askerlerin geri çekilmesi seçeneğini gündeme getirmiştir (Balcı, 2013)

Levent Şahverdi Arşivi

son "sıcak savaşı"nda aynı senaryo yine sahneye konulacak, bu sefer dünyanın her yerinden Müslümanlar Afganistan'da "Kızıl Moskof"a karşı savaşmaya gönderileceklerdir. Amerika Kore'de çarpışan Müslümanları kahraman ilan edip, madalyalarla gönlünü hoş tuttuğu gibi, bu seferde Afganistan'da savaşanlara "Mücahid" diyecektir.

Amerikan resmi zabıtları, daha 1959 yılında dönemin Amerikan Başkanı Eisenhower'ın Beyaz Saray'da ağırladığı Ürdün Kralı Hüseyin'e Türkleri örnek gösterdiğini belgeliyor. Başkan, Araplara hangi "dindarlığın", "milliyetçiliğin" makbul olduğunu anlatıyordu (Gerger, 2012):

> Başkan, Arapların dinsel inançlarının Allahsız komünizmle çeliştiğine ve komünistlerin Arap topraklarındaki sıradan insanlar üzerinde asla etkili olmayacağına her zaman inandığını söyledi. Dolayısıyla da, Bağdat ve Şam gibi yerlerde komünistlerin elde ettiği anlaşılan güçlü desteğe çok şaşırmaktaydı. Bunun nasıl olabildiğini merak ediyordu. Başkan, Türkiye'de komünizme karşı büyük antipati olduğunu ve ele geçirildiğinde, tek bir komünistin bile çok sert davranışlarla karşılaşacağını hatırlattı.[111]

Siyasetin gerek yerel aktörleri, gerekse küresel aktörleri tarafından Müslümanların nasıl bu kadar kolay manipüle edilebildikleri, bizim için hem çok can acıtıcı hem de doğru bir şekilde cevaplandırılması elzem olan bir sorudur.

Bütün bu yaşananlara rağmen, kamuoyunda az da olsa Kore'ye asker gönderilmesine *esas*tan bir muhalefet de söz konusuydu. Ama çoğu kez olduğu gibi, bu muhalefet "moskof ajanlığı" etiketiyle mahkûm edilmiş, ezilmeye çalışılmıştır.

Kore Savaşı Kararına Tepki

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, DP'nin aldığı savaş kararına muhalefet partisi CHP *esas*tan karşı çıkmamıştır. İnönü'nün eleştirisi, usulden; kararın Meclis'e danışılmadan

111 Foreign Relations of the United States, 1958-1960, c. XI, Government Printing Office, Washington D.C., 1992-1993, s.702

Levent Şahverdi Arşivi

alınmış olmasınaydı. CHP 26 Temmuz 1950'de yayınladığı bir bildiriyle kararı destekliyor ama kararın alınma biçimini eleştiriyordu (Bağcı, 2011). İnönü, iktidarın kendi görüşlerine başvurmaması üzerine şunları söylemişti:

> Arzu edilirdi ki, uzun müddet iktidarda kalmış bir Partinin Başkanı sıfatiyle benim de bu mesele hakkında reyime müracaat edilsin. (Özcan, 2015).

Diğer bir ifadeyle muhalefet, Kore'ye asker gönderilmesine karşı çıkmamış, kendilerinin de onayının alınmamasına karşı çıkmıştır. Kaldı ki, Kore Harbi sırasında Meclis bütünlük içinde hareket etmiştir.

İnönü daha sonraları, 25 Ekim 1951'de yaptığı açıklamasında ise "Dış mesele üzerinde esasen bizim memlekette fikir ve prensip ayrılığı yoktur. İttifakımıza, BM idealine ve ABD dostluğuna bağlıyız." (Akt., Bozkurt, 2008) demiştir.

Meclis'teki bir diğer muhalefet partisi olan Millet Partisi'nin (MP) eleştirileri de daha çok usul noktasında yoğunlaşıyordu. MP Genel Başkanı Hikmet Bayur, Kore'ye asker gönderilmesini; Meclis'e danışılmaması, muhalefetin görüşlerinin alınmaması ve kamuoyunun hazırlanmaması gibi noktalarda eleştiriyordu. Ülkenin güvenliğinin garanti altında olması durumunda bu hataların da affedilebilir olduğunu söylemekten geri kalmıyordu.[112]

Kore'ye asker gönderme kararından sonra İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği, CHP, DP ve MP temsilcileri "Komünizmi Tel'in" adında ortak bir miting düzenleyerek, esasta bir ayrışma olmadığını ortaya koymuşlardı (Bozkurt, 2008).

DP'nin Kore'ye asker göndermesine esastan karşı çıkan tek ya da en etkili tepki Türkiye Barışseverler Cemiyeti'nden (TBC) geldi. Başkanlığını Behice Boran'ın yaptığı cemiyet Kore'ye asker gönderilme kararı açıklandıktan üç gün sonra, 28 Temmuz 1950'de, bir bildiri hazırlayarak İstanbul'da dağıttı. Aynı bildiriyi bir telgrafla Meclis'e de göndererek, Kore'ye

112 *Cumhuriyet*, 28 Temmuz 1950.

Levent Şahverdi Arşivi

asker göndermenin anayasaya aykırı olduğunu ve bu karardan vazgeçilmesini istemiştir. DP'nin kararını protesto eden bildiride şunlar ifade ediliyordu (Varel, 2015):

> Adnan Menderes Hükümeti, Kore'de harp etsin diye 4500 Türk çocuğunu General McArthur'un emrine veriyor. Adnan Menderes Hükümetinin bu kararı Türk milletine nasıl gösterilirse gösterilsin Amerika'nın menfaatleri uğruna savaşa katılmamız demektir.

Bildiride ayrıca geleceğe ilişkin bir öngörüde de bulunulmuştur. ABD'ye yardım edersek, Türkiye'nin zor durumda kaldığı bir durumda ABD'nin de Türkiye'ye yardım edeceği düşüncesinin yanlış ve temelsiz olduğu belirtilmiştir. Bildiriye göre, ABD kendi çıkarı neyi gerektiriyorsa o yönde hareket edecektir.

Gerçekten de karardan 14 yıl sonra Kıbrıs meselesi ortaya çıktığında Amerika'nın tutumunu protesto etmek için Kore gazileri madalyalarını iade ettiklerinde Boran, 1950'deki tespitlerinin doğru çıktığına dikkat çekecektir (Varel, 2015).

Ancak o yıllarda, bu protesto, çok sert bir şekilde karşılık görmüştür. Dernek üyeleri "Milli mukavemeti kırıcı ve askeri isyana teşvik edici"[113] açıklamada bulunmak suçundan 3 yıl 9 ay hapisle cezalandırılmışlardır.[114]

Başbakan Menderes, Türk siyasetinde bir klişe haline gelen "kökü dışarıda" ithamıyla Barışseverler Cemiyeti'ni eleştirmiştir:

> Bu cemiyetin milletlerarası bir kökü olduğunu bilmekteyiz. Bu barışseverlerin sevdikleri barışın mahiyeti hakkında da malumatımız tamdır. Komünist tecavüzlerini Kore'de karşılamağa giderken içimizde aynı mahiyetteki tahrikâtın manasını Türk umumu efkârı anlamakta ve hükmünü vermekte elbette yanılmayacaktır.[115]

113 *Hürriyet*, 30 Temmuz 1950.

114 *Hürriyet*, 31 Aralık 1950.

115 *Ayın Tarihi*, Temmuz, 1950, s. 73-74.

Levent Şahverdi Arşivi

Millî menfaatlere zararlı ve millî mukavemeti sarsacak neşriyat yapan

"Barışseverler„den dördü tevkif edildi

Sanıklardan ikisinin evlerinde bulunan bazı vesikalar da müsadere olundu

Millî menfaatlerimize zarar verecek ve ayni zamanda millî mukavemeti sarsacak mahiyette maksadı mahsusla fiil ve hareketlerde bulunmak, neşriyat ve propagandada yapmaktan sanık Sulh

Barışseverler Cemiyeti üyelerinin tutuklanma haberi. Hürriyet gazetesi 30 Temmuz 1950.

Dış İşleri Bakanı Fuat Köprülü TBC'nin eleştirilerine karşı daha açık ve daha serttir:

> Bu tamamen komünizm propagandası ve komünist matbuatın lisanıdır. Maksatları milletlerin mukavemet kudretlerini içinden yıkmak ve böylece kolaylıkla yabancı ideolojilerin elinde esir olmalarını temenni etmektedir. Haddi zatında hükümetin verdiği karar, sulh ihtimallerini kuvvetlendirecek olan bir karardır... Kore'ye yardım hadisesinin memlekette bir huzursuzluk yaratacağı şayiaları komünizm yardakçıları ve spekülatörlerinin sözleridir.[116]

Köprülü, cevabında Behice Boran'ın ve cemiyetin ismini de açıkça vererek, bu kişi ve kurumun kökünün dışarıda olduğuna işaret etmiştir. *Milliyet* gazetesi kurucusu Ali Naci Karacan[117]

116 *Cumhuriyet*, 31 Temmuz 1950.

117 Galatasaray Lisesi'ni bitiren Ali Naci Karacan, *Milliyet* gazetesinin kurucusudur. İlk yazılarını *Servet-i Fünun, Rubab* gibi dergilerde yayınlamıştır. Lozan'a giden heyette de yer alan Karacan, kendisine yapılan bir siparişle *Lozan Barış Konferansı ve İsmet Paşa* isimli bir de kitap kaleme aldı. Kitaba Başbakan Şükrü Saraçoğlu ve Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel de bir önsöz yazmıştı. Karacan kitabında Lozan'ı "Büyük Türk Mucizesi" olarak tanımlamıştı. İsmet İnönü de kitabın daha sonra yapılan ikinci baskısına bir önsöz yazmıştır (Tuğluoğlu, 2013). Karacan'ın yazılarına sinen nefret dili yeni değildir. İsmet İnönü Ali Naci'ye Serbest Cumhuriyet Fırkası'na karşı İnkılap adlı bir gazete çıkarttırmıştır. Ali Naci, SCF olayından sonra 1930'da gazetede şunları yazmıştır: "Biz hürriyet değil, faşizm gibi bir idare istiyoruz. Faşizm bize lazım değil, elzemdir."

Levent Şahverdi Arşivi

ise, bu kişileri "mikrop" olarak tanımlamıştır:

> Bizi hayrete düşüren memleketimizdeki komünistlerin parlak siyasi fikirleri değildir. Bizi asıl hayrete düşüren Türkiye'yi Bulgaristan, Romanya, Macaristan sanan bu cins mikropların memleket bünyesi içinde Demokrat Parti iktidara geldikten sonra dahi hala yaşayabilmek ve ortalığı zehirlemek imkanını bulabilmeleri keyfiyetidir.[118]

Özgürlük, liberallik, çok partili sistem vb. sloganlarının bolca dillendirildiği o dönemin Türkiye'sinde "linç" ve "nefret" diliyle yazılan bu satırlar, özgürlüğün sınırlarının nerede başlayıp, nerede bittiğine ilişkin bir fikir vermektedir. Dikkat edilirse, yapılan eleştirilerde, TBC'nin bildirisinde ifade edilen görüşlerin doğruluğu-yanlışlığı tartışılmamaktadır. O dönemin devlet elitlerinin ve basının elindeki en etkili silahlardan biri olan "komünist" damgasının vurulması yetmektedir. Komünist demek, dinsiz, imansız, Allahsız demektir. Komünist demek, kökü dışarıda olmak demek, ajan olmak, casus olmak, hain olmak demektir. 1950'de Türk-Amerikan ilişkilerinin basına nasıl yansıdığını *Hürriyet* gazetesi üzerinden inceleyen Hayati Tüfekçioğlu (1994) tam da Kore Savaşı'nın başladığı dönemde *Hürriyet*'te "komünist korkusunu" besleyen gizemli haberlerin yapıldığını belirtir. Bu haberlerde Moskova'dan uçurulan casus martılardan, denizlerimizde dolaşan meçhul denizaltılardan, esrarlı motorlardan bahseden haberler artar. Bu haberlerin hemen yanında ise, Kore'de komünizme karşı verilen hürriyet mücadelesinden bahsedilir.[119]

Yazısında "devlet süngüdür." diyen Karacan, "Biz İstiklal Mahkemesi istemiyoruz. Ondan daha kuvvetli bir şey, yeni bir sistem, anarşiye karşı 50 senelik bir zaptürapt idaresi istiyoruz." demişti. Bkz. http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-34/agaoglu-ahmet-beyin-demokrasi-anlayisi (Erişim tarihi: 19 Eylül 2017)

118 *Milliyet*, 1 Ağustos, 1950.
Bkz. http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/7PILF0c0LnuXCebxC9mgqg_x3D__x3D_

119 Tüfekçioğlu (1994), Hükümet'in Kore Savaşı'na katılma kararını açıkladığı tarihin bir gün sonrasından başlayarak *Hürriyet*'in yaklaşık iki aylık nüshalarını taramıştır. Tüfekçioğlu şu tespiti yapmaktadır: Asker veya sivil, bir Amerikan heyetinin fotoğrafının olmadığı nüsha hemen hemen yok dersek abartma sayılmamalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu ithamların doğruluğu-yanlışlığı tartışılabilir. Ancak açık olan şey şudur; soğuk savaş koşullarında komünist olmak demek, Amerika'nın çıkarlarına karşı olmak demektir ve Amerika'nın takdirlerini kazanmaya matuf her şeyi yapmaya hazır olan hükümet için bu basit bir suç değildir. Ülkemizde Amerikan emperyalizmine ya da kapitalizme karşı olan İslâmcı kesimlerin de "komünist ağzıyla konuşmak" ya da "yeşil komünist" suçlamasına maruz kalmış olması kayda değerdir.[120] Bu suçlamalara dindar çevrelerin de katılmış olmaları daha sonraları din anlayışıyla ilişkili geniş bir tartışma alanı açmıştır.

Kore Savaşı Hakkında Bazı Gerçekler

Bu bölümü hazırlarken, girdiğim sınıflarda, katıldığım seminerlerde dinleyicilere Kore Savaşı hakkında ne bildiklerini sorduğumda, pek çok kişiden "Duymadım, bilmiyorum.", bazılarından ise "Yani, duydum ama pek bir şey bilmiyorum." şeklinde cevaplar almıştım. Kore Savaşı, toplumsal hafızadan silinip gitmişti. Bugün pek az kişi Kore Savaşı hakkında yeterli bir bilgiye sahiptir.[121]

Belki de şimdiki jenerasyonun hatırı sayılır bir kısmı da Kore'ye savaşmaya gittiğimizi, 2002 Dünya Kupası'nda "futbol" aracılığıyla öğrendi. Dünya Kupası'nın o yıl Güney Kore'nin ev sahipliğinde düzenlenmiş olması, bu kupada 3.'lük maçının Güney Kore'yle Türkiye arasında yapılmış olması, spikerlerin ara ara da olsa Kore Savaşı'na atıfda bulunmasını gerektirmişti.

---

120 İsmail Sağırlı (1971) *Yeşil Komünizm Ergun Göze Tekin Erer Kavgası* kitabında, yeşil komünizm kavramını Tekin Erer'in kullandığını aktarır: "Komünizmin iki rengi vardır. Biri kızıl, diğeri yeşil... Komünizmde gayeye varmak için her kalıba girmek, her usulü denemek mübahtır. Karl Marks, Lenin, Stalin dâima böyle söylemişler ve fiiliyatta da bunu tatbik etmişlerdir. Bundan dolayı din düşmanı olan, Allah'ı inkâr eden komünizm, bir memlekette yakasını kurtarmak için halkın din duygularını pek âlâ istismar edebilir ve bundan faydalanabilir. O zaman kızıl komünizmin âdı yeşil komünizm olur. Hattâ komünistler Türkiye'ye ilk defa bu yoldan girmek istemişlerdir."

121 Kitaba son şeklini verdiğim günlerde Türkiye'de *Ayla* filmi vizyona girmiştir. Bu filme ilişkin değerlendirme yazım için bkz. "Ayla Oscar'ı Hak Ediyor": http://İslâmianaliz.com/yazi/ayla-oscari-hak-ediyor-3564#sthash.dZcadL0k.dpbs

Levent Şahverdi Arşivi

1950'li yıllarda dini ve milliyetçi temalarla yüceltilen Kore Savaşı akademik literatürde de "unutulan savaş" olarak tanımlanmaktadır (Criss, 2013; Örnek, 2013). TRT tarafından yayınlanan 2008 yapımı Kore Savaşı belgeseli de *Unutulan Savaş Kore* başlığıyla yayınlanmıştır.[122]

1950-51 yıllarında "Türk Destanı", "Türk Kahramanlığı", "Cihad-ı Ekber" vb. şekillerde coşku ve hamasetle tanımlanan; bir dönem gazetelerin Kore'den haber yapmak ve Türk efsanesini rakiplerinden önce duyurmak için birbirleriyle yarıştıkları Kore, neden unutulmaya terk edilmişti? Bunun temel sebebini Kore Savaşına ait gerçeklerde aramak gerekir. Kore, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Türk yöneticiler için araçsal bir savaştı. Her ne kadar, "Dünya sulhunu korumak", "Allahsızlara karşı durmak" gibi retoriklere dayandırılsa da, hükümet Kore'yi NATO'ya girmek için politik bir fırsat olarak görmüş ve değerlendirmişti. Örnek (2013), dönemin gazetelerini incelediği makalesinde Kore Savaşı'nın daha savaş devam ederken unutulmaya başladığını belirtmektedir. Gerçekten de, Türkiye 1952'de NATO'ya girdikten sonra gazetelerin Kore'ye ilgisi azalmıştır. Hükümet muradına ermiş, "Kore" görevini tamamlamıştır. Bundan sonrası için Kore'den bahsetmek, ölümlerden, kayıplardan, esirlerden velhasıl Kore'nin maliyetinden bahsetmek demek olacaktır. Bu sebeple Hükümet Kore'yi unutmayı tercih etmiştir. Örneğin, Kore'de ölenlerin hatırasını yaşatmak için yapılan tekliflerin çoğu sivil kurumlar ya da yerel idareler tarafından yapılmış; Hükümet defalarca gündeme getirilmesine rağmen Kore hakkında pul bastırmayı 1952'ye kadar ertelemiş (Hâlbuki Missouri gelmeden pullar hazırdır) ve daha ilginci ABD'nin bol bol madalya verdiği gazilere ve gazi ailelerine devlet madalya vermemiştir. Ayrıca, Amerika Kuzey Kore'de kalan cesetlerini almak için bu devletle antlaşmalar yapmış ve ölülerini ülkesine getirmişken, Türkiye Kuzey'de kalan askerleri için herhangi bir girişimde bulunma-

122 https://www.youtube.com/watch?v=TK1iU4wHELs (Erişim Tarihi: 21 Ekim 2017)

Levent Şahverdi Arşivi

mıştır (Örnek, 2013). Brockett (2013) de, daha savaş devam ederken Türklerin savaşa ilgisinin azaldığına değinmektedir:

> Ancak Türklerin bile savaşa ilgilerinde azalma olduğundan 1953 yılının Mayıs'ında yapılan tahripkâr muharebeler basında çok az yer bulmuştu. Buz gibi havada, bilmedikleri bir arazide ve Amerikalı kumandanlar tarafından kendi başlarına bırakılmış olan Türk askerleri, dört gün dört gece boyunca çarpışmıştı.

Dünya gazete ve radyoları hâlâ birliğimizin efsanevî kahramanlığını övmekle meşgul

Bir harb muhabiri diyor ki: "Sanılan Türk kuvvetininin cephanesi bitmişti. Bunun üzerine Türkler düşmanın üzerine süngü, sopa ve taşlarla atılarak çemberi yardılar.

Cumhuriyet, 5 Aralık 1950

Diğer bir sebep, Kore Savaşı'nın yarattığı yıkım ve vahşettir. Türkler için Kore Savaşı, "Kunuri Destanı"na sıkıştırılmıştı. Hâlbuki savaşın faturası çok ürperticiydi. Büyük resme bakıldığında bir insanlık trajedisi karşımıza çıkıyor. Kore'de 4 milyon insan yaşamını yitirmişti (Karaosmanoğlu, 2013). Sivil yerleşim birimleri, kadınlar-çocuklar vahşice katledilmişti. Kuzey Kore'nin savaştaki kaybı 2 milyon 500 bin kişiydi. Kuzey'in direnmesi; kısa yoldan ve kayıp vermeden savaşmaya alışmış ABD'nin savaşı barbarlığa dönüştürmesine yol açtı. Kore'de bulunmuş bir Türk subayı Amerika'nın savaş yöntemini şöyle özetliyor:

Amerikalılar risk almazlar. Amerikalılar silindir gibi ezer geçerler.

Güvenç (2013) subayın tanımını şu şekilde açmaktadır:

> Bir diğer ifadeyle Kore'deki Amerikan generalleri büyük kuvvetlerle, en az riskle savaşarak ve yerle bir ederek kazanmayı öngören bir askeri kültüre mensuptu.

Kore'de savaşan bazı Türk subaylarının savaş meydanında gördükleri Amerika'yı pek de içlerine sindiremedikleri anlaşılıyor. Örneğin Türk Tugayı Kurmay Başkanı Faik Türün: "Ameri-

Levent Şahverdi Arşivi

kan Ordusu genel varlığıyla güçlü bir 'savaş makinesi'dir. Bana insiyatiflerini yeteri kadar kullanamaz göründü." derken, kuraldan ve duygudan arındırılmış bir savaş mantığını tanımlamaktadır. Türün'ün aktardığı şu örnek de ilginçtir:

> Topçu taburumuz, uzunca bir süre kaldığı bir mevzide, uygun hedef bulamadığı için biraz mermi tasarruf etmiş. Ne yapıyorsunuz?' dediler. 'İkmal belli bir seviyeye göre ayarlanmıştır. Siz günlük istihkakı atmak zorundasınız. Tasarruf edemezsiniz. Sonra onları kim taşıyacak? (Güvenç, 2013).

Bu sözler Amerika'nın savaş mantığını da sanırım iyi yansıtıyor; gerekli olmasa da günlük atılması gereken bombasını, mermisini, topunu onları taşımamak için ateşleyen bir mantık... Türkiye böyle bir müttefikle savaşmış ve 21. yüzyılın en büyük vahşetlerinden birinin ortağı haline getirilmişti.

Milyonlarca insanın ölümüne mal olan Kore Harbi'nin başladığı yerde, 38. paralelde, bitmesi ise "Niçin savaştık?" sorusunu daha trajik hale getirmektedir. 1953 yılında ateşkes ilan edildiğinde, (Amerika'nın bölgeye iyice yerleşmesini saymazsak) değişen bir şey olmamıştı. Savaşın bu denli uzaması ve yıkımın bir trajediye dönüşmesinde Amerika'nın siyasi hesaplarının rolü büyük oldu. Amerika ilkin, Kuzey Kore güçlerinin 38. paralelin kuzeyine sürülüp, eski statükonun sağlanmasını hedeflemişti. Ancak Amerikalılar kısa sürede Seul'ü alıp, 38. paralele ulaşınca, savaşın siyasi hedefinde bir değişikliğe gittiler. 7 Ekim tarihinde BM Genel Kurulu ABD'nin önerisiyle, harekâtın amacını "Birleşik Kore Cumhuriyeti" kurulması olarak yeniden belirledi. Amerikalılar, Kore'nin tamamını istemişlerdi. Ancak Çin'in devreye girmesi hesapları değiştirmişti. Çin'in Amerikalıları bozguna uğratması, BM'nin kararını da değiştirdi. Bu sefer BM 1 Şubat 1951 tarihinde toplandı, önce Çin'i saldırgan ilan etti sonra da Kore'deki soruna barışçıl yollarla çözüm bulunması gerektiğinden dem vurdu (Karaosmanoğlu, 2013).

Levent Şahverdi Arşivi

Diğer taraftan, harpten sonra yazılıp çizilenler de can sıkıcıydı. Örneğin, Kunuri Destanı... Türk resmi tarih anlatımına göre Kunuri askeri bir efsaneydi. Basın ve Kore'de savaşan Türk subayları Kunuri'yi "Türklerin Amerika'yı ve Batı ittifakını komünistlerin elinden kurtardığı" bir destan olarak parlatıyordu. Türklerin kahramanlığı dünyayı şaşkına çevirmişti. Batı Türk'ün gücünü görmüş ve bu ihtişamdan etkilenmişti. General Tahsin Yazıcı'ya göre, eğer Türkler Kunuri'de direnmemiş olsalardı, BM savaşı kaybedebilirdi. Hâlbuki Türkler Kunuri'de önemli bir başarı sergilemiş olsalar da Kunuri, 3 yıl devam eden ve bütün bir Kore topraklarına yayılmış bir savaşın küçük bir kesitiydi. Dahası, Amerikan resmi tarihi bunun bir başarı olduğundan da şüpheliydi. Türk ve Amerikan resmi askeri tarih yazımını karşılaştıran Askeri Tarihçi Mesut Uyar (2013) şunları aktarıyor:

> Türk resmi tarihine göre tugayın görevi düşmanı oyalamaktı ve kazandığı üç günlük kıymetli zaman içinde 9. kolordu ve dolayısıyla 8. ordu geri çekilme olanağı bulmuştu.
>
> Oysa Amerikan resmi tarihi, Türk Tugayı'nı verilen emirleri "yanlış anlayan"[123], "hata yapan", etkin bir emir-komuta ve muharebeyi kuramayan, Amerikalı amirler ve danışmanların tavsiyelerini dikkate alamayan, düşman baskısını hissedince hemen geri çekilen ve son olarak etrafındaki Amerikan birliklerinin harekâtını olumsuz etkileyen bir birlik olarak tasvir etmektedir.

Amerikan resmi tarihinde Türklerin verilen emirleri ya anlayamayan ya da yanlış anlayan şeklinde tasvir edildiğini belirten Uyar, Amerikan resmi tarih yazıcılarından Roy Appleman'ın, bu görevinden ayrıldıktan sonra yazmış olduğu kitaptan alıntılar yapmaktadır. Aplleman'a göre Kunuri Destanı diye bir şey yoktur. Türkler Kunuri'de komünistleri değil, müttefik olan Güney Korelileri imha etmiş ve esir almışlardır (Uyar, 2013):

123 Türk basınında son yıllarda bu Amerikan tezini destekler şekilde haberler yer almıştır. 2013'te *Aktüel*'in yaptığı bir haber de, Kore'de tercüman olarak çalışan Tuna Baltacıoğlu Türklerin İngilizce emirleri anlamadıkları için çok kayıp verdiğini söylemektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

Amerikan resmi tarih yazıcılığı da yapmış olan Roy Appleman görevden ayrıldıktan sonra sivil bir yayınevinde bir eser yayınlamıştır. Burada Türk tugayının Çinlilere karşı savaşmadığını, yanlış ve acemilik sonucu geri çekilen Güney Kore askerlerini Çinli sanarak bunlara saldırdığını, çoğunu imha ettiğini bir kısmını da esir aldıklarını ifade etmektedir. Ona göre Wawon'da[124] bir zafer sözkonusu olmayıp tam aksine korkunç bir hata meydana gelmiştir. Amerikan makamları gerçeğin duyulmaması için derhal ellerinden geleni yapmışlar ve kamuoyu bunu bir Türk zaferi olarak bilmeye devam etmiştir.

Kore'deki Amerikan ordusu komutanı komutanımıza sordu: "Hazır mısınız?,,

Dün sabah son atış tatbikatını yapmış bulunan Birliğimizin Komutanı General Tahsin Yazıcı cevab verdi: "Biz daima hazırız,,

Cumhuriyet, 9 Kasım 1950

Kore Savaşı üzerine İngilizce anlatılarda Türkiye'nin payından pek az bahsedildiğini söyleyen Brockett (2013) de Amerikan tarih anlatımındaki bu vurguya değinmektedir. S.L.A. Marshall'ın 1962'de yazdığı *Nehir ve Eldiven* (River And Gauntlet) kitabında da Türklerin, komünistleri değil, müttefik Koreli askerleri öldürdüğü ve esir aldığı yazmaktadır. Türk basını ve Türk yöneticiler Amerika'yla "omuz omuza", "yan yana" savaştıklarını sürekli tekrar etmekten zevk duymuştur. Amerika'yla "yan yana/omuz omuza savaşmak" o dönemde "büyük devletler katına çıkmış olmak" gibi psikolojik bir amaca da hizmet ediyordu. Zeki Afşin'in 1953 basımı *Kore Kahramanları ve Türkiye* kitabının kapağı bu "yanyanalığa" tarihsel kök arayışının bir ifadesiydi. Kapağın üst tarafında Türk-Amerikan bayrakları yan yana dalgalanırken, altında Atatürk ve George Washington yan yana bulunuyordu. Şüphesiz omuz omuza/yan yana savaştığımız doğru değildi. Türkler Amerikan komutasında savaşmışlardı. Ancak asıl sıkıcı olan, Amerikan

124 Kunuri muharebeleri, Wawon, Sinnim-ni gibi muharebeleri içermektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

resmi tarihinin, Türklerin Kore'den ellerinde kalan tek onur göstergesi olan Kunuri'yi de gölgelemiş olmasıydı.

Kore Savaşı'nın unutulmaya terk edilmesinin sebeplerinden biri de Savaş'ın sıcaklığı geçtikten sonra ortaya çıkan gerçeklerdir. Komünist Rusya'nın saldırgan ve yayılmacı tutumu, Türkiye'de savaşın tek rasyonalitesi ve meşrulaştırıcısıydı. Türk askeri, Kore'ye "dünya hürriyetçilerini", "Kızıl Komünizmden" korumak gibi "ulvi" bir amaç için gitmişti. Hâlbuki Kore Savaşı üzerine yapılan incelemeler ve ortaya çıkan belgeler, Sovyetler'in savaşın çıkmasını istemediği yönündedir. Criss (2013) "Savaşın Stalin'in girişimiyle başlatıldığı, soğuk savaş yazınını şekillendiren bir yanılgıydı." diye yazmaktadır. Stalin savaşa istekli olan Kim Il Sung'a gönülsüzce destek vermişti. Amerika savaş kararını, Sovyetlerin Çin'in tanınmamasını protesto etmek için Güvenlik Konseyi'ne katılmadığı bir toplantıda alelacele aldırdığını biliyoruz.[125] Savaş sonrası, Amerika'nın bölgedeki askeri genişlemesi, savaşın Amerika tarafından niçin bu kadar istenilir olduğunu açıklayabilir. Bohlen (1973, akt., Criss, 2013) Kore Savaşı'nın Amerikan dış politikasında bir dönüm noktası olduğunu söylemektedir. Bohlen bu tespiti, "Savaş sonrası Amerikan üslerinin 1955'ten beri geçici işgal yöntemi değil, kalıcılıkları ve 36 ülkede 450 üs kurmasıyla" temellendiriyor. Amerika Soğuk Savaş döneminde kurduğu, Chalmers Johnson'un (2005) ifadesiyle, "üs imparataroluğu"nun önemli bir kısmını gerçekleştirmiş oluyordu. Türkiye'nin elinde bu durumda, Amerikalıların verdiği madalyalardan başka bir şey kalmıyordu. Kaldı ki onlar da, Johnson Mektubu kamuoyu

125 Bu ilginç ve araştırılması gereken bir durumdur. Savaş rüzgârlarının estiği bir atmosferde Rus delegesi, Çin Halk Cumhuriyeti'nin BM tarafından tanınmaması ve onun yerine milliyetçi Çin'den bir delegeye sandalye ayrılmasını protesto etmek için BM toplantısına katılmamıştı. ABD de Rusya'nın katılmamasını fırsat bilerek Kore'ye müdahale kararı aldırmıştı. Ruslar da kararı veto etme imkânını yitirmişlerdi. Soğuk Savaş'ın kızıştığı bir ortamda, Rusların "duygusal" davranıp kızgınlıkla BM toplantısına katılmamaları; ABD'nin, kendi yokluklarında böyle bir karar alabileceği ihtimalini hesap etmemiş olmaları çok mantıklı görünmemektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

tarafından öğrenildikten sonra, geri verilecektir. Tabii ki Türk dış politika tarihinin en önemli adımlarından biri kabul edilen NATO'ya kabul edilme, Kore Savaşı'nda gösterdiği başarıya bağlanmaktadır. Hâlbuki bu tespit oldukça tartışmalıdır. Brockett (2013) bu konuda şunları söylemektedir:

> O zamandan beri Türkler, Amerika'nın Türkiye'yi arzu edilen bir NATO üyesi olarak görmesinde aslan payının Türklerin Kore Savaşı'na katılımında olduğu sonucuna varma eğiliminde olmuşlardır. Bu anlayış, Amerikan dış politikası kayıtları aksini belirttiği, üyelik sürecinin çok daha karmaşık olduğunu ve Kunuri'den çok daha önceye dayandığını ifade ettiği halde, var olmayı sürdürmektedir.

Diğer taraftan Kore'ye asker göndermeyen Yunanistan'ın da[126] Türklerle birlikte NATO'ya alınması Kore Savaşı'nın NATO'ya kabul edilmek açısından ne kadar belirleyici olduğu hakkında bir fikir vermektedir[127] (Bostanoğlu, 1999). Kore Savaşı'nı devletin unutmayı tercih etmesinin sebeplerinden biri de Kore'de Türklerin sadece savaşmadıkları, tecavüz ve yağma gibi olaylara da karışmış olmalarıdır. Kore'de hayatını kaybeden en yüksek rütbeli subay olan Nuri Pamir'in anıları ve mektuplarının derlendiği kitap, bu türden mahcubiyet verici olaylara da atıf da bulunmaktadır (Pamir ve Çiftçi, 2014). Albay Nuri Pamir'in kızı, Puna Pamir kitap yayınlandıktan sonra verdiği bir röportajda şunları söylemektedir:

> Bu söyleyeceğim çok tehlikeli bir şey. Tarihçi değilim, yanlış bir noktaya da dikkat çekiyor olmak istemem. Bir savaş her zaman bir kahramanlık destanı olarak anlatılır. Burada onun olmadığı-

126 Bostanoğlu (1999) Yunanistan'ın Kore'ye asker göndermediğini söylemektedir. Ancak Yunanistan, göstermelik de olsa (bir tabur) Kore'ye asker göndermiştir (Atlı, 2014).

127 Çağrı Erhan da Türk Tarih Kurumu'nun düzenlediği bir seminerde Türkiye'nin NATO'ya alınmasının Kore'ye asker gönderilmesiyle bir ilgisinin olmadığını belirtmektedir. Erhan Türkiye'nin NATO'ya alınmasını Sovyetler Birliği'nin atom bombasını elde etmesine ve buna bağlı olarak Sovyetlere yakın bölgelerdeki üslerin çok büyük önem arz etmesine bağlamaktadır: Bkz. https://www.youtube.com/watch?v=Z9QVqmFbOXs (Erişim tarihi: 27 Ekim 2017).

Levent Şahverdi Arşivi

> nı anlıyorsunuz. Mesela Türk askeri iltica ediyor, bir Korelinin ırzına geçiyor, viski kaçakçılığı yapıyor... Bunlar tabii münferit olaylar.[128]

Şüphesiz devlet aklının Kore'yi unutmayı tercih etmesinin en önemli sebebi, "omuz omuza-yan yana" savaştıkları Amerika'nın 1964'te karşısına dikilmesi; Türkiye'nin Kıbrıs'a çıkmasını engellemesi, Türkiye'yi tehdit etmesi ve yalnız bırakmasıdır. Johnson Mektubu bölümünde de göreceğimiz üzere, İnönü Johnson'a yazdığı cevabi mektubunda Kore'de döktükleri kanı, Kore ismini vermeden, "hayıflanarak" hatırlamaktadır.

Bir diğer önemli sebep de Türkiye'nin verdiği ağır kayıptır. Kore Harbi, toplumun hafızasında silik bir şekilde, Kunuri'yle hatırlanmaktadır. Oysa Türkiye Kore'de, azalarak da olsa, 1971 yılına kadar varlığını devam ettirdi (Brockett, 2013). Türkiye savaşın başlamasından sonra 4 tugay değiştirmiştir. Denizli (1994) 10 yıllık süre içinde Kore'de 58 bin 960 personelin görev yaptığını belirtmektedir. Erhan (2009) yılda 100 bin doları bulan Türk tugayının yolluk ve maaşlarının Türk Hükümeti tarafından karşılandığını belirtmektedir. Türkiye Kore'de en ağır kayıpları veren ikinci ülkeydi. Brockett (2013) Türklerin zayiat oranının %23 olduğunu belirtmektedir. Deniz Harp Okulu'nun çıkardığı *Pusula* dergisi de benzer bir rakamı daha ayrıntılı vermektedir:

> Toplam zayiatımız 3277 kişidir bu da savaşa katılan 14936 Türk'ün %22'si yapar. Yani savaşa katılan her 5 Türk'ten biri bir şekilde hasar almıştır. Bu büyük bir rakamdır.[129]

Bir İngiliz muhabir, Çanakkale'de karşı karşıya oldukları Türklerle, Kore'de yan yana olmaktan memnuniyet duyduğunu belirtirken (Brockett, 2013), aslında yaklaşık 250 yıllık bir tarihi de bir cümlede özetlemiş oluyordu. Şüphesiz, bi-

128 http://www.haberturk.com/yasam/haber/926064-kore-gunluklerinde-savas-ve-ask (erişim Tarihi: 17 Mart, 2017)

129 https://www.dho.edu.tr/sayfalar/00_Anasayfa/11_Pusula/71/korede-turk-tugayi.html (Erişim tarihi: 31 Ocak 2017)

Levent Şahverdi Arşivi

zim bir tarih muhasebesi yapamamış olmamızın temelinde tarihin bir "zaferler anlatısı" şeklinde kurgulanmış olmasının payı büyüktür.

"Bir Türk dünyaya bedeldir." klişesiyle temellendirilen resmi tarih anlatısı, gerçeğe odaklanan eleştirel perspektifi ya "kökü dışarıdalıkla" ya da "ihanetle" damgalamıştır. Tek Parti Dönemi Ankara Valisi Nevzat Tandoğan'ın "Bu memlekete komünizm gerekiyorsa... onu da biz getiririz." vecizesinde somutlaşan, Bora'nın (2017) deyimiyle "Tandoğanizm"in en ağır bedeli Türkiye'yi gerçeklikten kopuk bir dünyada yaşamaya mahkum etmesidir.

BOMBA KORE'DE: Hollywood'un gözde yıldızlarından Marilyn Monroe "Sarışın Bomba.. Kore-deki Milletler askerleri önünde bir konuşma yapmıştır. 20 bin askerin kendisini heyran hay-ranlıkla alkışlayarak takip ettiği bu sırada muhtemelen olmuştur ki, gazete fotoğrafcı-larının "Eisenhower'i bile kimse böyle candan karşılamamıştı.. demiştir. Resimde, Monroe, asker-lerle konuşurken görülüyor. (Foto: Hürriyet - UP.)

Dönemin ünlü şarkıcılarından Marilyn Monroe de Kore'de bir konser vermişti. Hürriyet'in haberi, Sarışın Bomba Kore'de. 23 Şubat 1954.

Kore Savaşı hakkında son sözü Celal Bayar'a bırakalım. Bayar Amerika'ya 1954 yılında yaptığı gezide, Clevand'da, 5 Şubat 1954'te, NATO cemiyetlerinin şerefine verilen yemekte şöyle demişti (Bilginer ve Yalçın, 1954):

> Çok şükür ki önde Birleşik Amerika Devletleri'nin azim ve iradesiyle, Kore sulhsever dünyanın muvaffakiyetle geçirdiği bir imtihan oldu. Türkiye BM teşkilatında bu karar alınırken, tereddüt etmeden ilk andan itibaren dost Birleşik Amerika'nın yanında mevki almış olmaktan ve sulhün muhafazası için kendisinden binlerce mil uzakta olan bu ülkeye kuvvet göndermiş olmaktan

Levent Şahverdi Arşivi

daima şeref duyacaktır.

Tarihin akışı içinde, söylenmiş bazı sözler ne kadar da acı ve mahcubiyet verici görünüyor.

Türkiye'nin NATO'ya Girişi

II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın ekonomisi büyük zarar görmüş, askeri gücü zayıflamıştı. İki önemli güç Japonya ve Almanya teslim olmuştu. Bu koşullarda iki süpergüç ortaya çıkmıştı. Bunlardan biri iki dünya savaşına katılmış ama topraklarında savaş olmamış ve hatta savaş yoluyla ekonomisini daha da güçlendirmiş olan ABD'ydi. Diğeri ise II. Dünya Savaşı esnasında Estonya, Litvanya, Letonya'nın tamamını, Çekoslavakya, Almanya, Finlandiya, Romanya ve Polonya'nın bazı bölgelerini ilhak eden ve böylelikle 500 bin kilometrekarelik alanda 23 milyon nüfusu etkisi altına alan Sovyetler Birliği'ydi. 1947 yılında, Macaristan, Bulgaristan, Romanya ve Polonya'da da komünist partiler Sovyetlerin desteğiyle yönetimi ele geçirmişti (Gül, 2015).

Sovyetlerin yayılma tehlikesine karşı, Churcill'in mektubu, Kennan'ın telgrafıyla Amerika Truman Doktrini'ni ilan etmiş, çevreleme politikasını uygulamaya başlamıştı. Ancak Avrupa'nın Sovyetler karşısında askeri açıdan zayıf oluşu, yeni bir güvenlik oluşumunu gerekli kılıyordu. Bunun üzerine Avrupa ülkeleri 17 Mart 1948 tarihinde Brüksel Antlaşması'nı imzaladılar. Antlaşma imzalandığı gün, Truman, özgür milletlere gerekli desteği sunacağını açıkladı. Brüksel Antlaşması'nı imzalayan 5 devlet (İngiltere, Fransa ve Benelüx ülkeleri) ve Amerikayla birlikte 7 devletin daha katılımıyla (Kanada, Danimarka, İtalya, İzlanda, Norveç ve Portekiz) 4 Nisan 1949'da Kuzey Atlantik İttifak Antlaşması (NATO) imzalandı.

Türkiye NATO'nun kuruluş aşamasından itibaren bu pakta katılım için büyük çaba göstermiştir. Kurulduğu tarihten sonra da bu çabalarını arttırarak devam ettirmiştir. Türkiye Brüksel Antlaşması'nın imzalanmasını olumlu karşılamıştı, kendisinin

Levent Şahverdi Arşivi

de davet edileceğini umuyordu. Türkiye antlaşma dışında tutulunca hayal kırıklığı yaşadı. Peyami Safa *Ulus* gazetesinde şöyle yazmıştı:

> Bizi hesaba katmayan bir müşterek emniyet sistemini bizim de hesaba katmamıza lüzum kalmamıştır. Bu bizim dış politikamızı komşularımızın göstereceği anlayışa göre ayarlayabileceğimiz bir serbestliğe ve suplese kavuşturur.[130]

Türkiye CHP iktidarıyla, o tarihe kadar Batı'yla ilişkilerini güçlendirmek için ciddi çabalar göstermiş ve pek çok adım atmıştı. 12 Temmuz 1947'de ABD'den askeri yardım almak için antlaşma yapmış, Marshall Planı'na dâhil olmuş, Avrupa Konseyi'ne katılmış ve İtalya'yla bir dostluk antlaşması imzalamıştı. Türkiye NATO'ya girmek için ilk başvurusunu, 1950 seçimlerinden 4 gün önce, 10 Mayıs 1950 tarihinde yapmıştı. Türkiye'nin bu başvurusu, Avrupa ülkeleri tarafından, İtalya hariç, olumsuz karşılanmış ve başvuru reddedilmiştir. Batıyla bütünleşme çabaları ve Türk dış politikasının Amerika eksenli bir yörüngeye oturtulması, CHP döneminde başlamış ve DP, CHP'nin dış politika yaklaşımının sadık bir takipçisi olmuş ve bu çabaları arttırarak devam ettirmiştir. Bu bakımdan CHP ve DP'nin dış politika yaklaşımı açısından tam bir uyumdan bahsedilebilir.

Bu uyumun ve devamlılığın bir göstergesi olarak, Türkiye ikinci başvurusunu, 1 Ağustos 1950 tarihinde, DP iktidara geçtikten yaklaşık üç ay, Kore'ye asker gönderme kararından sadece 1 hafta sonra yaptı. İkinci başvuru da, NATO tarafından reddedildi.

Türk yöneticiler, NATO'ya alınmamış olsalar da, kendilerini NATO'nun manevi bir üyesi gibi gördüklerini, NATO üyesi ülkelerin siyasetine sıkı sıkıya bağlı olduklarını ilan ediyorlardı. DP Dış İşleri Bakanı, Washington'da yaptığı bir açıklamada (Halil, 1968): "Türkiye resmen Atlantik Paktı üyesi olmamakla beraber kendini Atlantik Paktı memleketlerinin siyasetine

130 *Ulus*, 26 Mart 1949.

Levent Şahverdi Arşivi

manen sıkı sıkıya bağlı addetmektedir ve ABD ile olan maddi ve manevi bağları Kuzey Atlantik Camiası'nın bir üyesi derecesinde sıkıdır." demişti.

Türkiye NATO'ya kabul edilme ısrarından vazgeçmedi. 1951 yazına gelindiğinde Ortadoğu'daki gelişmeler, İran krizi ve Sovyetlerin güçlenen konumu Türkiye'nin NATO'ya alınması yönünde bir yumuşamaya yol açtı. İngiltere Başbakanı 1951'de Avam Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada Türkiye'nin NATO'ya alınmasına olumlu baktıklarını belirtti. 16-20 Eylül tarihlerinde NATO Bakanlar Konseyi Kanada'da yaptıkları toplantının sonunda özel bir oturum düzenleyerek, Türkiye'nin Yunanistan'la birlikte NATO'ya alınmasına oybirliğiyle karar verdi (Gönlübol ve Ülman, 1996).

Türkiye'nin NATO'ya entegre olması için gerekli ön hazırlıklar yapılmaya başlandı. 12 Ekim 1951 tarihinde Amerika ve İngiltere Genel Kurmay Başkanları Türkiye'ye geldiler. Türk yetkililerle yaptıkları görüşmelerde NATO'nun yapısı, işleyişi, Türkiye'nin oynayacağı rol ve hangi komutanlığa bağlanacağı konularını ele aldılar. Ayrıca, İngiltere'nin ısrarıyla bir Ortadoğu Komutanlığı kurulmasına karar verildi. Türkiye'nin NATO'ya alınması bu komutanlığın kurulması şartına bağlanmıştı. Türkiye, İngiltere, Fransa ve ABD 13 Ekim'de komutanlığın kurulması için Mısır'a müracaat etti. Ancak Mısır teklifi reddetti. Türkiye 18 Şubat 1952 tarihinde NATO'ya resmen girdi ve 20-25 Şubat 1952 tarihindeki NATO toplantısına tam üye olarak katıldı (Sander, 2016). Türkiye'nin NATO üyeliği Meclis'te 404 kabul oyuna karşılık, sıfır ret oyuyla kabul edilmişti. Sadece bir çekimser oy çıkmıştı. (Uslu, 2016) O da Metin Toker'in "ekzantrik" olarak tanımladığı Adana Milletvekili Cezmi Türk'e aitti.[131] Türkiye IMF'ye üyelikle ilgili yasa

131 Türk, o gün Meclis'te gerçekten de "ekzantrik" şeyler söylemişti (Yıldız, 2001): "NATO'ya girmemizden daha önemli sorun, bu paktın meydana getireceği askeri durumdur. Bu durum hakkında, hiç bir açıklama yapılmadı. Pakta girmemizle oluşacak ekonomik durum hakkında da ayrıntılı açıklamalar yapılmadı. Yükleneceğimiz yükümlülükler yeterince açıklanmadı. Konuşmaların

Levent Şahverdi Arşivi

tasarısını da, o gün Meclis'te bulunan 305 üyenin tamamının "evet" oyuyla kabul etmişti (Değer, 2004).

Büyük Millet Meclisinin dünkü tarihî celsesi

Meclis, Kuzey Atlantik Paktına iltihakımızı ittifakla tasvip etti

404 milletvekilinin iştirak ettiği dünkü celsede partiler tam bir milli birlik manzarası gösterdiler

Milliyet, 19 Şubat 1952

Türkiye'nin NATO'ya alınması DP hükümeti tarafından zafer olarak takdim edildi. Başbakan Menderes, bu zaferi şu sözlerle tarif etmişti (Halil, 1968):

> Türkiye Atlantik Paktı'na girmekle tarihte insan dehasının şimdiye kadar keşfedebildiği en kuvvetli ve teminatlı bir emniyet sistemi içine ve çok emin bir şekilde ve çok kuvvetli teessüs etmiş olan bir müdafaa manzumesi içine girmiş bulunuyor. Dünya tarihi şimdiye kadar bu derece geniş, kuvvetli ve tam antlaşmalı bir paktı kaydetmemiştir.

Kore Savaşı kararı, bu yolla meşrulaştırıldı ve Türkiye'nin NATO'ya alınmasında önemli bir etken olarak görüldü. Demokrat Parti Bakanı Samet Ağaoğlu daha sonraları: "Kore'de bir avuç kan verdik ama büyük devletlerarasına katıldık." diyecekti (Doster, 2012; Aydemir, 2011).

Kore'de akan Türk kanının Türkiye'nin NATO'ya kabul edilmesinde etkili olduğu söylenmektedir (Uçarol, 2013; Armaoğlu, 1995). Toker (1991) DP'nin Kore'ye asker göndermesinin altında "kuşkusuz" NATO'ya katılma isteğinin yattığını belirtiyor. Türkiye'nin Kore'ye asker gönderme kararının açıklandığı gün Türkiye'de bulunan Amerikan Senatörü Cain, Türkiye'nin Kore Harbi'ne girmesinin NATO'ya alınmasını sağlayacağını açıklamıştı. Hâlbuki Türkiye'nin NATO'ya gir-

tümü duygusal bir hava içinde geçmiştir." Türk'ün konuşmasını yaparken kullanmış olduğu "duygusal" tabiri sorunu tam olarak açıklıyordu. Maalesef Meclis'in o duygusallık içinde Türk'ün söylediklerini duyacak hali yoktu.

Levent Şahverdi Arşivi

mesi, TSK'yı NATO'nun emrine sokacak, Türkiye'yi askeri açıdan Amerika'ya bağımlı hale getirecek, NATO çerçevesinde yapılan ikili antlaşmalarla Amerika Türkiye'ye sağlam bir biçimde yerleşecekti. Özellikle Amerika'yla yapılan ikili antlaşmaların bunda rolü büyüktü.

Haydar Tunçkanat (1975) bu konuda şunları söylemektedir:

> Başlangıçta değişik adlar altında yapılan ikili antlaşmaların sayıları az olduğundan bağımsızlığımızı kısıtlamaları ve yabancıların içişlerimize karışmaları da o ölçüde az hissedilmiştir. Fakat zamanla antlaşmaların sayıları ve getirdikleri ağır şartlar arttıkça, bozulan iktisadi durumun da etkisiyle Türkiye, yardım perdesi arkasındaki yabancının dolarına, buğdayına, silahına, yedek parçasına, kredisine, teknik elemanına ve aklına muhtaç bir duruma gelerek, siyasi, iktisadi, adli, askeri ve kültürel bağımsızlığını bir hayli yitirmiştir.

Bir dönem TİP listesinden milletvekili olan Çetin Altan'ın yıllar sonra, Fatin Rüştü Zorlu'yla aralarında geçen bir konuşmayı aktardığı hatırası, bu bağımlılığın boyutları hakkında bir fikir vermektedir:

> 1953 yılında Fatin Rüştü Zorlu, Türkiye'nin NATO nezdindeki daimi temsilcisiydi Paris'te.. Ben o tarihte Ulus'ta yazıyordum ve muhalefete düşmüş CHP yöneticileriyle sabah akşam beraberdim. Fatin Rüştü'yü de Ankara'dan tanırdım. Galatasaraylı olduğu için, yaş farkına rağmen, şakalaştığımız bile olurdu.
>
> Paris'e gittiğimde, kendisiyle "Palais de Rose-Gül Sarayı" adlı villasında başbaşa bir konuşmamız olmuştu. Bana:
>
> Bir devlet sırrı vereceğim sana, demişti; ne yaz, ne de kimseye söyle... Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yüzde 95'ini, NATO'ya bağladım. Bütçedeki büyük bir ağırlıktan da kurtulduk böylece.
>
> Tüylerimin nasıl diken diken olduğunu hâlâ hatırlıyorum. Türk Silahlı Kuvvetleri, Türkiye'de kimsenin ruhu bile duymadan, yüzde 95 oranında yabancı bir merkeze bağlanmıştı...
>
> Ben hemen sormuştum:
>
> - İsmet Paşa'nın haberi var mı bundan?
>
> Zorlu:

Levent Şahverdi Arşivi

- Yok, demişti.

Yıllar sonra öğrendim ki, meğer varmış.[132]

Diğer taraftan Kore Harbi'ne Türkiye'nin asker gönderme kararının, NATO'ya alınmasında ne kadar etkili olduğu da tartışmalıdır. Çünkü Kore Harbi'ne askeri katkı sağlamayan ya da göstermelik bir katkı sağlayan Yunanistan da Türkiye'yle birlikte NATO'ya alınmıştır (Bostanoğlu, 1999).

Aslında II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türk siyasetçileri ve aydınları Batı'nın yeni lideri Amerika'ya karşı gönülden bağlılıklarını pek çok kez dile getirmişlerdi. Sovyet tehdidi, Türkiye'nin Amerika'ya yakınlaşmasını hızlandırmış olsa da, zaten çok uzun zamandır Batı'nın ideallerini paylaşan Türkiye'nin Batı'yla bütünleşme politikası taktik ya da stratejik bir çıkar ilişkisiyle açıklanabilecek durumda değildi. Türkiye pek çok kez karşılık beklemeden, kimi zaman ulusal çıkarlarına aykırı da olsa Batı'yla aynı safta yer almıştı. Bunun başka dramatik örneklerini ilerleyen sayfalarda ele alacağız. Diğer taraftan, Türk ulusal siyasetine yerleşmiş bu patolojinin dışarıdan fark edilmemesi mümkün değildi. Missouri ziyaretiyle mahcubiyet verici bir biçimde açığa çıkan "Batı/Amerika tutkusu", acaba Batı/Amerika tarafından nasıl algılanıyordu? Nelson Rockefeller'in ABD Başkanı'na yazdığı mektup bu algıyı ortaya koymaktadır (Değer, 2004):

> Biz askeri paktlarımızı kurmayı ve sağlamlaştırmayı hedef alan tedbirlere devam etmeliyiz. Büyük ölçüde politik ve askeri nüfuz garantileyecek genişlikte bir ekonomik yayılma planını, Asya, Afrika ve diğer az gelişmiş bölgelerde uygulamak zorundayız. Yardımda, birinci gruba bizimle dost olan ve bize uzun süreli askeri paktlarla bağlanmış olan ülkeler girer. Bu ülkelere yapılacak yardımlar ve açılacak krediler öncelikle askeri nitelikte olmalıdır. Oltaya yakalanmış balığın yeme ihtiyacı yoktur. Bu noktada Dışişleri Bakanlığı ile aynı fikirdeyim. Genişletilmiş iktisadi yardım, örneğin Türkiye'ye, bazı hallerde düşünülenin tersi sonuçlar verebilir. Yani bağımsızlık eğilimini artırıp, mevcut askeri paktları

132 http://arsiv.sabah.com.tr/2000/09/15/y03.html (erişim tarihi: 22 Kasım 2016)

Levent Şahverdi Arşivi

zayıflatabilir. Bu tip ülkelere, Türkiye gibi, doğrudan doğruya iktisadi yardım da yapılabilir, ama bu bize uygun ve bağlı hükümetleri iktidarda tutacak ve bize düşman muhalifleri zararsız bırakacak biçim ve miktarda olmalıdır.

Türk siyasetinin, özellikle Johnson Mektubu'na kadar olan söylem çizgisi takip edildiğinde, gerçekten de bir "yem" istemediği sonucuna varılabilir. Belki ilk başlarda Amerika da Türkiye'ye bu kadar kolay ve bu kadar hızlı bir şekilde yerleşeceğini tahmin etmiyordu. Ama Türkiye'nin her ne pahasına olursa olsun Batı ittifakı içinde olmak için gösterdiği güçlü duygusal tutum, Missouri ziyaretinde somutlaşan psikolojik atmosfer ve onun ardından gelen gelişmelerde iyiden iyiye somutlaşmıştı. Türkiye Batı'nın ekonomik, kültürel ve askeri ittifak sistemlerine üye olmak istiyor, bunun gereklerini ciddiyetle yerine getireceğinin sözlerini veriyor ve fakat bunun maliyetini ve bedelini hesap etmiyordu. Öyle ki, Küba Krizi'nde Türkiye'ye Jüpiter füzelerinin yerleştirilmesinin ülkenin varlığına yönelttiği tehlikeyi bile fark edememiş ve Amerikan politikalarının sadık bir takipçisi olmaya devam etmişti. İnönü'nün damadı Metin Toker (1991), *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları* kitabında, 1954 seçimlerine giden süreci anlatırken, ülkenin NATO örtüsü altında güçlenen Amerika'ya bağımlılığını "Türkiye NATO'nun değil de Amerika'nın bölgedeki uzantısı gibiydi." sözleriyle ifade etmektedir.

Türkiye'nin Amerikan uzantısı gibi davranması o dönem geleneksel siyasi eliti temsil eden partilerde rahatsızlık yaratmıyordu. Bağımsız bir devletin Amerika'yla ilişkilerinde bir "peyk" görüntüsü vermesinin niçin yadırganmadığı, neden rahatsızlık uyandırmadığını anlayabilmek, bu geleneksel yönetici ve aydın sınıfın zihinsel kalıplarını kavramayı gerektirmektedir. Türk siyasetçisi ve aydınlarına hâkim olan politik düşünme kalıbı Türkiye'yi Batı medeniyetinin bir parçası olarak görmeyi, konumlandırmayı beraberinde getiriyordu. Türkiye bunun bir sonucu olarak, Asya'ya, Afrika'ya, Ortadoğu'ya sırtını çevir-

Levent Şahverdi Arşivi

miş bir ülke görüntüsündeydi. Örneğin Türkiye, Endonezya sorununu görüşmek üzere Ocak 1949'da toplanan ilk Asya Siyasal Konferansı'na katılmayı reddeden tek Asya ülkesiydi:

Türkiyenin Atlantik paktına girmesi

12 Eylûlde müzakere edilecek

Selim Sarper, Türkiyenin 2 milyon kişilik bir ordu temin edeceğini söyledi

Türkiye'nin NATO için ikinci başvurusu. Selim Sarper 2 milyon kişilik ordu vaat etmiş. Vatan gazetesi, 23 Ağustos, 1950.

> Türkiye yapılan davete verdiği cevapta, Endonezya sorununa ilgi duymakla birlikte, Avrupalı devlet olarak bir Asya konferansına katılmaya hakkı olmadığını belirtmiştir. Böylece Türkiye bir gözlemci bile göndermeyerek Asya-Afrika hareketi ile bağlarını koparmıştır." (Sander, 2016).

Türkiye, kendini "Avrupa Devleti" olarak tanımlıyordu.[133] Bu tanımlama, ilerleyen sayfalarda daha ayrıntılı olarak ele alacağımız gibi, Türkiye'yi, Ortadoğu'da Batı'nın sözcülüğünü yapan, Batı'nın menfaatlerini koruyan bir ülke konumuna getirecekti. Türk siyasetçisinin "bağımsızlık" düşüncesi Batı medeniyeti ve ideallerine dâhil olmaya içkin bir düşünceydi. Yönetici ve aydınların zihnindeki siyasi sınırlar, coğrafi sınırlardan

133 Türkiye "Avrupalı Devlet" oluşu noktasında o kadar hassastı ki, Batı basınında çıkan ve Türkiye'yi "Asyalı" olarak tanımlayan yazılara da devlet düzeyinde itiraz ediyordu. Örneğin, Paul Dispatch tarafından 19 Ağustos 1950'de yayınlanan bir makalede Türkiye bir "Asya gücü" olarak tanımlanmış ve Türkiye Washington'daki türk Büyükelçi kanalıyla Amerikan yönetimine ihtarda bulunmuştu. Bağcı (2011), "Bu örnek, Türkiye'nin "Bir Avrupa'lı Millet" olarak tanınması konusunda gösterdiği ince hassasiyeti kanıtlamaktadır." demektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

daha farklıydı. Türkiye NATO'ya dâhil olarak NATO'nun güvenlik sınırlarının içine, Ortak Pazar'a dâhil olarak Avrupa'nın ekonomik sınırları içine, Batılı bilim ve kültür dünyasına tabi olarak Batı düşünce dünyasının sınırları içine dâhil oluyordu. Türk yöneticilerinin zihninde misak-ı milli toprak, vatan, ulus gibi içeriksizleşmiş unsurlarla ifade ediliyordu. Coğrafi açıdan başkent Ankara olsa da, siyasi, askeri, kültürel başkentler farklıydı. Böyle bir söyleme oturtulan "milliyetçilik" gibi bir ilke de Türkiye'nin politik, ekonomik ve güvenlik sınırlarının dünyanın en batısından, Amerika'dan başlamasına engel teşkil etmiyordu.

Karpat (2012) Cumhuriyetle birlikte "Türklere milli gurur duygusu" aşılandığından söz eder. Bununla beraber, Türkiye'nin Batılılaştırılmasının "milliyetçilik" söylemiyle birlikte gerçekleştirilebilmiş olması ilginçtir. Türkiye NATO'ya dâhil olurken, ikili antlaşmaları imzalarken, o dönemlerdeki ismiyle Ortak Pazar'a dâhil olurken velhasıl kendini Batı'ya tabi kılarken, milliyetçilik söylemini bunun içine dâhil edebilmesi muhayyel bir "ulusal onur" psikolojisinin korunmasına hizmet ediyordu. Örneğin, DP Dış İşleri Bakanı Fuat Köprülü "Atlantik Antlaşması [NATO] bizim için milli bir siyasettir" demektedir (Gönlübol ve Ülman, 1996). Türk dış politikası 1960'lı yılların ortalarına kadar tartışmaya açık bir konu değildi. Dış politika partiler üstü, milli bir konu olarak yapısallaştırıldığı için iki ezeli/ebedi rakip gibi görünen CHP ve DP'nin dış politika duruşu hiç bir farklılık göstermiyordu. DP 1950 seçimlerine girerken ilan ettiği parti programında, dış politika hakkında söylenecek pek bir şey olmadığını, önceki dönemlerin dış politika anlayışının devam ettirileceğini vurguluyordu. Türkiye'nin NATO'yla ve Amerika'yla yaptığı antlaşmalar, "milli politika" olarak partiler üstü bir söyleme oturtulduğu için, Türkiye'deki Amerika karşıtlığı, Amerikan karşıtlığı olarak değil, milli politikaya (dolayısıyla devletin bütünlüğüne) yöneltilmiş bir tehlike olarak damgalanıyordu. Bu ise, Türkiye'deki Amerikan

Levent Şahverdi Arşivi

karşıtlığını "kökü dışarıda" olmakla itham etmeyi kolaylaştırıyordu. Koçak (2010) da benzer vurgular yaptığı kitabında, "Dış politikada farklı bir tutum, iktidar açısından yabancı ajanı olmakla aynı anlama gelmekteydi. Bu farklılık, Sovyet ajanlığı ile eşitti." demektedir.[134] Dış politikanın tartışmaya kapatılması, onu "Milli güvenlik" söylemine dayanan bir "mahrem" konu haline getiriyor, birbirine benzer partilerin ancak iç politikadaki kısır çekişmeler üzerinden ayrıştırılabilmesine imkân tanıyordu.

Örneğin Başbakan Menderes 28 Aralık 1956'da Meclis'te yaptığı bir konuşmada şunları söylüyordu (Neziroğlu ve Yılmaz, 2014):

> Aksine olarak biz, Birleşmiş Milletler prensiplerini teyidetmeyi ve ayrıca mensubu bulunmakla itimat duyduğumuz NATO'nun metodunu ve politikasını her sahada teyidetmeyi dış politikamızın mihveri haline getirmişizdir.

Türkiye'de cumhurbaşkanlığı, başbakanlık, dış işleri bakanlığı gibi konumlarda bulunmuş pek çok siyasetçiden benzer ifadeleri duymak mümkündür.

İnönü de 29 Nisan 1963'te Meclis kürsüsünden şunları ifade etmişti (Neziroğlu ve Yılmaz, 2014):

> Biz müttefikler ailesi içinde, NATO içinde, CENTO içinde, vazife ve vecibeler alırken, bir takım müttefiklerimizden vazifeler isterken, ittifak muahedeleriyle bize düşen vazifeleri de sadakatle yapacağımızı taahhüt etmişizdir... Türkiye, ittifaklarına sarahatle bağlı olmaya kesinlikle karar vermiş ve bu vaziyetinden de memnun olan bir devlettir.

Bir kısmını önceki sayfalarda da zikrettiğimiz bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür. Türkiye'nin Amerikan politikalarına entegrasyonuna, kimi zaman "ırkçılığa" varan milliyetçilik söyleminin engel teşkil etmemesi, Türk yöneticilerinin söyle-

134 Koçak, normalde bu tavrın Türk siyasi geleneğine ters olduğunu belirterek, Birinci Meşrutiyet, İkinci Meşrutiyet ve Milli Mücadele Meclislerinde dış politikanın sert eleştiri konuları arasında yer aldığını ifade eder.

Levent Şahverdi Arşivi

minde yer alan "Türklük"ün Batı değerleriyle çelişmeyen, bu değerler tarafından içerilmiş bir Türklük kurgusu olmasıyla ilişkilidir. Cumhuriyetin inşa ettiği, milliyetçilik ya da dindarlık dışarıda Sovyet emperyalizmini ya da Arapları; içeride komünistleri ya da irticayı düşman olarak tanımlamada kullanılabilirken, aynı söyleme Amerikan emperyalizmine eklemlenirken de dayanılması bir çelişki olarak algılanmıyordu. Bu çelişkiye işaret etmek kolaylıkla "vatan-millet" düşmanlığıyla, "satılmışlıkla", "uşaklık-ajanlıkla" hatta "din düşmanlığıyla" etiketlenebiliyordu. İnşa edilen milliyetçilik ve din algısı sadece Batı'yı/Amerika'yı "bizden" görmeye izin vermekle kalmıyor, Türkiye'nin Amerikancılaştırılmasının üzerine örtülen bir çarşaf görevi de görüyordu. Böylelikle "Türk" ve "Müslüman" kalarak Amerikan (cı)laşmak, "küçük Amerika" olabilmek mümkün olabiliyordu.

Bu noktada bir dönem Adalet Partisi Milletvekilliği de yapmış olan Tekin Erer'in[135] yazdığı, AKBANK kültür hizmeti yayın organı olan AK Yayınları arasından çıkan *NATO'nun Hür Ufukları* kitabına değinmekte fayda var. Kitabın yayın tarihi 1969 yılı. Yani yayınlandığı tarihte, Türkiye Amerika'nın ve NATO'nun gerçek yüzünü kısmen de olsa görmeye başlamıştı. U-2 olayı yaşanmış, Jüpiter füzeleri krizi yaşanmış ve nihayet Johnson Mektubuyla Kıbrıs müdahalesi engellenmiş ve Türkiye NATO tarafından korunmamakla tehdit edilmişti. O dönemde bu kitabı NATO Genel Sekreteri ya da ABD Başkan yardımcısı yazsaydı, NATO'yu ve Amerika'yı herhalde bu denli güçlü ve hamasi duygularla savunamazdı, demek abartı olmayacaktır. Kitap "Kızıl emperyalizme karşı NATO ittifakı hürriyetin teminatıdır." cümlesiyle başlıyor. Yazar o dönemde toplumda oluşmaya başlayan Amerika ve NATO karşıtlığından oldukça rahatsızdır. Bu karşıtlığın tek sebebi vardır: Komünist tahrikler ve kızıl emperyalizm. Ona göre

135 1965-1969 yılların arasında Adalet Partisi milletvekilliği yapan Tekin Erer, *Vatan, Zafer, Adalet* gazetelerinde çalışmıştır. 1992'de Türkiye Gazeteciler Cemiyeti'nin "Burhan Felek Basın Hizmet Ödülü"nü almıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

NATO'dan ancak komünistler ve moskof ajanları rahatsızlık duyabilir. Yazar, "Türkiye'yi NATO'dan ayırmak isteyen kızıl emperyalizmin gayretleri beyhudedir... NATO hürriyetçilerin organizasyonudur ve NATO'nun hür ufuklarından Türkiye'ye sayısız faydalar gelmeye devam edecektir." demektedir. Ona göre NATO "medeniyetin kalesi"dir.

Erer, o dönemde "gazeteci" sıfatıyla, katıldığı NATO toplantılarını, OECD toplantılarını, yaptığı ziyaretleri anlatırken aslında ne NATO ne de Avrupa propagandası yapmaktadır. O daha çok ABD'ye odaklanmakta, Amerikan hayranlığını aktarmaktadır. Ona göre Avrupa'nın gelişmişliğinin arkasında da ABD vardır. Amerika I. ve II. Dünya savaşlarında kazanılan zaferlerin sahibidir. Yeryüzünde ondan daha "kudretli" bir ülke bulunmamaktadır. O yüzden ona göre asıl tehlikeli olan NATO karşıtlığı değil, Amerika karşıtlığıdır. Amerika'ya karşı olanlar, gerçekte Amerika'ya değil NATO'ya karşıdırlar. Çünkü NATO ABD olmadan bir şey ifade etmemektedir. Bu sebeple Erer, birtakım "bedbahtların" ikili antlaşmaları eleştirmelerine de kızıyor. "Biz NATO'ya karşı değiliz... ancak ikili andlaşmalar ortadan kaldırılsın." diyerek halkı aldatmaya çalıştıklarını anlatıyor. "Hâlbuki" diyor, "İkili andlaşmalar ortadan kaldırıldığı anda NATO teşkilatına üye olmak gibi bir vasıf da ortada bulunmaz. Çünkü ikili andlaşmalar NATO'nun şartıdır.".

Erer'in kitabı, psikolojik açıdan ayrıca inceleme konusu olacak bir içeriğe sahip. "Hayvanlar bile anladı!" başlığını kullandığı bölümde, mübalağa yapmadığını, hayvanların bile "komünizmin kötü" olduğunu anladığını; nasıl moskof memleketi olan Doğu Berlin'i değil de, NATO üyesi olan bir ülkenin şehri olan Batı Berlin'i tercih ettiğini yazmaktadır. Erer, mevzu iyi anlaşılabilsin diye konuyu ayrıntılarıyla açıklamaktadır. Batı Berlin'i ziyarete gittiği bir gün, arkadaşları "etrafına bir bak her taraf kuş doludur." demişler. "Önce şaşırdık." diyor, Erer. Bunda anormal olan ne var ki, her şehirde kuş olur diye düşünmüş.

Levent Şahverdi Arşivi

Erer şöyle devam ediyor:

> Sonra anlattılar. Bu kuşların çoğu Doğu Berlin'in kuşlarıymış... Gündüz olunca karınlarını doyurmak için Batı Berlin'e uçuyorlarmış. Gece olunca da tünemek için Doğu Berlin'deki yuvalarına gidiyorlarmış... Gerçekten ertesi günü üç saat otobüsle Doğu Berlin'i dolaştık. Üç tane kuş göremedik. İşte hayvanların bile komünizmi öğrendiğine dair canlı, taze, Berlin'e giden herkesin göreceği misal... Ama gelin de bunu bizdeki hayvanlara anlatın.[136]

Erer bir araştırma yapmamış ama onun anlattıklarından insan, Doğu Berlin'de çiçeklerin açmadığını, kuzuların melemediğini, ineklerin süt vermediğini; Batı Berlin'e yağmur yağarken Doğu'da sadece ayaz estiğini, Batı Berlin'de kadınlar çocuklarını 9 ayda doğururken, Doğu Berlin'de 99 ayda doğuramadıklarını (bebekler komünist bir ülkeye doğmak istemedikleri için) filan düşünüyor.

Erer'in NATO'daki casus olayını anlattığı bölüm de ilginçtir. 1968 yılında Amerikan istihbarat teşkilatı bazı NATO belgelerinin Rusların eline geçtiğini öğrenir. NATO, içindeki bu casusu bulmak için çalışma başlatır. Amerikalılar, İngilizler dâhil herkesten şüphelenilir ama kimsenin aklına Türkler gelmez.[137] Erer, çünkü o tarihe kadar Türkler arasında bir casusa rastlanmamıştı, diyor. Yetkililer, pek çok ipucunu değerlendiriyorlar ama casusu yakalayamıyorlar. En son bir ipucu daha geliyor. Casus, bu iş için çok az bir para almıştır. Erer, bundan sonrasını şöyle anlatıyor:

> NATO'dakilerin işine bu son malumat çok yarıyor. NATO içindeki 15 millet arasında az paraya kanaat edecekleri psikolojik zaviyeden inceliyorlar. Bunun ancak bir Türk olabileceği o zaman akla geliyor.

136 Dünya Gazetesi'nin 12 Temmuz 1952 tarihli haberi Erer'in 'hayvan' benzetmesini hatırlatmaktadır: "Eşekler Bile Kızıl Cehennemde Kalmak İstemiyor." Haber, yanlışlıkla Bulgaristan'a geçen bir eşeğin sonradan tekrar Türkiye'ye geldiğini anlatmaktadır.

137 Erer'in, sadakat konusunda NATO'nun Türklere kendilerinden daha çok güvendiklerine işaret eden bu vurgusu kayda değerdir.

Levent Şahverdi Arşivi

Sonrasında yetkililer NATO Genel Merkezi'nde çalışan yüksek dereceli diplomat Nahit İmre'yi[138] suçüstü yakalıyor. Erer'in, bu hadiseyi "çok yüz kızartıcı" olarak tanımlarken, NATO yöneticilerinin "az paraya ancak Türkler tamah eder." yargısından hiç içerlememesi ayrıca önemlidir. Erer, bu olaydan dolayı "şok yaşayan" NATO'daki Türk personelini de yine NATO'nun diğer 14 milletine mensup memurların teselli ettiğini söyleyerek, NATO'nun olgunluğuna/hoşgörüsüne gönderme yapmayı da ihmal etmiyor.

Brüksel'i sık sık ziyaret eden Erer, NATO karargâhını görünce neler hissettiğini anlatıyor:

> Kızıl emperyalist ordularından mukayese edilemeyecek kadar daha üstün, defalarca daha kudretli! İnsan NATO karargâhını gördükten ve burada verilen izahatı dinledikten sonra, Türk olarak böyle bir teşkilata dâhil olmanın gururunu ve iftiharını duyuyor.

Bu cümleleri sarf eden birinin Fransızlar hakkında söyledikleri ise oldukça ilginç. Erer Paris'e ikinci gidişinde Fransa'da fiyatların arttığını görmüş. Sebebi nedir, diye sorduğunda "NATO", "Amerika" demişler. Erer şöyle devam ediyor:

> Amerika Paris'e adeta dolar yağdırıyordu. Her taraf Amerikalı dolmuştu. Eğlence yerleri, caddeler, sokaklar Amerikalılarla taşıyordu. Parisli'nin kıyafeti, hayat tarzı, geçimi değişmişti. Fransızların Amerikalılara yaptıkları dalkavukluklardan onlara gösterdikleri üstün itibardan biz utanıyorduk. Bir millet dolar yolmak uğruna bu kadar küçülemezdi.

Psikoloji de buna "yansıtma" deniyor. Karşındaki kişiyi, kendinde olan bir problemle/zaafiyetle suçlamak. Aslında Erer'in yazdıkları, "Bizim yaptığımız dalkavukluk ne ki! Bakın Fransızlar bile daha fazlasını yapıyor. Rahat olun. Bizim yaptığımız gayet normal." düşüncesine hizmet ediyordu.

---

138 Nahit İmre, Türkiye'de yargılanıp idama mahkûm edilmiştir. Ancak daha sonra çıkarılan bir af kanunuyla serbest bırakılmıştır. İmre, DP milletvekillerinden Halil İmre'nin yeğenidir. İmre'nin casusluk olayına karışmasının para zaafından daha çok kadın zaafıyla ilgili olduğu daha sonradan anlaşılmıştır. Tuncay Özkan (2003), MİT kitabında konuyla ilgili bilgi vermektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

Erer'in kitabı, söylediğim gibi ayrı bir inceleme konusu. Kitaptan son bir örnek daha aktaralım. Erer, NATO'nun en büyük hava üslerinden biri olan Ramstein Hava Üssü'nü ziyaret ettiğinde, Amerikalı general Antis'le görüşmüş. Üs ve Antis hakkında bir kaç paragraf övgü girişinden sonra Erer, Antis'e Vietnam'ı sormuş. "Neden kazanamadınız?" demiş. General'in cevabı onu çok etkilemiş. Antis, "Vietnam bizim için harp sahası değildir." demiş. Bizim amacımız düşmanı imha etmek değil, Vietnamlıları korumak, demiş. İnsan yaşamına çok duyarlı oldukları için "stratejik hedefleri" bombalamıyorlarmış, çok "mahdut" bir hareket yapıyorlarmış ve o yüzden savaş uzamış. General, "Kuzey Vietnam'ı imha etmiyoruz diye mağlup gösterilmemiz doğru bir görüş değildir." demiş. Erer'in, generalin bu sözlerini aktardıktan sonraki yorumu da ilginç:

> Zeki, dikkatli ve çevik bir havacı olan bu general, öteden beri Türkleri çok sevdiğini söyledi.

Batılıların "Türk sevgisi", "Türk hayranlığı" basınımızda sık kullanılan bir retoriktir. Bu retorik, hem milliyetçiliğimizi sıvazlamakta, hem de daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Batı'ya "Türklük gurur ve onuruna" halel getirmeden eklemlenmeyi sağlamaktadır.

Üniversitede girdiğim sınıflarda öğrencilerimin bu çelişik durumun farkına varması için bazen dersi anlatmaya şu cümlelerle başlıyorum: "Arkadaşlar, şimdi Türkleri çok seven Japonların yaptığı bilgisayarımı açtım. Türkleri çok seven Almanların Philips marka kumandasıyla, kimin yaptığını bilmiyorum ama mutlaka Türkleri çok seven birilerinin yaptığı Epson marka projektörümü çalıştırıp sizlere Türkleri çok seven John Dewey'in görüşlerini aktaracağım."

Türk Ordusunun Dönüşümü

Truman yardımı ve NATO'ya girişten sonra Türk ordusundaki Amerikan etkisi hızla artmakla birlikte, bu etkinin daha

Levent Şahverdi Arşivi

önceleri başladığını söylemek mümkündür. *Tek-Parti Döneminde Muhalif Sesler* kitabının yazarı Cemil Koçak'ın (2011) aktardığı bir olay bu etkiyi yansıtan ilginç bir örnektir. Genelkurmay Başkanlığı, 1942 yılında Üsteğmen Fethi Kurt'un kaleme aldığı bir kitap hakkında soruşturma açmıştır. Askeri müşavirlik tarafından açılan soruşturmada şöyle denilmektedir:

> Bundan başka, hükümetin dâhili ve hârici münâsebetlerini tenkit eylemekte, halk arasında nefret ve nifak doğuracak sakat fikirler, mütâlâalar ileri sürmekte, faşizmi mânâlı bir şekilde medheylemekte, devletin bugünkü idâri sistemi olan demokrasi sistemine ve burada İngiltere ve Amerika'ya hücum eylemekte ve demokrasi sistemini bolşeviklik ile aynı hakta göstermekte, baştanbaşa askerlik mesleği ile gayri kâbili telif bulunan ve İlmî salâhiyeti dışında olan siyâsî vak'aya temâs etmekte, halkın maneviyâtını kıracak fikir ve mütâlaaları açıkça yazmaktadır.[139]

Türkiye'nin o yıllarda bölgede Amerika'nın uzantısı gibi davranmaya başlamasını "yanlış hesap"la açıklamak mümkün görünmemektedir. Öyle olsa bile, bu yanlışa götüren psikolojik faktörleri yeterince kavramadan Türkiye'nin kimi zaman geri dönüşü olmayan bu yanlışları niye yaptığına ilişkin yapılan açıklamalar yüzeysel kalacaktır. 27 Mayıs Darbesini örgütleyen askerlerden Kur. Albay Ahmet Yıldız'ın (2001) şu sözleri ilginçtir:

> Çoğumuz o denli Amerikancı olmuştuk ki, onların yaptıklarını eleştirmeyi hatta kendi başımıza girişimlerde bulunmayı savunmayı suç sayabiliyorduk.
>
> Bizleri o denli etkilemişlerdi ve beyin yıkama taktiğini o denli başarılı uygulamakta idiler ki, kimi söylem ve deyimleri bizler de gerçeği gibi değil de onların verdiği ad ve anlamlarıyla benimsiyorduk.

139 Türkiye'nin Almanya'ya yakın bir politika izlediği bir dönemde kaleme alınan kitapta "faşizm propagandasının" açıktan yapılmasının sakıncalı görülmesini "ilginç ve beklenmeyen bir gelişme" olarak değerlendiren Koçak (2011) şöyle demektedir: "Hele Amerikan ve İngiliz aleyhtarlığı ve tabiatıyla Alman yanlılığı metnin ölüm fermanı şeklinde değerlendirilmektedir."

Levent Şahverdi Arşivi

Yine 27 Mayıs Milli Birlik Komitesi Genel Sekreterliği yapmış olan ve 13 Kasım tarihinde tasfiye edilen 14 kişiden bir olan Orhan Erkanlı (1973) Türk ordusunun Truman Doktrini'nden sonra nasıl ABD egemenliği altına girdiğini anlatıyor. Doktrin ilan edildikten sonra Türk ordusundan pek çok subay ve astsubayın Amerika ve Batı Almanya'ya eğitim için gönderildiğini söyleyen Erkanlı, o günlerde Türkiye'nin her şeye muhtaç bir durumda olduğunu belirtiyor. Erkanlı'nın söylediklerini, önemine binaen aktarmak istiyorum:

> Türkiye mutlak bir samimiyet ve safiyetle kuvvetlerinin kontrolünü eğitim, organizasyon ve lojistik destek bakımından Amerikalıların eline bıraktı. Fakat Amerika cömert olduğu nispette hesaplı ve geleceğe ait planlı bir çalışma içinde olduğundan malzeme, silah ve bilgi ile beraber kendi askeri usullerini de Türkiye'ye getirdi. Bütün ikmal kaynaklarımızı elinde topladı. Tek satıcı, tek verici durumuna geldi.
>
> Kısa Zamanda ordumuzun kuruluşunu da değiştirdik, kuruluşları Amerikalılara benzetirken, personel ve malzeme kadrolarını da aynen aldık. Siyasi alanda hükümeti büyüleyen "küçük Amerika olmak"[140] hayali askerlerde de vardı ve "kardeş Amerikan ordusu olmak" hayaline doğru sür'atle yol aldık.
>
> Kuruluşları ve kadroları değişince; eğitim ve ikmal usulleri taktik (tabiye) kurallarını da değiştirmek faydalı mütalaa edildi. Amerikan ordusunun ikmal ve eğitimle ilgili bütün kitaplarını (talimatnameler) tercüme ettirerek aynen uygulamaya başladık; hatta o kadar ki, Amerikalıların idare talimatnamesinde "PAPAZ" yazılan yere biz "ALAY İMAMI" koyacak kadar tercümeye sadık kaldık. Kıyafetten kara kazana kadar her şey değişti, bütün askeri okullarımız Amerikan askeri okullarına benzetildi.

Türk siyasetçisi, askeri ve kimi aydınların ulusal benlik algıları, böyle bir ilişki biçimine izin veriyordu. Bu benlik al-

140 Güvenç (2010), Shugg'a dayanarak, "General Rüştü Erdelhun'un Amerikan Genelkurmay Başkanı'nı Türkiye'ye davet etmek ve Amerikan ordusunun küçük bir kopyasını kendisine göstermek istediğini" yazmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

gısının psikolojik kaynakları bu açıdan önem arzetmektedir. Türk Amerikan İlişkilerinin Psikolojisi bölümünde bunu incelediğimizi belirterek, Türkiye'nin NATO'ya alınmasının ordu üzerindeki bir başka sonucuna değinelim.

Türk ordusunun NATO'ya bağlanmasıyla birlikte, Türkiye ihtiyacı olduğunda orduyu kendi politikaları doğrultusunda harekete geçiremez olmuştur. Bunun açık örneklerinden biri Kıbrıs krizi zamanında yaşanmıştır. Dönemin Deniz Kuvvetleri Komutanı Fahri Korutürk'ün (daha sonra Türkiye'nin 6. cumhurbaşkanı olacaktır), Kıbrıs'ta silah bekleyen Türk Mukavemet Teşkilatı liderlerinden İsmail Kansu'ya söyledikleri, bu bağımlılığın trajik sonuçlarından biridir (Akt., Doster, 2012):

> Donanmamızın tüm gemileri NATO emrindedir. En küçük gemilere varıncaya kadar hepsinin her an nerede olduğu NATO Başkomutanlığı'nca izlenmektedir. Herhangi bir gemimiz görev yeri dışına çıktığı takdirde hemen anlarlar ve araştırmaya kalkarlar. Bu da silah sevkiyatı faaliyetlerinin açığa çıkmasına neden olabilir. Bu sebeple silah sevkiyatı günlerinde bir gemi tahsis etmemiz mümkün olmayacaktır.

Türkiye Şubat 1952'de muradına ermişti. NATO'ya alınmakla ABD'nin güvenlik şemsiyesi altına girdiğini düşünüyordu. Ama U-2 olayı, Küba Krizi, Kıbrıs Meselesi, Silah Ambargosu gibi gelişmeler gerçeğin pek de böyle olmadığını gösterecekti. Zaten 1960'lı yılların başında Amerikan Dış İşleri Bakanı Robert McNamara'nın önerdiği ve sonrasında NATO tarafından benimsenen "esnek mukabele" stratejisine göre ABD kendisi için hayati bir çıkar bulunmadığı sürece düşman tehdidine mukabelede bulunmayacaktı. Bu da NATO'nun ABD tarafından küresel çıkarlarına hizmet eden bir kuruluş olarak görüldüğünü ortaya koymaktaydı (Doster, 2012).

Zaten Türkiye için NATO'nun güvenlik şemsiyesi altına girmekten daha önemli olan şey, Türkiye'nin Batı Bloku'na dâhil olmasıydı. Sovyetler 1953'de Türkiye üzerinde hak iddia etmekten vazgeçtiklerini resmen ilan etmişlerdi. Türkiye'nin

Levent Şahverdi Arşivi

bu ilandan ne kadar memnun kaldığı bile şüphelidir. Zira Ruslara komşu olan Türkiye için "komünizm tehdidi" Türkiye'yi Amerika'nın gözünde önemli hale getiriyor, Amerikancı politikaları iç politikada meşrulaştırmaya yarıyordu. Böyle bir tehdidin kalkması Türkiye'nin emlak değerini azaltıyordu. Bu sebeple Türk siyasetçiler, Türkiye'de ve dünyada ciddi bir komünizm tehdidi olduğunu sürekli canlı tutmaya çalışmışlardır. Hatta Amerika ve Sovyetler arasında "detant/yumuşama" politikalarının gündeme geldiği zamanlarda Türk yöneticiler bundan pek memnuniyet duymamışlardır.

Sovyet Tehdidi Ne Kadar Gerçekçiydi?

Bu noktada, Türkiye'nin NATO politikasının ve Türk-Amerikan ilişkilerinin temel gerekçesini oluşturan "Sovyet tehdidi" üzerinde biraz durmakta fayda var. Acaba Türkiye'yi Amerikan politikalarının bir uzantısı haline getiren Sovyet tehdidi ne kadar gerçekçiydi?

Sina Akşin katıldığı bir panelde Sovyetlerin Türkiye'ye yönelik hak iddiasından İnönü'nün korktuğunu, ama bu korkunun yersiz olduğunu söylemektedir. Sovyetler savaşta sistematik bir yıkıma uğramış ve 20 milyon insanını kaybetmişti. Perişan bir durumda olan Sovyetlerin Türkiye'ye yönelik bir hamle yapma ihtimali yoktu. Akşin ayrıca, Sovyetler'in İran'da bulunan askerlerini, BM'nin "askerlerini çek" demesi üzerine "tıpış tıpış" çektiğini örnek göstermektedir.[141] "Esasen, Türkiye'de Moskova'nın içeriden destekleyeceği yasal bir komünist partisi yoktu. Savaş yaraları henüz çok taze, insan kaybı 20 milyonla anlatılan ve endüstrisi ciddi hasara uğramış olan Sovyetler'in başka bir savaşa girişecek gücü de yoktu." diyen Criss (2013) de Akşin'le aynı fikirleri paylaşmaktadır.

Türkkaya Ataöv (2006), Sovyet tehdidinin Amerika'nın soğuk savaş politikası doğrultusunda abartıldığını, Sovyetlerin uğradığı yıkımın boyutlarını sunarak temellendirmektedir:

141 https://www.youtube.com/watch?v=9MEAFtqNTVU (Erişim Tarihi: 9 Temmuz 2016)

Levent Şahverdi Arşivi

> Sovyetler Birliği ise, savaşta aşağı, yukarı 20 milyon ölü vermişti. Savaştan sonra ilk defa nüfus sayımı yapıldığı zaman, 18 yaşın üstünde erkek sayısı sadece 31 milyon çıkmıştı. Bu 31 milyonun bir kısmı da yaralı ya da sakattı. Nazi Almanyası ve peykleri 88 milyon Sovyet yurttaşının oturduğu toprakları istila etmiş, 15 büyük kent, 1.170 küçük kent, 17.000 köy, 6 milyon yapı, 31.850 endüstri kuruluşu, 65.000 kim. demiryolu, 56.000 mil karayolu, 90.000 köprü, 10.000 elektirik istasyonu, 1.135 kömür madeni, 3.000 petrol kuyusu, 89.000 kollektif çiftlik, 2.890 makine-traktör istasyonu, 40.000 hastane, 84.000 okul, 43.000 kütüphane, 110 milyon kitap, 44.000 tiyatro, 427 müze ve 2800 kilise yıkılmış, 61 milyon büyükbaş ve 110 milyon kümes hayvanı öldürülmüştü.

Gerçekler, dünya için bir Sovyet tehdidinden daha çok bir Amerikan tehdidi olduğunu göstermekteydi. Çünkü Amerika'nın silah teknolojisi ve askeri üstünlüğünün diğer ülkelere nazaran kıyası kabil değildi. Ataöv, Truman tarafından kabineden atılan eski başkan yardımcısı Henry Wallace'den yaptığı aktarımla, dünyada eğer bir tehdit varsa, bu tehdidin Sovyetlerden değil Amerika'dan geldiğini ortaya koymaktadır:

> Henry Wallace, Sovyetlerin Amerika'ya güvenmemek için haklı sebepleri olduğunu düşünüyordu. Wallace Truman'a 23 Temmuz 1946'da bir mektup dönderdi. Mektupta; Kara ve Deniz kuvvetlerine 13 milyar dolarlık bütçe ayrılması, Bikini'de atom bombası deneylerinin yapılması, Latin Amerika'nın Amerikan araçlarıyla silahlandırılması, B29 bombardıman uçaklarının yapımından başka B36 tipinin tasarlanması ve yeryüzünde birçok noktalarda üs edinme avına çıkılmış olmasına dikkat çekerek şunu soruyordu: Rusya'nın atom bombası olsa ve bizim olmasaydı ve kıyılarımızın bin mil yakınında hava üsleri bulunsaydı ve bütün bunlardan biz yoksun olsaydık, ne hissederdik?

Gerçek şuydu: "Amerika kendi topraklarından 7 bin mil uzaklıkta üsler kurmuştu. Uzakdoğu'nun en güçlü devleti Japonya'yı ele geçirmiş, Avrupa'nın ortasındaki Almanya'ya yerleşmişti. 1946'da Amerikan askerleri bütün anakaralara ve 56 ülkeye dağılmış, 1949'a kadar 400 küsür askeri üs" kurmuş-

Levent Şahverdi Arşivi

tu (Ataöv, 2006). Hatta gönderdiği uzun telgrafla soğuk savaşı başlatan adam olarak bilinen George F. Kennan bile, sonraları, 1956'da BBC radyosuna yaptığı konuşmalarda "'Sovyetlerin Batı Avrupa'yı işgal etme olasılığının çok fazla abartıldığını' söyledi. 12 Mayıs 1965 tarihli *The Times*'ta belirtildiği gibi Cenevre Üniversitesi'nde yaptığı bir konuşmada ise 'Savaştan sonra Sovyetler Birliği ne başka ülkeleri işgal etmek istedi, ne de işgal etmeye gereksinimi vardı... Atlantik Paktı talihsiz bir girişimdi, çünkü gereksizdi'..." diyecekti (Ataöv, 2006). Criss (2013) de Kennan'ın askeri değil, siyasi ve ekonomik bir çevrelemeden yana olduğunu vurgulamakta, Truman yönetiminin çevreleme fikrini "askeri çevreleme" olarak yorumladıklarına dikkat çekmektedir.

Fakat bütün bunlar Türk yönetici, gazeteci ve aydınların pek çoğuna göre "hürriyeti korumak" içindi. Hatta Amerika, komünizm denilen özgürlük düşmanı ideolojinin zavallı halkları pençesine düşürmemesi için, kendi vatandaşının iaşesinden keserek büyük bir fedakârlığa katlanmaktaydı. Amerikan politikalarının Amerika'daki bazı siyasetçi ve düşünce adamları tarafından bile eleştirilmesine rağmen, Türkiye'de Amerika'nın "demokrasi", "özgürlük" ve "insan hakları"nın en büyük koruyucusu olduğuna ilişkin neredeyse tam bir ittifak söz konusuydu.

Türkiye konuyu tartışmanın bile "komünist propaganda"yla eşitlendiği böyle bir atmosferde NATO'ya dâhil edildi. NATO'ya girmenin bedeli ise sonraki yıllarda daha görülür hale gelecekti. Bu bedellerin en ağırı, hiç kuşkusuz, Türkiye'nin bağımsız bir ülke olmaktan çıkarılıp, Batı menfaatlerinin ileri karakolu konumuna düşürülmesiydi.

Türkiye'nin NATO'ya alındığı tarih, bir dönüm noktasıdır. 1952 Şubat ayından sonra Türkiye'deki hemen hiç bir iç ve dış siyasal gelişme NATO'dan ve Amerika'dan bağımsız değerlendirilemez. Türkiye NATO'ya kabul edildiği tarihten itibaren çok hızlı şekilde yapısal bir dönüşüm geçirmiştir. Sadece gü-

Levent Şahverdi Arşivi

venlik ve istihbarat kurumlarını değil, ekonomik ve kültürel yaşamını da Amerika'nın belirlediği bir ülke hale gelmiştir. Yıldız'ın (2001) yukarıda aktardığımız sözlerini burada yeniden hatırlamakta fayda var. Çünkü Türkiye'nin NATO'ya girmesi, Türkiye için bir "güvenlik ittifakı"ndan daha çok Avrupa/Amerika medeniyetine dâhil olmak anlamına geliyordu. Amerika, NATO'nun tartışmasız önderi, Batı medeniyetinin temsilcisiydi. Sander'in (2016) söylediği gibi, Türk siyasal elitine göre: "ABD eşittir NATO; NATO eşittir ulusal politika, dolayısıyla, ABD eşittir ulusal politika." demekti.

Türkiye uzun uğraşılardan sonra kendini Amerika'ya kanla bağlamayı başarmıştı. Türkiye'nin Batı'yla bütünleşme macerasında, NATO'ya girmenin sonuçları, NATO'ya girmek için ödediğimiz bedellerden daha dramatik, daha mahcubiyet vericidir. Sırada ikili antlaşmalar, Amerikalı uzmanların Türkiye'ye hücumu, askeri tesisler, dinleme ve izleme merkezleri, üsler, adli kapitülasyonlar, eğitim ve kültür hayatının Amerikanlaşması, darbeler, tehditler ve nihayet ambargolar vardır. Bütün bunlardan öte, Türkiye'nin Ortadoğu, Asya ve Afrika'dan koparılması, Türkiye'nin kendi benliğinden, tarihinden ve coğrafyasından koparılması vardır. 18 Şubat 1952'den sonra yaşananlar göstermiştir ki, Kore'de akan kan henüz bir başlangıçtır. Türkiye'nin ödemesi gereken daha ağır bedeller vardır.

Bunlardan ilki, NATO Antlaşmasının 3. maddesine dayanarak Amerika'nın Türkiye'yle yaptığı ikili antlaşmalardır.

Levent Şahverdi Arşivi

BEŞİNCİ BÖLÜM
İKİLİ ANTLAŞMALAR

Missouri'nin İstanbul limanına demirlemesinin üzerinden 6 yıl geçmişti. 18 Şubat 1952 tarihinden itibaren Türkiye artık bir NATO üyesiydi. Bu altı yıl içinde Türkiye Amerika'yla birer yıl arayla üç önemli antlaşma yapmıştı. Truman Doktrini çerçevesinde 12 Temmuz 1947'de Askeri Yardım Antlaşmasını, 4 Temmuz 1948'de Ekonomik İşbirliği Antlaşması'nı (Marshall yardımı) ve 27 Aralık 1949 tarihinde "Kültür Antlaşması"nı imzalamıştı. Aslında Türkiye bu antlaşmalar yoluyla zaten Amerika'nın müdahalesine açık hale getirilmişti. Türkiye NATO'ya alındıktan sonra, Amerika'yla yapılan ikili antlaşmaların sayısı arttı. Bunların içerdiği maddeler, imzalanıp yürürlüğe konulma biçimi, ikili antlaşmaların sayısı ve gizliliği gibi konular sonraki yıllarda önemli tartışma konuları arasında yer aldı.

Türkiye'nin Amerika'yla yaptığı ikili antlaşmalar, Türk-Amerikan ilişkilerinin psikolojik boyutunu kavramamızı sağlayan önemli bir örnektir. Sadece ikili antlaşmaların içerdiği maddeler yönüyle değil, bu antlaşmaların imzalanma ve yürürlüğe konulma biçimi de Türk siyasal elitine hâkim olan psikolojik iklimi yansıtıyor.

Türk-Amerikan İlişkilerinin Odak Noktası

Türkiye'nin ABD'yle yaptığı ikili antlaşmaların temel gerekçesini, Türkiye'nin ABD'den aldığı askeri ve ekonomik

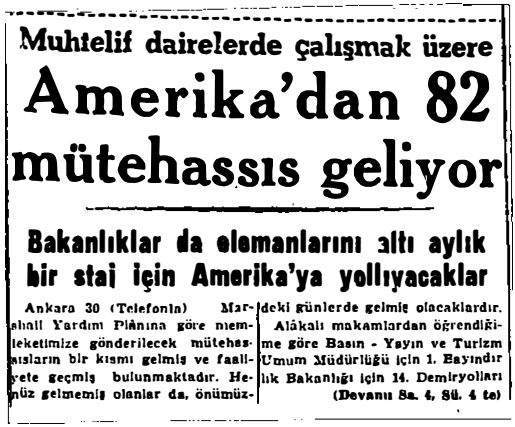
Levent Şahverdi Arşivi

yardımlar oluşturmaktadır. Bu antlaşmalar yardımın niteliği, nerelerde kullanılacağı, karşılıklı yükümlülükleri, yardımı gönderen ülkeye sağlanacak çeşitli kolaylıkları vs. kapsamaktadır. Amerika Türkiye'de askeri tesisler kurma, üs elde etme, uzman gönderme, askeri yetkililerin Amerika'da eğitilmesi, Türkiye'nin yapısal düzenine müdahale etme gibi önemli hak ve imtiyazları bu antlaşmalar yoluyla edinmiştir.[142] Yine bu antlaşmalar yoluyla ülke adeta, özellikle 1950'li yıllarda, bir uzman istilasına uğramıştır. Eski ABD Büyükelçisi McGhee (1992), bu bölümde inceleyeceğimiz, Kuvvetler Statüsü Antlaşması'ndan sonra, Türkiye'deki uzman sayısının 25 bine kadar çıktığını belirtmektedir. Bu personelin çoğu Amerikan üs ve tesislerinde görev yapıyordu. 1963 yılı itibariyle Türkiye'de Amerikan üs ve tesis sayısı 101'e çıkmıştı (Bölme, 2012). Bununla birlikte, hemen her bakanlıkta ve bazı önemli kamu kuruluşlarında Amerikalı uzmanlar istihdam edilmiş; bu uzmanlar görev aldıkları teşkilatın örgütlenme şemasından, personel istihdamına varıncaya dek söz sahibi olmuşlardır (Örnek, 2015). *Hürriyet* gazetesinin verdiği habere göre, daha 1949 yılında Türkiye'ye gelen Amerikalı uzmanların kamu kuruluşlarına yerleştiğini görüyoruz. "Amerika'dan 82 mütehassıs geliyor" başlığıyla verilen habere göre, Bayındırlık Bakanlığı'nda 14, Demiryolları'nda 5, Denizyolları'nda 8, Havayolları'nda 2, Etibank'ta 8, Gümrük ve Tekel Bakanlığı'nda 2, İstatistik Umum Müdürlüğü'nde 3, Maliye Bakanlığı'nda 2, PTT'de 5, Sümerbank'ta 8, Tarım Bakanlığı'nda 9, TMO'da 15 Amerikalı uzman görev almıştır. Haberde ayrıca muhtelif bakanlıklara mensup görevlilerin 6 aylık bir süre için ABD'ye staj görmesi için gideceği de belirtilmektedir. [143]

142 ABD-Türkiye arasındaki ilişkiler 1945 yılına gelinceye kadar daha çok eğitim ve ticaret eksenli yürümüştü. ABD ve Osmanlı arasındaki ilk Antlaşması 7 Mayıs 1830 yılında imzalanan Ticaret ve Seyr-i Sefain Antlaşmasıdır (Fendoğlu, 2002). Osmanlı dönemindeki Türk-Amerikan ilişkilerinin kapsamlı bir incelemesi için ayrıca Bkz. Çağrı Erhan, Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri, İmge Yay., 2015, İstanbul.

143 *Hürriyet*, 1 Ekim 1949.

Levent Şahverdi Arşivi

Muhtelif dairelerde çalışmak üzere

Amerika'dan 82 mütehassıs geliyor

Bakanlıklar da elemanlarını altı aylık bir staj için Amerika'ya yollıyacaklar

Ankara 30 (Telefonla) — Marshall Yardım Planına göre memleketimize gönderilecek mütehassısların bir kısmı gelmiş ve faaliyete geçmiş bulunmaktadır. Henüz gelmemiş olanlar da, önümüzdeki günlerde gelmiş olacaklardır.

Alâkalı makamlardan öğrendiğime göre Basın - Yayın ve Turizm Umum Müdürlüğü için 1. Bayındırlık Bakanlığı için 14. Demiryolları

(Devamı Sa. 4, Sü. 4 te)

12 Temmuz 1947'de yapılan antlaşmadan sonra Türkiye'ye çok sayıda Amerikalı uzman geldi. Hürriyet gazetesi 1 Ekim 1949.

M. Emin Değer (2004) *Oltadaki Balık Türkiye* isimli kitabında İlhami Soysal'ın *Yön* dergisinde yayınlanan bir yazısına dayanarak, Richard Podol'un hazırlamış olduğu rapordan bir bölümü aktarmaktadır. Podol AID[144] uzmanı olarak Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü'nde yöneticilik dersleri vermiştir. Türkiye'de çalıştığı dönemde Türkiye bürokrasisi üzerine bir rapor hazırlamıştır. Podol'un söyledikleri, Türkiye'nin yönetici profiline ilişkin önemli tespitler içermektedir:

> On yıldan fazla bir zamandır Türkiye'de faaliyette bulunan Amerikan yardım programı bir zamandan beri meyvelerini vermeye başlamıştır. Önemli mevkilerde Amerikan eğitimi görmüş bir Türk'ün bulunmadığı bir Bakanlık ya da bir İktisadi Kamu Kuruluşu hemen hemen kalmamıştır. Bu kimseler halen bulundukları örgütte "ileri güç" niteliğini taşımaktadır. Genel müdür ve müsteşarlık mevkilerinden daha büyük görevlere kısa zamanda geçmeleri beklenir. AID bütün gayretleri bu gruba yöneltmelidir. Geniş ölçüde Türk idarecilerini indoktrine etmek gerekir. Burada özellikle orta kademe yöneticiler üzerinde durmak yerindedir. Amaç bunlara yeni davranışlar kazandırmaktır. Bu grubun yakın gelecekte yüksek sorumluluk mevkilerine geçecekleri düşünü-

144 Uluslararası Kalkınma Ajansı. Amerika'nın yardım programını organize eden kuruluş.

Levent Şahverdi Arşivi

lürse bütün gayretlerin bu kimseler üzerinde toplanması mantık açısından doğrudur.

TİP Genel Başkanı M. Ali Aybar'ın 1965 yılında *Yön* dergisine verdiği bir mülakatta söyledikleri Podol'un raporunda yazdıklarını doğrular niteliktedir:

> Bugün hiçbir devlet dairesi yoktur ki doğrudan doğruya veya dolaylı olarak orada Amerika'nın gözü, kulağı ve eli bulunmasın. Bugün hiçbir ekonomik, hatta sosyal faaliyet alanımız yoktur ki Amerika'nın menfaatleri korunmasın, sesi duyulmasın. Bu sızma politikası ilk yardım antlaşmaları ile yani Truman doktrini ve Marşal planına bağlı ikili yardım antlaşmaları ile başlamıştır.[145]

Eski Amerikan başkanlarından John F. Kennedy, Aybar'ın açıklamalarından 3 yıl önce, 1962 yılında Amerikan yardımlarının amacını yoruma gerek kalmayacak açıklıkta ifade etmişti (Yetkin, 2006):

> Dış yardım, Birleşik Devletlerin dünya üzerinde etki ve kontrol elde etmesini... sağlayan bir metottur.

Senato Dış İlişkiler Komitesi tarafından 1956 yılında hazırlanan bir rapor da Amerikan yardımının amacını " (Amerikan Yardımı) bir hükümet girişimi olarak, başkalarının çıkarı için yapılan bir şey değildir. ABD ne sadaka veren bir kuruluş ne de ekonomik yardım Amerikan halkının cömert ruhunun dışarıya akmasıdır... Teknik yardım, ABD'nin dış politikasını yürütmek ve ulusal çıkarlarını dışarıda geliştirmek için mevcut araçlardan bir tanesidir." (Sander, 2016) sözleriyle açıklamaktadır. Türkiye Amerika'dan ekonomik ve askeri yardım almaya başladığı yıllarda ülkedeki elitlerin Amerika'ya bakış açısını yeniden hatırlamakta fayda var. Nadir Nadi'nin 1947 yılında *Cumhuriyet* gazetesinde yazdıkları bu bakış açısını yansıtmaktadır:

> ...Bugün yurdumuza yardım eli uzatan Amerika, bu hizmetine karşılık bizden ne toprak istiyor, ne de üs istiyor. Bu yardım hürri-

145 *Yön*, 3 Eylül 1965, sayı: 127, s. 4.

Levent Şahverdi Arşivi

yeti seven milletlerin hürriyet düşmanlarına karşı teşkilatlanması yolunda bir ileri adımdan başka bir şey değildir.

Ahmet Emin Yalman ise aynı tarihlerde "Yeni Ufuklara Doğru" başlıklı köşe yazısında ülkemize doluşmaya başlamış Amerikalıları bir melek gibi sunmakta Nadi'den pek de geri kalmamaktadır:

> Bir haftadan beri içimize birtakım Amerikalı heyetler karışmıştır. Memleketin her tarafını dolaşıyorlar. Bir doktor gözile[146] kuvvetimizi ve zaafımızı ölçüyorlar ve bünyemizi süratle zindeleştirmenin en verimli yolları hangileri olduğunu araştırıyorlar. Bu misafirler bizden acaba ne istiyorlar? Eski masallardaki tabirle sadece sağlığımızı... Çünkü dünyanın perişanlıktan kurtulması için açtıkları mücadelede bünyesi zinde ve sağlam bir Türkiye'nin çok kıymetli bir müttefik ve yol arkadaşı olduğuna inanıyorlar.[147]

"Aşkın gözü kördür" demişler. İkili anlaştmalar yoluyla Türkiye'nin kıskaca alınması bu körlüğün kendini "hürriyet, demokrasi, ilericilik ve yardım" olarak tanımladığı böyle bir atmosferde hiç de zor olmayacaktı.

Amerika'yla yapılan ikili antlaşmaların üçü 1950 yılından önce ve 12 Temmuz 1947 tarihli yardım antlaşması gereğince imzalanmıştır. En önemli antlaşmaların yer aldığı diğer antlaşmaların büyük çoğunluğu 1952-1960 yılları arasında yapılmıştır (Sander, 2016).

Kaç İkili Antlaşma Yapıldı?

Türkiye'nin Amerika'yla kaç tane ikili antlaşma yaptığı uzun yıllar netleşmemiştir. Bu antlaşmaların kaç tane olduğu, hangi alanlarda yapıldığı, kaç tanesinin gizli, kaç tanesinin meclis onayından geçirildiğine ilişkin ilk resmi açıklama Süleyman Demirel tarafından yapılmıştır. Demirel 1966'da basına yaptığı açıklamada Amerika ile NATO çerçevesinde yapılan ikili ant-

146 ABD doktor, Türkiye ise hâlâ "hasta adam" rolündedir.

147 *Vatan*, 6 Temmuz 1947

Levent Şahverdi Arşivi

laşmaların 55 civarında olduğunu söylemiştir (Bozkurt, 2008). Demirel 1970 yılında yaptığı basın toplantısında verdiği sayıyı değiştirmiş, iki ülke arasında imzalanan ikili antlaşmaların 91 adet olduğunu söylemiştir. Demirel'in açıkladığına göre, bu antlaşmalardan sadece 16 tanesi kanunla onaylanmıştır.

Amerika'nın Türkiye'yle imzaladığı ikili antlaşmaların büyük çoğunluğunun dayanağı NATO üyeleri arasında 1951 yılında imzalanan NATO Kuvvetleri Statü Sözleşmesi'nin 3. maddesi olmuştur.[148] Gerçekten de Türkiye ile Amerika arasında NATO üyeliğinden sonra Uslu'nun da (2016) belirttiği gibi "sayısı belirsiz" ikili antlaşma imzalanmıştır. Türkiye ve Amerika arasındaki ilişki öylesine hızlı gelişiyordu ki, yapılan antlaşmalardan devlet yetkililerinin bile haberi olmuyordu. Uslu'nun (2016) söyledikleri konuya ilişkin bir fikir vermektedir:

> Türk görevliler Amerikalı bir yetkili kendilerinden bir şey rica ettiğinde resmi prosedürü bile işletmeye gerek duymadan o yetkilinin isteğini yerine getirme yoluna gitmişlerdi. Öyle zamanlar olmuştu ki, Amerikalı yetkili bir Türk görevlisi talebini geri çevirdiğinde başka birine başvurmuş ve istediğini elde edebilmişti. Bunun sonucunda öyle bir sözlü ve yazılı ikili antlaşmalar ve düzenlemeler ağı ortaya çıkmıştı ki, 1960'ların ikinci yarısında bunlar bir düzenlemeye tabi tutulmak istendiğinde işin içinden çıkılamamış, antlaşmaların sayısının, metinlerinin ve hangi devlet dairesinde olduklarının tespit edilmesinde büyük güçlüklerle karşılaşılmıştır.

Demirel de yıllar sonra Çetin Yetkin'e (2010) verdiği mülakatta şöyle demişti:

> Bununla birlikte iki şeyi söylemem lazım. Türkiye, Amerika ile içli dışlı olmuştu. Münasebetler, devletten devlete olan münase-

148 NATO Antlaşması'nın 3. maddesi şöyledir (Saray, 2000): "İşbu Antlaşmasının gayelerinin daha müessir bir şekilde tahakkukunu temin için taraflar, kendi hususi vasıtalarını geliştirmek ve birbirlerine karşılıklı yardımlarda bulunmak suretiyle, münferiden ve müçtemian, devamlı ve fiili olarak hareket edip bir silahlı tecavüze karşı münferid ve müşterek mukavemet kudretlerini idame ve tezyid eyleyeceklerdir."

Levent Şahverdi Arşivi

> beti biraz aşmış bulunuyordu. Bunu nerede görüyoruz derseniz, şurada görüyoruz: antlaşmalar yapmışız, bunlar 'ikili antlaşmalar' diye sonra çok tartışılmıştır. Mesela, iki taraftan iki yüzbaşı oturmuş bir mektup imzalamışlar, bu da antlaşma olmuş. Hemen hemen yüzlerce böyle misal ortaya çıkmıştır...

Türkiye bu antlaşmaları 1960'lı yılların sonlarında tek bir antlaşma çerçevesinde toplamaya çalıştığı dönemde Dış İşleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil Senato'da, bazı antlaşmaların kaybolduğunu söylemişti (Bozkurt, 2008). Özellikle ilk yıllarda antlaşmaların alelacele yapıldığını vurgulayan Bölme (2012), ABD Dışişleri Bakanlığı'nın bile bunların takibinde zorlandığını belirtmektedir. Bakanlık, 27 Temmuz 1954'te Elçiliğe bir yazı göndermiş ve o ana kadar Türkiye'yle pek çok antlaşma yapıldığını ancak bunların tam bir dökümünün yapılamadığını belirtmişti. Türk yetkililerin de antlaşmalar hakkında tam bir bilgisinin olmadığı, Başbakan Demirel'in Cüneyt Arcayürek'e (1985) verdiği mülakatla açığa çıkıyordu:

> Bir de baktık ki, Amerika ile yapılan gizli antlaşmaların tümünü kapsayan bir dosyamız yok. Küçük rütbeli bir subayın, yüzbaşı düzeyinde bir Amerikalının imzaladığı antlaşmalardan tutun da, Türkiye'nin ABD'ye neler verdiğini içeren önemli antlaşmaların hiçbirinin metni elimizde değil.

İmzasız Antlaşmalar

O dönemde yapılan antlaşmaların tam sayısını, içerdikleri hükümleri bugün için de bilmek mümkün değildir (Bölme, 2012; Erhan, 2009). Biraz sonra ayrıntısına girdiğimizde göreceğimiz gibi, Amerika'ya çok geniş hak ve imtiyazlar tanıyan bu antlaşmaların en azından bir kısmının "ahbap-çavuş ilişkisi" içinde düzenlenip uygulanmaya konulduğunu görmek şaşırtıcı gelebilir. Ancak ne var ki, Türkiye'nin o dönem içinde bulunduğu psikolojik iklim ülke yetkililerini duygusal bir sarhoşluğa sürüklemiş gibiydi. Neye "evet" dedikleri neye imza attıkları

Levent Şahverdi Arşivi

pek önemli değildi, önemli olan Amerika'yla bağlayıcılığı olan bir ilişki geliştirmekti. Toker'in (1991) anılarını anlattığı *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları* kitabında aktardığı şu tablo söylediklerimizin abartılı olmadığını göstermek için yeterlidir:

> Amerikalıları asıl ilgilendiren, Türkiye'de üsler kurmaktı. Bunlar resmen NATO üsleri olacaktı, ama Amerikalılar yönlendireceklerdi. Kullanacaklardı. Bu üsler sonraları çok baş ağrıtacak, çok da mürekkep döktürtecekti. NATO üsleri vardı. Amerikan üsleri vardı. Bir de hiç bilinmeyen üsler vardı. Bunlar nasıl oluşmuştu?

Türk - Amerikan askerî anlaşması

Muhtemel bir tecavüz nazarı itibara alınarak Türk - Amerikan askerî anlaşmasına doğru gidildiği anlaşılıyor

Milliyet, 17 Şubat 1951

> Bir kokteyl partide bir Amerikalı subay bizim bir yüksek komutandan bir yer istemiş, ona peki denilmişti. Bu söz üzerine Amerikalılar gidip orada üs kurmuşlardı. Ne protokol, ne bir antlaşma, hatta ne bir imza, ne de bilgi... İlk günlerin dostluğu bu kadar düzeysiz, sorumsuz şekilde başlatılmıştı.[149]

Orgeneral Refik Tulga'nın söyledikleri de Toker'in yazdıklarını desteklemektedir. Tulga 1969 yılında *Devrim* gazetesine verdiği mülakatta şunları söylüyordu (Tunçkanat, 1975):

> Genel Kurmay, bir antlaşmaya dayanmadan kullanılan Sinop ve Yalova havaalanları için, Amerikalılara 'çıkın buradan' diyordu. Amerikalıların karşılığı, 'Bize müsaadeyi hükümet verdi' oluyordu. 'Peki, gösterin antlaşmayı' denilince, Amerikalılar 'antlaşma yok' demekten başka cevap bulamıyorlardı.

149 Türkiye ABD'ye karşı böylesine açık ve mutlak bir güvenle hareket ederken, SSCB'den gelen barış tekliflerini ise aynı oranda şüpheyle karşılıyordu. Bu nokta 15. Bölümde "Bir Ülke Diğer Bir Ülkeyi Niçin Yanlış Algılar?" başlığı altında ele alınmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Emekli Amiral Sezai Orkunt 1978 yılında kaleme almış olduğu *Türkiye-ABD Askeri İlişkileri* kitabında, sol bir duruştan kendini ayırarak ikili antlaşmaları eleştirmektedir. Orkunt, Amerika'nın Türk hükümetlerini kendi kamuoyları önünde zor duruma düşürecek kadar rahat davrandıklarını vurgulamaktadır. Görev yaptığı dönemde bu türden olaylara tanık olduğunu söyleyen Orkunt, Genelkurmay Başkanı'nın şifahi onayına dayanan antlaşmalardan bahsetmektedir. Orkunt'un anlattıkları dönemin ruhunu anlamamıza katkıda bulunur. Genelkurmay Başkanı ile ABD Askeri Yardım Kurulu Başkanı arasında ikili olarak haftalık toplantılar yapıldığını belirten Orkunt, bu toplantıların ABD'li yetkilinin özel müracaat ve isteklerde bulunmasını kolaylaştırdığını söylüyor. Dolayısıyla ABD'liler hiç bir bürokrasiye takılmadan en yetkili askerin ağzından çıkan sözlerle en kritik tesisleri hükümetin bile haberi olmadan kurabiliyorlarmış. Orkunt'un vermiş olduğu bir örneği onun kaleminden okuyalım:

> Amerika Birleşik Devletleri, Diyarbakır'da Pirinçlik mevkiinde, Halk arasında (Radar üssü) diye bilinen tesisin tevsiine lüzum görmüştür. ABD Yardım Kurulu Başkanı, Genelkurmay Başkanı'ndan bu tesisin tevsii [genişletme, büyütme] için talepte bulunmuş ve şifahi olarak muvafakatini almıştır...
>
> Fakat mesele, esası açıklanmadan basit bir tevsi olayı gibi gösterilmekte, sürat ve gizliliği daha kolay sağlayacağından askeri kanaldan şifahi bir onay tercih edilmiş bulunmakta idi. Oysa konu, hükümetin, yani özellikle Başbakan, Milli Savunma Bakanı ve Dışişleri Bakanlarının bilmesi ve hatta Milli Güvenlik Kurulu gündemine girmesi kadar şümullü bulunmakta idi. Bu arada, kısaca belirttiğimiz idari ve siyasi işlemler beklenmeden Amerika'dan konu ile ilgili teknik eleman Türkiye'ye gelerek radarın yeri hakkında incelemelerde bulunmuşlardır. Bu tesis için Diyarbakır'da yeni bir alanın seçilmesi, teknik mesahın yapılması, seçilen arazinin fotoğraflarının alınması birbirini izlemiştir...

Levent Şahverdi Arşivi

> Bütün bunlar kâğıt üzerinde bir antlaşma yapılmadan başlatılmış ve sürdürülmüştür. ABD Yardım Kurulu Başkanı, Türk Genelkurmay Başkanından aldığı bir oluru devletin yazılı bir belgesi olarak telakki etmiş ve kendi açısından teşebbüse geçmiştir.[150]

Sıradan bir vatandaş dahi, bir kira sözleşmesini bile dikkatlice okumadan, kendisine nasıl bir mükellefiyet yüklediğini dikkatlice incelemeden imzalamazken, Türk yöneticilerin ülkeyi askeri, ekonomik ve kültürel açıdan müstemleke durumuna düşüren bu antlaşmaları bonkörce imzalamasını kayıtsızlık, umursamazlık ya da sorumsuzlukla açıklamak yeterli midir? Gerçekte, daha sonra açıklayacağımız gibi, bu davranışın kaynağını, Türk siyasetçisine hâkim olan eziklik, aşağılık psikolojisi, Batılılaşmaya duyulan özlem, Batılı değerlere hayranlık ve belki de en önemlisi kendi tarihsel benliğine karşı duyduğu korku ve bu benlikten sıyrılıp kurtulma isteğinde aramak gerekmektedir. Onlar sadece Batı'dan gelen hemen her şeye karşı abartılı bir iyimserlik ve hayranlık duygularıyla yetişmiş değillerdi, aynı zamanda kendi tarihlerinden, kendi toplumlarından, kendi kültürlerinden, kendi dinlerinden gelen şeylere karşı da bir şüphe ve korkuyla yetişmişlerdi.

Peki, Türkiye'yi dönülmez bir yola sokan, Türkiye'nin kendi toprakları üzerindeki egemenlik haklarını sınırlandıran ve ülkeyi ağır yükümlülükler altında bırakan bu antlaşmalar neleri içeriyordu? Bu antlaşmaların bazıları bu bakımdan oldukça önemlidir. Fakat önemli olanlarının bile tamamını incelemek ayrı bir çalışmayı gerektirecektir. Bu sebeple, biz 27 Aralık 1949 tarihinde imzalanan Eğitim Komisyonu Kurulması Hakkında Antlaşma, 20 Mart 1954 tarihli Kuvvetlerin Statüsüne Ait Antlaşma, 23 Haziran 1954 tarihli Askeri Kolaylıklar Antlaşmasını kısaca inceliyoruz. 12 Temmuz 1947 tarihli Askeri Yardım Antlaşması'na Truman Doktrini'ni incelediğimiz bölümde değinmiştik.

---

150 Alıntıdaki imla hataları metnin orijinal halinde olduğu gibi bırakılmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

ABD ve Türkiye'deki Eğitim Kurumları

Eğitim kurumları Türkiye'de Batılılaşma ve modernleşmenin asıl taşıyıcı unsuru olmuştur. Yurt dışına öğrenci gönderme, yurt dışından uzman getirme ve eğitim kurumlarının Batılı eğitim sistemleri esas alınarak dönüştürülmesi şeklinde işleyen bu süreç Tanzimat'ın ilanıyla birlikte hız kazanmıştır. Tanzimat döneminde, daha çok askeri okullardan seçilen öğrenciler Paris, Viyana ve Londra gibi merkezlere gönderilmiştir.

Amerika'nın Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkileri I. Dünya Savaşı'na gelene dek daha çok ticari boyutta kalmış ve Amerika Osmanlı toprakları üzerinde ekseriyetle eğitim kurumları yoluyla etkili olmuştur. 1863 yılında kurulan Robert Kolej aynı zamanda Amerika'nın Ortadoğu'daki ilk eğitim kurumuydu. Ardından, sonraları Beyrut Amerikan Üniversitesi'ne dönüşecek olan Suriye Protestan Koleji kuruldu (Örnek, 2015). Bu tarihten sonra Amerika Anadolu'da okullar yoluyla hızlı bir biçimde örgütlendi. Uygur Kocabaşoğlu (2000) *Anadolu'daki Amerika* adlı kitabında, 1900'lü yıllara gelindiğinde İstanbul ve Anadolu'daki 400'ü aşkın okulda 17 bin 500 öğrencinin eğitim gördüğünü söylemektedir. Kocabaşoğlu, 1913-1914'lü yıllarda İmparatorluk dâhilindeki Sultani ve İdadilerde okuyan öğrenci sayısının 6 bin 800 olduğunu belirterek: "Orta ve lise düzeyindeki Amerikan misyoner okullarıyla buralarda okuyan öğrenci sayısı, hemen hemen bu tutarın yarısına yakındır!" demektedir. Amerikan misyoner okulları Antep, Arapkir, Tokat, Kayseri, Halep, Maraş, Sivas, Harput, Urfa, Antakya, İzmit, Musul, Diyarbakır, Mardin, Bitlis, Edirne ve Adana gibi merkezlerde bulunuyordu (Kocabaşoğlu, 2000). Osmanlı Devleti'nin istatistiklerine göre 1897 yılında gayr-i müslim okulların sayısının 6 bin 739 olduğu belirtilmiştir (Mutlu, 2005). 1913 yılında bu rakam 13 bin 18'e çıkmıştır, öğretmen sayısı ise 21 bin 469'dur (Canyaş ve Canyaş, 2012). Yıldırım 1904 yılı itibariyle faaliyet gösteren 465 ABD okulunda 22 bin 867 öğrencinin okuduğunu

Levent Şahverdi Arşivi

belirtmektedir (2012). Rakamların yüksekliği Osmanlı'nın son döneminde eğitim kurumları aracılığıyla kültürel hayatın nasıl hızlı bir şekilde dönüştürüldüğünü açıklamaktadır.[151]

Misyoner okullarının Osmanlı siyasetçisi, bürokratı ve düşünce adamları üzerinde önemli etkileri olmuş, onların düşünce ve davranış dünyasını şekillendirmiştir. İlber Ortaylı (2007) misyonerlik faaliyetlerinin desteklenmesi, okul, hastane ve yetimhane gibi kurumlar aracılığıyla İmparatorluğun her yerinde Amerikan yaşam tarzına ve siyasetine sempati duyan bir aydın tabakasının yetiştiğine işaret ederek demektedir:

> Bu dönemde ABD, Babıâli'yi müdahaleleriyle rahatsız eden bir devlet değildi. İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya'nın tersine, büyükelçilik düzeyinde de temsil edilmiyordu. Ancak misyonerlik faaliyetinin desteklenmesi dolayısıyla 20. yüzyıl başında Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerinde Amerikan eğitimi görmüş, Amerikan tarz-ı hayatına ve politikasına sempati duyan bir aydın tabaka yetiştirilebilmişti. Bu sayededir ki Amerika, bir ölçüde Balkanlar'da, fakat özellikle Anadolu ve en çok da Arap Ortadoğusu'nda kendi politika ve ticaretine yardımcı olacak geniş gruplar kazanmış bulunuyordu. Bu kazançta, Amerikan misyonerlerinin büyük payı vardı.

Bu aydın tabakası içinde gösterilebilecek, Üsküdar Amerikan Kız Koleji'nden mezun olan Halide Edip Adıvar ve yüksek tahsilini Amerika'da yapan Ahmet Emin Yalman gibi siyasetçi ve gazetecilerin Amerikan etkisinin Türkiye'de yaygınlaşmasında önemli etkileri olmuştur. "Robert kolej, Türkiye'nin aydın hareketine, akademik hayatına ve yönetici sınıflarının saflarına katılan çok sayıda mezun vermişti." diyen Örnek (2015) bu

151 Konuya ilişkin bir diğer kaynak da Özgür Yıldız'ın (2015) kaleme aldığı *Anadolu'da Amerikan Misyonerleri* kitabıdır. Amerikan Board Teşiklatı'na ilişkin ayrıntılı bilgiler veren Yıldız, Amerikan misyoner okullarının Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti'ndeki faaliyetlerine ilişkin detaylı veriler aktarmaktadır. Amerikan kolejlerinin Türk toplum yapısına etkilerini inceleyen bir başka çalışma da Baykal Biçer (2010) tarafından yapılmıştır. Bkz. Amerikan Kolejleri ve Bu Kolejlerin Türk Toplum Yapısına Etkileri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü

Levent Şahverdi Arşivi

okul ile Rockefeller Vakfı arasındaki işbirliğine vurgu yapmakta ve bu vakfın, Kolej'in bir yükseköğretim kurumuna dönüşmesindeki katkılarına dikkat çekmektedir. Rockefeller Vakfı, 1949 Antlaşmasından sonra da Türkiye'nin eğitim kurumları üzerinde etkili olmaya devam edecektir.

Cangül Örnek Soğuk Savaş döneminde Türkiye'deki düşünce hayatını incelediği kitabında Amerikan belgelerinde yer alan ilginç bir yazışmayı aktarmaktadır. Üsküdar Kız Koleji'yle ilgili bir yazışmada şöyle denilmektedir:

> en nüfuzlu kişiler kızlarının, körpe yaşlarında, ABD'nin etki alanına girmelerine izin vermeye istekli. Burada bu kızların gençlik gelişimi ve selameti bir Amerikan kurumu gözetiminde olacaktır. Açıktır ki, okullara gelen bu kızlar her kuşakta önde gelen adamların eşleri olacaktır ve tabii ki geleceğin liderlerinin de anneleri.

Hester D. Jenkins (2008) Amerikan Kız Koleji'nin ilk müdiresi Marry Mills Patrick'in ve Amerikan Kız Koleji'nin kuruluş hikâyesini anlattığı *Robert Kolej'in Kızları* kitabında koleje kaydolmak için Türk kızlarından sayısız talep geldiğini belirtmektedir.[152] Marry Patrick 1910 yılında "[üstelik] bunlar ne ücret istenirse ödemeye hazırlar." diye yazmıştı. Kolej Türkiye'de feminist düşüncelerin kök salmasında, feminist hareketin kuruluşu ve kurumsallaşmasında öncü bir rol oynamıştı. Hiç şüphesiz Kolej'in yetiştirmekle övündüğü isimlerin başında Halide Edip Adıvar geliyordu. Halide Hanım bir İngiliz gazetesinde yayınlanan *Türk Kadının Geleceği* başlıklı yazısında şöyle yazmıştı (Jenkins, 2008):

> İstikbaldeki kız okullarımızda İngiliz etkisinin yerleşmesi ve İngiliz lisanının öncelikli dil olarak öğretilmesi için elimizden gelenin en iyisini yapacağız... Özellikle İngiltere ve Amerika'da ziyadesiy-

152 Yılmaz (2010) ABD kültür ve yaşam tarzının Türkiye'ye yerleşmesinde Amerikan kız kolejlerinin rolünü şöyle açıklamaktadır: "ABD kültürünün Türk toplamunda içselleştirilmesi ve kalıcılaştırılması sürecinde en önemli katkılardan birini de Amerikan Kız Kolejleri yapmıştır."

Levent Şahverdi Arşivi

> le medenileşen kadınlığa bugünkü Türk kadının haykırışı şudur: Medeniyet görmemiş yerlere gidin ve bize öğretin, kenar mahallere doğru inin. İngilizlerin, Türkiye'nin dört bucağına okullar açmasını Türk anneleri sevinçle kabul edeceklerdir... Ekmek ve sudan, diğer isteklerimizden daha çok, bilgi ve Anglo-Sakson etkisini arzu ediyoruz.

Avrupa ve Amerika'ya gönderilen ya da bunların Türkiye'deki okullarında yetişen öğrenciler sonraki yıllarda Türkiye'nin aydın kuşağını temsil etmiş; ülkenin bürokrasisi ve askeriyesi içinde önemli konumlar edinmişti. 1950'li yıllara gelindiğinde ülkede zaten Amerikan kültür ve politikasının gönüllü taşıyıcılığını yapmaya hazır[153], Anglo Sakson etkisini arzu eden elit bir sınıf bulunuyordu. Bu sınıfın dışında kalan aydın, düşünce adamı ya da siyasetçiler "mürteci" ya da "komünist" yaftasıyla damgalanmış; sürülmüş, susturulmuş ya da idam sehpalarına çıkarılmıştı. 1950'lere gelindiğinde Amerikan etkisine muhalefet eden çok sınırlı bir kesim kalmıştı. Türkiye'nin içinde bulunduğu koşullar Amerika'nın ülkeye yerleşmesi için gayet uygundu. Amerika'nın Türkiye'yle yaptığı 27 Aralık 1949 tarihli antlaşma maddeleri, bu koşullar dikkate alındığında çok da şaşırtıcı değildir. Aşağıda değineceğimiz gibi, Meclis dahi, bu antlaşmayı yasalaştıran kanunun gerekçesini açıklarken "Amerika kültürünü yaymak" gibi bir ifadeyi açıkça yazmakta herhangi bir sorun görmeyecektir.

153 Türkiye'nin ekonomik kontrolüne ilişkin ünlü Thornburg Raporu'nu hazırlayan Prof. Max Thornburg raporunda Türkiye'deki Amerikan kültürünün yayılmasına ilişkin de öneriler de bulunmaktadır (Koçer, 2009): "İyi seçilmiş Amerikan kitap ve mecmualarının daha büyük sayılarda bulundurulması esaslı bir ihtiyacı karşılayacaktır. Amerikan romanları, milli bir vasıf olan yeni bilgi ve fikirleri aksettirmek veya bazı hallerde yaratmak bakımından faydalıdır. Her ne kadar kitap ve mecmualarda ileri sürülen bütün fikirler, Amerika'da bile faydalı sayılamazsa da, sağlam bir camiada iyi fikirler, kötülere her zaman galebe çalar. Bu gibi eserlerin bütün Türk şehirlerinde ve bilhassa birçok insanların İngilizce bildiği ve birçoklarının da mekteplerde öğrenmekte olduğu başlıca merkezlerin ekserisinde büyük sayıda okuyucu tarafından okunacağı şüphesizdir. Kitap ve mecmuaların muhteviyatından birçok yayınları da istifade edebilir. Türkiye'deki kitapçı ve gazeteci ve dükkânlarında bir müşteri bolluğu vardır."

Levent Şahverdi Arşivi

Eğitim Komisyonu Kurulmasına Dair Antlaşma

Türkiye ile ABD arasında savaş sonrası ilk ikili antlaşma 27 Şubat 1946 tarihinde Kahire'de imzalandı. "60 Milyon Dolarlık Kredi Antlaşması" başlığını taşıyan antlaşma (Tunçkanat, 1975) ABD tarafından verilen kredinin geri ödeme biçimine ilişkin maddesi, Türkiye'nin eğitim sistemini Amerikan kontrolüne sokmayı amaçlıyordu.

Antlaşmanın bu maddesinin ardında bugün üniversite öğrencilerimizin ve akademisyenlerimizin aşina olduğu "Fulbright" ismi vardı. Arkansas Senatörü olan J. William Fulbright II. Dünya Savaşı'nın bitiminde bir önerge hazırlamıştı. Savaş sırasında Amerikan yardımı alan pek çok ülke Amerika'ya borçlanmıştı. Fulbright'a göre Amerika, borçlu devletlerin bu borçlarını eğitim değişimi programları için kullanmalıydı. Fulbright'ın sunduğu önergenin birinci maddesi: "Yabancı hükümetler ABD'ne olan borçlarını geri ödemek yerine bu paraları kendi merkez bankalarında ulusal para birimleri ile Amerikan hükümeti adına tutmalı ve bu kaynaklar sadece bu ülkeler ile ABD arasındaki eğitim değişimlerinde kullanılmalı." demekteydi (Keskin, 2010). Fulbright'ın önerisi 1 Ağustos 1946'da Amerikan Kongresi'nde kabul edildi ve kanunlaştı.

Türkiye'nin ABD'yle imzaladığı Kredi Antlaşması'nın 3. maddesi kredinin geri ödeme biçimini şu şekilde açıklıyordu (Tunçkanat, 1975):

> Birleşik Devletler faiz dâhil olmak üzere, iş bu taksitin resmi rayiç üzerinden Türk lirası olarak tediyesini isteyebilecektir. Tediye şekilleri yukarıda belirtilen Türk Liraları T.C. Merkez Bankasında hususi bir hesaba yatırılacak ve Birleşik Devletlerin arzusuna göre:
>
> *Harsi [kültürel], terbiyevi [eğitimsel] ve insani gayelere,
>
> *Birleşik Devletler tarafından Türkiye'de kullanılan memurların ücretleri dâhil olmak üzere, Birleşik Devletlerin masraflarına tahsis edilecektir.

Türkiye Kredi Antlaşması'nın bu maddesi gereğince Amerika'yla ek bir antlaşma daha yaptı. "Eğitim Komisyo-

Levent Şahverdi Arşivi

nu Kurulması Hakkında Antlaşma" başlığıyla 27 Aralık 1949 tarihinde imzalanan bu antlaşma ile Türk eğitim sistemi Amerika'nın doğrudan etkisine açık hale geliyordu.

Amerika bu antlaşma ile Türkiye'de "Birleşik Devletler Eğitim Komisyonu" adı altında bir komisyon oluşturdu. Komisyonda 4'ü Türk 4'ü Amerikalı olmak üzere 8 üye bulunacak, Amerika'nın Türkiye Büyükelçisi bu komisyonun fahri başkanı olacaktır. Oyların eşit olması durumunda başkanın oyu belirleyici olacaktır. Komisyon ABD Dış İşleri Bakanı'na karşı sorumlu olup, isterse komisyonun kararlarını gözden geçirip değiştirme yetkisine sahip olacaktır. Tunçkanat (1975) antlaşmayı yorumlarken şunları söylemektedir:

Türk - Amerikan kültür anlaşması

Imza töreninden sonra Faik Zihni ile Amerikan büyük elçisinin hitabeleri

Devlet Bakanlığı umumi katibi Faik Zihni Akdur ile Amerika Büyük Elçisi Kültür anlaşmasını imzalıyorlar

[Yazısı ikinci sahifede]

Akşam 28 Aralık 1949

Amerikan kanunlarına göre çalışacak olan bu komisyonun ve orada görev alacak Amerikalıların neler yapacaklarını, amaçlarını, antlaşmada belirtildiği gibi, belirtilmeyen alanlarda da Amerikalılar bilecek veya yeni bir durum karşısında Dışişlerinden yeni talimat alabileceklerdir. Bu komisyona girecek dört Türk üyenin görevleri, yetkileri ve kime karşı sorumlu olacakları hakkında bir kelime dahi yoktur. Antlaşmadaki bütün hükümler, kurula-

Levent Şahverdi Arşivi

> cak olan Amerikan Eğitim Komisyonunun Türkiye'de Türk parası ile Türk Hükümetinin himayesinde, her türlü Türk denetiminin dışında, Türk Eğitimi hakkında araştırma yapması, bilgi toplaması, gerekli Amerikan memurlarını, uzman ve araştırmacı olarak okul, üniversite ve Bakanlıklara yerleştirilmesi ve benzeri faaliyetlerini kolaylaştırmak amacını sağlamak için getirilmiştir. Sözde karşılıklı olan bu antlaşma ile bağımsız bir devlet olan Türkiye'nin başkentinde Türk Eğitimi ile ilgili bir Amerikan Eğitim Komisyonu kuruluyor ve Türk Hükümetine bu komisyonun çalışmalarını kontrol ve denetleme hakkı dahi verilmiyor.

Antlaşmayı TBMM bir yasayla onayladı. Yasanın gerekçesi, ülkede Amerikan kültürünün yayılmasının amaçlandığını açıkça ifade etmekte bir beis görmüyordu (Yetkin, 2006):

> Amerikan Hükümeti, harpten sonra ordusu elinde kalan fazla malzemenin satışı için müteaaddit devletlerle antlaşmalar yapmış ve gerek bu devletleri mezkûr satışların hasılatını dolar olarak ödemek külfetinden kurtarmak, gerekse bu vesile ile Amerika kültürünü yaymak gayesiyle, antlaşmalarla tahassül eden alacakların bu memleketlerde kültürel gayelere sarfını temin edecek kültür antlaşmaları imzalamıştır.

Değer'in (2004) aktardığına göre, 1972 yılında Ortadoğu Amme İdaresi'nin *TC Devlet Teşkilatı Rehberi* başlıklı yayınında Amerikan yardımlarının amacının Amerika'daki hür müesseseleri yaşatmak olduğu belirtiliyordu:

> Birleşik Amerika'daki hür müesseseleri yaşatmanın, ancak bütün dünyaya şamil bir hürriyet davası içinde mümkün olabileceği inancı ile az gelişmiş memleketler halklarına kendi kaynaklarını geliştirmek, hayat standartlarını iyileştirmek ve sorumluluklarını anlamış idareler kurmalarını sağlamak üzere sağlam plan ve programlara dayanan iktisadi kalkınma için kendi kaynaklarını harekete geçirme çabalarına sosyal ve iktisadi alanlarda, ABD'nin diğer görevli teşkilatı arasında, yardımda bulunmaktır.[154]

154 Kaynağın orjinali için bkz.: http://www.todaie.edu.tr/resimler/ekler/83aa42bbfc47d91_ek.pdf (Erişim tarihi: 17 Mart 2017)

Levent Şahverdi Arşivi

Son verdiğimiz iki örnekte de görüldüğü gibi, gerek yasalarda, gerekse devletin resmi yayınlarında Amerikan kültürünün yaygınlaştırılması ya da Amerikan kurumlarının yaşatılması gibi hedeflerin yer alabilmiş olması Türkiye'nin Amerika'dan daha çok kendini nasıl algıladığıyla ilgili bir husustur.

Eğitim Komisyonu Antlaşması imzalandıktan sonra Türkiye'den ABD'ye ve ABD'den Türkiye'ye araştırmacı, öğretim üyesi, öğrenci ve öğretmen gönderildi. Amerika'ya gönderilen bu kişilerin önemli bir bölümü döndükten sonra Amerikan kültürünün ülkedeki gönüllü mümessilleri ve taşıyıcıları oldular. Gazeteler ABD'ye gönderilen bursiyerlerin oradaki hayatlarını sayfalarına taşıyarak Türk halkına "Amerikan rüyası"nı anlattılar. *Vatan* gazetesi Amerika'da 6 hafta kalan Emel Aktan'ın[155] izlenimlerini "altı haftalık bir peri masalı" yorumuyla veriyordu. Gazete Emel'in izlenimlerini şöyle aktarıyor:

> Ah Amerika, orası ayrı bir âlem... Zengin yer, tasasız yer. Çalışmayı da biliyorlar, eğlenmeyi de. Amerikalılar sekiz saat çalışıyor, sekiz saat uyuyor, sekiz saat eğleniyor. En iyi eğlence yerleri orada. Yalnız bir aceleceliktir gidiyor. Orada her şey rahat. Mesela benim misafir olduğum kundura fabrikatörünün evi masal köşkü gibi bir yerdi. Kocaman bir saray, kim bilir insan başına kaç oda düşüyor. Aile azasının [üyelerinin] her birinin ayrı bir otomobili var. Bunlardan başka bozulduğu zaman kullanabilmeleri için birer de yedek arabaları var. Sayısız uşaklar, mürebbiyeler, dadılar, lalalar. Doğrusunu isterseniz ben orada fazla rahattan rahatsız oldum. Geceleri dadılar gelip kollarımı, vücudumu uğdular, sonra ipeklere sarıp yatırdılar.[156]

---

155 Emel Aktan *Cumhuriyet* gazetesi'nin haberine göre ABD kültür heyetinin belirlediği kriterler çerçevesinde yüzlerce lise talebesi arasından seçilmişti. Türk basını Emel Aktan'ın seyahatini yakından takip etmiştir. Örneğin *Cumhuriyet* gazetesi 24 Haziran, 3 Temmuz, 4 Temmuz, 11 Temmuz ve 21 Ağustos 1950 tarihli nüshalarında Emel Aktan'ı haber yapmıştır.

156 *Vatan*, 23 Ağustos 1950.

Levent Şahverdi Arşivi

Amerikada Türkiyeyi temsil eden talebemiz

Truman tarafından kabul edilen Emel Aktan dün yurda döndü

Emel Aktan o dönem basının ilgi odağı olmuştu. Cumhuriyet, 21 Ağustos 1950.

Cumhuriyet gazetesi ise Amerika'da bir yıl kalan 10. sınıf öğrencisi Nil Erder'in izlenimlerini okuyucularına şu şekilde aktarıyordu:

> Dünyada nerede yaşarsa yaşasın insanlar iyidir. Kötü olanlar, iyi yerine kötüyü gösteren idarecilerdir. (...) Kaldığım evdeki ev ve mutfak eşyaları arasında buzdolabı, süpürge, çamaşır, bulaşık makinelerini saymaya ihtiyaç yok. Çünkü bunlar daha fakir Amerikan ailesinin de en doğal ihtiyaçları arasındadır. (...) Amerikan kanaatlerine göre evin her işi müşterektir ve ideal erkeğin bunları bilmesi ve becerebilmesi de şarttır.[157]

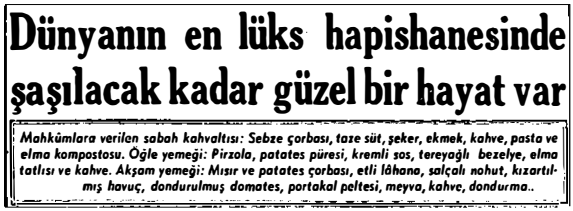
1947 yılında uygulamaya konulan ve genellikle lise son sınıf öğrencilerini kapsayan Field Service programı kapsamında 1956-1957 ders yılında Türkiye'den ABD'ye 26 öğrenci gönderilmiştir. Öğrencilerle röportaj yapan *Hayat* dergisi[158] görüş-

157 *Cumhuriyet,* 15 Ağustos 1956.

158 Şevket Rado'nun kurucusu olduğu *Hayat* dergisi ABD'de yayınlanan *Life* dergisinin ismi de dahil, içerik ve mizanpaj yönünden de taklidi olarak Türkiye'de yayınlanmıştır. Yılmaz (2010) şöyle demektedir: "*Hayat* dergisi, ABD'de 1936'dan itibaren yayınlanan '*Life* dergisi'nin benzeridir. Ad olarak da aynı olan derginin içeriği de birbirine benzemektedir. Benzer haberler sunulmakta, benzer konular üzerinde durulmaktadır. Her iki derginin kapak seçimleri bile benzer olmaktadır."

Levent Şahverdi Arşivi

meyi "Bir Amerikalı Gibi Yaşadım" başlığıyla okuyucularına sunmaktadır (Yılmaz, 2010). Demokrat Parti döneminde Türk kadının giyinme davranışının dönüşümünü inceleyen Buket Yılmaz (2010), 1950'den sonra Amerikan kültür ve yaşam tarzının Türkiye'de hızla yaygınlaştığını, bunda gazete ve dergilerin önemli bir rolü olduğunu söylemektedir.

Dünyanın en lüks hapishanesinde şaşılacak kadar güzel bir hayat var

Mahkûmlara verilen sabah kahvaltısı: Sebze çorbası, taze süt, şeker, ekmek, kahve, pasta ve elma kompostosu. Öğle yemeği: Pirzola, patates püresi, kremli sos, tereyağlı bezelye, elma tatlısı ve kahve. Akşam yemeği: Mısır ve patates çorbası, etli lâhana, salçalı nohut, kızartılmış havuç, dondurulmuş domates, portakal peltesi, meyva, kahve, dondurma..

Amerika'nın hapishaneleri bile rüyalar alemi gibidir. Vatan gazetesi, 29 Aralık 1954

1940'ların ikinci yarısından itibaren basında Amerika'yı anlatan yazılar çoğalmaya başlamıştı. 1950'lerden sonra gazete ve dergiler Amerikan kültür ve yaşam tarzını yücelten haber, röportaj, mektup ve gezi izlenimleriyle dolup taştı. Dergiler özel dosyalar hazırlıyor, gazeteler muhabirlerini ABD'ye göndererek Amerikan yaşam tarzını en ince detaylarına varıncaya dek övgüyle anlatıyordu. Reha Oğuz Türkkan[159], Altemur Kılıç, Şevket Rado, Sara Ertuğrul, Hikmet Feridun Es, Nermin Abadan gibi gazeteci ve yazarlar sadece Amerika'yı bir masal ülkesi gibi anlatmakla kalmıyor, "geri kalmışlığımızı", "acınası halimizi" de verdikleri ilginç ayrıntılar üzerinden mukayese imkânı sunuyorlardı. Bu haber ve yazılarda (Acar, 2008):

Amerika'nın köpek düşkünlüğü; kahvaltılarını nasıl yaptıkları ve kahvaltıda neler yedikleri; insanı şaşkına çeviren gökdelenleri; Empire State'de kaç asansör, kaç kuaför, kaç dans salonu, kaç sinema bulunduğu; Rockefeller Center'da kaç kişi çalıştığı; uçak koltuklarının ne kadar rahat olduğu (diş koltukları gibi yatırılabiliyormuş); Central Park'taki barometrenin ne

159 Reha Oğuz Türkkan Nihal Atsızla birlikte, Türk ırkçılığı ve Turancılık davasının önde gelen ismidir. Bir dönem aralarında "kimin kanı daha saf" gibi bir tartışma olmuştur (Karpat, 2012).

Levent Şahverdi Arşivi

kadar muazzam olduğu; Oakland Köprüsü'nde çelik tellerin ne kadar uzun olduğu (dünyayı iki defa sarabilirmiş); Chicago Gar'ına 24 saatte kaç otobüsün girdiği; Amerikalıların konserve yedikleri için sokakların yemek kokmadığı (halbuki Lübnan ve Suriyelilerin oldukları bölgelerde sokaklar yemek kokuyormuş); ABD'de verem hastalığına rastlanmadığı; diyet yapanlar için yağı alınmış sütler bulunduğu; lokantalarda servisi güzel kızların yaptığı; yolların iki tarafında yer alan reklam panolarının insanı nasıl hayran bıraktığı; Hilton Oteli'nin musluklarından akan suların ne kadar sıcak ve klorlu olduğu; Bir New Yorklunun gününü nasıl geçirdiği ve gün içinde neye ne kadar para harcadığı (kuruşuna kadar); Amerika'da dans edenlerin %55'inin kadın olduğu; taksitli satışların yaygın olduğu; New York'ta toplam kaç köpek bulunduğu ve her köpeğe kaç tane ağaç düştüğü (1954 yılı itibarıyla 272 bin 82 köpek varmış ve kentte köpek başına iki ağaç düşüyormuş); Amerika'da köpeklerin çocuklardan daha iyi beslendiği; Amerika'da köpek otellerinin ve üç bine yakın köpek kulübünün bulunduğu, her yıl "köpek güzeli" yarışmalarının yapıldığı; modası geçmiş malların Amerika'da atıldığını ve Amerikalıların bu malları sokaklardan almaya tenezzül etmediği; Amerikalıların kapılarının önünü süslemeyi pek sevdiği; Amerikalıların her şeyde olduğu gibi dünyanın en modern hapishanelerini yaptığı, hücrelerin otel odası kadar konforlu olduğu pencerelerinin yemyeşil çimenlere baktığı (insanın Türkiye'de yaşamaktansa Amerika'da hapse giresi geliyor); Amerikan kadının dünyanın en iyi giyinen kadını olduğu (bu konuda Avrupalılardan daha iyilermiş), Amerikalı kadının dağdaki erkek kadar hür, haremdeki kadın kadar nazlı, çocuk kadar fantazyalı ama bir o kadarda ilişkilerinde olgun olduğu... hayret ve hayranlıkla anlatılıyordu.

Basına Amerikan hayranlığın nasıl yansıdığını kapsamlı bir biçimde inceleyen Acar'ın (2008) çalışmasında benzeri pek çok örnek yer almaktadır. Aktarılan haber ve yazılar içinden biri

Levent Şahverdi Arşivi

hayranlığın ulaştığı boyutları göstermesi açısından ilginçtir. Hikmet Feridun Es'in *Hayat* dergisinin 15 Ağustos 1958 tarihli sayısında yer alan yazısında Es, New Yorkluların pazar günlerini nasıl geçirdiklerini anlatıyor (Akt., Acar, 2008):

> Amerikalılar için pazar, "tabiata dönüş günü"dür. Telaşlı gürültülü çalışma günlerinde New York bir tımarhane gibidir. Pazar günü ise şehrin üstüne sanki sihirli bir değnek değmiş gibi olur. Central Park'ta büyük bir şefkatle güvercinleri, sincapları besleyen gangsterlere bile rastlamak mümkündür. İnsanlar parktaki suni gölde sandal sefası yaparken ya da faytonla dolaşırken huzur doludurlar. Fıstık, mısır, dondurma satan adamlar parkta hiç eksik olmazlar. Parkın caddelerindeki trafik lambalarına bütün araçlar itaat eder.

AMERİKA KAZAN BEN KEPÇE

Pasifik kıyısından Babıâliye dönüş...

Hakikî bir Metropolis: Detroit!

HİKMET FERİDUN ES

O dönemde gazeteler ABD'yi her yönüyle tanıtan yazı dizileri yayınlıyordu.

Görüldüğü gibi Amerika'nın gangsterleri bile şefkat doludur. Hapishaneleri tatil köyü gibidir, köpekler çocuklardan daha iyi beslenmekte ve New York'ta her köpeğe iki ağaç düşmektedir.

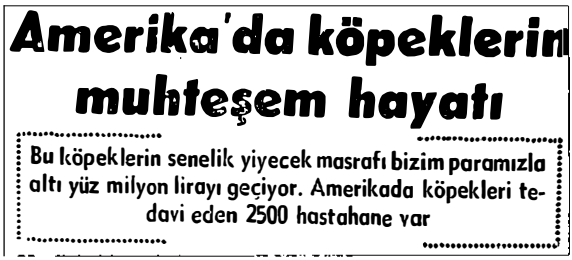
Amerika sevgisinin, sadece gazete ve dergi sayfalarında yer aldığını düşünmek yanıltıcıdır. CHP döneminde Milli Eğitim Bakanlığı'nın yayınladığı *Amerika'yı Tanıyalım* (1966) isimli kitap[160] Amerikan kadınını bizlere anlatmaktadır. Kitabın ya-

160 Kitabın ilk baskısı 1946 yılında yapılmıştır, 1966 yılında ikinci kez 5000 adet

Levent Şahverdi Arşivi

zarı İlhan Lütem'dir.[161] Amerikan kadınının 25 yaşına kadar hayatını zevk-sefa içinde geçirdiğini söyleyen Lütem'den, Amerikalı kızların bazı geceler geç saatlere kadar dışarıda dans edip eğlendiğini, hafta sonlarını ana-babasından uzakta geçirdiğini, yaz kamplarına gittiğini ve çevresindeki erkekler arasından koca adayını kendisinin seçtiğini, sevişen gençlerin evlenmek için ana-babalarının rızasını almaya gerek duymadan evlenebildiklerini öğreniyoruz. Lütem şöyle diyor:

> Amerika güzel insanlar memleketidir. Kan karışması ve spor sayesinde hemen bütün genç kızlar güzeldir. Bazı psikologlar erkeğin kadın karşısında dun [aşağı, ast] mevkide olduğunu iddia ederler. Kadının erkeğe nispetle üstünlüğü yalnız fizik sahada değil zekâ ve cinsi sahada da belirmektedir.

Amerika'da köpeklerin muhteşem hayatı

Bu köpeklerin senelik yiyecek masrafı bizim paramızla altı yüz milyon lirayı geçiyor. Amerikada köpekleri tedavi eden 2500 hastahane var

Amerika'da köpeklerin bile hayatı muhteşemdi. Sara Ertuğrul'un yazı dizisinden. Vatan gazetesi 25 Şubat 1954.

> Amerikalı kadın için aşk hayatın büyük ve yegâne meşgalesi değildir, ancak bir eğlence, bir nevi spordur. Gençliğin uzaklaştığını gösteren ilk çizgiler belirince neşeli kadın ciddileşir, fakat cevvaliyetinden kaybetmez. Evi ve ailesi ona yetmediğinden başkaları ile meşgul olması lazımdır. Karı koca dost kalmakla beraber her biri kendi âleminde yaşayan ailelere rastlanır...

---

basılmıştır. "İyi Yaşama Serisi"nden çıkan kitabın başlangıcında kuşe kâğıda tam sayfa Amerikan başkanı Harry Truman'ın fotoğrafı basılmıştır. Kuşe kâğıda basılmış Amerika'yı tanıtan başka fotoğrafların da bulunduğu kitapta, bir de eyaletlerin gösterildiği Amerika haritası katlanarak eklenmiştir.

161 Kitabın yazarı daha sonraları BM İnsan Hakları Komisyonu Genel Sekreterliği de yapmış olan Prof. Dr. İlhan Lütem'dir.

Levent Şahverdi Arşivi

> Sevişen iki genç, ana babalarının rızası olmaksızın evlenebilirler, bunun için başka bir şehre gidip papazın karşısına çıkmaları kâfidir.

Kitaba bir önsöz yazan eski başbakanlardan Prof. Nihat Erim, Amerika'yı Avrupa'yla karşılaştırmakta ve Amerika'nın üstünlüğünü "Avrupalının daha uzun yıllar hayalden hakikate geçiremeyeceği" bir durum olarak tanımlamaktadır. Amerika'yı iyi tanımadığımızdan yakınan Erim, "Bununla beraber memleketimizde de anglo-sakson âlemine karşı ilgi artmaktadır. Bu oluşu teşvik etmek her aydının ödevidir." demektedir. 1966 yılına gelindiğinde dahi, Erim'in, Amerikan kültürüne ilgiyi arttırmayı "her aydının görevi" olarak tanımlaması dikkat çekicidir.

1950'li yıllar Türkiye'de Amerikan imajının en parlak olduğu yıllardı. 1954 İzmir Fuarı'nda Celal İnce'nin doldurduğu ve parasız dağıtılan plaktaki "Dostluk Şarkısı"nın sözleri Türk-Amerikan ilişkilerinin psikolojik iklimini de yansıtmaktaydı. Şarkının sözleri şöyleydi[162]:

> Amerika, Amerika, Türkler dünya durdukça,
> Beraberdir seninle, hürriyet savaşında.
> Bu bir dostluk şarkısıdır, kardeşliğin yankısıdır,
> Kore'de olduk kan kardeşi, sönmez bu dostluğun ateşi.
> Azmimizdir hür yaşamak, dünyada sulhu sağlamak,
> Dalgalanır hep bu uğurda, istiklal aşkı ruhumuzda.
> Amerika, Amerika, Türkler dünya durdukça,
> Beraberdir seninle, hürriyet savaşında.
> Senin New York'un, yükselir göklere,
> Senin İstanbul'un, destandır dillere,
> Amerika, Amerika, Türkler dünya durdukça,
> Beraberdir seninle, hürriyet savaşında.
> Ankara ile Washington, İzmir'in ile San Francisco'n,
> Benzer derler birbirine, doyulmaz güzelliklerine.

162 Şarkı şu linkten dinlenebilir: https://www.youtube.com/watch?v=0VYs5vwBiGs (Erişim tarihi: 1 Kasım 2017)

Levent Şahverdi Arşivi

O muhteşem beldelerin, pınarların nehirlerin,
Ünlü şelalen Niyagara, haykırır gücünü dünyaya.
Amerika, Amerika, Türkler dünya durdukça,
Beraberdir seninle, hürriyet savaşında.
Senin New York'un, yükselir göklere,
Senin İstanbul'un, destandır dillere.
Amerika Amerika, Türkler dünya durdukça,
Beraberdir seninle, hürriyet savaşında.

ABD Türkiye'yle bir eğitim ve kültür antlaşması yapmamış olsaydı da, Amerika'yı Türkiye'ye taşıyacak aydın ve yönetici sınıfın Türkiye'de zaten hâlihazırda var olduğunu söylemek abartılı olmayacaktır. Ancak bu antlaşma, Amerikan hayat tarzının ve eğitim yapısının modellenmesini bir devlet politikası olarak gündeme alıyor, yasal bir zemin de sunuyordu.

Eğitim-değişim programı çerçevesinde Türkiye ve ABD arasındaki etkileşimde ABD'nin "eğitici", Türkiye'nin ise "eğitilen" konumunda olduğu malumdur. Türkiye'den gidenler ile, ABD'den gelenlerin profillerine bakıldığında bu durum açık bir şekilde görülür. 1945-1960 yılları arasında Türkiye'den ABD'ye eğitim için gidenlerin %69'unu öğrenciler oluştururken, ABD'den Türkiye'ye gelenlerin %50'sini Üniversite öğretim görevlileri, %41'ini öğretmen ve sadece %9'unu öğrenciler oluşturmuştur. 1950-60 arasında eğitim amaçlı ülkeye gelen yabancı uzmanlardan 41'i Amerikalıdır (Soran, 2010). Bu rakam yabancı uzmanların %93'üne tekabül etmekte ve Türk eğitim sisteminin Amerikalı uzmanların rehberliğinde dönüştürüldüğünü göstermektedir.[163]

1950'lerde Türkiye'deki yükseköğretim de Amerikan akademik kurumlarının belirleyiciliğinde şekillendi. O yıllara kadar Türkiye'de akademik kurumlar daha çok Alman ve Fransız kaynaklı etki altındaydı. Zaten Alman ve Fransız akademik hayatında da Amerikan etkisinin hızla arttığını belirten Örnek

163 Türkiye'den ABD'ye doğru gerçekleşen beyin göçüne ilişkin bir çalışma için Bkz. Berrak Kurtuluş, *Amerika Birleşik Devletleri'ne Türk Beyin Göçü*, Alfa Yay., İstanbul: 1999.

Levent Şahverdi Arşivi

(2015), Türkiye'deki üniversitelerin Amerikan perspektifiyle yapısal ve disipliner dönüşüme maruz kalışını kurumsal ayaklar ve sosyal bilimler üzerinden incelemiştir. 1950'li yıllarda Türk üniversitelerinde sosyoloji, psikoloji ve siyaset bilimi gibi disiplinler Amerikan menşeli bir perspektifle yeniden kurgulanmıştır. Sosyal bilimlerde deneyci ve bireyci yaklaşımlar giderek daha fazla itibar görmeye başlamıştır. Sosyal bilimlerde felsefi yönelim bir kenara atılmış, bu bilimler saha araştırması, deney gibi yöntemlerin öne çıkmasıyla sayısal/istatiksel bir niteliğe bürünmüştür. Sosyal bilimlerde yapılan araştırmalarda "ölçme" vazgeçilmez bir kıstas olarak o dönemde önem kazandı. İstatistiğin sosyal bilimler üzerindeki ağırlığı, bu alanlarda yapılan araştırmaları giderek sığlaştırdı. Derinlikten ve felsefi temelden yoksun ve bulgu üstüne bulgu yığan araştırmalar yüceltildi. Amerikan işlevselciliği ve pragmatizmi kaynaklı bu metodoloji sadece insana ve topluma "ölçülecek ve sayıya dönüştürülecek" bir birim olarak bakmak sonucunu doğurmadı, aynı zamanda Amerikan paradigmasının "bilim" gibi algılanmasına yol açtı. Bu algı, Amerikan ideolojisinin Türkiye gibi ülkelerde "bilim" olarak pazarlanmasını kolaylaştırdı.

1950'li yıllarda Amerikan modeli yeni üniversiteler kuruldu. Kurucuları arasında dönemin Başbakanı Adnan Menderes'in de yer aldığı ODTÜ bunların arasında en önemlisidir. Mümtaz Soysal (Akt., Örnek, 2015) eğitim dili İngilizce olarak belirlenen ODTÜ'nün, Batı Bloku'nun Ortadoğu politikasında Türkiye'ye yüklediği yeni misyonlarla ilişkili olduğunu belirtmektedir. Daha sonra, 1957'de, Adnan Menderes'in talebiyle Amerikan eliyle kurulan bir diğer üniversite Erzurum Atatürk Üniversitesi oldu. Bu üniversitenin kuruluşunu ABD'deki Nebreska Üniversitesi yürüttü. Atatürk Üniversitesi'nden sonra (O zamanlar Doğu Üniversitesi de deniliyordu) iki bölge üniversitesi daha kuruldu. Ege Üniversitesi 1956'da, Karadeniz Teknik Üniversitesi 1963'te eğitime başladı. Kuruluşunda Amerikan fonlarının kullanıldığı bir diğer

Levent Şahverdi Arşivi

üniversite Hacettepe Üniversitesi'ydi. Üniversitenin kurucusu İhsan Doğramacı'nın ABD'yle yakın ilişkileri vardı. Doğramacı daha sonra Türkiye'nin ilk vakıf üniversitesi olan Bilkent'i kurdu (Örnek, 2015).

Türkiye'deki eğitim kurumlarının şekillenmesinde sadece devlet organları değil, sivil kurumlar da etkiliydi. Bu kurumlardan özellikle Rockefeller Vakfı, Ford Vakfı ve Eisenhower Vakfı öne çıkıyordu.

Ford Vakfı, Türkiye'de üniversite ve enstitülere yardımlar yaparak yeni bölümlerin kurulmasına, eğitim materyallerinin sağlanmasına, ABD'li ve Türkiyeli öğretim üyelerinin üniversitelerde karşılıklı olarak ders vermelerine destek oldu, aracılık etti. Vakıf, İstanbul Üniversitesi İşletme İktisadı Enstitüsü'nün Harvard Üniversitesi'yle işbirliği yapmasına, Columbia ve Michigan Üniversiteleri ile İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi arasında öğretim üyesi değişim programına; Ankara Üniversitesi Kütüphanecilik Bölümü'nün kurulmasına aracılık etti ve pek çok orta ve yükseköğretim kurumunun ihtiyaçlarının karşılanmasında etkili oldu. Ford Vakfı, devletin kırsal kesimdeki eğitim projelerine de destek verdi. Köy öğretmenlerinin Florida Üniversitesi, İllinois Üniversitesi gibi üniversitelerde eğitim görmelerini sağladı. Milli Eğitim Bakanlığı, Türk ortaöğretiminin iyileştirilmesi amacıyla uygulamaya konulan deneme okulları için Ford Vakfı'ndan 147 bin 327 dolar destek aldı. Vakıf 1955 yılında 130 bin, 1957 yılında 30 bin, 1958 yılında 190 bin, 1959 yılında 101 bin dolar daha destek sağladı. Ayrıca Ford Vakfı, Amerikan Kız kolejine 1953 yılında 100 bin, 1958'de 250 bin, 1960'da 150 bin dolar yardımda bulundu. 1958 yılında Robert Kolej için 500 bin dolar tutarında yardımda bulundu (Keskin, 2010). Değer (2004) Ford Vakfı'nın Türkiye'de kimi bilim adamlarına farklı konularda anketler yaptırdığını belirtmektedir. Bu anketlerde sorulan soruların o toplumu tanımaya ve emperyalist politikalar için veri toplamaya yönelik olduğunu vurgulayan Değer, bu noktada ilginç bir örnek de vermektedir:

Levent Şahverdi Arşivi

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdleri Enstitüsü'nde, kentlerde ve kırsal kesimde yapılacak nüfus planlaması için hazırlanan anket soruları, bu savımıza örnek olacak niteliktedir. Sorular, kentler için ayrı, kırsal kesim için ayrı içerikte hazırlandığı gibi, kadın ve erkekler için de ayrı ayrı içeriktedir. Ve o sorularla, Türk insanının sosyal anatomisi çıkarılmak istenmiştir. Kasaba ve köylerin sosyal yapıları kadar, kentlerin ve köylerin erkek ve kadınlarının sosyal ve ruhsal yapılarının da çözümlenmesine yarayacak sorular sorulmuştur.

Bu sorulardan bir kısmı bizim sosyal ahlak ve inanç yapımız gereği yanıtlanamayacak niteliktedir. Özellikle kadınlara, köy kadınlarına sorulanlar, örneğin cinsel ilişki sırasındaki korunma yöntemleri arasında, "Erkeğin dışarı akıtması, geri çekme, Dışarı akıtmayı hiç duydunuz mu? Dışarı akıtma hakkında daha çok şey öğrenmek ister misiniz?" (Kadın İçin Soru: 173, Erkek İçin Soru: 181) gibi sorulara, kadınlarımızın yüzde doksanından yanıt alınamayacağı bilinmektedir. Ama bu soruların yanıtlarının alınamaması bile, o çevrenin sosyal ve o insanların ruhsal yapısının saptanması için önemlidir.

Bu bağlamda, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın 2009 ve 2014'de gerçekleştirilen *Türkiye'de Aile İçi Şiddet* araştırmasının da Hacettepe Nüfus Etüdleri Enstitüsü'ne yaptırdığını belirtmekte fayda var.[164]

ABD'nin 1913 yılında uluslararası ölçekte kurulan ilk vakfı olan Rockefeller Vakfı, Türkiye'deki pek çok eğitim kurumu ve akademisyene farklı yıllarda ekonomik destekte bulundu. Vakıf özellikle üniversitelerdeki araştırmacılara bireysel olarak burs verdi, onların yurt dışında eğitim almasını sağladı. Bu bağlamda Prof. Dr. Enver Ziya Karal Stanford Üniversitesi'nde eğitim alması için desteklendi. Yine Karal'a 1958'de Hollanda Bilimler Akademisi'nin hazırladığı İslâm Ansiklopedisi için

164 Bu araştırmaların tarafımızdan yapılan eleştirel bir analizi için bkz. *Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Dayalı Politika Uygulayan Ülkelerde Kadın ve Aile: İzlanda/Finlandiya/Norveç/İsveç*, SEKAM Yayınları, İstanbul, 2014; *Türkiye'de ve Dünyada Kadına Şiddet*, SEKAM ve Aile Akademisi Yayınları, 2015.

Levent Şahverdi Arşivi

5 yıl boyunca 15 bin dolar tahsis edildi. Rockefeller Vakfı özellikle İstanbul ve Ankara Üniversitesi öğretim üyelerinin projelerini ve mesleki amaçlı yaptığı ziyaretleri ekonomik olarak desteklemiştir. 1951-1960 yılları arasında Rockefeller Vakfı'nın desteklediği kişiler arasında önemli isimler vardır: İstanbul Üniversitesi'nden Zeki Velidi Togan, Ahmet Hamdi Tanpınar, Vahit Turhan, Hıfsı Timur, Ömer Lütfü Barkan, Tarık Zafer Tunaya, Berna Moran, Meliha Terzioğlu, Nezihe Öztan, Ankara Üniversitesi'nden Akdes Nimet Kurat, İhsan Doğramacı, İzzet Kandemir, Hamit Dereli, Zeki Faik Ural, Sevim Bike Örnek, İrfan Şahinbaş, Cahit Sökmen, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Zafer Paykoç, Milli Eğitim Bakanlığı'ndan Kadri Yörükoğlu, Ankara Üniversitesi'nden, Türk-Amerikan Üniversiteliler Derneği'nden Aydın Yalçın da Rockefeller Vakfı'ndan burs almışlardır. Eski Başbakanlardan Bülent Ecevit de 1957 yılında Rockefeller Vakfı'ndan aldığı bursla Amerika'da bir yıl kaldı. Rockefeller Vakfı kurumsal bazda da ekonomik yardımlarda bulunmuştur. 1956 yılında Robert Kolej'e 350 bin dolar destek veren Vakıf, 92 ülkede 250'den fazla enstitüye destek sağlamıştır (Keskin 2010).

Bir Amerikalı genç kız nasıl yaşar?

Amerikalı bir genç kız nasıl yaşar. Cumhuriyet, 4 Kasım 1950

13 Ekim 1953 yılında kurulan Eisenhower Vakfı yönetilme biçimi ve mütevelli heyetinde yer alan isimler açısından ilgi çe-

Levent Şahverdi Arşivi

kicidir. Başkanlığını genellikle bir önceki Amerikan başkanının üstlendiği mütevelli heyetinde Amerika'nın büyük şirketlerinin yöneticileri ve bazı üniversitelerin rektörleri yer almaktadır. 100'ü aşkın ülkede faaliyet gösteren Eisenhower Vakfı'nın Türkiye'deki ilk bursiyeri Süleyman Demirel'dir.[165] Bir dönem Demirel ve Rahmi Koç'un da[166] mütevelli heyetinde bulunduğu Vakfın şimdiki başkanlığını Amerikan eski Dış İşleri Bakanı Colin Powell yapmaktadır.[167] Hâlihazırda Eski ABD Dış işleri Bakanı Madeleine Albright'ın da üyesi olduğu Vakfın mütevelli heyetinde Türkiye'den Doğuş Holding'ten Ferit Şahenk, Karamancı Holding'ten Mehmet Fatih Karamancı ve Kale Holding'ten Osman Okyay yer almaktadır.[168] Vakıf özellikle kendi ülkelerinde önemli görevlerde bulunmaya aday kişileri seçerek yoğun bir programla ABD'de eğitim almasını sağlamıştır. Türkiye'den pek çok bürokrat Eisenhower programına dâhil olmuştur. Devlet Barajlar Dairesi Müdürü (1995 yılında), Verdi Limited Şirketi İdare ve Ticaret Müdürü (1956'da), Karabük Demir ve Çelik İşletmeleri Planlama Şubesi Müdürü (1957'de), Etibank Kuzeybatı Anadolu Şebeke Müdürü (1959'da) bu burstan yararlanarak ABD'ye gitmiştir (Soran, 2010).

Eğitim, ABD'nin yürüttüğü emperyal siyasetin önemli bir aracı olarak işlev görüyordu. *Higher Education* dergisinde, Nisan 1960 yılında "Eğitimin uluslararası hedeflerin ele geçirilmesinde ana amaçlardan biri olduğu" yazılmıştı (Değer, 2004). ClA Gizli Hizmetler Direktörü Richard Bissel de hazırladığı bir raporda şunları ifade etmişti:

165 http://www.hurriyet.com.tr/suleyman-demirel-dugununе-ucuncu-gun-katilabildi-29334244
(Erişim tarihi: 4 Temmuz 2017)

166 http://www.vkv.org.tr/yonetim.aspx?id=2&hl=tr
(Erişim tarihi: 4 Temmuz 2017)

167 Powel bir önceki dönem ABD yönetiminde Dışişleri Bakanlığı yapmıştır. Teamülen bir önceki Amerikan Başkanı Vakfın başkanlığını yapmaktadır, Powel istisnadır. Bu satırların yazıldığı sırada başkanlığı devam etmekteydi. Bkz. https://www.efworld.org/about-us/trustees (Son erişim: 8 Temmuz 2017)

168 https://www.efworld.org/about-us/trustees

Levent Şahverdi Arşivi

Birleşik Amerika doktrinine inandırılan ve eğitilen o ülkenin yurttaşlarından daha fazla yararlanılmalıdır... Yabancı ülkelerin yurttaşlarına ideallerimiz anlatılarak, eğitilerek ve devamlı iş önerilerek, casusluğa atılmaları için özendirilmelidir... Ancak bunlar ülkelerinin çıkarına ters işlerde kullanılmamalıdır. Amerika'ya sadık kalmaları sağlanmalıdır." (İlhan, 1981).

En Güzel Elçimizin
En Güzel Propagandası
Güler İtalyada, Türk kızlarını yaşmaklı,
feraceli zannedenlere iyi bir ders verdi
Yazan: Metin Toker

1950 yılında Türkiye güzeli seçilen Güler Arıman İtalya'da Avrupa Güzellik Yarışması'na katılmıştı. Metin Toker'in konuya ilişkin yazısından bir bölüm. Cumhuriyet, 18 Eylül 1950

Başlıca görevimiz, "müttefik bulmak" diyen Bissel, "Bunun bir örneği, ilerde ülkesinde etkili bir siyasi lider olacağı tahmin edilen politikacıları bulup Amerika'yı tanımaları için uygulanan programlardır. Ancak böyle masum programlar bile ABD hükümeti tarafından değil de resmi olmayan kuruluşlarca yürütüldüğü vakit daha başarılı olabilmektedir.". diye yazmaktadır. Bu sözler, Amerikan vakıflarının "eğitim" adı altındaki amaçlarının ne olduğunu açıklamaya yetmektedir. Bissel'in yazdıkları, ülkemizde özellikle Batılı ülkelerin desteğiyle faaliyet gösteren sivil toplum örgütlerinin amaçları hakkında da bir fikir vermektedir. ABD Savunma Bakanı Robert McNamara da 1967 yılında Amerikan Kongresi'nde yaptığı bir konuşmada: "Birleşik Devletlerdeki ve yabancı ülkelerdeki askeri okullarımızda, eğitim merkezlerimizde eğittiğimiz subaylar, Amerikalıların ne yapmak istediklerini ve nasıl düşündüklerini gayet iyi bilen kimseler olup, liderlik mevkiinde bulunmalarının ne kadar önemli olduğunu belirtmeye ayrıca gerek duymuyoruz." (Magdoff, 1997) demiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Kuvvetlerin Statüsüne Ait Antlaşma[169]

Truman Doktrini çerçevesinde 12 Temmuz 1947'de imzalanan antlaşmayla Amerika Türkiye'ye ilk resmi anlamda askeri yardımı başlatmıştır. Sander (2016) Amerikan Kongresi'nin açıklamalarına dayanarak, Amerika'nın askeri yardım programının dört amacının olduğunu belirtmektedir. Bunlar kısaca, *1.* Yardım verilen ülkelerdeki Amerikan üslerinin korunması, *2.* Yardım verilen ülke ile kolektif güvenlik antlaşmasının korunması ve yürütülmesi, *3.* Stratejik hammaddelerin korunması, *4.* Müttefik devletlerin asker gücünün arttırılması.

Bu dört amacın en ucuz bir şekilde gerçekleştirilmesi Amerika'nın temel politikasıydı. Yukarıda aktarılan amaçların zikredildiği Amerikan Kongresi'nde yapılan toplantıda Türkiye'ye ilişkin verilen bir örnek ilginçtir. Yapılan açıklamada, bir Amerikan askerinin yıllık maliyetinin 3511 dolar olmasına karşılık, bir Türk askerinin yıllık maliyeti 105 dolar ediyordu (Sander, 2016). M. Ali Birand'ın 1983 tarihinde *Milliyet* gazetesinde[170] yayınlanan Richard Burt ve Richard Perle[171] ile yaptığı söyleşide de, Burt: "Bir tek Amerikan askerini Türkiye'de tutmak bize yılda 90 bin dolara mal oluyor, oysa bir Türk askerinin Türkiye'ye maliyeti yılda 6 bin dolardır." diyecekti. Türkiye'nin NATO'ya alınmasıyla birlikte, Türk askeri, ABD'nin Ortadoğu'daki çıkarlarının korunmasında oldukça ucuza getirilmiş oluyordu.

NATO üyeleri 19 Haziran 1951 tarihinde "Kuzey Atlantik Antlaşmasına Taraf Devletler Arasında Kuvvetlerin Statüsüne Dair Sözleşme"yi imzalamıştı. Bu sözleşmeye göre üye devletler birbirilerinin topraklarında tesis kurmak, askeri ve sivil per-

169 10 Mart 1954 tarihinde kabul edilen bu antlaşma 20 Mart 1954 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanmıştır: Bkz. http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/8663.pdf

170 Milliyet Gazetesi, 24 Nisan 1983 (Bkz.http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/NATbVhylGmXta9jx77BAkg_x3D__x3D_)

171 Lakabı "Karanlıklar Prensi" olan Richard Perle, Bush yönetiminde Savunma Bakanı Yardımcısı olarak görev yapmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

sonel bulundurmak gibi haklar kazanmışlardır. Ayrıca Kuzey Atlantik Antlaşmasının 3. maddesi de ortak savunmanın etkili bir şekilde sağlanabilmesi için üye devletlerin kendi aralarında sıkı bir işbirliği yapmasını da önermekteydi. ABD bu iki belgeye ve 12 Temmuz Antlaşmasına da sıklıkla göndermede bulunarak Türkiye ile çok sayıda ikili antlaşma imzaladı (Sander, 2016). Türkiye'de bulunan ABD üsleri ve tesisleri NATO Antlaşmasının 3. maddesine dayandırılarak yapılmıştır.

Türkiye NATO'ya girdikten sonra Amerika'yla pek çok ikili antlaşma yapmıştır. Tunçkanat (1975) sadece 1954 Askeri Kolaylıklar Antlaşmasına dayanılarak 100'den fazla ikili uygulama antlaşması yapıldığını belirtmektedir. Türkiye 19 Haziran 1951 tarihli NATO üyeleri arasında gerçekleştirilen "Kuvvetlerin Statüsüne Dair Sözleşme"yi 10 Mart 1954 tarihinde 6375 sayılı kanunla onaylamıştır.

Antlaşmanın en önemli maddesi, 7. maddedir. Bu madde "Gönderen devletin askeri makamları, mevzuatlarının kendilerine bahşettiği cezai ve inzibati kaza salahiyetini, kendi askeri kanunlarına tabi bütün şahıslar hakkında kabul eden devletin ülkesinde kullanmak hakkını haizdir." hükmünü içermektedir. Bu antlaşmaya göre "resmi vazifenin ifası dolayısıyla bir fiil veya ihmalden mütevellit suçlarda" gönderen devlet kaza yetkisini öncelikli kullanma yetkisine sahip olacaktı (Sander, 2016). Buna göre Amerikalı bir asker Türkiye'de bir suç işlediğinde, bu askeri Türk yargı makamları yargılayamayacaklardır. Ancak sonraları, Amerikalı bir asker suç işlediğinde bu suçun "resmi görev" esnasında işlenip işlenmediği sorunu ortaya çıktı. Çünkü Kuvvetler Statüsü Antlaşması suçun işlendiği sırada sanığın resmi görevde olup olmadığının nasıl saptanacağı konusunda bir hüküm getirmiyordu. "Görev belgesi sorunu" olarak bilinen bu karışıklığı, Türkiye 16 Temmuz 1956 tarihli ve 6816 sayılı kanunla[172] açıklığa kavuşturmaya çalıştı. Bu kanuna dayanılarak Türk Dış İşleri Bakanlığı ve ABD Büyükelçiliği ara-

172 Kanun sayısı Uslu'nun kitabında 6818 olarak yer almaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

sında mektup teatisi yoluyla ikili bir antlaşma daha yapıldı. Bu ikili antlaşma gereğince suçun resmi vazifenin ifası sırasında ve ifası dolayısıyla işlenmiş olup olmadığını takdir etmek, gönderen devlete ait olacaktı. Ataöv'e (2006) göre, yeni yasa sorunu çözmek bir yana daha da ağırlaştırıyordu. Zira yasada "resmi görevin yerine getirilmesi dolayısıyla" ibaresinin yanına bir de "resmi görevin yerine getirilmesi sırasında" ibaresi eklenmişti. Ataöv (2006) bu ibareyi: "Yani Amerikalıdan alacağı olan biri alacağını istemeye gitse, Amerikalı da Türk'ü dövse; bu durumu "dolayısıyla" sayılamasa bile "sırasında" sayılacağı için Amerikalı yargılanamayacaktır." şeklinde yorumlamaktadır.

28 Temmuz 1956 tarihinde Türkiye ve ABD arasında yapılan nota değişimi ile görev belgesine ilişkin esaslar belirlendi. Buna göre Amerikan Askeri Yardım Kurulu Komutanı (Türkiye'de Amerikalı askerlerin bağlı bulunduğu en yüksek rütbeli komutan) suça karışan askerin, bu suçu görev sırasında veya görev dolayısıyla işlediğini gösteren bir belge imzalaması halinde, Türk resmi makamlarınca bu belge kabul edilecekti. Soruşturma hangi aşamada olursa olsun dava dosyası Amerikalı makamlara bırakılacaktı. Ayrıca bu düzenlemeye göre, Türk makamlarının görev belgesinin doğruluğunu inceleme veya buna itiraz etme hakkı da olmayacaktı (Bölme, 2012) .

Adalet Bakanlığı 31 Temmuz 1956'da Türkiye'deki adli makamlara gönderdiği bir talimatname ile konuya noktayı koyuyordu. Talimatnameye göre:

> Üst düzey Amerikan kumandanı suç işlendiği sırada suçlunun görev sırasında olduğunu bildirmesi durumunda Türk merciler suçlunun yargılanmasını Amerikalılara bırakacaklardı. (Uslu, 2916).

Böylelikle, suçlunun görev sırasında olup olmadığını belirleme yetkisi tamamen Amerikalılara bırakılıyordu. Amerikalılar Türkiye'de bir suç işlediğinde, Amerika "vazife esnasındaydı" derse Türk mahkemeleri suçluyu yargılayamayacaktı.

Levent Şahverdi Arşivi

Amerikalılar Türkiye'de pek çok suça karışmışlar ama sözü edilen sebepten dolayı Türk mahkemeleri tarafından yargılanamamıştı. Bunun en trajik örneklerinden biri Amerikalı bir yarbayın 11 askeri yaralayıp birini öldürdüğü olaydı.

5 Kasım 1959'da Amerikalı Yarbay Allen Morrison arabasıyla Cumhurbaşkanlığı muhafız alayından bir grup askerin içine dalmış, 1 askerin ölümüne 11 askerin ise yaralanmasına sebep olmuştu. Marrison "kaza" sırasında görevde olduğu gerekçesiyle Türk mahkemeleri tarafından yargılanamadı. Olayın üzerinden bir gün geçmeden Morrison serbest bırakıldı ve Amerika'ya gönderildi. Amerikan mahkemeleri Marrison'u yargılamış ve 1200 dolar para cezasına çarptırmıştı (Uslu, 2016). Morrison'un yargılanamaması bir yana, Amerika olay sırasında sinirlerinin bozulduğuna hükmederek Morrison'u bir adada tatil yapmaya göndermişti (Bölme, 2012). Türk kamuoyu ilk kez bu olayla birlikte Amerikalılara adli kapitülasyonların verildiğinden haberdar oldu.

Morrison olayı basında ses getirmişti. Ancak ondan önce de pek çok benzer olay olmuştu. Yine bu olaylardan birinde Çavuş Frank Boston, 11 Mayıs 1956'da Eskişehir'den Ankara'ya giderken beş çocuğa çarpmış ve bunlardan üçünün ölümüne neden olmuştu. Çavuş bu olay üzerine tutuklanmıştı. Ancak aynı yıl yapılan düzenlemedeki "görevli olma" tanımının genişletilmesi sebebiyle Temmuz 1956'da dava dosyası Amerika'ya geçti. Amerikan yargısının Boston hakkında verdiği karar ilginçti. Çavuş, "adam öldürmek" ve "görev mahallinini terketmekten" suçlu bulunmuş altı ay boyunca 100 (yüz) dolar ödeme cezasına çarptırılmıştı. Bu ceza da USAF (ABD Hava Kuvvetleri) Adli İnceleme Kurulu'nun delil yetersizliği sebebiyle düşürüldü. Amerika ölen çocukların ailelerine 6110 dolar tazminat ödedi (Bölme, 2012).

Levent Şahverdi Arşivi

Ankaradaki yaralama hâdisesi

Amerikalı uzman hakkında Amerikan adlî çevreleri de tahkikata başladı

Amerikan yardım heyeti uzmanlarından Morris Medley 12 yaşındaki Turan'ı motorsikletinin klaksonuyla oynadığı için pompalı tüfeğiyle yaraladı. Medley, ilk atışında isabet ettirmeyince silahını ikinci kez ateşlemişti. Hapis cezası almayan ABD'li 48 lira para cezası ve 1000 lira tazminat ödeyerek kurtuldu. Cumhuriyet, 7 Eylül 1950.

Namık Behramoğlu, 1973 yılında basılan *Türkiye Amerikan İlişkileri Demokrat Parti Dönemi* başlıklı kitabında Amerikalıların Türkiye'de İşlediği Suçlardan Basına İntikal Eden bazı suçlar hakkında bilgi vermektedir. Bunlardan bir kısmı şu şekildedir:

6 Eylül 1950: Bir Amerikalı, motosikletinin klaksonu ile oynayan çocuğu havalı tüfekle vurdu.

29 Eylül 1950: Bir çocuğu havalı tüfekle yaralayan Amerikalı 48.5 TL ceza ve 1000 TL[173] tazminata mahkum oldu.

16 Aralık 1951: Ankara'da bir Amerikan çavuşu, 14 yaşında bir Türk kızını evinde alakoymak ve kaçırmaktan yakalandı.

11 Nisan 1951: Asmalımeşçitte[174] oturan İhsan Kaynak adlı vatandaşımız Amerikan Konsolosluğuna başvurarak kızı Ay-

173 Bazı kaynaklarda 100 TL olarak geçmektedir. Bkz. *Zafer Gazetesi*, 29 Eylül 1950

174 Yazım ve imla yanlışları kitabın orjinalinde mevcut olduğu için aynı bırakılmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

selle arkadaşı Neriman'ın Colombia Heights gemisi mürettebatı tarafından Amerika'ya kaçırıldığını ihbar etti.

31 Ocak 1954: Amerikalı bir çavuş Ankara'da mermei kaçakçılığı yaparken suçüstü yakalandı.

2 Temmuz 1954: 2 Amerikalı çavuş, genelevde sarhoş bir vaziyette rezalet çıkardı.

17 Ekim 1954: Bir Amerikalı, kullandığı oto ile bir kadını ezerek öldürdü.

8 Kasım 1954: Ankara'da duvardaki Atatürk resmine çirkin hareketler yapan iki Amerikalı ile işçilerimiz kavga ederek mahkemelik oldular.

21 Kasım 1954: Samsun'da olay çıkaran 4 Amerikalı Emniyet Müdürünün emri ile serbest bırakıldı.

30 Ocak 1955: Hilton adında bir Amerikalı hava onbaşısı, Anafartalardaki bir otelde bir kadını kaçırmaya kalktı.

8 Ağustos 1955: Nichigan plakalı bir oto, bir kadına çarparak ağır şekilde yaralayıp kaçtı.

30 Ağustos 1955: Sarhoş Amerikalılara ihtarda bulunan bekçimiz, Amerikalılar tarafından dövüldü. (Samsun)

6 Eylül 1955: Otomobil ile bir genci ezerek öldüren Amerikalı bir çavuşu polis serbest bıraktı.

3 Ocak 1956: Amerikalı bir uzman, bir işçimizi otomobiliyle ezerek ölümüne sebep oldu.

17 Ocak 1956: İzmir'de NATO personelinin gümrüksüz olarak yurda sokup izinsiz sattıklara arabalara el konuldu.

17 Eylül 1956: Bir Amerikalı kendisine hizmet eden bir erimizi döverek ağır şekilde yaraladı.

4 Ekim 1956: Kocasının yanında bir Türk kadınına el ile sarkıntılık yapan Amerikalı subay, yakalandı ve serbest bırakıldı.

4 Kasım 1956: Bir Amerikalı, evlenmek vaadiyle bir kıza tecavüz etmekten yakalandı.

19 Kasım 1956: Bir Amerikalı çavuş, İzmir'de ufak bir Türk çocuğuna tecavüz etti.

17 Nisan 1958: Karamürsel'de bir Amerikalı hava polisi, kullandığı oto ile 6 yaşındaki bir çocuğa çarparak ölümüne neden oldu.

Levent Şahverdi Arşivi

20 Nisan 1958:Amerikalı bir er, İzmir'de içkili olarak bir eve tecavüz etmiş, yakalanmış ve serbest bırakılmıştır.

9 Haziran 1958: İzmir'de sarhoş 8 Amerikalı, Mehmet Çapa isimli bir vatandaşımızı feci şekilde döverek ağır yaralamışlar ve kaçmışlardır.

9 Eylül 1958: İzmir'de Amerikalı iki denizci bayrağımızı parçalarken yakalandılar.

7 Mayıs 1959: Amerikalı çavuş, otomobili ile bir çocuğu ezdi.

8 Temmuz 1959: Amerikalı petrol uzmanı, Türklüğe hakaret etti. Kendisine karşı koyan altı işçimizin de işine son verildi.

17 Ağustos 1959: Amerikalı bir subay, otomobili ile bir erimizi ezerek öldürdü.

5 Kasım 1959: Bir Amerikalı yarbay otomobili 10 erimizi ezdi. Erlerden ikisinin bacakları kesildi, birisi öldü. Yarbay görevli olduğunu isbat ettiği için yetkili makamlarca serbest bırakıldı.

Bayrak yırtmaktan sanık Amerikalılar beraat ettiler

Hususî muhabirimizden

Ankara, 9 — Geçen Cumhuriyet Bayramı gecesi İzmirdeki Denizcilik Bankasının kapısında asılı bulunan Türk bayrağını yırtmaktan sanık dört Amerikalının duruşmasına bugün Dördüncü Asliye Ceza Mahkemesinde devam edilmiştir. Hatırlarda olduğu üzere, dâva İzmirden Ankara ya nakledilmiş ve sanık Amerikalılar 1500 er lira nakdi kefaletle tahliye edilmişlerdi. Bugün dört Amerikalı, avukatları ve tercüman duruşmada hazır bulunmuşlardır. Savcı, celse sonunda sanıkların beraatlarını istemiştir. Savcı, hâdisede kast bulunmadığını, bayrağın İzmirde teş

(Devamı Sa: 7 Sü: 4 de)

Amerikalılar işledikleri suçlardan ceza almıyordu.
Vatan gazetesi, 10 Haziran 1955

6 Kasım 1959: George Ferler adındaki Amerikalı bir çavuş, Alsancak'ta tecavüz ettiği Türk kızı ile evleneceğini bildirerek yargılanmanın durmasını istedi. (Bu çavuş adı geçen kız ile

Levent Şahverdi Arşivi

evlenmiş, hapishaneden çıkmış, Amerika'ya giden kız bir süre sonra meçhul bir şekilde ölmüştür)

Kırmızı Çizgi dergisinden alınan bir haberde Amerikalıların işlediği suçların bir dökümü verilmektedir. 1959 yılı itibariyle Türkiye'de serbestçe çalışan 4 Amerikan mahkemesinin olduğunu ifade eden yazı, Amerikalıların 300'den fazla suç işlediğini belirtmektedir.[175] Amerikalılar Türkiye'de, gasptan tecavüze, kaçakçılıktan adam öldürmeye kadar pek çok suç işlemişti. 1959 yılı itibariyle ABD'li personelin işlediği suç sayısının 320'yi bulduğunu aktaran Bölme (2012) "Örnekler o kadar çoktu ki ABD Dışişleri Bakanlığı birkaç sene içinde bu olaylarla uğraşmaktan yılmıştı." demektedir.

1950'li yılların ortalarından itibaren gündeme gelen "görev belgesi sorunu" sebebiyle Türkiye, 1960'lı yılların ortalarında Johnson Mektubu'nun da ortaya çıkmasıyla daha fazla kamuoyu baskısına maruz kaldı. Türkiye ABD nezdinde, yargılama yetkisi noktasında diğer NATO üyeleriyle eşit muamele görmek için bir takım girişimlerde bulundu. ABD kendi askerinin Türk mahkemelerinde yargılanmasına hiç bir zaman izin vermedi. Türk yetkililer pek çok girişimde bulundular. Bütün bu girişimler sonucunda 24 Eylül 1968 yılında bir mutabakata varıldı. Nota değişimi yoluyla gerçekleştirilen bu antlaşma, Türkiye'nin görev belgesi sorununda nihai karar verici makam olma ısrarından vazgeçtiğini gösteriyordu. Yapılan antlaşma öncekilere göre bazı değişiklikler taşımakla birlikte son aşamada yine Amerika'yı söz sahibi kılıyordu. Yapılan antlaşmada verilen görev belgesinin "Türkiye Genelkurmay Başkanlığı tarafından kabule değer görülmesi" şartı getirilmişti. Bu şarta göre Türkiye itiraz edebilecek, Amerikan makamları bu itirazı kabul ederlerse dava Türk mahkemelerinde görülebilecekti. Fakat Genelkurmay'ın itirazı Amerikan makamları tarafından kabul edilmez ise, müzakereler yoluyla bir antlaşmaya varılma-

175 http://www.haber7.com/siyaset/haber/252715-yillarca-saklanan-buyuk-skandal (erişim tarihi: 12 Aralık 2016)

Levent Şahverdi Arşivi

ya çalışılacaktı. Antlaşma, eğer müzakereler iki ay içinde bir sonuca varmazsa, ilgili davayı Amerikan makamlarına devrediyordu. Görev belgesine ilişkin bu antlaşma günümüzde de geçerliliğini korumaktadır (Bölme, 2012).

Askeri Kolaylıklar Antlaşması

Bazı uzmanlara göre 1954 yılı Türk-Amerikan ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilmektedir (Tunçkanat, 1975). Türkiye 23 Haziran 1954 yılında imzaladığı Askeri Kolaylıklar Antlaşması ve buna bağlı olarak imzalanan diğer ikili antlaşmalarla Amerika Birleşik Devletleri'nin kontrolüne girmiş ve ABD Türkiye'de çok önemli ayrıcalıklar kazanmıştır. Türkiye ve ABD arasında imzalanan "Askeri Kolaylıklar Antlaşması" yine NATO Antlaşması'nın 3. maddesine dayanılarak imzalanmıştır. Sander (2016) "Türk kamuoyunu uzun bir süre meşgul eden 'ikili antlaşmalar' konusunun kökeni işte bu antlaşmadır." demektedir.

Dostluğumuza sabotaj

Türk - Amerikan işbirliği, bir dünya davasının en sağlam bir desteğidir. Bunu sarsmak için yapılan baltalama hareketlerine karşı her iki tarafın dikkatli ve basiretli olması gerektir.

Yazan: Ahmet Emin YALMAN

Suç işleyen Amerikalıları eleştirenleri basın komünistlerin sabotajı olarak değerlendiriyordu. Yalman'ın yazısı. Vatan gazetesi, 21 Nisan 1955.

Gizli olan ve BM'ye tescil ettirilmeyen Askeri Kolaylıklar Antlaşması, "Türkiye'de bir Amerikan Stratejik Hava Üssü'nün

Levent Şahverdi Arşivi

kurulmasını, Amerikan uçaklarının Esenboğa, Diyarbakır, Eskişehir ve İzmir havaalanlarından, Amerikan gemilerinin Türk limanlarında barınma ve tamir kolaylıklarından yararlanmalarını, çeşitli tesisler kurabilmesi için ABD'ye Türk topraklarında 'bilabedel arazi tahsis' edilmesini öngördüğü belirtilmektedir." (Ülman, 1968). Bu antlaşma, başka ikili antlaşmalarla tamamlanmış ve Amerika Türkiye'de çok geniş ve etkili bir dinleme ağı kurmuştur. Yine bu antlaşmalara dayanarak Amerika, yargı ayrıcalıkları, gümrük vergisine tabi olmayan satış kantinleri ve mağazaların açılması ve özel posta servisi kurma gibi ayrıcalıklar edinmiştir (Ülman, 1968; Uslu, 2016). Başbakan Demirel, 13 adet ikili antlaşmanın Askeri Kolaylıklar Antlaşmasına dayanılarak yapıldığını söylemiştir (Sander, 2016).

İkili Antlaşmaların İçyüzü kitabında Tunçkanat (1975) bu antlaşmaya ilişkin şu bilgileri vermektedir:

> 23 Haziran 1954 tarihli Askeri Kolaylıklar Antlaşmasına göre: Amerikalıların Türkiye'de uygun bulacakları yerlerde kuracakları üs ve tesislerin yerleri, Türk Hükümeti tarafından sağlanacaktır. Yani bunların istimlâk bedelleri Türkiye'nin bütçesinden ödenecektir. Bugüne kadar bu maksatla Türk toprakları üzerinde Amerikalılara verilen arazi 32 milyon M2'ye yaklaşmıştır. Üs ve tesislerde bulunan Amerikan Kuvvetleri de NATO'ya değil, Amerika'ya bağlıdırlar. Ve oradan emir alırlar. Adana'da bulunan incirlik hava üssü gibi müşterek kullanılan bazı tesisler 2 Ocak 1957 tarihli Türk ve Amerikan garnizon Komutanları için müşterek talimata göre yönetilir. Fakat Türkiye'de mevcut Amerikan birliklerinin antlaşmalar dışı kullanılmasından Türkiye için doğabilecek mahzurları zamanında önleyebilecek hukuki ve fiili bir teminat mevcut değildir.

Tunçkanat kitabında Türkiye'deki üslerin NATO tarafından değil, Amerikalılar tarafından yönetildiğini ve Türklerin bu üslerde kendisini bir "yabancı" gibi hissettiğini yazmaktadır. Emekli Kurmay Albay Ahmet Yıldız'ın sözleri de nettir:

Levent Şahverdi Arşivi

> Bizdeki üslerdeki ABD birlikleri de NATO'ya değil, ABD'ye bağlıdır. Türk ordusunun görevi de bunların güvenini sağlamaktır. 23 Haziran 1954 Antlaşması uyarınca, buralara girip çıkacak ABD askerlerini Türk makamları kontrol edemez. Altıncı Filo gibi küçük ABD birliklerinin Türkiye'ye girişte, izin alma zorunluluğu yok yalnız haber verirler.

1958 yılında İncirlik'i ziyaret etmek isteyen Türk gazetecilerin üsse alınmaması, Türklerin kendi ülkesinde bir yabancı muamelesi gördüğünü ortaya koyuyordu. Hâlbuki Amerikalı gazetecilerin üsse girişine izin veriliyordu. Bölme (2012) Amerikan Elçiliği'nin 1965 yılında yaptığı bir açıklamaya yer vermekte, Türkiye'de kullanılan sadece dört tesisin NATO amblemi taşıdığını, geriye kalan üslerin ise Askeri Kolaylıklar Antlaşması'na dayanılarak kullanıldığını aktarmaktadır.

Tunçkanat'a göre, Amerika 1945-54 yılları arasında Türkiye'yi çok yönlü olarak incelemiş, yönetsel ve hukuki zaaflarını değerlendirmiş, "23 Şubat 1945 ile 23 Haziran 1954'e kadar 9 yılı aşan devreyi Amerikalılar, Türkiye'de araştırma, bilgi toplama, deneme, örgütleme ve yerleşmeyi de içine alan geniş bir hazırlık devresi olarak kullanmışlardır.". Gerçekten de, Askeri Kolaylıklar Antlaşması ve buna bağlı antlaşmalar yoluyla Amerika Türkiye'de neredeyse kendi ülkesinde olduğu kadar rahat hareket edecek bir duruma gelmişti. Uslu (2016), "Amerikalılar gümrük vergilerinden ve başka vergilerden muaftılar.[176] PX (Post of Exchanges) adı verilen kendilerine ait mağazaları vardı ve kendi aralarındaki haberleşmeleri de APO (Army Postal Office) adı verilen posta servisleri vasıtasıyla

176 Türkiye ve ABD arasında 23 Haziran 1954 yılında Vergi Muafiyetleri Antlaşması imzalanmıştı. Bu antlaşması ilişkin Tuncer (2013): "...ortak savunma için Amerikalılarca yapılacak masraflardan vergi alınmamasını öngörüyordu. Ancak, hangi harcamaların ve malzemelerin ortak savunma dışında tutulacağı konusu açıkça düzenlenmemişti. Bu antlaşma hükümlerinin uygulanmasında Türk tarafı esnek davranmış, Amerikan askeri personelinin Türkiye'ye ithal ettiği eşyadan gümrük vergisi, nakliyat resmi, harç ve damga resmi alınmaması ile Amerikan tesislerinin elektrik, havagazı, akaryakıt, PTT, içki ve sigara vergilerinden muaf tutulması yoluna gidilmişti." demektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

gerçekleştiriyorlardı. Başka bir deyişle Türkiye'deki Amerikan personeli Türk resmi sisteminin dışında kalarak hemen hemen tüm faaliyetlerini gerçekleştirebiliyordu. Ancak haklarını kötüye kullanmaları Türk sistemini kötü yönde etkileyecek sonuçlar doğurmaktaydı. Bazı Amerikalılar gümrüksüz olarak Türkiye'ye soktukları büyük miktarlardaki malları bazı Türklerle de işbirliği yaparak karaborsada satıyorlardı. Yasa dışı döviz alım-satımı yapıyor ve gümrükte aranmamalarından faydalanarak Türkiye'deki tarihi eserleri yurt dışına kaçırıyorlardı." demektedir.

İncirlik Üssü üzerine yaptığı araştırmada Selin Bölme (2012) 1960'lı yılların ortalarına gelindiğinde sayıları 100'ü aşan Amerikan üs ve tesislerinin kullanımına ilişkin yapılan antlaşmaların çokluğu, belirsizliği ve gizliliği nedeniyle, hangi tesislerin ne şekilde kullanıldığını söylemenin mümkün olmadığını belirtmektedir.

Yıllar sonra, 1965 seçimlerinde Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nden milletvekili olarak Meclis'e giren Rıfat Baykal[177] Meclis kürsüsünde şunları söyledi (Akt., Uslu, 2016):

> Hiç bir tahdide tabi tutulmayan Piex (PX) malzemesinin Amerikan personeli tarafından, açıkça piyasaya sürülmesinin memleket iktisadiyatını alt üst ettiğini ilgililer hala görmüyorlar mı... Amerikan posta servisi devletimizce hiç bir kontrole tabi değildi... Yiyecek, giyecek, içecek ve ev eşyası kontrolsüz ve gümrüksüz olarak Türkiye'ye getirilir ve karaborsaya intikal ettirilir. İçinde asarı antika bulunan paketler de gene hiç bir kontrole tabi tutulmadan bu servis kanalı ile yurt dışına gönderilir. Bu suretle milli servetimiz kolaylıkla Türkiye dışına kaçırılır.

Tunçkanat (1975) Amerika'nın Türkiye'de kurduğu posta servisinin iyi ambalajlanmış, büyük sandıklar içinde Türkiye'den ABD'ye ve ABD'den Türkiye'ye eşya taşıdığını

177 27 Mayıs Darbesi'ne yüzbaşı olarak katılan Baykal, tarihe 14'ler olayı geçen vakada, tasfiye edilen 14 subaydan biridir. Baykal İsrail'e sürgüne gönderilmiş, dönüşünde Alparslan Türkeş'in kurduğu CMKP'den milletvekili seçilerek meclise girmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

belirtmekte ve bu sandıkların kontrol edilemediğinden içinde ne taşıdığını öğrenmenin zor olduğunu belirtmektedir.

"İkili Antlaşmalar Anıtı"

1960'lı yılların ortalarından itibaren ikili antlaşmalara yönelik eleştiriler artmaya başlamıştır. Amerikan askerlerinin başıboş, lakayt ve pervasız tutumları eleştirildiği gibi, Türk askerinin Amerikalı komutanlar tarafından onur kırıcı işlerde çalıştırıldığı da gazetelere yansımaya başlamıştı. Bu haberlerden birisinde 3 Şubat 1970 tarihli *Devrim* gazetesinde "Amerikalıların Pisliğini Türk Askeri Temizler!" başlıklı haber şöyleydi (Yeşilyurt, 2010):

> Avukat Rıfat Verdigil, Çorlu Beşinci kolordu Askeri Mahkemesine verdiği bir dilekçede şunu soruyordu: "Türk askerinin Amerikalılara ait abdesthaneleri temizlemekle görevlendirilmesi, ulusal onurla nasıl bağdaştırılabilir?" Fakat bu gerçekti ve Türk Sıhhî Tesisat Ekibi Çorlu'da 74. Amerikan Müfreze Komutanlığının çeşitli ayak işlerini yapmak üzere Amerikan müfrezesinin emrine verilmişti. Türk ekibinin görevleri arasında "kalorifer, mazot sobaları ile kapı, pencere, kilit vs'nin bakım, onarım ve işletmesinin yanı sıra şu da vardı: Kanalizasyonun, helanın, pisuvarların açılması, temizlenmesi, bakımı, değiştirilmesi." Bu onur kırıcı durum, şerefli Türk subaylarının da kanına dokunmuştur. Nitekim 1 Nisan 1967'de Kolordu İstihkâm Şubesi Müdürü Kurmay Albay Vedat Kanıgür, Beşinci Kolordu Komutanlığına başvurarak, Amerikalıların pisliklerini temizlemeye son verilmesini istemiştir. Kurmay Albay Vedat Kanıgür'ün görüşü şöyledir: "Amerikan müfrezesi emrinde olarak, yukarıda sayılı vazifeleri yapmakla sorumlu tutulan 22 kişilik sıhhi tesisat ekibinin hepsinin asker olması, üzerlerinde yüce Türk milletinin şeref ve haysiyetini taşıyan bir üniforma ile teçhiz edilmeleri, asla hizmetkârlık yapmaya alışmamış bir milletin temsilcileri bulunmaları sebebiyle, şeref ve onuru zedeleyici olduğu kadar, lağım ve kanalizasyon onarımı gibi süfli işlerle görevlendirilmiş olmaları da aziz Türk milletinin aziz ordusunun 22 kişilik müfrezesine layık görülecek bir vazi-

Levent Şahverdi Arşivi

fe olmadığı kanaatine varılmıştır." Bu direnme karşısındadır ki lağım temizleyiciliği Türk askerinden alınmış, [...] kadrodan üç sivile verilmiştir. Ne var ki, bu sefer Amerikalıların çöp işi ortaya çıkmıştır...

Pentagon Kalesi

Planı 300 mimar tarafından hazırlanmış olan bu muazzam bina 88 milyon dolara mal olmuştur. 7870 penceresi vardır. Bir general gece gündüz komanda mevkiinde bekler. Düşman taarruz edecek olursa bunu yıldırım süratli ile Başkan Truman'a bildirecek ve ondan alacağı emir üzerine Amerikan hava kuvvetleriyl harekete geçirecektir.

Basın Pentagon'daki pencerelerin sayısına kadar, ABD'yi yücelten bütün ayrıntıları okuyucularına aktarıyor. Hürriyet gazetesi 20 Aralık 1951.

Fazıl Hüsnü Dağlarca ikili antlaşmaları eleştirdiği "İkili Antlaşma Anıtı" şiirinde[178] Türk askerlerinin bu antlaşmalar gereğince helaları temizlemesine isyan eder. Dağlarca'ya bu şiirinden dolayı dava açılır.[179]

178 Şiir şöyleydi:

"Mehmetçik, al hela süpürgesini kavak ellerine sen,
Amerikalı silah arkadaşların istediler
Çorlu hava alanında güneş doğar doğmaz,
Gir içeri, pakla yüznumaraları güney kuzey birer birer,
İkili antlaşma bu,
Sağlık temizliğini biz yapacağız, vay babu.
Utanmadan, yürü kutsal askerlik görevine,
Yel başın, karlı atalarınca dik.
Sarı pisliği küreyen sen değilsin yöneticilerdir,
Al hela süpürgesini, kocaman ellerine, Mehmetçik.
İkili antlaşma, yokolasın,
Ova bayır, dağ taş sürer yasın.
- Ellerin ki, hu demiştir göğüs üzre, selam vermiştir alın üzre,
- Ellerin ki tutmuştur ak ekmeği.
- Ellerin ki dualarla ağarmış
- Ellerin ki bilir, tetik çekmeği.
İkili antlaşma, ergeç burda,
Boğulacaksın, burda, bu çukurda"

179 İlginçtir, Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın 1950'den önce, Missouri Gemisi için "Hoş geldin" şiiri yazmıştır. Bu, Türk-Amerikan ilişkilerinin kurulduğu yıllarda ülkede estirilen pozitif iklimin hemen herkesi kuşattığını görmek açısından dikkate değerdir. Dağlarca'nın "İkili Antlaşma Anıtı" şiiri, oluşturulan pozitif iklimin ABD çıkarlarına hizmet ettiğinin çok sonraları anlaşıldığını ortaya koymaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'de 1960'lı yılların ortalarından itibaren Amerikan karşıtlığı yükselmeye başlamıştır. Bu dönemde Türkiye halkı ülkesinde olup bitenlere daha duyarlıdır ve özellikle üniversitelerde Amerikan aleyhtarı gösteriler yaygınlaşmaya başlamıştır. Ancak, bu atmosferde Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ikinci darbesi gelir. 12 Mart 1971 tarihinde verilen muhtırayla, Türkiye 10 yıl sürecek ve bir başka darbeyle sonuçlanacak bir kargaşa ve anarşi ortamına itilir. Bu konuyu Haşhaş Krizi ve 12 Mart Muhtırası'nı anlattığımız bölümde daha ayrıntılı işliyoruz.

Fakat bu eleştiriler maalesef ikili antlaşmaların sonuçlarıyla karşılaşıldıktan sonra gelmeye başlamıştır. Bu antlaşmaların imzalandığı günlerde, ülke sırtını Amerika ve NATO'ya dayamış olmanın coşkusunu yaşıyordu. Türkiye NATO'ya girdikten sonra peş peşe ikili antlaşmalar imzalanmaya başlamıştı. O günlerde bir ilk daha gerçekleşiyor ve Celal Bayar Cumhurbaşkanı sıfatıyla Amerika'yı ziyaret ediyordu. 10 Mart 1954 tarihinde Meclis'te Kuvvetler Statüsüne Dair Antlaşma'nın onaylandığı gün, Celal Bayar da yaklaşık 40 gün süren Amerika seyahatini tamamlamış Türkiye'ye ayak basmıştı. Bayar gezisinde Amerikalılara çok önemli mesajlar vermiş, Türkiye'yi Amerikalıların ekip-biçebileceği münbit bir toprağa benzetmişti. Sonraki bölümde bu gezinin ayrıntılarına odaklanıyoruz.

Levent Şahverdi Arşivi

ALTINCI BÖLÜM

CELAL BAYAR'IN ABD ZİYARETİ

Edward Said (2008) Şarkiyatçılık'ta, Batı'ya giden Doğulu seyyahların gelişmiş bir kültürden bir şeyler öğrenmek için oraya gittiklerini söyledikten sonra, "...bu kültür karşısında şaşakalmak için oradaydılar." der. Şaşakalmışlığımızın tarihi eskidir. Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi, Rifa'a Rafi el-Tahtavi, Hayrullah Efendi[180] meşhur şaşakalanlarımızdandır. Tahtavi (1992), 1826 yılında gittiği Paris'in hemen her şeyine şaşakalmıştır; evlerine, caddelerine, yemeklerine, sokak lambalarına, kadınlarına... Fransız kadınları Mısırlı kadınlarla kıyasladığı bir yerde şöyle der:

> Zikrolunan bu tuhaflıkların hepsinin güzellik ve zerafeti, ev sahibesi kokonanın güzellik, zerafet ve nezaketiyle sona erer. Selvi boylu bu güzel kadın, bin naz ile kırıtarak tatlı sözlerle misafirlerine lutuf ve ikramda bulunur. Mısır'ın sıkıntılı evlerindeki esmer hizmetkârların ellerinden kahve çubuğu içmek ile Paris'in zarif evlerindeki bu güzelliklerin bir dakika yüzünü görmenin farkını tasavvur etmek mümkün mü?

Tahtavi'den yüzyıl kadar önce Fransa'ya giden Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi de, Fransız "avratlara" şaşakalmıştır, Sefaretname'sinde "Fransa avratların cennetidir." der (Polatçı,

180 Abdülhak Hamit Tarhan'ın babasıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

2011). Hayrullah Efendi de Paris'in güzelliklerini övmenin pek müşkül bir iş olduğunu söyler:

> Cihânın her nev' ahvâlini ta'dâd [saymak] kabildir. Fakat bu Paris'in medh-ü senâsın yâd müşküldür. (Akt., Cihangir, 2015).

Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'den yaklaşık 250 yıl kadar sonra Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Celal Bayar ABD'ye gitti. ABD'ye bu sıfatla giden ilk kişiydi. Bayar'ın ABD'ye indiğinde şaşakalacağı bir şey yoktu. Bir kısmını, bir önceki bölümde aktardığımız gibi Amerika hakkında çok şey yazılmış, çizilmiş, söylenmişti. Şaşakalınacağı kadar şaşakalınmıştı zaten. Bayar Türkiye'nin hislerini aktaracaktı sadece. İstanbul'dan ayrılırken gidiş amacını da öyle özetlemişti zaten: "Büyük dost Amerikan milletine Türk milletinin muhabbet ve hayranlığını" iletmek. İngiltere'den ayrılırken de gazetecilere, iş konuşmaya ya da yardım istemeye gitmiyorum, demişti. Ziyaret sebebi, "o harikalar diyarında.. bir kaç güzel gün geçirmek için"di. Bayar'ın Amerika ziyareti yaklaşık 40 gün sürdü. Türkiye'ye geldiği gün Meclis'te NATO Kuvvetler Sözleşmesi oylanıyordu.

NATO'nun ilk başkomutanı Alman asıllı Dwight Eisenhower 1953'te ABD başkanı seçildi. İran'da Muhammed Musaddık'ın CIA darbesiyle devrilmesinde etkin rol oynayan Eisenhower NATO'nun ilk başkomutanıydı ve bu sıfatla NATO'nun yeni üyeleri Yunanistan ve Türkiye'yi 1952'de ziyaret etmişti. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fuat köprülü ve Genelkurmay Başkanı Orgeneral Nuri Yamutla görüşmüştü. Türkiye'den ayrılırken ziyaret hakkında izlenimlerini soran gazetecilere "fevkalede" demişti (Dilek, 2010).

20 Ocak 1953'te ABD Başkanı seçilen Eisenhower, İran'da darbeyle ülkenin seçilmiş Başbakanı Muhammed Musaddık'ı devirirken, Türkiye Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ı ABD'ye da-

Levent Şahverdi Arşivi

vet etmişti. Celal Bayar ABD'yi ziyaret eden ilk Cumhurbaşkanı olacaktı. Ziyarete ilişkin Dulles'ten gelen mektup, ziyaret heyetinin 10 kişiyle sınırlanmasını ve ziyaret masraflarının Türkiye Cumhuriyeti tarafından karşılanacağını belirtiyordu. Türkiye ziyaret hazırlıklarına başladı, Celal Bayar'ın ziyaret heyetinde yer alan isimler[181] Türkiye'nin ziyarete büyük önem verdiğini gösteriyordu (Özdemir ve Karakuzu, 2015).

Celal Bayar'ın ABD ziyaretine ilişkin ilk göze çarpan husus ziyaretin uzunluğudur. Ankara'dan ayrılışıyla, Türkiye'ye ayak bastığı tarih dikkate alınırsa yaklaşık 50 gün süren bu ziyaretin 30 günü ABD'de geçirilmiştir. Bayar İstanbul'dan ayrılırken, "Büyük dost Amerikan milletine Türk milletinin muhabbet ve hayranlığını" iletmek ve "bu dost ve büyük müttefikin" yaptığı kıymetli yardımlara teşekkürlerini bildirme vazifesini üzerine almış olduğunu ifade etmiş ve şunları söylemiştir (Bilginer ve Yalçın, 1954):

> Aynı asil gayeler uğrunda mukadderat birliği yapmış olan Türkiye ve Amerika, Birleşmiş Milletler teşkilatının imanlı birer âzası olarak ve ayrıca Atlantik Paktı ailesi içinde de, birbirleriyle en sıkı bir işbirliği halindedirler.

İngiltere'den ayrılırken United Press'e verdiği beyanatta ise, "Dünyanın kuvvet kaynağı Birleşik Amerika'ya" gitmekte olduğunu belirttikten sonra: Amerika'ya iş konuşmağa veya yardım istemeye gitmiyorum... Ben dostlarımın davetine icabetle onları görmeye, onlarla hasbihal etmeye, o harikalar diyarının büyük milleti arasında güzel ve istifadeli bir kaç gün geçirmeye ve Türk milletinin dostluk ve sevgisini onlara

181 Heyette şu isimler bulunuyordu: Celal Bayar'ın eşi Reşide Bayar, Hariciye Vekâleti Kâtibi Umumi Reisi Büyükelçi Cevat Açıkalın, Washington Büyükelçisi Feridun Cemal Erkin, NATO Konseyi Türkiye Daimi Delegesi Büyükelçi Fatin Rüştü Zorlu, Korgeneral Rüştü Erdelhun, Cumhurbaşkanı Hususi Kalem Müdürü Fikret Belbez, Cumhurbaşkanı Başyaveri Kurmay Yarbay Nureddin Alpkartal, Dışişleri Vekâleti İkinci Daire Umum Müdürü Orhan Eralp, Emniyet memurları Nevzat Eralp, Reşat Hallı, Cumhurbaşkanlığı hizmetlilerinden Emin Sönmez, Hususi Kâtibe Armağan Otman ve Tercüman Vadide Pars.

Levent Şahverdi Arşivi

ulaştırmaya gidiyorum." demişti. New York'a ayak bastığında ise gazetecilerin "Amerika'da en fazla neyi görmek istersiniz?" sorusuna, "Evvela Amerikalıları, sonra da onların meydana getirmiş oldukları fevkalâde iş ve eserleri." diye cevap vermişti (Bilginer ve Yalçın, 1954).

Bayar Beyaz Saray'ın "Mukaddes Merdivenlerinde"

14 Ocak tarihinde Ankara'dan ayrılan Celal Bayar'ın ziyaretinin her bir aşaması ayrı bir törene dönüştürülmüş, basın bu ziyaretin her bir adımına büyük önem vermiştir. Vatan'dan Ahmet Emin Yalman, *Cumhuriyet*'ten Doğan Nadi, *Yeni Asır*'dan Şevket Bilgin, *Zafer*'den Mümtaz Faik Fenik, *Yeni İstanbul*'dan Habib Edip Törehan gibi gazeteciler ziyareti yerinde takip etmişlerdir. Ziyarete ilişkin yapılan haberler incelendiğinde tuhaf ayrıntıların bile verildiğini okumak ilginçtir. Örneğin 20 Ocak'ta Southampton'dan gemiyle ABD'ye geçecek olan Bayar'ın bineceği "Mauretania Transatlantiği"nin "35 bin 674 ton" olduğunu öğreniyoruz.

Yine örneğin;

Bournemouth'tan hareketten "bir saat evvel bavulların bir kamyonetle" naklediğini,

Bayar'ın kamarasında "saten kaplı iki karyola, yeşil halı ve koltukların" olduğunu,

Bayar New York rıhtımına yanaştıktan "11 dakika sonra" Türk ve Amerikan resmi yetkilerinin iltihakıyla Amerikan topraklarına ayak bastığını,

Bayar'a New York'ta tahsis edilen dairenin otelin "40. katında" olduğunu,

Bayar'ın Washington'a şehrin "en cazip noktasından" girdiğini, geçtikleri köprünün "mermer" olduğunu,

Eisenhower ve refikasının Bayar ve refikasına Beyaz Saray'ın merdivenlerinden inerek "hararetli bir şekilde" hoşgeldiniz dediklerini,

Eisenhower'ın "Bayan Bayar'ın koluna girerek" merdivenlerden çıktığını,

Levent Şahverdi Arşivi

Bayan Bayar'ın Beyaz Saray'a girerken "kollarının çiçeklerle dolu" olduğunu,

Bayar'ın George Washington'un mezarına koyduğu çelengin "kırmızı karanfil ve beyaz güllerden" yapılmış olduğunu,

Bayar'a tahsis edilen arabanın "siyah" olduğunu...

Ve bunlar gibi pek çok ayrıntının, hemen hiç birinin atlanmadan Anadolu Ajansı tarafından verilmeye çalışıldığını görüyoruz. Şüphesiz, televizyonun olmadığı o günlerde Anadolu Ajansı Amerika'nın Bayar'a ne kadar önem verdiğini bir edebiyatçı gibi tasvir ederek, halkın kafasında canlandırmasını istemiş olmalıdır. Haberlerde Amerikan caddeleri, binaları, eşyaları özel vurgularla anlatılırken, bu "ihtişamlı" ülkenin Bayar'a verdiği değer vurgulanarak "Bakınız böylesine büyük bir ülke bizim Cumhurbaşkanımıza nasıl da değer veriyor. Biz de büyük ülkeyiz." duygusunun verilmek istendiğini söyleyebiliriz. Bayar'ı taşıyan Mauretania Transatlantiği'nin 35 bin küsür ton olması, Türkiye'nin de ağırlığını veriyor gibidir... Nitekim Missouri'nin de 57 bin ton olduğu, 270 metre uzunluğundaki bu geminin İstanbul limanlarına sığamadığı da iştahla anlatılmış, ABD'nin Türkiye'ye verdiği bu "ağır" ve "uzun" değer sık sık vurgulanmıştı.

Diğer taraftan Washington ziyaretini heyecan içinde anlatan spikerin, Bayar'ın Beyaz Saray'a girişini "liderler Beyaz Saray'ın mukaddes merdivenlerinde tekrar buluşuyorlar."[182] şeklinde tasvir etmesi ilginçtir. Merdivenleri bile "mukaddes" olan Beyaz Saray'ın kendisi hakkında ne söylemeli, neler hissetmeliyiz? Gerçekten de, ziyaret "dini bir huşu" içinde sunulmuştur. Sonraki yıllarda Barış Gönüllüleri Türkiye'ye gönderilirken, *Saturday Review* dergisi bu oluşumun amacını, "Bir Müslümanın Mekke'ye yönelmesi gibi, bir insanın Washington'a bakmasını sağlayacak ideali bulmaktır." (Ataöv, 2006) şeklinde açıklamıştı. Öyle görünüyor ki, Türkiye'nin Washington'u "kıble" edinmesi, sadece bir retorik olarak ifade

182 Bkz. https://www.youtube.com/watch?v=ZH7bNhwQSvY (Erişim tarihi: 8 Mayıs 2017)

Levent Şahverdi Arşivi

edilmemiş, bunun en azından Türkiye için psikolojik alt yapısının var olduğu görülmüştü.

Ziyaretin ABD Tarafından Algılanışı

ABD'nin Türkiye'den cumhurbaşkanı düzeyinde yapılan bu ilk ziyarete büyük önem verdiği anlaşılmaktadır. Türkiye'nin Soğuk Savaş düzeninde Amerika'nın yanında fedakârca yer alması, özellikle Kore'ye asker göndererek göstermiş olduğu "fedai" tutum Amerikan basınında öne çıkmıştır. ABD, hem Müslüman kimliğiyle hem de jeopolitik konumuyla öne çıkan Türkiye'nin Ortadoğu'daki çıkarlarının korunmasındaki hayati önemini kavramıştı. Türkiye'nin gösterdiği "fedai" tutum, ABD'de takdir edilecek, ödüllendirilecekti. Türk siyasal ve kültürel elitinin bu ödüllerden çok etkileneceği açıktı. Celal Bayar'ın karşılanması için yapılan hazırlıklar Türkiye'ye verilen "önemi" yeterince yansıtıyordu. Türkiye'nin ABD tarafından önemsenmesi, ABD'nin çıkarlarına hizmet ederken, Türkiye'nin duygusal ihtiyaçlarını karşılıyordu.

New York Herald Tribune ziyaret hakkında şunları yazmıştı:

> Türkiye, komünizm aleyhinde dünya çapındaki mücadeleye kendi isteğiyle ve bütün gücüyle girmiştir... Bu arada Türkiye'nin Kore'deki mücadeleye fiilen yardımda bulunan ilk devlet olduğu da unutulmamalıdır.

New York Times'tan Mc Cormick ise şöyle demişti:

> Türkiye, Batı savunma camiasının kuvvetli bir kalesidir. Reisicumhur Celal Bayar memleketinin kalkınmasında mühim bir rolü olan Amerikan yardımından dolayı müteşekkirdir. Türkiye Rusya ile hemhudut olmasına rağmen Kremlin'den yapılan tazyikler karşısında istiklalini azimle muhafaza etmiş, Stalin'in ölümünden sonra Malenkov tarafından yapılan cazip davetlere de kanmamıştır.

1953 yılında Kruşçev, Stalin dönemindeki boğazlar ve Kars-Ardahan hakkındaki tutumlarından vazgeçtiklerini açıklamış

Levent Şahverdi Arşivi

ve Türkiye'ye el uzatmıştı. Mc Cormick Türkiye'nin bu eli itmesini övgüyle karşılamaktadır.

26 Ocak tarihli *Washington Post* gazetesinde yayınlanan bir makalede ise Celal Bayar'ın geçmişte "Genç Türkler" arasında yer aldığı belirtiliyor ve Osmanlı İmparatorluğu "fesat yuvası" olarak tanımlanıyordu (Bilginer ve Yalçın, 1954):

> Washington bu hafta, halen Türkiye Reisicumhuru olan, eski 'Genç Türklerden' birini karşılayacaktır. Kırk sene kadar evvel Türkiye sultanların idaresi altında iken Bayar fesat yuvası olan memleketlerini modernleştirmek isteyen gençlere iltihak etmiştir.

Aynı tarihli New York Times ise, Bayar'ı "Türkiye'yi garplılaştırmak hususundaki Kemalist ananenin koruyucusu" olarak tanımlıyordu. 27 Ocak 1954 tarihli *Saturday Evening Post* modern Türkiye Cumhuriyeti'nde iki ismi öne çıkarıyor ve şöyle diyordu:

> Bunlardan birincisi, eski Osmanlı İmparatorluğu'nun enkazı üzerinde yeni bir memleket tesis eden modern Türkiye'nin kurucusu Kemal Atatürk, diğeri ise bugün Reisicumhur bulunan... Celal Bayar'dır.

28 Ocak tarihli *Chicago Daily News* ise, "Amerikan prestiji Türkiye'de dünyanın herhangi bir yerindekinden daha yüksektir." diyerek Türkiye'deki Amerikan hayranlığına dikkat çekiyordu. *Christian Science Monitor* ise: "Türkler Batılılar gibi düşünmekte ve meseleleri Amerikalılar gibi müşahade etmektedirler." demekteydi.

Amerika'da yayınlanan gazeteler, Türkiye Cumhuriyeti'nin modern yapısına dikkat çektikten sonra, komünizme karşı verdiği mücadeleye vurgu yapıyor ve Kore'de Amerika'nın yanında saf tutuşundan övgüyle bahsediyordu.

Türkiye de öneminin nereden kaynaklandığının gayet iyi biliyordu. Bu sebeple, Türk yöneticiler gerekli gereksiz her ortamda Türkiye'nin Komünizmin önündeki en büyük engel olduğunu vurgulayıp durmuşlardır. Celal Bayar'ın Amerika'da

Levent Şahverdi Arşivi

çeşitli mahfillerde yaptığı konuşmalarda Türkiye'nin komünizm önünde nasıl bir engel oluşturduğunu vurgulamış, sık sık Kore'de "hür dünya" için verilen canları hatırlatmıştır. Bayar, Türkiye'nin antikomünist tutumunu vurgularken bazen, Türkiye'nin Amerika ve Batılı ülkelerden bile daha ileride olduğunu ifade etmesi ilginçtir. 28 Ocak 1954'te Amerikan Milli Basın Kulübü'nde Amerikalı gazetecilere yaptığı konuşmada Kore'yi hatırlattıktan sonra şunları söylemiştir:

> Türkiye hâlen hür dünyayı tehdit eden tehlikeyi belki ilk defa teşhis ve idrak eden memleket olmuştur. İkinci Dünya Harbi biter bitmez dünyanın bütün hür milletleri komünizmle yapılan ve harbi kazanmaya yardım eden işbirliği zihniyetinin devamlı sulhu da tahakkuk ettireceği zanniyle silahlarını bir kenara atmışlardır... Türkiye ise aradığımız mükâfatın kazanılmış olması şöyle dursun, bilakis her zaman daha uzakta olduğuna inanıyordu. Bu itibarla Türkiye ihtiyat şıkkını seçti ve muharip kuvvetlerini hazır tutmayı ihmal etmedi. Milli hâkimiyetine dokunan taleplere ilk defa kesin ve enerjik surette hayır diyen o olmuştur.

Bayar'ın sözleri elbette ki, gerçeği yansıtmıyordu. Türkiye Milli Mücadele yıllarında Sovyet Rusya'dan silah desteği almış, Atatürk'ün isteğiyle bir Komünist Parti kurdurmuştu. 1925'te Sovyet Rusya'yla bir dostluk antlaşması imzalamış, bu dostluk antlaşması Rusya'nın inisiyatifiyle yenilenmemişti. Ayrıca Türkiye Hitler'in savaşı kazanacağı düşüncesiyle, savaş yıllarında Hitlerle iyi geçinmeyi de ihmal etmemiş, savaşın yönü değişince Almanya'ya karşı kâğıt üzerinde savaş açmıştı. Bayar'ın "en antikomünist ülke biziz" mesajı şüphesiz, "komünizme karşı açtığınız savaşta sizin işinize her türlü yararız, bize daha çok yardım edin" demeye geliyordu. Nitekim Bayar, bunu konuşmasının ilerleyen kısımlarında, ilginç bir örnekle açıkça vurgulamaktadır:

> Yeni kabul edilen bir kanun yabancı sermayenin Türkiye'ye en müsait şartlar altında akmasını mümkün kılacaktır.[183] Hülasa

183 1951 yılında yayınlanan ve Demokrat Parti Hükümeti'ne verilen Amerikalı

Levent Şahverdi Arşivi

> denilebilir ki, Türkiye'ye sarfedilen her dolar münbit bir toprağa ekilmiş refah ve bereket filizleri verecek birer tohum gibidir.

Cumhurbaşkanı'nın Türkiye'yi Amerikalıların ekeceği bir toprağa benzetmesi gerçeği yansıtmakta, Türk yöneticilerin Türk-Amerikan ilişkilerini nasıl algıladığını da çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır.

Celal Bayar'ın Konuşmaları

Celal Bayar, 28 Ocak 1954 tarihinde Amerikan Milli Basın Kulübü'nde Amerikalı gazetecilerle bir araya gelmiş ve burada bir konuşma yapmıştır. Bayar konuşmasının girişinde Amerika hakkında "Beşer tarihinde tek bir milletin bütün servet ve enerjisini dünyanın dört köşesindeki memleket ve milletlere böyle asil bir surette tahsis edişinin bir eşine daha rastlanmaz." diyerek Amerika'yı, adil ve şefkatli bir baba olarak tarif etmiştir. Konuşmasında Osmanlı İmparatorluğu için "münkariz" (Soyu kesilmiş, zürriyeti bitmiş) ifadesini kullandıktan sonra şunları söylemiştir:

> [Atatürk] inkılapları sayesinde Türkiye Garp medeniyetinin maddi ve manevi kıymetlerini tamamiyle benimsemiştir.

Bayar, konuşmasında Türklerin Amerika'da daha önce pek tanınmadığından şikâyet etmiş ama bunda asıl suçlunun kendileri olduğunu belirtmiştir. Bayar'a göre, oturup Amerika'nın bizi tanımasını beklemek doğru değildir, Türklerin de kendilerini Amerika'ya tanıtmak için çalışmaları gerekmektedir.[184]

---

uzmanların Türkiye'nin iktisat politikasının nasıl şekillenmesi gerektiğini anlatan Barker Raporu'nda Türkiye'de devletin iktisadi yaşama müdahalesini sınırlandırması ve yabancı sermayenin önündeki engelleri kaldırması, koşulların yabancı sermaye için çekici duruma getirilmesi istenmektedir. Bayar gezide, bu raporda kendilerinden istenenleri gerçekleştirdiklerine sıklıkla vurgu yapmaktadır (Yetkin, 2010). Raporun başlığı şöyledir: *The Economy of Turkey- An Analysis and Recommendations for a Development Program- Report of a Mission İnternational Bank for Reconstruction and Developmen in Collobration with the Government of Turkey;* The John Jopkins Press, 1951.

184 "Kendimizi tanıtamıyoruz, anlatamıyoruz" klişesi Türk siyasetçilerin ve kül-

Levent Şahverdi Arşivi

Fakat Türklerin "reklamı sevmeyen", "mütevazı" yapısı buna bugüne kadar engel olmuştur. Bayar, sonra Kore savaşına atıfta bulunarak, bu savaşın Türkleri Amerika'ya tanıttığını söylemiştir. Bayar'ın Kore Savaşı'nı, bir "tanıtım-halkla ilişkiler" politikası olarak sunması dikkat çekicidir. Bayar, Türkiye'nin komünizmle mücadelesine değinmiş ve "İdeoloji bakımından komünist sızıntısı Türkiye'de aşılamaz bir duvarla karşılaşmıştır. Komünizm doktrinleri Türk milletinin tabiat ve düşüncelerine yabancıdır." demiştir. Bir sonraki gün Amerikan Kongre'sinde konuşacak olan Bayar, komünizmin en büyük gücünün bir ülkenin içinde bulunduğu "fakruzaruret" olduğunu söylemiş ve sözü Amerikan yardımına getirmiştir. Amerikan sermayedarlarının ihtiraslarını da okşamayı ihmal etmeyen Bayar, "Türk milletinin satınalma kudretinin artması ve hayat standardının yükselmesiyle memleket mamul maddeler ve istihlak maddeleri için büyük bir pazar haline gelecektir." diyerek, Türkiye'nin aynı zamanda kârlı bir alış-veriş merkezi olabileceğine işaret etmiştir.

Bayar konuşmasında NATO'nun rolüne ilişkin de ilginç açıklamalar yapmıştır. Ona göre NATO "hür milletlerin" en büyük savunma gücü olmakla birlikte hala bu paktta gedikler mevcuttur. Ortadoğu'daki boşluğa dikkat çeken Bayar şunları söylemiştir:

> Bununla beraber şunu kabul etmeliyiz ki Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı ile de iş bitmiş değildir. Topyekün bir tehlike altındayız. Ve binaenaleyh dünya ölçüsünde düşünmek lazımdır. Hâlbuki Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı müşterek cephenin hayati de olsa ancak bir parçasının emniyetini sağlamaktadır. Bu cephede ihtimamla ve müessir surette kapatılması gereken geniş gedikler hala mevcuttur.

türel elitlerinin güçlü bir sendromudur. Bayar, bir taraftan ABD'de Türklerin yeterince tanınmadığına hayıflanmakta, diğer taraftan da burada da suçun kendilerinde olduğunu (şüphesiz, ABD'yi suçlaması beklenemez) belirtmektedir. Ne var ki, ABD'nin Türkiye'yi ve Türkleri tanımadığı da gerçeği yansıtmamaktadır. Bilakis, ABD'nin o günlerde Türkiye'deki etkililiğine bakılırsa, Türkleri gayet iyi tanıdığı görülecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu ihtiyacın kuvvetle idrakidir ki, Türkiye'nin dış siyasetine bölge tertiplerinin meydana getirilmesi için sabırlı ve gayretli bir surette çalışmak yolundaki istikametini vermiştir.

Bugün müşterek cephede en fazla göze batan boşluk ihtimal Ortaşark mıntıkasıdır. Kuzey Atlantik müdafaa sisteminin bu hayati şark cenahının mütecavizin haris gözlerine çok cazibeli görünen petrol menbalariyle[185] halen hür dünyanın savunma tertipleri dışında kalmış olması, düşünceleri sulh ve emniyet olan bütün milletlerin endişe kaynağı olmalıdır.

Türkiye, 1950'li yıllar boyunca Amerika'yla kurduğu ilişkilerde "Rus tehdidini" sıklıkla işleyerek, kendi jeo-politik konumunu pazarlamaya çalışmıştır. Bayar bu konuşmayı yaptığında Amerika'nın Ortadoğu'ya girme planları zaten uygulamaya konulmuştu. Amerikan Dış İşleri Bakanı John Foster Dulles 9 Mayıs 1953'te Mısır, İsrail, Ürdün, Suriye, Lübnan, Irak, Suudi Arabistan, Hindistan, Pakistan, Yunanistan, Libya ve Türkiye'yi kapsayan ve 20 gün süren bir gezi yapmış, NATO ve SEATO arasında kalan Ortadoğu'nun çevreleme politikasına nasıl dâhil edilebileceğinin koşullarını araştırmıştı. Dulles bu geziden sonra "Kuzey Kuşağı" projesini ortaya atmış ve daha sonra Türkiye'nin öncülüğünde, Bayar bu konuşmayı yaptıktan yaklaşık bir yıl sonra Bağdat Paktı kurulmuştur. Bayar, yukarıda aktardığımız ifadeleriyle, Türkiye'nin bu projede öncü rol oynayabileceğine yeniden dikkat çekmektedir.

Bayar, Amerika'da yaptığı konuşmalarda Türkiye'nin imzalamış olduğu Balkan Paktı'na[186] da sık sık göndermede bu-

185 ABD Dışişleri Bakanı Dulles yaklaşık 1 yıl önce, 27 Ocak 1953'de yaptığı konuşmada, "Bu bölge dünyanın bilinen en büyük petrol rezervine sahiptir." demişti (Kürkçüoğlu, 2010; Umar, 2013).

186 Yugoslavya'nın 1948'de Kominform'dan ihraç edilmesinden sonra Tito'nun SSCB'yle arası soğumuştu. Menderes Yunanistan'ın da içinde olduğu bir pakt kurmak için aktif bir çaba gösterdi. 28 Şubat 1953 yılında kurulan pakt, Yunanistan'la yaşanan Kıbrıs sorunu ve Kruşçev'in Yugoslavya'ya karşı sıcak yaklaşımı gibi sebebplerle 1960 yılında dağıldı. Balkan Paktı, Bağdat Paktı'nın "Batı'daki kardeşi" olarak yorumlanıyordu (Bağcı, 2011). Balkan Paktı'nın fikir babası olarak Fatin Rüştü Zorlu gösterilmektedir (Günver, 1985).

Levent Şahverdi Arşivi

lunmuştur. Pakta ilişkin konuşurken Yunanistan'a dair yaptığı değerlendirmeler de oldukça ilginçtir. Bayar şöyle demektedir:

> Bu binanın dayandığı sağlam temel civanmert komşusu ve müttefiki Yunanistan ile Türkiye arasındaki hakiki antlaşma ve sıkı kardeşlik, dostluktur...
>
> Mazideki faydasız kavga ve münazaaların hatıralarını ebediyen gömen ve mukadderatlarını, kökleri halkın derinliklerine kadar uzanmış devamlı bir ittifak ve kardeşlikte birleştiren iki memlekete dair tarihte bir misal varsa o misalin iş bu olduğunu bir kere daha söylemeden geçemem. Bu beşeriyetin bizzat mevcudiyetini tehdit eden müşterek tehlike karşısında mahalli ehemmiyetsiz kavgaları realizm ve değerleri doğru ölçmekle bertaraf ederek neler yapılabileceğinin cidden parlak bir misalidir.

Amerikalı Rumların verdiği ziyafette konuşan Devlet Reisimiz, Türk - Yunan dostluğunun değerini belirtti

Resmî şahsiyetler Bayarın ziyaretinden sonra Amerikanın Türkiyeye yapacağı yardımın artacağını bildiriyor

Milliyet 1 Şubat 1954

Bayar'ın bahsettiği "ehemmiyetsiz kavga", şüphesiz, Yunanlıların İngiliz teşvikiyle Anadolu'yu işgal etmesidir. Ancak Türkiye, Batı Bloku'nda yer almış ve Yunanistan'la NATO şemsiye altında "kardeş" olmuştur. Artık "mazideki faydasız kavga ve münazaaların hatıraları ebediyyen" gömülmüştür. Gerçekten de "dört tarafı düşmanlarla çevrili" ülkemizde Yunanistan'ın siyasi literatürümüzdeki karşılığı hep "komşu" olmuştur. Gazeteler "Komşu'da bu hafta sonu seçim var." dediğinde ayrıca "Yunanistan" demesine gerek yoktur, hepimiz o "komşu"nun Yunanistan olduğunu biliriz. Fakat bu "komşu"yla aramızdaki sorunlar, Bayar'ın dediği gibi "ebediyyen" gömülmemiştir. Bayar bu konuşmayı yaptıktan sadece 10 yıl sonra Yunanistan'ın Kıbrıs adasındaki darbe ve komplolarıyla yüzleşecek ve "dost ve müttefik" Amerika'nın "komşunun" yanında yer aldığını görecektir.

Bayar'ın konuşmasındaki bu vurgu Türk siyasetçilerinin bilinçaltını yansıtması açısından önemlidir. Türkiye'nin "Ba-

Levent Şahverdi Arşivi

tılılaşma azmi", Türkiye'nin sadece Osmanlı İmparatorluğu'nu "münkariz" görmesine değil, Milli Mücadelesini de unutmaya hazır olduğunu yansıtmaktadır.

Bayar Milli Basın Kulübü'ndeki konuşmasını Benjamin Franklin'in söylediği "şu kehanetli sözlerle" bitirmiştir: "Ya birlikte yürüyeceğiz, ya tek tek düşeceğiz.".

Konuşmayı aktaran Bilginer ve Yalçın (1954) konuşma bittikten sonra "Amerikan dış siyasetinin üç mühim siması"nın daha konuştuğunu (Dış işleri komisyonu Cumhuriyetçi üyesi Frances Bolton, BM Amerikan heyeti başkanı Büyükelçi Henry Cabot Lodge, Amerika'nın eski Türkiye Büyükelçisi Joseph Grew) belirtmektedir. Bu üç kişinin konuşmalarından kısa notlar aktaran yazarlar, her üçünün de Bayar'ı "övdüğünü" vurgulamışlardır. Bayar bir sonraki gün Amerikan Kongresi'nde konuşmuştur.

Bayar'ın Amerikan Kongresi'ndeki konuşması Türk basınında ayrıntılı bir şekilde yer almıştır. Bayar'ın salona girişi, salondaki atmosfer, özel localarda bulunan dinleyiciler vb. hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir.

29 Ocak 1954 tarihinde yapılan konuşmanın ayrıntıları verilirken;

Salonun "hıncahınç dolu" olduğu,

Galeri balkonlarının TV cihazlarıyla kaplı olduğu,

Amerikan eski başkanlarından William McKinley'in anısına Bayar da dâhil herkesin yakasına birer "karanfil" takmış olduğu,

"Saat tam 12.15'te Ayan Meclisi [Senato] üyelerinin" salona girdiği,

"Amerika Kongresi'nin bu tarihi celsesini takip etmek üzere tanınmış sinema artisti Dorothy Lamour'un dinleyicilere mahsus galeriye girmesinin" büyük bir alaka uyandırdığı,

"Celsenin açılışından evvel, Meclis Reisi Joseph Martinin Türkiye Reisicumhuruna kürsüye kadar refakat etmek üzere" bir komite seçtiği,

Levent Şahverdi Arşivi

Bayar'ın salona "tam saatinde, saat 12.30'da girmiş" bulunduğu,

Bayar'ın salon tarafından "şiddetle" alkışlandığı,

Bayar'ın "koyu lacivert ve hafif çizgili" bir elbise giydiği,

Bayar'ın "mahalli saatle 12.33'te nutkunu Türkçe olarak okumaya" başladığı yazılarak bu "tarihi anın" her bir karesinin aktarılmasına özen gösterilmiştir.

Bayar'a dünyanın en güçlü ülkesinin vekil ve senatörlerinin önünde konuşma fırsatının verilmiş olması, Türkiye'nin itibarını/saygınlığını da yansıtan bir olay olarak değerlendirilmiştir.

Eisenhower, Celâl Bayara en yüksek Amerikan nişanını verdi

Amerikan Başkanı nutkunda: «Modern dünyanın en kahraman ve çetin müdafilerinden olan bir milleti selâmlamak fırsatından faydalanıyorum.» dedi.

Büyük Atatürk ölmüştür. Fakat eseri hâlâ yaşamaktadır. Bu akşam misafirimiz bulunan zat, bu büyük değişikliği tahakkuk ettirmek ve Türkiyeyi bugünkü gibi büyük ve her gün daha büyüyen bir millet haline getirmek için Atatürk ile birlikte çalışan o ilk grupun mensuplarından biridir.»

Akşam gazetesi, 29 Ocak 1954

Bayar konuşmasına Amerikan ilgisinden duyduğu memnuniyetini ve Amerika Kongresi'ne hitap etmekten duyduğu "derin şeref" ve "bahtiyarlığı" vurgulayarak başlamıştır. Sonra Amerikan yardımlarının cömertliğine ve asilliğine gönderme yapan Bayar, bu yardımların "beynelmilel yüksek bir ahlak telakkisinin tezahürünü teşkil ettiğini" söylemiştir. Bayar şöyle devam etmiştir:

> Memleketimize gelince, biz, Amerikan yardımlarını kendi imkânlarımızla azami şekilde değerlendirmiş bulunuyoruz. Yardımlarınız tamamiyle medeniyetimizi tehdit eden yıkıcı kuvvetlere karşı koymaya matuf mesaiye tahsis ve sarfedilmiştir. Memleketimin, yardımlarınızı hiç değilse en iyi kullanmış olan devletlerden biri olduğunu tereddütsüz söyleyebilirim.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'nin Amerika yardımlarını "en iyi kullanmış" devletlerden biri olduğuna Amerikan basınının da itimadı tamdır. *Clevland* gazetesinden Spencer Irwing, "Amerika'nın yabancı memleketlere sarfettiği dolarlardan en yerine matuf olanı Türkiye'ye sarfettiği dolarlardır." demiştir. Bayar Kongre'de yaptığı konuşmada Türkiye'nin NATO içindeki rolünü de şu sözlerle açıklamıştır:

> Memleketimizin insanlık ideallerine ve sulh cephesine hizmetleri, Birleşmiş Milletler teşkilatı içinde azimli ve kararlı bir siyaset takip etmekten ve NATO'nun imanlı bir uzvu olarak hissesine düşen vazife ve vecibeleri tamamiyle yerine getirmekten ibaret kalmıyor. Türkiye'nin Birleşmiş Milletler misakının kabul ettiği hükümler ve tavsiye ettiği esaslar dairesinde sulh cephesinde mevcut boşlukları kapatmak maksadıyle de gayret sarfetmekte olduğunu belirtmek yerinde olur.

Bayar Kongre konuşmasında da Yunanistan'la aralarındaki dostluğa değinerek "Türkiye ile Yunanistan arasında kurulmuş olan dostluk, tarihin hataları yüzünden birbirlerine karşı emniyetsizlik hissetmiş olan memleketlerin, hakikatleri görebilmek sayesinde ne kadar samimi ve sıkı bir işbirliği yapabileceklerinin en güzel misalidir." demiştir. Bayar Kongre'deki sözlerini, "Maksadım müşterek davamızın doğruluğuna samimiyetle inanan müttefikiniz Türkiye'nin de sizin gibi düşündüğünü huzurunuzda anlatmaktan ibarettir." diyerek bitirmiştir.

Celal Bayar, 1 Şubat 1954 tarihinde Columbia Üniversitesi'nde bir konuşma yapmıştır. Türk Milli Eğitim sisteminin ABD eğitim sistemiyle "hemen hemen aynı" olduğunu söyleyen Bayar'ın konuşmasından bazı satır başları şöyledir:

> Memleketim... bu kere de Türkiye'nin Şark vilayetlerinde bir Atatürk Üniversitesi kurmak ve bunu Amerikan eğitim telakkilerine göre tesis etmek kararındadır...
>
> Memleketimin milli öğretim ve eğitim gayeleri Amerikan demokrasisinin de kendi öğretim ve eğitim müesseseleri için kabul etmiş olduğu gayelerin, esasa taalluk etmeyen küçük farklarla, hemen hemen aynıdır...

Levent Şahverdi Arşivi

> Türk devleti yeni hayat ihtiyaçlarına intibak etmeyen bütün eski nizamları ve müesseseleri ortadan kaldırmış ve bu ihtiyaçlara uygun yeni müesseselerini kurma yoluna gitmiştir...

Memleketin kültür hayatı ile ilgili büyük değişikliklerden biri 1928 yılında vuku bulmuştur. Müstesna entuitif [sezgisel] kudretlere malik bulunan Atatürk realist görüşü ile harf meselesi üzerinde durmuştur. Bu hadise, doğu menşeinden gelmiş bulunan ve öğrenilmesi çok güç olan bir alfabe sisteminin terkedilerek onun yerine medeni dünyaya yayılmış olan Latin menşeli harflerin kabulüdür...

Celal Bayar aynı gün Türk-Amerikan Derneği'nin düzenlemiş olduğu bir toplantıda da konuşmuştur. Konuşmasında kapitalist ekonomik sistemi öven Bayar, "Bu suretle dünyaya kapitalizm namı ile anılan... iktisadi rejimin... bir memleketi kalkındıracak en iyi sistem olduğunu göstermiş olduk." ifadelerini kullanmıştır. Ancak, ilginçtir ki, hemen arkasından kapitalizmin en iyi sistem olduğunu "kanıtlayan" Türkiye'nin Amerikan yardımına ihtiyaç duymaya devam ettiğini belirtmiştir. Bayar, konuşmasında; 400 bin kişilik bir ordu tuttuklarını, bu ordunun ihtiyaçlarını karşılayabilecek durumda olmadıklarını, daha fazla yardıma ihtiyaç duyduklarını, milli gelir seviyesinin senede kişi başına 170 dolar olduğunu söylemiştir.[187] Bayar,

187 Bayar'ın bu konuşmasından tam 35 yıl sonra Türk Atlantik Derneği'nin dönemin siyasetçilerinin katılımıyla TBMM çatısı altında düzenledikleri NATO'nun 35. yılı toplantısında konuşan Başbakan Turgut Özal da benzer şeyleri söyleyecektir: "Gözden uzak tutulmaması gereken bir diğer husus da şudur: Evet, NATO bir savunma ittifakıdır. Ancak, güçlü bir savunma ve caydırıcılık, güçlü bir ekonomik yapıyla kaimdir. Türkiye, fert başına milli gelir bakımından ittifakın en düşük düzeylerinden birine sahip olduğu halde, silahaltında tuttuğu asker sayısı Amerika'dan sonra ikinci sıradadır. Türkiye, ekonomisine ağır yük tahmil eden bu insan gücünü beslemek, mükellefiyetini yerine getirmek kadar, ordusunu silah ve teçhizatla donatmak için yıllardır büyük fedakârlıklar yapmıştır." (35. Yılında Türk Parlamentosunda NATO, Türk Atlantik Andlaşması Derneği Yayınları, 4 Nisan 1984.) Bu toplantıda sunulan tebliğler kitaplaştırılmıştır. Kitabın önsözünü dönemin TBMM Başkanı Necmettin Karaduman yazmıştır. Toplantıda Başbakan Turgut Özal, Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu, Halkçı Parti Genel Başkanı Necdet Calp, Milliyetçi Demokrasi Partisi Genel Başkanı Turgut Sunalp da birer konuşma yapmışlardır.

Levent Şahverdi Arşivi

başka konuşmalarında da yaptığı çağrıyı yinelemiş ve yabancı sermayeyi Türkiye'ye davet etmiştir. Amerikan sermayesinin yatırım yapması için Türkiye'de gerekli yasal düzenlemeleri yaptıklarını vurgulayan Bayar, yatırımcılar için "tam bir serbesti" ve "garanti" verdiklerini söylemiştir:

> Türkiye emindir ki, iktisadi sahada inkişafı ne kadar süratle olursa olsun, bundan tam randıman alabilmek için ecnebi sermayeye ve bilgiye muhtaçtır... Bu sebeple, dost Birleşik Amerika hükümetinin talebimiz üzerine gönderdiği bir heyetle istişarede bulunarak hazırladığımız bir kanun, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin tasvibini kazanarak mer'iyete girmiş bulunmaktadır. Bu kanunla Türkiye ecnebi sermayeye bütün sahalarda tam bir serbesti ile çalışma imkânını bahşettiği gibi, gelen sermayenin gerek resülmal ve gerek kârının da istenildiği zaman transfer edilmesi imkânını sağlamış ve garanti etmiş bulunuyor.

Bayar, Cleveland'da törenle karşılandı

Devlet Reisimiz Yabancı Sermaye Kanununun Türk Amerikan dostluğunu daha da artıracağını söyledi

Başkan Eisenhowerin Muavini Nixon "Türkiyeye karşı duyduğumuz hayranlık hergün artmaktadır,, dedi

Bayar, sermaye kanunu ABD dostluğunu daha da arttıracak dedi.
Milliyet 3 Şubat 1954

2 Şubat 1954 yılında *Clevand*'ta yaptığı basın toplantısında da, "Türkiye'deki mevzuatın yabancı sermayeye cazip ve uygun bulunması ve onların sermaye ve kârlarını teminat altına alması için her şey yapılmıştır." diyen Bayar, 5 Şubat 1954 yılında Intel Steel fabrikasına bir gezi yapmıştır. Bayar gezide, Amerikalıların sahip olduğu "ruh asaleti"nden bahsetmiş ve Amerika'nın yükselmesini onlarda bulunan "Amerikalı

Levent Şahverdi Arşivi

karakter"e bağlamıştır. Gezide Mustafa Kemal'in ağzından aktardığı Amerika hakkındaki düşünceler ilginçtir. Bayar şöyle demiştir:

> Atatürk'ün çok seneler evvel, Amerika'nın infiratçı [izolasyonist] siyasete devam etmesine imkân yoktur. Ekonomik imkânları ve kültürü ile er geç dünya meselelerinde lider olacaktır, dediğini hatırlıyorum.[188] Birleşik Amerika bütün milletlere mukadderatlarını tayin etme fırsatı veriyor. Türkiye yükselmek için Amerika'nın iktisadi planını takip etmeye karar vermiştir.

Bayar'ın Amerikan Yahudi Komitesi'ni Ziyareti

Bayar'ın 30 günü aşan Amerika ziyaretindeki önemli duraklardan biri de Amerikan Yahudi Komitesi'nin (AJC/American Jewish Committee) düzenlediği toplantıya katılmasıdır. 1906 yılında kurulan AJC, dünyadaki Yahudileri ve İsrail'i savunan ve güçlendirmeye çalışan bir çizgi takip etmektedir.

Çok partili sisteme geçildikten sonra Demokrat Parti'nin azınlıkların haklarına yönelik iyileştirme politikasından dolayı azınlıkların da desteğini aldığını söyleyen Bali (2004), DP'nin 1950 seçimlerinde Yahudi asıllı avukat Salamon Adoto'yu İstanbul'dan aday göstererek meclise soktuğunu belirtmektedir. Konuyu ayrı bir makalede inceleyen Bali (2004), ziyaretin İsrail devleti ve Türkiyeli Yahudiler tarafından arka planda organize edildiğini belirtmektedir:

> Yakın geçmişte Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'nün İsrail devletinden Türkiye'nin NATO'ya kabulü ve Amerikan finans çevrelerinde aradığı kredinin temini konularında Amerikan medyası ve siyasi çevreleri nezdinde Türkiye lehine kulis faaliyetlerinde

188 Türk Atlantik Andlaşması Derneği Yayınları (1984) tarafından yayınlanan 35. Yılında Türk Parlamentosu'nda NATO kitabının sonunda Amerikalı Gazeteci Gladys Baker'in Mayıs 1935'te yaptığı söyleşiye yer verilmektedir. Gazetecinin, "Harp çıktığı takdirde Amerika bitaraflık siyasetini muhafaza edebilir mi?" sorusuna Atatürk: "İmkânı yok." demiş ve şöyle devam etmiş: "Bundan başka Amerika büyük ve kuvvetli ve dünyanın her yerinde alakası olan bir devlet olduğundan kendisinin siyaset ve iktisadiyat cihetinden ikinci derecede bir mevkie düşmesine asla müsaade edemez.".

Levent Şahverdi Arşivi

bulunmasını rica etmesi de önemli bir etkendi. Köprülü'nün bu ricası, Türk siyasi elitlerinde yerleşik bir kanaate işaret ediyordu. Bu kanaat II. Dünya Savaşı yıllarında sürdürülen Nazi propagandasının Türk siyasi elitlerinin toplumsal belleğinde bıraktığı "Amerika'yı Yahudiler yönetiyor" peşin hükmüydü. Bu kanaatin bilincinde olan ve bundan azami bir şekilde faydalanıp Türkiye-İsrail ilişkilerini geliştirmek isteyen İsrail devleti de Bayar'a Amerikan Yahudi toplumunun güçlü bir topluluk olduğu izlenimini vermek için AJC'ye Bayar'ın onuruna bir davet düzenlemesini ancak Bayar'ın bu davetin İsrail'in telkin ve tavsiyeleriyle gerçekleştiğini bilmemesi gerektiğini tembih ediyordu.

Bali, organizasyon sürecinde AJC'ye sunulan bir bilgi notunun da oldukça önemli olduğunu belirtmektedir. Bu bilgi notunda Celal Bayar'ın öneminden bahsediliyor ve Türk Cumhurbaşkanı'nın Türkiyeli Yahudiler ve İsrail açısından önemi anlatılıyordu (Bali, 2004). Eugene Hevesi imzalı ve 15 Ocak 1954 tarihli bilgi notunda Bayar'a ilişkin yer alan bazı önemli bölümler şunlardır[189]:

> Yahudi nüfusu açısından sonucu şuydu: Onlar, Celal Bayar rejimi altında sadece rejimin kendilerine dürüst ve namuslu bir şekilde davrandığını görmüyor, aynı zamanda, Türk ulusunun bir parçası olarak rejimin dostluk ve iyi niyetini de buluyorlar. Bayar Türkiye'nin, ferdi ve hür teşebbüse dayanan ekonomik modernizasyon ve restorasyonun babasıdır...
>
> 1950 seçimlerinde DP'nin azınlık yanlısı tavrının etkisi altında kalan bütün siyasi partiler Yahudi, Rum ve Ermeni milletvekili adayları gösterme zorunluluğunu hissettiler. Azınlıklara mensup on beş adaydan üçü seçildi; bunların tümü de Bayar'ın hükümet partisinin üyesiydi. Aralarında İstanbullu bir Yahudi olan Salamon Adato vardı...
>
> Ayrıca Yahudi cemaatine yönelik hizmet ve müesseselerin modernize ve tevsi edilmelerine de olumlu bakmaktadır. Yeni ha-

189 10 Şubat 1954 tarihinde Suriye'de *El-Nasar* gazetesinde çıkan bir haberde Bayar'ın Siyonistlerle anlaştığı, Siyonistlerden nişan aldığı ve Siyonistler aracılığıyla ABD'den daha fazla yardım almayı umduğu yazılmıştı (Umar, 2013).

Levent Şahverdi Arşivi

hambaşı bir kilise başkanı statüsündedir ve bayramlarda Cumhurbaşkanı Bayar, Başvekil Menderes ve devletin diğer ileri gelenleri tarafından kabul edilmiştir...

Mevcut muhalefet partilerinin bazıları, seçim amacıyla, bu reaksiyoner unsurlara hizmet etmeye oldukça isteklidir. Fakat Bayar rejimi dini fanatizmin siyaset tarafından istismar edilmesine karşı en enerjik bir şekilde mücadele etmekte, hatta mollaların önderlik ettiği dini esaslara dayalı yıkıcı faaliyetlerde bulunan çeşitli açık ve gizli cemiyetleri kapatmakta ve onları takibata tabi tutmaktadır.

Bu İslâmcı unsurların, Arap Birliği tarafından gizli olarak desteklenmeleri ve Türkiye'nin İsrail'e karşı tutarlı iyi niyet politikasına karşı beşinci kol olarak hareket etmeleri nedeniyle Bayar rejiminin bu iç mücadelesi, Yahudiler açısından, Türkiye'nin içişlerinin de ötesinde bir öneme sahiptir. Bu dostane siyasetin İsrail ile karşılıklı olarak avantajlı ticari ilişkilerde, Yahudi mültecilerin Filistin'e göç etmeleri esnasında transit geçişlerine izin verilmesinde, Türkiye'nin İsrail'i ilgilendiren meselelerde BM'de İsrail lehine oy kullanmasında ve özellikle Filistin Uzlaşma Komisyonu'ndaki Türk temsilcinin yapıcı rolünde kendini gösterdiği hatırlanacaktır.

Bilgi notunun İslâmî faaliyetlerin güçlenmeye başladığı bir ortamda, laik ve liberal değerleri savunan DP yönetiminin başta olmasının gerek Türkiye Yahudileri, gerekse İsrail açısından öneminin vurgulanması dikkate değerdir (Bali, 2004).

AJC'nin düzenlediği toplantı 31 Ocak 1954 tarihinde 16.30'da New York Commodore Oteli'nde gerçekleşmiştir. Toplantıda 300 civarında Yahudi lideri hazır bulunmuştur (Bilginer ve Yalçın, 1954). Bayar konuşmasının girişinde şunları söylemiştir:

Siz, Amerikan Musevilerinin davetini kabul ederken, hususi bir dikkat ve alakaya mazhar olmanın hazzını duydum. Laik Türkiye Cumhuriyeti dinle devleti ayırmış ve muasır milliyet telakkisine göre milliyeti, müşterek his, kültür ve ideal birliğine istinad ettirmiştir. Siz Amerikalıların da görüşüne tamamiyle uygun olan bu

Levent Şahverdi Arşivi

telakki, artık büyük milletler içinde ekalliyet mefhumunu [azınlık kavramını] ortadan kaldırmaktadır. Herhangi bir millette din veya ırk gibi hususiyet taşıyan topluluklar, o millet içinde bir ayrılık unsuru değil, fakat o milleti diğer milletlerle daha sıkı rabıtalar tesis etmeğe yarıyan birer irtibat vasıtası olmaktadırlar...

Amerikan Yahudi Teşkilatı Irving Engel ve eski başkan Jacop Blaustein Celal Bayar'a şeref madalyası veriyor (Bilginer ve Yalçın, 1954).

Fakat derhal şunu söylemek lazımdır ki, Museviler nerede liberal bir milliyet anlayışının bahşettiği imkânı bulmuşlarsa, orada vatandaş olarak faydalı bir unsur olmuşlardır. Türkiye Musevilerini buna bir misal olarak gösterebilirim.

Toplantı sonrasında Amerikan Yahudi Komitesi Başkanı Irving Engel ve eski başkan Jacop Blaustein Bayar'a bir şeref madalyası takdim etmiştir. Amerika'daki Yahudi kuruluşları daha sonraki yıllarda da Türk yöneticilere çeşitli vesilelerle ödül verecektir. Örneğin 18 Aralık 1997'de Amerikan Yahudi sivil toplum örgütü ADL (Antidefamation League) dönemin ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz'a Seçkin Devlet Adamı ödülü, 2004 yılında ise AJC (American Jewish Congress) Başbakan Erdoğan'a Cesaret Ödülü vermiştir. Fakat 2014 yılında, AJC ödülü geri istemiş, Washington Büyükelçisi Serdar Kılıç

Levent Şahverdi Arşivi

da, ödülü iade etmekten memnuniyet duyacaklarını ifade etmiştir.

18 Ocak 1954 tarihinde Amerika'ya gitmek için İstanbul'dan ayrılan Celal Bayar 10 Mart 1954 günü İstanbul'a ayak basmıştır. Bayar'ın İstanbul'a ayak bastığı gün Hükümet, daha sonraları 7. maddesi büyük sorunlar çıkaracak olan, NATO Kuvvetlerinin Statüsüne Dair Sözleşme'yi Meclis'ten geçirmiştir.

Bayar gezide yaptığı konuşmalarda Ortadoğu'da "Hür Devletler" adına görev alabileceklerinin sinyallerini vermişti. Kaldı ki, Dulles'in 1953 Mayıs ayındaki ziyaretinde de bu ifade edilmişti. Türkiye Bağdat Paktı'yla Ortadoğu'da Batı'nın sözcülüğünü yapmaya hazırdı.

Celal Bayar'ın Amerika dönüşü halk arasında karşılanışı (Şakir, 1954)

Levent Şahverdi Arşivi

YEDİNCİ BÖLÜM

BAĞDAT PAKTI: ORTADOĞU'DA BATI SÖZCÜLÜĞÜ

Bağdat Paktı girişimi Türkiye'nin Batı adına Ortadoğu'da misyon yüklenme hevesini gösteren trajik bir öyküdür. Bu öykü, kendi gerçekliğinden kopan Türk siyasal elitinin, kendi coğrafyasındaki sosyal ve siyasal gerçeklikleri görme yetisinin de köreldiğini gösteren önemli bir örnek vakadır. Kendi ülkesine Batı'nın sınırlarını çizdiği zihinsel kalıplar içinde bakan bir perspektifin, yanı başındaki coğrafyada olup bitenleri nesnel bir şekilde görüp değerlendirmesi elbette ki beklenemez.

Türkiye'nin Bağdat Paktı macerasının devam ettiği yıllar boyunca söylem ve davranışlarına yansıyan tutumun dinamikleri bugün için bile oldukça öğreticidir. Türkiye Amerika ve Batı'ya karşı ne kadar kabullenen, takip eden, boyun eğen, çekingen ve edilgen ise Araplara ve mağrip ülkelerine karşı da bir o kadar dominant, üstten, saldırgan, öğretici ve mütekebbir bir tutum içinde olmuştur. Kendi ülkesinde kendi vatandaşına karşı çeşitli cürümler işlemiş Amerikan personelini yargılayamazken, komşusu Suriye'ye karşı savaş açma noktasına gelebilmiştir.

Türkiye Bağdat Paktı'nın siyasal amaçlarına ulaşması için "canla-başla" gayret etmiştir. "Kendinden kurtulmak" bu gayretin temel psikolojik dinamiğini oluşturmuştur. Türkiye Kore

Levent Şahverdi Arşivi

Savaşı'yla Batı için kendi canından vazgeçebileceğini göstermişti, şimdi de Batı için kendi bölgesinden, komşularından ve bölgeyle geçmişe dayanan bağlarından vazgeçebileceğini gösterecekti. Türkiye'nin nasıl bu kadar "cesurca/kolayca" kendinden vazgeçebildiği sorusu akla gelebilir. Türkiye Cumhuriyeti'nin "kendinden vazgeçme" üzerine bina edildiği hatırlanacak olursa bu anlaşılabilir bir durumdur. Kendi tarihinden, dilinden, değerlerinden vazgeçebilen bir ülke için, bölgedeki komşularından ve onlarla olan tarihsel bağlarından vazgeçmek çok da zor olmayacaktır.

Bugün geriye dönüp bakıldığında Türk yöneticilerin ve Türk basının Bağdat Paktı mevzuunda aldığı konum, öyle zannediyorum ki Türkiye'deki her kesim için mahcubiyet vericidir. Bunun göstergelerinden biri çok farklı kesimlerden uzmanların kaleme aldığı kaynaklardır. Fakat bugünden bakınca bu böyledir. O zamanlar yöneticilerimiz için bu girişim, gurur verici ve Türkiye'nin bölgesel önderliği için atılmış bir adım olarak görülüyordu.[1]

Bağdat Paktı (sonraki adı CENTO) 1979 İran İslâm Devrimi'yle birlikte tarihe karıştı. Fakat 1955 yılında başlayan bu macera, Türkiye'nin Ortadoğu, Asya ve Afrika'daki algılanışı üzerinde derin tesirler bıraktı. Bağdat Paktı kurum olarak tarihe karıştı ama bu kurumun ruhunun hâlâ yaşadığını söylemek mümkündür. Türkiye'nin Ortadoğu'ya model ülke olarak sunulması, Türkiye'nin kendini, en azından belli bir oranda, bugün bile hâlâ böyle algılıyor olması bu ruhun canlı olduğunu gösteriyor. Türkiye Batı'ya karşı edilgen ve çekingen pozisyonunu devam ettirirken, Ortadoğu'ya karşı "abi" psikolojisiyle yaklaşmaya devam etmektedir. Bunun açık bir örneğini Arap

190 Türkiye'de kimi İslami çevrelerin ve yazar çizerlerin Bağdat Paktı'nı "İslam birliği çabası" olarak yorumlaması dindar/muhafazakar çevrelerin siyasi gelişmeleri değerlendirme perspektiflerine ilişkin bir fikir vermektedir. Türkiye ve Irak'tan sonra üçüncü üyesinin İngiltere olduğu bir Pakt'ın İslam Birliği'ne yönelik bir çaba olarak değerlendirilebilmesi ayrıca kritik edilmesi gereken bir konudur. Bir örnek için Bkz. http://www.yeniasya.com.tr/cevher-ilhan/bagdat-pakti-cozumu_444908 (Erişim tarihi: 21 Ekim 2017)

Levent Şahverdi Arşivi

Baharı ve devamında yaşanan olaylarda gözlemlemek mümkündür. Bu da Türkiye'nin hâlâ Ortadoğu'ya Batı'nın zihinsel kalıpları içinde yaklaşmaktan kurtulamadığını göstermektedir.

Bağdat Paktı: Ortadoğu NATO'su

Amerika Soğuk Savaş'ta SSCB'ye karşı izlenecek temel stratejiyi "çevreleme" olarak belirlemişti. Bunun için ilk olarak 1949 yılında NATO'yu, 1952'de Avustralya ve Yeni Zelanda'nın dâhil olduğu ANZUS'u, 1954 yılında da Asya-Pasifik bölgesini kapsayan SEATO'yu (Güneydoğu Asya Antlaşması Örgütü) kurdu. Ortadoğu ABD'nin NATO ve SEATO'sunu birbirine bağlayacak önemli bir halkaydı. Ortadoğu'da kurulacak bir paktla Sovyetleri çevreleyen zincirin halkaları tamamlanmış olacaktı. Fakat Ortadoğu ülkeleri Batı'nın sömürgesinden daha yeni yeni kurtuluyordu. Suriye Fransız işgalini, Libya İtalya işgalini, Mısır İngiliz işgalini yaşamıştı. Asya-Afrika ülkelerinde bağımsızlık mücadelesi devam ediyordu. Diğer taraftan Araplar için asıl sorun İsrail'di. Filistin'de çatışmalar devam ediyordu. Amerika bölgeyi Sovyet tehdidinden korumak için ikna edecekti ama Araplar için asıl ve fiili tehlike İsrail'di. Araplar Sovyetleri bir tehdit olarak algılayacak durumda değildi. Özellikle İngiltere'nin içinde olduğu bir yapıya bölge halklarının tahammül etmesi beklenemezdi. Ayrıca ifade ettiğimiz gibi Araplar Batı'nın desteğini almış İsrail'le savaş halindeydi. Bu koşullarda Ortadoğu'nun Batı Bloku'na dâhil olması çok kolay görünmüyordu.

Kuzey Kuşağı[191] kavramını ortaya atan Amerikan Dışişleri Bakanı John Foster Dulles bu koşulları yerinde gözlemlemek ve

191 Kuzey Kuşağı kavramı Ortadoğu'nun kuzeyinde yer alan Türkiye, İran, Irak ve Pakistan ülkeleri i tanımlamak için kullanılmıştı. Güneyde yer alan ülkeler ise Dulles'in öngördüğü pakta katılmaya razı edilememişti (Erhan, 2009). İngiltere ve ABD'nin Ortadoğu savunma projeleri, Kuzey Kuşağı kavramı ve Bağdat Paktı için yeni yapılan bir çalışma için bkz. Behçet Kemal Yeşilbursa, *Ortadoğu'da Emperyalizm İngiltere ve Amerika'nın Ortadoğu Savunma Projeleri ve Türkiye (1945-1960),* Sentez Yay., Bursa.

Levent Şahverdi Arşivi

bölge ülkelerinin nabızlarını yoklamak için 11 ülkeyi kapsayan bir geziye çıktı (Yeşilbursa, 2011). 9 Mayıs 1953 yılında başlayan bu gezi tam 20 gün sürdü. John F. Dulles geziye çıkmadan önce 27 Ocak 1953'te "Bu bölge dünyanın bilinen en büyük petrol rezervlerine sahiptir." demişti (Umar, 2013). Dulles "esir halklar" kavramını ortaya atmıştı. Ona göre komünizmin işgali altında yaşayan 800 milyon "esir halk" vardı ve ABD bunların esaretten kurtulması için ne gerekiyorsa yapacaktı. O yıllarda SSCB yıkılana kadar gündemde tutulan "Esir Türkler" kavramı da Dulles'ten mülhem ortaya atılmıştı (Erhan, 2009).

Dulles Mısır, İsrail, Ürdün, Suriye, Lübnan, Irak, Suudi Arabistan, Hindistan, Pakistan, Yunanistan, Libya ve Türkiye'yi ziyaret etti (Uslu, 2016). Bu gezi Amerika'nın Ortadoğu'ya girişini simgeleyen bir dönüm noktası olarak görüldü. ABD daha sonra Eisenhower Doktrini'nin ilan edilmesiyle birlikte Ortadoğu'da daha aktif rol alacak ve Batı adına liderliği üstlenecekti. Bu arada, Türkiye Dulles'in ziyaret programında yoktu. Dulles "cepte" gördüğü Türkiye'yi ziyaret zahmetine değer görmemişti. Ama buna gücenen Ankara'nın arzusu üzerine Türkiye'ye de gelecekti (Bostancı, 2013).

Dulles yaptığı geziye ilişkin değerlendirmelerini 1 Haziran'da paylaştı. Ona göre durum çok iç açıcı değildi. Gezdiği devletler siyasi bağımsızlıklarından kaygı duyuyordu. Araplar İsrail, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerle çatışma içindeydi. Kimsenin Sovyetleri düşünecek durumu yoktu (Yeşilbursa, 2011). Örneğin 12 Mayıs 1953'te Nasır Mısır'da yapılan görüşmede Dulles'e şöyle demişti:

> Benden altmış mil uzakta Süveyş Kanalı'nda eli silahlı katili görmezlikten gelip beş bin mil uzakta bıçak tutan birinden korktuğumu nasıl gidip halkıma söyleyebilirim? Her şeyin bir önceliği var diye söylerler. (Yeşilbursa, 2017).

Dulles bu koşullarda Kuzey Kuşağı ülkelerinin (Türkiye, Pakistan, İran ve Irak) kollektif güvenlik sistemi için uygun olabileceğini söyledi. Ancak bunun dışarıdan bir empozeyle

Levent Şahverdi Arşivi

yapılmaması gerektiğini, bölge ülkelerinin kendi insiyatiflerini kullanarak böyle bir pakta öncülük etmesinin uygun olacağını vurguladı (Umar, 2013). Böyle bir oluşuma öncülük edebilecek ülke ise Türkiye olabilirdi. Çünkü Dulles görüştüğü bütün başkentler içinde bu konuya en istekli olan ülkenin Türkiye olduğunu görmüştü.

Dulles'ın dünkü beyanatı

«Türkiye en güvenilir müttefikimizdir» diyen Amerika Dış İşleri Bakanı alandan ayrıldıktan sonra evvelâ Atatürkün muvakkat kabrine gitti ve bir çelenk koydu

Ankara, 26 (Telefonla) — Birleşik Amerika Dış İşleri Bakanı Foster Dulles, refakatindekilerle birlikte bu sabah saat 10.45 te hususi uçağile havayolları meydanına geldi.

Dış İşleri Bakanı Fuad Köprülü, Ankara Valisi ve Emniyet Umum Müdür vekili Kemal Aygün, Ankara Belediye Reisi Atıf Benderlioğlu, Garnizon Komutanı Tümgeneral Salih Coşkun, Dış İşleri Bakanlığı Umumî Kâtibi Cevad acıkalın, Protokol Umum Müdürü Tevfik Kâzım Kemahlı, Büyük Elçi McGhee, Türkiyedeki karşılıklı güvenlik teşkilâtı başkanı M. L. Dyton, Türkiyedeki Amerikan askerî yardım heyeti başkanı, grup

— Arkası Sü. 6, Sü. 3 te —

Dulles Ortadoğu'ya yaptığı ziyarette Türkiye'ye de uğramış ve Türkiye en güvenilir müttefikimiz, demişti.Cumhuriyet, 27 Mayıs 1953

Dulles'in Türk Yöneticilerle Görüşmesi

Kardeşi Allen Dulles'in de CIA başkanı olduğu Dışişleri Bakanı John Foster Dulles kardeşiyle birlikte Amerika'nın dış politikası üzerinde önemli etkiler yapmış bir isimdi. Türkiye'ye geldiği tarihten 3 ay sonra İran Başbakanı Muhammed Musaddık'ın darbeyle devrilmesinde kardeşiyle birlikte başrolü oynamıştı.[192] Dulles bir defasında "Bizim açımızdan, komünist

192 ABD yıllar sonra Musaddık Darbesi'ndeki rolünü resmi ağızlardan kabul

Levent Şahverdi Arşivi

olmaması koşuluyla, herhangi bir İran hükümeti bugünkünden daha iyidir." demişti (Gerger, 2012). Musaddık komünist filan değildi; tek suçu petrolü millileştirerek kendi ülkesi üzerinde kontrol sahibi olmak istemişti. Batı'nın İran petrolü üzerindeki menfaatlerine kota koyan Musaddık'ın "suçu" affedilmemişti. Şah ülkeye yeniden getirilmiş ve CIA Tahran İstasyon Şefi Kermit Roosevelt'e "Tahtımı Allah'a, orduma ve size borçluyum." demişti (Gerger, 2012).

Amerikan diplomatlarının yaptığı
konferansın neticelerine göre:
Ortadoğuda güvenilecek
tek memleket : Türkiye

Amerika'nın bizi güvenilir bulması övünçle sunuluyordu.

Dulles'in Ankara ziyareti 25-27 Mayıs tarihleri arasında gerçekleşti. Önce Başbakan Menderes'le, ardından Cumhurbaşkanı Celal Bayar'la görüştü. Dulles Türkiye'de kendisini karşılayan basına "Türkiye en güvenilir müttefikimizdir."[193] derken, muhtemelen gezdiği başkentlerle bir kıyaslama da yapıyordu. Gerçekten de öyleydi. Cumhurbaşkanı Bayar da zaten, bunun altını çizecek, Arapları "güvenilmez" olarak nitelendirecekti.

---

etti: "İran-Amerikan ilişkilerinde onarılmaz bir yara açan 19 Ağustos 1953 Musaddık karşıtı darbedeki Amerikan rolü, dönemin Amerikan Dışişleri Bakanı Madeleine Albright tarafından 17 Mart 2000'de yaptığı konuşmada "1953'te Birleşik Devletler İran'ın halk tarafından sevilen Başbakanı Muhammed Musaddık'ın iktidardan indirilmesini düzenlemede önemli rol oynadı." sözleriyle açıkça kabul edilmiştir." (Arıkan, 2016) 13 Temmuz 2017 tarihli bir haberde ise, "ABD Dışişleri Bakanlığı, 1953 yılında İran Başbakanı Muhammed Musaddık'ın devrilmesinde ABD rolünün olduğunu kanıtlayan belgeleri yayınladı." ifadeleri yer aldı. Bkz. http://www.haberiyat.com/amerika/abd-iran-darbesindeki-rolune-iliskin-belgeleri-acikladi
(Erişim tarihi: 15 Temmuz 2017)

193 *Cumhuriyet*, 27 Mayıs 1953.

Levent Şahverdi Arşivi

Amerikalılarla yapılan görüşmelerde hem Menderes'in hem de Bayar'ın söyledikleri sadece bir "pazarlama" dili kullanılmış olması açısından değil, Araplar hakkında kullanılan "aşağılayıcı" dilin altında yatan dinamikler açısından da önemlidir.

Menderes Dulles'le 26 Mayıs'ta görüştü, Amerikalı Dışişleri Bakanı'na, dünyanın komünistler, bağlantısızlar ve komünizm karşıtları olarak 3 kampa ayrıldığını söyleyerek, komünizmle mücadele için daha etkin çalışılması gerektiğini vurguladı. Sonra sözü Mısır'a getirerek, Süveyş Kanalı meselesinin sadece Mısır'ı ve İngiltere'yi ilgilendirmediğini, bütün dünyayı ilgilendirdiğini ifade etti. Menderes, Dulles'e "Araplara güvenilemeyeceğini", Süveyş'in Mısır'ın kanalı koruyabilecek seviyeye gelene kadar "İngilizler tarafından korunması" gerektiğini ve bölgede organize edilecek savunma örgütlenmesinde Türkiye'nin "önder" bir rol oynayabileceğini vurguladı (Akman ve Zeyrek, 2013). Menderes Süveyş'te İngiltere'nin varlığını sürdürmesini şu sözlerle desteklemişti:

> Mısırlılar bugün İngilizlerin Kanal bölgesindeki konumunun emperyalizm ya da sadece İngiliz çıkarlarını korumak niteliğini taşıdığını iddia edemez. Türkiye İngiltere'nin özgür dünyanın anahtar mevkilerinden birinin ileri karakolunun bekçisi olarak hareket ettiğine ikna olmuştur. (Umar, 2013).

Aynı günün akşamı Çankaya Köşkü'nde Dulles ve beraberindeki heyet onuruna bir yemek verildi. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın bu toplantıda söylediklerini Arap dünyasında nasıl yankılanmış olabileceğini akılda tutarak aktaralım (Akman ve Zeyrek, 2013):

> Mısırlılar, Süveyş konusunu bağımsızlık meselesi olarak görmekteler. Elbette bağımsızlık kutsal bir haktır. Fakat biz, bunun Süveyş konusunda gerçek olduğuna inanmıyoruz. Bu stratejik, kilit noktadaki yer, politikası belli olmayanların eline nasıl bırakılacaktır... Şu anki tavırlara göre, onlara silah da versek, Arap ülkelerinin yarın bizim tarafımızda olacağına inanmıyorum...

Levent Şahverdi Arşivi

Eğer yarın bir tehdit olsa, Türkiye kendi bağımsızlığı ve özgür dünya için savaşacaktır. Arap dünyasında bunu göremiyorum, Yıllardır onlarla birlikte yaşıyoruz, aynı din ve geleneklere sahibiz. Fakat şu anki liderleri ile onlarla ilgilenemeyeceğimiz sonucuna ulaştık.[194]

Cumhurbaşkanı, Dulles'in, Arapların hiç birini mi güvenilir bulmuyorsunuz, sorusuna, başında İngiliz yanlısı Nuri Said'in bulunduğu Irak'ın ve Kral Abdullah'ın sağ olması durumunda Ürdün'ün daha güvenilir olduğunu söyleyerek cevap vermişti (Umar, 2013).

Burada 27 Mayıs MBK üyesi Kurmay Albay Yıldız'ın (2001) aktardığı bir olaya değinmek, o dönemde Araplara karşı Türkiye'nin tutumunu yansıtmak açısından faydalı olacaktır. 1958 yılında İzmir Fuarı'na gelen Mısır Sanayi ve Ticaret Bakanı'nın Bayar'la görüşmesini aktaran Yıldız şunları yazıyor:

> Emekli Büyükelçi Oğuz Gökmen'e göre Cumhurbaşkanı, Mısırlı Bakanı her hal ve sözüyle insafsızca ezmiş, hırpalamış. "Siz Araplar" diyerek hırpalamayı sürdürmüş. Oğuz Gökmen'in çevirmeyi yumuşatma ve sulandırma uğraşını da sertçe karşılayarak: "Siz Araplar Nankör bir ulussunuz. Türklerin İslâm evrenine bunca hizmetlerine karşı sürekli ihanet ettiniz. Bizi arkadan vurdunuz, onların güçlü ve eli kırbaçlı buyruğuna girmeye alışkındırlar.

Dönemin basınında "Türk dostu" olarak tanımlanan ABD Ankara Büyükelçisi George McGhee de Amerikan heyetinde yer almıştır. Anılarını anlattığı kitabında McGhee (1992) 10 Kasım 1952'de Bayar, Menderes ve Fuat Köprülü'yle Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerini konuşmak üzere bir araya geldiklerini söylemektedir. McGhee'nin bu toplantıda Türkiye hakkındaki tespitleri, Türkiye'nin düştüğü durumu yansıtması açısından da önemlidir:

194 Umar'ın (2013) Atatürk Araştırma Merkezi tarafından yayınlanan *Bağdat Paktı* kitabında bu konuşma biraz daha farklı ifadelerle yer almaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

ORTA - DOĞU MÜDAFAASINDA TÜRKİYE'NİN MÜHİM ROLÜ

Türkiye stratejik mevkii ve herkesçe bilinen azmiyle, en cür'etli müstevliyi dahi düşünüp taşınmağa sevkedecektir

Londra 5 (A.A.) — Ekonomist dergisi, Orta Doğu müdafaası hakkındaki bir makalesinde ezcümle şunları yazmaktadır:

Orta Doğu uzun müddetten beri...

...şimdi gösterdikleri gaye, Orta Doğudaki petrol kaynaklarının batı dünyasına hasım olabilecek devletlerin eline düşmesini önlemektir.

Bunun neticesi olarak İstanbulda akdedilen Amerikan diplomatları konferansının esas gayesi, bir harp vukuunda bu bölgeyi savunmak için ne gibi tedbirler alınması icap ettiğini kararlaş...

[Devamı Sa: 5 Sü: 6 de.]

Milliyet 6 Mart 1951

Aldığım cevaplardan anladığıma göre, diye söze başladım. Türklerin Ortadoğu devletleriyle daha iyi bir işbirliği ve anlayış geliştirme konusunda karşılaşacakları zorluklar tahminlerini büyük ölçüde aşmaktadır. Özellikle de birbiriyle ilgisi bulunmayan iki sorun söz konusudur: Ortadoğu ülkelerinde, Türkiye'nin kendilerine sırt çevirdiği yolunda yaygın bir duygu egemendir; aynı zamanda Türkiye'nin Batının ajanı olarak hareket ettiğinden kuşkulanılmaktadır. Türkiye'nin Batıyla olan ilişkilerini geliştirme konusuna çok büyük önem vermesi diğer Ortadoğu ülkelerine, Türkiye'nin onların sorunlarını anlamadığı, hatta Türkiye'nin onları küçük gördüğü izlenimini vermektedir...

Ortadoğu ülkeleri de, kendi kanılarınca kendileriyle olan ilişkileri aşağı görüp Batının daha güçlü ülkelerine dönmüş olması nedeniyle Türkiye'ye karşı özellikle öfke duymaktaydılar. Doğu ülkelerinde görev yapan Türk yetkililerinin yerel halka üstünlük taslayan tutum ve tavırları da bu duyguları daha bir körüklemekteydi. Bu tür diplomatik görevlere, Arap halkına saygı duyduğu bilinen, sıcak davranışlı, dost canlısı insanların atanmasının, durumu düzeltmeye büyük katkılarda bulunabileceğini söyledim...

Türkiye'nin Batı'nın menfaatlerini savunurken izlediği agresif ve pervasız tutum Amerikalıları bile rahatsız ediyordu. Onlar Türkiye'nin bu adanmışlığından memnun olsalar da, Türkiye'nin bu açık/perdesiz tavrı, Türkiye üzerinden ulaşmaya çalıştıkları amaçlarına engel oluşturabilirdi. Zira Türkiye

Levent Şahverdi Arşivi

bu haliyle Truva atı görünümü veriyordu. McGhee, sonraki satırlarında Türkiye'nin kendi kimliğiyle yaşadığı çatışmayı açık bir şekilde yazmıştır:

> Türkler, Müslüman olmakla birlikte, İslâm temellerine dayalı olarak kurulmak istenen bloklara katılmayı her zaman reddetmekteydiler. Ayrıca Türkiye, İsrail'le ticaret yapmaktaydı ve İsrail'in Birleşmiş Milletler üyeliğine başvurusunu da desteklemişti.

Türkiye Batı tarafından bir "Ortadoğu ülkesi" ya da "İslâm ülkesi" olarak algılanmaktan, tanımlanmaktan hep rahatsızlık duymuştu. Türk yetkililer her fırsatta, Türkiye'nin Batılı bir ülke olduğunu, Avrupa ailesine dâhil olduğunu söyleyip durmuştur. Söylemekle de kalmamış gereken her neyse onu da uygulama azminde olmuştur. Batı'nın bu algısını yıkmanın bir yolu olarak da kendisini Ortadoğulu komşularından uzak tutmuş, fırsat bulduğunda da bu ülkeleri horlamaktan geri durmamıştır. Türk yetkililerin yukarıda aktardığımız tepkilerinin altında yatan önemli bir dinamik de işte budur. Şu mesajı vermeye çalışmışlardır:

> Biz bunlardan beriyiz. Bağımsız olmalarındansa sizin sömürgeniz olarak kalmalarını savunabiliriz.

Türkiye'nin, Aralık 1957'de Cezayir'in bağımsızlığı için BM'ye getirilen önergeye "red" oyu vermesi, Tunus meselesinde Fransızların yanında yer alması, bu söylediklerimizin aşırı bir yorum olmadığını göstermektedir.

Bayar ve Menderes'in Ortadoğu'ya yönelik bu tavrı; arkadaşlarının yanında "kasketli" babası, "başörtülü" annesiyle görünmek istemeyen "ergen psikolojisini" andırmaktadır. Bağdat Paktı konusuna devam etmeden önce, Türkiye'nin bu psikolojisini yansıtan üç olaya daha değinelim.

Türkiye, Truman Doktrini'nden sonra tamamen tek yanlı-tek yönlü bir dış politika takip etmeye başlamıştır. Asya'ya, Afrika'ya ve Ortadoğu'ya sırtını dönen Türkiye, 1949 yılında tertiplenen ilk Asya Devletleri Toplantısı'na katılmayı reddet-

Levent Şahverdi Arşivi

miştir. Endonezya sorununu konuşmak üzere toplanan Asya Siyasal Konferansı'na katılmayı reddeden tek Asya ülkesi Türkiye olmuştur. Verilen red cevabının gerekçesi pek de yoruma ihtiyaç bırakmamaktadır (Sander, 2016):

> Türkiye yapılan davete verdiği cevapta, Endonezya sorununa ilgi duymakla birlikte, Avrupalı devlet olarak bir Asya konferansına katılmaya hakkı olmadığını belirtmiştir. Böylece Türkiye bir gözlemci bile göndermeyerek Asya-Afrika hareketi ile bağlarını koparmıştır.

Türkiye 2 Ocak 1955 tarihinde Karaçi'de toplanan ilk Uluslararası İslâm Devletleri Konferansı'na da katılmayı reddetmiştir. 1955 yılında Bandung'ta düzenlenen konferansa ise Amerika'nın zoruyla gitmiştir. Türkiye'nin bu konferanstaki tutumu ayrıca ele almayı gerektirmektedir.

Bandung Konferansı

1950'li yılların ortalarına gelindiğinde dünya Sovyetlerin ve Amerika'nın paylaşım alanına dönüştürülmüştü. Bu iki ülkenin dışında kalan ülkelere, üçüncü bir yolun mümkün olmadığı empoze ediliyordu. Bütün bir dünyaya adeta "Ya Sovyetler, ya Amerika!" dayatması yapılıyordu. İşte bu dayatmanın dışında kalmak isteyen; bağımsız bir politika takip etmenin de mümkün olacağına inanan, Hindistan'ın başını çektiği bir grup ülke bu cenderenin/kumpasın dışına çıkma uğraşısı vermekteydi. Siyasi tarihe Bağlantısızlar Hareketi olarak geçen siyasi oluşumun bir parçası olacak olan devletler 18-24 Nisan 1955 tarihleri arasında Endonezya'nın Bandung kentinde buluştular. Türkiye de davetliler arasındaydı. Ama Türkiye'nin ne Asya'yı, ne Afrika'yı ne de Ortadoğu'yu önemsediği vardı. Geleneksel tavrını koruyup "gitmeme" kararındaydı.

Amerika için bu gelişme, kayda değer bir gelişmeydi. Onlara göre "bağımsız/bağlantısız" olunamazdı. Bir ülke ya Komünist Blok'un üyesiydi, ya da "hür dünya"nın. Amerika'ya göre

Levent Şahverdi Arşivi

"bağlantısızlık" demek komünizmin yanında olmak anlamına geliyordu. Diğer bir ifadeyle Amerika'nın yanında olmamak, "özgürlüğün", "demokrasinin", "medeniyetin" yanında olmamak demekti. Bu da komünizme örtülü olarak destek olmaktan başka bir anlam ifade etmiyordu. Bununla birlikte soğuk savaş konsepti dışında hareket etmek isteyen bu ülkeler takip altına alınmalı, bu işten vazgeçirilmeliydi. Amerikalıların derdi toplantıyı sabote etmekti. Tetikçi olarak da Türkiye'yi kullanacaklardı.

İfade ettiğimiz gibi, Türkiye önceki tavrını koruyup bu konferansa katılmamayı düşünüyordu. Amerika devreye girmiş, Türkiye'yi ikna etmişti. Toplantıya katılan Devlet Bakanı Fatin Rüştü Zorlu bunu 1956'da Meclis'te yaptığı bir konuşmada itiraf etmişti (Gönlübol ve Ülman, 1996):

> Bize düşen vazife vazıhtır. Biz kendi politikamızı, kendi görüşümüzü önce kendimiz savunacağız. Biz oraya (Bandung'a) son dakikada gittik. Bu iştiraki müttefiklerimiz çok arzu ettiler, aman gidin dediler, siz gitmediğiniz takdirde çok fena olacak dediler.

Fatin Rüştü Zorlu Bandung'ta, bağlantısızlığı ve tarafsızlığı kötüleyen, NATO'yu öven bir konuşma yapmıştır. Hindistan Başkanı Nehru, Zorlu'ya cevap vermiş ve Zorlu'nun madalyonun sadece bir yüzünü gösterdiğini, NATO'nun sömürgeciliğin en güçlü muhafızı olduğunu belirtmiştir (Armaoğlu, 1995). Zorlu'nun Bandung'ta yaptığı konuşma ilginçtir. Şöyle demiştir (Gönlübol ve Ülman, 1996):

> Hürriyet, istiklal ve sulh, hiç bir gayret sarfetmeden elde edilen nimetler değil, tahakkuku ve müdafaası her birimize ağır mükellefiyetler yükleyen ideallerdir. Bu hakikatleri idrak edemeyen, zayıf bir karşı koyma ve tehlikeye göz yumarak güvenliğin elde edilebileceğini ümit etmek, sadece böyle hareket edeni değil, fakat bütün camiayı tehlikeye düşürecek bir hareket tarzıdır.

Eğitimini, ekonomisini ve güvenliğini Amerika'ya teslim etmiş bir ülkenin Devlet Bakanı olarak Zorlu'nun "hürriyet

Levent Şahverdi Arşivi

ve istiklal" konusunda bir vaiz edasıyla konuştuğuna dikkat edilmelidir. Konferansa katılan 29 ülkenin pek çoğu o dönemde Batı'ya karşı bağımsızlık mücadelesi vermekteydi. Mısır, Habeşistan, Gana, Liberya, Libya ve Sudan (Armaoğlu, 1995) kanıyla-canıyla bağımsızlıklarını kazanmışlardı. İşte bu ülkeler kendi aralarında bir dayanışma içine girerek Sovyetlerin ya da Amerika'nın kucağına düşmeden bağımsızlıklarını nasıl koruyabileceklerini tartışmak için toplanmışlardı. Zorlu, bu ülkelere karşı müstemleke bir ülkenin valisi gibi konuşuyor, onların bu gayretini küçümsüyordu. Onlara NATO'nun emrine girmekten başka bir şey önermiyordu. Hindistan Başkanı Nehru, Zorlu'ya sert bir cevap verdi; bir Asya-Afrika devleti için Doğu ya da Batı Bloku'na dâhil olmanın "müsamaha edilemez bir küçük düşme" olduğunu söyledi (Gönlübol ve Ülman, 1996). Hâlbuki çok değil, daha 40 yıl önce Hindistanlı Müslümanlar, Batı'ya karşı Osmanlı'nın direnişine destek vermişlerdi. Şimdi Osmanlı'nın bir torunu Hindistan'da bu coğrafyanın insanlarına bağımsız durmanın ne kadar tehlikeli olduğunu anlatmaya çalışıyordu.

Türkiye konferans boyunca Bağlantısızlar hareketinin nüvesini oluşturacak devletleri hemen hiç umursamadı. O daha çok Batı'ya yakın duran İran, Pakistan, Lübnan heyetleriyle sıcak ilişkiler kurdu. Eski MİT'çi Enver Altaylı'nın (2016) CIA'nın Türkiye görevlisi Ruzi Nazar'ı anlattığı kitabında Bandung Konferansı'na ilişkin de önemli bir ayrıntı yer almaktadır. Ruzi Nazar Konferans'a Türkistan delegesinden "gözlemci" sıfatıyla katılır. Onun da görevi Bandung Konferansı'nı baltalamaktır. Nazar, konferans devam ederken, konferansın yapıldığı binanın karşısındaki otelde bir basın toplantısı yapar ve Çin'in yaptığı zulümlerden bahseder[195], Sovyetlerin en büyük sömür-

195 ABD tarihi boyunca bu taktiği kullanmıştır. Kendi emperyalist hedeflerini gizlemek için sürekli dünyanın dikkatini başka tehlikelere/tehditlere çekmiştir. Her zaman için dünyanın güvenliğini tehdit eden bir şer ekseni vardır; bazen İspanya, bazen Almanya, bazen Sovyet Rusya ve bugün de şahit olduğumuz gibi, bazen de Kuzey Kore, İran, Venezuela...

Levent Şahverdi Arşivi

geci olduğunu söyler. Zorlu, Nazar'ı takdir eder ve onunla yeterince ilgilenemediklerini belirtir. Ruzi ile açıkça ilgilenmeleri ve ona destek vermeleri durumunda bunun Moskova'nın eline koz vereceğini söyler.

Türkiye'nin BM'de Batı Yanlısı Tutumu

Nasuh Uslu (2016) Türk-Amerikan ilişkilerini incelediği kitabında Witkoff'un (1973) araştırmasına dayanarak ülkelerin BM'deki oy verme kalıplarını aktarmaktadır. Buna göre, 1963 yılında BM Genel Kurul oylamalarında ABD'yle aynı istikamette en fazla oy kullanan ülke Türkiye'dir. Johnson Mektubu krizinden sonra bile, 1967 yılında, Türkiye'nin oy kullanma kalıpları hala ABD'yle büyük benzerlik göstermektedir.

Türkiye'nin Batı yanlısı tutumunun vardığı boyutları yansıtan en dramatik örneklerden birini de Türkiye'nin Cezayir'in bağımsızlığı karşısında gösterdiği tavır oluşturmaktadır. Türkiye 1955 yılında, BM genel kurulunda Asya-Afrika devletlerinin isteğine rağmen, Cezayir sorununun gündeme alınmasına "red" oyu kullanmıştır. Hâlbuki Yunanistan, bu oylamada, Cezayir'in bağımsızlığını destekler yönde oy kullanmıştır. Türkiye, 1957'de yine Asya-Afrika grubunun BM gündemine getirdiği Cezayir için "self determinasyon" teklifine destek vermemiştir. Aynı konu 1958'de BM'nin gündemine yeniden getirildiğinde de Türkiye aynı şekilde davranmıştır (Gönlübol ve Ülman, 1996).

Hâlbuki Türkiye'yle birlikte NATO'ya giren Yunanistan'ın BM Temsilcisi 1954 yılında BM'deki konuşmasında "Biz Helen halkı olarak kendimizi yedinci Arap devleti gibi hissetmekteyiz." demişti (Hasgüler, 2000). Gerçekten de Bağdat Paktı hevesi nedeniyle Türkiye giderek Ortadoğu halklarından daha fazla uzaklaşırken Yunanistan'ın bir Ortadoğu ülkesi gibi davranması ilginçtir. Örneğin Batılı ülkelerin Süveyş Krizi'nden sonra düzenlediği Kanalı Kullanan Ülkeler Konferansı'na Yunanistan katılmamıştır. Ayrıca Eisenhower Doktrini'ni kabul

Levent Şahverdi Arşivi

etmeyen tek NATO ülkesi de Yunanistan idi. Hasgüler (2000) şöyle yazmaktadır:

> Öte yandan Yunanistan da Türkiye gibi NATO üyesi bir devlet olduğu halde bu konferansa katılmayarak [Kanalı Kullanan Ülkeler Konferansı] Arap dünyasında büyük bir prestij kazandı. Ayrıca bu krizin bir sonucu olarak üç ay sonra Ocak 1957'de ilan edilen Eisenhower Doktrini'nin yanlış olduğunu savunan tek NATO üyesi devlet olarak kendi ulusal çıkarlarının ABD ve NATO'dan nasıl farklı olabileceğini gösterdi. Yunanistan bu doktrine Arap ülkelerinin iç işlerine müdahale edilmemesi gerekçesiyle karşı çıkmış ve Araplar nazarında itibarını arttırmıştır...

Süveyş Krizi'nden iki yıl sonra oluşan Irak ve Lübnan krizlerinde Yunanistan Arap yanlısı çizgisini sürdürürken, Türkiye Batılı emperyalist ülkelerle birlikte hareket ederek Arap dünyasıyla çatışma noktasına gelmiştir. Lübnan kriziyle ilgili BM kararlarında Türkiye tamamen ABD ve İngiltere yanlısı bir tutum izlerken, Yunanistan Arap devletleriyle birlikte hareket etmiştir.

Aradan bir kaç yıl geçtiğinde, 1965 yılının Aralık ayında, bu sefer Kıbrıs konusu BM'de gündeme geldiğinde Asya-Afrika devletleri Türkiye'ye destek vermemişlerdir. Yunanistan bir NATO üyesi olmasına rağmen Cezayir konusunda gösterdiği inisiyatifin ödülünü almıştır.[196]

Türkiye BM'de Güvenlik Konseyi üyesi olduğu 1961 yılında, sömürge ülkelerin bağımsızlığını ele alan her konuda sömürgecilerin yanında oy kullanmıştır (Sander, 2016):

> Türkiye'nin Güvenlik Konseyi üyesi bulunduğu 1961 yılında Konsey önüne gelen her sömürge sorununda Türkiye sömürgeci devletlerin çıkarları doğrultusunda oy kullanmış ve böylece

196 Türkiye 1960'lı yılların ortasından itibaren Kürkçüoğlu'nun (2010) deyimiyle, "Araplara yatkın bir tarafsızlık" izlemesinin karşılığını hemen almış, 1970 Eylül'ünde Zambiya'nın başkenti Lusaka'da düzenlenen 3. Bağlantısızlar Konferans'ında, Arap ülkeleri Türkiye orada olmamasına rağmen Kıbrıs konusunda Türkiye'nin tezlerini desteklemişler ve Türkiye'nin aleyhinde bir karar çıkmasına engel olmuşlardır.

Levent Şahverdi Arşivi

> Asya-Afrika bloğu devletlerine karşı bir tutumun içine girmiştir. Karışıklıklar dolayısıyla Tunus'a çıkmış bulunan Fransız askerlerinin geri çekilmesi konusunda Fransa, Kuveyt bunalımında İngiltere ve Portekiz Goası sorununda Portekiz tarafından verilen karar tasarıları Türk temsilcisi tarafından benimsenmiş durumdaydı.

Türkiye Arap, Asya ve Afrika'nın mazlum milletlerine karşı bu agresif Batıcı tutumun bedelini 1964'te Kıbrıs meselesinde ABD tarafından yalnız bırakıldığı zaman ödemiştir. Türkiye her ne kadar tarihinden, bölgesinden, değerlerinden kopmak istiyor ve Batılı bir ülke olduğu mesajını vermeye çalışıyor olsa da Batı tarafından öyle görülmüyordu. 8 Ocak 1952'de Truman, Churchill ve iki ülkenin dışişleri bakanlarının da katıldığı bir toplantıda İngiliz Mareşal Slim şöyle demişti (Gerger, 2012):

> Türklerin Avrupalı sayılmak için büyük gayret göstermelerine karşın, kimsenin değiştiremeyeceği gerçek, onların coğrafi olarak Ortadoğu'da yer aldıklarıdır.

Bağdat Paktı Kuruluyor

Dulles yukarıda dile getirdiğimiz Ortadoğu gezisinde sadece Türkiye ve Pakistan'dan olumlu bir yaklaşım görebilmişti. Türkiye böyle bir paktın öncülüğünü yapmaya çok istekliydi ve bu Dulles'e söylenmişti. Bağdat Paktı'nın senaryosunu ABD yazacak ama kamera önünde görünmeyecekti. Başrolü Türkiye oynayacaktı. Türkiye'nin yanında Pakistan yer alabilirdi. Irak'ta İngiliz yanlısı politikalarıyla tanınan Nuri Said'in getirilmesiyle Irak'ta da koşullar hazırlanmıştı. 1953'te Musaddık'ın devrilmesiyle İran da bu paktta yer alabilirdi.

Adnan Menderes 1954 yılında Başbakanlığa getirilen Nuri Said'i ziyaret etmek için 6 Ocak 1955 tarihinde Bağdat'a gitti. Yaptıkları görüşmeden sonra iki ülke, askeri bir pakt kurmaya karar verdiklerini açıkladılar. 24 Şubat 1955 günü saat 23.30'da iki ülke arasında imzaların atılmasıyla Bağdat Paktı resmen

Levent Şahverdi Arşivi

kurulmuş oldu (Umar, 2013; Yeşilbursa, 2011). Pakta Nisan 1955'te İngiltere, Eylül 1955'te Pakistan, Kasım 1955'te de İran üye oldu. Bu ülkelerin Pakt'a katılması zaten düşünülmüştü. Asıl amaçlanan Pakt'a Irak'ın dışındaki diğer Arap ülkelerinin de katılmasıydı. Ama bu gerçekleşmedi (Armaoğlu, 1995). Gerçekleşmediği gibi, Bağdat Paktı bazı Arap rejimlerini birbirine daha da yakınlaştırdı. Mısır, Suriye, Suudi Arabistan ve Yemen Pakt'a şiddetle karşı çıktılar. Ürdün ve Lübnan ise arada bir tutum izledi.

Türkiye açısından ise Bağdat Paktı, Türkiye'yi Ortadoğu'dan büsbütün koparacaktı. Çünkü Türkiye, Ortadoğu ülkeleri tarafından Batı'nın menfaatlerini korumak için görevlendirilmiş bir ülke olarak algılanıyor (Balcı, 2013), Bağdat Paktı da Arapların birliğini tahrip etmeye dönük bir girişim olarak görülüyordu.

Türkiye Bağdat Paktı'na üye olan devletlerarasında, Paktın kuruluş amacını gerçekleştirmek için en çok gayret sarfeden ülke oldu. Bu çaba Türkiye'yi Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinden giderek daha fazla kopardı. Koparmakla kalmadı, komşusu Suriye ile bir savaşın eşiğine de getirdi. Türkiye'nin Bağdat Paktı'yla bölgede düştüğü durumu anlamak için o dönemde yaşanan İsrail sorununa ve Mısır Başkanı Nasır liderliğinde esen Arap milliyetçiliği akımına bakmak gerekmektedir.

İsrail, Batı'nın desteğini ardına alarak 1948 yılında işgal ettiği Filistin topraklarında bağımsız bir devlet kurduğunu ilan etmiştir. Amerika Birleşik Devletleri İsrail devletinin ilanından 11 dakika sonra bu işgal rejimini tanımıştır. İngiltere ise zaten Balfour Deklarasyonu'yla İsrail devletinin kuruluşuna giden yolu açmış ve Filistin topraklarında bir İsrail devletinin kurulmasından bahseden ilk ülke olmuştur. Burada hemen Sovyetlerin de İsrail'i ilk tanıyan ülkeler arasında olduğunu belirtelim. Sovyetler İsrail'in kuruluşundan bir gün sonra İsrail'i tanımıştı. Türkiye ise İsrail'i 28 Mart 1949 yılında tanıyarak İsrail'i tanıyan ilk İslâm ülkesi olmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

İsrail devletinin kuruluşu terör faaliyetlerine dayanmaktadır. Filistinli Arapların toprakları terör, sürgün ve katliamlarla ellerinden alınmış ve o günden sonra 5 milyonun üzerinde Filistinli, mülteci konumuna düşürülmüştür. İsrail'in yayılmacı tutumu sürmüş ve Arap-İsrail savaşları uzun yıllar devam etmiştir.

Dolayısıyla Bağdat Paktı'nın kurulduğu sıralarda Araplar için en önemli sorun İsrail sorunuydu. Batı'nın destek verdiği bir pakt, Araplar için aynı zamanda İsrail'e de destek anlamına geliyordu. Örneğin Mısır paktın tek Arap üyesi Irak'ı (Türkiye'yi kastederek) "İsrail'in müttefikinin müttefiki" olarak tanımlamıştı (Gerger, 2012).

Diğer taraftan Ortadoğu ülkelerinde güçlü bir Arap milliyetçiliği akımı vardı. Mısır'da 1952 yılında iktidara gelen Nasır Arap milliyetçisi bir politika takip ediyor, Bağlantısızlar Hareketi'ne ilgi duyuyor ve Sovyetlere karşı da negatif bir tutum göstermiyordu. Amerika'yla ilişkilerini de sıcak tutmaya çalışmasına rağmen izlediği politikalar, Batılılarda bir güvensizlik oluşturuyordu. O dönemin Ortadoğu'daki en önemli sorunu Filistin olmakla birlikte döneme damgasını vuran olaylardan biri de Süveyş Kanalı Krizi'ydi. Süveyş Kanalı İngiliz-Fransız ortaklığındaki bir şirket tarafından kontrol ediliyordu. İngilizler II. Dünya Savaşı'nda Mısır'a 200 bin asker çıkarmış savaş bittikten sonra da askerlerini çekmek istememişti. İngilizlerin Mısır'daki askeri varlığı halkta büyük bir tepkiye yol açıyordu. Bir darbeyle iktidara gelen Hür Subaylar Hareketi Mısır'ın tam bağımsızlığı için bu işgale son verilmesini istiyordu.

Böyle bir atmosferde Bandung Konferansı'na katılan Nasır, orada bağımsız hareket etmek isteyen ülkelerin liderleriyle görüşmüş ve onlardan destek görebileceğini anlamıştı. Mısır'a dönüşünde 2 Mayıs'ta şöyle konuştu (Gerger, 2012):

> Mısır, artık bağımsız bir dış siyasete sahip olduğunu dünyaya göstermiştir. Artık emperyalizm olmayacaktır. Büyük bir ehemmiyeti haiz olan Bandung Konferansı bütün milletler için hürri-

Levent Şahverdi Arşivi

yet saatinin geldiğini bildirmeye karar vermiştir... Sizin namınıza hürriyet ve bağımsızlık bayrağını kaldırdım. Mısır adına, artık onun hürriyetine kavuştuğunu ve serbestçe, hiçbir baskıya tabi olmaksızın konuşmakta olduğunu haber verdim. Bundan başka Mısır'ın, hürriyetlerini kazanmış olan diğer memleketlerle birlikte emperyalizmi dünyadan kaldırmak için çalışacağını bildirdim.[197]

Nasır kendisini bir halk kahramanına dönüştüren Süveyş Kanalı'nı millileştirme kararını 26 Temmuz 1956 tarihinde İskenderiye'de açıkladı. Bu karar bütün bir Arap dünyasında coşkuyla karşılandı. Arap başkentlerinde destek yürüyüşleri yapıldı. Bu karar başta İngiltere ve ABD olmak üzere tepkiyle karşılanıyordu. Nasır'ın politikası, başka ülkelerin de Batı'dan bağımsız hareket etmelerini teşvik edebilirdi. Ayrıca Nasır, 1948 Arap-İsrail Savaşı'ndan beri İsrail'e silah götüren gemileri Kanal'dan geçirmiyordu. Yarın aynı şeyleri Batı'ya da yapabileceğinden tedirginlik duyuluyordu.

Kanalın millileştirilmesini Arap halkları tarafından gururla karşılarken Irak Nasır'ın karşısında yer alıyordu. Irak Başbakanı Nuri Said İngiliz Başbakanı Eden'e "Tek bir hareket alanınız var. Vurun, hemen vurun ve sert vurun. Yoksa çok geç kalırsınız." demişti (Armaoğlu, 1995; Gerger, 2012).

Kanalın millileştirilmesine en coşkulu desteğin geldiği ülkelerden biri de Suriye'ydi. Şam'da büyük destek gösterileri olmuştu. Dolayısıyla, Bağdat Paktı'nın kuruluş amacı, Nasır'ın estirdiği rüzgâr önünde savrulup gidiyordu. Türkiye kendisini bölgesel bir liderliğe taşıyacağını düşündüğü Bağdat Paktı'nı sonuna kadar savunmaya kararlıydı. Bu kararlılık Türkiye'yi Mısır ve Suriye'ye karşı düşmanca politikalar izlemeye yöneltecekti.

Kanal'ın millileştirilmesine en sert tepki İngiltere, Fransa ve İsrail'den geldi. Bu üç ülke kendi aralarında bir komplo hazırladılar. Fransa'nın Sevr kentinde tezgâhlanan komploya göre İsrail Mısır'a saldıracak, İngiltere ve Fransa ise kan

197 *Ayın Tarihi*, Mayıs 1955.

Levent Şahverdi Arşivi

dökülmesini önlemek ve Kanal'ın dünya ticareti için güvenli kalması gerekçesiyle bir ultimatom vererek, her iki tarafın da (İsrail ve Mısır) 12 saat içinde Kanal'dan 15 km. içeriye çekilmesini isteyeceklerdi. İsrail bu karara hemen uyacak ama toprakları bombalanan Mısır bu karara uymayacaktı. Bunun üzerine İngiltere ve Fransa, ABD'de Başkanlık seçimlerinin yapıldığı gün 6 Kasım'da, askeri çıkarma yapacak ve Kanal'ı işgal edeceklerdi. Plan doğrultusunda İsrail 29 Ekim günü Mısır'a saldırdı (Kürkçüoğlu, 2010). İsrail'in geri çekilmesini isteyen karar BM'de İngiltere ve Fransa tarafından veto edildi. İsrail ilerlemesine devam etti. Gazze'yi ve Şarm el-Şeyh'i ele geçirdi. İngiliz ve Fransız komandoları bölgeye çıkarma yaptılar. Mısır ise işgale karşı var gücüyle direnmekte kararlıydı.

Bu süreçte ABD'nin izlediği politika önemlidir. ABD bölgenin eski sömürgecileri İngiltere ve Fransa'nın bölgede yeniden güç kazanmasını istemiyordu. Gerçi Mısır'a da Kanal'ın millileştirilmesi sebebiyle bir taraftan baskı uyguluyordu ama hem büsbütün Arapları karşısına almak istemiyor hem de Ortadoğu'yu kendi hâkimiyeti altına almak için eski sömürgecilerin bölgede etkin olmalarını istemiyordu. ABD ipleri eline aldı. İngiltere ve Fransa'nın işgaline destek vermedi. Petrol ve dolar rezervleri tükenen iki ülke ateşkesi kabul etti ve Mısır'ı terk etmek zorunda kaldılar. 22 Aralık tarihine gelindiğinde son İngiliz ve Fransız birlikleri de Mısır'dan ayrıldılar.

Süveyş'in millileştirilmesi kararı Mısır'ın egemenlik haklarını kullanması olarak dünya ülkelerinin çoğunluğu tarafından meşru kabul edilmişti. Türkiye Mısır'a karşı çıkan az sayıdaki ülkeler arasındaydı. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Nasır'ın liderliğini yaptığı Arap milliyetçiliği Bağdat Paktı'nın amaçlarıyla uyuşmuyordu. Fatin Rüştü Zorlu 12 Kasım'da Karaçi'de yaptığı bir basın toplantısında Mısır'ın başına gelenlerin Bağdat Paktı'na girmemesinin bir sonucu olarak değerlendiriyordu:

> Eğer Ortadoğu'daki memleketler Bağdat Paktı'na katılmış olsalardı bugün mevcut durum husule gelmezdi.[198]

198 *Ayın Tarihi*, Kasım 1956. Zorlu, bir kaç gün sonra, BM ve ABD'nin destek

Levent Şahverdi Arşivi

Mısır'a saldıran İngiltere ve Fransa'yla Türkiye NATO'da müttefikti. İngiltere ayrıca Bağdat Paktı'nın da üyesiydi. Bağdat Paktı üyeleri Türkiye, Irak, Pakistan ve İran[199], saldırı sebebiyle Tahran'da toplanmıştı. Pakt'ın ne diyeceği merak konusuydu, çünkü kendi üyelerinden biri de Mısır'a saldıran ülkeler arasındaydı. Toplantı sonucu yayınlanan bildiri, İngiltere'yi kınayamamış, sadece askerlerini Mısır'dan çekmesini istemekle yetinmişti. İsrail'i kınayan bildiri, ayrıca ABD'nin tutumunu da "takdirle" karşılamıştı. İşin ilginç tarafı Türkiye Tahran toplantısını "Bağdat Paktı'nın Zaferi" olarak görmüştü. Ayrıca, Başbakan Menderes 10 Kasım 1956'da İngiltere Büyükelçisi'ne İngiltere'nin Tahran toplantısına çağrılmayışını "geçici bir zorunluluk" olarak açıklama ihtiyacını hissetmişti. Dahası, İngiltere'nin Bağdat Paktı'ndan çıkarılmasını Menderes önlemişti (Bağcı, 2011).

Bununla beraber İsrail'in Mısır'a saldırısının gerek kamuoyunda, gerekse Arap ülkelerinden şiddetli tepki görmesi üzerine Türkiye İsrail Büyükelçisini geri çekti. Dışişleri Bakanlığı'nın geri çekme kararında İsrail'in Mısır'a saldırısından hiç söz etmemesi dikkat çekiciydi. Zaten ne Mısır ne de diğer Arap ülkeleri Türkiye'nin bu kararından tatmin olmamışlardı. Nitekim İsrail'den geri çekilen Büyükelçi Hasan İstinyeli, İsrail Dışişleri'ne verdiği izahatta, Türk Hükümeti'nin bu kararının "İsrail'e karşı" olmadığını, Bağdat Paktı'nın zayıflamasını önlemek amacıyla yapıldığını "İsrail'le olan dostane ilişkileri" bozmak gibi bir niyet taşımadıklarını ifade etmişti (Kürkçüoğlu, 2010).

Diğer taraftan, Nasır'ın kriz sürecindeki tutumuna bakıldığında Batı'yla ilişkilerini kesmek gibi bir amacının olmadığı açıktı. Kanal'ın uluslararası ticarete açık kalacağına güvence veriyordu. Ancak ABD'nin politikalarına kayıtsız-koşulsuz

vermediği saldırıyı "müttefiklerimizin Mısır'a karşı silah kullandıklarını görmekten müteessir olduk." şeklinde değerlendirecekti.

199 İngiltere saldırgan ülke durumunda olduğu için toplantıya çağrılmamıştı.

Levent Şahverdi Arşivi

uyum sağlamayacağı da belliydi. ABD Nasır'ın yükselen popülaritesinden rahatsızlık duyuyordu. Bu noktada Eisenhower'ın Nasır'ın yükselişine karşı nasıl bir önlem alınması gerektiğine ilişkin düşüncelerini yansıtan notları dikkat çekicidir. Eisenhower 28 Mart 1956 tarihinde günlüğüne şunları yazmıştır (Gerger, 2012):

> Dışişleri Bakanlığını ilişikteki bütün konularda çalışma yapmak üzere yetkilendirdim. Sorundaki ana nokta Nasır'ın artan ihtirası, Sovyetlerle ilişkisi sonucu elde ettiği güç hissi, bütün Arap âleminin gerçek lideri olabileceğine ilişkin inancı ve bu inançlardan ötürü Araplarla İsrail arasında uzlaşma için önerilen her teklifi reddetmesidir. Bundan dolayı Dışişleri Bakanlığına karşılıklı kişisel çatışmanın Nasır'ın açıkça geliştirmekte olduğu saldırgan politikayı engelleyebileceği düşüncesiyle bir başka kişiyi Arap dünyasının gelecekteki lideri olarak ortaya çıkarmaya başlamamızı önerdim. Böyle bir rakip olarak benim tercihim Kral Suud'dur. Ne var ki, bu adamı tanımıyorum ve dolayısıyla da düşündüğüm pozisyona uygun olup olmadığını bilmiyorum. Yine de Arabistan, İslâm dünyasının kutsal yerlerini içeren bir ülkedir ve Suudiler bütün Arap grupları içinde en dindar olanlar olarak bilinmektedir. Dolayısıyla, ola ki, kral bir ruhani lider olarak yetiştirilebilir. Bu gerçekleştirilebilirse, o zaman politik liderlik hakkını öne sürmeye başlayabiliriz...
>
> [Kralın] geniş bir danışman kadrosuyla yerel örgütlenmeye ihtiyacı olacaktır ve doğru adamı bulmak için sıkı bir çalışma gerekecektir.

Bu sözler ABD'nin Ortadoğu'da takip edeceği stratejiyi güzel bir şekilde açıklamaktadır. Amerikalılar, bölgedeki politikalarını İngilizler ya da Fransızlar gibi kendilerini doğrudan işgalci konumuna düşürmeyecek bir şekilde, içeriden kendileriyle uyumlu politikacıları destekleyerek, öne çıkararak ve onlar aracılığıyla yürütmek istemektedir. Mümkün olduğu kadar geri planda kalarak, istemedikleri iktidara muhalif olan odakları silahlandırarak ya da silahlı gruplara istihbarat ve strateji desteği vererek bölgeyi dizayn etme yoluna gitmişler-

Levent Şahverdi Arşivi

dir. Bu strateji, sabırlı olmayı, fırsatları dikkatlice gözlemeyi, kamuoyunu yanıltmayı, kargaşa ortamları yaratmayı ve bu ortamların var ettiği imkânları değerlendirerek düzen değişikliklerini gerçekleştirmeyi ya da uygun gördükleri düzeni korumayı içermektedir. Eisenhower yönetiminin NATO toplantısına katılacak Dışişleri Bakanı Dulles'e gönderdiği mektup da bu açıdan önemlidir. Mektup Amerika'nın bölgeye ilişkin incelikli politikasını Batılı dostlarına anlatmaya çalışmaktadır (Gerger, 2012):

> Umarım NATO'daki dostlarımız... Ortadoğu'da komünist sızma ve başarılar sonucunda NATO'nun güney kanadının bütünüyle çökmesini oturup seyretme niyetinde olmadığımızı iyice anlayacaklardır. Eminim ki, Nasır'ı bir şeytani unsur olarak gördüğümüzü biliyorlardır. Aynı zamanda, İngiliz ve Fransızların Nasır'la ilgili düşüncelerini genel olarak paylaşmakla birlikte, durumu düzeltme yönünde aldıkları önlemlerin zamanlaması ve vesilesini yanlış bulduğumuzu iyice anlattığımıza inanıyorum. ... [Bu arada] alacağımız önlemlerden birinin de, Nasır'a karşı bir Arap rakip çıkartmak olduğuna inanıyorum ve senin de böyle düşündüğünü sanıyorum. Doğal seçimin de, seninle hakkında sık sık konuştuğumuz kişi olacağı görünüyor. Şayet onu Arap halkının düşlerini temsil eden biri gibi yapabilirsek, Nasır uzun süre dayanamaz.

İşte Bağdat Paktı'nın kurulduğu yıllarda Ortadoğu'daki politik atmosfer anahatlarıyla bu şekildeydi. Bağdat Paktı'nın hedefi Arap ülkeleriydi. Bu durumda Araplar arasında esen milliyetçilik rüzgârı bu hedefin gerçekleşmesini engelliyordu. Diğer taraftan bölgede işgalci durumunda olan İngiltere Bağdat Paktı'nın üyesiydi ve Pakt, İsrail'in destekçisi Batı'nın kurgulamış olduğu bir güvenlik sistemi olarak görülüyordu.

Celal Bayar ve Menderes'in Süveyş ve Mısır konusundaki düşüncelerine önceki sayfalarda yer vermiştik. Bayar ve Dışişleri Bakanı Vekili Ethem Menderes Meclis'te yaptıkları konuşmalarda İsrail-İngiltere-Fransa saldırısında Mısır'ı suçlamışlardı (Kürkçüoğlu, 2010). Basın da Mısır'ın bağımsız duruşuna karşı saldırgan bir dil kullanıyor ve Batı'nın haklılığını

Levent Şahverdi Arşivi

vurgulayan argümanlar üretiyordu. *Vatan* gazetesinden Ahmet Emin Yalman Nasır'ın Süveyş'e "keyfi" müdahalesine ses çıkarmadığı için BM'ye kızıyor, "sulh ve ateşkes" gibi düşüncelerin "nazari" olarak güzel şeyler olduğunu ama Hitler'e II. Dünya Savaşı öncesi Münih'te verilen tavizleri hatırlatarak gerçeğin öyle olmadığını öne sürüyor ve şöyle diyordu:

> İki büyük devlet, Rus emperyalizminin Akdeniz'deki köprübaşısı haline gelen Mısır'a hücum etmek azim ve cesaretini göstermiş, Abdul Nasır'ın yaratmağa çalıştığı Arap emperyalizminin silahlarını sistemli bir şekilde körletmiştir.[200]

Falih Rıfkı Atay da Yalman'dan geri kalmıyor; Nasır'ın tasfiye edilmesi gerektiğini söylüyor, Nuri Said Paşa'nın ne kadar basiretli ve akıllı bir adam olduğunu ifade ediyor ve Mısır böyle devam ettikçe Araplara düşen şeyin Mısır'ı aforoz etmek olduğunu belirterek Araplara akıl veriyordu.[201]

Konu hakkında Peyami Safa'nın yazdıkları özellikle muhafazakâr çevrelere hitap etmesi bakımından ayrı bir önem taşımaktadır. Safa şöyle demektedir:

> Bir okuyucumuz, Mısır meselesinde, Araplara değil, İsrail'e sempati gösterdiğim için bana sitem ediyor ve Peygamberimizin kavmiyle aramızdaki din, kültür ve tarih birliğini bana hatırlatmak zahmetinde bulunuyor.
>
> Mısır meselesini bir Arap-İsrail ihtilafından ibaret sanmak, eksik olduğu kadar hatalı bir görüştür, sanırım. Bu sadece iki memleket arasında bir dava değil, yalnız Ortadoğu'yu ilgilendiren bir dava da değil, bütün şümulüyle dünya barışını ve muvazenesini ilgilendiren bir meseledir.
>
> Cepheler gizli değil: Mısır Sovyetlerin safında yer almıştır. Ordusunu onların verdiği silahlarla donatmıştır, Ortadoğu'ya sızan Moskof nüfuzuna her bakımdan yataklık etmektedir. Arap dünyasını Sovyet emperyalizminin entrikalarına alet etmeğe uğraşan Nasırın meşum rolü barış için ciddi bir tehlike halini almıştır. Kü-

200 *Ayın Tarihi*, Kasım 1956.

201 *Ayın Tarihi*, Kasım 1956.

Levent Şahverdi Arşivi

çük İsrail, Mısır'a karşı savaşırken, yalnız kendi hudut emniyetini sağlamaya değil, hür milletlerin davasına da, doğrudan doğruya veya dolayısıyla hizmet etmiştir.

Kaldı ki, Arap dünyası yalnız Mısır'dan ve Suriye'den ibaret değildir; müttefikimiz Irak'ı unutmamak lazımdır. Nasır'a karşı duyduğumuz nefret, Irak'a karşı sevgimizi zerre kadar bulandırmış mıdır? Dava milletlerarası planda mütalaa edildiği zaman, Mısır, İsrail ihtilafı derhal Sovyet-Hür dünya anlaşmazlığı halini alır. Aklı başında hiçbir Türk ve Müslüman, cephemizdeki dostlarımızla aramızda din veya kültür farkını mesele yapmayı düşünemez.[202]

"Küçük İsrail"i sadece kendi sınırlarını değil, hür dünyanın bütün milletlerine hizmet ettiği için takdir eden Safa'nın "cephe" tanımı da dikkat çekicidir. Ona göre komünizme karşı oluşturulan cephede kimlerin bulunduğunun bir önemi yoktur. Safa meseleye tamamen Amerika'nın/Batı'nın yanında olup olmamak şeklinde bakmakta, "Hür Dünya"nın yanında olmayanları düşman kategorisine yerleştirmektedir. Safa yazısını şöyle bağlamaktadır:

> Bir Çerkez atasözü: 'Dostumun dostu dostumdur' der. Bu söze ondan daha az doğru olmayan bir sözü de biz ekleyebiliriz: 'Düşmanımın dostu düşmanımdır.

Safa'nın yazısını bağladığı bu son söz, dönemin sağcı/muhafazakâr "dost-düşman" algısını yansıtmasını açısından önemlidir. Bu perspektif, düşman olarak "komünizmi" belirlemiş, düşmanı böyle belirleyince de Amerika dostumuz olmuş, Amerika'nın çıkarlarıyla uyuşmayan ülke ve gruplar da otomatikman düşman kategorisine yerleştirilmiştir.

Eisenhower Doktrini ve Bağdat Paktı'nın Sonu

Amerika Ortadoğu'da izlediği incelikli stratejinin meyvelerini yavaş yavaş almaya başlamıştı. Süveyş Krizi sırasında

202 *Ayın Tarihi*, Kasım 1956.

Levent Şahverdi Arşivi

BM'de ateşkes yönünde oy kullanmış, Fransa ve İngiltere'nin bölgeyi boşaltmasında aktif rol almış ve Bağdat Paktı'na da resmen üye olmamıştı. Amerika Arapların algı, tepki ve psikolojilerini dikkate alan daha uzun vadeli bir stratejik planlama içinde hareket ediyordu. Bütün bunlar bölgede Amerika'nın işgalci ve sömürgeci olarak görülmemesini sağlıyordu. Aslında ABD, II. Dünya Savaşı sonrası belirlenmiş olan dünya düzenine uygun hareket ediyordu. Bu yeni düzen ABD'nin liderliğinde kurulmuştu. Ancak ABD'nin Ortadoğu'daki gücü zayıftı. Eski sömürgeciler İngiltere ve Fransa'nın bölgeyi boşaltması Ortadoğu'da da etkin olabilmesinin yolunu açacaktı. Buna karşın Ortadoğu'da Sovyet etkisi de artmaktaydı. Bölgenin iki önemli ülkesi Suriye ve Mısır'ın Sovyetlerle sıcak ilişkileri vardı.

Süveyş'in millileştirilmesi Nasır'ın Arap dünyasının sınırlarını aşacak şekilde karizmasını arttırırken Bağdat Paktı'nı da zayıflatmıştı. Mısır'a saldıran İngiltere'nin Bağdat Paktı'nın üyesi olmasının bunda büyük bir rolü vardı. Bağdat Paktı'nın varlığının tehlike altına girdiğini gören üyeler, İngiltere'yi kınayan bir deklarasyon yayınladılar. Ancak bu girişimler yeterli değildi. Paktın dört üyesi ABD'nin Pakta üye olmasını arzu ediyordu. Eğer ABD pakta üye olursa, Sovyetlere karşı kendilerini daha güvende hissedeceklerdi. Üyeler bu çerçevede ABD'ye baskı yapmaya başladı. Şubat 1957'de Irak Prensi Dulles'e şöyle demişti (Gerger, 2012):

> Bizler [Türkiye, Irak, Pakistan, İran] dört adet sıfırız ve toplamımız da sıfır etmektedir.

Amerika Süveyş sonrası Ortadoğu'da artan Sovyet etkisini önleyebilmek ve İngiltere ve Fransa'nın boşalttığı alanı doldurmak amacıyla 5 Ocak 1957'de Eisenhower Doktrini'ni ilan etti. Doktrin, Ortadoğu'da komünizm tehlikesinden bahsederek, bağımsızlıklarını korumak isteyen ülkelere ekonomik ve askeri yardım vaat ediyor ve aynı zamanda bağımsızlıklarını korumak isteyen ülkelerin istemesi durumunda Amerika'nın

Levent Şahverdi Arşivi

bölgeye askeri müdahalede bulunabileceğini ifade ediyordu. Eisenhower'ın 5 Ocak 1957'de Kongre'ye sunduğu mesajındaki vurguladığı bir nokta özellikle dikkat çekicidir (Kürkçüoğlu, 2010):

Öte yandan, ABD Başkanı, Ortadoğu'nun maddi önemi yanında manevi bakımdan da büyük bir değer taşıdığını, çünkü üç büyük dinin (Müslümanlık, Hıristiyanlık ve Museviliğin) doğduğu yer olduğunu belirtmiş ve 'bu kutsal yerlerin, Tanrı'yı reddeden materyalist düşüncenin egemenliğine terk edilmesinin tahammül edilemez bir şey olduğunu' söylemiştir.

ABD bu doktrinle birlikte Ortadoğu'ya adımı atmış oluyordu. Bunu yaparken bölgenin dini duyarlılıklarını dikkate almayı ihmal etmemişti.

Eisenhower Doktrini Bağdat Paktı'na üye devletler tarafından memnuniyetle karşılandı. Türkiye doktrinin açıklanmasından hemen sonra desteğini bildirdi. 22 Mart 1957'de Menderes, Türkiye'ye gelen Büyükelçi James Richard'la görüştükten sonra ortak bir bildiri yayınladılar. Türkiye bu bildiride Eisenhower Doktrini'ni desteklemekle kalmıyor, doktrinin uygulanması için bölgede ABD'yle birlikte hareket edeceğini bildiriyordu (Sander, 2016).

IRAK DÜN BAĞDAT PAKTINDAN AYRILDI

Kasım'ın açıkladığı karardan sonra halk sokaklarda nümayişler yaptı

Milliyet 25 Mart 1959

Bu arada Irak'ta Bağdat Paktı'nın sonunu getiren bir gelişme yaşandı. Irak Başbakanı Nuri Said bir darbeyle devrilmiş ve idam edilmişti.[203] Yeni gelen yönetim ise, Bağdat Paktı'na

203 Irak'ta gerçekleşen darbeden sonra Türkiye'nin Irak'a askeri müdahalede bulunacağı gündeme geldi. Kruşçev böyle bir girişim olursa Türkiye'ye askeri müdahalede bulunulacağını açıkladı (Uslu, 2016; Tellal, 2009)

Levent Şahverdi Arşivi

üyeliğin devamı konusunda isteksizdi. Irak bir müddet daha üyeliğini devam ettirdikten sonra Irak Başkanı General Kasım 24 Mart 1959'da paktan çekildiğini ilan etti. Irak'ın çekilmesinden sonra Pakt'ın üyeleri Ağustos ayında bir araya gelerek Pakt'ın adını CENTO olarak değiştirdiklerini bildirdiler (Uslu, 2016).

1957 Suriye Krizi

Türkiye Bağdat Paktı'nın genişlemesi için en fazla gayret eden ülkeydi. Menderes ve Celal Bayar arada bir tutum izleyen Lübnan ve Ürdün'ün Pakt'a katılması için büyük bir uğraş verdi. Lübnan Cumhurbaşkanı Ankara'ya davet edildi. Celal Bayar kendisi de Lübnan ve Ürdün'e ziyarette bulunup her iki ülkenin Pakt'a katılması için onları ikna etmeye çalıştı. Ama bu çabalar karşılık bulmadı. Özellikle Mısır ve Suriye'nin Arap milliyetçiliği etrafında oluşturdukları atmosfer bu iki ülkenin Pakt'a katılımını engelliyordu. Türkiye Bağdat Paktı'nın genişlemesini öylesine bir dava haline getirmişti ki, bu noktada Suriye'yi bile tehdit etmekten ve sınıra asker yığmaktan çekinmeyecekti (Uslu, 2016).

Bağdat Paktı girişimi Suriye'yi Sovyetlere yaklaştırmıştı. Amerika Eisenhower Doktrini çerçevesinde Ürdün'e müdahale etmişti. Suriye'ye de müdahale edebileceğinin işaretlerini veriyordu. 1953 Musaddık darbesinde rol oynamış ve Arap ülkeleri arasında "darbeci" olarak nâm salan Amerikan Dışişleri Bakan Yardımcısı Loy Henderson İstanbul'u ve Lübnan'ı ziyaret etmişti. Bunun dışında Amerika Ürdün'e ve Suriye'ye komşu olan ülkelere silah yardımı yapmaya başlamıştı. Ayrıca 6. filoya bağlı deniz birlikleri Suriye açıklarında devriye gezmeye başlamışlardı (Sander, 1996). Bütün bunlar Suriye'ye yönelik bir askeri müdahalenin işaretleri gibi algılanıyordu. Suriye bunun üzerine ABD ve Türkiye'yi iç işlerine müdahale etmekle suçladı. Suriye yönetimi rejimi değiştirmeye çalışmakla suçladığı Amerikan elçilik görevlilerini 1957'de ülkesinden çıkardı (Balcı, 2013). Türkiye de Suriye'nin Mısır'la yaptığı

Levent Şahverdi Arşivi

antlaşmadan rahatsızlık duyuyordu. Mısır'ın Türkiye'ye yönelik hasmane tutumunu öne sürerek Suriye'nin de bu tutuma ortak olduğu endişesini yansıtıyordu. 7 Mart 1955 tarihinde Türkiye Maslahatgüzarı Suriye Dışişleri Bakanlığı'na tehdit içeren bir nota iletmişti. Notada şu ifadelere yer verildi (Sever, 1997b):

> Suriye'nin Mısır'la uzlaşmasının nihai olmadığını umuyoruz. Eğer öyleyse, Türkiye, Mısır baskısı sonucu Suriye'nin Türkiye'ye düşmanca bir tavır takındığı sonucuna varmak zorunda kalacak ve kendisini Suriye'ye yönelik mevcut politikasını değiştirmeye mecbur hissedecektir. Elbette Türkiye şu anda Suriye'ye karşı en iyi niyetleri beslemektedir; ancak Suriye düşmanca bir tavır takınırsa, Türkiye buna kayıtsız ve hoşgörülü kalamaz.

Türkiye'nin Suriye'ye karşı tutumunu Mısır tarafından tepkiyle karşılandı ve Mısır gazeteleri sonuna kadar Suriye'nin arkasında duracaklarını yazdı ve Türkiye'yi saldırgan tutumundan dolayı kınadı (Gerger, 2012).

Türkiye Suriye'yi Sovyetlerden kullanabileceğinden çok daha fazla silah almakla suçlayarak, sınıra asker yığmaya başladı. Kriz boyunca ABD Türkiye'nin yanında yer aldı. Ancak diğer Arap ülkeleri Suriye'den bir tehdit algılamadıklarını açıklayınca ABD'nin müdahale ihtimali azaldı. Mısır parlamentosundan 40 milletvekili Şam'ı ziyaret ederek desteklerini bildirdiler. Sovyet Rusya da Suriye'nin yanında yer aldığını açıkladı. Krizin devam ettiği sırada Suriye'nin talebiyle Mısır ve Suriye 1 Şubat 1958 tarihinde bir antlaşma yaparak birleştiklerini ilan ettiler ve Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni kurdular (Armaoğlu, 1995). 21 Şubat tarihinde iki ülke birleşme kararını referanduma götürdü ve Birleşik Arap Cumhuriyeti kuruldu. 1958 yılının başında Sovyet lideri Kruşçev de Türkiye'ye yönelik bir saldırı ihtimalinin söz konusu olmadığını açıkladı. Türkiye, Suriye Mısır birleşmesine olumlu baktı. Bu durum Suriye'deki Sovyet etkisini azaltacak bir girişimdi. Türkiye 11 Mart 1958 tarihinde yeni kurulan Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni resmen tanıdı ve Suriye krizi son buldu.

Levent Şahverdi Arşivi

Bağdat Paktı'nın temel amacı bir Ortadoğu NATO'su kurmaktı. Bağdat Paktı kurulurken Paktın tek Arap üyesi olan Irak'ın etkisiyle zamanla diğer Arap devletlerinin de Pakta üye olabileceği umut edilmişti. Böylelikle Ortadoğu'nun Sovyet etkisi altına girmesi önlenmiş olacaktı. Ama bu girişim tersi sonuç verdi; Mısır ve Suriye Sovyetlere daha fazla yakınlaştı. Pakt, Türkiye'nin Arap ülkeleriyle arasının açılmasına neden oldu ve Türkiye'nin Batı sömürgeciliğinin bir maşası olarak algılanması sonucunu getirdi. Hâlbuki Türkiye Bağdat Paktı sürecinde Mısır'ın etkisini azaltmaya çalışıp, Arap ülkelerinin düşmanlığını kazanırken ABD Mısır'a Asuan Barajı'nı finanse etmeyi öneriyordu (Bostancı, 2013). Irak'taki yönetim değişikliğinden sonra Bağdat Paktı sona erdi ve yerine CENTO (Merkezi İşbirliği Örgütü) kuruldu. "CENTO", Türk siyasal tarihinde "NATO"yla birlikte darbeleri simgeleyen iki kavramdan birisi olarak siyasi literatürde yer aldı.

Gerek Suriye Krizi, gerekse Bağdat Paktı'nın tarihe karışması DP'nin son kez iktidara geldiği dönemde yaşanmıştı. 1957-1960 dönemi DP'nin en fırtınalı yıllarıydı. Hem içeride hem de dışarıda işler iyiye gitmiyordu. ABD yardımları kesmişti. Ülkede ekonomik sıkıntılar baş göstermişti. DP'ye yönelik muhalefet sertleşiyor, sokaklar hareketleniyordu. 1958'de Irak'ta gerçekleşen darbe örnek gösteriliyor, aynı şeyin Menderes'in başına geleceği de söyleniyordu. Asker içinde cuntalar oluşmuştu. Bağdat Paktı 18 Ağustos 1959'da CENTO'ya dönüştüğü sıralarda Cumhuriyet ilk darbesine hazırlanıyordu. 27 Mayıs sabahı CENTO Türk halkının hafızasına kazınacaktı. O sabah Alparslan Türkeş'in okuduğu darbe bildirisinin son cümlesi şöyle bitiyordu: "NATO'ya, CENTO'ya bağlıyız.".

Levent Şahverdi Arşivi

SEKİZİNCİ BÖLÜM

27 MAYIS 1960 DARBESİ

1950 yılında başlayan Demokrat Parti iktidarı tam 10 yıl 13 gün sonra, 27 Mayıs Darbesiyle son buldu. Darbenin, 10 yıl boyunca Amerikancı politikalar takip eden DP'ye karşı yapılmış olması ilk planda kafaları karıştırmaktadır. Fakat 27 Mayıs sabahı okunan darbe bildirisi, NATO'ya ve CENTO'ya bağlılığını bildirmiş, Türk-Amerikan ilişkilerinde herhangi bir değişiklik olmayacağını ilan etmişti. Peki, o zaman DP iktidarı niçin devrilmişti? Amerika'nın DP'nin izlediği politikalardan bir rahatsızlığı var mıydı?

Bu bölümde amacımız 27 Mayıs darbesini enine boyuna tartışmak değildir. Biz daha çok ABD'nin darbeyle ilişkisine odaklanmaya çalışacak ve bu ilişkiyi anlamaya katkı sağlayacağını düşündüğümüz başlıklara yer vereceğiz.

27 Mayıs Darbesi çok partili sisteme değil, Demokrat Parti'ye yapıldığına göre şu soruyu sorarak başlıyoruz: CHP ve DP arasında bir fark var mıydı? Çok Partili sistemin üzerine kurulduğu temel esaslar nelerdi? DP bu esaslardan sapma göstermiş miydi?

İkinci olarak, DP asker eliyle devrildiğine göre 27 Mayıs'ı gerçekleştiren ordunun niteliğini Amerika-Silahlı Kuvvetler ilişkisi çerçevesinde tartışıyoruz.

Daha sonra 27 Mayıs'a götüren süreci ele alıyoruz. Bu süreçte darbenin gerekçesi olarak gösterilen olayları anahatlarıy-

Levent Şahverdi Arşivi

la veriyoruz. Sonra şu soruyu soruyoruz: ABD DP'den rahatsız mıydı? Bu soruya olumlu cevap verdikten sonra ABD'nin rahatsızlık duyduğu noktaları ele alıyoruz. Son olarak da 27 Mayıs'ın Soru İşaretleri başlığı altında, 27 Mayıs-ABD ilişkisini bazı kritik sorular çerçevesinde tartışıyoruz.

Çok Partili Sistemin Kontrol Noktaları

İlk altını çizmemiz gereken nokta, Demokrat Parti'nin CHP'nin içinden çıkmış bir parti olduğudur.[204] Menderes siyasi hayatına Serbest Cumhuriyet Fırkası'nda başlamıştı. M. Kemal, Aydın'a yaptığı bir ziyarette, Menderes'le 4 saat görüşmüştü. Daha sonraları "Beni keşfeden Atatürk'tür." diyecek olan Menderes, SCF kapanınca 1931'de CHP'den milletvekili olarak Meclis'e girdi ve 15 sene boyunca CHP'den milletvekili olarak Meclis'te yer aldı. Aydemir (2000) bu süre boyunca Menderes'in Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'na[205] muhalefeti

204 DP'nin kurulduğu 7 Ocak 1946 tarihinde kurucuların üçü (Bayar hariç) hâlâ milletvekili idiler.

205 14 Mayıs 1945'te görüşülmeye başlanan kanun Meclis'te sert tartışmalara neden olmuştu. Menderes ve Refik Koraltan gibi vekiller Kanun'a şiddetle muhalefet etti. Kanun, köylüye, çiftçiye geçimine yetecek kadar toprak vermeyi ve bu toprağı işlemek için donanım yardımında bulunmayı içeriyordu. Dağıtılacak toprak hazineye ait arazinin dışında beş bin dönümden büyük toprağı bulunan çiftçilerden istimlak edilecekti. Eğer bu ihtiyacı karşılamaz ise iki bin dönümlük arazi de istimlak edilebilecekti. Bu toprak köylüye bedava verilmiyordu, köylü kendisine verilen toprağın bedelini taksitlendirme yoluyla bir plan dâhilinde ödeyecekti. Artık çok partili sisteme doğru giden ülkede (İnönü, bu kanun Meclis'e sunulduktan beş gün sonra demokrasiye geçişin işaretini vereceği meşhur konuşmayı yapmıştı) CHP bu kanunla köylüyle arasındaki buzları eritmeyi de amaçlamıştı. Ancak kanunun asıl 17. maddesi tartışmalara neden olmuştu (Zürcher, 2000). Bu madde, eğer bu istimlaklar ile ihtiyaç karşılanamaz ise, 2 bin ya da daha az dönümlük araziyi de istimlak etmeyi öngörüyordu. Menderes Meclis'te yaptığı konuşmada asıl sorununun tarıma uygun arazinin işletmeye açılmaması ve üretim tekniklerinin geri olmasıyla ilişkili olduğunu söylüyordu. Menderes 17. madde hariç topraklandırma kanununa taraftar olduğunu söylemişti. Emin Sazak gibi (sonradan DP'nin önemli isimlerinden olacaktır), çok zengin büyük toprak sahipleri amansız bir muhalif haline geldiler. Kanunun asıl eleştirildiği nokta, özel mülkiyet hakkının gasp edilmesi ve bunun da anayasaya aykırı oluşuydu. Karpat (2012) Meclis'teki bu tartışmalara ilişkin şu dikkat çekici yorumu yapar: "Temel top-

Levent Şahverdi Arşivi

hariç onun öne çıkan bir milletvekili olmadığını belirtir. Celal Bayar'ın da Cumhuriyet sonrası siyasi hayatı CHP'de geçmişti. Atatürk'ün Başbakanlığını yapmıştı. Daha önceden de ifade ettiğimiz gibi, DP'nin dört kurucu üyesi de 1946'da CHP'den ayrılarak (üçü ihraç edilmiş Bayar istifa etmişti) partiyi kurmuşlardı. Eski rejimin yeni rejimi doğurduğuna dikkat çeken Cemil Koçak (2010), "Muhalefet, bu geçmişin bizzat içinden çıkıp gelmişti. Onunla hemhal olmuştu ve bütün sorumluluğunu üzerinde taşıyordu. Bu siyasal paradoks, yeni rejimin genlerine hâkim oldu. Gerçek bir muhalefetin oluşmasını da engelledi." demektedir.

Şevket Süreyya Aydemir *Menderes'in Dramı* kitabında bu noktaya ilişkin şu tespiti yapmaktadır:

> Bizde adına demokrasi denilmesine alıştığımız çok partili rejim, garip bir kadro hareketi içinde doğdu. Çünkü bu rejimin her iki cephesinde yer alanlar, yani hem iktidar, hem muhalefet saflarının önderleri, aynı partinin, yani tek şef, tek parti ve otoriter hükümet sistemini temsil eden CHP elemanlarıdır. Aynı partide yetiştiler. Uzun yıllar aynı parti ve sistem içinde, aynı programla çalıştılar. Hatta yeni nizamın, yani iktidar ve muhalefet saflarının iki şefi, İnönü ve Bayar, tek parti iktidarının da ön planda şahsiyetleriydiler. Menderes ve diğerlerini de bu açıdan almalıyız.

Dolayısıyla DP yönetimi ideolojik olarak CHP'yle aynı dünya görüşünü paylaşıyordu. Bunun önemli bir kanıtı da DP'nin parti programına CHP'nin altı okunu yerleştirmiş olmasıdır.[206]

---

lumsal veya ekonomik çıkarlar tehlikeye düştüğü zaman bir partinin üyelerini bir zaman için birleştirir görünen yüzeysel siyasi fikirler süpürülüp gidiyor ve onların yerini çıkar çatışmaları alıyordu.". Bu kanun Meclis'ten çıkmış olmasına rağmen tam olarak uygulanmadı. Özellikle özel mülkiyetin istimlakı ile ilgili maddeler uygulamaya geçirilemedi. Ancak 36 bin dönümlük bir arazi istimlak edilebilmişti. 1950'de DP iktidara geçince kanunun 17. maddesi ve özel mülkiyeti ihlal ettiği öne sürülen hükümler kaldırıldı. Bu sefer Meclis'te iki muhalefet partisi bulunmasına rağmen ilginç bir şekilde sert tartışmalar yaşanmadı. Bunun sebebi büyük oranda ülkenin ABD'nin liberal ekonomik programlarının etkisi altına girmiş olmasıydı.

206 Parti programının 2. madde cumhuriyetçilik, 13. madde milliyetçilik, 14. madde laiklik, 15. madde inkılapçılık, 16. madde halkçılık 17. madde devletçi-

Levent Şahverdi Arşivi

Varel'in (2015) de ifade ettiği gibi aslında çok partili hayata geçildikten sonra CHP giderek DP'ye, DP de giderek CHP'ye yakınlaşmıştır. Zürcher (2000) Mayıs 1946'da yapılan olağanüstü kongrede İnönü'nün değişmez genel başkanlık konumunun ve Milli Şef sıfatının kaldırılmasını CHP'nin aldığı *"liberal önlemler"* olarak tanımlar. Varel şöyle demektedir:

> O tarihlerde siyasi sistem içinde var olabilmek, ancak DP gibi bir partiye, yani aslında CHP gibi bir partiye tanınan bir ayrıcalıktır. Başka bir ifadeyle, DP, CHP gibi bir parti olduğu için sistemde meşru kabul edilmektedir ve bilhassa kurulduğu ilk yıllarda bu görünümünü sürdürmek mecburiyetindedir.

Aydemir (2000) de Varel'in vurguladığı noktanın altını çizer:

> Bu birlik, yalnız önder kadrolarının yetişme ve zihniyetinde değildir. İktidar ve muhalefetin programlarında, yani bu programların dayandığı ilkelerde de aynı birlik görülür. Mesela biliyoruz ki, CHP'nin 6 ok şeklinde ifadesini bulan altı ilkesi vardır. Aynı ilkeler DP'nin de ana ilkeleridir.

Yine Aydemir'in Bayar'a ilişkin yaptığı tespit kayda değerdir: "Bayar Tek Parti adamı idi. Sonuna kadar da öyle kaldı. Hatta DP'yi kurarken bile...". MBK üyesi Yıldız'ın da[207] (2001)

---

lik ilkelerini içeriyordu.

Ali Fuat Başgil (2008) Celal Bayar'la yaptığı bir görüşmede ona bu 6 ilke meselesini açtığını söylüyor. Başgil, "Temel prensiplere baktığımda, sizinle CHP arasında pek bir fark göremedim, çünkü meşhur altı ilkeyi pek de önemli olmayan değişikliklerle onlar gibi siz de benimsiyorsunuz." deyince Bayar'ın kendisine, "Haklısınız, fakat bildiğiniz gibi aslında bu prensipler hiçbir partinin yol haritasını belirleyemez, çünkü bunlar 1937 Anayasasın'da yer alıyor." şeklinde cevap verdiğini belirtiyor.

207 27 Mayıs'ı örgütleyen askerlerden biri olan Yıldız 27 Mayıs sürecini anlattığı anılarını *İhtilalin İçinden Anılar Değerlendirmeler* başlığıyla ölümüne yakın bir süre kala yayınlamıştır. Yıldız, 27 Mayıs'ın tek sorumlusu olarak Menderes'i görmektedir. "Menderes Nasıl Biriydi?" başlığı altında karikatürize edilmiş bir Menderes tipolojisi çizer. Dönemin olaylarını CHP penceresinden yorumlayan Yıldız 1944-45'li yıllarda TSK içinde bir cunta kurduklarını ve gizli bir yemin ettiklerini anlatmaktadır. Süreç boyunca İnönü'yle yaptıkları görüşmeleri de aktarır. Ahmet Yıldız, ABD Psikolojik Savaş ve Propaganda

Levent Şahverdi Arşivi

1950 seçimlerine giderken DP ve CHP programlarının "ideoloji ve temel nitelikler bakımından" farklı olmadığını söylemesi önemlidir. 1945 sonrası CHP'nin Kemalist ilkelerden taviz verdiğinin altını çizen Taner Timur (1991) ise, CHP'nin evrimini Adnan Menderes'ten yaptığı bir aktarımla anlatır. Menderes'e göre iki halk partisi vardır. 1945'ten önceki ve 1945'ten sonraki:

> Denilebilir ki, iki Halk Partisi mevcuttur. Birisi 1945 senesine kadar olanı, diğeri de ondan sonra vücut bulmaya başlayanı. Aynı isim altında akla kara kadar birbirine zıt iki ayrı fikir ve felsefe temeline dayanan bu partinin bu fikir ve prensip partisi olmaktan ziyade tamamen iktidarı muhafaza etmek kaygusuyla her türlü fikir ve prensip tavizlerine peşinen razı olmuş bir teşekkül olduğunu ispat etmez mi? Uzağa gitmeye ne hacet? Demokrat Parti kurulduğu zaman mevcut olan Halk Partisi programı ile bir de fikir ve prensip olarak Demokrat Parti'nin vücut bulmasından sonra tadil edilen Halk Partisi programına bakmak, bu hakikatleri görmek için kâfidir.

Dikkat çekmek istediğimiz diğer bir nokta, radikal laiklik anlayışının, DP'den çok önce, CHP eliyle yumuşatılmış olmasıdır. Zira DP'nin darbeye giden süreçte eleştirildiği noktalardan biri de irticaya taviz veriyor olduğudur.

Çok partili sisteme geçildikten sonra, CHP cephesinde çok önemli bir gelişme yaşanmıştı. 12 Temmuz Beyannamesi'nden sonra yaşanan tartışmaların akabinde Recep Peker[208] 1947 Eylül'ünün başında istifa etti ve yeni kabineyi ılımlı bir isim

---

Merkezi'nde CIA uzmanlarıyla birlikte eğitim aldığı günlere de kısaca değinmektedir. Psikolojik savaş ve propaganda eğitiminin ABD'yle ilişki kurulduğu ilk yıllardan itibaren verilmeye başlanmış olması önemlidir. O yıllara kadar kendisini bir "Amerikan hayranı" olarak tanımlayan Yıldız, oradaki eğitimde bazı gizli belgelerde Türkiye için yazılanları okuduktan sonra durumunu "... eski Amerikancılığım tümden yok olmuştu." diye açıklamaktadır.

208 Bora (2017) Peker'le ilgili şunları yazar: "Recep Peker İnkılap Dersleri'nde Türk İnkılabı'nın derinliğini ve 'en ziyade zor kullanma' gereğini, sökülmesi gereken an'anelerin köklülüğüne bağlar. Cebriliğin bu gerekçesi, toplumun nasıl 'bozuk' olarak tasavvur edildiğini ele verir: 'Ulus vücudunun derisini kaplayan çeşitli hastalıklarla mücadele etmek zorunda kaldık. Bu hastalıklar o kadar işlemişti ki, kazımakla bitmiyor.'".

Levent Şahverdi Arşivi

Hasan Saka kurdu. Böylelikle CHP grubundaki radikallerin[209] tasfiyesi başlamış oldu. Bu aynı zamanda CHP için bir milat sayılan 7. Kurultay'da yaşanacakların bir işareti gibiydi. 17 Kasım 1947'de başlayan ve 19 gün süren CHP Kurultayı parti için "devrim" niteliğinde kararların alındığı bir kurultay oldu. CHP devlet partisi görünümünden sıyrılmak istiyordu. Halkın nazarındaki imajının farkındaydı, eğer halkı dikkate almazsa 1950 seçimlerini kazanamayacağını biliyordu. 1946 seçimleri bunun güçlü bir işaretiydi. CHP bu kurultayda tarihi kararlar aldı. İmam Hatip Kursları açıldı, ilkokullara din dersi konuldu. Ayrıca CHP'ye "devletçi" görünümü veren ve çok tartışılan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun 17. maddesinin kaldırılmasına karar verildi. Ankara'da ilahiyat fakültesi açıldı. Ayrıca Hükümet hacca gitmek isteyenlere destek verecekti. Bu kararlar şüphesiz, radikaller tarafından "Atatürk Devrimleri"'nin çizdiği yoldan sapmak olarak algılanacaktı. Nitekim Kurultay devam ederken CHP içinden bu yönde itirazlar gelmişti (Uzun, 2012). Gerçekte çok partili sisteme geçmenin kendisi bile Kemalizm'in Halkçılık ilkesinden vazgeçildiği anlamına geliyordu. Zira Kemalist ilkelerin saptandığı 1931 Kurultayı'nda halkçılık "Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdî ve içtimaî hayat için iş bölümü itibariyle muhtelif mesaî erbabına ayrılmış bir camia telâkki etmek esas prensiplerimizdendir." şeklinde açıklanmıştı (Köker, 2007). Halkı CHP temsil ediyordu ve bu sebeple farklı fırkaların/partilerin kurulmasına gerek yoktu.[210]

209 CHP içinde "Otuzbeşler" olarak anılan ve başını Prof. Nihat Erim'in çektiği liberal grup Peker'e karşıydı ve İnönü'yle daha yakındı (Karpat, 2012). Peker'in tasfiyesiyle birlikte CHP de Amerikancı liberal görüşler için tesviye edilmiş oldu. Bu değişiklik CHP'nin gazetesi *Ulus*'a da yansıdı. Radikallerden yana olan Falih Rıfkı başyazarlığı bıraktı. Gazetenin yeni başyazarı Nihat Erim oldu. Nitekim Erim, 12 Mart Muhtırası'ndan sonra Başbakan olarak atanacaktır.

210 Mustafa Kemal 7 Şubat 1923 tarihinde Balıkesir'de yaptığı konuşmada şöyle söylemişti: "Bu milletin siyasî fırkalardan çok canı yanmıştır. Şunu arzedeyim ki, memaliki sairede fırkalar behemahal iktisadî maksatlar üzerine teessüs etmiş ve etmektedir. Çünkü o memleketlerde muhtelif sınıflar vardır. Bir sınıfın

Levent Şahverdi Arşivi

Bu bağlamda vurgulanması gereken bir diğer kritik gelişme ise, daha önceden sözünü ettiğimiz, 12 Temmuz Beyannamesi'nin İnönü tarafından yayınlanmış olmasıdır. Bu beyannamenin yayınlanmasına ve sonrasında Recep Peker'in siyasi hayatının fiilen son bulmasına giden süreç 18 Aralık 1946'da Recep Peker'in Menderes'e ağır eleştiriler yapmasıyla başlamıştı. Muhalefete alışmamış bir tek parti adamı olan Peker, Menderes'in konuşmasına: "Adnan Menderes'in sesinden kötümser ve psikopat bir ruhun hasta karanlıkları içinde, şanlı bir milletin ve arkada bıraktığı karanlıklardan azametli, şan ve şerefli bir istikbale gitmek azminde bulunan kudretli bir devletin hayatını bir boşluk halinde ifade eden haletin akislerini dinledik." şeklinde cevap vermişti. Menderes'in "psikopatlık"la suçlanması sonrası DP'li milletvekilleri Meclis'i terk etmiş, Halk Partililer de arkalarından "Uğurlar olsun, güle güle." demişlerdi (Aydemir, 2000). Peker, DP'yi devlet düşmanı olarak telakki ediyordu. Peker'in sert çıkışı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın akıbetini akıllara getiriyordu. DP'li vekiller Meclis'e dönmeyince İnönü araya girmiş ve 12 Temmuz Beyannamesi'ni[211] yayınlayarak "kapatılma

menfaatini muhafaza için teşekkül eden siyasî fırkaya mukabil diğer bir sınıfın menfaatini muhafaza maksadıyla bir fırka teşekkül eder. Bu pek tabidir. Güya bizim memleketimizde de ayrı ayrı sunuf varmış gibi tesessüs eden siyasi fırkalar yüzünden şahit olduğumuz neticeler malûmdur. Halbuki Halk Fırkası dediğimiz zaman bunun içinde bir kısım değil, bütün millet dahildir.". (Söylev ve Demeçler II)

211 Truman Doktrini bölümünde de ifade ettiğimiz gibi, beyannamenin yayınlandığı gün aynı zamanda Truman yardımının da imzalandığı gündür. Türkiye'de çok partili hayata geçişinde ABD'nin ve Soğuk Savaş düzeninin etkisi belirleyici bir rol oynamaktadır. Şeyhanlıoğlu (2012) konuya ilişkin şunları söylemektedir: "Truman Doktrini ile Türkiye'yi kanatları altına alan ABD, Türkiye'nin gerçekten demokratikleşeceğinden emin olmak istiyordu. Bu açıdan 12 Temmuz Beyannamesinin yayın günü ile ABD yardım Antlaşmasısının aynı güne denk gelmesinin tesadüfî olmadığı düşünülmektedir. Çünkü yardımın ne şekilde yapılacağı ile ilgili görüşmeler Nisan ayından itibaren Ankara'da sürerken bu tarihlerde Amerika'da ise 'Türkiye'nin demokrasi yolunda bir ülke olup olmadığı' ile ilgili tartışmalar yaşanıyordu. Amerikan Kongresinde Truman doktrinin görüşüldüğü oturumda bazı Amerikalı senatörlerden Türkiye'ye yapılacak yardıma itiraz sesleri yükselmekteydi. İtirazın sebebi ise Türkiye'nin demokratik bir ülke olmadığı ve demokrasiyi geliştirmek için yeterli çaba içe-

Levent Şahverdi Arşivi

tedirginliği" yaşayan DP'yi rahatlatmıştı.[212] İsmet İnönü'nün sözleri muhalefete garanti veriyordu:

> İhtilalci bir teşekkül değil, bir kanuni siyasi partinin metotları ile çalışan muhalif partinin, iktidar partisi şartları içinde çalışmasını temin etmek lazımdır. Bu zeminde ben, Devlet Reisi olarak, kendimi her iki partiye karşı müsavi derecede vazifeli görürüm.

Böylelikle İnönü, Peker'i karşısına almak pahasına muhalefetin varlığını ve "demokrasiyi" savunmuştu. 9 Eylül 1947'de Peker istifasını verdi, [213] ertesi gün ılımlı olarak tanımlanan Hasan Saka Başbakan oldu. 1950 seçimlerine 1 yıl kala CHP Hükümeti yine değişiyor ve İslâmcı çizgiden gelen bir isim, Şemsettin Günaltay[214] Başbakan oluyordu. Günaltay'ın hükümet programı, daha bir kaç yıl öncesi için bile "şaka" sayılabilecek ifadeler içeriyordu:

> Bütün diğer hürriyetler gibi, vatandaşın vicdan hürriyetini de mukaddes tanırız. Din öğretiminin ihtiyarî olması esasına sadık kalarak, vatandaşların çocuklarına din bilgisi vermek haklarını kullanmaları için gereken imkânları hazırlayacağız.[215]

---

risinde olmadığıydı.
Türkiye bu Antlaşması ile Sovyetlere karşı Amerika'nın desteğini almıştır. İç politikada demokrasi yolunda ilerleyen Türkiye dış politikada da rahat bir nefes almış ve iki önemli olay da aynı güne denk gelmiştir. Böylece Batı safında yer almak ile çok partili siyasal hayata geçiş doğrudan bağlantılı olduğu görülmektedir.".

212 12 Temmuz Beyannamesi ilginç bir şekilde hem CHP'deki hem de DP'deki radikallerin etkisizleşmesini sağlamıştı. Bu beyannameyi DP'nin muvazaalı bir parti olduğuna kanıt olarak yorumlayan Parti'nin güçlü isimlerinden İstanbul İl Başkanı Kenan Öner de 27 Aralık 1947'de istifa etti. Öner, DP'nin İnönü ve Celal Bayar'ın Antlaşmasıyla kurulduğunu ve hatta DP'nin kuruluşuna hükümetin ekonomik yardımda bulunduğunu öne sürmüştü (Aydın, 2014).

213 CHP ve asker içindeki radikal kanat bu gelişmeleri muhtemelen iç dinamiklerle yorumluyor o yüzden Atatürk Devrimleri'nden sapıldığını düşünüyordu. Hâlbuki bu gelişmeler daha çok yeni kurulan çift kutuplu dünya düzeniyle ilgiliydi.

214 DP'nin "irticaya taviz verdiği" eleştirisi dikkate alınırsa Günaltay'ın Başbakanlığına ilişkin akla şu sorular gelmektedir: Böyle bir geçmişe sahip birinin DP'den Başbakan olması daha uygun olmaz mıydı? Eğer DP böyle bir girişimde bulunsaydı, nasıl karşılanırdı ve CHP'nin adı İslâmcıya çıkmış biri başbakan yapması nasıl olmuştu da infial uyandırmamıştı?

215 https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP18.htm

Levent Şahverdi Arşivi

Günaltay, *Sırat-ı Müstakim* ve onun devamı olan *Sebilürreşad* dergisinin muharrir kadrosundaydı. M. Akif Ersoy, Günaltay'ın *Zulmetten Nura* kitabının önsözünde ondan *"benim Şemseddinim"* diye söz etmişti (Gün, 2001):

> İşte benim Şemseddinim o kahraman yüreklerin birisi. İşte benim Şemseddin'imin şu çalışması, o feryatların en etkilisidir.[216]

İslâmcı çizginin önemli isimlerinden Eşref Edib de *Sebilürreşad*'da yazdığı yazılarda Günaltay'dan beklentilerini dile getirerek Akif'in bu sözlerini hatırlatmıştır (Gün, 2001):

> Benim Şemseddinim diyen Akif'in ruhu bunu senden bekliyor.

Ne var ki, Günaltay'ın hükümet programında yer alan yukarıdaki ifadelerin hemen ardından "fakat" denilerek şunlar yazılmıştı:

> Fakat laiklik prensibinden ayrılmamıza asla imkân tasavvur edilmemelidir. Bilhassa din perdesi altında bu milleti asırlar boyunca uyuşturmuş olan hurafelerin yeni baştan belirmesine asla meydan vermeyeceğiz. Bu konuda alınması gerekli sayacağımız tedbirleri yüksek tasvibinize sunmakta tereddüt etmeyeceğiz.
>
> Her türlü vicdan ve düşünce hürriyetinin masuniyeti esastır. Fakat kanâatler ve düşünceler, kanunlarımızın yasak ettiği tahrik ve propaganda mahiyetini aldığı zaman en ağır suç sayılacaktır. Bu hususdaki kanunlar da kısa zamanda büyük meclise sunulacaktır.

Nitekim dindarlara karşı işletilecek olan 163. madde de Günaltay Hükümeti zamanında kanunlaşacaktı[217] (ve o sıralarda muhalefet sandalyelerinde DP'liler oturmaktadır). Yani CHP yeni yüzüyle tek parti dönemindeki radikal uygulamalarından

---

216 Fahrettin Gün, *Sebilürreşad*'ı incelediği kitabında, bu takrizin kitabın üçüncü baskısında yer almadığını ifade etmektedir.

217 Kanun hakkında yapılan tartışmalar sırasında ilginç bir olay yaşanır. Başbakan Şemsettin Günaltay, itirazlara cevaben yaptığı konuşmada Bayar'la arasında geçen gizli konuşmayı açık eder. Bayar'ın kendisine üç defa geldiğini ve "irtica endişesinden" bahsettiğini söyler. Fuat Köprülü de 163. maddeyi hararetle savunur (Gün, 2001).

Levent Şahverdi Arşivi

vazgeçiyor ve dindar kitlenin hissiyatını da dikkate alıyordu. 1950 seçimlerinden 1 yıl önce gerçekleştirilen bu radikal değişim, dindar ve muhafazakâr çevrelere yönelik görece bir özgürlüğün geleceğinin habercisiydi. Ancak bu devlet tarafından sınırları çizilmiş, siyasi içerikten arındırılmış ve talep edilen değil verilen bir özgürlük olacaktı.

Burada özelikle altını çizmek isteğimiz husus şudur: Dindarlara karşı sözünü ettiğimiz yumuşama ve özgürlük günümüzde çokça vurgulandığı gibi Demokrat Parti'yle ilgili bir husus değildir. Aktardığımız gibi, Türkiye'de dindarlara yönelik ilk "pozitif" adımları CHP atmış ve uygulamıştır. Kanaatimizce eğer 1950 seçimlerini kazanabilseydi, ezanı Arapça'ya çeviren ve İHL'leri açan parti olarak tarihe DP değil, CHP geçebilirdi. 1947 sonrası CHP'nin attığı adımlar, seçimler sonrası uygulanacak politikaların yönünü zaten gösteriyordu. Nitekim CHP, DP'nin Arapça ezan uygulamasına muhalefet etmemiş, aksine bu uygulamayı desteklemiştir[218] (Varel, 2015). Koçak (2010) CHP'nin "kendi görüşlerinden bu denli hızlı ve rahat bir şekilde" vazgeçebilmesini CHP'nin ideolojik yapısının ne denli esnek ve zayıf olduğuna bağlar.[219]

Dolayısıyla, Türkiye'nin çok partili sisteme geçişi, liberal ekonomik uygulamalar ve dindarlara yönelik görece özgürlüğün temel nedeni Amerika'nın organize ettiği Soğuk Savaş düzeniyle ilgilidir.[220] Çünkü Soğuk Savaş düzeni düşman olarak

218 Bazı Kemalist ve sol çevreler "gericiliğin tırmanışa geçmesini" DP iktidarıyla ilişkilendirmektedir. Verdiğimiz örnekler bunun çok doğru bir değerlendirme olmadığını göstermektedir. Laiklik ilkesinin yumuşatılması sistemi temsil eden iki partinin (CHP-DP) ve iki liderin (İnönü-Bayar) uzlaştığı bir konuydu. Fakat CHP'nin/İnönü'nün tek parti dönemindeki imajından dolayı sistemdeki bu revizyonu "yeni" bir partinin ve "yeni" bir ismin hayata geçirebilmesi daha uygun ve daha mümkündü.

219 Koçak, çok partili sisteme geçilirken dönemin koşullarının eklektik ve amorf bir ideoloji ürettiğini belirttikten sonra "Tutarlı olmak isteyenler ise, toplumun kendilerine yakın ilgi göstermediğini hayret içinde gördüler." tespitini yapmaktadır.

220 Çok partili hayata geçişte halkta tek parti yönetimine karşı biriken öfke ve muhalefetin, iç dinamiklerin de etkili olduğu sıkça ifade edilmiştir. Zürcher

Levent Şahverdi Arşivi

Sovyetleri ve komünizmi tanımlıyordu. Yeni kurulan bu düzende milliyetçi, muhafazakâr ve dindar çevreler "komünizmin doğal düşmanı" olarak konumlanmaktaydı. Eisenhower'ın komünist tehlikeye karşı Ortadoğu'ya ABD müdahalesini nasıl gerekçelendirdiğini yeniden hatırlayalım:

> Bu kutsal yerlerin, Tanrı'yı reddeden materyalist düşüncenin egemenliğine terk edilmesi tahammül edilemez bir şey...

Nitekim DP'nin iktidara gelişinin hemen ardından yaptığı ilk iki icraattan biri ezanın Arapça okunmasının serbest bırakılması, diğeri de Kore'ye asker gönderme kararıdır. Özetle, dindar, muhafazakâr ve milliyetçi kitleyi hem dövüp, hem de Kore'ye savaşmaya göndermeniz ve bu savaşı "büyük cihad" olarak tanımlamanız mümkün olmazdı.[221]

İki partinin iktisadi politikaları da bir birine yakındı. DP'nin özel teşebbüs ve liberal ekonomi yanlısı olduğu açıktı. CHP de ilk çok partili seçimden sonra Toprak Mahsulleri Vergisi'ni kaldırmış, Dünya Bankası ve IMF'ye girmek için başvuru yapmış, Özel Teşebbüslere Kefalet Ödenmesi ve Döviz Taahhüdünde Bulunulmasına Dair Kanunu hazırlamış, 1950 seçimlerine yö-

---

şöyle demektedir: "Yaygın bir hoşnutsuzluk hüküm sürmekteydi. Tek parti sisteminde Cumhuriyet Halk Partisi'nin devlet aygıtıyla sıkıca özdeşleşmiş olmasından dolayı, bu hoşnutsuzluk devlete olduğu kadar partiye de yönelikti, İnönü gerilimlerin farkındaydı ve Atatürk'ün 1930'daki Serbest Fırka deneyini hatırlayarak, bir miktar siyasal liberalleşmeye ve bir emniyet supabı olarak siyasal bir muhalefetin oluşmasına müsaade etmeye karar verdi.". Zürcher bununla birlikte çok partili sisteme geçişte II. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD önderliğinde kurulan yeni düzenin Türkiye'yi doğrudan etkilediğini belirtmektedir. Özellikle Sovyet tehdidinin, Türkiye'nin ABD'ye yanaşmasında oynadığı rol üzerinde durmaktadır: "Türk liderleri, Amerikan siyasal ve askerî desteğinden ve Marshall Planı'ndan tam olarak yararlanmak için, Amerikalıların çok önem verdiği siyasal ve ekonomik ülkülere (demokrasi ve serbest girişim) daha dikkatli şekilde uymanın Türkiye için yararlı olacağını anlamışlardı, İşte bu nedenle Türkiye'de 1945 sonrasındaki siyasal ve ekonomik değişimin hem ülke içi hem uluslararası kökleri olduğunu söyleyebiliriz.".

221 Burada iki önceki dipnota ek olarak şunu söylemek yerinde olur: 1950 seçimlerinde CHP iktidar olsaydı, muhtemelen Kore Savaşı'nda "dini/milli" terminolojiyi o da kullanacaktı. Ancak bir önceki dönem imajından dolayı dindar ve muhafazakâr kitle üzerinde yeterince etkili olması ve bu kitlenin Türkiye aracılığıyla Soğuk Savaş düzenine eklemlenmesi çok mümkün olmazdı.

Levent Şahverdi Arşivi

nelik hazırlanan bildirgede ise devletin ekonomideki rolünün özel sermaye lehine azaltılmasını ve yabancı sermayenin ülkeye girişinin teşvik edilmesine ilişkin vaatlerde bulunmuştu[222] (Varel, 2015). Koçak da (2010) "Eskiden kopuşun en görkemli olduğu alan ekonomi idi." demektedir. Ona göre tek parti ideolojisinin en kolay gözden çıkarılan ilkesi "devletçilik" olmuştu.[223] Nitekim 1946 seçimlerinden sonra iktidar olan CHP programında 7 Eylül Kararları adıyla anılacak olan yeni bir ekonomik program öngörülüyordu. Programın amacı dünya piyasasıyla entegrasyondu. Bunun için ithalat serbest bırakıldı ve yabancı malların ülkeye girişi sağlandı. Hatta Bretton Woods Antlaşması uyarınca Türk Lirası'nın değeri düşürüldü[224] (Karpat, 2012). Yine örneğin, 1949 yılında, İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı Dönemi'nde Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası'ndan Türkiye için bir kalkınma modeli belirlenmesi istenmişti. Barker başkanlığındaki bir uzman heyet tarafından hazırlanan rapor tamamlandığında iktidar el değiştirmiş olduğu için DP hükümetine verildi. 27 Mayıs-ABD ilişkisini yorumlarken göndermede bulunacağımız bu raporun kritik noktalarını Yetkin'in (2010) aktarımından okuyalım:

222 Mehmet Barlas (2001) ekonomi alanındaki uygulamalarda DP'nin de CHP gibi devletçi olduğunu belirtmektedir.

223 Koçak, Şirketi Hayriye'nin 1945 yılı başında devlet tarafından satın alınması sebebiyle Meclis'te yapılan tartışmalardan yola çıkarak devletçilik ilkesinin CHP içerisindeki farklı yorumlarına dikkat çekmektedir. CHP'den bazı milletvekilleri özel teşebbüsü engellediği gerekçesiyle Meclis'te bu karara muhalefet etmişlerdi. Koçak (2010) daha sonra CHP içinden muhalefet partisini çıkaracak olan çekirdek kadronun görüşmeler sırasında söz almadığını ve oylamaya da katılmadıklarına dikkat çeker. Recep Peker'in ise şirketin satın alınmasına karşı çıkmasını ve devletçilik ilkesinden kopuşu ve Saraçoğlu Hükümeti'ne muhalif duruşuyla ilişkilendirir.

224 Türk lirasının değerinin düşürülmesi hükümete yakın iş adamlarının daha da zenginleşmesine yol açtı. Paranın değeri düşürülünce ithal malların fiyatları arttı. Bunu daha önceden öğrenen/bilen iş adamları ellerindeki malları tutarak daha sonra bunları büyük kar oranlarıyla sattılar. Hayat pahalılığı bir anda arttı. Eski zenginler daha zenginleşirken bunların yanında yeni zengin bir sınıf oluştu.

Levent Şahverdi Arşivi

Şimdi bu raporun sayfalarını çevirerek "Sanayi Yatırımlarında Öncelikler" başlıklı bölüme bir göz atalım. Burada önceliğin tarıma verilmesi isteniyor, sanayiinin soba, basit pompa, pulluk, çekiç ve testere gibi şeylerin üretilmesiyle sınırlı olmasının öne sürüldüğünü göreceğiz. Öteki sanayi yatırım alanları olarak da tuğlacılık, camcılık, dericilik, mobilyacılık, basit aşı ve serum yapımcılığı, sabunculuk, çanak çömlekçilik vb. gösterilmiş bulunuyor. Buna karşılık yatırım yapılmaması gereken alanlar da şunlar: Ağır makine ve metal işleme sanayii, ağır kimya sanayii, selüloz ve kağıt sanayii".

Raporun 107. sayfasında ilginç bir not var: Bu listede tekstilin de yer alması düşünülebilirmiş ama hükümet, bu alanda aşırılığa kaçılmaması için gereken önlemleri almalıymış. Yine aynı raporda öngörülen bu sanayii yatırım alanları dışında kalan, ancak o güne kadar gerçekleştirilmiş bulunan devlet yatırımlarının tasfiye edilmesi gerektiği de belirtilmektedir.

Daha da ilginci, raporun 125. sayfasından başlayarak ABD'nin Türkiye'de nasıl karayolu yapımı siyasasını desteklediğinin ve demiryolu yapımından vazgeçilmesi gerektiğinin anlatılmakta olmasıdır.

Yetkin, "Öte yandan o sıralar uygulamasına geçilmiş bulunan Sarıyar Barajı projesinin bitirilebileceği ama bundan böyle çok amaçlı büyük barajlar yapılmaması gerektiği belirtildikten sonra bakın neler önerilmiş." diyerek raporun önerilerini sıralıyor. Bu öneriler arasında iktisadi devlet kuruluşlarının satılarak elden çıkarılması ve devletin iktisadi yaşama müdahalesinin sınırlandırma niyetini kanıtlaması isteniyor. Bir başka öneri ise yabancı sermayenin önündeki engellerin kaldırılması ve koşulların yabancılar için çekici duruma getirilmesi. Kemalist duyarlılığa sahip kimi sivil ve asker kadrolar için, bunlar Devletçilik ilkesinden sapma anlamına geliyordu. Dindarlara yönelik yumuşama ise Cumhuriyet devrimlerinin en temel ilkesi olan Laiklik'ten de sapıldığını gösteriyordu.[225]

225 MBK üyesi sonrasında 14'lerden olan Numan Esin (2001) 27 Mayıs Darbesi yapılınca ezanın yeniden, *"Atatürk Devrimlerinden taviz verilmiştir, bu taviz*

Levent Şahverdi Arşivi

Çok partili sisteme geçerken o dönem en çok tartışılan sorulardan biri DP'nin kuruluşunun muvazaalı olup olmadığıdır. Nitekim DP'nin kuruluşundan kısa bir süre sonra bu suçlamayla DP'den önemli kopmalar yaşanmış ve vekillerin yarısı partiden ayrılarak yeni bir parti (Millet Partisi) kurmuştur.[226] MP, DP'nin Halk Partisi'yle danışıklı bir siyaset izlediğini söylüyordu. 12 Temmuz Beyannamesi bunun bir delili olarak görülüyordu. DP'nin İstanbul İl Başkanı Kenan Öner DP içindeki muhalefetin öncüsü durumundaydı. (Eroğul, 1998; Şeyhanlıoğlu, 2012).

Muvazaa iddiaları DP'nin kuruluşuyla birlikte başlamıştı. DP'nin kuruluşundan henüz bir gün sonra gazetecilerin Celal Bayar'a yönelttikleri sorulardan biri buydu. Bayar "muvazaa" iddiasını şiddetle reddetmişti (Şeyhanlıoğlu, 2012):

> Bu söylentileri ahlâk kaideleri ile telife (uygun görmeye) imkân yoktur. Ortada ne böyle bir muvazaayı (danışıklığı) kabul edecek ne de teklif edecek kimse yoktur. Böyle ciddi bir meselenin hafifliklere tahammülü yoktur.

Bayar, gazetecilere sert çıkmıştı çıkmasına ama bir kaç gün önce DP'nin programını İnönü'ye göstermeyi ondan onay almayı da ihmal etmemişti. Çok partili sisteme geçişimizdeki kritik görüşmelerden biri İnönü-Bayar arasında şöyle geçmişti (Toker, 1990):

> İnönü programı aldı ve sordu:
> "Terakkiperverlerde olduğu gibi, 'İtikadatı diniyeye biz riayetkârız' diye madde var mı?"
> Celal Bayar,
> "Hayır Paşam. Laikliğin dinsizlik olmadığı var" dedi.

tekrar geri alınmalı." gerekçesiyle, Türkçe'ye çevrilmesinin MBK'da konuşulduğunu, ancak yönetimle halkın arasının açılacağı gerekçesiyle vazgeçildiğini anlatmaktadır.

226 Eroğul (1998) DP'den atılan muhaliflerin iddialarına göre İnönü Nuri Özsan'a (DP milletvekili) ilişkilerin yumuşaması için muhalif partiden (DP'den) bazı şahsiyetlerin atılması gerektiğini hissettirdiğini aktarmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

"Ziyanı yok.[227] Köy Enstitüleriyle, ilkokul seferberliğiyle uğraşacak mısınız?"
"Hayır." "Dış politikada ayrılık var mı?"
"Yok!"
"O halde, tamam."[228]

Toker (1990) bu görüşme fikrinin Celal Bayar'dan geldiğini, İnönü'ye "nazik bir jest" yapmak düşüncesinde olduğunu belirtmektedir. Toker, şöyle devam ediyor:

> Elbet bu 'nazik jest'te asıl, Türkiye'de kudreti mutlak şekilde elinde tutan adamın 'OK'ini almak gayesi bulunuyordu.

Şüphesiz DP'nin kuruluşunu SCF gibi değerlendirmek mümkün değildir. Kaldı ki, SCF gibi muvazaalı olduğu açık olan bir parti bile muhalefete başladığında, iç grup-dış grup reflekslerinin oluşması büyük ihtimaldir.[229] Başlangıçta kurgusal olarak gerçekleşen bir ayrım daha sonraları kurgusal kalmayabilir. Dolayısıyla Türkiye'nin yeni bir düzene geçişinin

---

227 Yani yumuşatılmış bir laiklik anlayışı konusunda iki lider uzlaşıyordu.

228 27 Mayıs MBK üyesi Kurmay Albay Ahmet Yıldız da (2001) İnönü'yle yaptığı bir görüşmede, İnönü'nün Bayar'la böyle bir görüşme yaptığını teyid etmektedir. Yıldız: "[İnönü], Atatürk Devrimlerine karşıtlığın ve din sömürüsünün sakıncalarına değinerek, DP'nin iktidar olması halinde, o yollara sapılmaması için güvence istediğini, Bayar'ın da kesin bir güvence verdiğini, anlatmıştı." demektedir.

229 Sosyal psikolojinin kurucularından Muzaffer Şerif'in meşhur *Yaz Kampı Deneyi* "aynı renkten, aynı dilden, aynı sosyo-ekonomik düzeyden" tek bir grubun yapay olarak ikiye bölündüğünde bile bir müddet sonra, birbirlerine düşman iki gruba dönüşebileceğini göstermektedir. Deney kabaca şöyledir: Bir yaz kampına getirilen gençler ilk üç gün tek grup olarak hareket etmişlerdir. Üç günden sonra, gruptan sevdikleri arkadaşları yazmaları istendi. Sonra psikologlar grubu iki ayrı gruba böldüler. Tamamen yapay olarak yapılan bölme işleminde sadece birbirlerini seven kişilerin ayrı gruplarda olmasına dikkat edildi (Bu aslında yapay olarak bölünen iki grubun birbirlerine düşman iki gruba dönüşmesini zorlaştıran bir uygulamadır). Sonra her şey akışına bırakıldı. Gruplar önce kendilerine bir isim verdiler: Kartallar ve Çıngıraklı Yılanlar. Sonra, gruplar arasında farklılaşmalar artmaya başladı. Her grup farklı yerlere yüzmeye gidiyordu, birinin yaptığını diğeri daha farklı bir şekilde yapmaya çalışıyordu. Dördüncü günün sonunda çocuklara en çok sevdikleri arkadaşları yeniden soruldu. Sonuç şaşırtıcıydı. Gençler daha önce sevdiklerini söyledikleri arkadaşlarının isimlerini saymamıştı. Tek sebep "karşı grup"tan olmalarıydı. (Sutherland, 2009)

Levent Şahverdi Arşivi

doğal bir şekilde gerçekleştiğini düşünmek çok mümkün görünmemektedir. Her şeyden önce, çok partili sisteme geçişin, "kudreti mutlak şekilde elinde tutan adamın" tercihi olduğunu biliyoruz. İnönü ilk işareti II. Dünya Savaşı'nın ABD ve müttefiklerinin (Demokrasi cephesinin) galibiyetinin kesinleştiği bir tarihte, 19 Mayıs 1945'te vermişti. DP'nin kuruluşuna gidecek "dörtlü takrir" ise İnönü'nün konuşmasından 19 gün sonra, 7 Haziran 1945'te verilecektir. Dolayısıyla, bu tercihin, II. Dünya Savaşı sonrası oluşan uluslararası şartlarla ilişkisi açıktır.[230] Örneğin, "Bizde demokrasi idealizm ve doktrin yolundan mı yoksa politika yolundan mı geldi?" diye soran Aydemir (2000) soruyu yine kendi cevaplar: "Elbette politika yolundan.". Yani çok partili sisteme geçiş, bir idealizmi bir felsefeyi yansıtmıyordu; daha çok 1945 sonrası küresel ortamın dayattığı zorunlu bir tercihti.[231] İnönü'yü dünyanın "en mükemmel makyavelist

230 Karpat (2012) *Türk Demokrasi Tarihi* kitabında çok partili sisteme geçişi iç dinamiklere bağlama eğilimindedir. II. Dünya Savaşı sonrası oluşan uluslararası düzeni temel bir etmen olarak değil, "hızlandırıcı" bir etmen olarak ele alır. 1924 Anayasası'nın birey temelli hak ve hürriyetleri esas aldığını belirten Karpat, 1945'e kadar bunların uygulanamamış olmasını pratik zorunluluklara bağlar. 1923-1945 arası otoriter uygulamaları anlayışla karşılayan Karpat, "Toplumsal ve ekonomik ataletten yeni kurtulmakta olan, halkının büyük kısmı hayatını kader kısmete bağlamış, ileriyi görebilecek bir aydınlar grubundan yoksun bir toplumun başka türlü hareket etmesi beklenemezdi." şeklinde yazar. "Türkiye'nin muhtaç olduğu reformları gerçekleştirmenin başka bir yolu var mıydı, yok muydu?" diye soran Karpat, aktardığımız açıklamalarıyla bunun başka bir yolunun olmadığını anlatır. Şüphesiz Karpat'ın bu açıklamaları kitap boyunca eleştirdiği jakoben "elitist" bakışla birlikte daha sonraki darbelerin gerekçesini meşrulaştıran bir öz taşımaktadır. Nitekim Karpat, çok partili sisteme geçişi iç dinamiklerle açıklamaya çalışırken hayli zorlanmaktadır. Örneğin şöyle der Karpat: "Geçmişte yabancı devletlerin memleket üzerindeki baskısı nasıl ki 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanlarının kabulüne yol açtıysa, bu kez de Birleşmiş Milletler Anayasası'nda ifadesini bulan dış baskının Halk Partisi'ni siyasi hürriyetleri kabul etmeye mecbur bıraktığı iddia edilmiştir. Her ne kadar dış dünyanın demokrasi yönünde yaptığı baskının etkisi küçümsenemez ise de bunu Türkiye'nin çok partili rejime geçişinin biricik etkeni olarak görmek yanlış olur.".

231 Devlet içindeki kimi Kemalist kadrolar, Türkiye'nin şartlarının demokrasiye geçiş için uygun olmadığını düşünüyordu. Hiç değilse bir müddet daha, Kemalist devrimler oturuncaya kadar beklenilmeliydi. Küresel gelişmeleri dikkate almayan bu bakış açısı (kendi içinde doğru olsa da), ABD'nin organize ettiği yeni dönemde Türkiye'nin üstüne düşeni yapabilmesi için kendi iç şartlarına göre değil, uluslararası koşullara göre hareket etmesi gerektiğini göz ardı ediyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

devlet adamlarından" bir olarak tanımlayan Samet Ağaoğlu da (1972) İnönü'nün tercihinin savaşın sonucuyla ilgili olduğuna vurgu yapmakta ve "Eğer II. Dünya Savaşı'nı Hitler-Mussolini bloku kazansaydı İsmet Paşa faşist bir diktatörlüğü Türkiye'de görmekten hatta sevinebilirdi." demektedir.[232] Erhan (2009) Truman Doktrini'yle başlayan Türkiye-ABD yakınlaşmasının Türk demokrasisi üzerindeki etkilerini anlatırken Truman Doktrini ve Marshall yardımlarının Türkiye'de siyasal, ekonomik ve sosyal anlamda Amerikan tarzını benimseyenlerin yükselişini de beraberinde getirdiğini vurgulamaktadır.

Diğer taraftan Bayar ve İnönü arasında geçen konuşma, yeni düzenin kırmızı çizgilerinin de DP'nin Hükümet'e resmi başvurusunu yapmadan önce konuşulduğunu gösteriyor. Burada özellikle her iki liderin de ılımlı laiklik ve dış politika konusunda görüş birliği içinde olmalarının altını çizmek gerekir.[233] Mehmet Barlas (2001) verdiği bir röportajda "CHP de DP de Amerikancıydı." der. Ayrıca çok partili sisteme geçerken aynen ABD'de olduğu gibi Türkiye'de de Cumhuriyetçi ve Demokratlar modelinin benimsendiğini görüyoruz. Nitekim Toker (1990), DP'ye isim aranırken Demokrat isminin tercih edilmesini Bayar'ın, "Bunda Amerika modeli rol oynamadı değil. Orada da bir Cumhuriyetçi Parti, bir de Demokrat Parti yok muydu?" şeklinde açıkladığını ifade etmektedir.

---

232 Samet Ağaoğlu anılarını yazdığı *Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru* kitabında genel olarak çok partili sisteme geçişi Türkiye'nin iç dinamikleriyle ilişkilendirmekte ve DP'nin kuruluşunu o tarihe kadar kurulmuş partiler arasında ilk kez halka dayanarak kurulmuş olmasıyla açıklamaktadır.

233 Bayar, TRT'de yayınlanan bir programda, Cumhurbaşkanı olduktan hemen sonra, "NATO'ya niçin girmediniz?" sorusuna, İnönü'nün "Celal Bey onlar istediler de biz mi girmedik." şeklinde cevap verdiğini anlatmaktadır. Bayar, bu cevaptan sonra "ferahladığını" belirtmektedir. Ancak Bayar'ın İnönü'nün cevabını "ferahlatıcı" bulması, İnönü'nün NATO hakkındaki görüşünü yeni öğreniyormuş gibi anlatması ilginçtir. Zira NATO'ya giriş için ilk başvuru zaten 14 Mayıs seçimlerinden 4 gün önce İnönü döneminde yapılmıştır. Bkz. http://www.trtarsiv.com/izle/119358/celal-bayar-in-ismet-inonu-hakkindaki-aciklamasi

Levent Şahverdi Arşivi

Dolayısıyla Türkiye'de çok partili sisteme geçişi "kontrollü geçiş" olarak tanımlamak mümkündür. Yukarıda aktardıklarımızı toparlarsak, çok partili siyasi hayatın dört kontrol noktası olduğunu söyleyebiliriz: muhalefetin kontrolü, dinin kontrolü, ekonominin kontrolü ve dış politikanın kontrolü. Açacak olursak, muhalefet aynı dünya görüşüne ve geçmişe sahip bir kadro eliyle hayata geçirilecektir. İbadete indirgenmiş bir dini özgürlüğe müsaade edilecektir. Devletçi ekonomik uygulamalardan liberal ekonomik uygulamalara[234] geçiş yapılacaktır ve dış politika Amerikan dostluğu ve komünizm düşmanlığı üzerine kurulacaktır. DP ve CHP arasında 1946-1960 yılları arasında bu dört noktada da temelde bir ayrılık olmamıştır. Dış politika bunun en açık olduğu konulardan biridir. Örneğin, Fuat Köprülü seçimlerden hemen sonra France Press Ajansı'na yaptığı açıklamada, "Dış politikaya gelince, ittifaklarımıza, bilhassa İngiliz, Fransız, Türk ittifakına ve daha da kuvvetlendirmeye çalışacağımız sıkı Amerikan dostuğuna sadık kalacağız. Dış politikada hiç bir değişiklik yapılmayacaktır." demişti.[235]

Bu dört kontrol noktasının ABD'nin küresel politikalarıyla da uyumlu olduğunu vurguluyoruz. Bundan önceki bölümlerde aktardığımız gibi ABD, DP döneminde Türkiye'ye yerleşmiştir. DP antikomünist, liberal, İslâmcılığa karşı[236] ve dış politikada ABD yanlısıdır. Ancak ilerleyen sayfalarda üzerinde duracağımız gibi, DP, son yıllarında ABD'yi rahatsız edecek bazı adımlar atmaya başlamıştı.

Darbeye giden süreçte DP'nin hangi noktalarda eleştirildiğini ve darbenin temel gerekçeleri olarak nelerin gösterildiğine baktığımızda 27 Mayıs'ı ele alan çalışmaların ortaklaşa ola-

234 Ancak biraz sonra ele alacağımız gibi, liberal ekonomik uygulamaların da bir sınırı olacaktır. Bu sınırlar Thornburg Raporu ve Barker Raporu'yla çizilmiştir. DP'nin problemi bu sınırları aşması olmuştur.

235 *Cumhuriyet*, 17 Mayıs, 1950

236 Millet Partisi 27 Ocak 1954'te, Menderes Hükümeti zamanında, "Parti'nin dini esasa dayanan ve gayesi i saklayan bir cemiyet" olduğuna karar vererek kapatılmıştı.

Levent Şahverdi Arşivi

rak üzerinde durdukları bazı noktalar bulunmaktadır. Bunları DP'nin laikliği aşındıran (diğer bir ifadeyle irticaya taviz veren) uygulamaları, ekonomik politikaları ve antidemokratik uygulamaları şeklinde üç başlık altında toplayabiliriz. DP'nin bunlar içinde en fazla eleştirildiği husus baskıcı/totaliter icraatlarıdır. İlk iki husus asıl eleştiri noktaları değildir. Ancak şunu net bir şekilde ifade edebiliriz ki, DP'nin dış politikası (asker ve sivil içinde rahatsızlık duyan gruplar olsa da) herhangi bir şekilde darbenin gerekçeleri arasında değildir.[237] Zaten darbe bildirisi ve 27 Mayıs sonrası dış politika uygulamaları da de bunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Buna biraz sonra daha ayrıntılı olarak değineceğiz. Zira DP'nin dış politika icraatlarının niçin 27 Mayıs'ın gerekçeleri arasında olmadığı asıl sorulması gereken hususdur. Ama öncelikle 27 Mayıs'a gelindiğinde Türk ordusu ve Türk istihbaratının ABD'yle olan ilişkisini kısaca değerlendiriyoruz.

Seçimlerin neticesi ve Türkiye ile Amerika

Washington: «Hangi parti kazanırsa kazansın askerî ve iktisadî yardım devam edecektir» diyor

Amerika için CHP ve DP arasında bir fark yoktu. Seçimlerden hemen sonra ABD Dışişleri'nin açıklaması. Cumhuriyet, 16 Mayıs 1950. (18 Mayıs 1950 tarihli Cumhuriyet gazetesinde çıkan bir haberde ise ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü'nün seçimleri "Demokrasi için ibret alınacak bir zafer." şeklinde yorumladığı aktarılıyordu.)

Türk Ordusunda Amerika Etkisi

1960 yılına gelindiğinde Amerikan modelinde yapılandırılmış ve ABD'lilerin büyük oranda etkisi altına girmiş bir ordunun var olduğunun altını çizmeliyiz. Bu, elbette ki, bütün ordu mensuplarının Amerikancı olduğu anlamını taşımadığı

237 DP'nin dış politika uygulamaları ve Amerikancılığı bir eleştiri konusu olarak öne çıkmamaktadır. İlgili bölümde ifade ettiğimiz gibi, Kore'ye asker gönderilmesi Meclis'te eleştirilmiş ancak bu eleştiri asıldan değil, usulden yapılan bir eleştiri olmuştu.

Levent Şahverdi Arşivi

gibi, ordunun bizzat ABD'liler tarafından yönetildiği anlamına da gelmiyor. Ne var ki, daha önce Alman ve sonrasında İngiliz sistemine göre yapılandırılan ordu II. Dünya Savaşı'ndan sonra Amerikan modeline göre yapılandırılmıştır. Askeri üniformalardan, talimnamelere[238] kadar pek çok şey ABD modellenerek yenilenmiştir. Hatta pek çok askeri talimname ABD Ordusu'ndan Türkçeye tercüme edilerek kullanılmıştır (Tuncer, 2013). Fakat bunlardan daha önemlisi, genç subayların ABD'ye gönderilerek orada eğitim almasıdır. Truman Doktrini'ni incelediğimiz bölümde aktardığımız gibi, Truman Kongre'den sadece ekonomik yardım için değil, Yunan ve Türk ordusundan "seçkin" bir subay kadrosunun eğitimi için de yetki istemişti. İşte o tarihten sonra pek çok subay ABD'ye eğitim görmeye gitmiştir. Bu iki sonuca yol açmıştır: İlki ordunun yeni subayları dünyayı ABD gözünden görmeye başlamalarıdır. 27 Mayısçıların ABD'nin koşullandırmasıyla hareket ettiğini ifade eden Yetkin (2010) şöyle demektedir:

> Bu durumun en başta gelen nedeni... bu ülkelerin subaylarının Amerikan eğitiminden geçmiş olmaları, çoğunlukla da dünyayı Amerika'nın gözüyle görmeye koşullandırılmış bulunmalarıdır.

İkincisi ise, ABD Türk ordusunun komuta kademelerindeki subayları daha yakından tanımış ve onlarla kişisel dostluklar kurmuştur.

Güvenç'in (2010) aktardığı bir olay, Türk ordusundaki Amerikan zihniyetinin ithalinin, teknik ve malzeme yardımından daha fazla önemsendiğini düşündürmektedir; yardımın başladığı ilk yıllarda Sovyetlerin Büyükelçisi Amerikan silahlarının ancak 30 günlük bir muharebeye yeteceğini söylemesi üzerine Türk Dış İşleri Bakanı şöyle demiş:

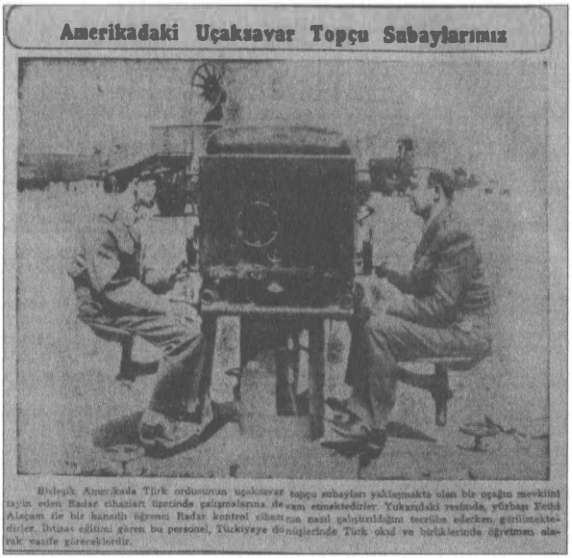
> Bu doğru bir tespit olsa ne olur? Teknikleri ve taktikleri sonsuza dek bizimle kalacak.

238 NATO'ya girişle birlikte Türk ordusunda talimnamelerinde değiştirildiğini söyleyen Güvenç (2010) talimnamelerin harbin kavramsallaştırılmasıyla ilişkili olduğunu söyler: "Talimnameler, kabaca bir ordunun harp anlayışını ya da tarzını uygularken gözettiği esas ve usulleri, yani askeri doktri ini ortaya koyan metinlerdir."

Levent Şahverdi Arşivi

27 Mayıs'tan sonra iki kez darbe girişiminde bulunmuş olan Talat Aydemir de anılarında şöyle demektedir:

> En mühimi yeni sistemde yetişen subayların yanında bilgi bakımından zayıf durumda kalmalarıydı. Çünkü yeni yetişen subaylar Amerikan doktrinine göre yetiştirilmişlerdi. Halen Türk ordusu NATO devletleri orduları içinde görev alıyordu. Hazırlanan bütün planlar yeni usullere göre yapılıyordu. Eski Alman doktrinleri yerine Amerikan doktrinleri konmuştu.

Amerikadaki Uçaksavar Topçu Subaylarımız

Birleşik Amerikada Türk ordusunun uçaksavar topçu subayları yaklaşmakta olan bir oyuna mevkiini tayin eden Radar cihazları üzerinde çalışmalarına devam etmektedirler. Yukarıdaki resimde, yüzbaşı Fethi Alaçam de bir kontrol cihazının nasıl çalıştırıldığını tecrübe ederken görülmektedirler. İhtisas eğitimi gören bu personel, Türkiyeye dönüşlerinde Türk okul ve birliklerinde öğretmen olarak vazife göreceklerdir.

Truman Doktrini'nden sonra Türk ordusundaki ABD etkisi arttı. pek çok Türk subayı Amerika'ya eğitim görmeye gitti. Cumhuriyet, 24 Haziran 1950.

Nitekim 27 Mayıs'tan 30 yıl sonra ABD Dışişleri'nin hazırladığı bir rapor Cemal Gürsel başta olmak üzere MBK üyelerinin Amerikan yanlısı olduğunu belirtiyordu. Erol Mütercimler (2006) *Komplo Teorileri* kitabında şöyle diyor:

> Bu rapora göre Cemal Gürsel, Fahri Özdilek, Cemal Madanoğlu, Mucip Ataklı, Osman Köksal, Sami Küçük, Suphi Karaman, Ahmet Yıldız ve Suphi Gürsoytrak'ın Amerikan yanlısı olduğu belirtilmektedir. Öte yandan, 12 Mart ve 12 Eylül müdahaleleri-

Levent Şahverdi Arşivi

ni yapan kadroların generalleri, raporda adları geçen 27 Mayısçı subaylar tarafından ordudan tasfiye edilmeyip terfi ettirilen subaylardır.[239]

27 Mayıs Darbesi iki stratejik kurumda, askeriye ve üniversitede tasfiyeler yapmıştı. Özellikle askeriyede yapılan tasfiyeler çok geniş çaplı idi. Komuta kademesinin "gençleştirilmesi" gerekçesine dayanan tasfiyelerde Erkanlı (1973) binlerce subayın tasfiye edildiğini söylemektedir. Yıldız (2001) ise net rakamlar vermektedir: 27 Mayıs sonrası 256 generalden 235'i, üst rütbeli subaylardan ise 5 bine yakın asker emekliye sevkedilmişti.[240] Peki, bu tasfiyeler neye göre yapılmıştı. 27 Mayıs Darbesi'nden sonra Adalet Bakanlığı yapan Amil Artus (1987; Akt. Yetkin, 2010) anılarında tasfiyeler konusunda NATO Başkomutanı Norstad'ın Cemal Gürsel, Selim Sarper ve Alparslan Türkeş'in bulunduğu bir toplantı yaptığını aktarmaktadır. Norstad yüksek rütbeli subayların gerektiğinden fazla olduğunu "subay kadrosunun bir piramit haline getirilmesini" söylemiş. Akgün de (2009) Norstad'la yapılan görüşmeyi ve Norstad'ın onayını aktarmaktadır.

Fahir Armaoğlu (1996) *Belleten* dergisinde yazdığı "Amerikan Belgelerinde 27 Mayıs Olayı" başlıklı makalesinde 25 Temmuz tarihinde General Norstad'ın Ankara'ya bir günlük ziyarette bulunduğunu ve TSK'dan subayların emekli edilmesi maksadıyla kullanılmak üzere Amerika'nın 10 milyon dolarlık

239 Çağrı Erhan Türk Tarih Kurumu'nda verdiği seminerde MBK'daki bütün üyelerin her birinin Amerikan arşivinde CIA'nın tutmuş olduğu kişisel dosyası olduğunu ve her birinin (Haydar Tunçkanat gibi bir iki kişi hariç) Amerikalılara yakın olduğu gibi olumlu raporlar yazıldığını söylemektedir. Erhan MBK üyelerinden sadece bir kişiyle ilgili raporun kamuya açılmadığını bunun da Alparslan Türkeş olduğunu belirtmektedir. Bkz. https://www.youtube.com/watch?v=Z9QVqmFbOXs (Erişim Tarihi: 27 Ekim 2017).

240 Güvenç (2010) EMİNSU (Emekli İnkılap Subayları) Derneği'nin bir broşürüne dayanarak 235'i general rütbesinde olmak üzere 7 bin 200 subayın emekliye sevk edildiğini aktarmaktadır. Bu Türk ordusundaki generallerin %90'ı, kurmay subayların %50'si ve binbaşıların %30'u anlamına gelmekteydi. Seçil Karal Akgün (2009) ise 27 Mayıs'ı anlattığı kitabında 235'i general yaklaşık 5 bin subayın emekliye sevkedildiğini belirtmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

yardım yaptığını belirtmektedir. Armaoğlu ayrıca, Amerika'nın Ankara Büyükelçisi Warren'in 28 Mayıs sabahı yeni Dış İşleri Bakanı Selim Sarper ve darbenin komutanı Cemal Gürsel'i ziyaret ettiğini belirtiyor. Warren bu ziyarette 27 Mayıs harekâtı için "övgüler yağdırarak" Gürsel'e, "Latin Amerika ülkelerinde görev yaptığım zaman çok darbeler gördüm... Bu darbe ise, şimdiye kadar şahidi olduğum darbelerin, en dakik, en etkin ve en süratli olanıdır." açıklamasında bulunuyor.[241] Amerikan Başkanı Eisenhower da Cemal Gürsel'e 11 Haziran 1960 tarihli bir mesaj göndererek yeni yönetimin NATO ve CENTO'ya bağlılığından duyduğu memnuniyeti belirtmişti (Armaoğlu, 1996). 27 Mayıs ve ABD arasındaki ilişkiye ilişkin ortaya konulan görüşleri 3 maddede toplayan Baskın Oran (2009b) ise, "Türkiye'deki NATO ABD ve NATO kurumlarında çalışan muhalif subay ve memurların, rejim aleyhinde bildiri vb. çoğaltıp dağıtmalarına ve mitinglere aktif biçimde katılmalarına hiç bir şekilde engel olunmadığı da bir gerçektir." demektedir.

Yetkin (2010) darbelerin dış gerekçelerini sayarken, Amerikan çıkarlarını korumaya koşullandırılmış "subaylardan olabildiğince çok sayıda orduda bırakılması, ters görüşte olanların olabildiğince tasfiyesi ya da etkisizleştirilmesi"ni göstermektedir.

Postal ordudan kalkıyor

Erler yazın gömlek, kışın caket giyecekler - Arka çantası yerine de Amerikan tipi torba taşıyacaklar

Türk ordusu kendini Amerikan modelinde yeniden yapılandırdı. Hürriyet gazetesi, 20 Temmuz 1954

241 27 Mayıs-Amerika ilişkisini Amerikan Dış İşleri Arşivleri'nden takip eden Armaoğlu, ABD'nin 27 Mayıs olayına ve özellikle yargılamalara ilişkin belgelerin birçoğunun yayınlanmadığını belirtmektedir. Yayınlanan bazı belgelerde ise bazı bölümlerin, paragrafların karartılmış olduğu belirtilmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

"ABD Askeri Yardımı ve Türk Ordusunun Dönüşümü" başlıklı makalesinde Güvenç de (2010) Türk ordusundaki tasfiyeleri Amerikan askeri yardımıyla ilişkilendirir:

> Amerikan askeri yardımının belki de en önemli sonucu genç ve düşük rütbeli subayları mesleki açıdan öne çıkarmasıdır. Geleneksel yapının sınırlarından ve ataletten bunalmış genç kuşaklar Amerikan sistemi ile eğitim görmelerinden güç alarak 27 Mayıs ile birlikte eski kuşakları tasfiye etti. Türk ordusunda kırılma biçiminde kuşak değişimi tarihte ikinci kez[242] bu askeri müdahale sonrası yaşanmıştır. Bu kez tasfiye edilenler, artık pek de muteber sayılmayan Alman/Prusya anlayışının ürünü sayılan kuşaklar; tasfiye edenlerse yeni Amerikan sisteminde yetişen genç subaylardır.

Subayların tasfiyesi konusuna değinen ama bu tasfiyelerin gerekçe ve kriterlerini detaylandırmayan Erkanlı (1973) üniversite öğretim üyelerinin tasfiyesini anlatırken önemli açıklamalar yapmaktadır. Üniversite içinde ve dışında kalacakların seçiminde büyük hatalar yapıldığını "tesir altında kalındığını" itiraf eden Erkanlı şöyle diyor:

> 114 sayılı kanunun[243] müzakereleri sırasında; objektif ve belirli kıstaslar, ölçüler, görüşler tespit edilmeden listenin hazırlandığı şüpheleri belirmişti. Her türlü kanaate inanışa taarruz ediyorduk; solcusunu da sağcısını da atıyorduk. Doğum yeri şarkta olanı Kürtçü diye, namaza gidenleri softa ve gerici diye, kitabı olanı çalmıştır diye, kitapsızları kitapsız diye, talebeye ciddi davrananı kaba ve sert diye, samimi hareket edenleri laubali diye, kızlarla fazla ilgilenenleri ahlaksız diye damgalıyorduk. Solcu, sağcı, mason, kürtçü, gerici, cahil, tüccar, kitapsız, politikacı vs gibi sıfatlar sık sık kullanılıyor, bu barajı aşabilenler içeride kalıyorlardı.

242 Güvenç ilk geniş çaplı tasfiye hareketinin 1913 yılında çoğu alaylı eski kuşak askerlerin ordudan büyük ölçüde arındırılıp, yerlerine Alman sisteminde eğitim görmüş genç ve yeni kuşak genç subayların getirilmesiyle yapıldığını belirtmektedir.

243 28 Ekim 1960 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanan kanun. Bu kanunla 147 öğretim üyesi ihraç edilmişti.

Levent Şahverdi Arşivi

Erkanlı 'nın 147 öğretim üyesinin MBK tarafından tasfiyesine ilişkin yaptığı şu değerlendirme de dikkate değerdir:

> Üniversite olayında bir sabotaja maruz kalıp kalmadığımızı, kasten hatalara itilip itilmediğimizi bugün dahi düşünmekteyim. Çünkü yapılan isabetsizlikleri, adaletsizlikleri başka türlü izaha imkân göremiyorum. Sonraki yıllarda bu kanunların hazırlanmasında bize yardımcı olanları tanımak fırsatını buldukça şüphelerim kuvvetlendi.

Cüneyt Arcayürek (1989) *Darbeler ve Gizli Servisler* kitabında 27 Mayıs'ı gerçekleştiren kadrodan olan Suphi Gürsoytrak'tan şu alıntıyı yapmaktadır:

> ABD, ordunun her kesimine, en küçük birimine kadar her yere gitmişti 1960'dan önce... Ordunun büyük küçük bütün birimlerine giren Amerika kuşkusuz 'istihbarat elemenlarını' da yerleştirmişti. Sürekli rapor alıyordu Amerika... CIA bir yandan, ABD Büyükelçiliği bir yandan, soluk alışımızı bile saptıyorlardı.

Gerçekten de, Yetkin'in de (2010) ifade ettiği gibi, ABD 27 Mayısçıların soluk alışverişlerini bile takip ediyorsa, 27 Mayıs-ABD ilişkisi için daha başka bir şeye söylemeye gerek kalır mı?

27 Mayıs'a Giden Süreçte Yaşananlar

DP daha ilk döneminden itibaren muhalefete ve basına yönelik sert politikalar uygulamaya başlamıştı.[244] 1950-54 yılları arasında devlet radyosunu iktidar tekeline almıştı. H. Cahit Yalçın ve bazı vekillerin dokunulmazlığının kaldırılması, [245]

244 1950 yılından itibaren Türkiye'de yayınlanan dergi ve gazetelerin sayısında büyük bir artış olmuştur. 1950 yılında yayınlanan günlük gazete sayısı 131 iken, 1953'te 333'e çıkmıştır. Basın Yayın ve Turizm Umum Müdürlüğü'nün 1960 yılı yayınına göre 31 Aralık 1959 tarihi itibariyle Türkiye'de 855 gazete yayınlanmaktadır. Günlük gazete sayısı ise 478'dir. Yayınlanan dergi sayısı 656'dır. Dergilerin 415'i İstanbul'da çıkmaktadır. Ayrıca, yabancı dilde 15 adet günlük gazete ve 51 dergi yayınlanmaktadır. (Basın Yayın ve Turizm Umum Müdürlüğü, 1960) (Koçer, 2009).

245 Dönemin en çok tartışılan konularından biri de ispat hakkı idi. Suçlanan gazetecilere, yazdıklarının doğruluğunu belgeleme, kanıtlama yani ispat hakkı verilmemesi DP içinde de sert eleştirilere yol açmış, bazı DP'liler Parti'den ayrılmıştı.

Levent Şahverdi Arşivi

CHP'nin mallarına el konulmak istenmesi, öğretim üyelerinin siyaset yapmasının yasaklanması, yeni bir basın kanunun hazırlanarak basının kontrol altına alınmak istenmesi gibi örnekler bu cümleden sayılabilir (Eroğul, 1990). DP 1954 seçimlerinden sonra daha da sertleşmeye başladı. 27 Haziran 1956'da çıkardığı "Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkında Kanun"la siyasi partilerin seçim propagandası dönemi dışında açık hava toplantısı yapması yasaklandı, kapalı toplantılar ise mülki amirin iznine bağlandı. Kanun ayrıca suç sayılan toplantıların dağıtılması için ateş açılabilmesini de içeriyordu. Ayrıca *Akis* dergisinde DP'li Mükerrem Sarol hakkında çıkan bir yazıdan dolayı, dergiyi çıkaran İnönü'nün damadı Metin Toker ve dokunulmazlığı kaldırılan Osman Bölükbaşı da tutuklanıyordu (Bulut, 2009; Eroğul, 1990). İşte tam böyle bir ortamda DP'de çok önemli bir gelişme yaşandı. DP'nin kurucularından ve ilk dönemin Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü DP'den istifa etti. Fuat Köprülü'ye daha sonra tekrar döneceğiz.

DP'nin otoriter tutumuna sıkça verilen diğer bir örnek de 1954 seçimlerinden ezici bir üstünlükle çıkan DP'nin kendisine oy vermeyen Kırşehir'i ilçe yaparak Nevşehir'e bağlamasıydı.[246] Yine İnönü'nün memleketi olan Malatya ikiye bölünüp, daha önceden Malatya'nın ilçesi olan Adıyaman il yapılmıştı.

1957 seçimlerinde DP'nin oyları düşmüştü. Fakat ekonomik problemlere ve baskıcı uygulamalara rağmen DP'nin tek başına iktidar olması, ülkenin Cumhuriyet Devrimleri'nden saptığını düşünen Kemalist kadrolar için umut kırıcı olmuştu. Seçim yoluyla DP'nin iktidardan düşürülemeyeceğine yönelik

246 Böylesi bir uygulama ilk olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın seçimleri kazandığı Silifke'de yapılmıştı. SCF'nin seçimleri kazandığı Silifke o zamana kadar il merkeziyken ilçe haline getirilmişti. Cihad Baban şöyle yazmaktadır: "Silifkede hatırı sayılır bir vatandaşa orada Demokrat Partinin şube açıp açmadığını sorduğum zaman şu cevabı aldım: 'Serbest Fırka zamanında bu fırka iki yerde muvaffak olmuştu, bunun birisi Samsundu, diğeri de Silifke, bu hadisenin bize ağır gelen neticeleri hatıramızdadır. Hemen bir müddet sonra, Vilayet merkezi olan Silifke kaza oldu; şimdi bir tecrübe daha yapıp nahiye mi olalım?" (*Tasvir*, 7 Haziran 1946)

Levent Şahverdi Arşivi

bir kanaat oluşmuştu. Bu seçimlerden sonra DP'nin muhalefete ve basına karşı sertleşmesi darbe şartlarının oluşmasına daha da bir katkı sağlamıştır. Meclis iç tüzüğünün değiştirilmesi Meclis denetimini ve muhalefetin Meclis kürsüsünden yapılmasını zorlaştırıyordu. Bu uygulama kimi öğretim üyeleri tarafından anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle eleştirilmişti. Bu dönemde ekonomik kriz başgösterdi. Karaborsa ve yokluklar tekrar yaşanmaya başladı. Ardı ardına zamlar gelmeye başladı. Amerika'nın dış yardımları kesmiş olması bu problemlerin ardında yatan önemli bir etkendi (Bulut, 2009). Ancak, bütün bunların ötesinde 1957 sonrasında DP'nin Vatan Cephesi ve Tahkikat Komisyonu uygulamaları darbeye giden yolda özellikle önemlidir. Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki İstiklal Mahkemeleri'ni andıran tahkikat komisyonunun 27 Mayıs Darbesi'nin eşik noktası olduğuna dair genel bir kanı vardır (Özdemir, 2015). Önce Vatan Cephesi'nin kuruluşuna kısaca değinelim.

1957 seçimlerine DP bir seçim beyannamesi hazırlamadan girmişti. CHP ise seçim beyannamesinde özgürlüklere ve hukuk devletine vurgu yapıyordu. DP 1954'te çıkardığı bir seçim kanunu ile partilerin koalisyon kurarak seçimlere girmesini engellemişti. Bunun üzerine 1958'de DP'den ayrılanların kurduğu HP (Hürriyet Partisi) CHP'ye katılır. 16 Ekim 1958'de de TKÖP (Türkiye Köylü Partisi) ile CMP (Cumhuriyetçi Millet Partisi) birleşmiştir. Ancak bundan önce önemli bir gelişme olur. CHP'ye yakın *Ulus* gazetesi 19 Mayıs 1958 tarihinde M. Kemal'in Bursa Nutku'nu[247] yayınlar:

247 Bursa Nutku'nun doğru olup olmadığı tartışmalıdır. Taha Akyol, Sina Akşin'in Atatürk'ün böyle bir nutku olmadığını ifade ettiğini yazmaktadır (27 Mayıs, 2006, *Milliyet*). Ancak Atatürkçü Düşünce Derneği'nin web sitesinde Sina Akşin imzalı bir yazı Bursa Nutku'nun genel anlamda doğru olduğunu kabul etmektedir. Akşin, yazısında "Atatürk'ün sözlerinin ne ölçüde tam yansıtılmış olduğu tartışmaya açık olmakla birlikte, Bursa Nutkunun Gençliğe Hitabenin ruhuyla çakıştığı apaçıktır." demektedir. Bkz. http://add.org.tr/bursa-nutku-sina-aksin/

Levent Şahverdi Arşivi

> Türk genci inkılapların ve rejimin sahibi ve bekçisidir. Rejimi ve inkılabı benimsemiştir. Bunları zayıf düşürecek en küçük veya en büyük bir kıpırtı, bir hareket duydu mu, bu memleketin polisi vardır, jandarması vardır, ordusu vardır, adliyesi vardır demeyeceksin. Hemen mücadele edeceksin ve kendi eserini koruyacaksın. Polis gelecektir, asıl suçluları bırakıp suçlu diye onu yakalayacaktır. Genç, polis henüz inkılabın polisi değildir, diye düşünecek, fakat asla yalvarmayacaktır. Mahkeme onu mahkûm edecektir. Gene düşünecek: Demek adliyeyi de ıslah etmek lazım, diyecek. Onu hapse atacaklar. Diyecek ki: Ben iman ve kanaatimin icabını yaptım. Müdahale ve hareketimde haklıyım. Eğer buraya haksız olarak gelmişsem, bu haksızlığı meydana getiren sebep ve amilleri düzeltmek benim vazifemdir!

CHP 14. kurultayında ilk hedefler beyannamesini açıklamış ve muhalefetin "güçbirliği"nden bahsetmiştir. DP bu birleşmeleri "kin ve husumet cephesi" olarak yorumlar ve muhalefetin güçbirliğini "Haçlı ittifakı" olarak görür. Menderes Manisa'da yaptığı bir çağrıyla "politika ve ihtirastan vareste vatandaşların kin ve husumet cephesine karşı vatan cephesini kurmalarını" ister. Bayar da tartışmaya katılıyor ve "Milletin refah ve emniyetinin önüne çıkacak bir maniyi milletin azim ve iradesinin karınca gibi ezeceğini" söylüyordu. Bayar'ın sözleri gerilimi daha fazla arttırır. Vatan Cephesi'ne katılanların isimleri radyodan anons edilmeye başlanır. *Zafer* gazetesi katılımları listeler halinde yayınlar. Cephe'ye katılanların yaklaşık 1 milyon kişi olduğu söylenir. Vatan Cephesi'nin kuruluşu Yassıada'da halkı ikiye bölmek, muhalefeti yok etmek istemek, diktatörlük kurmaya kalkmak ve bu yolla anayasayı ihlal etmek suçlamasıyla[248] tutanaklara geçmiştir (Doğaner, 2015).

248 Yassıada'da Adnan Menderes ve arkadaşlarına yöneltilen temel suçlama anayasayı ihlal etmeleriydi. Ancak darbe yönetiminin, DP iktidarını düşürmesinden hemen sonra 1924 anayasasını iptal edip yerine yeni bir anayasa yapmış olması hayli ilginçtir. Ağaoğlu da (1972), iktidar anayasayı ihlal etmiş ise, yeni yönetimin yapması gereken ilk işin anayasayı değiştirmek değil, uygulamak olduğunu söyler.

Levent Şahverdi Arşivi

ULUS

ATAMIZ ATSIZDIR

Kurucu: KEMAL ATATÜRK

KÜÇÜK İLÂNLAR

HERGÜN SİZE AZ PARA İLE ÇOK İŞ GÖRÜR

Spor Bayramı kutlu olsun

DEVRIMCI GENÇ!...

Türk genci inkılâpların ve rejimin sahibi ve bekçisidir. Rejimi ve inkılâbı benimsemiştir. Rüyaları zayıf düşürecek en küçük veya en büyük bir kıpırtı, bir hareket duydu mu, bu memleketin polisi vardır, jandarması vardır, ordusu vardır, adliyesi vardır demiyecektir. Hemen mücadele edecektir ve kendi eserini koruyacaktır. Polis gelecektir, asıl suçluları bırakıp suçlu diye a'nu yakalıyacaktır. Genç, polis benim inkılâbım polisi değildir, diye düşünecek, fakat asıl yahramizi yacaktır. Mahkema a'nu mahkûm edecektir. Gene düşünecek : Demek adliyeyi de ıslah etmek lâzım, diyecek. O'nu hapse atacaklar. Diyecekki: "Ben iman ve kanaatımın icabını yaptım. Müdahale ve hareketinde haklıyım. Eğer buraya haksız olarak gelmişsem, bu haksızlığı meydana getiren sebep ve âmilleri düzeltmek benim vazifemdir.,,

ATATÜRK

Ulus gazetesi Atatürk'ün Bursa Nutku'nu yayınladı. 19 Mayıs 1958.

Tahkikat Komisyonu belki de darbenin olduğu gün sona eren bir uygulama olduğu için 27 Mayıs Darbesi denildiğinde DP'nin akla ilk gelen icraatlarından birisidir. Zira kuruluşundan yaklaşık 1 ay sonra 27 Mayıs Darbesi gerçekleşecektir. Tahkikat Komisyonu'nun kuruluşuna giden süreç İnönü'nün Kayseri'nin Yeşilhisar ilçesine yapmak istediği ziyaretle başlar. İnönü 1959 yılında 57 seçimlerinde kazandığı desteği kaybetmemek adına yurt gezilerine çıkıyordu. Bu bağlamda CHP'nin seçimi kazandığı Kayseri'nin Yeşilhisar ilçesi de İnönü tarafından ziyaret edilecekti. Ancak Kayseri Valiliği İnönü'ye bir telgraf göndermiş ve "şehre gelmemesini" rica etmişti. İnönü şehre gelmeye kararlıydı. İnönü'nün treni Himmetdede İstasyonu'na geldiğinde askerler tarafından durdurulur ve şehre girmesine izin verilmez. Fakat İnönü, askerleri dinlemez ve yoluna devam eder. İnönü'nün Kayseri'ye girişi *Ulus* gazetesi tarafından bir "zafer" olarak yorumlanır. İktidara yakın basın ise İnönü'nün ziyaretini "darbe kışkırtıcılığı" olarak görür. İnönü dönüşte

Levent Şahverdi Arşivi

Yeşilhisar'a da uğramak ister ancak İnönü ve beraberindekiler ilçeye sokulmazlar. Bu olaylar üzerine 7 Nisan 1960'ta toplanan DP Grubu CHP'nin yıkıcı faaliyetlerinin araştırılması için bir Tahkikat Komisyonu kurulmasına karar verir (Özdemir, 2015.) İnönü'nün meşhur "Böyle giderseniz sizi ben bile kurtaramam!" sözü bu komisyona ilişkin Meclis'te yapılan konuşmalar sırasında söylenecektir.

Tahkikat Komisyonu'nun kurulmasından sonra yayınlanan bildiride yer alan şu maddeyle, "Bütün siyasi partilerin ve bunlara bağlı teşekkül ve kolların her türlü kongreleri ve kademelerin bünyesi içinde veya kademeler arasında tertiplenecek müşterek toplantılarla, alelumum siyasi mahiyetteki toplantılar ve partilerce yeni kademeler ve teşkilatlar kurulması" tahkikat komisyonun çalışmaları sonuçlanıncaya kadar durduruluyordu (Özdemir, 2015). Meclis Tahkikat Komisyonu'nun görevlerini belirlemek için toplandı. Yapılan toplantıda "Basını sansür etme, gazeteleri toplatma, celpname çıkarma ve Komisyonun çalışmasına engel olan ya da zorlaştıranlara üç yıla kadar hapis cezası verme yetkisi veren bir kanun tasarısı" (Ahmad, 1996) Meclis'ten geçirildi. Karar 27 Nisan 1960'ta 7648 sayılı Kanunla Resmi Gazete'de yayınlandı (Özdemir, 2015). Kanunla Tahkikat Komisyonu'na olağanüstü yetkiler tanınıyordu. Feroz Ahmad 1945-1980 arası Türkiye'nin demokrasi sürecini anlattığı kitabında, bütünüyle DP'lilerden oluşan Komisyon'un Anayasa'nın açık bir ihlali olduğunu vurgulamaktadır. Demokrat Partililer ise 1924 anayasasının tahkikat komisyonu bir yana "Meclis içinden hükümleri kesin İstiklal Mahkemeleri çıkarmak" yetkisini bile hükümete verdiğini ve dolayısıyla tahkikat komisyonunun Anayasa'ya aykırı olmadığını savunmaktadır (Ağaoğlu, 1972).

27 Nisan 1960 yılında çıkarılan bu kararın ardından CHP taraftarları sokağa çıkar. Bir gün sonra İstanbul Üniversitesi'nde öğrenciler eylem yapar.[249] Polis öğrencilere

249 Bu eylemleri CHP gençlik kolları organize etmekteydi. MBK Kurucu Mec-

Levent Şahverdi Arşivi

müdahale eder, Üniversite Rektörü Sıddık Sami Onar darp edilir. 19 yaşındaki Turan Emeksiz[250] polis tabancasından çıkan bir kurşunla vurulur. Ankara'da ise eylemlerin adresi Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Hukuk Fakültesi'nin bulunduğu Cebeci Kampüsü olur. Polis buradaki eylemlere de sert müdahale eder. Polis havaya ateş açar.[251]

Sokaklara kanın bulaştığı bu eylemlerden sonra Türk siyasi tarihine 555K şeklinde geçen bir eylem çağrısı kulaktan kulağa yayılmaya başlar. 5. ayın, 5'inde saat 5'te Kızılay'da yapılacak eylemi işaret ediyordu bu kısaltma. Eyleme katılanlardan Altan Öymen (2013) (Darbe sonrası Kurucu Meclis'e gazeteci kontenjanından girecektir) o günlerde Gazi Osman Paşa Türküsü'nün "Olur mu böyle olur mu, kardeş kardeşi vurur mu/ Kahrolası diktatörler bu dünya size kalır mı?" şeklinde değiştirilerek marş şeklinde okunduğunu anlatır. O sırada eylemcileri yatıştırmak için Meydan'a gelen Menderes kalabalığın arasında kalacak ve hırpalanacaktır.

M. Ali Birand, Can Dündar ve Bülent Çaplı'yla (1991) birlikte yazdığı *Demirkırat* kitabında Başbakan'ın Özel Kalem Müdürü Ercüment Yavuzalp'ın ağzından o güne ilişkin önemli bir ayrıntı aktarmaktadır:

---

lis Üyesi ve eski bakanlardan Mehmet Altınsoy (2001), bu eylemler için "CHP'nin direkt olarak talimat verdiğini düşünmek yanlış ama fikir babası CHP idi." demektedir.

250 Turan Emeksiz bir kez ölüp 3 kez gömülen birisi olarak, "cesedin politik kullanımına" ilginç bir örnek oluşturur. Beyazıt Meydanı'nda öldürüldükten sonra DP yönetimi tarafından sessiz sedasız Mevlanakapı Mezarlığı'na defnedilen Emeksiz, 27 Mayısçılar tarafından mezarından çıkarılıp "Hürriyet Şehidi" olarak Anıtkabir'e defnedilir. 24 Ağustos 1988'de ise, "Hürriyet Şehidi" olarak işlevini tamamlamış olduğundan, Anıtkabir'den çıkarılıp "sade bir vatandaş" olarak Cebeci Mezarlığı'na defnedilir (Kaynar, 2017).

251 Gazeteler, Ankara'daki eylemde de ölü ve yararlılar olduğunu yazarlar. Altınsoy (2001) sonradan MBK üyesi Vehbi Ersü'nün de orada kimseye bir şey olmadığını sadece havaya ateş açıldığını söylediğini aktarmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Ben odamda oturuyordum. Namık Gedik[252] de benim odamdaydı. Birden kapı açıldı. Bayar girdi içeriye. Namık Gedik'e dedi ki, 'Namık Bey, hemen Kızılay'a gidin, megafonla dağılmalarını ilan edin, dağılmadıkları takdirde ateş edileceğini söyleyin.

Bu yürüyüşten iki hafta sonra, bu sefer Harbiyeli öğrenciler Ankara sokaklarına çıktı ve Zafer Anıtı'na kadar yürüyüş yaptılar. Harbiyelilerin yürüyüşünden 6 gün sonra sabaha karşı radyolardan Alparslan Türkeş'in sesi duyuldu. Menderes o sırada Eskişehir'de bulunuyordu. Oradan Kütahya'ya geçti, ilk milletvekili seçildiği yere. Orada Ankara'dan gelen ve adının Muhsin Batur[253] olduğunu söyleyen bir Albay tarafından Ankara'ya getirildi. Yassıada'da yapılan yargılamalarda Menderes, Zorlu ve Polatkan idam edildi.

ABD'nin DP'den Rahatsız Olduğu Noktalar

Bu başlık altında DP yönetiminin iki uygulamasına dikkat çekmek istiyoruz. Bunlar ekonomi politikaları ve MİT'e ilişkin yaptığı düzenlemeler. İlkin DP'yi Sovyetlerle ilişki kurmaya yönelten bir faktör olarak ekonomi politikalarına bakıyoruz.

DP iktidarda kaldığı süre boyunca üç genel seçime girmiş ve üçünden de zaferle çıkıp tek başına iktidar olmuştur. DP'nin ilk dönemi yükselme, ikinci dönemi duraklama ve üçüncü dönemi de çöküş dönemi olarak ifade edilmektedir. DP'nin seçimlerde aldığı oy oranları da bu sınıflandırmanın doğruluğuna işaret etmektedir:

DP 14 Mayıs 1950 seçimlerinde %55, 2 oy almış ve 416 vekil çıkarmıştı. 1954 seçimlerinde oy oranını %58, 4'e vekil

252 Dönemin İçişleri Bakanı olan Namık Gedik, 27 Mayıs günü tutuldukları Harbiye Okulu'nun camından atlayarak intihar etmiştir. Gedik'in ölümünün bir intihar olup olmadığı tartışılmaktadır.

253 Batur, Haşhaş Krizi ve 12 Mart Muhtırası'nı ele aldığımız bölümde de göreceğimiz gibi, Hava Kuvvetleri Komutanı olarak 12 Mart'ın komutanlarından biriydi. Muhtıra'dan bir gün önce ABD'ye gitmiş olması, daha sonra çok tartışılan konulardan biri olmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

sayısını 503'e çıkardı.[254] CHP bu seçimlerde sadece 31 vekil çıkarabilmişti. Ancak 1957 seçimlerinde DP yine tek başına iktidar olmasına rağmen, keskin bir düşüş yaşadı. Oyları %48, 6'ya vekil sayısı ise 424'e düştü. CHP ise bu seçimlerde oylarını %41'e vekil sayısını ise 178'e çıkarmıştı.[255]

DP'nin özellikle ilk döneminde ekonomi politikalarının "başarılı" olduğu ifade edilmektedir. "DP'nin Altın Yılları" olarak isimlendirilen ilk döneminde refah artmış, Türkiye ekonomik olarak büyümüştür. 1950-1957 yılları arasında sanayinin yıllık ortalama büyüme hızı %10 civarında gerçekleşmiştir (Takım, 2012). Özellikle 1950-1954 arasında ABD'den alınan düşük faizli krediler, Marshall yardımları, olumlu hava koşulları sebebiyle tarımsal ürün artışı ve Kore Savaşı'nın bu tarımsal ürünlere olan ihtiyacı arttırması gibi etkenlerle ekonomik büyüme hızlı olmuştur (Kazgan, 1985). 1946-1950'de Türkiye'deki traktör sayısı 2 bin 227 iken bu rakam 1955'te 40 binin üzerine çıkmıştır. 1953-54 yılında ekilebilen toprak, (nadasa bırakılan hariç) 14.9 milyon hektar alandır. Bu, ekilebilir alanın 1945'e göre %40 arttığını göstermektedir (Karpat, 2012). Ancak 1954 seçimlerinden sonra ekonomide sıkıntılar yaşanmaya başlamıştır.

DP'nin 1957 seçimlerinde oylarının düşmesinde özellikle ekonomik koşullar etkili olmuştu. Menderes'in hesapsız yatırımlar yaptığı öne sürülüyordu. Bunun yanında ülkede enflasyon giderek artıyor, halkın alım gücü düşüyordu. Bundan özellikle sabit ücretli memur kesim (askerler bunun içindeydi) daha fazla etkileniyordu. Buna karşın ülkede zengin burjuva bir sınıf oluşmuştu. Bu dönemde ekonomik kriz baş göstermişti. Karaborsa ve yokluklar tekrar yaşanmaya başladı. Ardı ardına zamlar geliyordu. Amerika'nın dış yardımları kesmiş olması bu problemlerin ardında yatan önemli bir etkendi (Bulut, 2009). İthal malların pek çoğu piyasalarda bulunmuyordu.

254 54 seçimlerinde DP'nin aldığı oy oranı Türkiye Cumhuriyeti seçim tarihinin en yüksek oy oranıdır.

255 Rakamlar Yüksek Seçim Kurulu'nun web sitesinden alınmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Bunun arkasında ABD yardımlarına bağlı bir ekonomi politikasının yattığı açıktı. DP "ekonomik" alandaki başarısıyla yükselmiş ve 57 seçimlerindeki düşüşü de daha çok bu sebeple olmuştu. Yükselişinin de düşüşünün de temel sebebi ABD yardımlarıydı. ABD ekonomik desteğini DP'den niçin kesmişti? 27 Mayıs-ABD ilişkisi açısından önemli olan bu soru üzerinde Yetkin (2010) detaylı bir şekilde durmaktadır.

Türkiyenin Ekonomik Kalkınma programı

M. Barker: "Ekonomik kalkınma için hazırlıyacağımız rapor Türk ekonomisine bir hız verecekse, evvelâ bu raporun benimsenmesi ve hazmedilmesi lâzımdır„ dedi

Barker Raporu Türk ekonomisini ABD kontrolüne alıyordu. Cumhuriyet, 9 Eylül 1950.

Yukarıdaki sayfalarda aktardığımız Barker Rapor'u Türkiye'nin yatırımlarının sınırlarını çizmektedir. Barker Raporu'ndan önce hazırlanan Thornburg[256] Raporu'nda da "Bir kısım saban, taşıma araçları, el aletleri gibi basit mallar Türkiye'de imal edilebilir." denilerek bu sınırlar vurgulanmıştı. Thornburg ayrıca tam bir özelleştirme yapılması gerektiğini savunuyor, Karabük Demir-Çelik Fabrikası'nın bile satılmasını istiyordu (Erhan, 2009). Değer'in de (2004) sıklıkla işaret ettiği gibi, Soğuk Savaş düzeninde Türkiye bir tarım ülkesi olarak konumlandırılıyor, Türkiye'ye Avrupa'nın manavı rolü veriliyordu. Siyasi başarısı büyük oranda ekonomik başarıya bağlı olan Menderes'i Aydemir sık sık "büyük sayıların adamı", "büyük rakamlardan korkmayan adam" olarak tanıtır. ABD'yi rahatsız eden de bir bakıma Menderes'in "büyük sayıların adamı" olmasıydı. Thornburg ve Barker raporlarında Türkiye için çizilen sınırları aşmıştı (Yetkin, 2010):

256 Raporu hazırlayan Max Weston Thornburg'tan Türk basını, özellikle *Vatan* gazetesi "Büyük Türk dostu" olarak söz ediyordu (Akt., Oran, 2009).

Levent Şahverdi Arşivi

İnönü CHP nin NATO ya
BAĞLILIĞINI BELİRTTİ
CHP Lideri, Batı ile ittifakımızın ancak yurtta gerçek
bir demokrasinin tesisiyle sağlamlaşacağını söyledi

İnönü darbeden 3 hafta önce NATO'ya bağlılığını bildirdi

Menderes yönetiminin yaptığı yatırımlar ve sanayileşmeye önem vermesi, Türkiye için çizilen sınırların aşılması demekti. Bu gelişmelerden dolayı ABD'nin verdiği kredileri ve yaptığı yardımları da giderek kıstığını görmekteyiz.

Bu bağlamda farklı bir ismin, bir yönetmenin görüşlerini aktarmak istiyorum. Adnan Menderes'in hayatını farklı bir perspektifle filme çekmek isteyen ünlü yönetmen Halit Refiğ, kendisine böyle bir teklif gelince konuyla ilgili bütün kaynakları okuyarak *Şeytan Aldatması* ismini verdiği senaryosunu yazıyor. 27 Mayıs darbesine ilişkin "Benim bu konudaki keskin düşüncem 27 Mayıs bir NATO darbesidir." diyen Refiğ'in senaryosu filme çekilemiyor.[257] Refiğ senaryoyu aynı adla kitaplaştırıyor. Kitapta şöyle diyor Refiğ:

Amerika dün 1 milyar
lira hibede bulundu
Serbest bırakılan paranın 500 milyonu
Millî Savunma hizmetlerine tahsis edildi
Bu yıl 100 milyon dolar yardım muhtemel

27 Mayıs darbesinden sonra ABD yardımları yeniden gelmeye başladı. Milliyet, 5 Temmuz 1960.

257 Film teklifi 1994 yılında Hülya Koçyiğit'ten gelir. Yapımcılığını da Selim Soydan üstlenir. Ancak daha sonra araya birileri ve bir şeyler girer ve Refiğ'in yazdığı senaryo filme aktarılamaz. Filmin hikâyesi ve filmin niçin çekilemediğine ilişkin bkz. http://www.haberturk.com/blog/bedia-ceylan-guzelce/745922-menderesi-nato-astirdi
Ayrıca bkz. http://www.gazetevatan.com/buket-asci-729170-yazar-yazisi-hulya-kocyigit-neden-adnan-menderes-in---esi-berin-hanim-i-oynayamadi-/

Levent Şahverdi Arşivi

1959 yılı Ekim ayında Türkiye Cumhuriyeti'nin üç devlet yetkilisi. Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan Amerika'ya gittiler. O tarihte başkan Eisenhower idi. Yapılan temaslarda Türkiye'nin Amerika'dan 300 milyon dolar kredi talep ettiği bildirildi. Bu para ile Türkiye'de bir sanayi altyapısı kurulmak isteniyordu. Amerika, Türkiye'den gelen bu sanayileşme isteğine son derece keskin bir karşı tavır koydu. Türkiye, NATO ittifakı içinde bir tarım toplumuydu. Bu statüsünü de muhafaza etmeliydi. İstenilen kredi reddedilmişti. Yetkililer ülkeye eliboş döndüler.

Bu arada ortaya başka bir ihtimal çıktı: Amerika'dan alınamayan bu krediyi Sovyetlerden temin etmek. Adnan Menderes 1960 yılı Nisan ayında Sovyetler Birliği'ni ziyaret edeceğini kamuoyuna açıkladı. Ama 27 Mayıs askeri darbesiyle bu ziyaret gerçekleşmedi. 1961 yılında idam edilen üç devlet yetkilisi 1959 yılında sanayi altyapısı kurmak için Amerika'ya kredi aramaya giden kişilerdi: Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan... NATO kendi talimatına uymayan Türk devlet yetkililerine gerekli gördüğü cezayı vermişti.

Yetkin, Türkiye'nin sanayileşmesini isteyen Menderes'ten esirgenen ABD yardımlarının niçin darbenin hemen ardından askeri yönetime akıtıldığını sormaktadır. Gerçekten de dönemin gazetelerinde yer alan haberler, ABD'nin Darbe yönetimine kesenin ağzını açtığını gösteriyor (Yetkin, 2010):

5 Temmuz 1960: "Amerika dün 1 milyar lira hibede bulundu. Bu yıl yüz milyon dolar yardım muhtemel.".

4 Ağustos 1960: "Amerika 34 milyon dolar hibe etti. Bunun 11 milyonu akaryakıt, 6.9 milyonu çelik mamülleri ithalinde kullanılacak."

12 Ocak 1961: "Amerika bize 43 milyon dolar verdi. Bu yardım ithalat için kullanılacak. 27 Mayıs'tan beri yapılan yardım tutarı 279 milyon doları buluyor.".

19 Nisan 1961: "Amerika 1 milyar liralık yeni bir yardımda bulundu.

Levent Şahverdi Arşivi

Darbeden bir hafta sonra, 3 Haziran 1960 tarihli *Cumhuriyet* gazetesi şu manşetle çıkmıştı: "Fuzuli Yatırımlardan Vazgeçilmeye Başlandı.". Manşetin altında şunlar yazıyordu:

> Soma Termik santralinin faaliyeti dün sabah durduruldu. Planları yapılıp başlanmamış olan tesisler yeniden tetkike tabi tutularak bunlardan yalnız ekonomimize faydalı olanların inşaatına başlanacak.

27 Mayıs'ın idam edilen üç isminden biri olan Zorlu, Türk Ordusu'nu NATO'ya bağlamış olmaktan[258] hayatının son günlerinde acaba bir pişmanlık duymuş muydu? Çetin Yetkin (2010) Adnan Selekler'in 27 Mayıs'ın hemen ertesinde Harp Okulu'nda gözaltında oldukları sırada Fatin Rüştü Zorlu'yla aralarında geçen diyaloğu anlatıyor:

> 'Beyefendi Amerika askeri müdahaleye ne der?' sorusuna Fatin Rüştü Zorlu'nun yanıtı şu olmuş:'[Amerika] askeri rejimleri tercih eder. Amerikalılar askerle daha kolay anlaşırlar.

Zorlu'nun Devlet Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığı dönemindeki uygulamaları hatırlandığında bu diyalog hayli ironiktir. Bugün darbenin iç dinamiklerine ilişkin yapılan sonu gelmez tartışmalar, spekülasyonlar arasında kaybolup giden tarihsel bir gerçeklik var. Bu, eğer 27 Mayıs gerçekleşmemiş olsaydı, Menderes'in Sovyet Rusya'ya yapacağı gezidir.[259] Antikomünizmin şampiyonu olan bir partinin lideri olarak Menderes'in yapacağı bu gezi, bundan önceki bölümlerde aktardıklarımız düşünüldüğünde gerçekten DP adına devrim niteliğinde bir girişimdir. Zira o sıralarda soğuk savaş bütün hızıyla devam etmektedir. Bundan sonraki bölümde de aktaracağımız gibi,

---

258 Kore Savaşı ve Türkiye'nin NATO'ya Alınması bölümünde Çetin Altan'dan yaptığımız alıntıya bakınız.

259 1959 yılının Aralık ayında Sağlık Bakanı Lütfi Kırdar başkanlığındaki bir heyet Moskova'ya gitti. 9 Aralık'ta başlayan bu gezi 12 gün sürdü. Bu ziyaret Eisenhower'ın ziyaretinin öncesinde gerçekleşmişti. Ziyaretin asıl önemi 1939 yılından bu yana Sovyet Rusya'ya bakan düzeyinde yapılan ilk ziyaret olmasıydı. Ziyaret öncesinde Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu da Rus Büyükelçisi Rijov onuruna bir yemek vermişti (Tellal, 2009).

Levent Şahverdi Arşivi

ABD İncirlik'ten Hükümet'in bilgisi dışında[260] istihbarat uçakları kaldırmakta, Sovyet Rusya'nın askeri bölgelerinin fotoğraflarını çekmektedir. İşte böyle bir ortamda Menderes'in yapacağı gezinin altında güçlü bir motivasyon yatıyor olması gerekir. DP'nin 1957 seçimlerinde oy oranının düşmesi, ABD yardımının kesilmesi ve iktidarda kalabilmenin en önemli yolunun ekonomik kalkınma olduğunu düşünen Menderes'in kişiliği de dikkate alındığında bu motivasyonun ne olduğu anlaşılabilir bir durumdur. Kemal Bağlum'un (1991) *Anıpolitik* kitabında aktardığına göre gerçekleşemeyen Moskova gezisinin mimarı Zorlu'dur. Zorlu Bağlum'a şu tarihi açıklamaları yapmıştır:

BUGÜN 6 25 KURUŞ

Milliyet

Halkın Gazetesi

KURUCUSU: ALİ HACİ KARACAN

Perşembe 2 HAZİRAN 1960

BUZHANELERDEN TOPLU HALDE CESETLER ÇIKTI

Cesetlerin ekserisinin nümayişlerde öldürülen talebeler olduğu açıklandı

Milliyet'in manşeti. 2 Haziran 1960.

> Bizim en büyük hatamız kayıtsız şartsız Amerika'ya tabi olmamız. Böyle bir politika sonsuza kadar devam edemez. Türkiye sırtını Amerika'ya dayamakla hiçbir sonuca varamaz. Aksine kendimizden çok şey veririz, yine de onları memnun edemeyiz. Eğer Türkiye uluslararası platformlarda haklı olduğu bir davada Amerika'ya rağmen, aksine bir görüş ortaya koyabilse, saygınlığımız daha da artar... Türkiye NATO ve Amerika'nın yanı sıra Üçüncü Dünya ülkeleri ve Sovyetler ile belli ölçüde ve Türkiye'nin çıkarları doğrultusunda yeni bir politika izlemek zorundadır... Ölçüyü kaçırdığımızda saygınlığımız yitirebiliriz... Bir yıldan beri Adnan Bey'e bunu telkin ediyorum... Adnan Bey bu

260 İncirlik üzerine çalışan Selin Bölme (2012) Menderes'in bu gizli uçuşlardan haberdar olduğunu söylemektedir. Bu bilgiyi doğru kabul ettiğimizde Menderes-Rusya yakınlaşmasının ABD açısından daha da tehlikeli bir hal alacağı açıktır.

Levent Şahverdi Arşivi

> ısrarlarım karşısında Sovyetlerle ekonomik alanda işbirliği yapılmasını ve Üçüncü Dünya ülkelerinin lideri durumunda bulunan Hindistan ile ilişki kurulmasını kabul etti. Ben de Başbakan Adnan Menderes'in Moskova'yı resmen ziyaret etmesi için gerekli girişimlerde bulundum. Bu girişimlerin özellikle Amerika'yı rahatsız ettiğini de biliyorum. Tahminime göre 1960 ortalarına doğru Adnan Menderes Moskova'ya gidecek.

Uzun yıllar Fatin Rüştü'yle birlikte çalışmış eski büyükelçi Semih Günver (1985) Zorlu'nun siyasi hahayatını anlattığı kiabında, Moskova'ya yapılacak ziyaretin Amerikalılara da haber verildiğini söylemektedir. "Görünüşte normal karşıladılar." diyen Günver, gerçekte CIA'nın hemen harekete geçtiğini ve ziyareti önlemeye çalıştığına işaret ederek Washington'un bu ziyaretten "hiç mi hiç" hoşlanmadığını yazmaktadır.

Menderes 11 Nisan 1960 tarihinde Moskova'ya gideceğini ve Sovyet lideri Kruşçev'in de Türkiye'ye geleceğini ilan etmişti. Darbeden 19 gün önce, 8 Mayıs 1960 tarihinde *New York Times* gazetesinin Menderes'in bu kararına verdiği tepki mesaj yüklüdür:

> Menderes, politikasını değiştirmediği takdirde olayların nasıl gelişeceği bilinemez. (Saray, 2000).

Çetin Yetkin, Yassıada sanıklarından gazeteci Mithat Perin'le[261] aralarında geçen bir diyaloğu anlatıyor. Perin de, Bağlum'un Zorlu'dan aktardıklarını destekler bir bilgi vermektedir. Menderes ekonomik yardım istemek için Almanya'ya gidiyor. Alman Ekonomi Bakanı Ludwig Erhard'la görüşüyorlar. Erhard, Menderes'le karşılaşır karşılaşmaz şunu soruyor: "Siz ağır sanayide niçin bu kadar ısrar ediyorsunuz?". Menderes bu soruya: "Sizin pişmiş toprağınızı çimento olarak almamızı mı istiyorsunuz hâlâ? Türkiye bunu aşmıştır." şeklinde cevap veriyor. Erhard bunun üzerine:

261 1946-50 arasında *Demokrat İzmir* gazetesi yazarı olan ve sonra DP milletvekili olan Perin, 1946-50 arasında 47 kez gözaltına alınmıştı (Barlas, 2001).

Levent Şahverdi Arşivi

> Size biz kredi açmayalım. Size avans para verelim: Türkiye'de tarımı geliştirin, entansif tarım yapın, Avrupa'nın hububat, meyve, sebze ambarı olun. Eksperlerimizi gönderelim, makinelerimizi gönderelim. Üreteceklerinize için kredi değil, peşin para ödeyelim.

Menderes bu sözler karşısında birdenbire hiddetleniyor: "Biz sizin hiç bir şeyinizi istemiyoruz" diyor. Sonra Menderes Perin'i, kolundan tutup amerikanbarın önüne götürüyor. Perin, "Beyefendi, çok sinirlendiniz." deyince Menderes, "Bırak bu pis adamları, hep kafalarında bizi geri bıraktırmak var. Bunun için ellerinden geleni yapıyorlar." diyor. Sonra gülerek Erhard geliyor: "Niçin kızıyorsunuz? Politika bu. Tartışacağız, sonunda bir noktaya gideceğiz." dedikten sonra "ilginç bir ses tonuyla": "Avrupa'daki harplerin kaynağında daima demir-çelik sanayii bulunur. Bunu aklınızdan çıkarmayın. Bu hala geçerlidir." diyor.

Bu bağlamda, Nur Batur imzasıyla 13-19 Şubat tarihleri arasında *Milliyet* gazetesinde[262] yayınlanan "İngiliz Gizli Belgelerinde Menderes-Amerika Kavgası ve 27 Mayıs'a Doğru" başlıklı yazı dizisinde oldukça ilginç bilgi ve belgelere yer verilmektedir. Batur, İngiliz Büyükelçiliği'nin İngiltere'ye gönderdiği gizli raporlara yer vermektedir. Bu raporlarda ABD Menderes ve Zorlu'dan sanayileşme çabalarından vazgeçmelerini istemektedir. İngiliz Büyükelçi James Bowker 8 Haziran 1955 tarihli raporunda şunları söylemiş: "Zorlu'nun görevden alınıp[263], daha az fikri sabitleri olan ve Amerikalılar ile anlaşabilecek birinin ekonomik işlerin başına getirilmesi herkes için iyi olacak.". Batur'un yazı dizisinde, eski Milli Savunma Bakanı Hasan Esat Işık da "Menderes ve Fatin Bey'i deviren Amerikalılardır." demektedir.

Türkiye'nin ağır sanayi yatırımlarına yönelmesi ve Türkiye'nin özellikle güvenlik-sanayi alanında bağımsızlaşmasından ABD'nin memnuniyet duymayacağı açıktır. Daha

262 Yazı dizisine *Milliyet* gazetesinin web arşivinden ulaşılabilir: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1989/02/18

263 Zorlu o tarihlerde henüz Dış İşleri Bakanı değildir. Başbakan Yardımcısı ve iktisadi işlerden ve Kıbrıs'tan sorumlu Devlet Bakanı olarak görev yapmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

önceki bölümlerde de sık sık vurguladığımız gibi Amerikan yardımları, Amerikan Dış politikasının önemli bir denetim aracı olarak işletilmiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin özellikle askeri güvenlik sanayii noktasında dışa bağımlı bir ülke olarak kalmasına önem verilmiştir.

Menderes iktidarının son yıllarında yaşanan ve tarihimize "Pulliam Davası" olarak geçen olay da Menderes-ABD gerginliğini gösteren bir başka işarettir.

ABD'de hayatı boyunca 50'den fazla gazeteye patronluk yapan, 1958-1970 yılları arasında Associated Press'in başkanlığını da yürütmüş olan Eugene Collins Pulliam 1958 yılında Irak'taki hükümet darbesi ve Lübnan İç Savaşı'yla ilişkili olarak Ortadoğu'da bir dizi röportaj gerçekleştirmek ister. Eşiyle birlikte yapacakları geziye Türkiye'yi de dâhil eden Pulliam çifti Menderes'ten de bir randevu almıştır. Ancak Pulliam Türkiye'ye geldikten sonra 3 gün bekletilmiş ve kendisine randevu verilmemiştir. Başbakanlık Özel kalem Müdürü Şefik Fenmen'i arayan Pulliam, "Bu yapılanın nezaketsizlik olduğunu, kendisinin ABD'nin önemli gazetecilerinden biri olduğunu ve herhangi bir görüşme olmayacak ise bunun bildirilmesini" istemiştir (Eşel, 2011). Bunun üzerine Pulliam'ı Basın Yayın ve Turizm Bakanı bizzat arayarak, Menderes'in ertesi gün İstanbul'dan vapurla İzmir'e gideceğini, isterlerse Vapur'da Menderes'le görüşebileceklerini söylemiştir. Ne var ki, Pulliam vapurda da Menderes'le görüşememiştir. Sonraki gün Pulliam'la güvertede karşılaşan Menderes, böyle bir görüşme teklifinden haberi olmadığını söylemiştir (Yalman, 1997). Neticede Pulliam Menderes'le görüşemeden ülkesine dönmüştür.

★ Başbakan ile görüşemiyen Amerikalı gazeteciler iktidar aleyhine ateş püskürüyor ★

«İş işten geçmemiştir, fakat A. Menderes için de Türkiye için de, Amerika için de saat 11.30 a gelmiştir»

THE INDIANAPOLIS STAR

Vatan gazetesi Pulliam'ın sözcülüğünü yapmıştı. 17 Ekim 1958 tarihli haber.

Levent Şahverdi Arşivi

Pulliam ABD'ye döndükten sonra Menderes Hükümeti'ne ağır suçlamalarda bulunan bir dizi yazı kaleme almıştır. Menderes'i "Diktatör" olarak tanımlayan yazılarından birinde Pulliam şöyle demektedir (Kaya ve Avşar, 2012):

> İkinci Cihan Harbinden beri ilk defa olarak Türkiye'nin her tarafında bize karşı dostça olmayan bir hava esmeye başlamıştır. Türkler başlarına gelen her aksilikten bizi mesul tutuyorlar. Bütün bu hallere ait mesuliyetler bir tek kişinin üzerinde toplanıyor ki, o da Türkiye'nin kendi kendini diktatör mevkiine geçirmiş olan Başvekil Adnan Menderes'tir. Kudret ve şahsi otoritesinin genişliği kendi başına vurmuştur. Menderes Başvekil olduktan sonra Türkiye dikkate layık bir tarzda ilerlemişti. Menderes bu gelişme programını terk ederek memleketi içinden zor çıkılır bir duruma sürüklemiştir. Bu hal de Türk Amerikan münasebetleri bakımından ciddi bir tehdit teşkil eder (...)
>
> 1950 de Menderes Türk milletine daha geniş hürriyetler ve daha fazla iktisadi gelişme vaat etmek suretiyle iktidara gelmişti. Aradan iki yıl geçtikten sonra taahhütlerini bir tarafa bırakmış ve türlü türlü manevralarla Türkiye'nin mutlak bir diktatörü mevkiini almıştır. Büyük Millet Meclisinden geçen kanunlarla iktisadi mukadderatın kontrolü Menderes'in şahsi takdirine bırakılmış, bu yolda yürümek için de Türk basını susturulmuştur. Bugün Türkiye'de basın ve münakaşa hürriyeti yoktur.

Yazılarında Menderes'in ABD yardımlarını kendi diktatörlüğünü tesis etmek için kullandığını iddia eden Pulliam, Menderes'e Irak'ı örnek göstererek darbeyle tehdit etmiştir. Pulliam'ın kaleme aldığı ilk yazının ismi olan "Quarter to Twelve for Turkey" (Türkiye İçin Saat 12'ye Çeyrek Var anlamına gelen bu başlık, "Yolun Sonu" anlamında kullanılan bir Amerikan deyimiydi) doğrudan tehdit içeriyordu. Pulliam yazılarında Adnan Menderes'in 1961 yılına kadar meşru Başbakan olduğunu, o vakte kadar değiştirilemeyeceğini, bu durumda ise işlerin daha da kötüye gideceğini söyleyerek darbe sinyalleri veriyordu (Eşel, 2011; Acar, 2008). Yazı ABD'de 73 gazete

Levent Şahverdi Arşivi

tarafından alıntılanarak milyonlarca okuyucuya ulaştırılıyordu. Pulliam bununla da kalmayarak kendisinden "dostum" diye bahseden Ahmet Emin Yalman'a yazılarını ulaştırarak bu yazıların Türk basınında da yayınlanmasını sağlamıştır. Yalman (1997) hatıralarında 14 Ekim tarihli bir mektupla bu yazıların kendisine gönderildiğini, kendisinin de bunları çevirip, hükümet aleyhine sert bir yazı kaleme aldığını belirtmektedir. Bu yazıların *Vatan* ve başka gazete ve dergilerde yayınlanmasından sonra Yalman ve yazıları yayınlayan diğer gazeteler hakkında kapatma ve tutuklama kararları çıkarılmıştır. Bu kararlar uluslararası basında şiddetle protesto edilmiş ve Menderes aleyhine uluslararası basın da muhalif kampanyaya başlamıştır. Uluslararası Basın Enstitüsü'nün Türkiye'ye harp ilan ettiğini yazan Yalman, İngiliz *Observer* ve *Time* gibi gazetelerde kendisinin "hürriyet uğruna" verdiği savaşı destekleyen yazılar yayınlandığını belirtmektedir.

ABD'li gazetecilerin daha önceden Cumhurbaşkanlığı nezdinde kabul edildiği düşünülürse (Acar, 2008) Pulliam gibi bir medya patronuyla görüşmeyen Menderes'in işlediği suçun büyüklüğü daha iyi anlaşılacaktır. Nitekim Ahmet Emin Yalman yazılarından birine "Bir Dost Kaybettik" diğerine ise "Pek Acıklı Bir Hikâye" başlıklarını atmıştır.

ABD'nin Menderes'ten rahatsız olduğu bir nokta daha vardır. Bu da Türkiye'nin sanayileşmesinden daha önemli olan güvenlik politikalarıyla ilgilidir. Menderes'in son döneminde İstihbarat'ı Amerikalıların denetimden çıkarmaya dönük adımlar attığı bilinmektedir.

Menderes'in 1957'den sonra Milli İstihbarat Teşkilat'ında (O dönemdeki adı Milli Emniyet Hizmeti) yapmaya çalıştığı Menderes'in problem yarattığı noktalardan biridir.

1993 yılında karanlık güçler eliyle teröre kurban giden Uğur Mumcu, 1987 yılında Yassıada tutanaklarında yer alan çok önemli bir bilgiyi gazetedeki köşesine taşıyor. Yassıada'nın gizli oturumlarından kaydedilmiş tutanaklarda dönemin Milli İstihbarat Başkanı Ahmet Salih Okur ve Menderes'in ifadeleri yer alıyor. Korur şöyle diyor (Şen, 2012, Yetkin, 2010):

Levent Şahverdi Arşivi

Amerikalılar doğrudan doğruya bizim memurlarımıza para vermekte ve hatta memurlara, bizzat kendilerine doğrudan doğruya maaşlarını ödemekte oldukları için bizim memurları kendi memurları gibi kullanmaktadır. Dinleme servisindeki memurlarımızda Amerikalıların elinde, bilhassa telefon servisleri, Beyoğlu'ndaki bir nokta, bunların maaşlarını doğrudan doğruya Amerikalılar vermektedir. Bu vaziyeti böylece tespit edince geldim başvekile söyledim...

Ben Amerikalılarla münasebeti kestim, 2 ay para almadım. Amerikalıların İstanbul teşkilatına emir verdim dedim ki 'Sureti kat'iyede Amerikalılardan para almayacaksınız.' Amerikalıların servis şefini daireme çağırdım, kat'i talimat verdim. Dedim ki "Hiç bir memurumuzla temas etmeyeceksiniz, hiç bir memurumuza para vermeyeceksiniz."

Mahkeme Başkanı, Korur'un ifadelerinin Menderes'ten teyidini istiyor, "Böyle midir, Adnan Menderes?" diye soruyor. Menderes'in ifadeleri şöyle:

Böyledir beyefendi. Yavaş yavaş yardımı kestik. Bu yardımlar şöyle başlamış: Servisler arasında irtibatlar tesis etmek, birbirlerine malumat vermek suretiyle müşterek çalışılıyor. Bunun bağlı olduğu külfeti karşılamak üzere yavaş yavaş irtibat temin etmişler, bunu Behçet Türkmen'in terviç ettiği [uygun gördüğü] anlaşılıyor... Esasen kendisini [Ahmet salih Korur'u] bu servise bir de, orada neler cereyen ediyor, gayesini anla diye vazifelendirmemin sebebi budur. Netice aldıktan sonra keselim. Amerikalıları darıltmayalım. Daimi surette servis olarak yardımlarına muhtacız. 'Bizim servise mensup olan memurlar, doğrudan doğruya Amerikalılardan para alıyorlar gibi vaziyete düşmeyi önleyelim' dedim. 'Bize yapacakları yardımı malzeme olarak yapsınlar, teknik malzemeleri çok fazladır, bizim servisin bu malzemeye ihtiyacı vardır Bu yolda yardım yaparlarsa memnun oluruz. Bu, haysiyete dokunacak bir nokta teşkil etmez.' şeklinde görüştük ve bu suretle idare ettik vaziyeti.

Levent Şahverdi Arşivi

Kurmay Albay Sabahattin Savaşman da[264] (1996) *3. Adam Anlatıyor MİT-CIA İlişkisi* kitabında şunları yazıyor:

> Teşkilat 1950'lerden itibaren Amerikan servisiyle beraber çalışmaktadır. Yani isim değiştirmeden önce mevcut olan durum, isim değiştirdikten sonra da aynen süregelmiştir. Teşkilatın kullandığı bütün teknik malzemeler CIA tarafından temin edilmiştir. Birçok personel Amerikalılar tarafından yurtdışında kurslarda eğitilmiş, teşkilat okulu büyük çabalarla CIA tarafından kurulmuş ve onların tahsis ettiği eğitmenler sayesinde tedrisat yapılmıştır... Her türlü bilgi alış verişi yapılmış bunların karşılığı olarak da senede milyonlarca dolar akmıştır... Bunu ben, Teşkilatın üçüncü adamı olarak yazıyorum ve her an ispat etmeye hazırım.

Demek ki, Menderes MİT üzerindeki CIA kontrolüne müdahale etmeye çalışmıştı. Amerika'nın buna kızması doğal ve anlaşılabilir bir şeydir. Menderes'in bu tutumunda tuhaf olan şudur: Türkiye bir NATO ülkesi olarak ABD'den gizlisi saklısı olmayan bir ülkeydi. Amerika bu ülkede istediği şeyi rahatça yapabiliyordu. Komünizm gibi "korkunç" bir tehlike vardı ve Türkiye de emniyetini NATO'ya, diğer bir ifadeyle ABD'ye teslim etmişti. Bu dikkate alındığında, komünizme karşı mücadelenin önemli bir parçası olan istihbarat konusunda ABD'nin kontrolü olması aslında doğal bir şeydi. Evet, antlaşmalar "iki eşit egemen" devletten bahsediyordu ama bu kâğıtta yazılı bir maddeden başka bir anlam ifade etmiyordu. Özetle, Menderes'in MİT'e müdahalesi, Türk-Amerikan ilişkilerinin özellikle ABD tarafından anlamı düşünüldüğünde kabul edilemez bir şeydi. Türkiye'nin ekonomisine karar veren, Türkiye'nin eğitimine karar veren, Türkiye'nin dost ve düşmanlarına karar veren ABD için Türk istihbaratının milliliği de sözden öte bir anlam taşımıyordu. Kaldı ki, sık sık

264 Savaşman 1977 yılında CIA adına casusluk yaparken suçüstü yakalanmıştır. Oğlunu Amerika'da okutmak için ihanete sürüklendiğini ifade eden Savaşman ifadesinde şöyle diyor: "Oğlumu okutmak için gizli servis elemanı olduğunu bildiğim kişilerle irtibat kurdum. Bunu sürdürmek için de bilgi vermeye başladım.". Bkz. http://www.haberturk.com/gundem/haber/814865-mitci-oglu-icin-cia-casusu-oldu (erişim tarihi: 20 Temmuz 2017)

Levent Şahverdi Arşivi

vurguladığımız gibi, bu ilişki biçimini de Türkiye istemişti. Gürsoytrak'ın yukarıda aktardığımız, "Ordunun büyük küçük bütün birimlerine giren Amerika kuşkusuz 'istihbarat elemenlarını' da yerleştirmişti... soluk alışımızı bile saptıyorlardı." sözlerini hatırlayalım. Amerika bu elemanlarını herhalde zorla yerleştirmedi. Amerika'yı "dost" ve "hür dünyanın lideri" gören bir anlayışın sonucuydu bu.

27 Mayıs'ın Bazı Soru İşaretleri

Bu başlık altında önemli gördüğümüz şu soruları tartışıyoruz: DP neden baskıcı bir politika takip etti? Celal Bayar niçin Menderes-İnönü gerginliğinde sertlik yanlısıydı? Fatin Rüştü Zorlu idam edilirken Fuat Köprülü neden Yassıada'da ceza almadı? Ve son olarak, bizim kanaatimize göre 27 Mayıs-ABD ilişkisinin en güçlü işareti olan şu soruyu soruyoruz: Kore Savaşı ve İkili Antlaşmalar Yassıada'da niçin yargılama konusu olmadı?

DP'nin otoriter politikalarını yukarıda anlatmıştık. Pek çok yazarın belirttiği gibi, DP, CHP'yi eleştirdiği pek çok şeyi iktidara geldiğinde kendisi yapmıştır. DP niçin bunlara ihtiyaç duymuştu? Diğer bir ifadeyle, DP'nin bu tutumunun altında yatan temel saik neydi?

Bunun birbiriyle ilişkili iki sebebi olduğunu söyleyebiliriz. Birincisi, DP'nin kendisi de CHP'nin içinden gelmiş, tek parti rejimi içinde yetişmiş politikacılar tarafından yönetiliyordu. Dolayısıyla bu tutum tek parti döneminden DP'ye tevarüs eden bir şeydi.

Peki, CHP'yi totaliter yapan şey neydi? Bu sorunun cevabı açıktır: Korku. CHP halka güvenmiyordu. Yeni kurulan sistemi temsil eden CHP, bu sistemin halka rağmen kurulduğunu, halk tarafından destek görmediğini biliyordu. Onlar bu yüzden halktan destek aramadılar ve o yüzden sandığa gitmediler. Sandığa gittiklerinde ise nasıl bir seçim yaptıklarını biliyoruz. 1946 seçimleri bu güvensizliğin açık bir kanıtıdır. Bu güvensizlik "iç tehdit" korkusuna yapışık bir şeydir. CHP güvenmediği

Levent Şahverdi Arşivi

bu halka karşı sürekli müteyakkızdır. O yüzden ülkeyi seçimle değil "jandarmayla" yönetmeyi tercih etmiştir.[265] Halk onlara göre ilk fırsatta, hacıların, hocaların, şeyhlerin ya da aşiret reislerinin peşine takılıp isyan etmeye hazırdır. Tek Parti elitlerinin hafızası Patrona Halil'le, 31 Mart Vakası'yla, Şeyh Sait'le, SCF'yle yüklüdür. Üstelik her biri bir öncekini güncellemekte, tazelemektedir. Korku, totaliterizmin kaynağıdır. Bu yüzden CHP'nin korkusu ve totaliterliği anlaşılabilir bir şeydir.

Şüphesiz, DP yöneticileri de bu korkuyla ilk, CHP anlayışını paylaştıkları geçmiş dönemde tanışmışlardır. Dolayısıyla 1950 yılına DP hem bu korkuyu taşımış hem de korkan siyasetçinin politika yapma biçimini... Ancak CHP'yle DP arasında korkunun kaynakları açısından önemli bir fark vardır: CHP halktan korkuyordu, DP ise CHP'den.

Peki, DP'nin CHP'den korkma gerekçesi ne olabilirdi? Artık çok partili sisteme geçilmemiş miydi? Son sözü sandık söylemeyecek miydi? DP'nin sandıkta CHP'den korkması için bir sebep var mıydı? Menderes "eşeği aday gösterse" (Ahmad, 1996) seçtirecek kadar sandığa güvenen bir liderdi.[266] Onun hitabet gücü, topraktan gelen ve köylüyü tanıyan biri olması sandığa güveni perçinleyen özelliklerdi. Meydanları coşturan biriydi. 1946-50 arasındaki mitinglerde bile halk Celal Bayar'dan çok onu dinlemek istiyordu (Şen, 2012).

Bu korkunun nedeni çok açıktı: Çünkü CHP'yi ve İnönü'yü tanıyorlardı. Menderes'in gücü sandıktaydı ama bu pek güvenilir bir şey değildi. SCF'nin içinden gelen biri olarak Menderes[267] sandığın güvenilir bir şey olmadığını yaşayarak öğren-

265 Tanel Demirel (2015) 1950 yılına kadar Türkiye'nin yaklaşık %90'ının jandarma bölgesi olduğunu ve ülkenin pek çok bölgesinin 1950'ye kadar sıkıyönetimle idare edildiğini aktarır.

266 Feroz Ahmad bunu "söylediği söylenen bir iddia" diyerek aktarır. Menderes'in, böyle söylememiş olsa bile, karşısında CHP olduğu sürece sandığa karşı bu sözün maksadına uygun bir haleti ruhiye taşıdığı söylenebilir.

267 Terakkiper Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasından sonra idam edilenlerden biri de Menderes'in eşi Berrin Hanım'ın ailesinin üç damadından biri olan Dr. Nazım'dı (Apuhan, 2010).

Levent Şahverdi Arşivi

mişti. İnönü ise Milli Şef'ti. İkinci Adam'dı. CHP'nin değişmez genel başkanıydı. İnönü rejimi temsil eden kişiydi ve "asker" gibi daha kalıcı bir güce dayanıyordu.

Feroz Ahmad'ın anlattığı şu olay bu korkunun bir yanılsama olmadığını göstermektedir:

> 1950 seçimlerinden birkaç ay önce Erim, Birinci Ordu Komutanı (İstanbul) General Tınaztepe ile görüştü. Tınaztepe çok partili siyasi yaşam ile ilgili endişelerini ve ülkeye verdiği zararı ifade etti. DP'liler durumu istismar ediyorlardı ve Tınaztepe, ordunun harekete geçmesinin zamanı olduğunu düşünüyordu. Erim Ankara'ya dönüp görüşmesini İnönü'ye aktardı. İnönü, Erim ile birlikte İstanbul'a geri dönüp Tınaztepe ve diğer generallerle bir toplantı yapacak kadar konuyu ciddiye aldı. İnönü'nün, siyasi sistemden endişe etmemelerini, değişen dünya koşullarında çok partili siyasi yaşama geçmenin zorunlu olduğunu ve ordunun bunu rejime yönelik bir tehdit olarak görmemesi gerektiğini generallere anlattığı söylenir. Günün birinde rejim tehlikeye düşerse, "zili çalıp" orduyu çağıracağı konusunda rahat olabilirlerdi.

Erkanlı (1973) DP 1950 seçimlerini kazanınca, komutanların grup halinde gelerek "Paşam ordu emrinizdedir." dediklerini anlatır. Nitekim Levent Ünsaldı (2008) 27 Mayıs için "Silahlı Kuvvetler'in gerçekleştirdiği darbenin asıl galibi hiç tartışmasız İsmet İnönü'nün Cumhuriyet Halk Partisi'ydi." derken, Aydemir de İhtilalin Mantığı kitabında darbenin ikinci günü Cemal Gürsel'in İsmet İnönü'ye gidip: "Sizin sözleriniz bizim için peygamber buyruğu gibidir." dediğini yazar.

"Menderes'in bilinçaltında İsmet Paşa fobisi, İsmet Paşa korkusu onun bütün iktidarı boyunca yaşadı." diyen Şevket Süreyya da Menderes'in otobiyografisini yazdığı kitapta buna sık sık vurgu yapmaktadır. "İnönü fobisi, onun en büyük hatasıydı." diyen Aydemir bu konu üzerinde ayrıntılı durur, analizler yapar. Aydemir'in tespiti doğrudur ama Menderes'teki bu "korku"nun kaynağını aynı doğrulukta yapmaz. Bunun nedeni ona göre ne siyasi, ne de ekonomiktir. Aydemir, bunu "ruh

Levent Şahverdi Arşivi

çengellenmesi", "ruh düğümlenmesi" gibi belirsiz kavramlarla açıklamaya çalışır. İnönü Menderes'te bir takıntıya dönüşmüştür. İnönü'nün kişiliğiyle Menderes'i karşılaştıran Aydemir bu korkuyu biraz da İnönü'nün "ulaşılamaz" kişiliğiyle ilişkilendirir. Menderes'in ve İnönü'nün kişilikleri bu korkuya katkı sağlamış olabilir. Ancak Menderes açısından bu korkunun, yukarıda açıklamaya çalıştığımız gibi oldukça rasyonel nedenleri vardır.[268] Yıldız (2001) "DP kurucuları özellikle Celal Bayar, ilk Komünist Partisi kuruluşunda olduğu gibi İnönü'nün parti kurmalarına izin verirken, onlara karşı bir tuzak kurmuş olabileceği kuşkusunu, son anlara değin yaşatmaktaydılar." demektedir. Türkiye-ABD arasında 1959 yılında imzalanan ve "dolaylı saldırı" kavramı sebebiyle çok tartışmalara neden olan ikili antlaşma imzalanma gerekçesini açıklarken de Yıldız, ilginç bir şey daha söylemektedir:

> Türlü ekonomik ve siyasal güçlükler içinde bocalayıp duran DP iktidarı, bir de içerden gelebilecek tepkilerden korkmaya başlamıştı. O tür korkuların yaşandığı öbür Ortadoğu ülkeleri ile yapılanlara benzeyen bir ABD-Türkiye Antlaşması yapıldı.[269]

Bu sebeple Menderes iktidarı boyunca sürekli bir güvensizlik, sürekli darbe korkusuyla yaşamıştır. Kaldı ki, Türk siyasi tarihinde CHP dâhil (1980 darbesinde bu parti de kapatılacaktır) bu korkuyu yaşamayan bir parti/başbakan pek yoktur herhalde.[270] Bu korkuyla olsa gerektir ki, Menderes gerçekte iktidarı boyunca askerle arasını hep iyi tutmaya çalışmıştır.

---

268 Aydemir'in kitabı CHP perspektifinden yazılmış olmasına rağmen olabildiğince objektiftir. Yine de değerlendirmelerine "İkinci Adam" dediği bir İnönü yanlılığı hâkimdir.

269 Yıldız'ın bu yorumundan, DP'nin siyasal ve ekonomik istikrarsızlığa "içeriden" yönelen bir korku da eklendikçe ABD'ye daha fazla sarıldığı çıkmaktadır. DP'nin ekonomik sorunlarının kaynağı ABD'nin yardımları kesmesiydi. İçeridekı korkunun kaynağı temel kaynağı ise darbeydi. O zaman 27 Mayısçıların bilerek ya da bilmeden bu korkuyu besleyerek DP'yi ABD'nin kucağına daha fazla ittiği söylenebilir.

270 Türk siyasetinde, korku-siyaset arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışma için bkz. Halis Çetin, *Korku Siyaset ve Siyasetin Korkusu*, İletişim Yay., 2012

Levent Şahverdi Arşivi

Tanel Demirel (2015) Demokrat Parti'nin orduyla ilişkisini incelediği makalesinde Menderes'e atfedilen "Ben orduyu yedek subaylarla bile yönetirim." gibi sözlerin bir söylentiden öteye gitmediğine işaret eder. Ona göre bu tür dedikoduları subaylar, CHP'nin de desteğiyle yaymışlardır. Menderes'in iktidara gelir gelmez, 16 generali tasfiye edip, orduyu yenileştirmesi de bu korkuyla ilintili olabilir. Şüphesiz, bu uygulama orduda Amerikan modeliyle eğitim görmüş subaylarının üst kademelere gelmesini kolaylaştırmıştı ancak Menderes için bu o zamanlar korkulacak bir şey değildi. Bilakis, böylelikle bir taraftan İnönü'nün ordudaki etkisini kırmış oluyor, bir taraftan da kendi güvenliğini sağlamış oluyordu.[271] Bu yüzden belki şu söylenebilir: Menderes'in en büyük hatası İnönü fobisi değil, Amerika'ya güvenmiş olmasıydı.

Elbette ki, bu bağlamda şu soru da oldukça önemlidir: DP'yi bu sert önlemleri almaya yönelten başka bir irade de var mıdır? Örneğin bir ses Menderes'in kulağına sürekli, "Sertleş yoksa darbe olacak, fitnenin kaynağı İnönü. Arkandayız." demiş olabilir mi? Zira ilginçtir ki, Menderes son ana kadar askerin darbe yapma ihtimaline inanmamış gibi görünmektedir. Nitekim Orhan Erkanlı'nın (1973) aktardığına göre Menderes Yassıada'da "Doğrusu böyle bir ihtilali beklemiyordum." diyecektir.

Bu bağlamda yönelteceğimiz bir diğer önemli soru da şudur: 1960'a gelindiğinde NATO'nun Türk Gladyosu olan Seferberlik Tetkik Kurulu kurulalı 8 yıl olmuştu. CHP'nin Kayseri, Uşak, Afyon, İstanbul gezilerinde yaşanan olayların, İstanbul ve Ankara'daki öğrenci eylemlerinde yaşanan olayların içinde

271 Örneğin Menderes Harp Okulu Komutanı Sıtkı Ulay'ın darbeyle ilişkili olabileceğine hiç ihtimal vermiyordu. Onu bulunduğu makama kendisinin getirdiğini, dolayısıyla kendisine karşı böyle harekât içinde bulunabileceğine inanmıyordu. "Onu ben Albay yaptım, ben general yaptım." diyordu. Hatta bir keresinde "Sıtkı Ulay bizim için hayatını bile verir." demişti (Apuhan, 2010). Ne var ki Ulay, 1959 yılında başına getirildiği Harp Okulu'nu 27 Mayısçıların karargâhı haline getirdi. MBK içinde yer aldı. Ali Fuat Başgil'in 1961 cumhurbaşkanlığı seçimlerine aday olması üzerine, Fahri Özdilek'le birlikte Başgil'i adaylıktan çekilmesi için onu ölümle tehdit eden de Sıtkı Ulay'dı.

Levent Şahverdi Arşivi

Gladio'nun elleri var mıydı? Örneğin, İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Fahri Özdilek İstanbul'daki öğrenci gösterisini dağıtmak için Menderes'ten "ateş" yetkisi istemişti. Menderes, buna şiddetle karşı çıktı (Şen, 2012):

> Hayır, hayır! Katiyyen ateş etmek yok. Paşam, kimsenin burnu kanamadan yavaş yavaş, dağıtmaya bakın. Aman paşam rica ediyorum, brüske [eziyet] edilmesinler.

Fakat Menderes'in bu talimatına rağmen İstanbul'da ateş edildi. İlginçtir, Menderes'ten "ateş" yetkisi isteyen Fahri Özdilek 27 Mayıs rejimi tarafından Milli Savunma Bakanlığı'na getirilecektir.

Burada 27 Mayıs Darbesi'ne nasıl hazırlandıklarını anlattığı bölümde ABD'de Psikolojik Savaş konusunda eğitim almış olan Ahmet Yıldız (2001), Darbenin ne zaman yapılması gerektiğine ilişkin ilgi çekici bir şey söylüyor:

> İhtilal tarihi ve eylemsel aşamaya ilişkin kesin karar alınmamıştı. İhtilal tarihi için kararın saptanmasının dayandırılacak varsayım, özetle: 'Ya seçimlerde çıkacak kötü olaylar ortamında ya da büyük bunalım yaratacak siyasal olaylar meydana gelince ihtilale kalkışmalı' biçiminde idi. 1960 Nisan'ın sonlarında öyle bir ortam oluşmuştu.

Özetle şunu ifade edebiliriz: Menderes sandığa güveniyordu ama sandığın orada durup durmayacağına güvenemiyordu. İnönü'nün her an "zili çalabilmek" gibi bir gücü vardı. Menderes'in İnönü, CHP ve CHP'yle ilişkili üniversite ve basına yönelik baskılarını bu "zil" korkusuyla da okumak gerekir.

27 Mayıs'a giden süreçteki yaşanan olaylara bakıldığında akla gelen bir diğer soru da Celal Bayar'ın kritik aşamalarda oynadığı roldür. Aydemir, Menderes'in uzlaşmaz tutumundan açıkça Bayar'ı sorumlu tutmaktadır. Hatta Menderes'in istifa etmesinin olayları yatıştıracağı düşünüldüğü bir dönemde de bu istifayı Bayar engellemiştir.[272] 28 Nisan öğrenci olaylarından

272 Bayar da Prof. Dr. Mehmet Saray'a (2000) verdiği mülakatta İnönü'yü Şevket

Levent Şahverdi Arşivi

sonra Başbakan Menderes Ali Fuat Başgil'i Ankara'ya çağırmış, Bayar ve hükümet üyelerinin de hazır bulunduğu toplantıda Başgil, Menderes'in istifa etmesini ve muhalefetin de içinde yer alacağı bir hükümet kurulmasını önermiştir. Menderes istifaya hazır olduğunu söylemiş, ancak Bayar bu teklife "Dere geçilirken at değiştirilmez." diyerek karşı çıkmıştır[273] (Dursun, 2001). Bayar'ın Menderes'in hayatında önemli bir rol oynadığı görünmektedir. 14 Mayıs 1950 seçimlerinden sonra Menderes Başbakanlık için Köprülü'yü önermişti, Bayar ise şöyle cevap verdi (Şen, 2012):

Başvekil siz olacaksınız, hayırlı olsun. Fuat Köprülü arkadaşımız Dışişleri Bakanı olabilir.

Yine örneğin, Menderes 1959'daki uçak kazasından sonra ülkeye dönüşünde İnönü tarafından karşılanmıştı. Çok uzun zamandır birbirleriyle görüşmeyen iki lider ilk kez birbiriyle görüşüyordu. Bu görüşme gergin ortamı biraz yumuşatır gibi oldu. Menderes, İnönü'ye bir iade-i ziyaret yapmak istemişti. Böylelikle gerginlik biraz daha yumuşayabilirdi. Ancak Bayar, bu ziyareti engellemişti.[274] Bayar, İnönü'nün karşılamasını "siyasi bir taktik" olarak yorumlamıştı (Bulut, 2009). Samet Ağaoğlu da (1972) anılarında Celal Bayar'ı olabildiğince pozitif bir pencereden değerlendirdikten sonra hatalarından bahsederken, "Yine mesela iki parti arasındaki çekişmenin şiddetlendiği bir sırada, 1950'den önce İnönü'nün yaptığı gibi, 12 Temmuz Beyannamesi'ne benzer bir barıştırıcı harekete geçmeyi düşünmemiş olması üzerinde durulacak bir noktadır." demektedir. Ancak Ağaoğlu, istifham içeren bu cümlelerini daha fazla açmamaktadır.

Süreyya Aydemir'in kontrolüne girmekle ve bu yolla Türkiye'de komünizmin yayılmasına sebep olmakla suçlamaktadır.

273 Samet Ağaoğlu (1972) anılarında bu iddiayı reddetmekte, Menderes'in kendi iradesiyle yerinde kaldığını savunmaktadır. Fakat biraz sonra belirtileceği gibi, Ağaoğlu da Bayar'ın iki parti arasındaki gerginliğin arttığı zamanlarda yatıştırıcı bir rol oynamamasını düşündürücü bulmaktadır.

274 Bayar'ın Yunanistan'la bile "mazideki faydasız kavga ve münazaaları hatıralarını ebediyyen" gömmüş olduğu dikkate alınırsa gerginliği yükselten bir tarz sürdürmüş olması ilgi çekicidir.

Levent Şahverdi Arşivi

Asıl düşündürücü olan, yukarıda aktarmış olduğumuz 555K olayında, Ercüment Yavuzalp'in anlattığına göre Bayar'ın, Namık Gedik'ten "ateş" edilmesini istemiş olmasıdır. Eğer Bayar böyle bir talimat verdiyse, bunun darbe tehdidi altında olan bir hükümet için makul bir izahı olmasa gerekir. "Ateş" yetkisi isteyen Fahri Özdilekle, "ateş" emri veren Bayar arasındaki benzerliği yorumlamak zorlaşacaktır.

27 Mayıs'ın akla getirdiği bir diğer soru işareti de Fuat Köprülü'nün Yassıada'da ceza almamış olmasıydı.Öncelikle, DP yönetiminin Dışişleri Bakanı olarak idam cezasına çarptırılan Zorlu'yla Fuat Köprülü'nün durumunu karşılaştıran Yetkin'in (2010) şu tespitlerini okuyalım:

> Mehmet Fuat Köprülü, DP'nin Celal Bayar, Adnan Menderes ve Refik Koraltan ile birlikte dört kurucusundan biriydi... Başka bir deyişle, DP iktidarının dış siyasasını belirleyen kişi Köprülü idi. Fatin Rüştü Zorlu, bu siyasayı sürdürdü, ancak gördüğümüz gibi, DP'nin son yıllarında dış siyasada değişikliği öngörmüştü. Öte yandan Zorlu, görev nedeniyle iç gelişmeler ile de doğrudan ilgili değildi. Bu alandaki sorumluluğu öteki bakanlar ölçüsündeydi. Peki, neden Köprülü için 27 Mayıs'ın Yassıada Adalet Divanı'nda herhangi bir ceza öngörülmedi de Zorlu asılarak idam edildi. Yoksa suçu dış siyasada yapmak istediği bir değişiklik miydi?

Milli Birlik Komitesi'ne gönderilen14 Ekim 1960 tarihli bir mektup bu sorunun cevabını bulmamıza yardımcı olabilir. Fevziye Abdullah Tansel 1966 yılında Köprülü'nün ölümünün ardından yazdığı bir makalede şöyle diyor:

> Prof. Fuad Köprülü, 27 Ağustos, 1960'da, en sevdiği varlık olan annesi Hatice Hanım'ı kaybetmişti. Bu acı hâdiseden hemen az sonra, en derin iztiraplar içinde yaşadığı o günlerde, 6-7 Eylül hâdiselerinde suçlu görüldüğü bahanesiyle tevkif ve Yassıada'ya sevkedildi. Bu münâsebetle, Amerika'nın muhtelif üniversitelerine mensup dokuz Profesör'ün, Hârvard'dan[275] H.A.R. Gibb,

275 Mektubun çeşitli saygın üniversitelerden akademisyenler tarafından yazılmış olması, siyaset dışı bir istek olduğu izlenimini veriyor. Ancak Talat Turhan'ın TBMM Darbeleri Araştırma Komisyonu'na verdiği şu bilgi üniversite-darbe

Levent Şahverdi Arşivi

Columbia'dan, T. Halasi-Kun, D.R, Rustov, Schacht, Utah'dan F. R. Latimer, Washington'dan N. N. Poppe, Michigan'dan J. Steward Robinson, California'dan A. Tietze, Princeton'dan W. Thomas'ın imzâsıyle Cemal Gürsel'e -birer kopyası Ankara ve İstanbul gazetelerinin hepsine-14 Ekim, 1960 tarihli bir mektup gönderilmişti. Bunda, "Türk kânunlarının adâleti yerine getireceğinden şüphe etmeyerek, dünyâ çapında meşhur, doğruluğu inkâr götürmez, devlet idâresinde mâhir ve Türkiye'nin Şimâlî Atlantik Paktı [NATO] Teşkilâtı'na girmesini te'min eden[276] şerefli arkadaşları Prof. Fuad Köprülü hakkında, acele olarak Millî Birlik Komitesi'nin dikkatini çekmek istediklerini" bildirmişlerdir.

Fuat Köprülü 1957 seçimlerinden önce DP'den istifa etmiş ve DP'ye karşı sert bir muhalefete başlamıştı. Ayrıldıktan sonra yaptığı bir açıklama ilginçtir (şen, 2012): "Menderes'i devirme uğrunda işbirliği yapılması vatan borcudur.". Bu mektubun arkasından Fuat Köprülü 1961 yılının Ocak ayında suçlu görülmediği için serbest bırakıldı. Dönemin Dışişleri Bakanı olan Köprülü 6-7 Eylül olaylarına ilişkin de "tanık" sıfatıyla konuşmuş ve olayı "Menderes ve Zorlu'nun düzenleyip ortaya koyduklarını" söylemişti (Yıldız, 2001). İfadesinde "Hadiseler Fatin Rüştü Zorlu'nun ilhamı ile Menderes ve Gedik tarafından tertiplenmiş." diyen Köprülü[277] hâlbuki olayların ertesinde, 12 Eylül 1955 tarihinde yapılan Meclis toplantısından sonra

---

ilişkisini de ortaya koymaktadır. Turhan, Harvard Üniversitesi'nin bastığı ve "darbe manifestosu" olarak tanımladığı bir kitaptan bahsetmektedir: "Aslını getirdim Amerika'dan, CIA denetiminde Harvard Üniversitesi basmış kitabı, başında Kissinger var. Bir darbenin manifestosu, 'Darbeden evvel nasıl anarşi yapacaksınız? Darbeden sonra ne yapacaksınız? Kimi ne yapacaksınız? Kime ne yapacaksınız?' orada belli. Hatta öldürüleceklerin sırası da var.". (TBMM Tutanak Müdürlüğü, Tarih:26/6/12)

276 Saray da (2000) Fuat Köprülü'nün Türkiye'nin NATO'ya girmesindeki katkısını ayrı bir başlık altında ele almıştır. Köprülü'nün NATO'ya girme sürecinde üst düzey bir çaba gösterdiği bilinmektedir.

277 Şevket Süreyya Aydemir (2011), İkinci Adam kitabının üçüncü cildinde Köprülü için, "gerçek bir politikacı ve devlet adamı olmadığını" yazdıktan sonra onun hakkında şöyle bir karakter tahlili yapmaktadır: "Tarihçilik alanındaki ünlü çalışmaları bir kenera bırakılırsa, biraz hafif, biraz mütelevvin [yanardöner, renkten renge giren] mizaçlı ve hiç bir konunun üstünde ciddiyetle durmayan, derinliğine inmeyen, fevri karakterli bir insan olarak tanınıyordu.".

Levent Şahverdi Arşivi

Hükümet adına konuşmuş, olaylardan haberdar olduklarını, gerekli önlemleri aldıklarını, ancak olayların önüne geçemediklerini söylemişti (Önal, 2014).

Erkanlı (1973) ise 6-7 Eylül olaylarına ilişkin Yassıada yargılamalarındaki önemli bir ayrıntıya dikkat çekerek şöyle demektedir:

> 6-7 Eylül olaylarının soruşturulması sırasında, bazı politik mahsurlar çıkmış, dışişleri Bakanı Sarper ile temasa geçilerek muhtemel gelişmeler mütalaa edildikten sonra, tahkikatın birçok bakımlardan derinleştirilmesi uygun görülmemiştir. Yani ele geçen ipuçları ve deliller dış siyasetimizin selameti uğruna dikkate alınmamış ve mevcut olduğu bilinen pek çok delil ve şahit sorgulama dışı tutulmuştur. Eğer politik mülahazalar dikkate alınmasa idi, 6-7 Eylül olaylarının sorgulama ve yargılama safhası çok başka bir mecraya girebilir ve mahkûmların sayısı artabilirdi.

Sonuçta 6-7 Eylül olaylarından dolayı ceza almayan Köprülü Yassıada'da dört ay tutuklu kalmıştı.[278]

Yassıada yargılamalarında konumuz açısından da oldukça önemli olduğunu düşündüğümüz bir başka kritik nokta daha bulunmaktadır. Önceki bölümlerde ayrıntısıyla aktardığımız gibi, Menderes Meclis'in onayını almadan Kore'ye bir Tugay asker gönderilmişti. Yine Amerikalılarla Meclis'ten geçirilmeyen pek çok ikili antlaşma yapmıştı. Amerika bu antlaşmalar yoluyla Türkiye'ye yerleşmiş ve hatta ABD'li askerlerin işlemiş olduğu suçlar bu antlaşmalarda yer alan maddeler gereğince cezalandırılamamıştı. Fakat ne var ki, ne ikili antlaşmalar, ne Kore Savaşı ne de herhangi bir sözleşmeye dayanmadan kurulan Amerikan üs ve tesisleri Yassıada'da yargılama konusu olmadı. Köpek Davası, Bebek Davası, Don Davası gibi pek çok ayrıntı mesele yargılama konusu olurken Kore Savaşı'nın ve İkili Antlaşmalar'ın Yassıada'da sözü bile edilmemesinin sebebi neydi?

278 14'lerden olan Erkanlı'nın açıklamalarına karşın, Yıldız'ın, Köprülü'nün nasıl serbest bırakıldığına hiç değinmemesi ilginçtir.

Levent Şahverdi Arşivi

Şevket Süreyya Aydemir *Menderes'in Dramı* kitabında aynı soruya dikkat çekmektedir.[279] ikili antlaşmalarla iç emniyet ve istiklalin tek taraflı olarak, yabancı bir ülkenin takdirine bırakılmasını ağır ve emsali görülmemiş bir anayasa ihlali olarak değerlendiren Aydemir, "Yassıada'da, mesela Başsavcılığın bunlardan haberi yok muydu?" diye sormaktadır. "Vardı." diye devam eden Aydemir, 53 antlaşmanın savcılığa verildiğini ancak dava açma yetkisinin soruşturma kurulunda olduğunu belirtiyor. Peki, niçin dava açılmadı?

Aydemir bunun cevabını şöyle veriyor:

> Gerek ihtilal mercileri, mesela Milli Birlik Komitesi, gerek Yüksek Soruşturma Kurulu, gerekse ve dolayısıyla Yüksek Adalet Divanı, 27 Mayıs İhtilalini dâhili mesele olarak alıyorlardı. Bu antlaşmaların, teşkil ettiği muazzam suça rağmen mahkemeye getirilmesi ise, hükümetin dış münasebetlerinin, bir nevi açıklanması ve muhakemesi mahiyetini alacaktı. Bu elbette ki uygun görülmezdi. Eğer mahkemeye getirilse, neticesi önemli bir kadro için çok ağır olması tabii olan ve fakat Demokrat iktidar devrinin icraat yekününe giren bu ef'alin ortaya dökülmesi, bu endişeyle saklandı. Arşivlerde tutuldu.

Kanaatimizce 27 Mayıs'ın ve 27 Mayısçıların ABD'yle ilişkili olduğunu düşündüren en önemli nokta burasıdır. Menderes Anayasa'yı ihlal suçundan idam edilmişti. Aydemir'in de belirttiği gibi, Kore'ye bir tugay askerin Meclis'ten geçirilmeden gönderilmesi ve ülkeyi ABD'ye bağlayan ikili antlaşmaların Meclis'ten kaçırılarak imzalanması kadar mühim bir Anayasayı ihlal suçu olur muydu? Üstelik bu, Yassıada sürecinde idam kararlarını meşrulaştırmak ve Menderes ve ekibini gözden düşürmek amacıyla her türlü manipülasyona başvuran 27 Mayısçılar için bulunmaz bir fırsat değil miydi? Örneğin, o günlerde *Ulus* "4500 vatan evladını Meclis'e danışmadan Amerika için ölüme göndermişti.", "Meclis'ten gizlediği antlaşmalarla 35 milyon metrekare ülke toprağını ABD'lilere vermişti." gibi

279 Bağcı da (2001) Kore Savaşı kararının bir anayasa ihlali olduğuna dikkat çekerek, Yassıada'da bu ihlalin gündeme getirilmediğini vurgulamaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

manşetlerle çıksa, Yassıada'ya "milli" bir boyut da katmış olmaz mıydı? Anayasayı ihlal suçu daha bir meşrulaşmaz mıydı? Bunlar şüphesiz beyhude sorular. Beyhude çünkü bu noktada yargılayanla yargılanan arasında bir fark yoktur. Aydemir'in "Eğer mahkemeye getirilse, neticesi önemli bir kadro için çok ağır olması tabii olan" cümlesindeki "önemli bir kadro" kimdir? Sadece DP'liler midir? Sadece siviller midir? Kore'ye asker gönderilmesini İnönü desteklememiş miydi? Ülkenin topraklarını ABD'li askerlerin kullanımına "imzasız, sözleşmesiz" teslim edenler kimlerdi? Ya askerler? Madanoğlu[280] gibi MBK üyelerinin de bazıları zaten Kore'de değil miydi?

Aslında darbe bildirisinin sonuna yerleştirilen o cümle Yassıada'ya bu konuların getirilmeyeceğini/getirilemeyeceğini zaten ortaya koyuyordu.

"NATO'ya CENTO'ya Bağlıyız"

Türkiye'nin ilk kez 27 Mayıs darbesinde Alparslan Türkeş'in dilinden duyduğu "NATO'ya CENTO'ya bağlıyız." cümlesi, Türkiye'nin dış politika çizgisinin sabitlendiği değişmez bir klişe olarak Türk siyasal literatürüne geçti. 27 Mayıs 1960 tarihinde radyodan okunan darbe bildirisinin son cümlesi şöyle bitiyordu:

> NATO'ya CENTO'ya inanıyoruz ve bağlıyız. Düşüncemiz, yurtta sulh, cihanda sulhtur.

Bu sözler, Türkiye'nin 250 yıllık Batı'ya yönelme macerasının Türk dış politikasındaki vazgeçilmez bir şiarı oldu. Türkiye'de darbelerle çok şey değişti. Bakanlar ve başbakanlar asıldı, anayasalar değiştirildi, pek çok kişi tutuklandı, sürgüne gönderildi, vatandaşlıktan çıkarıldı; üniversitelerden hocalar atıldı, gazete ve dergiler kapatıldı... Ama NATO'ya ve CENTO'ya bağlılığımız hiç değişmedi.

280 Cemal Madanoğlu tuğgeneral rütbesiyle 27 Mayıs'ın fiili lideri konumunda idi. Kore harbine katılan Madanoğlu, Amerika'da müşahade eğitimi görmüş, darbeden hemen sonra korgeneralliğe terfi ettirilmişti (Aydemir, 1999).

Levent Şahverdi Arşivi

2 Haziran 1960 tarihli *Milliyet* gazetesinde çıkan haber uluslararası antlaşmalara sadık kalınacağını Dışişleri Bakanı Selim Sarper'in ağzından bir kez daha yineliyordu:

> Sarper, yeni hükümetin dış politikasında hiç bir değişiklik yapılmayacağını, NATO, CENTO, Londra, Zürich ve diğer bütün antlaşmalara sadık kalınacağını bir kere daha belirtmiştir.

Ne de olsa siyasetçilerimizin hep söylediği gibi Türkiye "Antlaşmalarına sadakatle bağlı" bir ülkedir. Öte yandan Sovyetlerle kurulan "tehlikeli" ilişkiye de bir ayar çekilmiştir. Darbe yönetiminin Dışişleri Bakanı Selim Sarper bir basın toplantısı yapmış ve Sovyetlerle olan yakınlaşmaya ilişkin gereken açıklamayı yapmıştır (Saray, 2000):

> Şimdiye kadar Rusya'dan yapılmasını istediğimiz herhangi bir yardım talebimiz bulunmadığı gibi, bundan sonra da böyle bir istekte bulunmaya niyetli olmadığımızı söyleyebilirim.

Çakır da (2004) aynı açıklamalara vurgu yapmakta ve Gürsel ve Sarper'in samimi Batı taraftarı olmalarını Türk-Amerikan ilişkilerinin darbe sonrası devamlılığını sağlayan etkenlerden biri olarak yorumlamaktadır.

NATO, Türkiye'nin Avrupa'nın Güneydoğu kanadında aldığı misyonu tanımlarken, CENTO Türkiye'nin Ortadoğu'daki jeo-politik konumunu Batı adına kullandığı bir simge olarak tarihe geçti. NATO Türkiye'nin "Batılılaşma" ülküsünü, CENTO ise kendi kimliğine, tarihine, coğrafyasına yabancılaşma, diğer bir ifadeyle "kendinden kurtulma" tercihini yansıtıyordu.

Türkiye'nin dış politika tarihi bu bakımdan biraz da NATO'ya ve CENTO'ya bağlılığının tarihidir.

Selim Sarper anlaşmalara sadık kalınacağını bildirdi

Selim Sarper bir eksen kayması omayacağı konusunda teminat verdi. Milliyet, 2 Haziran 1960.

Levent Şahverdi Arşivi

DOKUZUNCU BÖLÜM

U-2 CASUS UÇAKLARI VE JÜPİTER FÜZELERİ KRİZİ

Türk-Amerikan ilişkilerindeki ilk çatlamanın Johnson mektubuyla başladığı doğru olsa da, iki ülke arasındaki sorunların nüvesinin, İncirlik'ten kalkan U-2 istihbarat uçaklarından birinin Sovyet hava sahası içinde düşürülmesiyle atıldığı söylenebilir. Biraz sonra da göreceğimiz gibi, bu olay Türkiye tarafından Amerika'yla olan ilişkilerde bir olumsuzluğa yol açmamıştır. Ancak, bu olay sebebiyle Türkiye'nin Sovyetler karşısında düştüğü zor durum, Türk siyasal elitinin, sonraki yaşanacak sorunlara da eklemlenerek, ABD'yle olan ilişki sürecinin mahiyetini ve yöntemini düşünmeye itmiş olmalıdır. Kaldı ki, aynı sorun 1965 yılının Aralık ayında yeniden yaşandığında Türk hükümeti bu sefer daha sert bir tepki vermek zorunda kalacaktır.

Öncelikle şunu belirtmeliyiz ki, 1960'lı yıllar Türk-Amerikan ilişkilerinde balayı döneminin bittiği, sıkıntılı, gerilimli ve sorunlu yıllar olmuştur. Özellikle Johnson Mektubu'nun kamuoyunda duyulmasıyla birlikte toplumda da hissedilir bir Amerikan karşıtlığı oluşmaya başlamış ve Amerika'ya bakış açısı değişmiştir. 1961 Anayasası'nın getirdiği kısmi özgürlükten faydalanan sol hareketlerin etkinliğiyle Amerika'ya karşı oluşan bu muhalefet kamuoyunda destek bulmaya başlamıştı. Özellikle Türkiye İşçi Partisi'nin 15 milletvekiliyle Meclis'te gerçekleştirdiği etkili muhalefetin de bun-

Levent Şahverdi Arşivi

da payı büyüktü. Bu bölümde inceleyeceğimiz U-2 istihbarat uçakları ve Jüpiter Füzeleri krizi Türkiye'nin ABD'ye karşı pozitif tutumunda herhangi bir değişikliğe yol açmadıysa da, Johnson Mektubu'yla başlayan sonraki gelişmeler için tarihsel bir arkaplan oluşturdu.

Türkiye'nin gerek U-2 krizinde gerekse Jüpiter Füzeleri krizinde gösterdiği siyasal tutum Türk siyasal elitinin Amerika'yla kurmuş olduğu ilişkinin psikolojik zemini hakkında oldukça bilgilendiricidir. Her iki olayda da, özellikle Jüpiter Füzeleri krizinde, Türkiye'nin aldatılması ve Amerika'nın Sovyetlerle yaptığı pazarlıkta masadaki bir piyon olarak konumlandırılması oldukça onur kırıcıydı. Ama her iki olay da Türkiye'nin Amerika'ya karşı olan pozitif tutumunda bir değişim yapmadığı gibi, Türk yöneticilerin ve basının Amerika'nın yanında durmuş olması konuyu psikolojik açıdan daha da önemli hale getirmektedir. Zira özellikle Jüpiter Füzeleri krizinde Türkiye sadece kapalı kapılar ardında bir pazarlık nesnesine düşürülmekle kalmamış, aynı zamanda nükleer bir tehdit yaşamış, ülke yok olma tehlikesiyle karşılaşmıştır. Hâlbuki füze krizi Amerika'nın müttefikleriyle geliştirdiği ilişkinin yalan ve gizlilik üzerine kurulduğunu gösteren açık bir örnekti. Zaten bu hep öyle olmuştu, o tarihlerden bugüne kadar da öyle kalmaya devam edecekti.

Müttefik Yalanı ve Sovyet Tehdidi

Amerika'nın Sovyetler Birliği'ne karşı atom bombası tekeline bağlı üstünlüğü 1949 yılında bitmişti. Sovyetler Birliği o tarihte, nükleer bomba denemelerinin başarıyla gerçekleştirildiğini dünyaya duyurmuş ve adına "dehşet dengesi" denilen denge sağlanmıştı. O tarihten sonra ABD ve Sovyetler arasındaki silahlanma yarışı hızlanarak devam etti. 1957 yılına gelindiğinde dünya Sovyetler Birliği'nin uzaya ilk uydusunu gönderdiğini öğrendi. Bu haber silahlanma yarışında Sovyetlerin bir adım öne geçtiğini gösteriyordu. ABD'nin hava

Levent Şahverdi Arşivi

üstünlüğü bitmişti. Çünkü bu olay Sovyetlerin elinde uzun menzilli füzelerin bulunduğu anlamına geliyordu. Amerika o güne kadar nükleer silah taşıyan uzun menzilli uçaklara sahipti. Ancak uçakların havada durdurulması mümkünken, nükleer silah taşıyan füzelerin havada durdurulması o günün şartlarında mümkün değildi (Armaoğlu, 1995). Sovyetlerin Amerikan topraklarını nükleer bir güçle tehdit edebileceği anlamına gelen bu gelişme, stratejik üstünlüğün de Sovyetlere geçtiğini ortaya koyuyordu. Sovyetler ani bir darbeyle Amerika'yı hedef alabilirdi.

Amerika Sovyetlerin bu üstünlüğünü dengeleyebilecek uzun menzilli füzeleri elde edinceye kadar, Sovyetlere karşı uygulamaya koyabilecekleri iki önlem aldı. Bunlardan biri, Sovyetlerin askeri hareketliliğini ve kapasitesini yakından takip etmek amaçlı casusluk ve istihbarat faaliyetleri, diğeri ise elinde bulunan orta menzilli balistik füzelerin Rusya'ya yakın müttefik topraklara yerleştirilmesi.

Bunun için CIA, Lockheed firmasına istihbarat uçuşları yapacak U-2 uçaklarının siparişini vermişti. Bu uçaklar 30 bin metreye kadar çıkabiliyor, bu suretle radarlara yakalanmıyor ve güçlü kameraları sayesinde o yükseklikten net fotoğraflar çekebiliyordu (Armaoğlu, 1995).

U-2 uçakları Türkiye'ye 1956 tarihinin Ağustos ayında getirilmişti ve o tarihten beri İncirlik'ten U-2 uçakları kalkıyordu (Sander, 2016). Türkiye Amerika'ya U-2'lerin bilimsel nitelikli uçuş yapmasına izin vermişti ama Türk yöneticiler uçuşlar konusunda ayrıntılı bilgiye sahip değildi. Amerikalıların Sovyet toprakları üzerinde casusluk faaliyeti yaptıklarını bilmiyorlardı. (Uslu, 2016). Şüphesiz olayın Türkiye açısından en ciddi tarafı hükümetin bu uçuşların istihbarat amaçlı olduğunu ve kalkan uçakların Sovyet hava sahasında uçtuğunu bilmemesiydi. İncirlik'teki Türk komutan da uçuşlardan bilgisi olmadığını söylemişti[281] (Orkunt, 1978).

281 İstihbarat uçuşları 1956'dan beri yapılmaktaydı. Döneme ilişkin pek çok kay-

Levent Şahverdi Arşivi

1 Mayıs 1960 tarihine gelinceye kadar U-2 uçuşları büyük bir gizlilik içinde yürütüldü. 1 Mayıs sabahı daha önce 27 göreve katılmış olan pilot Gary Powers İncirlik'ten havalandı. Pakistan üzerinde Norveç güzergâhını takip edecek ve Sovyet toprakları üzerinden geçerken balistik füze tesislerinin de bulunduğu stratejik bölgelerin fotoğraflarını çekecekti. Fakat o gün Powers'ın uçağı arızalandı ve irtifa kaybetti. İrtifa kaybedince Sovyet radarlarına yakalanan uçak bir Sovyet füzesiyle düşürüldü. Powers uçak düşmeden önce atlamış ve Sovyetler tarafından sağ olarak ele geçirilmişti.

KRUŞÇEV "Bir Amerikan uçağı düşürdük„ dedi

Bunun, Adana'dan havalandıktan sonra kaybolan uçak olduğu tahmin ediliyor

DIŞ HABERLER SERVİSİ

Kruşçev'in açıklaması. Milliyet 6 Mayıs 1960

Dünya ABD'nin Rus toprakları üzerinde casusluk faaliyeti yürüttüğünü 3 Mayıs tarihinde Sovyet lider Kruşçev'den öğrendi. Kruşçev açıklamasında şunları söyledi:

> 1 Mayıs günü saat 5.36'da bir Amerikan uçağı hududu geçerek topraklarımıza girmiştir. Müstevliyi düşürmek için ateş açılması emri verilmiştir. Emir yerine getirilmiş ve uçak düşürülmüştür. İşaretleri silinmiş olmakla beraber uçak bariz olarak Amerikan uçağıdır. Sıkı bir protestoda bulunulacaktır. Onlara, memleketimizi savunmak için gereken bütün tedbirleri almak hakkına sahip

nak, Türk yetkililerin, "bilimsel" amaçlı uçuşlara izin verdiğini; U-2'lerin istihbarat amaçlı kullanılmasının, Türk yetkililerinden gizlendiğini belirtmektedir. Ancak, İncirlik Üssü üzerine kapsamlı bir çalışma yapan Selin Bölme, bu uçuşların Menderes'in bilgisi dâhilinde yapıldığını ifade etmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

olduğumuzu söyleyeceğiz. Sulh istiyoruz. Fakat buna kavuşmak için yalvaracak, avuç açacak değiliz.[282]

Kruşçev konuşmasında bir ABD uçağının düşürüldüğünü söylemiş ama uçak hakkında başka bir ayrıntı vermemişti. Ayrıca uçağın pilotuyla ilgili de herhangi bir bilgi aktarmamıştı. Aynı gün ABD de bir açıklama yapmış ve bir uçaklarının kaybolduğunu, uçağın dış atmosfer ve rüzgâr akıntılarıyla ilgili keşif yapan bilimsel amaçlı bir uçuş gerçekleştirdiğini duyurmuştu (Gülmez ve Tahancı, 2014). Tabii ki bu bir yalandı. CIA, pilotun ölmüş olduğunu düşünmüştü (Bölme, 2012). Kruşçev'in ikinci açıklaması ABD için şok ediciydi. Pilot sağdı ve İstihbarat uçuşlarının bütün ayrıntılarını Sovyetlere anlatmıştı. Sovyetler Garry Powers'ı casusluk suçlamasıyla tutuklamış, ancak 10 Şubat 1962'de salıvermiş ve ülkesine dönmesine izin vermişlerdi (Armaoğlu, 1995).

Kruşçev 7 Mayıs 1960'ta yaptığı konuşmada uçakla ilgili bütün ayrıntıları verdi. Uçağın Lockheed firması tarafından yapılmış U-2 casus uçağı olduğunu ve pilotun sağ olarak ele geçirildiğini söyledi. Kruşçev, Amerikalıların pilota Sovyetlerin eline sağ olarak geçmemesi emrini verdiğini, böyle bir durumla karşılarsa içinde zehir olan bir iğneyi kendine vurmasını istediğini ama pilotun bunu yapamadığını belirtti. Pilotun üstünden Rusya'daki havaalanlarının ve askeri üslerin fotoğraflarının da ele geçirildiğini ifade etti. Kruşçev konuşmasında uçağın İncirlik'ten havalandığının da altını çizmişti. "Bu gibi uçakları ve bunların havalandıkları yerleri bir dahaki sefere imha edeceğiz." diyerek Türkiye'yi de tehdit etmişti. [283]

Amerika Kruşçev'in bu açıklamasından sonra Sovyet toprakları üzerinde casusluk faaliyeti yaptıklarını kabul etmek zorunda kaldı (Sander, 2016). 25 Mayıs'ta Eisenhower U-2 uçuşlarının iptal edildiğini açıkladı (Armaoğlu, 1991; akt. Akman, 2007). Tabii ki bu da doğru değildi. U-2 uçuşlarının

282 *Tercüman*, 6 Mayıs 1960

283 *Cumhuriyet*, 12 Mayıs 1960; *Vatan*, 12 Mayıs 1960.

Levent Şahverdi Arşivi

devam ettiği 1965 Aralık ayında Karadeniz'de uluslararası sular üzerinde uçtuğu esnada İncirlik'ten kalkan bir U-2'nin düşmesiyle anlaşılacaktı.

Türkiye Hükümeti Kruşçev'in açıklamalarına 8 Mayıs'ta Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla bir cevap verdi. Açıklamada şöyle deniliyordu (Armaoğlu, 1991):

> Türkiye Hükümeti tarafından hiçbir Amerikan uçağına Sovyet arazisi üzerinde keşif amaçlı ve diğer herhangi bir maksatla uçuş müsaadesi verilmiş değildir. Böyle bir uçağın Türk hududunu aşarak Sovyet Rusya'ya geçmediği malûmdur. Esasen Sovyet makamları da, buna aykırı bir iddiada bulunmamıştır. Şurası muhakkaktır ki, Türkiye kendi hava sahası dışında ancak kendi uçaklarından sorumludur. Daha önce kendi üzerinden geçmiş olsa bile, bu geçiş Türkiye'yi hiçbir şekilde bağlamaz.

Gary Powers sağ ele geçirilmişti.

Emekli Amiral Orkunt (1978) *Türkiye-ABD Askeri İlişkileri* başlıklı kitabında bu açıklamanın inandırıcı olmadığını söylemekte ve "Kendi topraklarından başlayan bir faaliyetin sorumluluğu, ne kadar inkâr edilirse edilsin, o devlete de aittir." demektedir. Türkiye U-2 hadisesinde Rusya tarafından kendisine yapılan suçlamalara karşı "inkâr" politikası takip etmiş ve bununla da kalmayıp, Sovyetleri suçlayarak ABD'nin yanında yer almıştır.

Türk yetkililer ve Türk basını U-2 uçuşlarını eleştirmektense daha çok uçuşların yapıldığı tarihe göndermede bulunmuşlardı. Zira 16 Mayıs 1960 tarihinde Sovyetler Birliği ve Amerika arasında, İngiltere ve Fransa'nın da katılacağı Paris Zirvesi yapılacaktı. Türk yetkililere göre Kruşçev Paris Zirvesi'ni baltalamak için U-2 olayını kullanıyordu (Uslu, 2016).

Levent Şahverdi Arşivi

Gromiko'nun sert tehdidi

«Casus uçağının kalktığı üsleri yerle bir edeceğiz»

Associated Press

MOSKOVA, 11 — Sovyet Rusya, 1 Mayısta Sverdlovsk'ta düşürülen Amerikan uçağından çıktığını ifade ettiği «casus malzemesi» ni bugün teşhir etmiştir.

Eşya arasında Başbakan Nikita Kruşçev'in Amerikan pilotu Francis G. Powers'ın taşıdığını söylediği zehirli bir iğne vardı. Kruşçev, bu iğneyi

(Devamı sa. 5 sü. 8 de)

Rusya, İncirlik'e işaret etti. Vatan gazetesi, 12 Mayıs 1960.

Sander (2016) bu konuda Türkiye'nin tutumunu şu sözlerle eleştirmektedir:

> Sovyet hükümeti açıkça Türkiye'yi yerle bir etme tehdidinde bulunurken Türk hükümeti tarafından anlamlı ve açıklayıcı hiç bir açıklama yapılmamış olması; Türk hükümetinin ülkenin ulusal çıkarlarını bu kadar yakından ilgilendiren bir sorunda, kendini konuda taraf addetmediğini ortaya koymaktadır.

Hâlbuki Sander'in de belirttiği gibi Norveç, ABD'den açık bir şekilde topraklarını böylesi faaliyetlerde kullanmamasını istemişti. Türk yetkililerden uçuşların yasaklanmasına dair hiç bir talep gelmemiş, 27 Mayıs hükümeti de bu yönde bir açıklama yapmamıştır.

Daha önceki bölümlerde de aktardığımız gibi, Amerika Türkiye'nin hükümranlık haklarını önemsemiyor, Türkiye'yi zor durumda bırakacak konularda bile Türk hükümetinin bilgisi dışında hareket edebiliyordu. 1958 Lübnan Krizi'nde de Amerika İncirlik'i izinsiz bir şekilde kullanmış, Türkiye'den gerekli tepkiyi görmemişti. Şüphesiz bunun en önemli sebebi,

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'nin kendini Batılılaşma davasına adamış olmasıydı. Bu adanma, Türk siyasetçilerini, kendi ülkesinin çıkarlarını düşünmektense Amerika'nın takdirini kazanmaya odaklamıştı. Türkiye'nin her hâlükârda Amerika'nın yanında yer alma tutumu bir reflekse dönüşmüş gibiydi. Olayın ne olduğu, sonuçları, Türkiye için faydası ve zararı daha ikinci planda kalıyordu. Türkiye'nin 1960'lı yılların başlarına kadar geliştirdiği bu ilişki biçimi Amerika'nın Türkiye'yi "çantada keklik" olarak algılamasına yol açıyor, Türkiye'nin ne diyeceğini, ne yapacağını önemsemiyordu. Türkiye'nin dış politikası Amerika'ya verilmiş "açık çek" anlamına gelen bir çizgi takip etmişti, ediyordu. Fakat bu politika 1962 yılında Türkiye'yi bir yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bırakan Jüpiter Füzeleri krizine yol açacaktı.

Pazarlık Masasındaki Müttefik

Amerikan yönetimi 1957 yılında Sovyetlerin ilk uzay uydusu Sputnik'i uzaya fırlatmasının ardından, Sovyetlerin bu adımını dengelemek üzere orta menzilli füzeleri (Jüpiter ve Thor) Avrupa ve Türkiye'ye yerleştirme kararı aldı. Fakat ABD'nin bu kararına sadece üç ülkeden olumlu yanıt geldi; İngiltere, İtalya ve tabii ki Türkiye. Örneğin NATO üyesi Fransa ve Yunanistan açık bir şekilde topraklarına füze yerleştirilmesini istememişti (Gönlübol ve Ülman, 1996). Sovyet Başbakanı Bulganin ise 8 Ocak 1958'de Menderes'e gönderdiği mektupta, barış ve silahsızlanma yolunda önemli adımları atıldığını, füzelerin Türkiye'ye yerleştirilmesini eleştirmiş ve şu uyarıyı yapmıştı:

> Bir tek kibrit büyük bir yangın çıkarabilir, ama ilk yanan kendisi olacaktır! (Tellal, 2009).

Türkiye'nin Rusya'ya yakın olması jeo-politik önemini artırıyordu. Özellikle Sputnik'in uzaya fırlatılmasından sonra bu önem daha da artmıştı. Amerika uzun menzilli füzelere sahip oluncaya dek, Rusya'ya yakın ülkelere orta menzilli füzeleri yerleştirerek durumu dengelemeyi hesaplamıştı. Bunun üze-

Levent Şahverdi Arşivi

rine 28 Ekim 1959'da imzalanan bir antlaşmayla Türkiye'ye 15 adet Jüpiter füzesi yerleştirmesi onaylandı. Antlaşmaya göre, füzeler Türkiye'nin, füzelerin taşıyacağı nükleer başlıklar Amerika'nın mülkiyetinde olacaktı. Füzeler NATO kapsamında İzmir Çiğli'ye yerleştirildi. Jüpiterlerin yerleştirilme sebebi Türkiye Cumhuriyeti'nin güvenliğini sağlamak olarak belirlenmişti. Nisan 1962'de füzeler Türkiye'ye konuşlandırılmaya başlandı (Yavuz, 1999; Pehlivanoğlu, 2003).

Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Ocak 1959 tarihinde Jüpiter Füzeleri Antlaşması imzalandığında Meclis'i haberdar edeceğine söz vermiş olmasına rağmen, Ekim ayında yapılan antlaşmadan Meclis'i haberdar etmedi. Dolayısıyla Türk halkı kendi toprakları üzerinde nükleer başlık taşıyan füzelerin konuşlandırıldığından haberdar değildi (Uslu, 2016).

Jüpiterlerin Türkiye'ye yerleştirilmesi işleminin ön hazırlıkları Menderes Hükümeti tarafından yapıldı. 1960 darbesinden sonra, Sovyetlerin sert eleştirilerine rağmen askeri yönetim füzelerin yerleştirilmesini hızlandırmak için büyük gayret gösterdi. Uslu (2016) Amerikalı uzman George Harris'in, askeri yönetimin füzelerin Türkiye'ye yerleştirilmesinde Amerika'dan daha fazla arzulu olduğu tespitini aktarmaktadır.

Jüpiter Füzeleri'nin İzmir'e yerleştirilmesinden bir kaç ay sonra, Ekim ayı ortalarında Amerikan istihbarat uçakları Küba'da Sovyet yapımı yerden havaya atılan SAM füzelerinin bulunduğunu tespit etti. Küba'ya yerleştirilen füzeler, Sovyetler'in Jüpiterlerin Türkiye'ye yerleştirilmesine verdiği bir karşılıktı (Sander, 2016). Amerika'ya 90 mil uzaklıkta konuşlandırılan bu füzeler doğrudan Amerikan topraklarını tehdit altında bırakıyordu. Amerikan yönetiminin buna tepkisi sert oldu ve Küba'yı gemilerle abluka altına aldı. Böylelikle 22 Ekim-28 Ekim tarihleri arasında bütün bir dünyanın korku ve heyecanla takip ettiği "Kriz Haftası" başlamış oldu (Armaoğlu, 1995).

Levent Şahverdi Arşivi

Bu tarihler arasında Amerika ve Sovyet Rusya arasındaki pazarlıkların ana konularından birini de Türkiye'de konuşlandırılan Jüpiter Füzeleri oluşturdu. Kruşçev, Jüpiterlerin sökülmesi karşılığında Küba'daki füzelerin sökülmesini teklif etti.

Türkiye'ye yerleştirilen füzeler NATO konsepti çerçevesinde yerleştirilmişti. Amerika'nın kendi güvenliği için bu füzeleri sökmeyi kabul etmesi, NATO üyeleri arasında bir güvensizliğe yol açacaktı. Kaldı ki, o dönemde Fransa Başkanı De Gaulle Amerika'nın kendi güvenliği için NATO'daki müttefiklerini gözden çıkarabileceğini söylemişti. Amerika'nın böyle bir pazarlığa girmesi, kuşkusuz Amerika'nın müttefikleri arasındaki güvenilirliğini tahrip edecekti (Uslu, 2016).

Aslında Küba Krizi üzerine yapılan araştırmalar, krizden önce Başkan Kennedy'nin Jüpiter füzelerinin demode olması gerekçesiyle sökülmesi emrini verdiğini yazmaktadır (Uslu, 2016). Kennedy bunu Türk tarafına bildirmesi için Dışişleri Bakanı Dean Rusk'ı görevlendirmiştir. Rusk, Mayıs ayındaki NATO toplantısında konuyu Türk Dışişleri Bakanı Selim Sarper'e açmış, Sarper bu isteğe karşı çıkmıştır. Ağustos 1962'de ise bu sefer Amerikan Dışişleri Bakan Yardımcısı George Ball Amerika'nın düşüncesini Türkiye Washington Büyükelçisi'ne bildirmiştir. Büyükelçi bu öneriyi, Türk halkının üzerinde menfi etkisi olacağı; bu füzelerin müttefik dayanışmasının bir simgesi olduğu gerekçesiyle kabul etmemiştir (Gerger, 2012; Sander, 2016). Ball da fazla ısrar etmemiş konu öylece kamıştır. Ancak Kennedy, Türklerle konuşulup, füzelerin Türkiye'den sökülmesi meselesinin halledildiğini zannetmektedir.[284]

284 Nasuh Uslu (2016), *Çatlak İttifak* kitabında çeşitli kaynaklarda yazıldığı gibi, Kennedy'nin Türkiye'deki füzelerin söküldüğünü zannetmediğini, füzelerin kriz başladığında Türkiye'de bulunduğunu bildiğini belirtmektedir: "Küba krizi hakkında yazan bazı kişiler Kennedy'nin füzelerin Türkiye'den sökülme emrini verdiğini ve füzelerin söküldüğünü düşünerek konuyu kafasından sildiğini belirtmektedirler. Fakat olayla ilgili gerçekler incelendiğinde ve özellikle son zamanlarda ortaya çıkan belgelere bakıldığında durumun tam tersi olduğu açıkça belli olmaktadır. Başkan Kennedy her ne kadar jüpiterlerin

Levent Şahverdi Arşivi

Uslu (2016) Türkiye'nin füzelerin sökülmesine muhalefetini şu şekilde yorumlamaktadır:

> Türk yöneticiler muhtemelen Jüpiterlerin stratejik olarak ne ifade ettiğini bilmiyorlardı ya da bu konu üzerinde düşünmüyorlardı. Onların kafasında olan daha çok füzelerin siyasi açıdan taşıdığı önemdi. Jüpiter füzeleri onların gözünde Türkiye'nin uluslararası arenadaki prestijini arttırıyor, NATO içindeki önemini pekiştiriyor ve süper güç olan Amerika'yla ilişkilerinin sıcaklığına katkıda bulunuyordu. Kısacası füzeler iç ve dış politikada vazgeçilmesi düşünülmeyen önemli siyasi malzemeler olarak görülmekteydi.

Kriz Haftası

Türkiye füzelerin kendi topraklarında konuşlandırılmasından oldukça memnundu. Hâlbuki bu füzeler Türkiye'yi nükleer bir tehdit altında bırakıyordu. Bu gerekçeyle üç ülkenin dışındaki NATO üyeleri füzeleri kendi topraklarında istememişlerdi. Diğer taraftan Sovyetler Türkiye'ye yönelik bir saldırı yapsa bile Başkan Kennedy Jüpiterlerin ateşlenmemesi emrini vermişti. 22 Ekim günü Beyaz Saray'da yapılan toplantı[285] sonrasında ABD Genel Kurmay Başkanı Taylor, Müttefik Kuvvetler Başkomutanı Norstad'a gönderdiği kriptoda şunları söylüyordu (Yavuz, 1999; May ve Zelikow, 1999):

Türkiye ve İtalya'daki Jüpiter füzelerinin, ABD başkanının kesin talimatı olmadan ateşlenemeyeceğinin anlaşılması ge-

Türkiye'den çekilmesi konusunun bir kaç defa gözden geçirilmesini istemişse de hiç bir zaman onların kaldırılması emrini vermemişti ve Küba krizi patlak verdiğinde füzelerin hala Türkiye'de olduğunu çok iyi biliyordu."

285 Kriz haftasında Beyaz Saray'da yapılan ve 248 saat süren görüşmelerin tutanakları 1996-1997 yıllarında yayınlanmıştır. Tutanaklar Türkiye'nin nasıl bir pazarlık konusu haline getirildiğini bütün açıklığıyla ortaya koymaktadır. Örneğin 18 Ekim gecesi yapılan görüşmelerde Rusya'nın Türkiye'yi vurma ihtimalleri üzerine konuşulmuş ve Kruşçev'e Türkiye'deki füzelerin kaldırılmasına karşılık Küba'daki füzeleri kaldırma teklifinin yapılması tartışılmıştır. 22 Ekim tarihinde ise Türkiye'de bulunan füzeler ateşlenmeye hazır hale getirilmesi ve ABD gözcülerinin kesin denetimi istenmiştir. Tutanaklar Sabah Kitapları tarafından yayınlanmıştır. Bkz. May ve Zelikow, *Kennedy Tutanakları ve Türkiye Üzerine Gizli Pazarlıklar*, Sabah Kitapları, 1999: İstanbul.

Levent Şahverdi Arşivi

rekmektedir. Nükleer veya nükleer olmayan bir SSCB saldırısı halinde, bu füzeleri ateşlemeye kalkışırlarsa, başında bulunan ABD'li denetçilerin söz konusu füzeleri ateşlenemeyecek hale getirmesi veya imha etmesi gerekmektedir. Ayrıca bu kararın, Türk ve İtalyanlar tarafından öğrenilmemesi gerekiyor.

May ve Zelikow'un (1999) da belirttiği gibi General Norstad'a "Bu emri Türklerden ve İtalyanlardan gizleme talimatı da verilmişti.". Yani Türkiye'nin topraklarında bir savaş hazırlığına girişiliyor ama Türkiye'nin bundan haberi olmuyordu.

Küba Krizi esnasında Türkiye, Jüpiterlerin kendisini koruyacağını zannetmiş, "büyük dost ve müttefik" ABD'nin tereddütsüz yanında yer almıştı. Oysa ABD kendi topraklarının derdindeydi ve Türklerin ya da İtalyanların bu füzeleri ateşlemesinden dolayı kendi topraklarının hedef alınmasını istemiyordu. Kısacası bir Sovyet saldırısı karşısında ABD gözlerini kapatacak, saldırıya karşı cevap vermeyecekti. Türkiye'nin, kriptoda da belirtildiği gibi, bundan haberi yoktu. Ama çok değil, bir kaç sene sonra, Johnson Mektubu'yla ABD'nin Sovyetler karşısında Türkiye'yi yalnız bırakacağını ABD Başkanı'nın kendi dilinden öğrenecekti.

Amerikan yönetimi, krizin çözümü için farklı seçenekleri titizlikle değerlendirdikleri olağanüstü bir diplomatik tempo içindeydi. Kruşçev'in teklifi açıktı: Siz Jüpiterleri çekin biz de Küba'dan SAM füzelerini çekelim. Ancak belirttiğimiz sebeple Amerika buna yanaşmıyordu. Küba'ya müdahale de dâhil pek çok seçenek üzerinde duruldu. Pek çok uzman, Küba'ya yapılacak bir müdahaleye Sovyetlerin Türkiye'deki Amerikan üslerine saldırarak karşılık vereceğini düşünüyordu. Başkan'ın kardeşi Adalet Bakanı Robert Kennedy'nin yazdıkları, Türkiye'nin kaderinin Amerika'nın vereceği karara bağlı olduğunu göstermesi açısından çarpıcıdır (Uslu, 2016):

> Başkan'ın gözünün önüne dünyanın diğer ülkeleri geldi... Bizim Küba'ya saldırmamız durumunda Ruslar Türkiye'ye karşı düzenledikleri bir saldırıyla cevap vereceklerdi; o zaman Türkiye'deki

Levent Şahverdi Arşivi

füzeler ateşlenecek miydi, ya da ateşlenmeli miydi? Başka atom başlığı taşıyan füzelerin devre dışı bırakılması için gerekli önlemlerin alınmasını istedi, böylece o, füzelerin kullanılması emrini doğrudan kendisi verebilecekti. Davranışımızı belirlememiz konusunda Türkiye ve diğer NATO ülkelerinin rolü ne olacaktı? Kısa bir zaman içinde onlar yaşama ya da yok olma arasında seçim yapmak zorunda kalabilirlerdi. Bu gerçekleşmeden önce o ülkeler bizim ne yapmayı kararlaştırdığımızı öğrenme hakkına sahip olmalı değiller miydi? Özellikle bu karar öyle hızlı ve mahvedici bir şekilde etkileyecekse onları? Zorunlu olarak hızlı bir şekilde alınan bu önemli kararlar ancak Amerikan başkanı tarafından alınabilirdi. Fakat o kararlardan herhangi birisi birçok ülkedeki halklar ve hükümetler için kapıları kapatabilir ve kilitleyebilirdi. Sorumluluğumuzun bilincinde olmak zorundaydık. Farkında olmalıydık ki, biz, daha doğrusu Başkan ABD, SSCB, Türkiye, NATO ve tüm insanoğlu adına karar veriyordu.

Başkan Kennedy'nin bu sabah açıkladığına göre:

AMERİKA KÛBA'YI abluka altına aldı

Kûba'ya silâh taşıyan bütün gemiler çevrilecek. Amerikan kuvvetlerine "HAZIR OL„ emri verildi

Kub adan a tılacak her mermiden Rusya mes'ul tutulacak ve mesiliyle muamele edilecek

Milliyet 23 Ekim 1962

Askeri bir müdahale tehlikeli bir seçenekti. Başkan'ın konuyu müzakere ettiği ekibi Kruşçev'le bir pazarlığa girmenin, Amerika'nın müttefiklerini satıyor konumuna düşüreceğini söylediler. Başkan'ın Ulusal Güvenlik Danışmanı McGeorge Bundy: "Kendi çıkarlarımıza hizmet etmek gayesiyle, yani Küba'dan Sovyet füzelerini uzaklaştırmak için bir müttefikimizi satıyoruz durumuna düşemeyiz." demişti (Uslu, 2016).

Amerikalılar bu pazarlığın her iki tarafa üçüncü ve bağımsız bir kişi olarak BM Genel Sekreteri UThant tarafından teklif edilmesi teklifi üzerinde de düşündüler. Ama bu, füze pazar-

Levent Şahverdi Arşivi

lığının açıktan yapılmasını gerektirecekti ve son çare olarak düşünülmüştü.

Krizin çözümünde Jüpiterlerin pazarlığa dâhil edilmesi fikri Kruşçev'in 27 Ekim'de gönderdiği mektupta dile getirilmişti. Ancak sonradan ortaya çıkan belgeler Küba'daki füzelerin kaldırılmasına karşılık Jüpiterlerin sökülmesi teklifinin ilk Amerika'dan geldiğini göstermektedir. Kruşçev'in mektubundan bir gün önce, 26 Ekim'de Başkan'ın kardeşi Robert Kennedy Sovyetlerin Washington Büyükelçisiyle görüşmüş, Jüpiterleri pazarlığa dâhil etmişti (Sever, 1997a; Hale, 2003).

Sonunda Başkan Kennedy krizin gizli bir pazarlıkla çözülmesine karar verdi. Kardeşi Robert Kennedy'i Sovyetlerin Washington Büyükelçisi'yle görüşmesi için görevlendirdi. Antlaşmaya göre Ruslar Küba'daki füzelerini sökecekler, bir müddet sonra da Amerika Türkiye'den Jüpiterleri sökecekti. Fakat eğer Sovyetler Küba'daki füzelerin Jüpiterler karşılığında söküldüğünü kamuoyuna ifşa ederse Amerika böyle bir antlaşma yapıldığını reddedecekti.

Sovyet lider Kruşçev 28 Ekim 1962'de gönderdiği mektupta, Kennedy'nin önerilerini kabul ettiğini duyurdu. Kruşçev, Amerika'nın Küba'yı işgal etmeme garantisi karşılığında Küba'daki füzelere gerek kalmadığını belirtiyor ve füzelerin sökülüp Sovyetlere getirilmesini emrettiğini ifade ediyordu. Böylelikle Küba Krizi noktalanmış oluyordu. Tabii ki, kamuoyuna açıklanan şekliyle krizin çözümünde Jüpiterlerden bahsedilmiyordu. Kruşçev, ABD'nin "gizlilik" şartına uymuş, füze pazarlığından söz etmemişti.

Amerikan yönetimi Kruşçev'e Jüpiterlerin sökületeği sözünü vermişti ama bunun nasıl yapılacağı bir sorundu. Bunun Türkiye'ye nasıl izah edileceğine ilişkin teklif ABD'nin NATO'daki temsilcisi Thomas Finletter'den geldi. Türkiye'ye Jüpiter füzelerinin yerine Polaris denizaltıları teklif edilecekti. Akdeniz'e gönderilecek Polarisler denizin altından nükleer başlık taşıyan füzeleri fırlatma kapasitesine sahipti.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'nin Kriz Sürecindeki Tutumu

Türkiye bütün bu pazarlık sürecinden habersizdi. Krizin çıktığı ilk günden itibaren Amerika'nın yanında sadakatle durmuştu. 22 Ekim tarihinde Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Başbakan İnönü, Dış İşleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, Genel Kurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın katıldığı bir toplantı düzenlendi. Krizin barışçıl şekilde çözümlenememesi durumunda Sovyetlerin Türkiye'ye saldıracağını biliyorlardı. Toplantı sonucunda İnönü, Türkiye'nin Amerika'yı krizin son anına kadar koşulsuz olarak destekleyeceğini söyledi (Uslu, 2016). Öyle de oldu. Türkiye Küba'ya abluka kararı alındığında, bu karara uyacağını açıklayan ilk devletlerden biri oldu.

24 Ekim'de Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel basına şu açıklamayı yapmıştı (Uslu, 2016):

> Amerika bizim dostumuz ve müttefikimizdir. Amerika'nın tutumunu anlayışla karşılamak lazımdır. Biz Türk milleti olarak bağlı bulunduğumuz antlaşmalara mutlak surette riayet ettiğimiz gibi... dostlarımızın müşkül zamanlarında yanlarında kalmamız kadar tabii bir şey olamaz.

Kriz bittikten sonra bile Türkiye, krizin çözümünde Amerika'nın "basiret", "cesaret" ve "itidal" içinde hareket ettiğini vurgulayarak Amerika'yı övmeye devam etmişti. Bu arada krizden Sovyetleri sorumlu tutmayı da ihmal etmediler. Dışişleri Bakanı Erkin, 19 Ocak 1963'te Meclis'te şunları söyledi (Uslu, 2016):

> Küba'da gizli bir şekilde nükleer füze üsleri kurmak ve bu suretle Batı ile Doğu arasındaki genel kuvvet muvazenesini ve bilhassa nükleer dengeyi değiştirmek teşebbüsü bu buhranın başlıca sebebidir. Büyük müttefikimiz ve dostumuz Amerika Birleşik Devletleri cesaret, basiret ve itidali meczeden bir hareket hattı takip ederek bu buhranın daha tehlikeli gelişmelere yol açmasını önlemiş ve Batı'nın hayati menfaatlarini müdafadaki azmi hususunda karşı tarafta mevcut olabilecek yanlış hesaplama ihtimallerini, hiç değilse bundan sonra için, bertaraf etmiş bulunmakta-

Levent Şahverdi Arşivi

> dır... Küba buhranının en nazik anlarında hükümet başkanımızın kararlı tutumumuzu yüksek Meclis huzurunda bildirmiş olması başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere, ittifak camiasında memleketimize karşı beslenen güven ve takdir hislerinin teyiden tezahürüne saik olmuştur...

Erkin'in konuşmasından da anlaşılacağı gibi, Türkiye Amerika'nın güvenini ve takdirini kazanmış olmakla ilgileniyordu. Konuyu inceleyen uzmanların da sarahetle ifade ettiği gibi, Türkiye kriz boyunca bir yok olma tehlikesiyle karşı karşıyaydı; eğer bir saldırı söz konusu olursa İzmir yeni savaşın Hiroşiması olacaktı (Sander, 2016; Uslu, 2016; Hale, 2003). Türkiye, "Üzerinde kumar oynanan bir devlet haline getirilmiştir." diyen Emekli Amiral Orkunt (1978) bütün bunların önceden tahmin edildiğini ama bu tahminlere "karar organlarının angaje oldukları muayyen fikirler içinde bunlara fazla değer" verilmediği için itibar edilmediğini belirtiyor. Orkunt bu sebeple, bazı şehirlerin "nükleer silahlarla imha" ihtimal ve riski altında kaldığını kabul ediyor. Türklerin bunu bilmesine rağmen, Amerika'nın yanında "koşulsuz-kayıtsız" yer almaları gerçekten incelenmeye değerdir.

Nitekim eski Dışişleri Bakanlığı bürokratlarından Şükrü Elekdağ, yıllar sonra Milliyet'te yazdığı yazılarda, Türk ve Amerikan halklarının aldatıldığını ve Amerika'nın Türkiye'ye bilgi vermeksizin, Türkiye'yi nükleer bir savaşın içine sürüklediğine işaret etmişti.[286]

Türkler Amerika'yı krizdeki tutumundan dolayı göklere çıkarıyordu. Hâlbuki Amerika'nın bile krizin sonucunu bir başarı olarak yansıtmaktan kaçındığını söyleyen Uslu (2016) kriz günlerinde Türk halkının da Amerika'yı desteklemekte adeta hükümetle yarıştığını belirtmekte, ama Türk halkının krizin yarattığı tehlikeden haberdar olmadığını hatta halkın çoğunluğunun topraklarında Amerikan yapımı füzelerin bulunduğunu bile bilmediğini ifade etmektedir.

286 "31 Yıl Önce Bugün", *Milliyet*, 24 Ekim 1993; "Küba Ekim Füzeleri Krizi ve Türkiye", *Milliyet*, 4 Kasım 1996.

Levent Şahverdi Arşivi

Sonrasında, Küba'daki füzelerin kaldırılmasının "Jüpiter pazarlığı" sonucunda gerçekleştiğini bütün dünya öğrendiğinde bile Türkiye Amerika'ya küçük bir sitemde dahi bulunmadı. Türkiye'nin tek yapabildiği "sessiz" kalmaktı. İngiliz *The Times* gazetesi bu sessizliği şöyle yorumlamıştı (Uslu, 2016):

> Neredeyse tüm Türkiye'yi kaplamış sessizliğin arkasında, Türkiye'nin kendi savunma düzenlemeleri ve hayati çıkarlarını ilgilendiren mesajların Amerikalılar ve Ruslar arasında gidip gelmeden önce kendisine danışılmamış, hatta kendisine hiç haber verilmemiş olmasının verdiği rahatsızlık hissedilebiliyor.

Basın da sessizdi:

> Füzelerin çekilmesinin tek taraflı bir Amerikan kararı olabileceği, Türkiye'nin karar mekanizmasında rol almamış bulunabileceği ise hiç bir köşe yazarı ve akademisyen tarafından dile getirilmedi. (Uslu, 2016).

Kore Savaşı'na katılma kararı üzerinden 12 yıl geçmişti. Darbe olmuş, Menderes asılmış, yeni bir anayasa yapılmış ancak Türkiye'nin psikolojik ihtiyaçlarında bir değişme olmamıştı. Kore'de kanımız pahasına ABD'yle aynı karede yer alma ihtiyacı, Küba Krizi'nde de aynen devam ediyordu. Türk yetkililer sık sık Batı'nın Türkiye hakkındaki takdirlerini övünçle aktarıyor, Batı'yla olan antlaşmalarına sadakatle uymaya devam edeceklerini açıklıyorlardı. Örneğin İsmet İnönü 29 Nisan 1963'de Meclis'te şunları söylüyordu:

> Biz müttefikler ailesi içinde, NATO içinde, CENTO içinde, vazife ve vecibeler alırken, bir takım müttefiklerimizden vazifeler isterken, ittifak muahedeleriyle bize düşen vazifeleri de sadakatle yapacağımızı taahhüt etmişizdir bu Büyük Meclisin malumudur; bütün partilerin malumudur. "Nötralist" kelimesi, yapılan propagandanın ifadesi bakımından burada söylenmiş olacaktır. Bunu arzu eden muhitler ve siyaset akımları vardır. Fakat Türkiye, ittifaklarına sarahatle bağlı olmaya kesin olarak karar vermiş ve bu vaziyetinden memnun olan bir devlettir.[287]

287 https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/basbakanlarimiz_genelkurul_konusmala-

Levent Şahverdi Arşivi

İnönü müttefiklerimize karşı vazifemizi yapacağız demişti.

Aradan yıllar geçip, Türkiye Johnson Mektubu'yla horlandıktan sonra, 2 Ocak 1970'de, İsmet İnönü bu sefer Muhalefet Partisi lideri olarak aynı Meclis çatısı altında şunları ifade ediyordu:

> Bunu söylemeye lüzum var. Çünkü NATO'ya girer girmez bizim memlekette zannolundu ki, biz Amerika'ya kendimizi sadık bir müttefik olarak tanıttığımız müddetçe ittifaktan edinilebilecek bütün faydaları ediniriz. Böyle, memleket menfaaatine olduğu zannolunan bir politika takibolunmuştur. NATO içindeki durumlarından her memleketin, her müttefikin şikâyet ettiği zamanlarda Türkiye'nin mümessilleri Amerika'nın yanında olarak, o memleketler Amerika'dan neden, ne suretle şikâyet ediyorlarsa, onların hepsini reddederek yalnız başına vaziyet almışızdır.[288]

Aynı konuşmanın devamında İnönü, Küba Krizi hakkında da bir itirafta bulunmaktadır:

> Ruslarla Amerikalıların harbe tutuşması ramak haline geldi. Hemen tutuşacaklar gibi bir vaziyet hâsıl oldu. O anda evvelâ arala-

ri/basbakanlarimiz_cilt2.pdf

288 https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM__/d03/c002/mm__03002029.pdf

Levent Şahverdi Arşivi

rında gizli anlaştılar, bunu sonraki neşriyattan öğreniyoruz. Bize gösterilen 'evet Ruslar, Küba'daki üslerini geri çekmeyi kabul ettiler.' Bu esnada bize de Amerikalıların söylediği 'İzmir'de üslenmiş olan nükleer silahların, nükleer bombaların modası geçti, bunların tesiri yoktur; biz bunları kaldırıp Polaris denizaltılarıyla aynı maksadı temin etmeye karar verdik, bunları alacağız.' E güzel. Biz de üzerimizde o gün bir pazarlık olduğu havasında değil, kendi ikimiz arasındaki münasebetten dolayı bunlar kalkacak diye, bunu gayet tabii gördük ve memnun olduk. Hâlbuki aslında sonradan Amerikalıların yazdıklarına göre tahakkuk etmiş ve meydana çıkmıştır ki, harp meydana çıkıp da Amerika Ruslara 'buradaki üslerini kaldırmazsan ben Küba'yı işgal edeceğim ne olursa olsun.' demiştir. Bu vaziyeti alınca Ruslar 'ben bunu kaldırırım, siz de Türkiye ve İtalya'da bulunan üslerinizi kaldırırsınız.' demiştir ve onlar kabul etmişlerdir... Amerika'nın dünyadaki maksatları için Türkiye'yi, onun harbe tutuşma tehlikesini ehemmiyetsiz görerek istediği gibi kullanmasına mani olmak lazımdır.[289]

Ne var ki bu konuşmadan 13 ay sonra Türkiye 12 Mart'ı yaşayacak, CHP milletvekili Nihat Erim partisinden istifa ettirilerek, bağımsız başbakan yapılacaktır. Nihat Erim'in ilk icraatı ise, Amerika'nın istekleri doğrultusunda haşhaş ekimini yasaklamak ve ülkedeki Anti-Amerikancı solun üstüne gitmek olacaktır.

Konuyu kapatmadan önce şunu da vurgulamakta fayda var. Küba füze krizi, Türkiye'yi nükleer tehdit altında bırakan çok tehlikeli bir gelişme olmasına rağmen bugün Türk kamuoyu tarafından yeterince bilinmemektedir. Kore Savaşı'nın unutulup gitmesi gibi bu olay da bir kaç akademik çalışma arasında kaybolup gitmiştir. Hâlbuki ABD'de sadece bu kriz üzerine çalışan enstitüler kurulmuştur. Yavuz (1999) bu enstitülerin 1962'den bu yana her yıl ekim ayında paneller düzenlediğini ve krizi yeniden masaya yatırdığını belirtmektedir. Türk dış politikasında yapılan yanlışların unutulmaya terkedilmesi, ya-

289 https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM__/d03/c002/mm__03002029.pdf

Levent Şahverdi Arşivi

pılan yanlışlardan ders çıkarılmaması, Türkiye'yi aynı hatalara mahkûm eden önemli bir sorundur.

Amerika'nın U-2 ve Küba Krizi'nde takip etmiş olduğu politika Türkiye'nin bir "müttefik" olarak değil, bir "peyk ülke" gibi algılandığını ortaya koymaktadır. Amerika doğrudan Türkiye'nin güvenliğini ilgilendiren bu olaylarda gerekli bilgilendirmeyi yapmadığı gibi, Türkiye'yi kendi çıkarları için tehlikeye atmaktan da çekinmemiştir. Amerika'nın Türkiye'yle kurduğu bu ilişki biçimi onun sömürgeci karakterinden kaynaklanmakla beraber, daha çok, Türkiye'nin bu muameleyi görmeye yatkın bir siyasi duruşa sahip olmasıyla ilgilidir.

Şüphesiz, Türkiye'nin yönetici elitine hâkim olan psikolojik iklim Missouri'nin geldiği günlerde ortaya çıkmıştı. Hükümetin ve basının bu gemiye yükledikleri anlam gerçekçi değildi, Türkiye'nin içinde bulunduğu psiko-patolojiyi yansıtıyordu. Amerika bu patolojiyi görmüş, Türkiye'yle ilişkilerini bu "kabul edilme", "onay görme", "takdir edilme" ihtiyacı üzerine bina etmişti. Türkiye, maddi ihtiyaçlarından daha çok psikolojik ihtiyaçlarının karşılanmasına önem veren bir ülke görünümü vermişti. Amerika Türkiye'yi kaybetme kaygısı hissetmiyordu. Çünkü Türkiye Amerika'yla "sadakat" temelli bir ilişki biçimi kurmuştu.

Türkiye, Amerika sözkonusu olduğunda "hesap-kitap" yapmayan, kendi ulusal çıkarlarını bile göz ardı edebilen bir tutum sergiliyor ve bununla da övünüyordu. Türk yetkililer fırsat buldukça, bu "sadık" ve "fedakârane" tutumlarını hatırlatarak Batı Bloku'ndan takdir ve anlayış beklediler. Türkiye hesap yapmıyordu; bu ilişkiye "duygusal yatırım" yaparak Amerika'yı yanında tutabileceğini zannediyordu. Ancak, Amerika "çıkar" merkezli politika yürütüyor, çıkarlarıyla uyuşmadığı durumlarda Türkiye'yi göz ardı edebiliyordu. Türkiye'nin "duygusal yatırım" politikası, Amerika'nın Türkiye'ye karşı pervasız ve

Levent Şahverdi Arşivi

rahat davranmasına yol açıyordu. Bu en başından beri böyleydi. 1947 Askeri Yardım Antlaşması'nın başlığında ve içerdiği maddelerde Amerika'nın Türkiye'ye normal bir ülke muamelesi yapmadığı gözlenebilir. Bu doğaldı çünkü Türkiye normal bir ülke gibi davranmıyordu. McGhee'nin tabiriyle Türkiye'nin bu "adanmış" tavrı, kriz durumlarında Türkiye'nin hesaba katılmamasını ya da en son hesaba katılmasını beraberinde getiriyordu. Kaldı ki, Türkiye kırılsa, gücense bile Türkiye'nin gönlünü almak kolay oluyordu. U-2 ve Küba Krizi olaylarında Türkiye'nin kaale alınmayan bir ülke muamelesi görmesi, Türkiye'nin bu ilişkiye yüklediği anlamın doğal bir sonucuydu. İsmet İnönü'nün "...zannolundu ki, biz Amerika'ya kendimizi sadık bir müttefik olarak tanıttığımız müddetçe ittifaktan edinilebilecek bütün faydaları ediniriz." sözleri sözünü ettiğimiz tespiti doğrulayan bir itiraf olarak okunabilir.

Fakat Türkiye'nin bunu anlaması çok uzun sürmüştü. Johnson Mektubu yüzüne bir tokat gibi çarpınca Türkiye ancak gözlerini biraz kırpıştırdı, "ne oluyoruz?" demeye başladı. Ama o kadar... Sonraki bölümlerde göreceğimiz gibi, ondan daha ileri de gitmedi, gidemedi...

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ONUNCU BÖLÜM

TÜRK KÖYLERİNDEKİ AMERİKALILAR

26 Ağustos 1962 tarihinde Türkiye'yi ziyaret eden Amerikan Başkan Yardımcısı Lyndon Johnson'un geliş amaçlarından biri de Türkiye'ye gönderilecek olan Barış Gönüllüleri'ne ilişkin sözleşmeyi imzalamaktı. Amerika Barış Gönüllüleri'nin Türkiye'ye yerleşmesi için çalışmalarına 1961 yılında başlamıştı (Özbalkan, 1970). Johnson'un gelişi Türk yöneticiler tarafından çok önemsenmişti. Hatta Basın Yayın Başkanlığı ile Dışişleri Bakanlığı Protokol Dairesi personeli tarafından Johnson'un gelişinden bir gün önce Esenboğa Havalimanı'nda "karşılama provası" bile yapılmıştı (Eşel, 2016). Şüphesiz, Türkiye'de Johnson ismi 1964 Kıbrıs Krizi'nde yeniden gündeme gelecek ve o yıllarda uzun süre tartışma konusu olacaktı.

1950'li yılların Türkiye'sinde "Hür Dünya" ve "Sulhsever Milletler" siyasi ve diplomatik literatürde en sık yer alan kavramlardı. Her iki kavramın işaret ettiği lider ülke Amerika Birleşik Devletleriydi. ABD kendini "özgürlük" ve "barış" kelimeleriyle sunmakta oldukça başarılıydı. Eğer ABD, bir ülkeye müdahalede bulunuyorsa bu ancak, "özgürlük", "barış" ve "demokrasi" için olabilirdi. Başkan Kennedy'nin seçim propagandası döneminde hazırlanan yeni proje de iki sıcak kavramdan oluşuyordu: "Barış" ve "Gönüllü".

Başkan adayı Kennedy 1960 seçimlerinde Cumhuriyetçilerin adayı Nixon'a karşı yarışıyordu. Seçimlere 1 aydan daha

Levent Şahverdi Arşivi

az bir zaman kaldığında, yapılan anketler Kennedy'nin geride olduğunu gösteriyordu. Kennedy eğer bir atak yapmaz ise seçimi kaybedebilirdi. Seçim atmosferinin böylesi bir kritik aşamasında Senatör Hubert Humphrey'in daha önce gündeme getirmiş olduğu "Barış Gönüllüleri/Peace Corp" projesi Kennedy tarafından bir seçim vaadi olarak programa alındı. Kennedy Barış Gönüllüleri projesinden ilk 14 Ekim 1960 günü Michigan Üniversitesi'nde heyecanlı bir kalabalığa yaptığı konuşmada söz etti[290] (Durmaz, 2013).

Başkan Kennedy 2 Kasım 1960'ta San Francisco'da yaptığı konuşmanın büyük bir bölümünü Barış Gönüllüleri'ne ayırmıştı. Kennedy konuşmasında Amerika'nın dış politika alanındaki personel yetersizliğini kıyasıya eleştirmiş; dünyanın farklı ülkelerinde görev yapan diplomatların bulundukları ülkenin dillerini dahi konuşamadıklarını söylemiştir. "Arap ülkelerinde bulunan dokuz elçimizden sadece ikisi Arapça bilmektedir." diyen Kennedy, "Başka insanlarla konuşamazsak onların kafalarının içinden geçeni anlayamayız." diye de eklemişti. Kennedy, konuşmasında "Kendini özgürlüğe adayan kadın ve erkeklerimiz, sadece barış ve özgürlük için değil, dünya çapındaki açlık, fakirlik, hastalık ve yok sayılmışlıkla mücadeleye katılmak için... birer misyoner olabilirler." demişti (Eşel, 2016). Gerçekten de 8 Kasım 1960'da seçim sonuçları açıklandığında Kennedy Nixon'a karşı az bir farkla ipi göğüslemişti. Barış Gönüllüleri projesi etkili olmuştu.

Barış Gönüllüleri Kuruluyor

Seçimlerden zaferle çıkan Başkan Kennedy Barış Gönüllüleri projesini hayata geçirmek için harekete geçti. Başkan seçildikten hemen sonra kız kardeşinin kocası Sargent Shriver'in

290 Kennedy konuşmasında şöyle demiştir (Durmaz, 2013): "İçinizden kaç kişi doktor, mühendis, teknisyen olarak hayatınızın bir iki yılını Amerika ve özgürlük için adamaya hazır? Egemen bir toplum olarak mücadele edebilmemiz için sizler bir ya da iki yıl hizmeti değil, hayatınızın geri kalan kısmını bu vatan için adamayı istemelisi

Levent Şahverdi Arşivi

başkanlığında bir araştırma komitesi oluşturdu. Kennedy, 1 Mart 1961 yılında geçici program niteliğinde, Barış Gönüllüleri Örgütü'nün kurulması için bir kararname çıkarttı. Bu kararname ile Örgüt öncelikle geçici olarak kurulmuş oldu (Özbalkan, 1970). Gerekli alt yapı çalışmalarından sonra 22 Eylül 1961 yılında "Peace Corps Act" ismiyle Barış Gönüllüleri projesi Kongre tarafından yasallaştırıldı.[291] Barış Gönüllüleri Örgütü'nün ilk Genel Müdürü Sargent Shriver oldu. Kongre örgütün kullanımı için 30 milyon dolarlık bir bütçe ayırdı (Özbalkan, 1970).

Barış Gönüllüleri Örgütü ABD Dışişleri Bakanlığı bünyesinde faaliyet gösterecekti. Dışişleri Bakanı, Örgüt'ün programının ABD ve diğer ülkelerde yürütülmesinden sorumluydu. Eşel (2006) Barış Gönüllüleri'nin sıradan bir dışişleri dairesi gibi olmadığını, ikinci bir Dışişleri Bakanlığı gibi organize edildiğini belirtmektedir. Barış Gönüllüleri'nin Washington DC'de kendine ait büyük bir merkez binası bulunmakta ve günümüzde de dünyanın farklı bölgelerindeki faaliyetlerini buradan organize etmektedir.

Barış Gönüllüleri'nin idari ve mali yapısının oluşturulmasıyla birlikte dünyanın farklı ülkelerine gönderilecek gönüllülerin seçimlerine başlandı. Barış Gönüllüleri, "genç, atletik, yakışıklı ve güzel olduğu kadar, zeki, gerçekçi, enerjik, görev bilincine ve gönüllülük yeteneklerine sahip ABD vatandaşı erkek ve kadınlardan" oluşacaktı (Eşel, 2006).

Eşel (2006) Amerikan Psikoloji Derneği'nden Dr. Hobbs'un hazırladığı başvuru testinde yer alan bir ayrıntıya dikkat çekmektedir:

> Burada dikkati çeken husus, ikinci bölümde adaylara sorulan dil becerisi sorularında yer alan 'Kürtçe' kelimelerdir. Adaylara iki dakikalık süre verilerek, 'Kürtçe' kelimelerin İngilizce karşılıklarını ezberlemeleri istenir. Daha sonra sorulacak olan sorularda bu kelimeleri kullanmaları istenmektedir.

291 Barış Gönüllüleri'nin İngilizcesi Peace Corps olarak geçmektedir. "Gönüllü" olarak Türkçeye çevrilen "Corps" kelimesi müfreze/birlik/kıta gibi askeri anlamda da kullanılmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Kennedy Barış Gönüllüleri ile birlikte. Kaynak, httpswww.archives. govfileseducationlessonspeace-corpsimagesvolunteers 1961.

Barış Gönüllüleri bir grup testten geçtikten sonra seçiliyor ve seçilen gönüllüler bir hazırlık eğitim kursundan geçiriliyordu. Kursta gidecekleri ülkenin dili ve kültürünün yanı sıra, felsefe, taktik-strateji, komünizm tehdidi gibi konularda da eğitim alıyorlardı.

ABD hükümeti halkın Barış Gönüllüsü olma taleplerini artırmak için cazip koşullar sunmuştu. Gönüllüler, her türlü ihtiyaçları karşılandıktan sonra, her ay belli bir miktar maaş alacaklar, 27 ayı doldurduktan sonra toplu bir para alacaklardır. Gönüllülere yurda döndükten sonra, Dışişleri Bakanlığı'nda çalışmak, yükseköğretimden faydalanmalarının kolaylaştırılması gibi avantajlar sunulmuştur (Akbaş, 2006). Gönüllülerin sahip olacağı bir diğer avantaj ise askerlik hizmetinden muaf tutulmalarıdır. Özellikle Vietnam Savaşı'nın yaşandığı o dönemde pek çok genç erkek savaşa katılmaktansa Barış Gönüllüsü olmayı tercih etmiştir. Özbalkan (1970) bu noktada "gönüllü" kavramının gerçeği yansıtmadığını belirtmekte; "Gönüllü olmak, bireyin tehlikeli ve güç bir görevi hiç bir yükümü yokken kendi isteği ile üstlenmesi demektir. Böyle bir üstlenmede bireyin kişisel çıkarlarını önde tutmaması,

Levent Şahverdi Arşivi

büyük ölçüde bir karşılık beklememesi ve üstlendiği görevin gereklerine ve kurallarına uyması gereklidir." demektedir. Halbuki ifade ettiğimiz gibi, "Barış Gönüllüsü" olmak Amerikalı gençlere çeşitli avantajlar sunmakta "kişisel çıkar ve karşılıklara" dayanmaktadır. Örgüte katılan gençlerin Amerika'daki sosyo-ekonomik koşullarına dikkat çeken Özbalkan (1970) bu gençlerin önemli bir kısmının Barış Gönüllüleri'ne katılmadıkları takdirde Amerika'da daha dezavantajlı bir konumda hayatlarına devam edeceğini ortaya koymaktadır. "Barış Gönüllüleri'nin %91'inin Amerika'nın yaşama koşulları ve iş olanakları açısından normal ve normalin altında kabul edilen bir öğrenime sahip oldukları bir gerçektir." diyen Özbalkan, Türkiye'ye gelen Barış Gönüllüleri üzerinde yapılan bir araştırmanın bu gerçeği doğruladığını belirtmektedir.

Barış Gönüllüleri Projesinin Amaçları

Proje, az gelişmiş ülkelere Amerikalı gençlerden oluşan bir gönüllü grubunun gönderilmesini ve bu gönüllülerin gittikleri ülkelere, eğitim-öğretim, sağlık, tarımsal projeler, endüstriyel projeler ve devlet idaresi gibi konularda yardımcı olmasını hedefliyordu. Diğer taraftan Amerikalı gençler bir taraftan gittikleri ülkelerin kültürünü, dilini ve toplumsal yapısını tanıyacak, diğer taraftan ise Amerikan kültür ve yaşam tarzını tanıtacaktı. Proje küresel ölçekte uygulanacak ve Amerikan imajını dünyaya yayacaktı. Amerikan Kongresi Barış Gönüllüleri'nin amaçlarını üç maddede özetlemişti (Parlak, 2015):

1. Gelişmekte olan ülkelerin kalkınmada ihtiyaç duydukları eğitimli kişi ve uzman ihtiyacını karşılamak,
2. Hizmeti alan ülke insanlarının Amerikalıları daha yakından tanımalarını sağlamak,
3. Amerikalıların diğer ülke insanlarını daha yakından tanımalarını sağlamak.

Levent Şahverdi Arşivi

Akbaş (2006) Schawartz (1993) ve Latham'a (2000) dayanarak Barış Gönüllüleri'nin misyonunu şu şekilde açıklamaktadır:

> Gençler iki yıllığına geri kalmış ülkelerin halklarıyla beraber yaşayacaklar ve onlara Amerika ülkücülüğünü, dinamizmini, dünya görüşünü öğreteceklerdir. Böylece genç Amerikalıların öncülüğünde hür dünya koalisyonu gerçekleştirilmiş olacaktır. Gönüllüler; özgürlük, çok çalışma, demokrasiye inanç, eşitlik, pragmatizm, fedakârlık, kurumsallaşma ve bireycilik gibi Amerikan değerlerini fakir dünyaya götüreceklerdir.

Barış Gönüllüleri hakkında 1970 yılında ilk bilimsel nitelikli araştırma kitabını yayınlayan Müslim Özbalkan Örgüt'ün Amerikan Dış Politikası'nın bir ögesi olduğuna dikkat çekerek, bu örgütün Amerika'nın emperyalist amaçlarından ve az gelişmiş ülkelerdeki çıkarlarından bağımsız düşünülemeyeceğini yazmaktadır. Özbalkan, "Çünkü Barış Gönüllüleri, yönetsel yapısı ve amaçları bakımından, Amerikan dış politikasının yeni bir örgütü ve aracından başka bir şey değildir. Barış Gönüllüleri Yasası'nda saptanmış olan bu gerçek, resmi açıklamalarla ve bildirilerle de doğrulanmaktadır." demektedir. 1960-1964 yılları arasında yalnız Afrika kıtasında 27 ülkenin bağımsızlığını kazandığına dikkat çeken Özbalkan, Amerika'nın bu ülkelerin doğal kaynaklarına, tüketim potansiyeline ve yatırım imkânlarına ihtiyacı olduğunu vurgulamaktadır.

Özbalkan (1970) yukarıda aktardığımız Kongre'nin belirlemiş olduğu birinci amacı "zokanın ucuna takılmış yeme" benzetmektedir. Zira yetişmiş insan gücüne ihtiyaç duyan az gelişmiş ülkeler için, hiç bir ücret ödemeyecekleri ve istedikleri zaman ülkelerinden çıkarabilecekleri Barış Gönüllüleri oldukça cazip bir fırsattır. Özbalkan, ikinci amacın, Amerika'nın kültür emperyalizmine hizmet ettiğini belirtmektedir. Zira bu amaç, az gelişmiş ülke halklarının Amerika'ya hayranlık ve bağlılık duymalarını hedefliyordu. Kongre'nin belirlemiş olduğu üçüncü amacı ise Özbalkan, "dolaylı ajanlık" olarak tanımlamaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Barış Gönüllüleri Türkiye'de

Barış Gönüllüleri 24 ay boyunca görev yapmak üzere seçilmektedir. Hazırlık eğitimleri ile birlikte bu süre 27 aya tamamlanmaktadır. Türkiye'ye gönderilecek Barış Gönüllüleri'nin hazırlık eğitimi gördüğü yerlerden biri olan Portland Devlet Koleji'nde eğitim görevlileri arasında Türkler de bulunmaktadır. Hazırlık eğitimine alınan gönüllülere haftada 30 saat Türkçe eğitiminin yanısıra, kültürel çalışmalar da yapılmakta, psikolojik testler uygulanmakta ve psikologlar gönüllüler ile mülakatlar yapmaktadır. Barış Gönüllüleri çoğunlukla Afrika, Latin Amerika ve Asya ülkelerine gönderilmiştir. Avrupa'ya gönderilen Barış Gönüllüsü bulunmamaktadır. Kuruluşunun üzerinden 10 yıl geçtikten sonra Barış Gönüllüleri'nin 28 Afrika ülkesine yayıldıkları görülmektedir. Orta ve Güney Amerika'da toplam 20 ülkede, Doğu Asya ve Pasifik bölgesinde 12 ülkede, Kuzey Afrika, Yakındoğu ve Güney Asya'da 12 ülkede; 10 yıllık süre zarfında toplam 72 ülkede faaliyet gösterdikleri görülmektedir. 1970 yılına kadar dünyanın farklı ülkelerinde 40 binden fazla Barış Gönüllüsü'nün görev yaptığı belirtilmektedir (Eşel, 2006).

1964 yazı. Barış Gönüllüleri Yeşilköy Havaalanı'nda (Fotoğraf Parlak, 2015).

Amerikan Barış Gönüllüleri'nin Türkiye'ye gelişi 27 Ağustos 1962 tarihinde mektup teatisi yoluyla yapılan antlaşmanın

Levent Şahverdi Arşivi

hemen ardından başlamıştır. Türkiye'de görev yapacak gönüllü grubuyla ilgili dikkat çekici noktalar bulunmaktadır.

Burada ilk dikkati çeken husus, antlaşma yapılmadan önce Türkiye'ye gönderilecek Barış Gönüllüleri'nin Amerika'daki hazırlık eğitimlerine başlanmış olmasıdır. Öyle anlaşılıyor ki Amerika, Barış Gönüllüleri'ni Türkiye'nin kabul edeceğinden emindir.

Diğer bir nokta Türkiye'de görev yapacak Barış Gönüllüleri' nin "diplomatik statüde" olması, her türlü vergi, resim ve harçlardan muaf tutulmasıdır (Eşel, 2006; Durmaz, 2013).

Bir başka ilgi çekici nokta ise, Barış Gönüllüleri'nin Kongre'ye sunulan raporda da belirtildiği gibi, sadece "davet eden" ülkelere gönderilecek olmasıdır. Fakat Türkiye'den herhangi bir davet olmamasına rağmen Barış Gönüllüleri, Türkiye'ye gönderilmiştir. Erboz ve Soydan'a (2009) göre antlaşma ABD'nin baskısıyla imzalanmıştı ve Barış Gönüllüleri'nin asıl amacı İsrail'in güvenliğiydi. Barış Gönüllüleri, "Müslümanların tam kalbine yerleştirilmiş bir dinleme cihazı"ydı.

İki ülke arasında imzalanan antlaşma 3 maddeden oluşmaktadır. Antlaşmanın ilk maddesi şöyle demektedir:

> Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti, Türkiye'de müştereken tespit edilen görevler ifa etmek ve Türkiye Cumhuriyeti tarafından talep Amerika Birleşik Devletleri tarafından kabul edilen sayıda Barış Gönüllüsü Türkiye'de vazifelendirilecektir. Gönüllüler Türkiye'de her iki Hükümetimizce tayin edilen resmi veya özel kurumların doğrudan doğruya denetlemesi altında çalışacaklardır. Türkiye hükümeti, gönüllülere ve mallarına, Türkiye'de ikamet eden Amerika Birleşik Devletleri uyruklu özel kişilere genellikle uygulanan muameleden aşağı olmamak üzere adilane muamele gösterecek ve gönüllülerle ilgili meselelerde Amerika Birleşik Evletleri Hükümeti temsilcilerine tam bilgi verilecek, onlarla istişarede bulunacak ve iş birliği yapacaktır.[292]

292 https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM__/d01/c034/mm__01034039.pdf

Levent Şahverdi Arşivi

Antlaşmanın 2. maddesi, gönüllülere uygulanacak vergi muafiyetiyle ilgilidir. 3. madde ise antlaşmayla ilgili gerek duyulduğunda düzeltme yapılabileceğini ifade etmektedir. İlk maddede görüldüğü üzere, Türkiye Cumhuriyeti tarafından herhangi bir davette bulunulmamasına rağmen Türkiye "talep eden" ülke olarak tanımlanmıştır. Türkiye'den herhangi bir davet olmamasına rağmen, Amerika'nın Barış Gönüllüleri'ni Türkiye'ye göndermesi, Türkiye'nin bu proje çerçevesinde önemsendiğini göstermektedir. Türkiye'de özellikle 1960'lı yıllarda Amerikan karşıtlığının artmaya başladığı yıllar olduğu dikkate alınırsa, ABD tarafından bu karşıtlığın Barış Gönüllüleri aracılığıyla kontrol edilmek istendiği düşünülebilir.

Yine antlaşmanın ilk maddesi, Barış Gönüllüleri'nin görev yapacakları kurumları ABD'nin de denetleyebileceğini ifade etmektedir.

Asıl ilginç olan nokta ise şudur; 27 Ağustos 1962'de imzalanan antlaşmadan sonra, ilk Barış Gönüllüleri Türkiye'ye 6 Eylül 1962 tarihinde gelmişlerdir. Ancak TBMM bu antlaşmayı 2 Nisan 1965 tarihinde onaylamıştır. Dolayısıyla, TBMM tarafından onaylanmamasına rağmen Barış Gönüllüleri üç yıl boyunca Türkiye'de faaliyet göstermişlerdir.

Barış Gönüllüleri, Türkiye'de faaliyete geçtikten 3 yıl sonra, 15 Ocak 1965 tarihinde Meclis'te oylanmıştır. Antlaşma 260 kabul, 6 ret oyu ile kabul edilmiştir. Meclis oturumunda antlaşma oylamaya sunulmadan önce ilginç tartışmalar yaşanmıştır. Antlaşmaya ilişkin eleştirel bir konuşma yapan Diyarbakır Milletvekili Adnan Aral şöyle demiştir:

> Muhterem arkadaşlar, biraz evvel konuşan arkadaşımızın beyanından anlaşılıyor ki, Türkiye'ye Amerika'dan barış gönüllüleri adı altında bâzı kimseler gelecektir. Bunlar bize ne öğretecekler? Ne öğretecekler? Bize bunlar ahlâksızlıktan başka bir şey öğretmezler. Kanunu kabul etmiyelim arkadaşlar.[293]

293 https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM__/d01/c034/mm__01034039.pdf

Levent Şahverdi Arşivi

Antlaşmanın kabulü aleyhine konuşma yapan Aral'a verilen tepkiler dikkat çekicidir. İstanbul Milletvekili Fahrettin Kerim Gökay, Aral'ın eleştirisinden duyduğu üzüntüyü dile getirmiş, insanlık adına her türlü fedakârlığı yapan Barış Gönüllüleri'ne yapılan eleştiriyi Aral'a yakıştıramamıştır:

> Muhterem arkadaşlar, benden evvel konuşan çok kıymetli aydın bir arkadaşımın insanlık sahasında her türlü fedakârlık yaparak vazife gören insanlar hakkında kullandığı tâbiri, her halde kendisinin müsellem olan nezahetiyle kabili telif bulmuyorum. (Bravo sesleri.) Fakat bu insanlarla muhtelif vesilelerle memleketin muhtelif yerlerinde temas etmiş bir arkadaşınızım. Amerika'da bâzı teşekküller vardır ki, 'Genç Hıristiyanlar Cemiyetleri' gibi, üzerinde etiketi olduğu için, bâzı yerlerde hoş görülmez. Fakat bu insanlar, barış gönüllüleri, muztarip insanların yanına gidecek onlara kültür sahasında, gerek sosyal sahada daima iyilik telkin eden, insanlığı yaratan ve insan cemiyetinin arzu ettiği birliği kurmak istiyen insanlardır. Ve bilhassa fazilet mükâfatının mübdii olan Kennedy için şu memlekette isim verdik. Bütün dünya geçen sene Kennedy'nin Ölüm yıl dönümünde âdeta büyük bir matem yaptı. Bu iş böyle açık iken muhterem arkadaşımın kullanmış olduğu bu tâbirden üzüntü duyarak söz istedim.[294]

Milli Eğitim Bakanı İbrahim Öktem'in tepkisi de Gökay'ınkinden geri kalmamıştır. Bakan'a göre bu insanlar ancak "saygılayla anılmaya layık" insanlardır:

> Bu kürsüde Sayın Adnan arkadaşımızın barış gönüllüleri için sarf ettiği olumsuz tâbiri Hükümet adına üzüntü ile karşıladığımı açıklamak mecburiyetindeyim. Millî Eğitim Bakanlığının hizmetinde emekleri geçen bu gönüllülerin bizim öğretmenlerimizden tamamen farksız hizmet şartları içinde bulunduğunu ve bunlardan büyük faydalar sağladığımızı huzurunuzda ifade etmek isterim. Bu insanların kendi memleketleri dışında insanlık ideali için toplanmış ve bu ideale bağlı olarak, geri kalmış memleketlerde o memleketlerin kalkınmasına kendi bilgilerini, aynı zamanda

294 https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM__/d01/c034/mm__01034039.pdf

Levent Şahverdi Arşivi

insanlık inanışı çerçevesi içinde var güçleriyle yerine getirmektedirler. Bu insanlar ancak saygiyle anılmaya lâyık insanlardır. Bilhassa bunu huzurunuzda belirtmek istiyorum. (Alkışlar)[295]

Adalet Partisi adına söz alan Çorum Milletvekili Abdurrahman Güler ise, Kennedy'nin üzerinde "ehemmiyetle" durduğu Barış Gönüllüleri misyonunu "hürmetle" selamlamıştır. Güler'e göre "Bu insanların ifa ettiği vazifeyi anlayabilmek için onlar kadar manevi değerlerle mücehhez" olmak gerekmektedir:

> Muhterem arkadaşlar, insanlığı ve hür insanları bir araya getirme, misyonunu liyakatla ifa eden ve müteveffa Mr. Kennedy'nin üzerinde ehemmiyetle durduğu barış gönüllüleri misyonunu Adalet Partisi Grubu hürmetle selâmlar. (Soldan 'Bravo' sesleri, alkışlar.) İnsanlık, hürriyet ve fazilet namına ve insanların mânevi hasletlerini geliştirmek uğruna, gönüllü olarak vazife almış insanlar hakkında Sayın Adnan Aral'ın söylediği sözler hakikaten esef vericidir. (Soldan 'Bravo' sesleri) Bu gönüllü insanların ifa ettiği vazifeyi anlıyabilmek için onlar kadar mânevi değerlerle mücehhez olmak lâzımdır. (Soldan 'Bravo' sesleri.) Sayın Adnan Aral'ı bu değerle mücehhez görmemek bahtiyarlığından dolayı da üzüntü içindeyiz.[296]

Aral'ın Amerikalılara yönelttiği eleştiriden dolayı CHP'li vekil Kemali Bayazıt da "teessüflerini" bildirmiştir:

> Çok temenni ediyorum ki, Sayın Adnan arkadaşımız düşündüğünün dışında bir beyanda bulunmuş olsun. Barış gönüllüleri gibi beynelmilel ve dünya sulhüne hizmet eden bir teşekkül için hazırlanmış beynelmilel bir muahedenin görüşülmesi sırasında arkadaşımız eğer beyan ettiği gibi düşünüyorsa C. H. P. Grubu adına üzüntülerimizi ve kendilerine teessüflerimizi bildiririz. Mâruzâtım bu kadardır. (Bravo sesleri, alkışlar)[297]

---

295 https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM__/d01/c034/mm__01034039.pdf

296 https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM__/d01/c034/mm__01034039.pdf

297 https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM__/d01/c034/mm__01034039.pdf

Levent Şahverdi Arşivi

Yaptığı konuşmadan dolayı eleştirilerin hedefi olan Adnan Aral Yeni Türkiye Partisi (YTP) milletvekili idi. Meclis'te grubu bulunan CHP ve AP grupları adına konuşanlar Aral'a "teessüflerini" bildirmişti. YTP Grubu adına söz alan Ali Dizman'ın ne diyeceği önemliydi. Dizman da "müteessif"ti:

> Pek muhterem arkadaşlarım, yüksek insanlık ideallerinin tahakkuku uğrunda, tatbikatındaki önergelerinden de yakînen müşahede ettiğimiz şekilde, bulundukları bünye ile hiçbir tearuz göstermeden onlara intibak ederek izzeti nefislerini rencide etmeksizin bu yüksek ideallerin tahakkukuna hizmet eden ve Türkiye için faydalı hizmetleri de mesbuk bulunan bir grupa bir arkadaş tarafından yapılan haksız tecavüzü Y. T. P. Grubu adına biz de esefle müşahede ettik. Bunu belirtmek isteriz.[298]

Meclis'te grubu bulunan partilerin Barış Gönüllüleri'ne duydukları "güven" hayli kayda değerdir. Yapılan eleştirilerden müteessir olmaları, hatta bu eleştirel tutumu Amerikalılar gibi "manevi değerlerle mücehhez" olamamaktan kaynaklandığının vurgulanması Amerikalıları savunmanın duygusal düzeyini göstermesi açısından da önemlidir.

TBMM'de onaylanan kanun tasarısı, 2 Nisan 1965 tarihinde Cumhuriyet Senatosu'na getirilmiştir. Senato'da tasarıya muhalif sadece bir tek ses çıkmıştır. Tasarıya ret oyu veren tek isim olan Niyazi Ağırnaslı'nın yaptığı konuşma Amerika'nın çelişkilerini de güçlü bir şekilde ortaya koyması açısından kayda değerdir. Ağırnaslı, Barış Gönüllüleri'nin vergiden muaf tutulmalarını, gümrükten her istediklerini geçirebilmelerini eleştirdikten sonra şöyle demiştir (Eşel, 2006):

> Barış Gönüllüleri gelecekler insanlık, kardeşlik vesairenin temsilcisi olarak Türkiye'de bizi barış düzeni ve dünya sulhu için irşad edecekler, öyle mi? Kendi memleketlerinde beyaz derili bir profesöre siyah derililerin kafilesine sadece sempati gösterisi olarak arabasıyla yaklaştı diye veya yaralılarına ilaç gönderdi ve yahut

298 https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM__/d01/c034/mm__01034039.pdf

Levent Şahverdi Arşivi

da bu yürüyüşe katılanlara yiyecek gönderdi diye parçalayan onu linç eden sokaklarda sürükleyen insanlar buraya gelip bize barış öğretecekler öyle mi? Yarın bunun arkasından başka memleketlerden de, Barış Gönüllüsü adı ile böyle bir talep olursa, kapıları açacak mıyız arkadaşlar? İşin bu cephesinde bizim sevgili dostumuz Amerikalılar bu barış temsilciliğini evvela kendi memleketlerinde yapsınlar. Evvela kendi memleketlerinde ırk ayrımını terviç, tasvip eden kanunları bertaraf etsinler ve ırk farkı olmaksızın kendi memleketlerinde bir kardeşliği tesis etsinler de, sonra başka memleketlere barış temine kalksınlar...

Buna oy vermemenizi gerçekten, yürekten rica ediyorum. Bunu reddedelim... belki dini bakımdan dahi mahzurlar tevlid edebilecek olan bu işe muvafakat etmeyelim, arkadaşlar.

Aral'ın başına gelen Senato'da da Ağırnaslı'nın başına gelmiştir. Karşı konuşma yapan senatörler Ağırnaslı'nın eleştirilerine cevap vermektense, onu konuyu saptırmakla suçlamışlardır. Örneğin Tunceli Senatörü Mehmet Ali Demir, "Vietnam'da şöyle yapıyorlar, böyle yapıyorlar. Bu başka bir konu. Bu dünya barışı için bir kütlenin diğer bir kütle üzerindeki hâkimiyeti meselesi şimdi burada konuşulması, görüşülmesi gereken bir mevzu değildir ve bununla da zerre kadar ilgisi olmadığına kani bulunuyorum." derken, Hıfzı Oğuz Bekata ise, "Arkadaşımızın, Amerika'nın takip ettiği iç ve dış politikayı bu vesile ile burada tenkid etmesinin asıl konu ile uzaktan yakından münasebeti yoktur." şeklinde konuşmuştur.

Hâlbuki Eylül 1967'de 520 Barış Gönüllüsü'nün de içlerinde bulunduğu Amerikalı gençler Amerika'nın Vietnam'da sürdürdüğü savaşa dikkat çekerek Amerika'nın iki yüzlü politikasını sert bir şekilde eleştirmişlerdir:

...Bir yandan tarihin lanetlediği bir savaşı sürdüren Amerika'nın, öte yandan az gelişmiş ülkelere Barış Gönüllüsü göndermesi, Amerika'nın dünyaya şirin görünme çabasından ileri gelmektedir. (Ramparts Magazine, Eylül 1967, Akt., Özbalkan, 1970).

Levent Şahverdi Arşivi

Bekata'nın, Ağırnaslı'nın konuşmasında dile getirdiği, Daha aşağıda da mütekabiliyet esası var. Yani muahede yapmış olduğumuz Amerika Birleşik Devletleri'nin de, geri kalmış olduğu muahadenin zımni manasından bu anlaşılıyor. Aslında Amerika geri kalmıştır da, Biz Barış Gönüllüleri gönderip Amerika'yı kalkındıracak değiliz. Oradan bize gelecek, işin esası bu. Mütekabiliyet sadece bir formül olarak konulmuş oluyor." eleştirisine verdiği cevap oldukça ilginçtir:

> Mütekabiliyet mevzuuna gelince, Amerika'nın her noktası en ileri bir devletin vatandaşları tarafından işgal edilmiş ve yaşanır halde değildir. Onun da bizzat geri kalmış bölgeleri mevcuttur. Mütekabiliyet bağımsız devletler arasında, bir zaman için Devletin birinin aynen mukabelesine imkan olmasa dahi, iki bağımsız devletin dengeli ve eşit münasebetlerinin ifadesi olarak biz sana göndereceğiz sen de bize imkanı olduğu takdirde göndereceksin, manasına konmuştur. Bu bizi millet olarak avare etmenin yanı başında, günün birinde bizzat Amerika'nın geri kalmış topraklarına bizden de Barış Gönüllülerinin gitmesi ihtimalini uzak görmemek bu memlekete saygının bir ifadesidir.

Daha önce CHP milletvekilliği ve İçişleri Bakanlığı da yapmış olan Bekata'nın "ulusal onur" damarından yönelttiği bu eleştiri Türk siyasetçilerinde görmeye alışık olduğumuz bir savunma mekanizmasına işaret etmektedir. Örneğin Missouri Gemisi geldiğinde Amerikalı bahriyelilere gösterilen sırnaşık tutumu "Türk misafirperverliği" ya da kimi zaman egemenlik haklarının bile korunamamasını, "Türk milletinin antlaşmalara sadık kalan, sözünden dönmeyen" özelliğiyle yücelten bu psikolojik katman, "muhayyel onur" söylemiyle "muhayyel bir izzet-i nefsin" korunmasına hizmet etmektedir. Türk yöneticiler Amerika ve Batı'yla olan ilişkilerinde çoğu zaman, gerçekliğe teslim olurken bunu afaki bir "Türk milleti" söylemi içine yedirmiş, böylelikle her türlü yenilgi psikolojik regülatör sayesinde bir zafer şeklinde sunulabilmiştir. Bunun Türk siyasetçisine en önemli maliyeti, gerçeklikten kopmak,

Levent Şahverdi Arşivi

gerçeklikle yüzleşememek olmuştur. Şüphesiz, Bekata ülkenin iktisadi, siyasi ve askeri bağımlılığının farkındadır. "Türk Milleti..." söylemi bu farkındalığın acısını hafifletmektedir. "Bir gün gelir biz de Amerika'ya Barış Gönüllüsü gönderebiliriz." söylemi bir umudu yansıtmamakta, acı veren bir gerçeği narkozlamaktadır.

İnönü Barış Gönüllüleri ile birlikte (Fotoğraf Durmaz, 2013).

Bekata'nın bu konuşmayı yaptığı sıralarda Kıbrıs meselesinin sıcaklığını koruyor olması da ilginç bir noktadır. Türk yöneticiler, Amerika'nın onayı olmaksızın Kıbrıs'a müdahale edemeyeceklerini, Bekata'nın konuşmasından yaklaşık 10 ay önce Johnson Mektubu'yla görmüşlerdi. Ulusal davalarında azarlanmış ve tehdit edilmiş Türk yöneticilerin, Amerika'yı böylesi tansiyonu yüksek bir şekilde savunuyor olmaları, siyasilerin henüz daha 1950'lerin romantik atmosferinden kurtulamadıklarını göstermektedir. Fakat yine de 1950'lerin ortamıyla karşılaştırıldığında artık Meclis'in içinden bile, az da olsa, Amerika aleyhtarı konuşmaların yapılabiliyor olması da kayda değer bir gelişme olarak görülebilir.

Bu arada, Ağırnaslı'ya cevap veren senatörlerin, onun dile getirmiş olduğu "ırk ayrımcılığı" eleştirisine değinmemiş olmaları da dikkat çekicidir. Zira bu konuda söyleyebilecekleri bir şey yoktur. Belki de Amerika'ya sadece "muasır medeniyet" penceresinden baktıkları için bu "ırk ayrımcılığı" lafını ilke kez duymuş olmaları da mümkündür.

Levent Şahverdi Arşivi

Tartışmalardan sonra oylamaya geçilmiş ve Cumhuriyet Senatosu 100 kabul oyuna karşılık sadece 1 ret oyuyla tasarıyı onaylamıştır. Ağırnaslı, Senato'da kimseyi ikna edememiştir.

Daha önce de ifade edildiği, gibi Barış Gönüllüleri Antlaşması 1962 yılında imzalanıp yürürlüğe konulmuştur. Mümtaz Soysal ve Muammer Aksoy gibi bazı hukukçu profesörler bu uygulamanın Anayasanın 65. maddesine aykırı olduğunu söylemişledir.[299]

Barış Gönüllüleri'nin Türkiye'deki Faaliyet Alanları

Amerikan Barış Gönüllüleri'nin Türkiye'de aktif olduğu 1962-1971 yılları arasında toplam 1460 gönüllü Türkiye'ye gelmiştir (Eşel, 2016). Barış Gönüllüleri Türkiye'de 6 bölgede 65 ilde görev yapmışlardır (Özbalkan, 1970). İlginç olan bir nokta, Milli Eğitim Bakanlığı ile Barış Gönüllüleri arasında yapılan protokolde, görev alanında olmamasına rağmen Gönüllüler Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerinde de faaliyet göstermişlerdir.

Barış Gönüllüleri Türkiye'de İngilizce öğretmenliği, toplum kalkınması, sağlık ve turizm gibi alanlarda görev yapmışlardır. Ancak, Barış Gönüllüleri'nin yaklaşık %70'inin eğitim alanında görev yapmış olması dikkat çekicidir (Eşel, 2016). Amerikalılar ağırlıklı olarak Türkiye'de İngilizce öğretimi yapmışlardır. Barış Gönüllüleri Bingöl ve Hakkari hariç bütün illerde İngilizce öğretimi faaliyetinde bulunmuşlardır (Özbalkan, 1970). Barış Gönüllüleri'nin okullarda İngilizce öğretmeni olarak çalışması tartışma konusu olmuştur. Özbalkan (1970) Milli Eğitim Bakanlığı ile Barış Gönüllüleri arasında yapılan protokolün ilgili yasalara aykırı olduğunu belirtmektedir. Çünkü Öğretmenlik mesleğini yapacak olanların Öğretmen Okulları'ndan mezun olmaları gerekmektedir.

299 Anayasanın 65. maddesi şöyledir: Türkiye Cumhuriyeti adına yabancı devletlerle ve milletlerarası kurullarla yapılacak Antlaşmasıların onaylanması, Türkiye Büyük Millet Meclisinin onaylamayı bir kanunla uygun bulmasına bağlıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Barış Gönüllüleri'nin amacının, Amerikan emperyalizmini sosyo-kültürel açıdan beslemek ve CIA'yla irtibatlı bir şekilde istihbarat kanalı olarak konumlandırmak olduğu yönünde eleştiriler yapılmıştır (Özbalkan, 1970; Soydan ve Erboz, 2009; Akbaş, 2006; Eşel, 2016). Deniz Gezmiş ve arkadaşları kendilerini yargılayan mahkemeye verdikleri savunmada Barış Gönüllüleri'ni "casus" olarak tanımlamışlardı (Erboz ve Soydan, 2009). Soner Yalçın ve Doğan Yurdakul'un (2000) birlikte kaleme aldıkları *Bay Pipo* kitabında da Barış Gönüllüleri'nin CIA ile ilişkisine vurgu yapılmaktadır.

Müslim Özbalkan (ortada) Barış Gönüllüleri ile birlikte (Fotoğraf Durmaz, 2013).

Dönemin muhalif yayın organlarından *Yön* dergisi, Barış Gönüllüleri'nin İngilizce ağırlıklı faaliyetlerini "dil emperyalizmi" olarak yorumlamaktadır.[300] Prof. Dr. Bayram Bayraktar, Eşel'in kitabına yazdığı sunuşta, Barış Gönüllüleri'ni, "Cemaat Okulları"nın ilk prototipi olarak değerlendirmektedir.

Barış Gönüllüleri'ni "Güleryüzlü Emperyalizm" olarak gören bu perspektife göre, Gönüllüler gittikleri ülkenin demografik ve etnik haritasını çıkarıyor, sonradan kaşımak üzere ülkenin sosyal fay hatlarını belirliyor, Amerikan yandaşları yetiştiriyor, Amerikan etkisini yaygınlaştıracak ve güçlendirecek sosyo-kültürel zemini hazırlıyor, ülkenin kalkınmasını önlemek ve Amerika'ya bağımlı olmasını/kalmasını sağlamak üzere

300 *Yön*, 8 Ekim 1965.

Levent Şahverdi Arşivi

ülkenin yetkililerini yönlendiriyor, örtülü faaliyetler yapıyor ve bütün yaptıklarını Amerikan Dışişleri'ne rapor ediyordu. Amerika da o ülkeye yönelik politikasını belirlemek için bu raporlardan da faydalanıyordu. Türkkaya Ataöv (2006) Barış Gönüllüleri'ni şöyle tanımlamıştır:

> Barış Gönüllüleri emperyalizmin ideolojisini yayan, Amerikan dünya görüşünün propagandasını yapan ve ulusal kurtuluş hareketlerine cephe alan, özel olarak yetiştirilmiş bir siyasal misyonerler grubudur.

Erboz ve Soydan da (2009) Barış Gönüllüleri'nin Türkiye'den ayrıldıkları 1971 tarihinden itibaren, Türkiye'nin farklı sosyal kimliklerin çatıştıkları bir kargaşa atmosferine sürüklendiğine dikkat çekmektedir.

Türk yetkililer genel olarak bu eleştirileri dikkate almamışlardır. Barış Gönüllüleri'ni "insani yardım" olarak gören bu anlayış, yapılan eleştirileri "öküz altında buzağı aramak" ve günümüz deyimiyle "komplo teorisi" olarak yorumlamıştır.

Barış Gönüllüleri'ne pozitif pencereden bakmayı deneyen Parlak (2015), yazdığı makalede, Barış Gönüllüleri'ni emperyalist bir proje olarak gören yaklaşımın nesnel kanıtlara dayanmadığını, varsayımlarla hareket edildiğini, oysaki yarısı hala hayatta olan Türkiye'de görev yapmış Barış Gönüllüleri'yle doğrudan görüşmenin, onların düşüncelerini öğrenmenin olayı "başka bir açıdan da" değerlendirmeyi mümkün kılacağını belirtmektedir. "Bireyleri yok sayan mevcut çalışmalar genellikle tek taraflı, çok genel, Soğuk Savaş'ın Amerikan-karşıtlığı ve komünizm düşmanlığı söylemleri ile harmanlanmıştır." ifadeleriyle eleştiren Parlak hayatta olan Barış Gönüllüleriyle görüşmeler yapmış ve onların görüşlerine dayanarak Barış Gönüllüleri'ne ilişkin olumlu açıdan yaklaşmıştır. "Türkiye açısından düşünüldüğünde bu etkileşim, gönüllülerde bir Türk ve Türkiye sevgisi oluşturmuş ve Prof. Jirousek'in Barış Gönüllüleri'ni "Amerika'daki Türk lobisi" olarak ilan etmesine, bazı Türklerin de Barış Gönüllüleri'ni "bizim Amerikalılar"

Levent Şahverdi Arşivi

olarak adlandırmasına neden olmuştur." diyen Parlak, gerek projede görev alan Amerikalılar açısından, gerekse Amerikalılarla etkileşimde bulunanlar açısından Barış Gönüllüleri'nin "önyargıların zayıflamasına", "karşılıklı değişim/dönüşüm" yoluyla her iki tarafın da "bakış açısını ve ufkunu" genişlettiğini belirtmiştir. Parlak, konuya pozitif yaklaşmasına rağmen, Barış Gönüllüleri'ne ilişkin eleştirileri de tümden reddetmemektedir.

Parlak'ın (2015) konuya ilişkin bir başka çalışması Talat Sait Halman'ın Barış Gönüllüleri'ne ilişkin düşüncelerini incelediği makalesidir. 1971 Muhtırası'ndan sonra kurulan Kültür Bakanlığı'na getirilen Halman, uzun yıllar Amerika'da yaşamıştır. Barış Gönüllüleri'ne önce Princeton Üniversitesi'nde sonra Türkiye'de Robert Kolej'de "Türk kültürü ve edebiyatı" eğitimleri veren Halman'ın Barış Gönüllüleri'ne ilişkin görüşleri de genel olarak olumludur. Halman, "Dostluk ve kültürel anlayış bakımından hem Barış Gönüllüleri, hem onlarla temas eden on binlerce Türk büyük yararlar sağladılar." düşüncesindedir.

Halman, Barış Gönüllüleri'nin Türkiye'nin ve Türkçe'nin tanıtımına büyük katkılar sağladığını söylemektedir. "Tanıdığım Barış Gönüllüleri'nin pek çoğu Türkçe'yi çok iyi öğrenerek Türk edebiyatı alanında ve akademik çalışmalarda olağanüstü değerli katkılarda bulundular." demektedir. Halman'a göre "Onların hepsi, sadece Türkiye'mizin sağlam dostları değildir." aynı zamanda Türkiye'de çalıştıkları için "mutlu ve minnettar" olan kişilerdir. Halman, Gönüllüler'in hepsini bir taraftan "sağlam dost" olarak tanımlarken, diğer taraftan şunları da söylemektedir:

> Barış Gönüllüleri hakkında çok olumsuz izlenim ve iddiaları olan bir hayli insanımız vardı. Bugün de var. Tanıdığım solcuların çoğu, Barış Gönüllüleri'ni CIA ajanı olarak tanımlıyorlardı. Elbette Barış Gönüllüleri arasında sızdırılmış pek çok ajan olduğu seziliyordu.

Barış Gönüllüleri'ne oldukça pozitif yaklaşan Halman'ın bile "ajan" iddiasını doğrulaması önemlidir. Bununla birlikte Halman bu noktaya zayıf bir vurgu yapmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

1962-1971 yılları arasında Türkiye'de görev yapmış olan Barış Gönüllüleri, 1964 yılında Johnson Mektubu'yla gerilen ilişkilerin ve Türkiye'de artan Amerikan karşıtlığının atmosferinde daha fazla eleştirilmeye başlanmıştır. O dönemlerde gerek resmi yetkililerin, gerek akademisyen ve düşünce adamlarının ve gerekse halkın Barış Gönüllüleri'nin amaçlarına ilişkin şüpheleri artmaya başlamıştır. Özellikle bu kişilerin CIA ajanı olduğu yönünde söylentiler yaygınlık kazanmıştır. Özbalkan (1970) *Kim* dergisinin Aralık 1965 tarihli sayısında yayınlanan bir anket araştırmasına verilen cevapları aktarmaktadır. Bu araştırmada "Amerikan Barış Gönüllüleri hakkında ne düşünüyorsunuz?" ve "Türkiye'de yararlı oluyorlar mı?" sorularına; Prof. Dr. Ahmet Şükrü Esmer, Cihad Baban (İstanbul Milletvekili), Prof. Dr. Nermin Abadan, Sabit Osman Avcı (Köy İşleri Bakanı), Prof. Dr. Cemal Mıhçıoğlu gibi isimlerin olumsuz görüş bildirdikleri görülmektedir.

Barış Gönüllüleri'ne ilişkin ilk resmi tepki 1966 yılının Şubat ayında gelmiştir (Soysal, 2010). Genel Kurmay İstihbarat Teşkilatı ve Milli İstihbarat Teşkilatı'nın bu örgütün Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde "Kürtçülük propagandası" yaptıkları ve bazı zararlı faaliyetlerde bulundukları yönünde Milli Güvenlik Kurulu'na raporlar vermiştir (Özbalkan, 1970). MGK bu çerçevede bir rapor hazırlamış ve Barış Gönüllüleri'nin zararlı faaliyetlerine de dikkat çekmiştir (Soysal, 2010). Bunun üzerine örneğin, 1965 yılında Türkiye'ye 382 Gönüllü gelmişken bu rakam 1966 yılında 121'e düşmüştür. 1966 yılı Barış Gönüllüleri'ne karşı tepkilerin daha fazla arttığı bir yıl olmuştur. Bu yıl içinde üniversitelerde ve yer yer halkta da bu örgüte karşı tepkiler gösterilmiştir. Örneğin ODTÜ Öğrenci Derneği bir bildiri yayınlayarak Barış Gönüllüleri'nin faaliyetlerinin yasaklanmasını istemiş, Bursa'nın Keles ilçesinin Baraslı Köyü'nde halk bir gönüllünün oturduğu evi taşlamış, Polatlı Ortaokulu öğrencileri sessiz protesto yürüyüşü yapmış, Samsun 19 Mayıs Lisesi öğrencileri yeni gelen gönüllüyü "Go

Levent Şahverdi Arşivi

Home" sloganlarıyla karşılamış, Türkiye Milli Talebe Federasyonu Genel Kongresi'nde Gönüllüler "Hıristiyan misyoneri" olmakla suçlanmıştır (Özbalkan, 1970).

Soysal da (2010) Barış Gönüllüleri'ne ilişkin gazete ve dergilerde çıkan eleştirilerin 1965 yılından itibaren başladığını ifade etmektedir. Bunda şüphesiz, Johnson Mektubu'nun ve ülkede artan Amerikan aleyhtarlığının etkisi vardır.

Artan tepkiler Parlamento'ya da yansımış ve Sıtkı Ulay Başbakan'ın cevaplandırması için şu soruları yöneltmiştir (Soysal, 2010):

> 1. Son günlerde sayıları artan Barış Gönüllüleri, faaliyetlerini bilhassa Doğu ve Güneydoğu illerimize tevcih etmiştir. Bunun sebebi nasıl yorumlanmaktadır?
> 2. Barış Gönüllüleri'ne pasaport işlemlerinde bazı özel muameleler yapıldığı ve bir kısmına diplomatik muafiyet tanındığı doğru mudur?
> 3. Barış Gönüllüleri'nin Almanya'daki bir teşkilat ile sık temasta bulundukları, alıcı verici telsizler taşıdıkları ve muhtelif merkezlerde bazı variller içinde uçak ve helikopter benzini ithal ettikleri doğru mudur?

Kim dergisinde yayınlanan anket sonuçlarında "Amerikan Barış Gönüllüleri hakkında ne düşünüyorsunuz?" ve "Türkiye'de yararlı oluyorlar mı?" sorularına halktan bazı kişilerin verdikleri cevaplara da yer verilmiştir (akt., Soysal, 2010):

> Orhan Sivaslı (Dil Tarih Coğrafya Fakülte Öğrencisi):
> 1-Şu Amerikalıları da Barış Gönüllülerini de oldum olası gözüm tutmuyor. Bunun içinde Barış Gönüllülerinin üzerinde önemle durulmasından yanayım benim düşüncem bu.
>
> 2.Onlar çağdışı koşullara sahip bir devletin çocukları. Bize yararlı olamazlar. Sonra haklarında duyduklarımız kendilerine nefret etmemize yarıyor.
>
> Suzan Aktoprak (Ev Hanımı):
> 1.Yine mi Amerikalılar? Hala mı bunların dostluklarından hayır gelmeyeceği anlaşılmadı? Pes doğrusu!
> 2.Bırakın şunları Allah aşkına!

Levent Şahverdi Arşivi

Necmi Gülcügil (Emekli Memur):

1-Amerikan barış gönüllüleri için iyi şeyler duymuyoruz. Kimisi ajan diyor, kimisi misyoner diyor. Her ne iseler bir an önce geldikleri yere gönderilmeliler.

2-Buna şu mısralarla cevap vereyim: "Sana senden gelir bir dad lazımsa gayriden ümidini kes imdat lazımsa.

Barış gönüllülerinin telsiz cihazları taşıdığı iddia ediliyor

ANKARA, ÖZEL

Senatör Sıtkı Ulay Barış Gönüllüleri ile ilgili olarak Başbakana bir mektup göndermiş ve şu soruların cevaplandırılmasını istemiştir:

1 Son günlerde sayıları artan Barış Gönüllüleri, faaliyetlerini bilhassa Doğu ve Güney Doğu illerimize tevcih etmiştir. Bunun sebebi nasıl yorumlanmaktadır.

2 Barış gönüllülerine pasaport işlemlerinde bâzı özel muameleler yapıldığı ve bir kısmına diplomatik muafiyet tanındığı doğru mudur?

3 Barış gönüllülerinin Almanyadaki bir teşkilât ile sık temasta bulundukları alıcı - verici telsizler taşıdıkları ve muhtelif merkezlerde bâzı variller içinde uçak ve helikopter benzini ithâl ettikleri doğru mudur?

Sıtkı Ulay'ın soruları. Milliyet, 2 Ekim 1966.

Bütün bu tepkiler 1966 yılının sonunda Hükümeti bu örgüte karşı bazı tedbirler almaya zorlamıştır. Bu tarihten sonra Barış Gönüllüleri'ne karşı tepkiler artarak devam etmiştir. Basında eleştirel yazılar daha görünür olmuştur. Hükümet, Barış Gönüllüleri'ne karşı açıktan bir karşı tutum almasa da, bu örgütün çalışmalarına da artık sıcak bakmamaya başlamıştır. Bu sebeple, yeni telif edilen programlara (teknik yardım projesi) pozitif bakmama, görev süresi dolan Gönüllüler yerine yeni

Levent Şahverdi Arşivi

Gönüllü gelmesini istememe, Gönüllülerin çalışma alanlarını kısıtlama (toplum kalkınması programı gibi programlarda değil, İngilizce öğretmenliği gibi programlarda Gönüllüleri değerlendirme) gibi yollara başvurmuştur. Bu arada artan tepkilerin çeşitli yerlerde şiddete de dönüştüğü görülmüştür. Özellikle 1960'lı yılların sonlarında Amerikan askerlerine karşı gösterilen tepkiler, Amerikalı uzmanların ülkede istenmediğini yansıtan gösteriler, Barış Gönüllüleri'nin güvenlik endişelerini arttırmıştır. Bunun üzerine Amerikan resmi makamları 1970 yılının Mart ayında aldığı bir kararla Türkiye'deki Barış Gönüllüsü sayısının mümkün olan en az seviyeye indirilmesi kararını almıştır. Soysal (2010) bu süreci şöyle aktarmaktadır:

> ABD yetkililerinin aldığı karara göre; üniversiteler ve yüksekokullarda İngilizce öğretmenliği yapan barış gönüllüleri gelecek yazdan itibaren yaptıkları görevleri bırakacaklar, görevini bırakacak olan bu gönüllülerin yerine de yenileri alınmayacaktır. Türk Hükümeti, ABD'nin almış olduğu bu karara karşı çıkmamıştır...
>
> Barış Gönüllüleri Türkiye Bürosu Müdürü, "Barış Gönüllülerine Karşı Koyma Devrimci Komitesi"nden bir mektup aldığını, bu mektupta; Barış Gönüllüleri'nin, Türkiye'yi terk etmedikleri taktirde, devrimcilerin yumruklarının ineceğinin yazıldığını bildirmiştir. Bu tehditlerden Barış Gönüllüleri de haberdar edilmiş ve kendilerine ya ABD'ye dönmek, ya da başka bir ülkeye tayin edilmek için tercih yapma hakkı verilmiştir. Barış Gönüllüleri yetkililerinin açıklamalarına göre, gönüllülere karşı bir şiddet hareketine girişilmemiştir. Fakat iki kolejde çalışan 37 Barış Gönüllüsü, protestocu öğrenciler tarafından işlerinden uzaklaştırılmışlardır. Bunların yerine de başkalarının atanmayacağı duyurulmuştur. Türkiye'de sadece, çocuk yuvalarında ve bakımevlerinde görevli 40 barış gönüllüsü kalacağı ve Türkiye'de durum daha kötü gittiği takdirde, bunlarda işlerini bırakacağı ifade edilmiştir.

Barış Gönüllüleri'nin Türkiye'ye girişi 1970 yılından itibaren durmuştur. Kalan Barış Gönüllüleri ise 1971 yılında tamamen ülkelerine dönmüştür.

Levent Şahverdi Arşivi

Özellikle 1964 yılındaki Johnson Mektubu'nun Türkiye'de yarattığı atmosfer, sol hareketlerin ivme kazanmaya başlaması, Türkiye İşçi Partisi'nin Meclis'te gösterdiği etkili muhalefet, Amerika'nın Vietnam'da yaptığı katliamlarla gerçek yüzünün anlaşılmaya başlanması, "Türkiye'nin Amerika'nın sadık dostu" olduğu o günlerin artık sorgulanmaya başlandığını gösteriyordu. 1960'lı yılların sonlarına doğru, ilk defa Türkiye'den "Go home Yankee" sloganları yükselmeye başlayacaktı. Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının meydanlarda yükselttiği bu sloganlar, iş başına gelen hükümetlerin "sorgusuz-sualsiz, hesapsız-kitapsız" bir Amerikan yandaşlığını yapmasını zorlaştırıyordu. Türkiye'de yükselen Amerikan karşıtlığının üzerine bir "balyoz" indirileceği günler yaklaşıyordu. 1971 Muhtırası, bu sesi boğmak için gerekli önlemlerin alındığı "Balyoz Harekâtı"nı başlatacak ve Amerikan denizcilerini denize döken gençlerini idamla cezalandıracaktı. Türkiye daha sonrasında faili meçhullerin, işkencelerin, iç kargaşanın, Maraş ve Çorum olaylarında görüleceği üzere çeşitli provokasyonların içine sürükleneceği bir 10 yıla mahkûm edilecekti. Türkiye'nin gördüğü bu ikinci darbe hiç kuşkusuz son olmayacaktı.

Türkiye'nin "büyük dost ve müttefik" klişesiyle o güne kadar selamladığı Amerika Birleşik Devletleri'nden 5 Haziran 1964 yılında bir gece yarısı gelen mektup, bütün bu olayların tetiklenmesinde önemli bir kilometre taşıdıydı. Tarihe Johnson Mektubu olarak geçti. Ama gerçekte diplomatik bir atom bombasıydı.

Levent Şahverdi Arşivi

ON BİRİNCİ BÖLÜM

JOHNSON MEKTUBU

İsmet İnönü'nün Truman yardımına ilişkin "Büyük Amerika Cumhuriyeti'nin memleketimiz ve milletimiz hakkında beslemekte olduğu yakın dostluk duygularının yeni bir örneğini teşkil eden bu sevinçli olayı, her Türk candan alkışlamakta." sözlerini sarfetmesinin üzerinden 17 yıl geçmişti.

5 Haziran 1964 gecesi, Amerikan Büyükelçisi Raymond Hare'in Başbakan İnönü'ye uzattığı, Amerikan Başkanı Lyndon Johnson'un imzasını taşıyan mektup, "her Türk'ün candan alkışladığı" o yardım antlaşmasını hatırlatıyor, Türkiye'nin Kıbrıs'a çıkarma yapmasını yasaklıyordu. Türkiye'nin yaklaşık 17 yıldır devam eden politik romantizmi bu mektupla sarsıldı. Başbakan İsmet İnönü 13 Haziran'da yazdığı cevapta Johnson Mektubu'nun kendilerinde "hayal kırıklığı" yarattığını belirtmektedir. Hâlbuki Johnson, 17 yıl önce Türk-Amerikan askeri/stratejik ilişkilerinin kurulduğu ilk belgeye gönderme yaparak gerçekleri hatırlatıyordu. O halde Amerika bu hayalden sorumlu tutulamazdı. Johnson Mektubu, 12 Temmuz 1947 Antlaşmasına yaptığı göndermeyle, Amerika'nın tutumundaki realist sürekliliğe vurgu yapmış oluyordu.

Türk-Amerikan ilişkileri tarihinde iki olay dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Birincisi, 1946 Nisan'ında Missouri'nin ziyareti ve Truman yardımı, diğeri de Johnson

Levent Şahverdi Arşivi

Mektubudur. İlki "hayali" ikinci olay ise "gerçeği" yansıtmaktadır. Bu şüphesiz, Türkiye için böyledir. Amerika Türkiye'yle yaptığı antlaşmalara koyduğu maddeleri, maddelerde yer alan ifadeleri özenle seçmiş, bugünleri öngörerek hazırlamıştır.

Türkiye'nin "Amerika hayali" sebebiyle olsa gerek, Johnson Mektubu'nu anlamakta, sindirmekte, açıklamakta zorlanmıştır. Mektubun 1, 5 yıl kamuoyundan gizlenmesi, Türk yöneticilerin geçirdiği sarsıntıyla ilgili olmalıdır.

Aslında bu durum biraz, Başbakanlık döneminde Recep Tayyip Erdoğan'ın FETÖ'ye ilişkin "Ne istediler de vermedik." sözünü hatırlatmaktadır. Türkiye 1964 Haziran'ına kadar Amerikan politikalarını kayıtsız-koşulsuz takip etmemiş miydi? Amerika'yla aynı idealleri paylaştığını göstermek uğruna kanından-canından vazgeçmemiş miydi? Amerika istediği yere üs kurup tesis açmamış mıydı? Amerikalı personele vergi muafiyetinden, adli kapitülasyona kadar istediği hemen her imtiyaz verilmemiş miydi? Lübnan Krizi'nde İncirlik izinsiz kullanıldığında buna göz yumulmamış mıydı? Ortadoğu'da Amerikan çıkarlarını gözeten Bağdat Paktı için canla-başla çalışılmamış mıydı? Bunun için Asya, Afrika ve Ortadoğu ülkelerinden vazgeçilmemiş miydi? Cezayir ve Tunus meselelerinde Batı'yla ayrı düşmemek adına sömürgeciler desteklenmemiş miydi? Küba Krizi'nde nükleer tehdit altında Amerika'nın yanında sadakatle saf tutulmamış mıydı? Amerikan çıkarlarına halel getirecek her bir ses, her bir soluk "komünist" yaftası yapıştırılıp boğulmamış mıydı?

Amerika ne istemişti de verilmemişti?

Şimdi Başbakan'ın elindeki mektupta Amerika sadece "hayır" demiyor; azarlıyor ve tehdit ediyordu.

Abdi İpekçi'nin 10 Haziran 1964 tarihli *Milliyet* gazetesindeki yazısına koyduğu başlık: "Türk-Amerikan Münasebetlerinin Dönüm Noktası" idi. İpekçi'den sonra pek çok kişi de mektubu "dönüm noktası" olarak tanımlayacaktı. Bu tarihten sonra Türkiye'nin gönüllülük dönemi bitmiş, Türk

Levent Şahverdi Arşivi

kamuoyunda Amerikan aleyhtarlığı artmaya başlamıştır. Eski Başbakanlardan Nihat Erim'in dediği gibi (Armaoğlu, 1995):

> Denebilir ki, o zamana kadar dünyanın tek memleketi Türkiye idi ki, orada Amerikalılara "Go Home" denmiyordu. Bu Johnson mektubundan sonra Türk kamuoyunda Amerika'ya güven çok sarsılmıştı ve ilk defa olarak Türkiye'de Amerika'ya karşı olumsuz bir kamu oyu meydana gelmeye başlamıştı. Bundan sonraki yıllarda bu daha da kuvvetlenmiştir.

Johnson Mektubu'nun Arkaplanı

Kıbrıs 1878 yılından itibaren İngilizlerin yönetimi altındaydı. 4 Haziran 1878 yılında Osmanlı'yla yaptığı bir antlaşmayla geçici olarak Kıbrıs'ın yönetim hakkını elde etmişlerdi. 1914 yılında İngiltere bu antlaşmayı tek taraflı fesh ettiğini açıklayıp, Kıbrıs'ı ilhak etti. Lozan Antlaşması'yla yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti İngilizlerin 1914 yılında yapmış olduğu ilhakı tanıdı. İngilizler 1925'te adayı bir koloni statüsüne dönüştürdü. Kıbrıslı Rumlar adanın Yunanistan'a ilhakı için isyan çıkardılar. İsyan bastırıldı ama Rumların Yunanistan'la birleşme istekleri (Enosis) devam etti. 1950 yılında Rumlar adada bir plebisit yaptılar. Halkın büyük bir çoğunluğu Yunanistan'a ilhakı kabul ediyordu. Türkiye ve İngiltere bu oylamayı tanımadı. Türkiye Cumhuriyeti eğer bir self-determinasyon olacaksa bu hakkın Kıbrıs Türk topluluğuna da verilmesi gerektiğini BM'ye iletti. Rumlar bu gelişmeler üzerine EOKA isimli bir örgüt kurdular. Örgütün amacı Enosis'i gerçekleştirmekti. 1955-1958 yılları arasında EOKA Kıbrıs'ta yaşayan Türkleri hedef almaya başladı.

Washington, Kıbrıs'taki sorunun NATO üyesi olan Yunanistan ve Türkiye arasındaki bunalımı derinleştireceği düşüncesiyle Ankara ve Atina nezdinde girişimlere başladı. 1959 Şubat ayında Zürih Zirvesi ve Londra Konferansı yapıldı. Her iki toplantının sonucundan Kıbrıs Cumhuriyeti kurulması kararı çıktı.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye 1950'li yılların ortasına kadar Kıbrıs'ı, İngiltere'ye bağlı olduğu gerekçesiyle bir dış politika sorunu olarak görmemiştir. Ancak Türkiye, Kıbrıs'ta bir statü değişimi gündeme gelecekse, Türkiye'nin de söz sahibi olması gerektiğini savundu. Rumların Enosis Planı İngiliz hâkimiyetine son vermeyi ve adayı Yunanistan'la birleştirmeyi amaçlayan bir statü değişimini içeriyordu. Türkiye Zürih ve Londra toplantılarıyla sorunun bir tarafı haline gelmiş ve Zürih Antlaşmaları'na göre Türkiye, İngiltere ve Yunanistan'la birlikte Ada'nın garantör devletlerinden biri olmuştu. Antlaşmada yer alan garanti maddesine göre anayasal düzenin değişmesi durumunda üç devlet birbirleriyle danışacaklar, eğer çözüm bulunamaz ise üç devletten her biri anayasal düzeni yeniden tesis için adaya tek başına müdahale hakkına sahip olacaktı (Türkiye 1974 yılında bu maddeye dayanarak Kıbrıs'a çıkarma yapmıştır).

Zürih Antlaşması sonucu Kıbrıs Anayasası hazırlandı. Anayasa'ya göre ada başkanlık sistemiyle yönetilecekti. Başkan Rumlardan, başkan yardımcısı ise Türklerden olacaktı. Anayasa iki toplumu tek bir yönetim altında birleştiriyordu. Kıbrıslı Rumların lideri ve Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Makarios bu anayasayı ilk başından itibaren Enosis'e gidecek bir ön adım olarak görüyordu. 1960 yılından itibaren Anayasa değişikliği taleplerini gündeme getirmeye başlamıştı. Bu amaçla 1962 yılında Ankara'yı da ziyaret etmiş taleplerini dile getirmişti. Makarios'un talepleri Ankara yönetimi tarafından reddedildi.

1960 Anayasasına göre beş büyük şehirde Türkler kendi belediyelerini kurma hakkına sahiptiler. Makarios buna izin vermeyeceğini belirterek bu şehirleri hükümetin kontrolü altına aldığını açıkladı. Türkler bu kararı yok saydıklarını açıkladılar (Armaoğlu, 1995).

Makarios 30 Kasım 1963 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası'nda bazı değişiklikler öngören 13 maddelik bir memorandumu Türk tarafına iletti. Memorandumda yer alan

Levent Şahverdi Arşivi

maddeler iki kurucu topluluktan oluşan bir devlet yerine Rum çoğunluğun hâkimiyetinde üniter bir devlet yapısını hedefliyor ve 1959 Zürih Antlaşmalarının maddelerini geçersiz kılıyordu (Sönmezoğlu, 2006). Makarios'un önerileri Ankara ve Kıbrıslı Türkler tarafından sert bir şekilde reddedildi. Makarios, söz konusu notaları gönderirken olumlu ya da olumsuz bir yanıt beklemediğini sadece bilgilendirme amacı güttüğünü belirtti. Makarios'un taleplerine red cevabı verilmesinden kısa bir süre sonra Kıbrıslı Türklere yönelik şiddet faaliyetleri yeniden başladı. Akritas Planı olarak bilinen plan doğrultusunda Türkler adada şiddet eylemleriyle pasifize edilecek, sistematik şiddet eylemleri sonucu Zürih Antlaşması de facto olarak geçersiz kılınacak, Türkler azınlık konumuna indirgenecek ve Enosis gerçekleştirilecekti (Şener, 2013).

Akritas Planı çerçevesinde Kıbrıslı Türklere yönelik şiddet olayları arttı. 1963 yılının Aralık ayında "Kanlı Noel" olarak bilinen şiddet olayları meydana geldi. Bu olaylarda 24 Türk hayatını kaybetti ve 40 Türk de yaralandı (Armaoğlu, 1995). Kıbrıslı Türklerin lideri Fazıl Küçük 27 Aralık 1963 tarihi itibarı ile Kıbrıs'ta hayatını kaybeden Türklerin sayısının 400'ü bulduğunu belirtiyordu.[301] Yükselen bu şiddet kamuoyundaki tansiyonu da artırdı. Türk kamuoyu 1950'li yılların ortalarından itibaren Kıbrıs meselesiyle ilgilenmeye başlamıştı. Türkiye İngiltere ve Yunanistan'la görüşmüş ve bir ateşkes ilanı yayınlanmıştır. Fakat bu çağrıya rağmen şiddet olayları devam etmiştir. Adadan gelen katliam görüntüleri Türkler arasındaki tansiyonu giderek yükseltiyor ve Ankara yönetiminin üzerindeki baskı artıyordu.

Başbakan İnönü 24 Aralık 1963'te askeri ve sivil yetkililerle bir toplantı yaparak ada üzerinde Türk savaş uçaklarının alçak uçuş yapması kararı aldı. 25 Aralık'ta yapılan ihtar uçuşları etkisini göstermiş, İngiltere, Yunanistan ve Türkiye Makarios'a barışın yeniden tesis edilmesi için bir bildiri sunmuşlardır.

301 *Cumhuriyet*, 28 Aralık 1963.

Levent Şahverdi Arşivi

Bildiri Makarios tarafından kabul edilmiş ve adada üç devletin askerlerinden oluşan bir barış koruma gücü oluşturulmuştur. Barış Koruma Gücü Lefkoşa'daki çatışmaları durdurmak üzere Rum ve Türklerin arasına girerek "yeşil hat" olarak bilinen güvenlik şeridini oluşturmuşlardır.

Ancak saldırıların devam etmesi sebebiyle İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'ı Londra Konferansı'na davet etmiştir. 15 Ocak 1964'te başlayan konferansta Türk tarafının tezini ortaya koyan Rauf Denktaş 1959 Antlaşması'nın Türklerin haklarını koruyamadığını belirtmiş ve iki toplumdan oluşan bir federal devlet önerisi getirmiştir. Ayrıca Denktaş Kıbrıslı Türklerin güvenliği için Türkiye'nin adada daha güçlü bir şekilde bulunmasını da talep ediyordu. Yunan tarafı ise, yeni bir anayasa hazırlanıp Kıbrıs'a tam bağımsızlık verilmesini savunmuştur. Tarafların tezleri arasındaki büyük fark konferansın çözümsüz kalmasına neden olmuştur.

Kıbrıs'ta Türklere yönelik şiddet o tarihten sonra da devam etmiştir. İnönü Hükümeti 15 Şubat 1964'te adaya müdahale etmeyi düşünmüştür. İngiltere bunun üzerine BM'ye gitmiş ve BM'den 8 maddelik bir karar çıkmıştır. Bu karara göre adada bir BM Barış Gücü oluşturulması öngörülmüştür. Kararın hemen ardından Türklere yönelik saldırılar yine artmıştır. Türkiye bunun üzerine Makarios'a bir nota göndermiş ve Türkiye'nin müdahale edebileceği havasını vermiştir. Adada durumun değişmemesi üzerine TBMM 16 Mart 1964 tarihinde İnönü Hükümeti'ne Türk silahlı Kuvvetleri'ni kullanma yetkisi vermiştir. BM bu kararın ardından Barış Gücü'nü Kıbrıs'a göndermiştir.

Barış Gücü'nün adada göreve başlamasından sonra Makarios Zürih Antlaşmalarının önemli bir belgesi olan İttifak Antlaşması'nı feshettiğini açıklamıştır. Yunanistan, Türkiye'nin Kıbrıs'la olan bağlarını koparmayı amaçlayan bu feshe destek vermiştir. Bu gelişmelerle birlikte ada bir şiddet sarmalına doğru gidecek ve iki toplum sistematik bir şekilde silahlanmaya

Levent Şahverdi Arşivi

başlayacaktır. Kıbrıslı Türkler Türk Mukavemet Teşkilatı adı altında yapılanacaklardır. Bu tarihten itibaren gerginlik sürekli tırmanmaya devam edecek (Armaoğlu, 1995), kamuoyunun İnönü hükümeti üzerindeki baskısı da artacaktır.

Türkiye'nin Kıbrıs'a Müdahale Kararı

İnönü Hükümeti Aralık 1963 yılından itibaren tam dört kez adaya müdahale etmeyi düşünmüş ama yapamamıştı (Şener, 2013).

Nisan ve Mayıs ayları boyunca da Kıbrıs'ta Türklere yönelik şiddet olayları devam etmişti. Türkiye'nin diplomatik girişimleri herhangi bir sonuç vermemişti. Bu gelişmeler üzerine 2 Haziran 1964 tarihinde MGK (Milli Güvenlik Kurulu) toplanmış ve adaya askeri müdahalede bulunma kararı almıştır. Fakat İnönü, MGK'da alınan bu kararı Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in karşı çıkmasına rağmen Amerikan Büyükelçisi Raymond Hare'e bildirmiştir (Şener, 2013). Hare durumu hemen Washington'a iletmiştir. Washington kararın durdurulması için Hare'in çaba göstermesini istemiştir. Hare 4 Haziran günü İnönü'yle bir görüşme daha yapmış ve İnönü müdahalede kararlı olduklarını söyleyince Hare İnönü'den 24 saatlik bir süre istemiştir. Hare yeniden Washington'la temasa geçmiş ve o gün Beyaz Saray'da Türk-Amerikan ilişkilerinde bir dönüm noktası olacak mektup kaleme alınmıştır.

İnönü'nün müdahale kararını Amerikan büyükelçisine bildirmesi çeşitli tartışmalara yol açmıştır. Buna göre gerçekte İnönü askeri bir müdahaleyi düşünmüyor, bu kararın etkisiyle Amerika'nın Kıbrıs ve Yunanistan üzerinde baskı yaparak sorunu çözeceğini ümit ediyordu (Şener, 2013). Ancak Amerika'dan bir çözüm değil, ağır ifadelerin ve tehditlerin yer aldığı bir mektup gelmişti.

Uslu (2016) ise İnönü'nün müdahale kararından Amerika'yı haberdar etmesini "Başbakan İnönü Kıbrıs'a çıkarma yapmanın maddi koşullar açısından mümkün olmadığını anlayınca

Levent Şahverdi Arşivi

prestijini kurtarmanın yolunun, çıkarmayı engelleyenin ABD olduğunu göstermek olduğunu düşünmüş ve Amerika'nın tepkisini çekebilmek için Türk ordusunun yapacağı müdahaleden ABD'yi haberdar etmiştir." şeklinde yorumlamaktadır. *Johnson Mektubu* kitabının yazarı Haluk Şahin (2002) de aynı fikirdedir. 1983 yılında İnönü ailesinin kurmuş olduğu İnönü Vakfı'nın internet sitesinde de benzer bir görüş dile getirilmektedir. Site, "Dışişleri Bakan Yardımcısı George Ball'un önderliğinde birkaç diplomatın kaleme aldığı bu mektup, dünya diplomasi tarihinin en büyük skandallarından biri olarak tarihteki yerini aldı." dedikten sonra Johnson Mektubu'nun yazılmasını İnönü'nün "diplomatik başarısı" olarak sunması dikkat çekicidir:

> Diğer yandan söz konusu mektubun, Türk ordusunu olası bir başarısızlıktan korumak ve ABD'yi Kıbrıs meselesinde sorumlu hale getirmek isteyen İsmet İnönü'nün, ustaca bir manevrasının sonucu olduğu da düşünülür.[302]

İnönü'nün "askeri harekât kararı" blöfüyle Amerika'nın Yunanistan üzerindeki otoritesini kullanarak sorunun çözümüne zorlamayı düşündüğü anlaşılıyor. Fakat tabii ki İnönü bir "çözüm" bekliyordu; tehdit ve azar içeren ifadelerin yer aldığı böyle bir mektup beklemiyordu (Uslu, 2016).

Johnson Mektubunun Muhtevası

Amerika'nın küresel politik müdahaleleri içinde pek bir ehemmiyet arzetmeyen ama Türkiye için "unutulmazlar" arasında yer alan Johson Mektubu'nun muhtevası neydi? Mektupta yer alan önemli noktaları şöyle özetleyebiliriz:

1. Türkiye uluslararası alanda önemli sonuçlar doğuracak politikaları uygulamaya koymadan önce ABD'ye danışmak zorundadır. Johnson şöyle diyordu (Sander, 2016):

> Geniş çapta neticeler tevlit edebilecek böyle bir hareketin Türkiye tarafından takip edilmesini, hükümetinizin bizimle evvelden

302 http://www.ismetinonu.org.tr/index.php/component/content/article/91-ocak/1915-tarihte-bugun-16-ocak

Levent Şahverdi Arşivi

tam bir istişarede bulunmak hususundaki taahhüdü ile kabili telif addetmiyorum... Böyle bir harekete tevessül etmeden önce ABD ile tam istişarede bulunmak mesuliyetinizi kabul etmenizi hassaten rica etmek mecburiyetindeydim.

2. Garantör devlet adı altında Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi ABD tarafından meşru kabul edilmemektedir. Johnson şöyle demişti (Şahin, 2002):

> 1960 tarihli Garanti Antlaşması hükümleri gereğince, böyle bir müdahalenin caiz olduğu kanaatinde bulunduğunuz intibaındayım. Bununla beraber, Türkiye'nin düşündüğü müdahalenin, Garanti Antlaşması tarafından açıkça yasaklanan bir çözüm olan taksimi gerçekleştirme amacına yönelmiş olacağı yolundaki anlayışımıza dikkatinizi çekmek zorundayım.

3. Mektubun en kritik ifadelerinden biri olarak; Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesinin bir sonucu olarak Sovyetlerin Türkiye'ye saldırması durumunda NATO Türkiye'nin yardımına gelmeyecektir (Sander, 2016):

> Türkiye tarafından Kıbrıs'a yapılacak askeri bir müdahale Sovyetler Birliği'nin meseleye doğrudan doğruya karışmasına yol açabilir. NATO müttefiklerinizin tam rıza ve muvafakatleri olmadan Türkiye'nin girişeceği bu hareket neticesinde ortaya çıkacak bir Sovyet müdahalesine karşı Türkiye'yi müdafaa etmek mükellefiyetleri olup olmadığını müzakere etmek fırsatı bulmamış olduklarını takdir buyuracağınız kanaatindeyim.

4. Johnson, mektupta 1947 yılında imzalanan Askeri Yardım Antlaşması'na da göndermede bulunuyor ve ABD'nin vermiş olduğu silahları ABD'nin onayı olmadan kullanamayacağını hatırlatıyordu (Sander, 2016; Şahin 2002):

> Türkiye ile aramızda mevcut Temmuz 1947 tarihli antlaşmanın IV. maddesi mucibince, askeri yardımın veriliş maksatlarından gayri gayelerle kullanılması için hükümetinizin ABD'nin muvafakatini alması icap etmektedir. Hükümetiniz bu şartı tamamen anlamış bulunduğunu muhtelif vesilelerle Birleşik Devletler'e

Levent Şahverdi Arşivi

bildirmiştir. Mevcut şartlar altında Türkiye'nin Kıbrıs'a yapacağı müdahalede Amerika tarafından temin edilmiş olan askeri malzemenin kullanılmasına ABD'nin muvafakat edemeyeceğini size bütün samimiyetimle ifade etmek isterim.

5. ABD böyle bir müdahale durumunda Türkiye'nin BM'den de en sert bir şekilde tepki göreceğini belirtiyordu:

> Hiç şüphem yok ki, Birleşmiş Milletler üyelerinin çoğunluğu, birleşmiş Milletler gayelerini baltalayacak olan ve bu zor meseleye Birleşmiş Milletler tarafından makul ve barışçı bir çözüm bulunmasına yardım edebilecek herhangi bir ümidi yıkacak olan, Türkiye'nin tek taraflı hareketine en sert bir şekilde tepki gösterecektir.

1964 yılının 5 Haziran'ında İsmet İnönü'ye ulaştırılan mektup o dönem koşullarında en önemli ulusal davasında Türkiye'yi yalnız bırakıyor ve bütün iç ve dış politikasını kendisine göre ayarladığı NATO'nun Sovyet saldırısı karşısında Türkiye'ye yardım etmeyeceğini vurguluyordu. Uslu (2016) bu durumu şu sözleriyle açıklamaktadır:

> Johnson Mektubu'yla anlaşıldı ki, Türkiye'nin düşmanının kim olacağına Amerikalı liderler karar verecekti. Amerikalılara göre ise Türkiye'nin Sovyetlerden başka düşmanı olamazdı. Örneğin Yunanistan gibi bir NATO ülkesi Türkiye'nin hayati öneme sahip ulusal çıkarlarına zarar verirse Türkiye hiç ses çıkaramayacaktı. NATO'ya zarar gelmesin diye böyle bir durumu kabullenmek durumunda kalacaktı. İkinci önemli husus, Türkiye'nin Amerika'dan aldığı silahları kendi güvenliği için kullanamamasıydı. Bu silahların nerelerde kullanılacağına Amerikan liderleri karar vermekteydi ve onlar belli bir yerde kullanmanın Amerika'nın çıkarlarına aykırı olduğunu söylediklerinde Türk yöneticilerin elleri kolları bağlanacaktı. Bu durum ise Türkiye'nin hareket serbestisini ve en önemlisi de egemenliğini sınırlamaktan başka bir anlama gelmiyordu. Türk ordusunun hemen hemen yalnızca Amerikan silahlarıyla techiz edildiği düşünülürse durumun vehameti daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.[303]

303 Aslında ABD'nin Türkiye'yi bölgesel bir sorunda yalnız bırakacağına ilişkin

Levent Şahverdi Arşivi

Gazeteci Metin Toker de (1992) *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları* kitabında mektup sonrası İsmet İnönü'nün yaşadıklarını şöyle açıklıyor:

> ...şanlı müttefikimizin yeni lideri bizi 6.Filosuyla ve Sovyetler Birliği'ne karşı yalnız bırakmakla tehdit ediyordu. İsmet Paşa'nın başından aşağı sanki bir kazan kaynar su döküldü.

Mektupta yer alan ilginç bir nokta da Johnson'un Türkiye'ye "Almanya-Fransa" örneğini vermesidir. Johnson, birbirlerine 100 yıldan beri düşman olan bu iki ülkenin NATO ittifakı yoluyla bu düşmanlıklarını tarihe gömdüklerini vurguluyor. Dolayısıyla Türkiye-Yunanistan arasındaki husumetin de bitmesi gerektiğine işaret ediyor. Amerika "içeride" kavga gürültü istememektedir. NATO üyeleri, kendi aralarındaki sürtüşmeleri bir kenara bırakıp, asıl düşmanları olan "komünizme" odaklanmalıdır.

İnönü'nün Cevabi Mektubunun Analizi

Başbakan İnönü 13 Haziran 1964 tarihinde Başkan Johnson'a bir mektup göndererek cevap vermiştir. Başbakan'ın yazdığı mektup ve hemen sonrasında yaptığı Amerika ziyareti Türk-Amerikan ilişkilerinde, Türk tarafının psiko-politik tutumunu yansıtması açısından oldukça önemlidir. Zira Türkiye kendisini sonuna kadar haklı gördüğü bir davada "dostu ve müttefiki" Amerika tarafından sadece yalnız bırakılmakla

---

bir tutumu potansiyel olarak taşıdığı Türkiye'nin 1950'de Kore'ye asker göndermesinden sadece bir kaç ay sonra *Combat Forces Journal* ve *Reader Digest* dergilerinde yayınlanan bir makalede anlaşılıyordu. General Omar Bradley'e ait olan bu makalede Türkiye'nin NATO başvurusunun reddi, Sovyetlerin Türkiye'ye yapacağı bir saldırıya yeşil ışık yakmak olarak yorumlanmıştı. Makalede Türkiye İran, Irak, Afganistan gibi ülkelerle aynı kategoride gösterilerek bu ülkelerde bölgesel savaşların çıkma olasılığından bahsediliyor ve ABD'nin bu tehlikeli bölgenin dışında kaldığı vurgulanıyordu. Türk yetkililer ve Türk basını bu makaleye tepki göstermiş ve ABD'nin resmi görüşü sorulmuştu. ABD'li yetkililer Müsteşar Melih Esenbel ve General Egeli'ye Türkiye'yi teskin edecek açıklamalar yapmış ve makalede Sovyetlerin değil, Bulgaristan gibi ülkelerin saldırısının kastedildiği söylenmişti (Bağcı, 2011).

Levent Şahverdi Arşivi

kalmamış üstelik bir de tehdide maruz kalmıştı. Amerika'nın tavrı, Türkiye'yi tarihinde ilk defa ABD'ye karşı "negatif bir dil" kullanmak zorunda bırakıyordu. İnönü Amerika'nın tavrına mukabil ya da muadil bir cevap verebilecek miydi?

İnönü'nü, beklenebileceği gibi, mektubunda aynı sertlikte bir dil kullanmadı; yumuşak ve dikkatli bir üslubu tercih etti. İnönü'nün mektubun daha ilk satırlarında Johnson'un yazdıklarının kendi üzerindeki duygusal tesirinden söz etti ve "hayal kırıklığı" yaşadığını yazdı. İnönü ilk olarak Amerikan Başkanı'ın arzusuna uymaya karar verdiklerini belirtti:

> Kıbrıs'ta Garanti Antlaşması gereğince ferdi hareket hakkını kullanma kararını, arzunuz vechile, geri bıraktık.

Bu cümleden sonra İnönü yaşadığı hayal kırıklığını şöyle ifade etmiştir:

> Mesajınız gerek yazılış tarzı, gerek muhtevası bakımından, Amerika'yla ittifak ilişkilerinde daima ciddi bir dikkat göstermiş olan Türkiye gibi bir müttefikinize karşı hayal kırıcı olmuş, ittifak münasebetlerine değinen muhtelif konularda önemli görüş ayrılıkları belirmiştir. Gerek bu ayrılıkların, gerek mesajın genel havasının, sadece çok sıkışık bir zamanda acele toplanmış verilere dayanarak yapılmış, iyi niyetli bir girişim telaşından doğmuş hususlardan ibaret olmasını yürekten dilerim.

İnönü duyduğu rahatsızlığı belirtmekle birliktee mektupta yazılanları "iyi niyetli bir girişim" olmasına ve "sıkışık bir zamanın telaşına" veriyordu. Derman ve Kurban (2016) bu hayal kırıklığının kaynağını isabetle tespit etmektedir:

> Johnson mektubunun, Türkiye'de bu denli hayal kırıklığı yaratmasının sebebi ise, Türkiye'nin ABD ile olan ortaklığına yüklemiş olduğu anlamda saklıdır. ABD'ye göre, bu ortaklık bir çıkar ilişkisidir, Türkiye için ise bu ortaklık "ortak değerlere bağlılık", "kader birliği" şeklinde ideolojik özellikler taşımaktadır.

Mektubun sonraki bölümünde İnönü, Amerika'nın harekât kararını kendileriyle istişare etmedikleri eleştirisine cevap ve-

Levent Şahverdi Arşivi

riyor ve 1963 Aralık'ından itibaren ABD'yi konudan haberdar ettiklerine dair çeşitli örnekler vererek bu eleştirinin haklı olmadığını anlatmaya çalışıyor. İnönü bu örnekleri aktardıktan sonra sözlerini şöyle sürdürüyor:

> Görüyorsunuz ki, sizi tek taraflı bir kararla karşı karşıya bırakmak eğilimi bizde yoktur. Bizim şikâyetimiz aylardan beri had bir surette ıstırabı içinde yaşadığımız bir meseleyi size anlatamamış olmamız ve Yunanistan'la iki müttefik arasında doğan haklı ve haksız durumda, içten ve ciddi bir vaziyet almamış olmanızdandır.

İnönü, sizden habersiz yapmayacağımız gibi böyle bir "eğilim" de taşımıyoruz demektedir. Türk siyasi ve kültürel elitinin günümüze kadar uzanan, kendini suçlamaya dönük "kendimizi anlatamama" argümanı bu mektupta da görülmektedir.

İnönü mektubun sonlarına doğru, "kendini anlatamama" argümanına yeniden dönmekte, bir kaç kez bunu tekrar etmektedir:

> Biz müttefiklerimize haklı davalarımız için acılarımızı ve soydaşlarımızın içinde yaşadığı trajedinin onarılması pek güç olan acılarını anlatamıyoruz. Kızgınlık gösterilerinden istifade aramamıza da mizacımız elverişli olmuyor. Sizi temin ederim acımız derindir. Haklı durumumuzu anlatamıyoruz ve size meseleye layık olduğu önemi verip, bu meselenin bünyesinde sakladığı tehlikeleri önlemek için, bütün gayretinizi ve otoritenizi kullanmanız lazım geldiğini kabul ettiremiyoruz.

Uğranılan haksızlığın faturasını kendine kesen bu kompleks Batıcı elitlerin ayırıcı özelliklerinden biri olagelmiştir. Truman Doktrini ve Marshall Yardımı bölümünde aktardığımız Gökhan Evliyaoğlu'nun Meclis'te yaptığı konuşmayı hatırlayalım:

> ...Batı dünyasının bu hareketlerini hatta kendisini iyice tanıtmamış olan bir ülkeye tevcih edildiği zaman itham etmeye hakkımız yoktur.

Levent Şahverdi Arşivi

Evliyaoğlu'nun sözlerinde somutlaşan bu "kendini anlatamama", uğranılan haksızlığın faturasını kendine keserek Batı'yı temize çıkarma amacına hizmet ederek, Batıcı yönelimi koruma altına almaktadır. Bu kompleksin bugün bile hala güçlü bir şekilde devam ettiğini görmek şaşırtıcı gelebilir. Örneğin FETÖ darbe girişiminde Türkiye'nin Batı kamuoyunda "dikta" rejimi olarak algılanmasından, Batı'nın darbeyle değil de, darbe girişiminde bulunanlarla "insan hakları" bağlamında ilgilenmesinden yine Türkiye'nin kendisini tanıtamamasını, anlatamamasını sorumlu tutan yazı ve görüşler yer almıştı.[304]

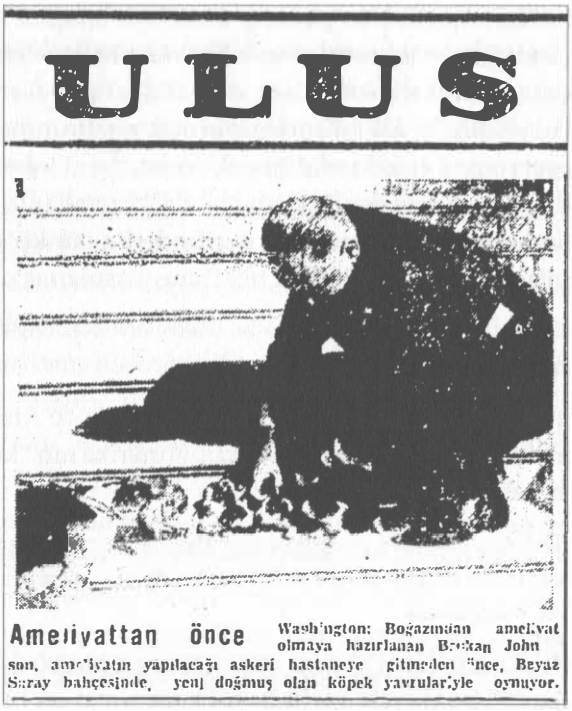
İnönü mektubunda Sovyet saldırısı karşısında NATO'nun yardıma gelemeyebileceği tehdidine de cevap vermektedir. İnönü NATO'nun niteliği ve dayandığı temel ilkeler bakımından Johnson'un yazdıklarını aramızda büyük görüş farkı olduğu "intibaını" vermekte diyerek eleştirmekte, devamında şunları söylemektedir:

> İtiraf edeyim ki, bu bizim için büyük bir üzüntü ve ciddi bir endişe kaynağı olmuştur. NATO müttefiklerinden herhangi birine yapılacak saldırı, saldıran tarafından tabiatıyla daima haklı gösterilmeye çalışılacaktır. NATO'nun bünyesi saldırganın iddialarına kapılacak kadar zayıfsa hakikaten tedaviye muhtaç demektir... Şayet diğer ülkeler, Sovyet müdahalesine uğrayan NATO üyesinin haklı olup olmadığı, müdahaleyi kendi hareketiyle tahrik edip etmediği gibi hususları tartışmaya kalkışırlar ve tartışma neticesine göre yardım mükellefiyetleri olup olmadığının tespitine giderlerse, NATO ittifakının temel direkleri sarsılmış ve anlamı kalmamış olur.

304 Haşmet Babaoğlu o süreçte *Sabah* gazetesinde yayınlanan "Ne Yapmalı?" başlıklı yazısında "kendimizi anlatamıyoruz" sızlanmasını eleştiren bir yazı kaleme kalmıştı. Babaoğlu yazısını şöyle bitirmektedir: "Peki ne yapmalı? Belki burun kıvıracaksınız ama cevabım şu: Beklenenin tam tersini yapmalı! Sizinle konuşmayıp yoluna gideni tutup yakalar ve "ne oldu anlatsana!" diye zorlarsınız ya, o durumda hiç kuşkunuz olmasın, Batı da böyle yapacaktır. (Rusya ile tekrar anlaşınca Batı'nın dikkati neden üzerimizde toplandı, dili neden değişiverdi sanıyorsunuz?) Yani onlarınkini değil, bildiğimizi okuyalım. O zaman bizim ne "okuduğumuzu" merak edeceklerdir."
Yazının tamamı için bkz. http://www.sabah.com.tr/yazarlar/babaoglu/2016/09/15/ne-yapmali

Levent Şahverdi Arşivi

İnönü daha sonra NATO'nun 5. maddesini Johnson'a hatırlatmaktadır. Mektupta da ifade edildiği gibi, bütün dış politikasını NATO konseptine göre şekillendirmiş Türkiye'nin ilk ulusal menfaatini ilgilendiren olayda NATO desteğinden mahrum bırakılmakla tehdit edilmiş olması Türkiye için "ciddi bir endişe kaynağı" olmuştur. Bu kaygı daha sonra da aktarılacağı gibi, Türkiye'nin Amerika ve NATO ile ilişkilerinde temelde bir değişikliğe yol açmasa da, Türkiye'nin güvenlik politikalarına ilişkin bir özeleştiriyi ve Batı dışı ülkelerle ilişkiyi de kollayan bir dış politika arayışını da beraberinde getirmiştir.

ULUS

Ameliyattan önce Washington: Boğazından ameliyat olmaya hazırlanan Başkan Johnson, ameliyatın yapılacağı askeri hastaneye gitmeden önce, Beyaz Saray bahçesinde, yeni doğmuş olan köpek yavrularıyle oynuyor.

Mektuptan sonra da Johnson hakkında sevimli haberler çıkmaya devam etti.Haber Johnson'ın ameliyat öncesi yeni doğmuş köpek yarularıyla oynadığını yazıyor. Ulus gazetesi, 16 Kasım 1966

Johnson'un Türkiye'nin BM çerçevesindeki mükellefiyetlerini hatırlatan ve buna uymaması durumunda BM tarafından

Levent Şahverdi Arşivi

en sert şekilde tepki göreceğini ifade eden tehdidine İnönü'nün verdiği cevap "Kore'de dökülen kanları" hatırlaması/hatırlatması bakımından önemlidir:

> Mesajınızda Türkiye'nin Birleşmiş Milletler üyesi sıfatıyla mükellefiyetleri bakımından endişe izhar ediliyor. Paylaşamadığım bu endişenin esassız olduğunu söylersem, bilhassa şu sebeplerle eminim ki bana hak vereceksiniz. Türkiye kuruluşundan beri Birleşmiş Milletler'in en sadık bir kaç üyesinden biri olmakla temayüz etmiştir. Türk Milleti Birleşmiş Milletler Yasası prensiplerinin korunmasını, kanını da dökerek, yerine getirmiş bir millettir.

İnönü'nün Kore'yi hangi duygularla hatırladığını bilemiyoruz. İnönü sonraki satırlarında BM'nin aksamadan çalışması için ne denli fedakârlıklara katlandıklarını belirtmekte ve BM'nin Kıbrıs'ta akan kanı durdurmak noktasında yeterli olmadığına işaret etmektedir. Ancak bu satırların Johnson'un tehdidine karşılık ne denli cevap olabildiği ortadadır. İnönü bu konuda da kendini anlatma derdindedir, çünkü Ada'da yaşananlar Johnson'un "yüksek bilgi"sine ulaşmamış olabilir:

> ...Hayati ehemmiyeti haiz olan bu teferruat yüksek bilginize gelmeyebilir, ama biz her gün bu facialarn hikâyesi içinde yaşıyoruz.

İnönü mektubun sonunda sorunun çözümünde Amerikan yardımı beklediklerini vurgulamakta, Amerika'nın "kudretli otoritesine" başvurmaktadır:

> Yardımcı olursanız, Amerikan milletinin tabiatında bulunan adalet hissini kudretli otoritenizle uygulattırırsanız meselenin çözümü mümkündür.

Türk yöneticilerin ekseriyetinin hemen hiç bir koşulda Amerika hakkında iyimserliklerini kaybetmemiş olmaları Türk siyasetinin tanımlayıcı özelliklerinden birisi olarak düşünülebilir.

Dönemin Amerikan Dışişleri Bakan Yardımcısı George Ball'ın anılarını derlediği kitapta (Akt. Şahin, 2002) Johnson Mektubunu "diplomatik atom bombası" olarak tanımlaması

Levent Şahverdi Arşivi

ilginçtir. Ne var ki, İnönü'nün, Amerika'nın adalet hislerine, kudretli otoritesine gönderme yapmasına bakılırsa, bu bombanın Türk tarafında bir yıkıma yol açmadığı en fazla "hayal kırıklığı" yarattığı anlaşılıyor.

İnönü'nün mektubu yazdıkları kadar, yazmadıkları açısından da önemlidir. Johnson Mektubu'nun ana teması, Türk tarafının Kıbrıs'a yapacağı askeri müdahaleyi engellemekti ve mektup bunu yaparken iki ülke arasında imzalanan yasal bir belgeye dayanmaktaydı: 12 Temmuz tarihli Türkiye'ye Yardım Hakkında Antlaşma.

Johnson, "Türkiye ile aramızda mevcut Temmuz 1947 tarihli antlaşmanın IV. maddesi mucibince, askeri yardımın veriliş maksatlarından gayri gayelerle kullanılması için hükümetinizin ABD'nin muvafakatini alması icap etmektedir. Hükümetiniz bu şartı tamamen anlamış bulunduğunu muhtelif vesilelerle Birleşik Devletler'e bildirmiştir." diye yazmış ve " Türkiye'nin Kıbrıs'a yapacağı müdahalede Amerika tarafından temin edilmiş olan askeri malzemenin kullanılmasına ABD'nin muvafakat edemeyeceğini" bütün "samimiyetiyle" bildirmişti.

İnönü'nün ifadesiyle "her Türk'ün candan alkışladığı bu yardım" bugün Türkiye'nin elini kolunu bağlıyor, Garanti Antlaşması'na dayanan egemenlik haklarını kullanmasını Amerika'nın onayına bağlıyordu. İnönü'nün uzun ve kapsamlı mektubunda Johnson'un bu hatırlatmasına ilişkin tek bir kelime yazmamış olması, söylenebilecek tek şey olmamasındandır. Nitekim Saray da (2000) Türkiye'nin NATO'ya giriş sürecini anlattığı kitabında 12 Temmuz 1947 tarihli antlaşmanın maddelerini aktardıktan sonra, şunu demektedir:

> Bu antlaşmada görüldüğü gibi, ABD Başkanı Johnson'un mektubunda şaşılacak bir şey olmadığı görülür. Amerikan Başkanı yardım antlaşmasında açıkça yazılmış olan bir şartı, yani Amerikan askeri yardım malzemesinin Amerika'nın izni olmadan kullanılmasının mümkün olamadığını vurgulamaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Mektubun, yumuşak ve özenle seçilmiş ifadelerle örülmüş üslubu dikkat çekicidir. İnönü cevabi mektubunda, yukarıda da aktardığımız gibi, Amerika'ya kibarca eleştirilerde de bulunmuştur. Fakat Şahin'in (2002) yazdığı kitapta verilen bir ayrıntıdan, İnönü'nün eleştirel içerikli bir mektup yazacağından da Amerikan Dışişleri Bakan Yardımcısı George Ball'ı önceden bilgilendirdiğini öğreniyoruz.

Şahin'in (2002) deyimiyle Johnson Mektubu'nun açtığı taze yaranın iltihaplanmadan merhem sürülmesi için George Ball'ın Ankara'ya gönderilmesine karar verilmişti. Ball anılarını yazdığı kitapta bu ziyareti anlatmaktadır. 11 Haziran sabahı Ankara'ya gelen Ball, İnönü'yle görüşmüş; Amerika'nın Türkiye'ye karşı duyduğu sıcak dostluğu yeniden vurgulamış ve Türklerle işbirliği yapmaya kararlı olduklarını bildirmiştir. Ball, görüşme bittikten sonra, İnönü'nün kendisini bir kenara çekip şunları söylediğini aktarıyor:

> Başkan Johnson toplayabildiği bütün yıldırımları başımıza yağdırmış. Bu yüzden bazı hatalar yapmış ve haklı olmayan şeyler söylemiş. Dışişleri Bakanlığımız bu yıldırımlara cevap verecektir.

Ball, "Ben bunu şöyle yorumladım." diyor ve devam ediyor:

> İnönü Johnson'un mektubuna gösterecekleri tepkiyi uzun dönemdeki ilişkilerimizi sarsacak kadar ciddiye almamızı istemiyordu. Hiç şüphesiz, Türk hükümetine ağır şeyler söylemiştik; kendilerine olan saygılarının gereği olarak, onların da bize ağır bazı şeyler söylemeleri gerekiyordu. Ama bunların, her ikimiz için de zorunlu olan dostluğa sekte vurmasına izin vermemeliydik.

İnönü, anladığımız kadarıyla, eleştiri yapacağını da önceden ABD'li yetkiliye bildiriyor ve "eleştirisinin ciddiye alınmasından" da kaygı duyuyordu. George Ball anılarında Johnson Mektubu'nu "diplomatik bir atom bombası" olarak tarif etmişti. İnönü ise yapacağı eleştirinin gerçekçi zararlar verme ihtimalini hesaplıyordu. İnönü Johnson'a verdiği cevapta bu görüşmeye de atıfta bulunmuş, bu "faydalı ve ümit verici" görüşmeden duyduğu memnuniyeti belirterek sözlerini bağlamıştı.

Levent Şahverdi Arşivi

İnönü'nün "onaylanmış eleştiri"si, Ball'ın da ifade ettiği gibi Amerika'yla ilgili değildi. Türklerin kendilerine olan saygılarını koruması için bir gereklilikti.

İnönü'nün Amerika Ziyareti

Johnson, mektupta ağzına geleni söyledikten sonra İnönü'yü Beyaz Saray'a çağırmayı da ihmal etmemişti. İnönü cevabının sonunda Johnson'a Türk milleti hakkında söylediği "güzel sözler" için teşekkür etmiş ve "Amerika'ya gitmekten mutlu olacağım." demişti.

Johnson, İnönü'nün gönlünü almak için olsa gerek, seyahat için kendi özel uçağını göndermişti. İnönü 21 Haziran 1964 tarihinde Washington'a gitti. Johnson İnönü'yle baş başa görüştü. Görüşmenin tanıklarından Haluk Bayülken Johson'un tatlı dille, "gönül alıcı bir üslup" içinde görüştüğünü belirtmektedir (Şahin, 2002). Öğle yemeğinde de bir araya gelen iki lider, burada da birer konuşma yapmıştır. Johnson İnönü'yü 20. asrın "mümtaz liderlerinden biri" olarak tanımlarken, İnönü de: "Amerika'ya her zaman için büyük ortağımız, en içten dostumuz olarak baktık ve öyle yapmakta devam edeceğiz." demişti. Fakat İnönü Washington'da Kıbrıs sorunundaki adaletsiz duruma da işaret etmeyi ihmal etmemiş: "Türkiye, barışçıdır. Fakat adalete dayanmayan barış uzun ömürlü olamaz." demişti. [305]

ÇIKARTMA GERİ KALDI

(Johnson, dün İnönü'ye özel bir mesaj göndererek istişare ricasında bulundu)

İNÖNÜ, AMERİKA'YA DAVET OLUNDU

NATO Başkomutanı âni olarak Ankara'ya geldi

BAKANLAR KURULU GECE UZUN BİR TOPLANTI YAPTI..

Milliyet, 6 Haziran 1964

305 *Cumhuriyet,* 23 Haziran 1964.

Levent Şahverdi Arşivi

Görüşmelerden sonra İnönü 25 Haziran 1964 tarihinde bir basın açıklaması yapmıştır. Görüşmelerden memnun kaldığını belirten İnönü, Kıbrıs sorununa ise bir çözüm bulunamadığını söylemiştir.

Mektubun Kamuoyundaki Etkileri

Johnson Mektubu'nun içeriğinden Türkiye halkı 1, 5 yıl sonra haberdar oldu. 13 Ocak 1966 tarihinde Cüneyt Arcayürek'in imzasıyla mektubun tam metni *Hürriyet* gazetesinde yayınlandı. Mektubun halktan gizlenmesi, Türkiye'nin mektup karşısındaki pasif tutumundan ziyade, halkta yaratacağı Amerikan karşıtlığı endişesine dayanıyordu.

Hürriyet

İŞTE

JOHNSON'UN MEKTUBU

Herkesin merak ettiği mektubu elde edip açıklamak bir gazetecilik görevidir

Cüneyt ARCAYÜREK bildiriyor:

SAYIN BAY BAŞBAKAN,

Hürriyet 13 Ocak 1966'da mektubu kamuoyuna açıkladı.

Mektup halktan gizlenmiş olsa da, kamuoyu Amerika'nın İnönü'ye bir mektup gönderdiğinden haberdardı ve Kıbrıs harekâtının Amerika tarafından engellendiğinin farkındaydı. Hatta İsmet İnönü, Türk siyasi tarihine geçen "Yeni şartlarla yeni bir dünya kurulur, Türkiye de bu yeni dünya içinde yerini bulur." sözünü, Kıbrıs bunalımı devam ederken, 16 Nisan 1964 tarihinde İngiliz *Time* dergisine verdiği bir mülakatta söylemişti. İnönü tam olarak şöyle demişti:

> Kıbrıs'taki bu haksız durum devam eder, müttefikler bizi yalnız bırakır, NATO yanımızda olmaz, anlayışsızlık hüküm sürer, Türk

Levent Şahverdi Arşivi

> azınlık ezilir, bu böyle devam ederse; günün birinde Batı'nın bu savunma sistemi yıkılır, yeni şartlarla yeni bir sistem ve dünya kurulur, Türkiye de bu yeni dünya içinde yerini bulur.[306]

İnönü'nün bu sözleri, Türkiye'nin Batı Bloku'nun dışında bir politika arayışı içinde olabileceği şeklinde yorumlanmıştı. Tabii ki böyle bir şey olmadı. Şahin de (2000) İnönü'nün bu sözlerinin gereğinden fazla abartıldığını/büyütüldüğünü aktarmaktadır. Eski dışişleri Bakanlarından Melih Esenbel şöyle diyor:

> İnönü'nün 'yeni dünya kurulur' sözlerini 'Türkiye NATO'yu terkeder' şeklinde anlamak yanlış olur. O sırada basınımızda öyle yorumlandı. Bu yorumun ABD üzerinde uyarıcı etkisi olduğu da düşünülebilir. Ama 1945 ile 1964 arasındaki Türk dış politikası hatırlanırsa, Türkiye'nin NATO'yu terkedeceği gibi bir sonuca varılamaz... Bu sözleri 'ittifak değiştiririz, sağdan kalkıp sola geçeriz' şeklinde değil de 'Eskiye kıyasla daha dikkatli oluruz. İmkânlarımızı başka sahalara da çevirir iz. Türkiye düğmeye basınca harekete geçecek bir müttefik olamaz. Daha esnek bir politika izleriz.' biçiminde anlamak daha doğru olur.

Her şeye rağmen, bu mektuptan sonra Türk Dış Politikası'nda Amerika'ya bağlı tek yönlü dış politika anlayışı sorgulanmaya başladı. Johnson Mektubu'nun Türk dış politikasına yaptığı önemli değişiklikleri dört noktada toplamak mümkündür (Ergüç, 2017): Birincisi dış politikada çok yönlülüğe geçiş başladı. Yumuşama döneminin (detant) de etkisiyle SSCB ile ilişkiler geliştirildi. ABD'nin sorgusuz sualsiz desteklenmesinden vazgeçildi. Örneğin Türkiye BM'de ABD'nin Vietnam'da kuvvet kullanmasına karşı çıktı. Üçüncüsü, Türkiye-ABD ile yaptığı ikili antlaşmaları gözden geçirmeye başladı. 1969'da OSİA imzalandı. Dördüncü olarak da Türkiye NATO'ya daha ihtiyatlı yaklaşmaya başladı. Örneğin, Türkiye Çok Taraflı Kuvvet (MLF) Antlaşmasına katılmaktan vazgeçti.[307]

306 http://haber.sol.org.tr/yazarlar/alper-birdal/yeni-bir-dunya-kurulur-113812

307 Prof. Dr. Mehmet Saray'ın (2000) Atatürk Araştırma Merkezi tarafından yayınlanan *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi III. Cumhur-*

Levent Şahverdi Arşivi

ABD karşıtlığı artık meydanlarda açıktan dillendiriliyordu. "Buna karşılık, 1964 yazında Ankara caddelerindeki gösterilerde halk ve gençlik, ilk defa olarak "Yankee, Go Home" sloganını bağırmıştır." diyen Armaoğlu'nun (1995) Nihat Erim'den aktardığı sözleri yeniden hatırlayalım:

> Denebilir ki, o zamana kadar dünyanın tek memleketi Türkiye idi ki, orada Amerikalılara "Go Home" denmiyordu.

Mektup Türk siyasetinin o güne kadar pek alışık olmadığı biçimde Meclis'te Amerikan eleştirilerinin duyulmasına sebep oldu. 17 Haziran 1964 tarihinde Meclis'te konuşan MP Milletvekili İsmail Hakkı Akdoğan mektup sebebiyle harekâttan vazgeçilmesini şöyle eleştiriyordu (Ergüç, 2017):

> Başkan Johnson'un mesajında ifadesini bulan Amerika'nın haksız ve hayal kırıcı ithamları karşısında gösterilen rücu ve zaaf Türkiye'nin, haklarını korumak için Kıbrıs'a bir müdahalede bulunamayacağı yolunda öteden beri ileri sürülen zararlı, tehlikeli ve sakat bir kanaati adeta tescil etmiştir. Bunda yalnız haklarımız değil, milli haysiyetimiz de derin bir şekilde rahnedar olmuştur. Mütecavizlerin cüreti de aynı ölçüde, artmıştır.

Türkiye bütün yumurtlarını tek sepete koyduğunu, bu se-

---

başkanı Celal Bayar'ın Hatırat ve Belgeleri başlıklı kitabında Johnson Mektubu sonrası NATO ve ABD ile gerilen ilişkilere getirdiği yaklaşım oldukça ilginçtir. Johnson Mektubu'ndaki ifadeleri "...Fakat burada hoş olmayan husus ABD Başkanı'nın konuyu dile getiriş tarzıdır ki, bu da müttefik bir ülkenin liderine yakışmamaktadır. Hele bunu bahane ederek Sovyet tehlikesinden bahsetmesi hiç de hoş olmamıştır." diyerek olabildiğince nazik bir şekilde eleştiren Saray, Türkiye'nin ABD/NATO'yla yaşadığı sorunları "pürüz" olarak tanımladıktan sonra şöyle devam etmektedir: "Sovyet rejiminin saldırganlığından korunmak ve kendisini emniyete almak için Türkiye, girdiği NATO ittifakından dolayı elbette bazı sıkıntılara katlanacak ve risklere girecekti. Nitekim, böyle de oldu. Türkiye'nin NATO'ya girmesinden dolayı karşılaştığı bu sıkıntıları dile getirenler, hiç bir zaman Türkiye'nin emniyeti ile ilgili sağlıklı bir alternatifi ortaya koyamamışlardır." Saray bu cümlelerin hemen ardından "Bütün bu sıkıntılara rağmen Türkiye, NATO'nun yükünü büyük ölçüde çeken ABD'den 1948-1971 yılları arasında 3 milyar 232 milyon dolar askeri yardım almıştır." demektedir. Saray'ın sözleri, kitabın yayınlanma tarihinin 2000 yılı olduğu ve bu yıla kadar yaşananlar dikkate alındığında ülkemizdeki Amerika'ya ilişkin hoşgörünün sınırları hakkında bir fikir vermektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

petin de çürük olduğunu anlamıştı. Türkiye dış politikasında çeşitlilik arayışlarına girişecekti. Ne var ki, bu bir *eksen kayması* anlamına gelmiyordu. Gönüllülük ilişkisi bundan böyle bağımlılık ilişkisine[308] dönüşecekti.

Amerika aleyhine bir gösteri yapıldı

Ankara'da Kızılay Meydanında toplanan, ellerinde "Yankee Go Home,, yazılı dövizler taşıyan gençler, yürüyüşte "Ordu Kıbrıs'a,, diye bağırdı

Johnson Mektubu'ndan sonra Türkiye'de Amerikan aleyhtarı gösteriler başladı. Milliyet, 28 Ağustos 1964.

308 Türk-Amerikan İlişkilerinin İki Dönemi: Gönüllülük ve Bağımlılık başlıklı bölüme bakınız.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ON İKİNCİ BÖLÜM

HAŞHAŞ KRİZİ VE 12 MART MUHTIRASI

Türk-Amerikan ilişkilerinin psikolojik dünyasını yansıtan en ilginç olaylardan birisi, 1960'lı yılların sonlarında somutlaşan Haşhaş Krizi'dir. Anadolu köylüsünün yüzyıllardır ekimini yaptığı bir bitkinin Türk-Amerikan ilişkilerinde ciddi bir gerilime neden olması başlı başına ilgi çekicidir.

Haşhaş Sorunu Türk tarafının Amerika'ya karşı görece direnç gösterdiği bir olay olması sebebiyle de, Türk-Amerikan ilişkilerinde buraya kadar ele aldığımız diğer olaylardan ayrılmaktadır. Öyle ki, bu direnç, dönemin Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'e göre sonunda 12 Mart Muhtırası'nın temel nedenlerinden biri olmuştur. Bu yönüyle Haşhaş sorunuyla sembolleşen dönemin Türk-Amerikan ilişkileri, Amerikalı yöneticilerin Türkiye'yi nasıl algıladıklarına ilişkin de zengin veriler sunmaktadır. Türk yöneticiler Amerika'nın görece bir bağımsız dış politikaya bile tahammülünün olmadığını, "Amerikan yardımının" bir sopa olarak kullanıldığını, CIA'nın 12 Mart'taki rolünü ve sonrasında NATO'nun gizli yapılanmaları eliyle Türkiye'yi nasıl karanlık bir 10 yıla ittiğini görmüşlerdir. Türkiye aynı zamanda, kendi çıkarları ile Amerika'nın çıkarları çatıştığında kendi çıkarlarından vazgeçebilen siyasetçiler yetiştirmiş olduğunu da, daha açık bir şekilde müşahade etmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Demirel Hükümeti'nin nispeten inisiyatif gösteren tutumu, Amerika'nın Türkiye'de 20 yılı aşkın bir sürede kurduğu düzenin değişmesine yol açmamışsa da, Amerika'nın Türkiye'yi nasıl gördüğünün, nasıl algıladığının ve daha da önemlisi nasıl kendisine bağımlı hale getirdiğinin gün yüzüne çıkmasına yardımcı olmuştur.

Bu bölümde, Demirel Hükümeti'nin ABD'ye karşı gösterdiği direnç üzerinde ayrıca durulacaktır. Türk dış politikasında önemli bir farklılaşmayı ifade eden 1965-1971 yılları arasındaki dış politika, sadece Haşhaş Krizi'nde değil, üslerin kullanımı, Ortadoğu ve Araplara karşı gösterilen tutum, İsrail'e karşı alınan tavırda da kendini göstermektedir. Dolayısıyla, bu dönem, çalışmamızın ana teması olan Türk-Amerikan ilişkilerinin psikolojik doğasının anlaşılması için de önemli işaretler taşımaktadır.

Türkiye, Amerika'dan izinsiz Kıbrıs'a harekât düzenleyemeyeceğinin farkına vardıktan kısa bir süre sonra, tarlasına ekeceği bir ürünün bile Amerika'nın rızasına bağlı olduğu gerçeğiyle karşılaştı.

Türkiye bu duruma nasıl düşmüştü? 1947-1964 yılları arasında Amerika'yla geliştirilen ilişkilerin psikolojik doğasını anlamadan bu bağımlılığın dinamiklerini anlamamız çok mümkün değildir. Bu bağımlılık, sözünü ettiğimiz dönemdeki "gönüllülük" ilişkisinin bir sonucu olarak gelişmiştir. Buraya kadar anlattığımız olaylarda Türk siyasi ve kültürel elitinin göstermiş olduğu duygusal tutumun onları gerçeklikten koparddığını sık sık vurgulamıştık. Şimdi artık gerçeklerle yüzleşme zamanıdır; darbelerle, tehditlerle, ambargolarla, anarşi ve terörle dolu yıllar beklemektedir Türkiye'yi. Ne var ki, Türkiye ne bu gerçekle yüzleşebilecek ne de bu gerçeği dönüştürebilecek bir ülkedir artık.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye; Afyon'un, Kütahya'nın, Uşağın, Burdur'un, Isparta'nın... köylerinde geçimi haşhaşa bağlı köylüsünün hakkını değil, Amerika'nın rızasını gözeten bir ülke durumuna getirilmiştir. Şunu unutmamak gerekir ki, 12 Mart öncesinde Türkiye Amerika'ya "hayır" dememiştir, sadece "ama" demiştir. Lakin hep "tamam efendim"e alışmış olan ABD için bu bile yeterince rahatsızlık vericidir. Şüphesiz, bunda Amerika'nın suçu yoktur. Türk-Amerikan ilişkilerinde gözlemlediğimiz 20 küsür yıllık süreçte Türk tarafının tutumu buna zemin hazırlamıştır. Şimdi ise, Amerika'nın "ektiğini" biçmek durumundadır.

Haşhaş Krizi Nasıl Başladı?

Türkler Anadolu'ya yerleşmeye başladığı 11. yüzyıldan itibaren, haşhaş ekimini öğrenmiş ve bu ürünü yetiştirmeye başlamışlardır. 1516-1519 yılları arasında Türkiye'yi ziyaret eden Fransız gezgin Belon'a göre, Fransızlar nasıl ki buğday yetiştiriyorlarsa, Türkler de haşhaş ekip-biçmektedir Haşhaş Anadolu'nun hem geleneksel ürünü hem de temel geçim kaynaklarından biri olagelmiştir. 1897'de Osmanlı'nın 19 temel ihraç ürünü içinde haşhaş dördüncü sırada yer almaktadır (Erhan, 1996).

Haşhaş, hem yazın hem kışın ekilebilen bir bitki olması; sapından tohumuna kadar her şeyinin bir ürüne dönüştürülebilmesi sebebiyle Türkiye halkı için önemli bir geçim kaynağı olmuştur. Örneğin, 1971 yılında sadece Afyon ili ve çevresinde 100 bin ailenin geçimini haşhaştan sağladığı belirtilmektedir (Uslu, 2016). Ancak haşhaşı stratejik bir bitki haline dönüştüren şey, haşhaş kapsüllerinin çizilmesiyle çıkan özsuyundan uyuşturucu (eroin) elde edilebilmesidir. Haşhaştan elde edilen afyonun tıp ve eczacılıkta önemli bir hammadde olması sebebiyle de haşhaş ticari değeri olan bir üründür.

Ancak afyonun uyuşturucu yapımında kullanılması, ürünü uyuşturucu çeteleri için cazip hale getirmiştir. Uyuşturucu mafyası, çok yüksek gelir getiren bu bitkiyle yakından ilgilen-

Levent Şahverdi Arşivi

mişlerdir. Haşhaştan elde edilen afyonu bir takım kimyasal işlemlerden sonra uyuşturucu olarak satışa sunarak, yasadışı yollardan çok yüksek kazançlar elde etmektedirler. Tabii ki, bu, yüzbinlerce insanın bağımlı hale gelmesi, zehirlenmesi pahasına olabilmektedir.

Bu sebeple devletler, uyuşturucu elde edilebilen ürünlerin devlet kontrolünde yapılmasına, uyuşturucu kaçakçılığı ile mücadele edilmesine yönelik düzenlemeler getirmiş ve uluslararası sözleşmeler, kurumlar oluşturmuşlardır. Türkiye bu çerçevede, Lozan Antlaşması'nın 100. maddesi gereğince 1912 Lahey Afyon Sözleşmesi'ne taraf olmuştur.

ABD'nin Türkiye'deki haşhaş ekimiyle ilgilenmesi 1920'li yıllara kadar geri gitmektedir. Zira o yıllarda ABD yönetimine sunulan bir rapor, ABD'de 150 bin civarında afyon bağımlısı olduğunu göstermektedir. Ancak sorun, 1960'lı yılların sonuna doğru Türkiye ve Amerika arasında bir krize doğru evrilmiştir.

Çünkü 1960'lı yıllarda uyuşturucu sorunu ABD'de korkutucu bir şekilde artış göstermiştir. 1960'lı yıllardan itibaren ABD'de kırsal kesimlerde bile uyuşturucu sorunu giderek arttı. 1960-64 yılları arasında sadece California eyaletinde uyuşturucu ile ilgili suçların miktarı %33 artış göstermişti. 60'lı yılların sonuna gelindiğinde ABD'de gençlerin %60'ı liseyi bitirmeden önce herhangi bir uyuşturucu maddeyi en az bir kez denemiş oluyordu. Dahası, 23 milyon Amerikalının uyuşturucu müptelası haline geldiği tahmin ediliyordu. Bunların %15'i maddeyi günlük olarak alıyorlardı. ABD tarihinde ilk kez 60'lı yıllarda, 15 yaşın altında çocukların aşırı dozda eroin kullanımından dolayı ölümlerine rastlanmaya başlanmıştı. Rakamlar, daha önceki yıllarda ölenler içinde 20 yaş altı gençlerin oranının %10 olduğunu gösterirken, bu oran 1969'da %25'e kadar ulaşmıştı. Bu yaşlardaki çocukların uyuşturucu ile bağlantılı suçlara karışma oranı da 1960-69 yılları arasında %1800 arttı. 1960-70 yılları arasında 18 yaşın altında eroin kullanan gençlerin sayısında %2500 artış olmuştu. Amerikan resmi verilerine göre

Levent Şahverdi Arşivi

Vietnam'da savaşan askerlerin %40-45'i başta eroin olmak üzere çeşitli uyuşturucuların bağımlısı haline gelmişlerdi. Sadece New York eyaletinde eroinle ilişkili sebeplerden dolayı her gün üç kişi ölmekteydi. Amerika'da günde 8-10 kişinin eroin ve ilişkili sebeplerle öldüğü tahmin ediliyordu. Her 10 aileden üçü çocuklarının uyuşturucu kullanıyor olmasından yakınıyordu (Erhan, 1996; Uslu, 2016; Arcayürek, 1985).

ABD'nin içine düştüğü bu trajik tablo, Amerikalı yöneticilerin uyuşturucu meselesini gündemlerinin ilk maddeleri arasına almasına sebep olmuş olmuştu. Nixon yönetime gelmeden önce halka iki temel vaatte bulunmuştu. Bunlardan biri de uyuşturucu sorununu çözmekti.

Amerika Türkiye'yi cezalandırıyor.

ABD'nin Türkiye'yi Suçlaması

Amerikalılar sorunun kaynağını Türkiye olarak tespit etmişlerdi. Onlara göre, Türkiye'de üretilen haşhaş, kaçak yollarla önce Fransa'nın Marsilya kentine getiriliyor, orada işlendikten sonra Latin Amerika ülkelerine gönderiliyor, oradan da kaçak yollarla Amerika'ya sokuluyordu. Amerikalı yöneticiler, "sorunu kaynağında kurutmak" gerektiğine inanıyorlardı. Türkiye haşhaş ekimini yasaklarsa, sorun çözülecekti.

Amerikalıların hedeflerine Türkiye'yi yerleştirmesine neden olan açıklama 6 Ağustos 1969'da Federal Uyuşturucu Maddeler Dairesi Başkanı John İngersoll'dan gelmişti. İngersoll, o günden sonra, bütün Amerikalı yetkililerin sık

Levent Şahverdi Arşivi

sık kullandığı bir iddia ortaya attı: ABD'de tüketilen eroinin %80'i Türkiye'den geliyordu. Amerikalı yetkililere göre ABD'li gençleri zehirleyen Türkiye'nin haşhaşıydı.

Şüphesiz, bu iddia temelsizdi ve gerçeği yansıtmıyordu. Bilimsel bir temelden yoksun olan bu iddia o günden sonra hem resmi yetkililerin hem de basının sık sık kullandığı bir iddia olmuştu. ABD'nin uyuşturucu belasından kurtulmasının tek yolu vardı, o da Türkiye'nin haşhaş ekimini yasaklamasıydı. Nixon yönetimi, 60'lı yılların sonundan itibaren baskılarını arttırmaya başladı.

Türkiye'de 1960 yılından önce 42 ilde haşhaş ekimi yapılıyordu. ABD'den Türkiye'nin haşhaş ekimine son verme talebi ilk 1958 yılında ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles tarafından Adnan Menderes'e iletilmişti. Menderes, yasaklama yerine ABD'nin desteğiyle alkaloid fabrikası kurmayı önerdi. Bu yolla köylüler haşhaşı çizmeden devlete teslim edecekler, afyon çıkarma işlemi devlet tarafından yapılacaktı. ABD bu teklife çıkarları gereği sıcak bakmamıştı (Erhan, 1996).

ABD'nin baskıları sonucu Türkiye zaten 1960 yılından itibaren haşhaş ekilen illerin sayısını azaltmıştı. 1960'da 30 bölgede afyon ekimine izin verilirken, 63'te 25'e, 65'te 19'a, 67'de 18'e, 68-69'da 11'e, 1969-70'de 9'a düşürüldü (Erhan, 1996; Uslu, 2016).

Ingersoll, o açıklamayı yaptığında Türkiye'nin 31 ilinde haşhaş ekimi yasaklanmıştı. Ancak ABD bunu yeterli görmüyor, haşhaşın Türkiye'de tümden yasaklanması gerektiğini söylüyordu.

Türkiye ABD'nin bu tutumuna karşılık, sorunun kaynağının kendileri olmadığını anlatmaya çalışıyordu:

> Örneğin Jandarma Komutanlığınca hazırlanan bir rapora göre, ABD'de 500 bin eroin bağımlısı bulunmakta idi. Bu bağımlıların her gün bir gr. eroin kullandıkları bile düşünülse, Türkiye'de yılda 120 ton üretilen afyondan elde edilecek eroin bu bağımlılara ancak 24 gün yetebilirdi. Kaldı ki üretimin büyük çoğunlu-

Levent Şahverdi Arşivi

> ğu TMO[Toprak Mahsulleri Ofisi] yani devlet tarafından satın alınmakta, kaçakçıların eline ancak çok küçük bir miktar geçebilmekteydi. Kaçakçıların eline geçen miktarın %20 olduğu bile hesap edilse, 18-24 ton demek olan bu miktardan elde edilecek 2 ton eroin ABD tüketiminin ancak %1'i ederdi. (Erhan, 1996).

Türkiye'nin diretmesi ABD'nin canını sıkıyordu. Türkiye üzerindeki baskıyı resmi kanallar yoluyla arttırmaya başladılar. 15 Mayıs 1969'da Nixon özel temsilcisini Türkiye'ye gönderdi. Senatör Patrick Moynihan ABD Başkanı'nın 1969 üretiminin tamamını satın almak istediğini, Türkiye'nin istediği fiyatın verileceğini söyledi. Hükümet bu teklifi geri çevirdi. Zira ürün için daha önceden başka ülkeler ve firmalarla antlaşmalar yapılmıştı. Olumsuz cevaba rağmen ABD ısrarcıydı. ABD Büyükelçisi William Handley aynı teklifi, İhsan Sabri Çağlayangil aracılığıyla Başbakan Süleyman Demirel'e iletti. Cevap yine olumsuzdu. ABD ısrarını sürdürdü. Büyükelçi Demirel ile bizzat görüşmek istedi. Büyükelçi yaptığı görüşmede Demirel'e 1969'dan itibaren haşhaş üretimini yasaklamalarını, bunun karşılığında çiftçinin zararının ABD tarafından tazmin edileceğini söyledi. Demirel, Türkiye'de böylesine gelenekselleşmiş bir ürünün tamamen yasaklanmasının mümkün olmayacağını, hatta Türkiye'de Afyon isminde bir il olduğunu, zaten Türkiye'nin haşhaş ekimine sınırlamalar getirdiğini söyleyerek olumsuz cevap verdi (Çakmak, 2015, Uslu, 2016; Arcayürek, 1985).

Şubat 1970'de Demirel Hükümeti'nin Meclis'e sunduğu bütçe parlamento tarafından reddedildi. Hükümet zor günler yaşamaya başladı. Demirel istifasını sundu ancak Cumhurbaşkanı kabul etmedi. ABD, hükümetin elinin zayıfladığını düşünerek baskısını arttırdı. Mart başında Ingersoll Ankara'ya yeni bir teklifte bulundu. Ingersoll haşhaş ekiminin yasaklanması karşılığında zarar gören çiftçiler için yılda 3 milyon dolar tarımsal kredi vermeyi, ayrıca kaçakçılıkla mücadele için Türk polisine teknik ve lojistik yardım yapmayı önerdi. Hükümet bu teklife de olumsuz cevap verdi.

Levent Şahverdi Arşivi

Bunun üzerine Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Elliot Richardson, "%80 mitini" tekrarlayarak, asıl sorunun siyasi olduğunu, hükümetin "oy kaygısıyla" böyle davrandığını öne sürdü. 23 Nisan 1970'de Türkiye'ye geldi. Ziyaretten bir gün önce Amerika'nın baskılarını hafifletmek isteyen hükümet, Tarım Bakanı İlhami Ertem'in ağzından haşhaş ekim alanlarının 50 bin 600 hektardan 13 bin hektara indirileceğini duyurdu. ABD, tahmin edilebileceği gibi, bu karardan memnuniyet duysa da tatmin olmadı.

Ancak hükümetin yaptığı sınırlamaya hem muhalefetten hem de kamuoyundan şiddetli tepkiler geldi. Bu tepkiler hükümetin ABD'ye karşı direncini arttırdı. Mayıs 1970'te CENTO toplantısı için ABD'ye giden Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil Richardson'a haşhaş ekiminin tamamen yasaklanmasının mümkün olmayacağını söyledi.

ABD Sertleşiyor

Demirel Hükümeti'nin haşhaşın tamamen yasaklanmasına yönelik gösterdiği direnç ABD'nin giderek sertleşmesine sebep oluyordu. Gerçekte Türkiye, ABD'nin taleplerini ciddiye alıyor, bir taraftan kaçakçılıkla etkili bir şekilde mücadele ederken, diğer taraftan da haşhaş ekim alanlarını daraltmaya devam ediyordu. Ancak ABD'nin istediği bu değildi; ABD hükümetten "haşhaş ekimini tamamen yasakladık." cevabını bekliyordu. Bu cevap gelmedikçe de öfkesi artıyordu. Türkiye gibi, kendisinin verdiği askeri ve ekonomik yardımlarla ayakta durabilen bir ülkenin çoktan "Tamam efendim." demesi gerekiyordu. Türkiye'nin ABD'yi teskin etme çabaları sonuçsuz kalıyor, bilakis ABD'nin canını daha çok sıkıyordu. Artık sıra tehditlere gelmişti.

İlk tehdit ABD Başkanı Nixon'un özel temsilcisi aracılığıyla, Türkiye'nin NATO Daimi Temsilcisi Muharrem Nuri Birgi'ye yapılıyordu. Birgi'yle Brüksel'de görüşen Patrick Moynihan, "Türkiye ile ABD arasında her alanda var olan işbirliğinin ze-

Levent Şahverdi Arşivi

delenmemesi için" haşhaş ekiminin tamamen yasaklanması gerektiğini vurguluyordu (Çakmak, 2015; Erhan1996).

Bu tehdit karşısında tedirgin olan hükümet, ABD'yi biraz olsun yumuşatabilmek için 30 Haziran 1970'te çıkardığı bir kararnameyle haşhaş ekilen illerin sayısının yediye indirildiğini duyurdu. Kararname, 1971'in sonbaharından itibaren haşhaş ekiminin beş ilde daha yasaklanacağını bildiriyordu. Çağlayangil daha sonra yaptığı açıklamalarda nihai hedeflerinin Türkiye'de sadece adını haşhaştan alan Afyon'da ekime izin verilerek, haşhaş ekilen il sayısını bire indirmek olduğunu söyleyecekti. Bir başka iddiaya göre, Demirel 1971 yılına kadar haşhaş ekimi tamamen yasaklamayı düşünüyordu (Sönmezoğlu, 1995; Uslu, 2016).

Muhalefet partileri kararnameye tepki gösterdiler. Eski başbakanlardan Suat Hayri Ürgüplü, bu kararda ABD'nin etkisinin açıkça görüldüğünü söylüyor, CHP milletvekilleri ise bu kararın ABD'de sentetik uyuşturucu üreten firmaların daha çok kar elde etmesi için alındığını öne sürüyordu (Çakmak, 2015; Erhan, 1996).

Ne var ki, bu karar da ABD'yi mutlu etmedi. Yaptıkları tehdide karşılık "tamamen yasaklama" bekleyen ABD'li yetkililer kızmışlardı. Amerika tehdidin dozajını arttıracak ve tehdidi somutlaştıracaktı.

Amerika'ya giren eroinin
%80'i Türkiyeden geliyor
Amerikan hükümeti, afyon ekimi yapılan bölgelerin kısıtlanması için Türkiye'ye 3 milyon dolar verdi...
WASHINGTON, A.A.

Milliyet, 6 Ağustos 1969.

Türk kamuoyunu ve Türk yetkileri hem şaşırtan hem de kızdıran açıklama Temmuz 1970 yılında Adalet Bakanı John

Levent Şahverdi Arşivi

Mitchell'den geldi. Mitchell, önce *"%80"* dedikten sonra, Türkiye'ye ekonomik ambargo uygulanması gerektiğini ve hatta gerekirse Türkiye'yle ticaretin askıya alınması gerektiğini söyledi. Demirel bu açıklamaya tepki gösterdi:

> Türkiye Cumhuriyeti hükümeti niçin kaçakçılığı önlemedi diye kimse tarafından muaheze edilemez. Çünkü aynı soru afyonun girdiği ülkeye, 'Siz niye afyonun kaçak olarak girmesine mani olmuyorsunuz' diye sorulur.

Tepkiler devam etti. ABD Maslahatgüzarı çağrıldı, "Türk halkının hayret ve üzüntüleri" iletildi. Devlet Bakanı Turhan Bilgin Türkiye'yi cezalandırmanın kimsenin hakkı olmadığını belirtti. En sert sözler ise Tarım Bakanı'ndan geldi. İlhami Ertem, "afyon ekimine ilişkin düzenlemelerin ABD'nin hatırı ile yapılmayacağını, hiçbir devletin Türkiye'nin içişlerine karışmasına izin verilmeyeceğini" söyledi. YTP Genel Başkanı Tahsin Banguoğlu, ABD'nin Türkiye'yi suçlayacağına kendi çocuklarını terbiye etmesi gerektiğini, eğer ABD birini cezalandırmak istiyorsa, kendi Milli Eğitim Bakanlarını cezalandırmalarını ifade etti. Türkiye Gençlik Federasyonları da bir açıklama yaparak "ABD Adalet Bakanı'nı böyle bir açıklama yapmaya cesaretlendiren Türkiye'deki Amerikan uşağı yöneticiler" olduğunu söyledi. Türkiye'nin gösterdiği tepki, ABD'de karşılık buldu. Türkiye'nin ABD Büyükelçisi ABD Dışişlerine çağrılarak, ekonomik ambargo gibi bir niyetlerinin olmadığı söylendi (Çakmak, 2015; Erhan, 1996).

ABD'nin tepkilerini göz önünde bulunduran Türkiye, haşhaş kaçakçılığını önlemek için yeni tedbirler aldı. TMO yasasında önemli değişiklikler içeren bir yasa tasarısı Meclis'e sunuldu. Buna göre:

> Haşhaş ekimi yapılan bölgelerde haşhaş komisyonları kurulması, haşhaş ekimi ve afyon üretimi yapacak köylülerin bu komisyonlardan ruhsat alması, alınan her ruhsatın yalnız bir ekim dönemini kapsaması ve her dönemde yenilenmesi, ürettikleri afyonu her yılın en geç 31 Ağustos'unda TMO'ya teslim etmeyenlere para

Levent Şahverdi Arşivi

cezası uygulanması, ruhsatsız haşhaş ekimi yapana hapis ve para cezası verilmesi, açıklanmış bilgeler dışında ekim yapanlara uygulanan cezaların arttırılması, kaçak ekicileri ihbar edenlere ve bunları yakalayan polis ve jandarmaya ödül verilmesi öngörülmekteydi. (Erhan, 1996).

ABD'nin istediği "önlem" değildi. Türkiye her ne kadar konunun üstüne ciddiyetle gitse de, ABD'nin tutumunda bir yumuşama olmadı. 1970'in sonlarına doğru ABD basınında Türkiye aleyhine sert yazılar çıkmaya başladı. ABD yönetimi de basını Türkiye aleyhinde atmosfer oluşması için güdülüyordu. Amerikan basınında çıkan makalelerde Türkiye'ye 1947'den bu yana ortalama "5 milyar dolarlık" yardım yapıldığı hatırlatılıyor, Türkiye'nin ihraç gelirleri içinde ancak %1'lik payı bulunan haşhaştan vazgeçmesi gerektiği belirtiliyordu. Türkiye'yi "insani sorumsuzlukla" suçlayan Amerikan basınına göre, Türkiye ABD'ye savaş ilan etmişti. Türkiye'nin Washington Büyükelçisi, CBS'e açıklamada bulunuyor, suçlamaların haksız olduğunu açıklamaya çaba gösteriyordu. Büyükelçi Karasapan, ABD'de yılda 8 milyar amfetamin üretilip satıldığını, Amerika'nın öncelikle bunu önlemesi gerektiğini anlatmaya çalışmıştı. Türkiye aynı çabaları BM'de de gösterdi. 11 Ocak 1971'de BM Uyuşturucu Maddeler Komisyonu'nda Türk temsilci Coşkun Kırca da, Türkiye'nin aldığı önlemleri anlattı ve sentetik uyuşturucu tehlikesine dikkat çekti. Aynı tarihlerde Türkiye'ye gelen ABD Uyuşturucu Maddeler Dairesi Başkan Yardımcısı John Warner, haşhaş yerine ekilecek başka ürünler için Türkiye'ye 3 milyon dolar yardım yapmaya hazır olduklarını belirtiyordu, ama bir şartları vardı; Türkiye haşhaşı tamamen yasaklamalıydı (Erhan, 1996;Türkmen, 2012).

Fakat Türkiye'nin yaptığı rasyonel açıklamalar ya da aldığı önlemler ABD tarafından duyulmuyor, görülmüyordu. 1971 yılının Ocak ayının sonuna gelindiğinde Demokrat Parti Senatörü Walter Mondale Türkiye'nin de içinde bulunduğu ülkelere Amerikan yardımının durdurulmasını isteyen bir tasarı sundu.

Levent Şahverdi Arşivi

Mondale bir taraftan "%80 mitini" tekrar ediyor, diğer taraftan ise Türkiye'ye 1946-1970 yılları arasında yaptıkları yardımları da hatırlatmayı ihmal etmiyordu. Indiana Senatörü de benzer şeyleri söylüyor, Türkiye'nin ABD'den aldığı milyarlarca dolar yardımın yanında, haşhaşı yasaklamak gibi "küçük bir özveride" bulunmamasını eleştiriyordu.

1971 Muhtırası ve Haşhaşın Yasaklanması

Hükümetin zayıfladığı, Türk-Amerikan ilişkilerinin gerildiği böyle bir atmosferde 12 Mart Muhtırası geldi. 12 Mart 1971 tarihinde 13.00 haberlerinden okunan muhtıranın hemen ardından Demirel hükümeti istifasını sundu. CHP'den istifa ettirilen Nihat Erim, hükümeti kurmakla görevlendirildi. Dışişleri Bakanlığı'na da NATO Genel Sekreteri 1. Yardımcısı Osman Olcay getirilmişti.

Seçim ve oy kaygısı olmayan Erim Hükümeti haşhaşın tümden yasaklanması için elverişli bir ortam oluşturmuştu. ABD Büyükelçisi Handley ve Dışişleri Bakanı Osman Olcay 24 Haziran'da görüştü. Handley hemen ardından Başbakan Yardımcısı ve Erimle görüştü. Görüşmelerin konusu artık "haşhaşın yasaklanıp yasaklanmayacağı" değil, "yasaklama koşulları" idi. Türkiye haşhaşı yasaklayacak, ABD de yasaktan kaynaklanan zararları tazmin edecekti. Tarım Bakanlığı bir rapor hazırladı. Rapora göre köylülere ödenecek tazminat miktarı yaklaşık 107 milyon dolar, haşhaş yerine ekilecek yeni ürünlerin geliştirilmesinin maliyeti ise 324 milyon dolar idi. Türkiye'nin zararının karşılanması için 450 milyon dolar yardım yapılması gerekiyordu. Ancak Amerika, Türkiye'ye yıllık 3, 5 milyon dolardan 10 yıla yayarak 35 milyon dolar verebileceğini söyledi. Erim Hükümeti bu teklifi kabul etti. Amerika'nın vereceği miktar Türkiye'nin hesap ettiğinin 10'da birinden daha azdı. Erhan (1996) Amerika'nın bile bu işi bu kadar ucuza kapatmış olduğuna şaşırmış olabileceğini belirtmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

Silâhlı Kuvvetler Sunay'a ve Meclislere muhtıra verdi

12 Mart Muhtırası. Milliyet 13 Mart 1971.

Bakanlar Kurulu 29 Haziran 1971 yılında yayınladığı bir kararname ile haşhaş ekiminin ve afyon üretiminin tüm ülkede yasaklandığını duyuruyordu. Erim'in 1971 Haziran'ında yaptığı açıklama, ABD'nin suçlamalarını kabul ettiğini gösteriyordu:

> 1970 yılı süresince kaçakçılar hesabına büyük gelişme olmuştur. 1969 yılında 11 ilde ekilen haşhaştan TMO'nun eline 116 ton afyon geçtiği halde 1970'te bu, 9 ilde 60 tona düşmüştür. Aradaki farkın nereye gittiğini bütün dünya sormaktadır. Uluslararası çapta örgütlenmiş bir kaçakçılık şebekesinin Türkiye için siyasi ve iktisadi bir mesele teşkil ettiği muhakkaktır. Bunların memleketimizin itibarı ile daha fazla oynamalarına müsaade edilmeyecektir.[309]

Erim'in açıklamasındaki "bütün dünya" şüphesiz ABD'yi ifade ediyor. Ancak Erim, yasak kararının uluslararası yükümlülüklere gönderme yaparak açıklıyordu. Hâlbuki Türkiye'nin taraf olduğu hiç bir uluslararası belge, tümden yasaklama gibi bir yükümlülük getirmiyordu. Erim açıklamasında, ABD'den ve ABD'yle yapılan ikili görüşmelerden de hiç söz etmemiştir. Ancak ABD Başkanı Nixon, bir basın açıklaması yapacak ve Amerikalı yetkililerin Erim Hükümetiyle görüşmesi sonucunda yasaklama kararının alındığını söyleyecektir. Nixon açıklamasında Nihat Erim'in "cesur, ileri görüşlü ve örnek bir devlet adamı" olduğunu da söylemişti. Erim 1972 yılının 18-23 Mart tarihleri arasında Başkan Nixon'u Beyaz Saray'da ziyaret etmiştir. Bu ziyarette, yasaklama kararının ne kadar yerinde olduğunu anlatmak için Türkiye'de üretilen afyonun büyük miktarlarda ABD'ye kaçırıldığını söylemiş, ancak yasaklama-

309 *Belleten*, No: 81, Haziran, 1971, s. 140 (Akt., Erhan, 1996)

Levent Şahverdi Arşivi

dan sonra ABD'de madde kullanımının azalacağını belirtmiş ve hemen sonra da "yardım" konusunu gündeme getirmişti. Erim böylelikle, ABD'nin Muhtıra öncesi yaptığı suçlamaları da kabul etmiş oluyordu. (Erhan, 1996).

Nixon'un Erim hakkında söylediği "cesur, ileri görüşlü ve örnek bir devlet adamı" ABD'nin Türkiye'de nasıl bir Başbakan görmek istediğini de yansıtıyordu. Diğer taraftan 12 Mart Muhtırası öncesinde Türkiye'nin sarsılan itibarı, Nixon tarafından Erim'in şahsında iade edilmiş oluyordu.

Bu arada Amerika'nın vereceğini söylediği yardım henüz yazılı bir antlaşmaya dönüşmemişti. Antlaşma 4 Mayıs 1972'de imzalandı, 2 Haziran 1972'de ise Ferit Melen Başbakanlığı'ndaki Bakanlar kurulu tarafından kabul edildi. Antlaşma Türkiye'ye 35, 7 milyon dolarlık yardım öngörüyordu. Bu Türkiye'nin belirlemiş olduğu zarar miktarının çok altındaydı. Bununla beraber çiftçiye dağıtılacağı söylenen yardımın 10 milyon dolarlık kısmının 8 milyon doları daha sonradan hazineye devredilmiş, çiftçiye ancak 2 milyon doları dağıtılmıştı.

Amerika'nın Ektiğini Biçmek

Haşhaşın yasaklanmasından sonra ABD Başkan Yardımcısı Agnew beraberinde bir heyetle Türkiye'ye geldi. Yasaktan dolayı Erim'i tebrik etti. Heyetin amacı, haşhaş ekilen bölgeleri incelemek, toprağa, arazinin yapısına ve diğer koşullarına uygun olarak haşhaş yerine hangi ürünlerin ekilebileceğini belirlemekti. Bu çerçevede bir rapor hazırlandı. Devlet haşhaş yerine, tütün, buğday, şeker pancarı, hububat gibi ürünler öneriyordu. Fakat çiftçiler ikame ürün projelerine olumlu yaklaşmamışlardır. Kimi tarlalarını boş bırakmış, kimi de ikame ürünleri ekmiş ama elde ettiği gelirden memnun kalmamıştır. Gelirin yetersiz olmasının temel sebebi, toprağın bu ürünler için uygun olmamasıydı. Çünkü bu topraklarda yüzyıllardan beri haşhaş ekilmekteydi. Ayrıca ikame ürünler için yeterli su da bulunamamıştı. Diğer ürünler yılda üç kez ekilip biçilebi-

Levent Şahverdi Arşivi

len haşhaşın yerini tutamazdı. Ayrıca ikame ürün projelerinin uzun vadeli ve ekonomik açıdan daha külfetli olması, yeterli tazminat alamayan köylülerin bu projeye olumsuz bakmasının bir diğer nedeniydi (Erhan, 1996).

Bu ve benzeri sebeplerden dolayı Türkiye'de ikame ürün projesi işlememiş ve olumlu sonuçlanmamıştı.

Altın Üçgen, CIA ve Uyuşturucunun Asıl Kaynağı

Bu noktada yasaklama kararının temel gerekçesi üzerinde durmakta fayda var. Türkiye 12 Mart öncesinde sürekli ABD'deki uyuşturucu sorununun kaynağı olarak gösterilmişti. Ağzını açan hemen her yetkili "ABD'deki eroinin %80'i Türkiye kaynaklıdır." deyip durmuştu. Türkiye hakkında yürütülen bu propagandanın gerçeği yansıtmadığı ortadayken, ABD niçin Türkiye'yi hedef tahtasına koymuştu? Bu bir taraftan Türkiye'nin kolay lokma olmasıyla ilgiliyken, diğer taraftan da ABD'nin uyuşturucunun asıl kaynağını Türkiye'yi gündemde tutarak örtme çabasından kaynaklanmaktaydı.

Uyuşturucunun asıl kaynağı "Altın Üçgen" olarak isimlendirilen Burma, Laos ve Tayland idi. Bu ülkelerde yüksek dozda ve ucuz eroin bulmak mümkündü. Amerika o yıllarda Vietnam savaşını sürdürüyordu. Bu ülkelere komşu olan Vietnam'da savaşan ABD'li askerler Altın Üçgen'den ucuz miktarda uyuşturucu bulabiliyordu. 1971'de Senatör Murph askerlerin %15'inin uyuşturucu kullandığını açıklamıştı. Aynı yıl ABD'de Vietnam'dan dönen askerler arasında 100 bin bağımlı asker vardı (Parlar, 2006). Askerlerin yaklaşık yarısının uyuşturucu bağımlısı olarak ABD'ye dönüyor olması bunun bir göstergesiydi. Burma, Laos ve Tayland'ın bir "uyuşturucu cenneti"ne dönüşmesini ise CIA organize etmişti. ABD bu bölgeden dünyaya yayılan uyuşturucudan bizzat sorumluydu. Afyon bu ülkelerde yüzyıllardan beri üretiliyor ve tüketiliyordu. Ancak 1950'lerden sonra CIA'nın organizasyonuyla bu ülkelerdeki uyuşturucu üretimi sistematik bir hale geti-

Levent Şahverdi Arşivi

rilmişti. Parlar (2006) 1970'lerde dünyadaki yasa dışı afyon üretiminin %70'inin altın üçgen ülkeleri tarafından sağlandığını belirtmektedir. Konu, ABD'nin soğuk savaş düzeniyle yakından alakalıydı. ABD bu bölgede komünist rejimlerin güçlenmesini istemiyordu. Bu sebeple ABD yanlısı gerillaları örgütleyip, onların uyuşturucu satarak cephane edinmeleri işini örgütlemişti. O yıllarda Çin'de komünist devrim olmuştu. ABD Çin'i tanımıyor, Tayland ve Burma'da Çin yönetimine karşı mücadele eden Milliyetçi Çin yanlılarını destekliyordu. Mao karşıtı gerillaların ürettiği uyuşturucu CIA'nın desteğiyle tüketiciyle buluşuyordu. CIA aynı organizasyonu daha sonraki yıllarda Afganistan gibi ülkelerde de, Sovyetlere karşı savaşan Afganlılar aracılığıyla yapacaktı.

Çağlayangil: 12 Mart'ın Arkasında CIA Var

Şurası açıktır ki Demirel Hükümeti'nin haşhaş krizinde gösterdiği direnç Amerika'yı rahatsız etmiştir. 12 Mart'ın arkasında ABD'nin olduğuna dair çok şey söylenmiş, yazılıp çizilmiştir. 7 Şubat 1974 tarihinde İsmail Cem'e (1993) bir mülakat veren 12 Mart öncesinin Dış İşleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, bunu açık bir şekilde ifade etmiştir:

> Bundan açık bir şey olamaz: 12 Mart'ta CIA vardır. Büyük ölçüde vardır. 12 Mart'ta haşhaş vardır.

12 Mart'ın konumu itibariyle en yetkili ağızdan söylenen bu sözler önemlidir. Çağlayangil'in CIA'nın Türkiye yönetimi üzerindeki etkisinin nasıl gerçekleştiğine dair şu sözleri ise oldukça çarpıcıdır:

> Şimdi Nasıl yapar CIA? CIA yapar, organik bağlarıyla yapar. Sözünü ettiğim psikoloji vardır istihbaratçılar arasında.
> Benim istihbarat şefim, kendisi farkında bile olmadan CIA benim altımı oyar.
>
> Elinde imkân var (yabancı) adamın. Girmiş enfiltre benim içimde...
>
> Onun için hiç şaşırmam, aramam da, bulamam ki. Nasıl yaptı bulamam.

Levent Şahverdi Arşivi

Çağlayangil'in sözleri yoruma mahal bırakmayacak kadar açıktır. Ancak yine de Çağlayangil'in ifadeleri asıl sorulara cevap vermiyor, veremiyor. Daha doğrusu, Çağlayangil'in anlattıkları sadece asıl soruları gündeme getiriyor: CIA'nın "organik" bağları nedir, bu bağlar kimlerle kurulmuştur? "Elindeki imkânı" kim sunmuştur onlara, nasıl sunulmuştur? Dışişleri gibi, kritik bir koltukta oturan bir Bakan'ın altı, İstihbarat şefinin de farkında olmadığı/olamadığı bir biçimde nasıl oyulabiliyor? "Enfiltre" devletin içine nasıl girmiştir? Ve en önemlisi, Bakan'ın "aramamasına" neden olacak kadar güçlü ve gizli, "şaşırmamasına" neden olacak kadar da doğal görünen bu düzen bu ülkenin içinde nasıl ve kimler aracılığıyla kurulmuştur?

Kaldı ki, Devlet'in mekanizmaları içinde, hükümetler kurup, yıkan bir CIA varlığından söz eden sadece Çağlayangil değildir. Bülent Ecevit de Meclis kürsüsünden benzer şeyleri söylemiş, ABD'nin CIA aracılığıyla devletlere müdahale ettiğini ifade etmiştir. Daha ilginci ise İnönü'nün şu sözleridir. Yıldız şöyle der (2001):

> 27 Mayıs'tan sonra kurulan İnönü Hükümeti'nde kıdemli bir diplomat, Başbakan İnönü'ye: "Paşam, bağımsız, kişilikli bir politika izlemeliyiz." der. Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin yanıt vermek ister. Fakat İnönü bunu kabul etmez, kendisi özet olarak: "Bağımsızlıkçı, kişilikçi dış politikayı nasıl izleyeceğiz? Ben, Washington elçimizden bir istekte bulunur bulunmaz, ABD'nin buradaki elçisi derhal hükümete gelip o konu hakkında konuşmak ister. Kendi elçimizden yanıt gelmeden Amerika elçisi ile görüşme durumuna sokuluyoruz. Eğitimde, orduda, devletin her katında, ABD temsilcileri bulunmaktadır. Hiçbir gizli bilgi kalmıyor.
>
> Lozan'da bizden asıl istenen, devlet içinde yabancı uzman bulundurulması idi. Onlar niçin istediklerini bizim niçin kabul etmediğimizi karşılıklı olarak biliyorduk. Onların o istekleri şimdi yerine gelmiş bulunuyor.

Levent Şahverdi Arşivi

> Biz devleti böyle mi teslim ettik? Bunun üzerine gideceğim. Başıma neler geleceğini kestiremem ama kararlıyım. [310]

12 Mart öncesinin Devlet Bakanı Turhan Bilgin de Muhtıra'nın arkasında ABD'nin olduğunu söylemiştir. Bugüne kadar pek çok yazar-çizer benzeri şeyleri dile getirmiştir. Örneğin Cüneyt Arcayürek (1985) 12 Mart Muhtırası'nı anlattığı kitabında CIA'nın o güne kadar desteklediği ya da organize ettiği darbeleri ele alan, 21 Ocak 1972 tarihli *The Daily Telegraph* gazetesinde yayınlanan bir makaleye göndermede bulunmaktadır. *Where The CIA Has Worked* başlığıyla verilen listede, CIA'nın karıştığı 34 olay aktarılmaktadır. Almanya'dan Kolombiya'ya, Suriye'den Kongo'ya kadar pek çok ülkenin yer aldığı bu listede, Türkiye'de gerçekleştirilen 1960 Darbesi ve 12 Mart Muhtırası da yer almaktadır.

Kissinger: Gerekirse Hükümetleri Düşürün

Arcayürek, kitabında listeyi aktardıktan sonra "Yorumsuz" ara başlığıyla verdiği bölümde Zbigniew Brezinski'nin *Power and Principle* kitabından şu alıntıyı yapmaktadır:

> ..İran'la ilgili durum Başkan Carter'ın huzurunda tartışılırken ben, 'bir siyasal değişikliğin harekete geçmesi gerektiğini ifade ettikten sonra, Türkiye ve Brezilya'da olduğu gibi, bir askeri idarenin -ki, zamanla sivil idareye dönüşmektedir-en iyi çare' olduğunu savundum...

---

310 27 Mayısçı Yıldız bu sözleri aktarırken "Türkiye'yi ABD'ye bağımlı hale getiren Menderes'tir." demeye getirmektedir. Bu yargı, bizim de kitap boyunca vurguladığımız gibi, büyük oranda doğrudur. Fakat Yıldız İnönü'nün bu noktadaki tarihi rolüne değinmiyor; ABD'yle stratejik ilişkilerin ve diğer bütün antlaşmaların temelini teşkil eden 1947 Yardım Antlaşması'nın onun zamanında imzalandığını, NATO'ya ilk başvurunun İnönü'nün zamanında yapıldığını, Kore'ye asker gönderilmesine esasta karşı çıkmadığını vs. unutmuş görünüyor. ABD'yle ilişkiler CHP ya da DP'yle ilişkili bir konu değildi. Bu partiler üstü bir politikaydı ve CHP de DP de bu konuda hemfikirdi. Sorun parti meselesi değildi. Türk-Amerikan İlişkilerinin Psikolojisi Bölümü'nde de inceleyeceğimiz gibi, Türkiye'nin yönünü Batı'ya dönmüş olmasıydı temel sorun. İnönü zamanında yapılanları "dönemin zorunlu şartları"yla, Menderes'in yaptıklarını ise "ülkeyi satmakla" değerlendiren bir bakış açısı tutarlı değildir. Sorun, bir perspektif ve zihin sorunudur.

Levent Şahverdi Arşivi

Arcayürek, aynı bölümde yine "yorumsuz" olarak yabancı ajanslara dayandırdığı şu haberi aktarmaktadır:

> ...Watergate skandalına adı karışan Beyaz Sarayın eski danışmanlarından Howard Hunt, Amerikan Merkezi Haberalma örgütünde -CIA- çalıştığı sürece görevinin 'yabancı hükümetleri devirmek' olduğunu söylemiştir.
>
> Açılan davada verdiği ifadesinde 20 yıllık CIA görevi süresi içinde 'hep, yabancı hükümetlerle ve onları devirmekle' ilgilendiğini açıklamıştır...

İsmail Cem (1993) *Tarih Açısından 12 Mart* adlı kitabında Henry Kissinger Başkanlığı'nda yapılan bir kabine komitesine "Hükümetleri değiştirme pahasına eroin akımını durdurun." talimatının verildiğini söylemektedir. Dahası, İsmail Cem, CIA Başkanı Helms'in "Evet, 12 Mart'ı hazırlayan oluşumları, biz ajanlarımız aracılığıyla düzenledik." dediğini de aktarmaktadır.

Çağlayangil, Cem'e verdiği mülakatta, ilginç bir olay daha aktarmaktadır. Çağlayangil, 12 Mart öncesinde Dakka'ya giderken İran Şahı'nın haber yolladığını ve kendisini yemeğe davet ettiğini söylemektedir. Şah'ın özel bir odada kendisine: "Endişe duyuyor musun? Bir iş çıkacak sizden, askerlerden bir şey çıkacak... Asker bir şey çıkaracak." dediğini ifade etmektedir. Çağlayangil'in aktardığı bu olay, Amerika'nın İran Şah'ı aracılığıyla, Türkiye'ye bir uyarıda bulunduğunu akla getirmektedir.[311] Cem'e verdiği tarihi mülakatta Çağlayangil'in Amerika'yı tanımlarken söyledikleri de çok önemlidir:

> Bakınız İsmail Cem Bey, Amerika şuna aldırmaz: Bir memlekette demokratik idare olmuş, faşist idare olmuş ona hiç bakmaz.

311 27 Mayıs MBK üyesi Yıldız'ın da (2001) 27 Mayıs'ın hemen sonrasında "Avrupa'dan dönen" İran Şahı'yla bir görüşme yapmış olması ilginçtir. Ahmet Yıldız ve Orgeneral Fahri Özdilek ile görüşen Şah Rıza Pehlevi, DP'yle de dost olduğunu söyleyip, "Türkiye için sizin yaptığınızdan başka bir çözümde kalmamıştı." demiş. Darbeci komutanlar da Şah'a "içtenlikle teşekkürlerimizi sunarız." demişler.

Levent Şahverdi Arşivi

> Amerika, o memleketin kendisine ne ölçüde tabi olduğuna, kendi politikasına ne dereceye kadar satelit (uydu) haline gelebileceğine bakar.
>
> Amerika, bir Albaylar Cuntası ile Yunanistan'da istediğini yaptırabiliyorsa, Albaylar Cuntası Yunanistan için biçilmiş kaftandır. Amerika eğer bir Nihat Erim Hükümeti ile haşhaşı menettirebilecekse, Türkiye'nin lâyık olduğu idare tarzı Nihat Erim Hükümetidir.
>
> Büyük devlet gaz gibidir... Bir boşluk buldu mu, vakum buldu mu, orayı doldurmak ister. Doldurur.

Burada ilginç bir noktayı daha vurgulamak istiyorum. 12 Mart'ın o sıcak günlerinde, Cem'e Haşhaş Krizi'nin arkasında kimin bulunduğuna dair, bu kadar açık bir şekilde konuşan Çağlayangil'in anılarının derlendiği kitabı büyük bir heyecanla okumaya başladım. Çağlayangil Cem'e verdiği mülakattan yıllar sonra, ömrünün son günlerinde, Tanju Cılızoğlu'yla anılarını paylaşmış ve bu anılar "Kader Bizi Una Değil Üne İtti" başlığıyla kitap haline getirilmişti. Ne var ki, Çağlayangil (2007) anılarında Haşhaş Krizi'nden pek bahsetmiyordu. 400 sayfa tutan anılarında haşhaş kelimesi üç kez, 12 Mart Muhtırası ise iki kez geçiyor. Çağlayangil, 27 Mayıs'tan 19 kez, 12 Eylül'den ise 30 kez bahsediyordu. Açıkçası şaşırmıştım. Psikolojide bireyi tanıma tekniklerinde "otobiyografi" önemli bir tekniktir. Bu teknikte, bireyin kendi hayatına ilişkin anlattıkları kadar anlatmadıklarının da bireyi tanıma açısından önemli olduğu bilinmektedir. Birey neyi anlatmakta, neyi anlatmamaktadır? Özellikle bireyin hayatında önemli olan ögelere/olaylara birey tarafından hiç temas edilmemesi, kişi için o olayın/ögenin travmatik oluşuyla ilgili olabilmektedir. Örneğin, 3 sayfalık bir otobiyografide kişi 2 sayfa boyunca annesini anlatmış ama babasına hiç değinmemişse, bu, babasıyla yaşadığı travmatik bazı olaylardan kaynaklanıyor olabilir. Bu travmatik olayla yüzleşme gücünün olmaması, bireyi o olayı "unutmayı tercih etmeye" itmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

Anıları yayına hazırlayan Cılızoğlu, Çağlayangil'in anıları arasından "seçtiği" kısımları kendisiyle paylaştığını aktarmaktadır. Çağlayangil'in anılarında Haşhaş'ın yeterince yer almaması pek akla yatkın gelmemektedir. Her ne olursa olsun, 12 Mart'la ve Haşhaş Krizi'yle özdeşleşmiş bir Dışişleri Bakanı'nın Cem'e verdiği mülakatta söylediği konulara hiç girmemesi dikkate değerdir. Dahası, Çağlayangil anılarında Kissinger'den sitayişle bahsetmekte, Amerika'nın bu değerli siyaset adamının değerini bilemediği için de hayıflanmaktadır.

Demirel Hükümeti'nin ABD'ye Direnci

Demirel Hükümeti'nin ABD'yi rahatsız ettiğini söylemiştik. ABD'nin yasaklama taleplerine karşı, Adalet Partisi genelde tavizkar bir tutum gösterse de, "tümden yasaklama" baskılarına direnç göstermiştir. AP'nin bu direncinin temel sebeplerinden birisi oy kaygısıydı. Zira, Demirel'in kendi memleketi de dâhil, haşhaş ekilen bölgeler Adalet Partisi'nin seçmeninin yoğun olduğu bölgelerdir. Amerikan Dışişleri Müsteşarı Richardson da bir konuşmasında bu tespiti yapmış, asıl sorunun siyasi olduğunu, hükümetin seçmen desteğini kaybetmekten çekindiğini söylemişti. Aynı tespiti Erhan da (1996) yapmaktadır:

> Aslında afyon sorununun anti-Amerikan akımlarla bir ilişkisi yoktu. Mecliste temsil edilen siyasi partilerin hiçbiri afyon üretiminin durdurulmasını istememiştir. Bu siyasi partiler arasında Amerika taraftarı olanlar da bulunmaktadır. Asıl sorun afyon üreticisinin oylarına muhtaç olan siyasi partilerin bir türlü yasaklamaya yanaşmamalarından kaynaklanmıştır.

Ancak, 1965'ten 1971 Muhtırası'na kadar tek başına iktidar olan Adalet Partisi, sadece Haşhaş meselesinde değil, başka konularda da ABD'nin canını sıkan uygulamalar yapmıştı. Örneğin, İncirlik'ten kalkan ve Sovyet toprakları üzerinde istihbarat uçuşları yapan U-2 uçaklarının uçuşlarını yasaklamış, Türkiye'deki üslerin NATO'yla ilgisiz kullanımını sınırlamış, Arap-İsrail sorununda Arap yanlısı bir tutum almış, Ortadoğu'ya

Levent Şahverdi Arşivi

yapılacak askeri müdahalelerde İncirlik Üssü'nün kullanımına izin vermemiş, Sovyetlerle ve Arap ülkeleriyle yakın ilişkiler kurmuş, ABD'nin Ortadoğu'da Araplarla giriştiği mücadelede müdahil olmamayı tercih etmiş ve hatta kendi tarihsel ve dini kimliğini de zaman zaman hatırlamıştır. Örneğin 22 Haziran 1967'de Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in yaptığı şu konuşma, dış politikanın, 1965 öncesi Türkiye'sinden önemli ölçüde farklılaştığının net bir işaretiydi. 1967 Arap-İsrail Savaşı'na ilişkin konuşan Çağlayangil, Türkiye'nin İsrail karşısında, Arapları gözeten bir tutuma sahip olduğunu ortaya koyuyordu (Cem, 1993):

> Türkiye'nin dış siyaseti her zaman şu amaca yönelmiştir: Bütün komşularıyla ve bölge ülkeleriyle, siyasal bağımsızlığa ve toprak bütünlüğüne saygıya dayanan iyi ilişkilerin geliştirilmesi. Arap ülkelerine gelince, biz onlara çok sayıda tarihsel ve kültürel bağlarla bağlıyız. Şu anda bütün Arap ülkeleriyle dostluk ilişkileri içindeyiz. Bu ilişkilerin temelinde, karşılıklı yarar sağlayan işbirliğini geliştirmek ve bölge barışına katkıda bulunmak şeklindeki ortak özlemimizi yansıtan derin bir anlayış birliği vardır. (...)
>
> Şimdi biz Arap uluslarına olan derin sempati ve dostluğumuzu tekrarlıyoruz ve tarihlerinin bu ağır ve zor dönemini kısa sürede geri bıraktıklarını göreceğimiz şeklindeki içten umudumuzu belirtiyoruz. (...)
>
> Türkiye hükümeti, bu ilkelerin ışığında, güç kullanarak toprak ele geçirmeyi onaylamayacağını derhal açıklamıştır. (...)
>
> Dolayısıyla, BM Genel Kurulu, İsrail kuvvetlerinin işgallerindeki topraklardan çekilmesini ısrar etmek zorundadır.
>
> Şimdi İsrail hükümeti ağır bir sorumluluk altındadır. Kendi açık çıkarları bakımından, Birleşmiş Milletler ilkelerine bağlılığını ispatlamak zorundadır. Ayrıca barış koşullarına dönüşü daha zorlaştıracak başka girişimlerden sakınmalıdır. Özellikle Kudüs konusunda dünyayı bir oldu-bitti karşısında bırakmamalıdır. Türk halkının bu şehirdeki kutsal yerlere olan yakın ilgisini İsrail hükümetine hatırlatmak zorundayız. Ayrıca İsrail Hükümeti,

Levent Şahverdi Arşivi

> Güvenlik Konseyi'nin 'savaş alanlarındaki halkın esenlik ve güvenliğini sağlanması' için taraflara çağrıda bulunan kararına harfiyyen uymalıdır.

Ancak, İsmail Cem'in de vurgulu bir şekilde söylediği gibi, bu direnç Adalet Partisi'nin antiemperyalist olmasından, ideolojik gerekçelerden kaynaklanmıyordu (Cem, 1993):

> 1965-1970 döneminin dış siyasal tercihlerine yön çizen 'yüksek duygular', 'antiemperyalist eğilimler' falan değildir. Pragmatik, gerçekçi, her şeyden önce gelişen Türk sanayiinin çıkarlarını gözeten, biraz da oportünist olan, özel sermayenin kısa süreli yararları ve Türkiye'nin genel yararı doğrultusunda olan düşüncelerdir.

> Hiç tartışmasız Batı yanlısı olan, Batılılaşma ideolojisinin bir başka biçimi olan Adalet Partisi; NATO'yla, Amerika'yla en yakın ilişkileri kurup üslere en rahat kullanma imkânlarını tanıyan Demokrat Parti'nin 'devamı' olan Adalet Partisi ve onun 'Amerikancı' 'Morrisoncu' Genel Başkanı, şimdi kalkıp ABD çıkarlarına sınırlama getirmektedir.

Nitekim Süleyman Demirel ABD Başkanı Lyndon Johnson ile yan yana çekilmiş fotoğrafını seçimlerde propaganda aracı olarak kullanmıştı.[312] Adalet Partisi, niyeti öyle olmamasına rağmen, ABD'yi rahatsız eden bir dış politika izlemeye götüren süreç, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasıyla ilgiliydi. Demirel, iktidarını sürdürebilmek için Türkiye'nin ekonomisine katkı sunacak bir yaklaşımı merkeze almıştı. Bu da Türkiye'nin komşularını da dikkate alan, onlarla ticareti de önemseyen bir siyaset biçimini gerekli kılıyordu.

312 1965 seçimlerinin 10 Ekim 1965 tarihinde yapıldığı dikkate alınırsa, o tarihte Johnson Mektubu yazılmıştı. Ancak Türkiye'nin Mektubun içeriğinden 13 Ocak 1966 tarihinde haberi olmuştu. Yine de, kamuoyunda Kıbrıs Harekâtı'nı ABD'nin engellediği tartışılıyordu. Böylesi koşullarda Türkiye'de "Johnson'la çekilmiş bir fotoğrafın" propaganda aracı olarak kullanılabilmesi kayda değerdir.

Levent Şahverdi Arşivi

İdris Küçükömer Adalet Partisi'nin tutumunu şu şekilde özetler (Akt., Cem, 1993):

> Bunların (DP ve AP iktidarlarının) başlıca hedefi kalkınma idi. Kalkınma tutkusu mevcuttu. Bu kalkınma için çeşitli çarelerin kullanılması gerektiğini, gerçekçi oldukları için anlamışlardı. Bu yoldan Türkiye'de ekonomiyi, üretim güçlerini, olanaklarını geliştirmeyi birinci hedef olarak aldılar. Öteki hedefler bunun fonksiyonu haline gelmişti; onunla bağlantılı olabilirdi.

Demirel Hükümeti, ekonomik büyümeyi merkeze almış, dış politikasını ise bu hedefe uygun şekilde çeşitlendirmek istemiştir. İsmail Cem şöyle demektedir:

> Demirel, kendisi ve partisi açısından büyük 'günahı' bu özelliklerinden dolayı işledi. Ekonomik büyüme tutkusuna dış siyaseti bağımlı kılabileceğini sandı. Bir ölçüde ayarladı da. Bu yeni dış politika, hiç kuşkusuz sadece egemen çevrelerin o dönemdeki tercihlerine değil, Türkiye'nin ve kitlelerin çıkarlarına da mevcut şartlarda en yakın olanıydı. Ancak, Demirel iktidarının sonunu ve 12 Mart'ı getiren başlıca etkenlerden biri de bu oldu.

Örneğin, Demirel Hükümeti'nin Sovyetlerle yakınlaşması sonucu toplam değeri yarım milyar doları bulan Aliağa Petrol Rafinerisi, Üçüncü Demir-Çelik Kompleksi, Seydişehir Aliminyum İşletmeleri Sovyet teknik yardımı ve kredileriyle gerçekleşmişti.

Demirel iktidarı "Batı idealizmini" koruyarak, ekonominin gerektirdiği reel seçenekleri de politikasına eklemek istemişti. Yoksa bir "eksen kayması" söz konusu değildi. Aslında, 1967'de SSCB ziyaretini gerçekleştirdiğinde kendisine yöneltilen "yoldaş Demirel" eleştirilerine verdiği cevap, onun konuya bakış açısını da özetler:

> Demir-çeliğin komünisti olmaz. (Özcan, 2017).

Çağlayangil, iktidarın bu duruşunu yansıtan önemli bir örnek aktarmaktadır. Amerikalılar, AP iktidarı döneminde de U-2 uçuşlarını sürdürüyordu. Bu uçuşların NATO kapsamında

Levent Şahverdi Arşivi

"ilmi" uçuşlar olması gerekiyordu. Çağlayangil, Amerikalıları çağırıp soruyor: "Bunlar ilmi uçuşlar mıdır, meteorolojik araştırma mı yaparlar?" Amerikalılar "Yo, " demişler, "Hiç biri." Bu uçuşların istihbarat amaçlı olduğunu söylemişler. Çağlayangil şöyle devam ediyor (Cem, 1993):

> Amerikalılara dedim ki, bizim antlaşmalarımızda böyle bir husus yok. Yaptığın NATO gayelerinin dışındaki bir iş. Ben seninle NATO için ortağım. Sen burada NATO gayesinin dışına taşıyorsun. (Uçağın) işi sonra meteorolojik değil, tetkikat diye bunu kamufle ettiği anlaşılıyor.

> (Amerikalılara cevabımızda) belirttim. Ya beraber bir mukavele yaparız, sen açıkça söylersin, Türkiye'ye tecavüz Amerika'ya tecavüzdür, bunu yapmaya kalkışanı ben Amerika olarak mahvederim, dersin, Rusya'nın muhtemel tecavüzüne karşı beni her çeşit imkânla, silahla, güvenlikle müdafaa ederim. Ama başka türlüsü olmaz. Amerika olarak 'Sen (üslerini) aç ama benim hesabıma karışma' dersen, olmaz. Sen Amerika olarak hesabını değiştir, güvenliğin hepsini sağla, ben de (üsleri bu kullanıma) açıyorum. Hem güvenliği sağlama hem de uçuşları yap, olmaz bu.

Gönüllülükten Bağımlılığa

Adalet Partisi iktidarı, Amerika, NATO, Batı eksenli siyasal duruşuna bir miktar ekonomik çıkar eklemeye çalışmıştı. Diğer bir ifadeyle, artık Türkiye sadece Amerikan hesabına çalışan bir ülke olmaktan çıkacak, kendi hesabına da iş yapmaya çalışacaktı. Kuşkusuz bu, Türkiye için önemli bir adım, önemli bir değişimdi. Ancak Adalet Partisi bu değişimi gerçekleştirirken, Türkiye'nin Batı eksenli duruşuna halel getirmeyecek, hassas bir ayar gözetiyordu. Bu hassas dikkat kanaatimizce, Türkiye'nin "gönüllülük" olarak isimlendirdiğimiz bir psikolojik katmandan, "bağımlılık" olarak ifade ettiğimiz bir diğer katmana geçişi yansıtmaktaydı.

Levent Şahverdi Arşivi

Türk-Amerikan ilişkilerinin psikolojik doğası 1964 Johnson Mektubu'na kadar "gönüllülük" temelinde yürümüştü. Johnson Mektubu'yla birlikte ilişkilerde yaşanan kırılma, Türk-Amerikan ilişkilerinde "bağımlılık" dediğimiz psikopolitik bir duruşu beraberinde getirmişti. Bu iki katman arasındaki farkı ilerleyen bölümlerde tartışıyoruz. Ancak, Türk-Amerikan ilişkilerinde temelde bir değişiklik olmadığını yansıtan ve ileride gönüllülük ve bağımlılık arasındaki farkı incelerken bu iki psikolojik katman arasındaki farkı anlamamızı kolaylaştıracak bir örneğe daha değinmekte fayda var.

Çağlayangil, İsmail Cem'e, 1964 yılında muhalefet partisinin bir senatörü olarak Rusya'ya yaptığı ziyareti anlatmaktadır. Ziyarette Rusya Devlet Başkanı Kruşçev ile yaptıkları görüşmeyi anlatırken söyledikleri Türk siyasetçisinin o dönemdeki psikolojik dünyasını ve zihinsel kalıplarını anlamamıza katkı sağlıyor.

Kruşçev, heyetle konuşurken, Stalin döneminde, Rusya'nın Boğazlar üzerindeki hak iddialarını gündeme getiriyor. Sonra, o dönemin geride kaldığını, artık Rusya'nın böylesi bir iddiasının olmadığını anlatıyor ve şöyle diyor:

> O halde, Çarlık Rusya'sının ve ondan sonraki devirlerin stratejik nedenleri kalktı ortadan. Şu halde, hala bizim husumeti (düşmanlığı) devam ettirmekte menfaatimiz nedir? Siz (Türkiye) haklı olarak, bu Rusya bizim arkamızdan fena niyet besliyor (diye düşünüyorsunuz). Çünkü Rusya'yı temsil eden bir adam, bir Stalin, bize bunları söyledi (diyorsunuz).
>
> Ben de, (Kruşçev olarak) diyorum ki, o laf sakattır. Biz Sovyetler Birliği olarak fikir değiştirdik. Benim yerimi, işgal eden bir adamın, Stalin'in söylediği sözde müessiriyet (etkinlik) var da, benim söylediğim sözde müessiriyet yok mu?

Kruşçev bunları söyledikten sonra Türk heyetine üç teklif sunuyor:

Levent Şahverdi Arşivi

Size açık söylüyorum:

Gelin bizimle (Sovyetler Birliğiyle) beraber olunuz, sosyalist bir topluluk yapalım. Size kim yardım ediyorsa o yardımı biz yapalım.

Hayır (diyorsanız) nötr kalın, bitaraf oluyoruz deyin, o takdirde size Batı yardım etmez, bizim yardımımız olur.

Hayır, NATO içinde kalacağız dersiniz. Ama anlaşalım. İktisadi mevzularda gelin ahbablık yapalım.

İşte üç teklif hangisini isterseniz.

Çağlayangil, daha sonra Kruşçev'in söylediklerini nasıl algıladığını aktarıyor:

...Biz bir hükümet değildik. Biz parlamento heyetiydik. Bu, Rusya'nın ya bir tuzağı, yemi idi, ya özel fikri idi. Ama bunlar beni etkiledi.

Çağlayangil, etkilendiğini söylüyor. Ama bu "etki"nin sınırını, içeriğini daha sonra Dışişleri Bakanı olduğunda Sovyet mevkidaşı Gromiko ile yaptığı bir görüşmede ayrıntılandırıyor:

Ben Dışişleri Bakanı olduğum zaman, Gromiko ile temasımda, antikomünist bir partinin Dışişleri Bakanı, karşılarında teşekkül etmiş bir blokun elemanı olarak: 'Kutuplar (bloklar) arasında bir çatışma olursa sizinle harbedeceğiz dedim. Tarihte sizinle on üç defa döğüştük. Sizin de yenildiğiniz, bizim de yenildiğimiz safhalar var. Bu zamanlarda Amerika yoktu bu safahatın içinde (...)

Şimdi biz, Türkiye olarak ittifaklarımıza sadıkız. Ama bunun dışında saha var. İktisadi saha, kültürel saha. Orada şahsiyet sahibi bir politika güdeceğiz.[313]

NATO içinde bir Türkiye'nin bulunuşu, NATO'nun alacağı kararlarda Rusya'yı bir takım tehlikelerden de koruyacağı için, NATO'yu mümkün olduğu kadar çatışmaya götürmekten, son dakikaya kadar alıkoyabilirim.

313 Bu cümle de ilginçtir. Çağlayangil iktisadi sahada "şahsiyetli" bir politika izleyeceğiz derken, diğer sahalarda nasıl bir politika izlediklerine de açıklık getirmiş oluyor.

Levent Şahverdi Arşivi

> Senin (Sovyetler Birliği'nin) menfaatlerinde, ben (Türkiye) NATO içinde bir köprüyüm. Senin bana nötr kal diyeceğin yerde, kal orada (NATO'da) demende daha fayda var.

Çağlayangil'in söyledikleri Türkiye'nin 1965'ten sonraki Türk-Amerikan ilişkilerinde durduğu yeri göstermesi bakımından önemlidir. Bu, "bağımlılık" olarak ifade ettiğimiz duruştur. Türkiye, "idealist gönüllü" duruşundan, "realist bağımlı" bir duruşa geçmek istemektedir. Çağlayangil'in de belirttiği gibi, Adalet Partisi, antikomünisttir, NATO sabitesine duyarlılıkla bağlıdır, bloklar arasında bir çatışma olursa Rusya'ya karşı harp edecektir, vs. Kısacası, Türkiye'nin Batı yanlısı tutumunda, diğer bir ifadeyle "asılda" bir değişiklik yoktur. Türkiye, pergelin sabit ayağını Amerika'ya/Batı'ya dayandırmakta ama önceki dönemden farklı olarak, diğer ayakla çizeceği dairede bir inisiyatif almak istemektedir.

Önceki dönemde, pergelin hareket eden ayağını da, Türkiye gönüllü olarak, büyük oranda Amerika'nın eline bırakmıştır. Şimdi ise, kendi bölgesel gerçekliğini de, en azından ekonomik ilişkiler bakımından dikkate almak istemektedir.

Peki, Türk dış politikasındaki bu değişim, acaba sadece "kalkınma tutkusuyla" mı açıklanmalıdır? Johnson Mektubu'nun yarattığı kamuoyundaki psikolojik atmosferin bu değişimi zorladığını daha önce sık sık ifade etmiştik. Bunun dışında, öyle anlaşılıyor ki, iki önemli faktörün daha bu değişimde katkısı vardır. İlki, Vietnam Savaşı'yla birlikte Amerika'nın çizmiş olduğu "barışçı, hürriyetsever, insan haklarına saygılı ve güçlü ülke" imajının küresel ölçekte yara almış olması. İkincisi de, Türkiye'de sol hareketlerin ivme kazanmaya başlamasıdır.

Vietnam Amerika için tam bir bataklık halini almış ve bu savaş Amerika için hezimetle sonuçlanmıştır. 10 yıl süren bu savaşta Amerika Vietnam'a "napalm bombalarıyla" saldırmış ve bu ülkenin üzerine 8 milyon ton bomba bırakmıştır. Dolayısıyla, Vietnam savaşı Amerika'nın hem "barış" söyleminin bir yalandan ibaret olduğunu sokaktaki insanın da anlamasını

Levent Şahverdi Arşivi

sağlamış, hem de yaşadığı başarısızlık "güçlü, yenilmez, lider ülke" imajını sarsmıştır.

Diğer bir nokta da, güçlenen sol hareketlerin 1965 yılında Türkiye İşçi Partisi'ni (TİP) 14 milletvekiliyle Meclis'e sokmayı başarmış olmasıdır. TİP'in Meclis'te yürüttüğü güçlü muhalefet, hem halkın hem de milletvekillerinin o güne kadar duymadığı şeyleri işitmesini sağlamıştır.[314] Örneğin TİP milletvekili Çetin Altan (1971) milletvekilliği döneminde Meclis'te ikili antlaşmalar ile ilgili bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında Türkiye'nin Amerikalılara 35 milyon metrekare toprak verdiğini ve bu arazilerin NATO'ya değil, Amerikan Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı olduğunu söylemiştir. Altan, Bunun üzerine Adalet Partisi Adana Milletvekili ve Milli Savunma Bakanı Ahmet Topaloğlu'nun "yalan" diye bağırdığını aktarmaktadır. Altan, "O sırada Milli Savunma Bakanı Topaloğlu dahi farkında değildi ikili antlaşmaların. Oturduğu yerden 'yalan' diye bağırıyor ve bu söz Meclis tutanaklarına bir tarih belgesi olarak geçiyordu. İktidar böylesi bir gaflet içindeydi." demektedir. Bu örnekte de görüldüğü gibi, Meclis'teki milletvekilleri hatta bakanlar bile Türkiye'nin Amerika'yla girmiş olduğu ilişkilerin boyutlarını daha yeni öğreniyordu. Bu bir bakıma doğaldır. Çünkü ikili antlaşmalar bölümünde de ifade ettiğimiz gibi, bu antlaşmaların çoğu Meclis'ten geçirilmeden yürürlüğe konulmuştur. TİP milletvekillerinin Meclis'te yaptıkları muhalefetin Türkiye'nin Amerika hakkında en azından farklı bir perspektiften bilgi sahibi olmasına katkı sağladığı düşünülebilir.

Kaldı ki, bazı Amerikalı yetkililer de Türkiye'nin haşhaş ekimini yasaklamamasını Türkiye'de yükselen Anti-Amerikancılıkla ilişkilendiriyorlardı. Onlara göre bu aşırı Anti-Amerikancı akımları susturacak bir güçlü bir hükümet işbaşına gelmeden haşhaş ekiminin yasaklanması mümkün olmayacaktı (Arca-

314 Türkiye İşçi Partisi'nin Meclis'te olduğu yıllarda yaptığı muhalefeti inceleyen bir çalışma için bkz. Serpil Çelenk Güvenç, *İkili Antlaşmalardan Kıbrıs'a Solun Merceğinden Dış Politika TİP Deneyimi 1960-1970,* Daktylos Yay., İstanbul, 2008.

Levent Şahverdi Arşivi

yürek, 1985). Gerçekten de, Erim Hükümeti başa geçtikten sonra "Balyoz Harekâtı"nı düzenleyecek, ülkede bir komünist avı başlatacaktı.

Johnson Mektubu ve bu iki etkenle birlikte artık Türkiye'de "gönüllü" Amerikan yanlısı bir politika izlemenin şartları zorlaşmıştır. Dolayısıyla, 1965 sonrası Türkiye'de, artık bütün ümidini Amerika'nın takdirini kazanmaya ve oradan gelecek yardıma odaklamış bir dış siyasetin sosyolojik koşulları görece olarak zayıflamıştı.

Burada, şu soru da önem kazanmaktadır: Acaba Amerika Türkiye ile askeri, siyasi ve stratejik ilişkiler kurmaya başladığı 1946'larda bu "gönüllülük" döneminin hep böyle gitmeyeceğini düşünerek ve bugünleri öngörerek mi Türkiye ile ilişkilerini kurgulamıştır?

Bu sorunun cevabı kanaatimizce tereddütsüz evet şeklindedir. Sadece ikili antlaşmaların maddelerine bakıldığında bile bu açık bir şekilde görülebilir. Amerika Türkiye ile, konjonktürel bir ilişki kurmamıştır. Türkiye'yi yapısal denetime alacak ve yapısal dönüşüme sokacak bir şekilde ilişki kurmuştur. Bu ilişki biçimi Türkiye'yi bağımlı kılacak bir ilişki biçimidir. Dolayısıyla, Amerika'nın Türkiye'nin ulusal çıkarlarına zarar verecek bir hegemonya kurduğu fark edildiğinde Türkiye "gönüllü" olmasa bile "bağımlı" bir şekilde Amerika ekseninde davranacaktır.

Bu perspektiften bakıldığında Çağlayangil'in şu sözleri anlam kazanmaktadır:

> Benim istihbarat şefim, kendisi farkında bile olmadan CIA benim altımı oyar. Elinde imkân var (yabancı) adamın. Girmiş enfiltre benim içimde... Onun için hiç şaşırmam, aramam da, bulamam ki. Nasıl yaptı bulamam.

Diğer bir ifadeyle, Amerika "gönüllülük" döneminde Türkiye'ye öyle yerleşmiştir ki, Türkiye'nin içinde artık Türkiye'den daha büyük, etkili bir güç vardır. Bu güç, hükümetler kurup-yıkabilmekte, darbeler yapabilmekte, yasalar çıkarttırabilmekte ve Türkiye'nin ulusal çıkarlarına ters olan

Levent Şahverdi Arşivi

durumlarda bile Türkiye'yi Amerikan çıkarlarına mahkûm edebilmektedir. Öyle ki, Türkiye'yi yöneten siyasi yetkililer bile bu gücü "aramaktan" vazgeçmişler, "arasalar da bulamayacaklarına" ikna olmuşlardır.

Peki, Türk-Amerikan ilişkilerinde Türkiye için "bağımlılık" bir kader midir? Bu soruya da şüphesiz cevabımız "hayır" şeklinde olacaktır. Bu, Türkiye ile ilgili bir durumdur, Amerika'yla değil. Çünkü Türkiye'nin bağımlılığı, Amerika'dan daha çok kendi siyaset üretme kalıplarına, siyasal inançlarına bağımlılıktır. Bu konuyu ilerleyen bölümde tartışıyoruz.

Haşhaş Yasağının Kaldırılması ve Haşhaş Krizi'nin Sonu

1973 seçimleriyle birlikte Nihat Erim, Naim Talu ve Ferit Melen'in kurduğu ara hükümet dönemleri bitmiş, tekrar demokrasi işlerlik kazanmıştı. Seçimlerde Bülent Ecevit'in CHP'si birinci parti olmuş ama tek başına iktidarı kuracak kadar milletvekili çıkaramamıştı. Necmettin Erbakan'ın liderliğindeki Milli Selamet Partisi seçimlerde büyük bir başarı göstermiş ve 48 sandalye kazanmıştı. 11 Ocak 1974'te Ecevit, MSP'yle koalisyon kurdu.

Seçimlere giderken bütün partiler programlarına haşhaş yasağının kaldırılacağı vaadini koymuştu; bir parti hariç: Alparslan Türkeş'in MHP'si. Türkeş'in haşhaş yasağının kaldırılmasına karşı tutumu gerçekten dikkate değerdir. CHP-MSP koalisyonunun haşhaş ekimi yasağını kaldırması üzerine Alparslan Türkeş şu açıklamayı yapmıştı (Altındal, 2004):

> Haşhaş ekimine yeniden izin verilmesi nümayişkâr bir şekilde ele alınmış, ne Türkiye'nin milli menfaatleri, ne de Türk köylüsünün iktisaden kalkındırılması yönünden imkânlar değerlendirilmiştir. Konu Amerika'ya karşı bir meydan okuma şekline çevrilmiş ve Türk-Amerikan ilişkilerinin bozulması için gerek devlet yayın organlarında ve gerekse bir kısım basında akılsızlık son haddine kadar götürülmüştür. İlk yapılacak şey, haşhaş konusu başta

Levent Şahverdi Arşivi

olmak üzere Amerika ile acele müzakerelere girişmek ve aramızdaki eski dostane samimiyet ve yakın işbirliğini kurmaktır. (MHP Basın Bülteni, 17 Temmuz 1974)

Alamet-i farikası "milliyetçilik" olan bir partinin, böylesi bir meselede Amerika'yla ilişkilerin bozulacak olmasını kaygı edinmesi ilginçtir. Dahası, Türkeş ABD'yle "eski dostane" işbirliğinin aceleyle kurulmasını istemektedir. Daha önce de vurguladığımız gibi, bizim ülkemizde Amerikan yanlılığının "milliyetçi" bir söylem içinde dillendirilebilmiş olması ayrıca incelenmeyi hak edecek kadar önemli bir konudur.

CHP ve MSP ayrı ideolojilere sahip olmasına rağmen, haşhaş yasağının kaldırılması yönündeki ortak tutumları koalisyon hükümetinin kurulmasında etkili olmuştu.

7 Şubat'ta Meclis'ten güvenoyu alan Hükümet, 16 Şubat'ta yasağı kaldırmaya kesin kararlı olduğunu söyledi. Bu açıklamadan sonra ABD'nin Türkiye üzerindeki baskısı yeniden arttı. Diğer taraftan da Türkiye'de haşhaş ekimini yasaklayan ABD, Walla Walla ve Phoneix bölgelerinde 400 dönümlük bir alanda haşhaş ekimine başlamıştı (Erhan, 1996).

Yasağın kaldırılacağına ilişkin açıklamalardan hemen sonra, Mart ayından itibaren, Amerikan Büyükelçisi Macomber Türk yetkililerle görüşmeler yapmaya başladı. Mart ortalarında Amerikan Kongre üyeleri Lester Wolf ve Charles Rangel Türkiye'yi ziyaret etti. Haşhaş yasağının kaldırılmasının Kongre'de ve Amerikan halkı arasında büyük bir tepkiye neden olacağını söyledi. Türkiye'ye yapılan Amerikan yardımının kesilebileceği tehdidini yapmayı da ihmal etmedi. Bu iki kongre üyesine göre Türkiye mutlaka cezalandırılmalıydı. 15 Nisan 1974'te Washington'a giden Dışişleri Bakan'ı Turan Güneş'e ise Amerikan Dışişleri Bakanı Henry Kissinger, yasağın kaldırılmasının Türk-Amerikan ilişkilerini çok olumsuz etkileyeceğini, Türkiye'ye yapılan yardımları yeniden gözden geçirmek zorunda kalabileceklerini ifade etmişti. Güneş, hükümetin kararlı olduğunu söyledi. Bunun üzerine Kissinger 6 Mayıs'ta

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'nin Washington Büyükelçisi'ni çağırtarak, sert bir dille uyardı. Bu girişimler başarısız olunca Kongre Türkiye'nin ekonomik yaptırımlarla cezalandırılmasını Başkan'dan talep etti. Senato'da bir konuşma yapan Sheldon Vance, Türkiye'ye çiftçi tazminatları için ödenmesi öngörülen ama o tarihe kadar ödenmeyen miktarın askıya alındığını bildirdi. Diğer taraftan ABD basını da Türkiye'ye ateş püskürüyordu. *New York Post*'ta yayınlanan bir makale Türkiye'ye 6 gün mühlet veriyor, eğer bu süre içinde Türkiye bütün tarlalarındaki haşhaşı yakmazsa, Amerika'nın B52 uçaklarıyla haşhaş tarlalarını "napalm" bombalarıyla bombalamasını öneriyordu. (Erhan, 1996).

Bütün baskılara rağmen hükümet 1 Temmuz 1974'te bir kararname yayınlayarak haşhaş yasağını kaldırdı. Ancak Hükümet yasağın kaldırılmasıyla doğabilecek kaçakçılık sıkıntılarını aşmak için yeni düzenlemelere gitti ve sıkı bir denetim kurdu. Haşhaş kapsüllerinin köylü tarafından çizilmeden TMO'ya getirilmesini istedi. Bu uygulama, afyonun illegal yollarla kaçakçıların eline geçmesini imkânsız hale getiriyordu. Ne var ki, haşhaş kapsülünün çizilmesinin yasaklanması, çeşitli sebeplerden dolayı Türkiye'yi ekonomik anlamda olumsuz etkilemiştir.

Burada not edilmesi gereken ilginç bir gelişme Demirel'in bu karara ilişkin gösterdiği tepkidir. Demirel ana muhalefet partisinin lideri sıfatıyla yasağın kaldırılmasının ülkenin bağımsızlığıyla hiç bir ilgisinin olmadığını açıklamış, ABD tarafından olumsuz değerlendirilebilecek bu kararın iyice düşünüldükten sonra alındığını ümit ettiğini söylemişti. AP milletvekillerinin de karara Meclis'te tepki gösterdikleri görülmektedir. Örneğin Çanakkale Milletvekili Murat Bayrak, "Hükümetin haşhaş meselesini istismar ettiğini", hükümetin "Türkiye'yi büyük ve hakiki dostu ve müttefiki olan ABD'den koparmak peşinde olduğunu", haşhaş tehlikesinin ABD milleti için "Sovyet balistik füzelerinden gelecek olan" tehlikeden farksız olduğunu, "Ecevit Hükümeti'nin ülkeyi NATO'dan ayırarak, komünist blok içine sürüklemeyi hedeflediğini" söylemiştir (Erhan, 1996).

Levent Şahverdi Arşivi

Haşhaş yasağının kaldırılmasının yankıları sürerken Kıbrıs sorunu yeniden alevlenmişti. Türkiye Kıbrıs'a Temmuz 1974'te ilk harekâtı düzenledi. 14 Ağustos tarihinde ise, ABD'nin silah ambargosuyla sonuçlanacak olan ikinci harekât düzenlendi. Kıbrıs harekâtıyla birlikte, haşhaş sorunu Türk-Amerikan ilişkilerinde ikincil bir soruna dönüştü. Türkiye'nin aldığı etkili önlemlerin BM ve uluslararası gözlemciler tarafından takdirle karşılanması sonucunda haşhaş yavaş yavaş Türk-Amerikan ilişkilerinde bir sorun olmaktan çıktı.

Türkiye'nin zaten darbelerle, iç karışıklıklarla, tehditlerle terbiye edildiği yıllara gelinmişti. Türkiye'nin o yıllarda en önemli ulusal davası olan Kıbrıs meselesinde, Türkiye'nin etkili bir tutum göstermesi ABD tarafından daha önceden engellenmişti. Şimdi Türkiye bir irade gösteriyor, ABD'nin izni olmaksızın Kıbrıs'a müdahale ediyordu. ABD'nin bu "iradeyi" cezalandırmaması düşünülemezdi.

Levent Şahverdi Arşivi

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIBRIS ÇIKARMASI VE ABD'NİN SİLAH AMBARGOSU

Johnson Mektubu'nun gönderilmesinin üzerinden 10 yıl geçmişti. Türkiye o tarihten itibaren ABD karşıtı protestolara sahne oluyordu. 1965'te Karadeniz açıklarında Türkiye'den izinsiz uçuş yapan bir Amerikan istihbarat uçağının düşmesi, 1967 Kıbrıs Krizi, hemen ardından gelen haşhaş baskısı kamuoyunda ABD sömürgeciliğine karşı bir uyanışı da beraberinde getirmişti.

1971 Muhtırası, bir taraftan ABD'nin arzuladığı haşhaş yasağını yürürlüğe koyarken, diğer taraftan da sol hareketlere karşı bir baskı ortamı var etmişti. Kıbrıs ve Haşhaş gibi iki milli meselede Türkiye halkının aynı sesi vermemesi için bir sebep yoktu. Ne var ki, ABD karşıtlığının "komünizm"le damgalandığı, sol hareketlerin şiddete yöneldiği ya da yöneltildiği bir sosyal atmosferde, Türkiye hızla sağ-sol kutuplaşmasına doğru itiliyordu. Türkiye halkının sağ-sol olarak ikiye bölündüğü ve bir ucun diğer ucu düşmanlaştırdığı böyle bir ortamda, kamuoyunun öfkesi birbirine yöneltilmişti.[315] Askeri

315 Kontrgerilla kavramı da ilk bu yıllarda duyulmuştu. Emekli Kurmay Yarbay Talat Turhan (1995), NATO'nun yeraltı yapılanması Gladyo'nun Türkiye'deki karşılığının Özel Harp Dairesi olduğunu söylemişti. Amerika'da Kontrgerilla talimnamesinin bir tercümesi olan ST-31 resmi belgesinde bu gayr-i nizami örgütün görevlerini Turhan bu belgeden aktarmaktadır: "Adam öldürme, bombalama, silahlı soygunculuk, işkence, kötürüm haline getirme, adam ka-

Levent Şahverdi Arşivi

hükümetler, azınlık hükümetleri, koalisyonlar, faili meçhuller, suikastler, provakasyon ve kaosla geçecek bir 10 yıl bekliyordu Türkiye'yi. Ülkenin bütün dikkatinin içeriye yönelttiği bu koşullarda, ABD'nin Türkiye'nin menfaatleriyle çatışan yüzünün yalın bir şekilde ortaya çıkmış olmasının bir anlamı kalmıyordu. Türkiye, kendini, kendi halkını, kendi gençlerini düşmanlaştırdığı bir "anarşi" ortamında ABD'ye karşı güçlü bir şekilde durabilmenin imkânını da yitiriyordu.

12 Mart Muhtırası'ndan sonra, CHP-MSP koalisyonunun kurulduğu 26 Ocak 1974 tarihine kadar dört hükümet kurulup-yıkılmıştı. Haşhaş yasağını kaldırmak, Kıbrıs Harekâtı'nı düzenlemek gibi önemli kararlara imza atan bu hükümet de ancak 10 ay dayanabilmişti. CHP-MSP koalisyon hükümetinin görevi bıraktığı 17 Kasım 1974 tarihinden sonra ise, 1980 darbesine kadar Türkiye 6 hükümet daha görecekti. Yani, 1971 muhtırasından 80 darbesine kadar Türkiye'de azınlık ya da koalisyonlarla görev yapmış 10 hükümet işbaşına gelmişti; her yıla 1 hükümetin düştüğü, birbirine düşmüş/düşürülmüş bir Türkiye artık ABD'nin bambaşka bir yüzüyle karşı kaşıyaydı; örtülü operasyonlar, psikolojik harp, paramiliter yapılanmalar ve anarşi... Bu süreç bir darbeyle son buldu. 1980 darbesiyle birlikte Türkiye'ye bir "format" atılacak ve gençliğin apolitize edildiği yeni bir Türkiye var edilecekti. Bu yeni Türkiye'de sağcı bir liderin önderliğinde Amerikancılık yeniden üretilecekti.

1974 Kıbrıs Harekâtı, bu kaotik ortamının fitilinin 71 Muhtırası'yla ateşlendiği bir ortamda yapılmıştı. Ancak Harekâtın ardından ABD tarafından uygulanan askeri ve ekonomik ambargo ile birlikte, Türkiye'nin anarşi ortamına hızla sürüklenmiş olması önemli bir hususdur. Türkiye "kontrgerilla/gladyo" gibi kavramlarla bu dönemde tanışmıştır. Dönemin sonunda etkisi 10 yıllar boyunca sürecek bir darbe gelmiş ve Türkiye'nin yaklaşık dört on yılı bu darbenin anayasasıyla yönetilmiştir. Bu durum hala da devam etmektedir.

çırmak suretiyle tedhiş ve olayları tahrik, misilleme ve rehinelerin alıkonması, kundakçılık, sabotaj, propaganda ve yalan haber yayma, zorbalık, şantaj.'".

Levent Şahverdi Arşivi

1974 Kıbrıs Harekâtı Türkiye'nin milli menfaatleriyle ABD'ye bağımlılığının tenakuzunu ve bu tenakuzun yarattığı sancıyı daha açık bir şekilde görmemizi sağlamaktadır. Ne var ki, bu sancı bağımsız bir Türkiye'nin doğmasını sağlamamış, Türkiye önce anarşi ortamıyla cezalandırılmış, darbe sopasıyla hizaya çekilmiş, 80'den sonra ise "popüler kültür ve neoliberalizm" narkozuyla uyuşturularak ABD ekseninde yoluna devam etmiştir.

1967 Krizi

Johnson Mektubu bölümünde 1964 krizi öncesi durum ve Kıbrıs meselesinin kökenleri hakkında kısa bir özet yapmıştık. 1974 Harekâtı'na gelmeden önce, 1967 yılında Süleyman Demirel hükümeti zamanında Türkiye ve Yunanistan Kıbrıs üzerinden bir kez daha karşı karşıya gelmişlerdi. Türkiye bu kriz zamanında da askeri harekât kararı almış ama ABD'nin araya girmesiyle bu harekât da gerçekleşememişti. Şimdi, 1974 öncesinde yaşanan bu kriz hakkında kısa bir bilgi verelim.

21 Nisan 1967 sabahı NATO üyesi bir diğer ülke olan Yunanistan Albay Papadopulos'un liderliğinde yapılan bir darbeyle uyanmıştı. ABD yanlısı Cunta, Kıbrıs Sorunu'nun "barışçıl" yöntemlerle çözüleceğini açıklamıştı. Ama kısa bir süre sonra "barışçıl yöntemlerden" kastın, enosisin müzakerelerle sağlanması olduğu anlaşıldı.

Darbenin arkasından EOKA örgütünün kurucusu ve lideri Georgias Grivas Kıbrıs'a döndü. 1950'li yıllardan beri Kıbrıs'ta tedhiş hareketlerinin organize eden Grivas bu sefer Kıbrıs'ta Rum Milli Muhafız Kuvvetleri'ni teşkilatlandırdı. 15 Kasım 1967 yılında Türklerin yoğun olarak yaşadığı Boğaziçi ve Geçitkale köylerine saldırı başlatıldı. Grivas'ın saldırıları sonucunda 24 Türk öldürüldü. Enosis'in önündeki en önemli engel olan Türk nüfusun ortadan kaldırılması ya da göçe zorlanması amaçlanıyordu. Bunun üzerine TBMM toplanarak hükümete Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yabancı ülkelere gönderilmesine

Levent Şahverdi Arşivi

dair maddeye dayanarak Kıbrıs'a müdahale yetkisi verdi. Türkiye 17 Kasım'da çıkarma yapma niyetini açıklamıştır. Türkiye, Grivas'ın ülkeden çıkmasını ve Kıbrıs'ta bulunan 12 bin Yunan askerinin geri çekilmesini istiyordu. Bu şartlar yerine getirilirse çıkarma kararından vazgeçecekti. Türkiye bir gözdağı olarak 18 Kasım'da Kıbrıs üzerinde jetlerini uçurdu. Amerika, Dışişleri Bakanı Cyrus Vence'ı devreye soktu. Türk Hükümeti taleplerinde ısrar etti. Yunanistan askerlerini Ada'dan çekecek, Türkiye de savaş hazırlıklarını durduracaktı. 30 Kasım 1967'de Türkiye ve Yunanistan antlaşmaya vardı. Böylelikle 1967 Krizi sona erdi (Sönmezoğlu, 1995; Armaoğlu, 1995).

Bu krizin sonrasında BM aracılığıyla topluluklar arasında görüşmeler başladı. Türk tarafını temsilen Rauf Denktaş, Rum kesimini temsilen Glafkos Klerides ilk kez 2 Haziran 1968'de görüştüler. Bu ilk görüşme, yıllar sürecek çözümsüz müzakerelerin ilkiydi.

Harekâtın Sebebi: Kıbrıs'ta Darbe

Johnson Mektubu bölümünde anlattığımız gibi, 1960 yılında Londra ve Zürih konferanslarından sonra Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuş ve bir anayasa hazırlanmıştı. Türkiye Kıbrıs'ta bu anayasal düzenin devamından yanaydı ve anayasal düzenin değiştirilmesine yönelik bir girişim karşısında, Garanti Antlaşması'ndan doğan haklarını kullanarak Kıbrıs'a müdahale etme hakkını kullanacağını belirtiyordu.

Kıbrıs'ta iki topluluğun temsilcilerinin 1968'de başlayan görüşmeleri 6 yıldır devam ediyordu ama bir çözüm sağlanamamıştı. Türkler Kıbrıs'ın Türk ve Rum olmak üzere iki ayrı federe devlete dayanmasını talep ediyordu. Fakat görüşmeler devam ettikçe Türkiye bu düşüncesinde bazı değişikliklere gitmiştir (Armaoğlu, 1995).

Levent Şahverdi Arşivi

Dışişleri Bakanının Mecliste izahatı

"Kıbrıs meselesi, diye bir mesele yoktur"

"Yapılan hareketler ne olursa olsun, İngiltere, adayı terkedecek değildir"

Türkiye 1950 öncesi Kıbrıs'a ilgi göstermiyordu. Dışişleri Bakanı, Kıbrıs diye bir meselemiz yoktur, demişti. Yeni İstanbul 24 Ocak 1950

Fakat 1968'de başlayan toplumlararası görüşmeler ilerledikçe, Türk hükümeti, federal devlet politikasında değişiklikler yaptı. Bu yeni politikanın adı, bölge muhtariyeti esasına dayanan üniter devlet idi. Bu bir çeşit kanton sistemi idi. Kıbrıs'ta tek bir devlet olacak fakat bir kaç bölgede toplanmış olan Türkler, kendi bölgelerinin idarelerinde muhtariyete sahip olacaklar, kendi işlerini kendileri göreceklerdi. Bölgelerin iç işlerine Rumlar müdahale edemeyecekti. Türkiye'de Ekim 1973 seçimlerinden sonra, Bülent Ecevit başkanlığında kurulan Cumhuriyet Halk Partisi-Milli Selamet Partisi koalisyon hükümeti ise, fonksiyonel federatif sistem tezini benimsemiştir. Bu sistemde toprakların paylaşılması söz konusu değildir. Tek bir devlet içinde, görev ve yetkilerin iki toplum arasında paylaşılması söz konusudur.

Kıbrıs Rum Kesimi ise, enosis idealinden vazgeçmiş değildi. Birbiriyle temelde çatışan bu iki talebin uzlaşması mümkün görünmüyordu. Bu çözümsüzlük ortamı içinde Yunan Hükümeti harekete geçme zamanının geldiğine inanıyor, Kıbrıs'ı ilhak etmeyi düşünüyordu. Fakat Kıbrıs Rum Kesimi lideri Makarios'u bu ilhakın önünde bir engel olarak görüyordu. Bunun için öncelikle EOKA liderlerinden Nikos Sampson aracılığıyla Kıbrıs'ta bir darbe planladı.

15 Temmuz 1974 tarihine gelindiğinde Yunan Cuntası tarafından desteklenen Nikos Sampson Rum Muhafız Teşkilatı'nı da yanına alarak Makarios'a karşı bir darbe yaptı. Makari-

Levent Şahverdi Arşivi

os, İngiltere'ye kaçtı. Darbeciler Makarios'tan farklı olarak, Enosis'i kısa yoldan gerçekleştirmek istiyor, Makarios gibi, müzakereler ve diplomasi yoluyla süreci uzun bir zamana yaymak istemiyordu. Darbe, Kıbrıs'taki düzeni tek taraflı olarak değiştiriyordu. Türkiye eğer bir müdahalede bulunmaz ise, Kıbrıslı Türklerin varlığı tehlike altına girecek, Kıbrıs bir oldubittiyle Yunanistan tarafından ilhak edilecekti. Türkiye harekete geçti.

20 Temmuz Cumartesi: Kıbrıs Barış Harekâtı

Türkiye ilk olarak Garanti Antlaşması'nın 4. maddesinin kendisine verdiği hakka dayanarak Kıbrıs'a İngiltere ile birlikte müdahale etmek istemiştir. Başbakan Bülent Ecevit bunun için 17 Temmuz'da, Başbakanlık vekâletini Necmettin Erbakan'a bırakarak, Londra'ya gitmiş ve müdahale için İngilizlerden destek istemiştir. İngiltere Başbakanı Wilson, konunun NATO ve BM gibi uluslararası platformlarda ele alınması gerektiğini söyleyerek, Ecevit'in birlikte müdahale teklifini reddetmiştir.

ÇIKARTMA GEMİLERİMİZ AKDENİZ'E AÇILDI

Bakanlar Kurulu savaş için tam yetki istiyor

ANKARA'da

NATO'da

B. MİLLETLER'de

ECEVİT - SISCO GÖRÜŞMESİ BAŞLADI

SABAHA KARŞI ATİNA'DA SISCO'NUN

20 Temmuz 1974'te Kıbrıs'a ilk harekat başladı. Milliyet 20 Temmuz 1974.

19 Temmuz akşamı Londra'dan "red" cevabıyla dönen Ecevit, 20 Temmuz sabahı Kıbrıs Barış Harekâtı'nın başladığını duyurmuştur. Türk Silahlı Kuvvetleri 20 Temmuz günü hava kuvvetlerini himayesinde Girne kıyılarından Kıbrıs'a ayak basmışlardır. Aynı zamanda Lefkoşa-Girne yoluna ve Gönyeli'ye havadan indirme yapılmıştır. Bu bölgelerde Yunan ve Rum kuvvetleriyle çarpışmalar olmuş, Türkler Girne-Lefkoşa yo-

Levent Şahverdi Arşivi

lunu kontrol altına almışlardır. Ateşkes'in yürürlüğe girdiği 22 Temmuz'da Türkiye Kıbrıs'a 40 bin kişilik bir kuvvet ve 300 tank göndermiş bulunuyordu (Armaoğlu, 1995).

BM Güvenlik Konseyi daha harekâtın ilk günü hızla toplanmış ve 353 sayılı kararı alarak tarafları ateşkese davet etmişti. Türkiye ABD'nin de girişimleriyle 22 Temmuz akşamı saat 17.00'de ateşkes kararına uyacağını açıklamıştır. 23 Temmuz günü Yunan hükümeti istifa etmiş, Sampson rejimi devrilmiş, yerine Glafkos Klerides getirilmiştir.

BM yayınladığı deklarasyonda Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin acilen toplanmasını istiyordu. Bu üç ülke 25 Temmuz'da Cenevre'de toplanmışlar ve 30 Temmuz'da Cenevre Deklerasyonu'nu imzalamışlardır. Bu deklarasyona göre, Kıbrıs'ta 1960 anayasal düzenine dönme konusunda mutabakata varılmış ama öncesinde bazı tedbirlerin alınması istenmiştir. Buna göre, taraflar ellerinde bulunan bölgeleri genişletmeyecekler, ateşkes çizgisinde BM'nin kontrolü altında olacak bir güvenlik bölgesi kurulacak, Rum ve Yunan kuvvetleri muhasara altında tuttukları bölgelerden çekilecek ve buralar BM güvenlik koruması altına girecek ve 3 Dışişleri Bakanı 8 Ağustos'ta Kıbrıs anayasal düzeninin tesisi için Cenevre'de yeniden bir araya geleceklerdir. Bu deklarasyonla birlikte birinci Kıbrıs harekâtı tamamlanmış oluyordu.

8 Ağustos tarihinde taraflar Cenevre'de bir araya geldiklerinde, ortam oldukça gergindi çünkü Türklerin yaşadığı bölgelerde muhasara kaldırılmamış, ateşkese riayet edilmemiş ve çarpışmalar devam etmişti. Denktaş ve Klerides'in de katıldığı bu görüşmelerde, Rum ve Yunan tarafı, anayasal düzene geçilmesi noktasında net bir tavır almaktan kaçındı. Üstelik Türklerin yaşadığı bölgelerde çatışmalar da devam etmekteydi. Türk tarafı bunun üzerine 14 Ağustos sabahı görüşmeleri yarıda kesmiş ve ikinci harekât kararını almıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

«BU ANI 11 YIL BEKLEDİK»
Bir Türk yüzbaşısı, «Bayrak Radyosunun haberleri doğrudur. İnanmıyorsanız bekleyin ve görün» dedi

1964'ten sonra pek çok kez çıkarma kararı alınmış ama uygulanamamıştı.

14 Ağustos 1974'te başlayan harekât iki gün sürmüş ve 16 Ağustos 1974 akşamı saat 19.00'dan itibaren Türkiye BM'nin 360 sayılı ateşkes kararına uyacağını açıklamıştır.

ABD'nin Kıbrıs Harekâtına Karşı Tutumu

Bu noktada ABD'nin Kıbrıs meselesine bakışını ve harekât öncesi tutumunu açıklamakta fayda var. Fakat bundan önce biraz daha geriye giderek, Türkiye'nin Kıbrıs sorununa nasıl dâhil olduğuna kısaca değinelim.

Hasgüler (2000) Türkiye'nin Kıbrıs sorununda bir taraf haline getirilmesinde İngilizlerin ve ABD'nin rolüne değinmektedir.

Türkiye 1955 yılına gelene kadar Kıbrıs gibi bir meselesinin olmadığını söylemişti. Türkiye'nin resmi politikası Lozan Antlaşması'nın 20 ve 21. maddelerine dayanıyordu. Türkiye Lozan Antlaşması'yla Kıbrıs'ın mülkiyetini de İngilizlere devretmiş ve Kıbrıs'ı misak-ı millinin sınırları dışında bırakmıştı. Dolayısıyla, 1950'li yılların ortalarına kadar Kıbrıslı Türklerin sorunları ile ilgilenmemişti. Dış İşleri Bakanı Necmettin Sadak 25 Ocak 1950'de şöyle söylemişti:

> Kıbrıs meselesi diye mesele yoktur. Bunu hayli zaman evvel gazetecilere söylemiştim. Çünkü Kıbrıs bugün İngiltere'nin hâkimiyeti ve idaresi altındadır ve İngiltere'nin Kıbrıs'ı başka bir devlete devretmek niyetinde veya eğiliminde olmadığı hakkında kanaatimiz vardır. Kıbrıs'ta yapılan hareketler ne olursal olsun ve bunları yapanlar kim olursa olsun, İngiltere hükümeti Kıbrıs adasını başka bir devlete terketmeyecektir. Bu böyle olunca, gençlerimiz boş yere heyecana kapılıyorlar, gereksiz yere yoruluyorlar.

Levent Şahverdi Arşivi

"Türkiye bir anlamda Kıbrıs sorununda aktif rol oynamaya İngiltere tarafından teşvik edildi." diyen Hasgüler'e (2000) göre, Türklerin sorunda bir taraf haline gelmesi şöyle gerçekleşmişti: Rumlar Kilise'nin öncülüğünde 1950 yılında Ada'da bir halkoylaması yapmışlar ve Rumların %96'sının Enosis'i istediğini duyurmuşlardı (Manisalı, 2002). İngilizler halkoylamasını kabul etmediler. Rumlar bunun üzerine konuyu 1954 yılında BM'ye getirmek istediler. Amaçları Ada'yı İngiliz sömürgesinden kurtarmak ve Enosis'i ilan etmekti. İşte İngiltere bu aşamada Türkiye'yi Kıbrıs meselesinde bir taraf haline getirdi. İngiltere izlediği bu politikayla Türklerle Rumları karşı karşıya getirmeyi amaçlıyor, Ada'yı etnisite temelinde bölerek Rumların kendisine karşı verdiği mücadeleyi zayıflatmak ve sömürgesini devam ettirmek istiyordu. Hasgüler, "Kıbrıs'ta İngiliz sömürge yönetimi, 1950-1960 arası dönemde, kendi polis gücünün ezici çoğunluğunu Kıbrıslı Türklerden oluşturması, sömürgeci ülkenin iki topluma yönelik 'akıllı' planlarına iyi bir örnektir." demektedir. Kalodukas da (2003) bu bağlamda: "Britanyalıların, EOKA'nın eylemleri arttıkça 'böl ve yönet' politikasının uygulanması için polis personeline Kıbrıslı Türkleri doldurdukları ve bunların 1956'dan sonra Rumlara oranla sayısal çoğunluğu oluşturdukları bir gerçektir." demektedir. Yine daha sonraları Kıbrıslı Türklerin liderliğini üstelenecek olan Rauf Denktaş da 1949-1957 yılları arasında İngiliz sömürge yönetiminin başsavcısı olarak çalışmıştı.

Burada ilginç bir nokta ise 1949 yılına kadar Kıbrıslı Türklerden "Müslüman" olarak söz edilmesidir. 8 Haziran 1949'da İngiliz Vali Vekili Mr. Turnbull daire reislerine gönderdiği bir talimatla "Kıbrıs İslâmları" tabiri yerine "Kıbrıs Türkü" tabirinin kullanılmasını istemiştir (Arı, Akt. Hasgüler, 2000). Bu uygulama da İngilizlerin Ada'da iki topluluğu etnik temelde karşı karşıya getirmeyi amaçladığını düşündürmektedir. Kıbrıslı Müslümanların "Türk" olarak anılması, sorunu dini temelden ayırıp, "Rum-Türk" diğer bir ifadeyle "Türkiye-Yunanistan" so-

Levent Şahverdi Arşivi

runu haline getirecekti. Hasgüler (2000), "Kıbrıs'ta başgösteren İngiliz karşıtı Rum mücadelesiyle İngilizlere bağlılık bildiren Kıbrıslı Türklerin karşı karşıya getirilmesinin aslında bir mizansenden ibaret olduğunu anlamak zor değildir." demektedir.

Yaşanan olaylar, İngiltere'nin Kıbrıs'ta üslerinin varlığının devam etmesi ve sorunun NATO çerçevesinde çözümlenmiş olması, Hasgüler'in söylediklerini dikkate almayı gerekli kılmaktadır.

ABD'nin Kıbrıs meselesine ilişkin tutumuna dönersek, ilk olarak Makarios niçin ABD ve Yunanistan tarafından istenmiyordu? Bu soruya cevap vermeye çalışalım.

Makarios 1964 krizinde NATO çerçevesinde oluşturulan İngiliz-Amerikan çözüm planını reddetmişti. Bu plana göre yaklaşık 1200 ABD askerinin de içinde bulunduğu 10 bin kişilik bir NATO gücünün Kıbrıs'a konuşlandırılması hesaplanmıştı. Plan Türkiye ve Yunanistan tarafından kabul edilmişti. Ancak Makarios sorunun NATO çerçevesinde değil, BM zemininde çözümünden yanaydı. Çünkü Makarios, Bağlantısızlar Hareketi'nin bir üyesiydi ve Sovyet Rusya'yla da ilişkilerini iyi tutuyordu. Makarios daha 1955 yılında Bandung'ta düzenlenen Asya-Afrika ülkeleri konferansına katılmış ve daha sonra kurulacak olan Bağlantısızlar Hareketi ülkelerinin liderleriyle tanışmıştı. Türkiye'yi ise bu konferansta, Bağdat Paktı bölümünde anlattığımız gibi, Fatin Rüştü Zorlu temsil etmiş ve konferans katılan ülkeleri NATO'ya davet etmişti. Makarios'un[316] üçüncü dünya ülkeleriyle yakın ilişkiler kurduğu bu konferansta Türkiye'nin Batı'nın sözcülüğünü yapması, Asya-Afrika ülkelerini Türkiye'den uzaklaştırmış ve daha sonraları Kıbrıs meselesinde Rumlara yakın durmalarına sebep olmuştu (Hasgüler, 2000).

316 Kalodukas Makarios'un 1960'larda ABD ile ayrılık içine düştüğünü söyledikten sonra politikalarındaki kararsızlığa vurgu yapar ve onun amacının Kıbrıs'ı Rum sermayesinin kontrolü altına sokmak olduğunu ifade eder: "Bu hedefin başarılması için politikası zaruri olarak... kararsızdı: bir taraftan amacına ulaşmak için emperyalistler arası karşıtlıkları kullanıyordu. Öte taraftan Batılı emperyalistleri Kıbrıs'ın siyasi hâkimi olarak, son kertede bölgedeki çıkarlarına en iyi hizmet edebilecek olanın kendisi olduğuna inandırmaya çalışıyordu.".

Levent Şahverdi Arşivi

Ayrıca Makarios içeride Komünist AKEL partisine dayanıyordu. Sorunun BM'ye götürülmesi, hem Rusya'yı sorunun bir tarafı haline getiriyor, hem de BM Genel kurulunda sayıları oldukça fazla olan Bağlantısızlar Hareketi üyelerinin de desteğini sağlıyordu. Bu tutum şüphesiz Amerika'yı rahatsız ediyordu. Kıbrıs Rum Kesimi bu politika çerçevesinde 14 Temmuz 1964'te sunulan Acheson planını da reddetmişti.

Amerika Kıbrıs meselesinde ne Türkiye ne de Yunanistan gibi etnik temelde yaklaşmıyor, Kıbrıs'ı stratejik çerçevede değerlendiriyordu. ABD'ye göre, Kıbrıs'ın NATO konseptinde ve Rus etkisinden uzak bir ülke olması önemliydi. Bu sebeple, ister Türkiye'nin savunduğu taksim politikası, isterse Yunanistan'ın savunduğu enosis politikası olsun çok bir şey değişmiyordu. Zira her iki ülke de NATO üyesiydi ve her iki politikanın sonucu da Kıbrıs'ın NATO etkisinde kalmasını sağlıyordu. Hasgüler (2000) ABD'nin sorunu NATO ekseninde tanımlamak için Türkiye ve Yunanistan'ı sorunun tarafları olarak konumlandırmaya çalıştığını belirtmektedir:

> Hukuksal olarak Kıbrıs 1959-1960 Antlaşmalarına kadar ki 80 yılda salt İngiltere'nin sömürgesi durumundaydı. Burada hem Türkiye'yi, hem Yunanistan'ı devreye sokmanın asıl gerekçesi, NATO ve ABD müttefiklerinin, iki ülkenin soruna hukuki taraf olmalarını ve sonraki gelişmelerde etkili olmalarını istemelerinden kaynaklanmaktadır. Kısaca, ABD bunu yapmakla, bir yandan Kıbrıs'ta bir tarafta İngiltere'nin Ada üzerindeki etkinlik tekelini kırarken, diğer yandan da iki güvenilir müttefiğini (Yunanistan ve Türkiye) de bu sorun vasıtasıyla kendisine bağımlı hale getirmeyi amaçlıyordu. Böylece ABD, Soğuk Savaş koşullarında iki sağlam müttefiğini Kıbrıs'ın "bağımsız-bağlantısız" olma şansına karşı da "jandarma" ilan etmişti. Zaten bu iki müttefiğe askeri yardım yapma gerekçesi de böyle anlam kazanmış oluyordu.

Sönmezoğlu da (1995) ABD'nin Kıbrıs tutumuna ilişkin şunları söylemektedir:

> ABD enosis ya da taksim çözümleri karşısında esas olarak kayıtsızdı. Zira her iki durumda da ada NATO toprağı olmaktaydı (...)

Levent Şahverdi Arşivi

Nitekim Başkan Johnson 1964 yılı Ağustos'unda Amerikan Barolar Birliği'nin bir toplantısında yaptığı konuşmada kendisi için birincil konunun Kıbrıs'ın kendisi olmaktan çok bu sorunun Türkiye ve Yunanistan'daki istikrarı ve bu iki ülke arasındaki ilişkileri etkilemesi olduğuna işaret etmekteydi.

Özetle ABD Kıbrıs meselesini NATO penceresinden görüyordu. Bu noktada ABD için en önemli sorun iki NATO üyesi olan Türkiye ve Yunanistan'ın Kıbrıs üzerinden karşı karşıya geliyor oluşu ve Makarios'un "üçüncü dünyacı" tutumuydu.[317]

Kıbrıs meselesine etnik temelde değil, NATO penceresinden ve stratejik çerçevede bakan ABD'nin, kriz boyunca, temel stratejisi iki NATO üyesi olan Türkiye ve Yunanistan arasında Kıbrıs yüzünden bir savaş çıkmaması için çalışmak olmuştur.

Fakat bu, ABD'nin Kıbrıs meselesinde Türk ve Yunan taraflarına eşit mesafede durduğu anlamına gelmemektedir. Her şeyden önce ABD'nin, Türkiye'nin gerçekleştirdiği harekâtın karşısında yer aldığı açıktır. ABD'nin temel gerekçesi olası bir Türk-Yunan savaşı idi. Fakat ABD'nin Kıbrıs'taki darbe karşısındaki tutumunun pozitif olduğunu dikkate aldığımızda, şunu söylemek mümkündür: Eğer ABD bu konuda endişe duyuyorsa, kısa yoldan bir Enosis anlamına gelen Kıbrıs'taki darbe girişimine en hafif deyimle sessiz kalmaması gerekirdi. Ayrıca yine darbe rejiminin arkasında duran bir yaklaşım göstermemesi icap ederdi. Çünkü Kıbrıs'ta gerçekleştirilen darbe, daha sonraları Kissinger'in yardımcısının da belirttiği gibi, açık bir casus belli (savaş nedeni) idi.[318]

317 Kalokudas (2003) 1964'te Kıbrıs'a Yunan tümeni indirilip askeri denge Türkiye aleyhine bozulduğunda Nihat Erim'in durumu ABD'ye şikâyet ettiğini ve Dean Acheson'la aralarında şu diyaloğun geçtiğini aktarır: "Erim: Yunanlıların Kıbrıs'ı işgal etmeleri hakkında ne söyleyeceksiniz? Acheson şu cevapla yetindi: Belki de daha iyidir, çünkü Makarios'un hareket alanı sınırlanıyor.".

318 Bu noktada 27 Mayısçı subaylardan Ahmet Yıldız'ın (2001) şu sözleri ilginçtir: "NATO'daki çalışmalarımda, şunu da gördüm ki, Yunan subaylarının Türk Silahlı Kuvvetleri hakkında ben ve Türk kurmaylarından daha çok bilgileri vardı. Bizden bile gizlenen kimi bilgiler, onlardan gizlenmiyordu.".

Levent Şahverdi Arşivi

ABD için Sovyet yanlısı bir üçüncü dünyacı olan Makarios yönetiminin devrilmesi memnuniyet vericiydi. Söylendiğine göre Amerikalılar Makarios devrilince derin bir oh çekmişler, hatta üst düzey bir ABD yetkilisi, Makarios'un suikasttan kurtulduğunu öğrenince "Ne kadar isabetsiz olmuş." demişti (Uslu, 2016). Kısacası ABD yanlısı bir cuntanın Kıbrıs'ta hâkimiyet kurması, stratejik açıdan çok önemli olan bu adanın tamamen ABD kontrolüne girmesi anlamına geliyordu. ABD şüphesiz darbeden sonra Türkiye'nin bir harekât yapabileceğini hesap etmişti ancak, 1964 ve 1967 yıllarında olduğu gibi durdurabileceğini düşünmüş olmalıydı.[319]

Enosis'i kısa yoldan gerçekleştirmeyi hedefleyen bu darbenin CIA bilgisi dâhilinde yapıldığını belirtmek önemlidir.[320] Zira 20 Haziran'da Yunan Cuntası'ndan Albay Yuannidis, planlanan darbeyi bir CIA yetkilisine bildirmişti. Diğer taraftan

319 Hasgüler (2000) Kıbrıs harekâtının iki NATO ülkesinin zımnen anlaşarak ve ABD'nin onayıyla gerçekleştiğini öne sürmektedir. Hasgüler, Alparslan Türkeş'in şu sözlerini aktarmaktadır: "...basına verdiği demeçte Sayın Genel Kurmay Başkanı, Makarios'a karşı girişilen darbenin yapılmasından önce haberli olduklarını ifade ettiler. Bu ifadeye göre, TC Hükümeti, Nikos Sampson darbesinin yapılmasından beş gün önce darbeyi haber almış bulunmaktaydı..." Hasgüler, bu aktarımı yaptıktan sonra şu yorumda bulunmaktadır: "Buradan hareketle Türkiye'nin Kıbrıs müdahalesini, başta ABD olmak üzere, hem Yunanistan'ın hem de İngiltere'nin NATO'nun bölgesel ve küresel çıkarlarına bağlı olarak ortak iradesi gibi görmek ve yorumlamak Batı ittifakı açısından daha anlamlı olmaktadır. Yoksa NATO'nun iradesi dışında yapılan bu polis hareketinin, bir Türk-Yunan savaşına yol açması karşısında, NATO'nun çökmesi ve Ortadoğu'daki dengelerin SSCB lehine oluşmasına varacak gelişmeler olabilirdi."

320 Kalokudas (2003) Drusiotis'ten (2002) şu paragrafı aktarmaktadır: "...darbe ve Türk işgali Kıbrıs'ın bölüşülmesini hedefleyen aynı planın parçalarıydı. Bu plan ABD gizli servisleri tarafından özenle hazırlanmış ve CIA tarafından kontrol edilen Yunanistan ve Kıbrıs'taki gizli güç odakları tarafından uygulanmıştır. [...] Bugün o zamandan 30 yıl sonra, artık ABD'nin Türkiye'yi Kıbrıs'ı işgal etmesi için cesaretlendirdiğini kanıtlayan birincil kaynaklara sahibiz.". Kalokudas, gerek darbenin, gerekse Türk tarafının yaptığı çıkarmanın bir ABD planı olduğuna oldukça mesafeli ve şüpheyle yaklaşır ve bu tür iddiaları komplo teorisi kapsamında değerlendirir. Bununla birlikte ABD'nin Makarios'u devirme planlarına yeşil ışık yaktığını belirtir ama Türk ve Yunan taraflarının rollerine ve ABD'nin var olan koşulları kendi lehine kullandığına işaret eder.

Levent Şahverdi Arşivi

ABD'nin BM Daimi Temsilcisi John Scali yaptığı konuşmada Kıbrıs'taki şiddeti "kınıyor", Kıbrıs'ın "bağımsızlığını, bütünlüğünü ve egemenliğini" desteklediklerini açıklıyor ama darbeyi doğrudan kınamıyordu. Dahası, Beyaz Saray Sözcüsü Robert Anderson ise, "Bize göre Ada'ya [dışarıdan] bir müdahale yoktur." diye açıklama yapıyor, ABD Dışişleri Bakanlığı Makarios'u Kıbrıs'ın meşru başkanı olarak tanıyıp tanımadıklarına ilişkin sorulara açık cevap vermiyor, ABD Kıbrıs Büyükelçisi Rodger Davies darbenin hemen ardından Sampson rejimi Dışişleri Bakanı ile görüşüyordu (Sönmezoğlu, 1995). Böylelikle ömrü kısa olan Kıbrıs'taki darbe rejimiyle resmi düzeyde ilişki kuran tek devlet ABD oluyordu. Diğer taraftan, Yunan Cuntası'nın Kıbrıs'ta bir darbe hazırlığı içinde olduğu ABD'li yetkililere çeşitli yollarla söylenmişti. Örneğin Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Washinton Büyükelçisi 1974 yılının Mart ayında Amerikan Dışişleri Bakanı Yardımcısı Rodger Davies'e, Makarios'a bir suikast düzenleneceğine dair çok güvenilir kaynaklardan bilgi aldığını söylemişti. Mayıs ve Haziran aylarında Kıbrıs'ı ziyaret eden Amerikalı Büyükelçi Belcher'e Rum yöneticiler, ABD'nin Makarios'u devrime planlarına karıştığını ifade etmişlerdi. Yine Yunan cunta lideri bir CIA görevlisine Makarios rejimini devirmeyi planladıklarını söylemiş ve ABD'nin görüşünü sormuştu. Aynı tarihlerde Yunanistan'da bulunan CIA yetkilileri Yunanistan rejiminin Kıbrıs'ta darbe hazırlığında olduğunu belirten bir rapor hazırlayıp Washington'a göndermişlerdi. Ayrıca 1974 yılı haziran ayı başlarında Senato Dış İlişkiler Komitesi Başkanı William Fulbright, Kissinger'e Yunanistan'ın Kıbrıs'ta bir darbe hazırlığı içinde olduğuna dair bir bilgi ulaştığını söylemiş ve müdahalenin önlenmesini tavsiye etmişti. Kissinger bu tavsiyeyi reddetmiş ve ABD'nin Yunanistan'ın iç işlerine karışmasının uygun olmayacağını söylemişti (Uslu, 2016). Birand da (1985) bu konuda, "Genel inanç CIA'nın Yuannides'i bu yola ittiği ve amaca vardıktan sonra aradan çekildiğidir." demektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

Bütün bunlar, ABD'nin darbe organizasyonunda ne ölçüde yer aldığını bilemesek de, gerçekleşen darbenin arkasında durduğunu ve darbe rejiminden memnuniyet duyduğunu açıklamaktadır. Kaldı ki, Sampson rejimi yönetimde olduğu süre boyunca Kissinger'in kendilerini desteklediğini açıklamış, ABD'den buna ilişkin bir yalanlama gelmemişti. Makarios'tan "Akdeniz'in Castrosu" olarak söz ettiği bilinen Kissinger'in, darbe rejimini desteklemesi olağan bir tutum olarak değerlendirilebilir. Yine, darbe rejimi yıkıldıktan sonra da, Kıbrıs için Makarios yerine Klerides'i tercih ettiğini de açıkça belli etmişti.

Amerika'nın darbenin arkasında yer alan tutumu, Türk-Amerikan ilişkileri açısından ayrıca bir öneme sahiptir. Çünkü Türkiye, darbeyi Kıbrıs'taki düzenin değiştirilmesi olarak yorumlamış ve buna karşı harekete geçme kararı almıştır. Bir diğer ifadeyle, ABD darbenin yanında yer alarak bir kez daha Türkiye'nin ulusal çıkarlarının karşısında konumlanıyordu.

ABD Dış İşleri Türkiye'yi harekâttan vazgeçirmek için son saatlere kadar ciddi bir uğraşı vermişti. Joseph Sisco Londra'da Ecevit'le yaptığı görüşmede silah yardımını kesme tehdidinde de bulunmuştu. Fakat zaten haşhaş krizi sebebiyle ABD'nin Türkiye'ye silah yardımı minimum seviyeye inmişti. Hatta harekatın başlamasından bir kaç saat önce, 03.00'da, Kissinger'ın yardımcısı Sisco Ecevit'i ikna etmeye çalışıyordu. Bu arada Sisco'nun son bir hamle olarak, Türkiye'nin askeri bir harekât yaparsa pek çok insanın öleceğini, Türkiye'nin buna izin vermemesi gerektiğini söylemesi de ayrıca ilgi çekicidir.

ABD'nin harekât öncesi, Türkiye'ye yaptığı baskının kontrollü bir baskı olduğunu da söylemekte fayda vardır. ABD Türkiye'nin silahlı bir harekâta girişmesini istememekle birlikte, Johnson Mektubu yöntemini uygulamaktan kaçınmıştır. Zira ABD hem 1964'te, hem 1967'de iki defa, Türkiye'nin adaya müdahalesini durdurmuştur. Türkiye her iki krizde de askerlerini gemiye bindirmiş ama yeniden Mersin limanına indirmek zorunda kalmıştır. Kamuoyunun zihninde bu iki girişim tazeliğini korumaktadır. Hatta Türkiye'nin çıkarma girişimleri alay

Levent Şahverdi Arşivi

konusu olmuştur. Yunan basınında çıkan bir karikatürde fesli, entarili, palalı bir adam denize arkasını dönmüş ve bir tabureye oturmuş olarak gösterilmekte ve karikatürün altında "Türkler yine Mersin'e çıkarma yaptı!" yazmaktadır (Pulur, 1974; Akt. Mütercimler, 2007).

ABD'nin Türkiye'ye yaptığı baskıyı belli bir seviyede tutmuş olmasının bazı nedenleri şöyle özetlenebilir:

1. Johnson Mektubu'yla hasar alan ilişkiler, haşhaş kriziyle iyice gerilmiş durumdaydı. ABD'nin açık bir baskı yapması, Türkiye'deki Amerikan karşıtlığını daha da arttırabilirdi.

2. Kıbrıs'taki düzeni bozan Türkiye değildi. Yunanistan destekli darbe yapılmıştı. Bu da Türkiye'nin Garanti Antlaşması gereğince müdahalesini meşrulaştırıyordu. ABD'nin Türkiye üzerine aşırı bir baskı yapması, Kıbrıs'taki darbecilerin arkasında açıkça durması anlamına gelecek, Türkiye'nin zaten 1965'ten sonra çeşitlendirmeye başladığı dış politikasının, ABD'nin istemediği bir yöne doğru kayma ihtimali güçlendirecekti.

3. Kıbrıslı Türkler, 20 yılı aşkın bir süredir tedhiş ediliyordu. Ne 1964'te, ne de 1967'de müdahale edememişlerdi. Garanti Antlaşması gereğince, garantör devletlerarasında bir çözüm bulunamaz ise tek taraflı müdahale hakkı bulunmasına rağmen, o güne kadar somut bir adım atamamıştı. İki defa denenmiş, ama yapılamamıştı. Bu olayda da pasif kalınması Türk yöneticilerin acziyetinin açık bir kanıtı sayılacak, onların hem içeride hem de dışarıda güvenilirliklerinin kaybolmasına neden olacaktı. Önceki yılların verdiği bu eziklikten kurtulmak ve somut bir adım atmak karar vericilerin üzerinde bir baskı oluşturuyordu. ABD'nin bu gerçeği dışlayarak aşırı baskı uygulaması makul görünmüyordu.

4. ABD ve Yunanistan hariç dünya kamuoyu Kıbrıs'taki darbeye karşı tavır almışlardı. Bu da uluslararası meşruiyyet açısından Türkiye'nin elini güçlendiriyordu.

5. Amerika Türkiye'nin müdahale etmesini istememekle birlikte, Türkiye'nin askeri harekâta girişebileceğini öngörü-

Levent Şahverdi Arşivi

yordu. Müdahale etmemesi için kontrollü bir baskı uygulayacak ama bunu engelleyemeyecek olsa bile, Makarios'un geri gelmesi söz konusu olmadıkça, bu harekâtın Amerika açısından pek de olumsuz bir tarafı olmayacaktı. Sonuçta ABD için asıl sorun, Makarios'un kendisiydi. Askeri ve ekonomik açıdan kendisine bağımlı olan Türkiye'nin askeri yeteneği, yaptırımlarla sınırlandırılabilirdi. Aynı durum Yunanistan için de geçerliydi. Nitekim ABD'nin Kıbrıs Harekâtı'ndan hemen sonra yaptığı açıklama, Yunanistan ve Türkiye arasında çıkacak bir savaşta her iki ülkeye de hemen askeri ambargo uygulanacağı yönündeydi (Uslu, 2016). Eğer Türkiye'yi harekâttan vazgeçirebilirse bu ABD için bir taşla pek çok kuş vurmak anlamına gelecekti. Kıbrıs'ta enosis gerçekleşecek ve Ada ABD yanlısı bir Yunan cuntası eliyle ABD'nin tahakküm alanına girmiş olacaktı. Bir diğer varsayıma göre de, darbeyle Makarios'tan kurtulan ABD, Kıbrıs'ı Yunanistan'a kaptırdığı için siyasi hayatı büyük yara alacak olan sol eğilimli Ecevit'ten de kurtulmuş olacaktı (Birand, 1985; Uslu, 2016).

Türkiye'nin ABD'ye Direnci

Türkiye'nin Kıbrıs Harekâtı'nı ABD'nin arzularının hilafına yaptığı görülmektedir. Bu açıdan Kıbrıs Harekâtı Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasında başlı başına önemli bir hadisedir. Fakat Türkiye'nin gösterdiği direncin, ABD'yi karşısına almamaya, onu kızdırmamaya özen gösterdiği "kontrollü bir direnç" olduğu anlaşılmaktadır.

Gerek harekât öncesinde, gerekse silah ambargosundan sonra Türkiye'nin gösterdiği tutum bu direncin "kontrollü" olduğunu göstermektedir. Bu çerçevede, ABD'nin baskılarına rağmen, Türkiye'nin harekât kararı almasının altında yatan dinamikleri ele almakta fayda var:

Levent Şahverdi Arşivi

1. Meşruiyyet Faktörü: 1974 Temmuz'unda gerçekleşen Kıbrıs'taki darbeye karşılık, Türkiye'nin müdahalesi hukuki bir nitelik taşımaktadır. Darbe Yunanistan'ın başlı başına illegal bir yolla Kıbrıs'ta denetim kurması anlamına geliyordu. Türkiye ise böyle bir durumda Garanti Antlaşması'ndan doğan haklarını kullanabilirdi.

2. Uluslararası Kamuoyu Faktörü: Kıbrıs'taki darbe, Yunanistan ve ABD'yi saymazsak, Batılı devletler dâhil, bütün dünya tarafından tepkiyle karşılanmıştı. Bu da Türkiye'nin Kıbrıs'a bir müdahalede bulunmasını kolaylaştırıyordu. Özellikle Sovyetler Birliği Kıbrıs'ta Amerikan yanlısı bir darbeden oldukça rahatsızdı.

3. Güvenlik Faktörü: Türkiye eğer bu darbeye sessiz kalırsa, daha önceden Girit'i kaybettiği gibi, Kıbrıs'ı da tamamen kaybedebilirdi. Diğer taraftan Ege'de takip edilen pasif politikalar Türkiye'nin Ege Denizi'ndeki pozisyonunu Yunanistan aleyhine zayıflatmıştı. Böyle bir durumda Türkiye'nin Güney'i, Ege'de olduğu gibi Yunanistan tarafından tehdit edilir bir duruma gelecekti. Ayrıca ABD bu oldubittiyi tanımaya hazır bir görünüm taşıyordu. Eğer Türkiye elini çabuk tutmazsa ulusal güvenliği için stratejik bir önem taşıyan Kıbrıs Adası'nı tamamen kaybedecekti.

4. Konunun Doğrudan Milli Bir Mesele Olarak Algılanması: Konu tartışmaya mahal bırakmayacak bir şekilde milli bir mesele olarak algılanıyordu. Kıbrıs'ta yaşayan Türkler, Yunan desteğiyle sistematik bir şiddete maruz kalıyordu. Konu "Türk'ün, Türkiye'nin" meselesiydi. Bu ise "milliyetçilik" duygularını ateşliyordu. Türkiye bugüne kadar kendisiyle doğrudan alakalı olmayan pek çok başka meselede ABD ve NATO'nun menfaatleri için elini taşın altına koymuş, risk almıştı. Doğrudan kendisiyle ilgili olan böylesi bir mesele, risk almayı bir bakıma zorunlu hale getiriyordu. Kıbrıs kaybedilirse, halka anlatılacak bir şey yoktu.

Levent Şahverdi Arşivi

5. Kamuoyu Baskısı: Türkiye halkı, Kıbrıs meselesine duyarlıydı. 1950'li yıllardan beri Kıbrıs'la ilgili çeşitli toplantılar yapılıyor, mitingler düzenleniyor, Türkiye'nin aktif bir politika takip etmesi isteniyordu. Eğer hükümet yetkilileri çok açık bir şekilde haklı olduğu böylesi koşullarda yine pasif bir politika takip ederse, siyasi yaşamları bitebilirdi.

6. Psikolojik Faktör: Yaklaşık 20 yıldan beri Kıbrıs Türkiye'nin gündemindeydi. 1950'li yılların başında Türk siyasetçileri, "Bizim Kıbrıs diye bir meselemiz yoktur." demişlerdi. Böylesi açıklamalar, Kıbrıslı Rumların Enosis ümitlerini arttırmış, Türklere yönelik baskı için onları cesaretlendirmişti. 1964'te Türkiye'nin müdahale kararı ABD tarafından onur kırıcı bir şekilde engellenmişti. 1967'de de gemilere bindirilen askerler yeniden Mersin limanına çıkmışlardı. Türkiye haklı olduğu bir davada bir türlü somut bir adım atamamış, NATO'nun çıkarları uğruna pasif durmuş, Yunanistan'ın somut adımlarına aynı şekilde mukabelede bulunamamıştı. Zira Yunanistan, ada'a asker gönderiyor, subaylarını gönderiyor, EOKA gibi örgütleri destekliyor kısacası aktif bir politika takip ediyordu. Türkiye, o yıllardaki en önemli- ve belki de tek- milli davası uğruna diplomatik görüşme ve müzakerelerden başka bir şey yapmamıştı. ABD için 8 bin km ötedeki Kore'ye asker gönderen Türkiye, burnunun dibindeki Kıbrıs'a milli çıkarlarını müdafaa etmek için müdahale edemiyordu. Bu durum hem içeride, hem de dışarıda Türkiye'nin "ABD dur deyince, duran; yürü dedikçe yürüyen" bir ülke olarak algılanmasını pekiştiriyordu. Daha bir kaç yıl önce, ABD'nin isteğiyle Türkiye kendi ülkesinde haşhaş ekimini yasaklamıştı. Hem haşhaş krizinde hem de Kıbrıs meselesinde Türkiye'nin yeterince onuru kırılmıştı. Hem halk, hem düşünce adamları hem de siyasiler bu eziklikten bir nebze olsun kurtulmak istiyordu. Artık olay siyasi söylemlerle, diplomatik açıklamalarla geçiştirilecek türden değildi. Türkiye'nin kırılan onurunu tamir edebilmek, yaşadığı eziklikten kurtulabilmek için somut bir adıma ihtiyacı vardı.

Levent Şahverdi Arşivi

7. Koalisyonun Uyumu ve MSP Faktörü: Kıbrıs'ta darbe olduğu günlerde, Türkiye'de iş başında CHP-MSP koalisyonu değil de, başka bir hükümet olsaydı bu kararı alabilir miydi? Tuncer (2014) "Gerek CHP'nin gerek MSP'nin ABD karşısındaki kuşkuculuğu, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nın gerçekleştirilmesini olanaklı kılmıştı." demektedir. Diğer taraftan harekât kararı alındığında, AP lideri Süleyman Demirel'in harekâta karşı bir tutum aldığını biliyoruz (Birand, 1985). Ancak daha ilginci "milliyetçi" duruşuyla bilinen Alparslan Türkeş'in Kıbrıs çıkarmasına karşı olmasıydı. Türkeş, Kıbrıs'a yapılacak bir çıkarmanın NATO ve ABD'yle ilişkileri etkileyeceğini ileri sürerek, haşhaş krizindeki tutumunu sürdürmüştü[321] (Hasgüler, 2000). Sonraki sayfalarda da değineceğimiz gibi, harekât kararı alınırken, Demirel'in haricinde Nihat Erim gibi kimi politikacıların harekât karşıtı bir tutum aldığını, milletvekillerinin ikircikli tutumlar gösterdiğini dikkate alırsak, zaten "zor alınan" bir kararın daha da zorlaşacağını tahmin edebiliriz.

CHP'nin ortağı MSP ise Kıbrıs konusunda aktif ve cesur bir politika takip edilmesinden yanaydı. Tereddütsüz bir şekilde "askeri harekât" talep ediyordu. MSP'nin "ama"sız, "fakat"sız bu net duruşu, harekat kararını kolaylaştırıyordu.

Bu noktada MSP lideri Erbakan'ın rolünün konuya ilişkin kitaplarda genel olarak gölgelendiğini söylemek gerekmektedir. Hatta Erbakan'ın tereddütsüz ve berrak duruşunun bazı yazarlar tarafından alaycı bir şekilde aktarılmış olması dikkat çekicidir. Örneğin Birand (1985), Kıbrıs Barış Harekâtı'nı gün gün anlattığı *30 Sıcak Gün* kitabında Erbakan'ın katkısından neredeyse hiç bahsetmediği gibi, onu "hayalci, görüşlerinde dirayetsiz, popülist ve gerçekte Kıbrıs meselesine ilgisiz" bir şekilde yansıtmaktadır. Örneğin Birand şöyle yazmaktadır:

321 Hasgüler şöyle demektedir: "Türkeş'in 1974 müdahalesine "NATO ve ABD'yle ilişkileri etkileyeceği gerekçesiyle karşı çıkması daha sonraki dönemlerde bazı sol aydınlarca sürekli eleştiri konusu yapılmıştır. Bundan ötürü Alparslan Türkeş 1975'te bir kitap yayınlayarak bu davanın en ateşli savunucusunun kendisi olduğunu ispatlamak istemiştir. 1974 müdahalesine solcu bir girişim olarak algıladığı için karşı çıkan MHP liderine göre o dönemde esas düşman komünizm ve Sovyet Rusya idi.".

Levent Şahverdi Arşivi

Erbakan : Tarihî görevimizi yerine getirdik

ANKARA, A.A

Devlet Bakanı Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan Türk Silâhlı Kuvvetlerinin Kıbrıs devletinin bağımsızlığını korumak için giriştiği hareketle ilgililerek "Tarihî bir görevimizi ifa etmenin memnuniyeti ve bahtiyarlığı içindeyiz" demiştir.

maktadır Kıbrıs'a... Bu ifade edildiği gibi sulhane maksatlar için yapılmaktadır şayet karşısında bir mukavemet görmezsek herhangi bir kan dökülmesi olmayacaktır. Ve Kıbrıs'ta dünya sulhünün temininde yardımcı bir hareket olacaktır Cenab-ı Hak bu hareketten dolayı milletimize ve bütün in-

Koalisyon ortağı Erbakan kararlı bir tutum gösterdi.

ECEVİT : ARTIK AMERİKA'YA GÜVENEMEYİZ

● «Artık Türkiye'nin tek taraflı ortak güvenlik yüzünden büyük riskler altında kalmağa devam etmesi anlamsızdır»

Amerikan ambargosundan sonra Türk-Amerikan ilişkilerindeki gerginlik en yüksek düzeye çıktı. Milliyet, 9 Şubat 1975

Erbakan'ın Kıbrıs harekâtına yaklaşımı ise, Müslümanların fetih hakkı olduğunu ileri sürüp, sonuçlarını düşünmeden, değerlendirmeden, 'derhal çıkılması' şeklindeydi.

Bu konuya daha sonra tekrar döneceğimizi belirterek, özetle şunu söyleyelim. Başbakan Ecevit o dönemde, haşhaş krizi meselesinde "yasak karşıtı" bir politika takip etmiş, ABD'nin tehditlerine rağmen haşhaşı serbest bırakmıştı. Bu tavrı CHP'ye olan ilgiyi arttırmıştı. MSP zaten Batı karşıtı bir politika takip ediyordu. Kıbrıs meselesinde, "harekât kararı" alırken, ortağından yana gönlü rahattı. Dolayısıyla bu uyum harekât kararını pozitif etkileyen bir diğer faktördü.

Levent Şahverdi Arşivi

Şimdi bütün bu "zorlayıcı" faktörlere rağmen Türkiye'nin harekât kararını yine de kolaylıkla alamadığını belirtmek gerekmektedir. Bununla birlikte ABD'nin harekât kararına ilişkin tepkisinin "kontrollü" olduğunu belirtmiştik. Yani, ABD harekâtı istememesine rağmen Türkiye üzerinde "zorlayıcı" bir pozisyon belirlememişti. Bu konuda Nasuh Uslu'nun (2016) sözlerine kulak verelim:

> Bununla beraber olayların gelişiminden anlaşıldığı kadarıyla, Amerikalılar Türkiye'nin müdahalesini önlemede o derece kararlı değillerdi. Türkiye'nin müdahalesi olasılığına karşı gösterdikleri tepkinin aynısını daha önce Kıbrıs'taki darbeye karşı da göstermişlerdi. Orada da ABD, kötü niyetleri davranışlarının yanlışlığı çok açık olan Yunan cuntasını ve onların Kıbrıs'taki kuklalarını eleştirmekten kaçınmıştı. Bu da gösteriyor ki, Türk yöneticilerin Amerikalıların aşırı derecede tehdit edici baskılarına karşı koyarak Kıbrıs'a müdahalede bulunduklarını söylemek zordur. Ayrıca o sırada Amerikan yönetimi, Watergate skandalıyla ve başkanın görevden alınması olasılığıyla meşguldü. Dünyayla ilgilenmek ve dış politikada önemli kararlar almak için ne zamanı ne de otoritesi mevcuttu. Bunun da ötesinde Amerikan çıkarları açısından Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi, Amerika'nın bu müdahaleye engel olarak Türkiye'nin kendisinden uzaklaşmasına neden olmasından daha az zarar getirecekti. Tabi bunun şartı da ABD'nin Türkiye ile Yunanistan arasında savaş çıkmasını önleyebilmesiydi. Yunan silahlı kuvvetleri böyle bir savaşa hazır olmadığı için bunun yapılması kolay gibi gözüküyordu.

Bağımlılık Dönemi Türk Dış Politikasında Temel Gerilim

Türk-Amerikan ilişkilerinin psikolojik doğasını anlamamız açısından Kıbrıs harekâtında Türkiye'nin tutumunu doğru ve objektif bir şekilde değerlendirmemiz önem arz etmektedir. Kıbrıs'ta Türkiye'nin ulusal çıkarları ile ABD'nin/NATO'nun çıkarları çatışmıştır. Bu gerçek, Türk-Amerikan ilişkilerinin psikolojisine ilişkin bize zengin bir içerik sunmaktadır. Gö-

Levent Şahverdi Arşivi

nüllülük döneminde, Türkiye Amerika ile olan ilişkisini çıkar temelli değil, "ortak değerler, ortak ideal" temelinde ideolojik bir eksen üzerine kurmuştu. Yaklaşık bir 10 yıldan beri, bu ilişkinin Amerika tarafından böyle algılanmadığını anlamıştı. Türkiye, kendi ulusal çıkarları ile ABD'nin/NATO'nun çıkarlarının çatışabileceğini 1960'lı yıllara gelene dek düşünmemiş ya da düşünmek istememişti. Türkiye, önceleri kendi çıkarlarını ABD'nin/NATO'nun çıkarlarına feda edebilir bir görüntü çizmişti. Ancak bu sürdürülebilir bir politika değildi.

Türk dış politikası1960'lı yıllardan bu yana şu temel gerilimle baş etmek durumunda kalmıştı: Milli çıkarlar mı, ABD'nin/NATO'nun çıkarları mı? Hangisine öncelik verilecek? Bu ikilem/gerilim siyasal elit tarafından "çatışma" temelinde değil, "uzlaştırma" temelinde çözülmeye çalışılmıştır. Türkiye, ulusal çıkarlarının söz konusu olduğu hemen her durumda, bir NATO ülkesi olarak ABD'nin ve Batı'nın tepkilerinin dozajını dikkate alarak hareket etmiştir. Kıbrıs meselesinde de dozaj duyarlılığının gösterildiğini söyleyebiliriz. Yani, Türkiye hem bir konuda inisiyatif alırken, hem de ABD'nin Türkiye'ye karşı baskılarına tepki gösterirken ulusal çıkarları kadar, belki ondan daha fazla, NATO'nun/ABD'nin tepkilerine hassasiyet göstermiştir. Böylelikle, hem ulusal çıkarlarını korumak adına pasif/ezik bir görünüm sunmaktan kaçınmış, hem de Batı karşıtı bir eksende yer alıyor görünümünde olmak istememiştir. Bu politika şüphesiz, psikolojik temelde rahatlatıcı argümanlara imkân verse de, realitede "ulusal çıkar-Batı çıkarları" gerilimini yok etmemiştir. Aksine, Türkiye bu tutumuyla ne milli çıkarlarına uygun net bir pozisyon belirleyebilmiş, ne de -zaman zaman kendi başına buyruk davranma eğilimi gösterdiği için- ABD'yi memnun edebilmiştir. Dahası, ABD nesnel koşulların dayatmaya imkân vermediği durumlarda, bu "kontrollü başına buyrukluğa" göz yumsa da, sonradan Türkiye'yi cezalandırmıştır.

Bu çerçevede yeri gelmişken özellikle şu noktaya da dikkat çekmek isterim. Muhtemelen, ABD gönüllük döneminde bu

Levent Şahverdi Arşivi

ilişkinin zaten böyle devam etmeyeceğini biliyordu. Önünde sonunda "Evliliğin aşkı bitireceğinin" farkındaydı. Bu yüzden ABD bu ilişkiyi, Türkiye bunu anladığında, kendisini terk edemeyeceği bir biçimde yapılandırmıştı. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, ikili antlaşmalarda yer alan maddeler bile bu ilişkinin ABD tarafından, ileriki yıllar gözetilerek kurulduğunu göstermeye yetmektedir. Fakat 1971 Muhtırası'ndan sonra gündeme gelecek olan Özel Harp Dairesi'nin Amerikalılar tarafından daha 1952 yılında, Menderes döneminde kurdurulduğunu bilmek bu yargıyı pekiştirmektedir. ABD Türkiye'nin sadece ekonomisini, ordusunu, kültürünü kendisine bağlamakla kalmamış, ileriki yıllarda Türkiye'nin içinden gelecek muhalefeti de hesap ederek, bu ülkeyi gayr-i resmi kanallardan hizaya getirecek önlemleri de almıştı. Talat Turhan (1995), dönemin Özel Harp Dairesi Başkanı Tuğgeneral Kemal Yılmaz'ın basına verdiği bir birifingte: "Özel Harp Dairesi'nin 27 Eylül 1952 tarihinde, şimdiki Milli Güvenlik Kurulu'nun işlevini gören Milli Savunma Yüksek Kurulu'nun 17/c sayılı kararıyla kurulduğunu" söylediğini aktarmaktadır. Yine 1959 yılında Türkiye-Amerika arasında yapılan antlaşmada "dolaylı saldırı" kavramının yer alması da ayrıca önem taşımaktadır. Bu kavram, SSCB'den gelecek doğrudan komünist tehlike dışında, bu tehlikeyle ilişkilendirilebilecek ülke içi muhalefeti de "dolaylı" kavramıyla açık tehlikeyle ilişkilendiriyor ve ABD'nin müdahalesine kapı aralıyordu. Şimdi, Türkiye'nin Kıbrıs Harekâtı esnasında "dozaj duyarlılığını" yansıtan bazı örnekleri aktaralım.

1. İlkin şu soru önemlidir: Türkiye, Kıbrıs'taki darbeye ve Yunanistan'a sert bir tepki göstermiş olmasına rağmen, bu darbeyi kınamayan, hatta destekleyen ve hatta belki organize eden ABD'ye karşı niçin bir tepki göstermemiştir. Örneğin, Birand (1985) "Ecevit darbe haberini alır almaz CIA parmağından kuşkulanmıştı. Sonradan konuştuğum yakınları da bu noktaya dikkat çektiler." demektedir. Demek ki, Ecevit Kıb-

Levent Şahverdi Arşivi

rıs'taki darbenin CIA işi olabileceğini düşünmüştü. Ama CIA faktörünü göz ardı etsek bile, ABD'nin darbe gerçekleştikten sonraki tutumu ayan-beyan ortadaydı. Buna rağmen, Ecevit birinci harekâttan sonra 22 Temmuz'da düzenlediği basın toplantısında bir gazetecinin, "Ateşkes kararının alınmasında bir müdahale oldu mu?" sorusuna şöyle cevap vermişti:

> Hiç bir ülkeden baskı söz konusu değildir. Baskı olamaz ve dost ülkeler arasında baskı olmamalıdır. Uzun bir süredir tanıdığım Kissinger ile dostane bir görüşme yaptım. Barış için ortak çaba harcadık, bölgede barışın kurulması lüzumu üzerinde birleştik. Kissinger'ın gösterdiği çabayı takdirle karşılıyoruz.

Ecevit, aynı basın toplantısında ateşkes için çaba gösteren İngilizlerin tutumundan da övgüyle bahsetmişti.

2. Kıbrıs'taki Darbe 15 Temmuz'da gerçekleşmişti. Türkiye' nin hızlı hareket etmesi oldukça önemliydi. Yunanistan darbeyi desteklediği için, garantör devlet olmasına rağmen Türkiye'nin Yunanistan'la görüşecek bir şeyi kalmamıştı. MGK toplanmış ve harekât öncesinde İngiltere ile görüşülmesine karar verilmişti. Türkiye, Kıbrıs harekâtını İngiltere ile birlikte yapmayı düşünüyordu. Eğer İngiltere buna yanaşmaz ise, en azından İngiltere'nin Ada'daki üslerini kullanmak istiyordu. Eğer böyle olursa, Türkiye yalnız hareket etmemiş olacaktı. Hükümetin diğer ortağı Necmettin Erbakan Londra ziyaretine karşıydı. Bu görüşmeden bir sonuç çıkmayacağını söylüyor, sonuç çıksa bile İngiltere ile birlikte hareket edilmesinin sonrasında Ada'nın yine Yunanistan'a teslim edilmesi anlamına geleceğini ifade ediyordu. Kaldı ki, İngiltere Dış İşleri Bakanı Callaghan Ecevit'in ziyaretinden bir gün önce Avam Kamarası'nda bir konuşma yapmış ve İngiltere'nin taraflarla "müzakere ve temas" dışında bir şey yapamayacağını açıklamıştı (Birand, 1985). Nitekim Türkiye'nin ziyaret teklifine de İngiltere soğuk bakmıştı. İngiltere Türkiye'nin talebine sadece "görüşelim" demekle yetinmiş, ne bir tarih, ne de bir davette bulunmuştu. Türkiye buna rağmen "davetsiz" olarak

Levent Şahverdi Arşivi

İngiltere'ye gitti. Tahmin edileceği gibi Ecevit İngiltere'den eli boş döndü. Dahası, İngiltere lakayt ve nezaketsiz bir şekilde karşılamıştı Ecevit'i. Başbakan ve beraberindeki heyetin, Kıbrıs meselesini İngiliz yetkililerle nasıl bir ortamda konuştuğunu Birand'ın (1985) aktarımından okuyalım:

> Yemekte Wilson'un bir uyarısı diplomatların ağzını açık bırakmaya yetti:
>
> -Tuvalete gitmek ister misiniz?
> Ecevit teşekkürle cevap verebildi... Ancak yemek ilerledikçe İngiliz heyetinin tuvalete gitme merakı ortaya çıktı.
>
> Toplantıya katılan yetkililerin birinden dinleyelim:
> -Tam konuşuyoruz. Callaghan kalkıyor ve "Bir dakika tuvalete gidip geleyim" diyor. Arkasından Wilson... Bir ara ikisi de kayboldular ve 15 dakika gelmediler. Meğer tuvalete deyip Kissinger ile telefonla konuşurlarmış. Çok sonra söylediler. Ecevit, İngilizlerle ciddi bir müzakere yapılacağını sanıyordu. Oysa Wilson, yemek sırasında bir ölçüde Kıbrıs olaylarından, fakat daha çok bambaşka konulardan söz ediyordu. İngiltere'de Bakanlar Kurulunun çalışma yöntemleri, konuların Kurula nasıl rapor edildiği hakkında esprili hikâyeler anlatılıyordu... Bu hikâyeler uzadıkça Türk heyeti gerginleşiyordu. Artık tatlıların yenmesi ve kahvelerin içilmesine sıra gelince,
>
> Wilson konuya girdi:
> -Mr. Ecevit ne söylemek istiyorsanız, buyrun sizi dinliyorum.
>
> Ecevit adeta rahatsız olmuştu. Kahveler ve konyaklar arasında tartışılacak bir konu gibi görmüyordu Kıbrıs'taki darbeyi. Uçakta neler söyleyeceğini hazırlamıştı. Hemen küçük kâğıtlara yazdığı notlarını çıkardı:
> -Notlara bakarak konuşacağım.
>
> Wilson çok neşeliydi:
> -Ben de eskiden sizin gibi not tutardım.

Ecevit, İngilizlerin ciddiyetsiz tutumuna rağmen teklifini yapıyor, İngilizleri ortak harekâta davet ediyordu. İngiliz

Levent Şahverdi Arşivi

Başbakan, Ecevit'in teklifine, "Yunanistan'ı da davet edip üçlü bir toplantı yapalım." şeklinde cevap veriyordu. Hâlbuki Yunanistan'ın darbenin arkasında olduğunu bütün başkentler kabul ediyordu. Ecevit, bu teklifi açık bir şekilde reddetti: "Yunanistan darbenin sorumlusudur ve taraf olarak kabul edilemez." dedi. İngiliz Başbakan, Sovyetlerin müdahale edebileceğini söyleyerek Türk yetkililere gözdağı vermeye çalıştı. Türkiye ise hala "ortak harekât" derdindeydi. Sonunda İngiliz yetkili noktayı koydu:

> Üslerin statüleri gayet açıklıkla tespit edilmiştir... Bunlardan Türk askeri çıkartmaya imkân yoktur... Garanti Antlaşmasının, İngiltere'ye silahlı müdahale hakkı verdiği görüşünü de biz kabul etmiyoruz.

İngilizler görüşme esnasında "tuvalete" gidip gelmeye devam ediyordu. Yine bir tuvalet dönüşü İngilizler, bu sefer "Sisco geliyor. Onunla da görüşelim." dediler. Türk yetkililer Amerikan Dış İşleri Bakan Yardımcısı'nın Londra'ya geleceğini orada öğrenmişlerdi. Amerika garantör devletlerarasında değildi, dolayısıyla bu konunun Amerika'yla görüşülmesi anlamsızdı. Ecevit, Türk Elçiliği'nde olmak kaydıyla teklifi kabul etti. İngiltere bu arada hala Yunanistan'la görüşülmesi konusunda Türkiye'ye baskı yapıyordu. Garanti Antlaşmasındaki "istişare" maddesinin yeterince işletilmediğini, Yunanistan'ın da garantör olduğunu tekrarlayıp duruyordu.

Ecevit, Sisco'yla görüşmek için bir gün daha Londra'da kaldı. Fakat bu görüşmeden, nasihat, uyarı ve tehditten başka bir şey çıkmadı. Hem İngilizler, hem de Amerikalılar sorunu "diplomatik zeminin sınırları" içinde tutmak istiyor, Türkiye buna yanaşmayınca da, onları oyalama taktiğine başvuruyorlardı. Sisco, Ecevit'e, Atina'ya gideceğini, bu görüşmenin arkasından Ankara'ya geleceğini söyleyerek, kendisi gelinceye kadar askeri bir adım atılmamasını istedi. Ecevit, bu teklifi kabul etti. Hâlbuki ne Amerika, ne de -darbeyi düzenlediği için- Yunanistan konunun doğrudan muhatapları değildi.

Levent Şahverdi Arşivi

Fakat ifade ettiğimiz gibi, Ecevit gerek İngiltere'nin gerekse ABD'nin tutumuna önem veriyordu. Ecevit daha sonraları, bu tutumunu, "Türkiye askeri harekâttan önce bütün yolları denedi." görüntüsünü vermek olarak açıklayacaktı.

3. Başbakan Bülent Ecevit, harekâtın başladığı gün Meclis'te bir konuşma yapmıştır. Ecevit konuşmasında, süreci özetlemiş ve Londra'da İngiliz yetkililer ve Türkiye'de Sisco ile yaptığı görüşmeler hakkında bilgi vermiştir. Sisco ile yaptığı görüşmeden önce, ABD Büyükelçisi'nin bir "telaş" içinde geldiğini söyleyerek şunları aktarıyor[322]:

> Yalnız, Sayın Sisco ile bu görüşmeden önce tam gece yarısı Amerikan Büyükelçisi dostumuz büyük bir telaş içinde Dışişleri Bakanlığına geldi; tam 10 yıl önce aynı saatlerde olduğu gibi ve Sayın Kissinger'in bir mesajını getirdi. Burada ısrarlı bir rica ve uyarı üslubu içinde asla bir müdahaleye kalkışmamamız gerektiği belirtiliyor.
>
> Bunun, bölgemizde komünizmin yayılmasına nedense yol açacağı ileri sürülüyordu. Çünkü, bu adada o kadar tepki uyandırırmış ki, o yüzden adadaki Rumlar daha çok komünizme kayarlarmış; tepki olarak (Orta sıralardan "Gülüşmeler") ve yalnız ilginç bir şey:
>
> Böyle bir askerî harekette bulunmanızın yaratacağı olumsuz etkileri önlemek imkânsız olmasa bile çok güç olur tarzında bir ifade. Yani, bir hafifletici üslup bu.

Ecevit ABD'nin tepkisindeki "hafifletici üslup"a dikkat çektikten sonra Kissinger'ın teklifini reddedişini şu sözlerle ifade etmektedir:

> Eskiden tanıdığım Sayın Kissinger'e, işte saygımı, takdirlerimi filan belirttim, onun için dedim çok üzgünüm; bu kadar sevdiğim, eski dostum olan bir insanın isteklerini, dileklerini kabul edemiyorum dedim.

322 https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d13/c013/gcz13013003.pdf

Levent Şahverdi Arşivi

Daha ilginci Ecevit'in ABD baskısını kabul edemeyişini gerekçelendirme şeklidir. Şöyle diyor Ecevit:

> Eğer, herhangi bir Türk Hükümeti, bizim Hükümetimiz veya başka bir hükümet böyle şartlar karşısında hakkını aramamayı, Türkiye'nin hakkını aramamayı kabul edecek olursa bundan sizin hiçbir kazancınız olmaz dedim. Çünkü, bu, Türk- Amerikan dostluğuna son derecede büyük zarar verir dedim. Şimdi biz hakkımızı herkes bizim Türkiye'de, ancak zordan anlar hale gelmiş bir rejim, bir defakto, darbe ile kurulmuş rejim karşısında garantör devlet olarak hakkımızı tek başımıza da olsa kullanmamızı bekliyor. Bunu kullanmadığımız vakit dedim, işte Amerikalılar geldi, Türklere baskı yaptı, kullandırtmadılar diyecekler. Bu, Türk - Amerikan ilişkilerini zedeleyecek halkımızın gözünde.[323]

Bu sözler, Türk-Amerikan ilişkilerinde, Türk tarafının psikolojik eşiğini yansıtması açısından dikkat çekicidir. O dönemde, ABD politikalarına haşhaş krizinde karşı durabilmiş bir Başbakan tarafından söylenmiş olması ayrıca önem arz etmektedir. Ecevit, ABD'ye rağmen aldığı bu kararı, ABD'nin "kazancı" ile ve "Türk-Amerikan dostluğunun zedelenmemesiyle" ilişkilendirerek gerekçelendirmektedir.

Ecevit Meclis'te yaptığı konuşmada, gerek İngilizlerden, gerekse Amerikalılardan sık sık "dostumuz", "müttefikimiz" olarak bahsetmektedir. Bu ifadeler, şüphesiz, reel politiğin gereği olarak meşrulaştırılmaktadır. Yani, Amerika'nın sahip olduğu güç ve Türkiye'nin bu güce olan "bağımlılığı". Örneğin, Türkiye ABD'ye, "Siz demokratik bir ülke olduğunuzu söylüyorsunuz. Nasıl olup da, Yunanistan'daki darbecileri destekliyorsunuz ve nasıl oluyor da bu darbecilerin organize ettiği bir darbenin arkasında durabiliyorsunuz ya da en azından bu darbeyi kınayamıyorsunuz?" gibi bir soru yöneltememektedir. Bu bağımlılık, daha fazlasına izin vermemektedir. Burada asıl soru şudur: Türkiye, hemen her uluslararası krizde kendi ulusal

323 https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d13/c013/gcz13013003.pdf

Levent Şahverdi Arşivi

çıkarlarının karşısında duran bir güce nasıl bağımlı hale getirilmiştir? Komünizm korkusu bu bağımlılığın temelini oluşturmuş, bu bağımlılık da Türkiye'nin ulusal çıkarlarından daha çok ABD'yle ilişkilerini gözetmesine yol açmıştır. Bir diğer ifadeyle, bağımlılığın gerekçesi, komünizm korkusu, ABD'yle dostluğun/müttefikliğin gerekçesi de bağımlılık olmuştur. Yani Türk siyasi eliti, ABD emperyalizmine karşı zayıf duruşunu bir kısır döngüyle rasyonalize etmektedir. Bu bağımlılığın, temel değişkeni olan "Batılılaşma" güdüsüne "Türk-Amerikan İlişkilerinin Psikolojisi" bölümünde ayrıca değineceğiz.

4. Kıbrıs Harekâtı kararının kolaylıkla alınamadığını ifade etmiştik. Kıbrıs'taki darbeden sonra toplanan Milli Güvenlik Kurulu harekât konusunu düşünmüş ve bir "tavsiye kararı" almıştı. Harekât düşüncesi Bakanlar Kurulu'na iletildiğinde Birand'ın (1985) aktarımından anlaşıldığı kadarıyla, çetin tartışmalar olmuştu. Bakanlar böyle bir kararı beklemiyorlardı. Birand, "Kimse 'Müdahale'yi yakıştıramıyordu. Önce tüm diplomatik yolların denenmesi, sonuna kadar harcanması gerekliydi. Genel eğilim buydu." demektedir. MSP'li üyeler, birçok CHP'li bakanın "hayır" dediğini ifade etmişti. Erbakan, Cahit Kayra'nın tuttuğu notların açıklanmasını istemiş hatta bazı bakanların "Amerika bizi mahveder, [324] ne yapıyorsunuz?" şeklinde itirazda bulunduklarını söylemişti (Birand, 1985).

Kıbrıs Harekâtı'nı daha çok CHP kanadının penceresinden aktaran Birand, MSP'li üyelerin bu beyanatlarına "Prensip yönünden hayır diyen hiç bir bakana rastlamadım." diyerek cevap vermektedir. Bu ifade aslında MSP'li üyelerin iddialarını bir bakıma doğrulamaktadır. Prensipte "hayır" demiyorlardı, ancak "koşullar" yani reel politik onları endişeye sevkediyordu. Birand da bu bakanların tutumunu şöyle açıklamaktadır:

> Ancak bazılarının şüpheleri-endişeleri olmuş, yeteri kadar diplomatik çaba sarfedilmesi önerilmiş hatta 50 yıldır savaşmamış

324 Türkiye'nin tarihinde "mahvolma" korkusunun dayanakları ilginçtir. Örneğin 1912'de Ahmet Muhtar "Ya Batılılaşırız, ya da mahvoluruz." diye yazmıştı (Bora, 2017) . 1945'ten sonra NATO'ya girmezsek Rusya bizi mahvedecektir... Şimdi ise Kıbrıs'a çıkarsak Amerika bizi mahvedecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

ordunun olanakları üzerinde durulmuştu. Ancak hiç kimse hayır deyip salonu terk etmemişti...

Birand'ın bu açıklaması yeterli görünmemektedir. Zira Kıbrıs gibi bir meselede o günlerde hemen hiç kimsenin "prensipte hayır" demesi zaten beklenemezdi. Ayrıca, Birand'ın açıklaması, prensipte hayır demeyen bu kişilerin, koşulları gerekçe göstererek hayır dediklerini de ima etmektedir.

ABD'nin Silah Ambargosu ve Türkiye'nin Tepkisi

Türkiye'nin başlattığı ikinci harekât ilkinin aksine uluslararası ortamda tepkiyle karşılanmıştı. Türkiye "saldırgan" olmakla suçlanıyordu. Bu arada Amerika'da Nixon istifa etmiş yerine Gerald Ford gelmişti. ABD Kongresi Türkiye'nin 1947 ve 1959 yılında imzaladığı ikili antlaşmalara aykırı davrandığını öne sürerek, silah ambargosu uygulanmasını istiyordu. Kongre'ye göre, Türkler kendilerine verilen savunma amaçlı silahları Kıbrıs'ta kullanarak antlaşmalara ters davranmıştı. Diğer bir ifadeyle, Kongre Türkiye'ye uygulanacak silah ambargosunu "hukuki" gerekçelere dayandırıyordu. Tabii ki, bu, gerçekçi bir sebep değildi. Çünkü Kıbrıs'ta yapılan darbe de ABD silahlarıyla yapılmış ama Yunanistan'a bir ambargo kararı çıkmamıştı. Aynı şey, Ortadoğu'da yayılmacı politika uygulayan İsrail için de geçerliydi.

● Irmak: «ABD yardımı kesilmiştir. Yunanlılara, Rumlara, Amerikalılara verilecek tavizimiz yok»

● Ecevit: «NATO ortak güvenlik kavramı tümüyle yeniden ele alınmalıdır»

● TBMM'de sıkıyönetim görüşülürken dış konulara değinildi ve gizli oturum yapıldı

ABD YARDIMI KESİLİYOR

Hükümet bildiri yayımladı: «NATO savunmasına olan katkımızın yeniden düzenlenmesi gerekiyor»

Kıbrıs ikinci çıkarma sonrası Amerika Türkiye'ye ambargo uyguladı. 1975'te başlayan ambargo 3 yıl sürdü.

Gerçekte 1 Temmuz 1974'te haşhaş ekim yasağı kaldırıldığında ABD Kongresi'ndeki eğilim Türkiye'ye silah ambargosu

Levent Şahverdi Arşivi

uygulanması yönündeydi[325]. Kıbrıs Harekatı bu eğilimi güçlendirmişti (Tuncer, 2014). Ambargo uygulanmasına ilişkin ilk resmi girişim 5 Eylül 1974 tarihinde yapıldı. Teklif Demokrat Parti Missouri Senatörü Thomas Eagleton tarafından getirilmişti. 11 Eylül'de Demokrat Partili John Brademas konuyu Temsilciler Meclisi'ne getirdi. Türkiye'ye yapılacak silah ambargosu yasa tasarısı, 24 Eylül'de Temsilciler Meclisi'nde, 30 Eylül'de ise Senato'da kabul edildi. Başkan Ford yasa tasarısını veto etti ancak tasarı aynı şekilde Senato'da yine kabul edildi. Ford tasarıyı ikinci kez veto etti. Temsilciler Meclisi'nde sadece iki oyla aşılamayan veto sonrası yeni bir tasarının hazırlanması gündeme geldi. Yeni tasarının, bu vetoyu aşacağı gerekçesiyle Ford uzlaşma yoluna gitti. Üzerinde uzlaşılan tasarı Temsilciler Meclisi'nde 33'e karşı 191, Senato'da ise oy birliği ile kabul edildi. İlkin askeri ambargonun başlama tarihi 10 Aralık olarak belirlenmişti. Sonradan bu değiştirilerek ambargonun 5 Şubat 1975 tarihinde başlamasına karar verildi. Ford tasarıyı 30 Aralık'ta onayladı ve Türkiye'ye yapılacak ve 3 yıl sürecek olan askeri ambargo 5 Şubat 1975 tarihinden itibaren fiilen başladı (Sönmezoğlu, 1995). Yasak, daha önce 78 milyon dolar tutarında ödemesi yapılmış silahların da Türkiye'ye gönderilmesini kapsamaktaydı (Uslu, 2016).

Türkiye'de ABD'nin uyguladığı silah ambargosunda Amerika'daki Rum lobilerinin etkili olduğu söylenmektedir. Ancak Sönmezoğlu şöyle der (1995):

> Kongre temsilcileri arasındaki ilişkiye dayanan analizler yapan bazı yazarlar, Yunan örgütlerinden oluşan Yunan Lobisi ile Kongre'deki Yunan lobisi arasındaki ilişkinin sanıldığı kadar fazla olmadığına dikkat çekmektedirler.

325 Bülent Ecevit Çağrı Erhan'ın (2006) *Beyaz Savaş: Türk-Amerika İlişkilerinde Afyon Sorunu* kitabına yazdığı takdimde silah ambargosu kararının haşhaş yasağının kaldırılmasından sonra alındığını belirtmektedir. Erhan, Türk Tarih Kurumu'nun düzenlediği seminerde haşhaş yasağının kaldırılmasından bir gün sonra ABD Kongresinin silah ambargosu kararı aldığını belirtmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

Ambargo kararıyla Türkiye 1947'den sonra ABD'yle girdiği gönüllü ilişkinin yol açtığı "bağımlılığın" ağır sonuçlarını derinden yaşadı. Amerika'nın sert yüzüyle daha önce de karşılaşmış olmasına rağmen o güne kadar herhangi bir somut tepki verememişti. Fakat şimdi, haklı olduğuna inandığı bir davada ABD'yi yanında göremediği gibi, bir de cezalandırılıyordu. Bu durumda sessiz kalması, kesilen ağır faturayı karşılıksız bırakması düşünülemezdi.

Ambargo kararına ilk ciddi tepki, karar yürürlüğe girmeden bir gün önce Başbakan Sadi Irmak'tan geldi. Irmak, NATO ile ilişkileri gözden geçirmekten söz etti ve ikili antlaşmaların bir anlamı kalmadığını ifade etti. 5 Şubat'ta Dış İşleri Bakanı Melih Esenbel Kissinger ile yapacağı toplantıyı iptal etti ve 13 Şubat'ta Türkiye Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin kurulduğunu ilan etti.

Ambargonun yürürlüğe girmesinden yaklaşık 4 ay sonra, 21 Mayıs'ta Türkiye'ye gelen Kissinger'a Başbakan Demirel, ambargonun sürmesi durumunda Türkiye'deki ABD üslerinin/tesislerinin kapatılacağını söyledi. Türkiye söylem düzeyinde gösterdiği tepkilerin dışında önemli somut bir adım attı ve 25 Temmuz 1975 tarihinde 1969 Antlaşmasını feshederek, Türkiye'de faaliyet gösteren bütün ABD üs ve tesislerindeki faaliyetleri durdurma kararı aldı. Bu üs ve tesislerin Türk Silahlı Kuvvetleri'nin denetiminde olacağını söyledi. Fakat bütün bunlara rağmen Türkiye'nin tepkilerinde bir itidal göze çarpıyordu. Sönmezoğlu (1995) bu itidalli tepkiyi şöyle açıklamaktadır:

> Demirel Hükümeti İsrail'in ABD silahlarını istediği gibi kullanırken ülkesinin bu türden bir muameleyle karşılaşmasının çifte standart uygulaması olarak görmesine rağmen[326], yine de üs/te-

326 "Gerçekten de, 27 Haziran 1979 tarihinde, ikili antlaşmalarla Amerika Birleşik Devletleri tarafından İsrail'e verilmiş olan F-15 avcı uçakları Lübnan hava sahasını ihlal ederek Suriye'ye ait MİG-21 savaş uçaklarını düşürdüklerinde Amerika Birleşik Devleri Kongresi'nin bu eyleme yönelik olarak benzer hiç bir girişimde bulunmaması, bu çifte standart uygulamasının en belirgin bir

Levent Şahverdi Arşivi

> sisleri tamamen kapatıp personelin ülkeyi terketmesini istemeyerek de belirli ölçüde açık kapı bırakıyor, Türkiye'nin bu tutumu da Amerika Birleşik Devletleri Dış İşleri Bakanlığı tarafından takdirle karşılanıyordu.

Savunma sanayisi büyük ölçüde ABD'ye bağımlı olan Türkiye ambargo kararıyla ciddi sorunlarla karşılaşmaya başlamıştı. Ambargo sadece askeri değildi. Uluslararası ölçekte ekonomik bir ambargoyla karşı karşıyaydı Türkiye. O dönemleri yaşayanların da hatırlayacağı gibi Türkiye'de "yokluklar" dönemi başlamıştı. Süleyman Demirel'in ifadesiyle Türkiye "70 sente muhtaç" bir duruma gelmişti. Türkiye'yi 1980 darbesine götürecek yolun taşları döşenmeye başlamıştı. Ekonomik sıkıntılara ek olarak Türkiye'de güçlü bir siyasi irade kalmamıştı. Türkiye koalisyon, azınlık ve geçici hükümetlerle yönetiliyor ve ülkede anarşi giderek tırmandırılıyordu. Üniversiteler kaynıyor, sendikacı ve gazeteciler öldürülüyor; toplum mahalle mahalle, sokak sokak birbiriyle çatışıyordu.

İran İslam Devrimi ve Ambargonun Kaldırılması

Türkiye'ye ambargonun sürdüğü dönemde, Türkiye'nin Doğu komşusu İran'da önemli gelişmeler oluyordu. ABD'nin Ortadoğu'daki en önemli kalesi İran bir devrim sürecine girmişti. ABD İran'ın elinden çıkacağını gördüğü böyle bir dönemde Türkiye'deki üs ve gözetleme/istihbarat tesislerine büyük ihtiyaç duyuyordu. İlginç bir şekilde İran'daki devrim süreci Türkiye'ye uygulanan silah ambargosunun kaldırılmasına yol açacaktı (Sönmezoğlu, 1995; Manisalı, 2002; Uslu, 2016). Manisalı bu duruma ilişkin "Kaderin bir cilvesi olarak 'molların' devrimi, ABD'nin ambargoyu kaldırmasına neden oluyordu" demektedir. Uslu da (2016) konuya ilişkin şu yorumda bulunmaktadır:

> Bu kararın ABD'nin İran'ı kaybetmek üzere olduğu ve bu yüzden Orta Doğu'da durumunun ciddi şekilde zayıflaması ve bölgedeki

göstergesiydi.". (Sönmezoğlu, 1995)

Levent Şahverdi Arşivi

askeri üslerinden mahrum olması tehlikesiyle karşı karşıya olduğu bir zamana rastlaması oldukça ilginçti. Ambargonun kaldırılmasından kısa bir süre sonra Türkiye de askeri üslerdeki faaliyetleri askıya alma önleminin sona erdirildiğini duyurdu. Amerika böylece bölgenin karışmaya başladığı bir sırada hayati derecede ihtiyaç duyacağı askeri üslerine ve dinleme tesislerine yeniden kavuşuyordu.

Ortadoğu'da taşların yerinden oynadığı böyle bir atmosferde ABD Başkanı Carter Dış İşleri Bakan Yardımcısı Warren Chirsthopher'ı Ankara'ya göndermişti. Hemen ardından ABD Dış İşleri Bakanı Cyrus Vence ambargonun tamamen kaldırılması önerisini 6 Nisan 1978 tarihinde Temsilciler Meclisi'ne getirdi. Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komitesi'nde öneri kabul edildi ama Senato'da reddedildi. Ancak uyuşmazlık da acilen çözülecek ve 25 Temmuz 1978 tarihinde Senato Dış İlişkiler Komitesi Başkanı Sparkman'ın yasa değişikliği önerisi Senato'da kabul edilecek ve 26 Eylül 1978'de Carter'ın imzasıyla Türkiye'ye yapılan ambargo kaldırılacaktır. Zira İran'ın kaybedildiği siyasal tabloda Türkiye'nin jeopolitik önemi yeniden artmıştır.

Kıbrıs, Türkiye'nin kendisini Batı aynasında gördüğü bir mesele olarak günümüze kadar gelmiştir. Türkiye bu aynada, geleneksel Batı yanlılığı politikasının çöküşünü görmüştür. Türkiye ABD tarafından NATO'nun/Batı'nın çıkarları çerçevesinde tanımlanmış ve konumlandırılmış bir ülkeydi. 1960'lı yılların ortasına kadar Türkiye de kendisini böyle tanımlamış ve konumlandırmıştı.

Türkiye'nin haklı olduğuna inandığı bir davada, ABD'ye verdiği tepkilerin yetersizliği hep tartışılmış ve bu yetersizlik Türkiye'nin içinde bulunduğu "reel şartlar"la açıklanmıştır. Daha önce de değindiğimiz gibi, bu reel şartlar da kendiliğinden oluşmamıştır. Türkiye'nin gözü kapalı ABD yanlısı

Levent Şahverdi Arşivi

politikaları bu "reel şartları" hazırlamış ve Türkiye'yi kendi bölgesinde yalnızlaştırmıştır. Türkiye ABD'yle girdiği irrasyonel ilişkinin bedelini sadece bölgede yalnızlaşarak değil, kendi içinde de bölünerek ödemiştir. Zira NATO'nun gizli yapılanması olan Gladyo'nun Türkiye ayağı, sosyal fay hatlarını çizmiş, bu hatları tetiklemiş ve Türkiye'yi sürekli ivmelenen bir kargaşa ortamına sürüklemiştir.

Kıbrıs Harekâtı sonrası ortaya çıkan Türkiye tablosu gerçekten trajiktir; zayıf ve pamuk ipliğine bağlı koalisyonlar, ekonomik bir çöküş, dışa bağımlı savunma, bölünmüş ve kendi kendisiyle savaşan bir toplum ve bütün bu tablonun arkasında yer alan ABD'ye karşı içine düşülmüş bir çaresizlik...

Türkiye'nin 70'li yıllarda öğrendiği en önemli şeydir "çaresizlik". ABD kendisine hakaret etmiş, aşağılamış, tehdit etmiş, darbeler organize etmiş, ambargo uygulamış, kargaşa ve anarşi çıkarmış, terörü desteklemiş ve bütün bunlara rağmen Türkiye ABD'den/Batı'dan kopmamış, kopamamıştır.

Türkiye'nin ABD yanlılığının şüphesiz ekonomik, askeri, hukuki velhasıl "reelpolitik" gerekçeleri her zaman sunulabilir. Türkiye, her zaman, ABD karşısında düştüğü acziyeti, güç dengeleri vb. gibi rasyonel gerekçelere sığınarak açıklayabilir. Ama bu açıklama biçimleri, Türkiye'nin acziyetinin ve ABD'ye bağımlılığının bir kadermiş gibi algılanmasına da hizmet etmektedir.

Türk-Amerikan ilişkilerinin kuruluşunda yer alan psikolojik dinamikler kavramsal bir çerçeveye oturtulup sorgulanmadan, bu bağımlılığa ilişkin yapılacak reelpolitik açıklamalar hem sorunun tam anlamıyla anlaşılmasına hizmet etmeyecek, hem de bu açıklama biçimleri var olan acziyetin rasyonelleştirilmesinden başka bir işe yaramayacaktır.

Kitabın buraya kadar olan bölümlerinde Türk-Amerikan ilişkilerinin kuruluşunu (gönüllülük dönemi) ve bu ilişkilerin gerilimli dönemlerini (bağımlılık dönemi) ele aldık. Türk-Amerikan ilişkilerini yansıtan önemli olayları özellikle psiko-

Levent Şahverdi Arşivi

lojik yönlerini de dikkate alarak aktarmaya çalıştık. Bundan sonraki bölümlerde Türk-Amerikan ilişkilerinin derinliğinde yer alan psikolojik dinamikleri kavramsal bir temelde tartışacağız. Bu tartışma bize sorunun büyük oranda Türk siyasal kültüründe yerleşmiş zihinsel kalıplar, anlam sistemleri ve psikolojik koşullanmalardan kaynaklandığını göstermeye çalışacaktır. İlk olarak, buraya kadar zaman zaman söz ettiğimiz gönüllülük ve bağımlılık dönemlerinin özellikleri hakkında bilgi veriyoruz.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNİN İKİ DÖNEMİ

Türk filmlerinde sık işlenen bir konu vardır. Artist olma hayalleriyle bir kadın (diyelim ki, Nazan) Anadolu'dan İstanbul'a gelir. Nazan güzeldir, alımlıdır, o "ışıklı dünyaya" dâhil olmaya arzuludur (hatta bu bir ihtirasa dönüşmüştür) ve en önemlisi saftır. Çok ünlü bir plak ya da film şirketinin bir patronuyla tanışır. Nazan "ünlü bir artist" olma hayali kurar ama yılların tecrübesine sahip patron, Nazan'ın müktesabatının ancak ikinci, üçüncü sınıf filmlerde yardımcı oyuncu olmaya yeteceğini görür. Ancak tabii ki, Nazan çok çalışır ve Anadolu'dan getirdiği kalıpları kırabilirse, bir gün bir filmde başrol de oynayabilir. Patron'un ara ara verdiği bu umut Nazan'ı motive eder. Fakat başrole giden yol öyle kolay değildir ve Nazan'ın ödemesi gereken bazı bedeller vardır. Aslında bunlar bedel bile değildir. Artist olmanın gerekliliklerdir. Örneğin, Anadolu'dan getirdiği "namus" anlayışından kurtulması gerekir. Ayrıca, "utanmak" da bu yolda ilerleyebilmesinin önündeki en önemli engeldir.

Nazan kalıplarını kırar, patronun bazı uygunsuz isteklerini de kabul eder ama bir türlü "yardımcı oyuncu" rolünden kurtulamaz. Bundan kurtulamadığı gibi, bazı varlıklı iş adamlarıyla tanıştırılır ve onların isteklerini yerine getirmeye zorlanır. Nazan, bir müddet sonra bir kapana girdiğinin farkına varır. Fakat ailesiyle bağlarını koparalı yıllar olmuştur, dönecek bir

Levent Şahverdi Arşivi

yeri yoktur. Ayrıca bu mesleğe yıllarını vermiştir, ayrılsa yapabileceği bir iş yoktur. İlginç bir şekilde yaşadığı hayatın koşullarına da alışmıştır. Üstelik posta koyup, kapıyı vurup çıkacak olsa Patron'un silahlı adamları hazır beklemektedir. Zaten bir kaç kez yeltenmiş, Patron'un adamları onu biraz hırpalamışlardır. Ancak, tehdit etmeyi de unutmamışlardır. Eğer böyle bir şeye bir kez daha yeltenirse, bu sefer Nazan'ın gözünün yaşına bakmayacaklardır. Nazan'ın gözlerinde o İstanbul'a geldiği ilk aylardaki ışıltı kalmamıştır. Hala makyajını yapmakta, sektörün kurallarını yerine getirmekte ama Patron'un kendisine biçtiği rolü de bilmektedir. Nazan her ne zaman bu sektörden ayrılmak istese, iki şey önünde engeldir: Bir, yapabileceği başka bir şey yoktur; iki, Patron'un silahlı adamları orada gözünün içine bakmaktadır. Memleketine geri dönmeyi ise düşünemez bile, orayla bağlarını koparalı yıllar olmuştur.

Türk-Amerikan ilişkilerinin psikolojisini, yukarıda aktardığım metaforun, bütün ayrıntılarıyla olmasa bile, özünü açıkladığı söylenebilir.

1946-1964 yılları arası Türk-Amerikan ilişkilerinin "gönüllülük" dönemini ifade etmektedir ve bu dönem gerçekten de Türk filminlerini andırır bir naifliğe sahiptir. 1964'ten günümüze kadar olan dönemi ise "bağımlılık" dönemi olarak isimlendirebiliriz. Kitapta da, sık sık atıf yaptığımız gibi, pek çok uzman 1964 Johnson Mektubu'nu Türk-Amerikan ilişkilerinde bir dönüm noktası kabul etmektedir. Bu tarihten sonra, Türk-Amerikan ilişkileri, 1950'lilerin "tatlı" atmosferine geri dönememiştir.

Bu bölümde gönüllülük ve bağımlılık dönemi kavramlarıyla neyi kastettiğimizi açıklığa kavuşturacağız. Bu iki dönemin doğru bir şekilde anlaşılması ve aralarındaki farkların doğru bir şekilde tanımlanması, giriş bölümünde sorduğumuz soruların cevabı açısından da önem taşımaktadır.

İlk olarak gönüllülük dönemini ele alacağız. Bağımlılık dönemini incelediğimiz başlık altında ayrıca bağımlı ülkenin psikolojisine de yer veriyoruz.

Levent Şahverdi Arşivi

Gönüllülük Dönemi

Gönüllülük dönemi, bağımlılık döneminin de öncülüdür, diğer bir ifadeyle bağımlılık dönemi gönüllülük döneminin zorunlu bir sonucudur. Bu sebeple, gönüllülük dönemini var eden psikolojik dinamikleri ve zihinsel kalıpları doğru anlamadan, Türk-Amerikan ilişkilerinin psikolojisini ve içine düştüğümüz bağımlılık durumunu da doğru bir şekilde anlamamız mümkün değildir.

Gönüllülük döneminin genel özelliklerini maddeler halinde şöyle özetleyebiliriz:

1. Bu dönemde Türkiye için ulusal çıkarlar değil, idealler esastır. Önemli olan Batı medeniyeti tarafından kabul edilmektir. Türkiye'nin bu dönemde ayrı bir ulusal kimliği yoktur. Türkiye "Batı medeniyeti" olarak tanımladığı şeyi kimlik olarak benimsemiştir. Bu medeniyeti ABD temsil etmektedir.

2. Bu dönemde Türkiye'de ABD ayrı bir devlet olarak algılanmamaktadır. Dolayısıyla ABD'nin çıkarları, Türkiye'nin de çıkarlarıdır.

3.Türkiye arzulu, Batı ihtiyatlıdır. Batı'nın ihtiyatlılığı Türkiye'nin arzusunu bir ihtirasa, bir takıntıya dönüştürmüştür. Türkiye kendisini bağımlı hale getiren sözleşme ve kurumlara kendi arzusuyla dâhil olmuştur.

4. Türkiye Batı tarafından kabul edilebilmek için bedel ödemeye hazırdır. Kore Savaşı bunun açık örneğidir. Türkiye "bağımlılığı" için bile bedel ödemiştir.

5. Bu dönem, "mutlak itaat" dönemidir. Sorgulama, soruşturma yapılmadığı gibi, yapanların da "komünist" olarak damgalandıkları bir dönemdir. Komünizm yaftası, eleştirel perspektifi yok etmiş, Türkiye'nin çıkarlarını koruyacak perspektif böylelikle engellenmiştir.

6. Türk siyaset ve kültür eliti derin bir aşağılık kompleksiyle maluldür. Aşağılık kompleksi, kendinden güçlü olanlara karşı (ABD gibi) eziklikle karışık bir hayranlığı içerirken, kendinden daha aşağı gördüklerine (Arap Ortadoğusu, üçüncü dünya ülkeleri) karşı da agresif bir kibri içermektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

7. Dış politikada irrasyonalite bu dönemin önemli bir özelliğidir. Özellikle kendini Batı'ya ispatlama çabası, irrasyonalitenin temel kaynağıdır.

8. Milliyetçilik, Atatürkçülük ve dindarlık ilginç bir şekilde Amerikancılıkla uyumlu bir hale getirilmiştir. Milliyetçi, Atatürkçü ve dindar söylem komünizme karşı ABD'nin yanında saf tutarak ilginç bir birliktelik oluşturmuşlardır.

9. Gönüllülük döneminde sağ ve sol, asker ve sivil herkes Amerikan yanlısıdır. Sadece küçük bir azınlık bunun dışında kalmıştır.

10. Türkiye çocuksu bir duygusallığa sahiptir. Batı'nın küçük komplimanlarıyla mutlu olmaktadır. Ancak bir o kadar da kırılgandır. Örneğin ABD Yunanistan'a biraz öncelik verse, kırılıp alınmaktadır.

11. Gönüllülük dönemi, bağımlılık döneminin temellerinin atıldığı bir dönemdir. Bu dönem, Türkiye açısından duygusal, ABD açısından ise çıkar temelli bir ilişki biçimini ifade etmektedir. Bu dönemde, Türkiye Batı tarafından kabul görmek gibi bir idealist tutuma sahipken, ABD Türkiye'yi küresel çıkarları için yapılandırmaktadır. İkili antlaşmalar bu durumun en açık kanıtıdır. Bu antlaşmalarda yer alan maddeler, 1964'ten sonra Türkiye'nin kendi menfaatlerinin tersine işlev görürken, ABD'nin menfaatlerini korumaya hizmet etmiştir. Dolayısıyla Türkiye'yi bugünlere getiren bağımlılık ilişkisinin yapısal kuruluşu gönüllülük döneminde tamamlanmıştır.

Bağımlılık Dönemi

Bağımlılık döneminde Türkiye ulusal çıkarlarının Batı'nın/ABD'nin/NATO'nun çıkarlarıyla çatışabileceğini yaşayarak öğrenmiştir. Fakat bunu öğrendiğinde çoktan ABD'nin yapısal denetimine girmiştir. Ordusu NATO ordusu olmuş, askeri ABD'de eğitim görmüş, istihbaratı ABD kontrolüne girmiş, ekonomik yapılanmasına ABD'li uzmanlar yön vermiş, eğitim ve kültür hayatına Amerikan perspektifi hâkim olmuş-

Levent Şahverdi Arşivi

tur. Üstelik ABD/NATO gönüllülük döneminde Türkiye'nin sunduğu rahat ortamı çok iyi bir şekilde değerlendirmiş ve ülke içinde paramiliter bir yapılanmayı da gerçekleştirmiştir. Çağlayangil'in de ifade ettiği gibi, CIA ülkenin yönetsel süreçlerinde "aransa da bulunamayacak" denli gizli ve belirleyici bir güç olmuştur.

Bağımlılık dönemini karakterize eden özellikleri aktarmadan önce, "bağımlılık" ile bir ülke halkının tamamını kastetmediğimizi ifade etmeliyiz. "Uluslararası Bağımlılığın Psikolojik Boyutu" başlıklı makalesinde Pieczenik'in (2002) söylediği gibi:

> Diğer bir ülkeye karşı dış politikalarını düzenlerken, hükümetler kendilerini genellikle bir siyasi sistem ya da rejimin öz nitelikleri olarak gördükleri imgelere ya da inanç sistemlerine[327] başvurmak zorunda kalırlar. Bir ulusun bağımlı olduğunu söylemek tüm vatandaşların aynı görüşleri ya da duyguları paylaştığı anlamına gelmez, bunun yerine, bağımlılık durumu dış politika karar oluşturucuları tarafından algılanır ve buna uygun davranılır."

Bağımlılık döneminin genel özelliklerini maddeler halinde şöyle özetleyebiliriz:

1. Türkiye Kıbrıs gibi ulusal bir meselede, ilk kez somut olarak ABD'nin yanında durması gerektiğine ve haklı olduğuna inandığı bir davada ABD tarafından yalnız bırakılmış, tehdit edilmiştir. Bu durum gönüllülük döneminde ABD'yle kurulan ölçüsüz ilişkinin ilk kez sorgulanmasına yol açmıştır.

2. 1960 Darbesi'nden sonra yazılan anayasanın getirdiği nisbi özgürlük ortamında antiemperyalist/antiamerikancı söylemler güç kazanmış ve ilk defa açıktan Meclis'te ABD'yle ilişkiler eleştirilmeye başlanmıştır.

3. ABD yardımının ulusal savunma sanayisinde ve ekonomide bir bağımlılık oluşturduğunun farkına varılmaya başlanmıştır.

---

327 Ulusal imge, inanç sistemleri gibi kavramları bundan sonraki bölümde ele alıyoruz.

Levent Şahverdi Arşivi

4. Salt ABD/NATO çıkarlarını gözeten tek yönlü bir dış politikanın Türkiye'yi bölgede ve Kıbrıs meselesi gibi ulusal davalarında yalnız bıraktığı gözlenmiştir. Bu durum, Türkiye'yi komşularının duyarlılıklarını gözetmeye ve komşularıyla ekonomik ilişkiler kurmaya yöneltmiştir.

5. Haşhaş gibi temelde Türkiye'nin iç meselesinde haksız bir şekilde ABD baskısına maruz kalınması kamuoyunda ABD aleyhtarlığını arttırmıştır.

6. NATO ve ikili antlaşmalara dayanılarak kurulan üslerin ABD'liler tarafından denetimsiz/pervasız bir şekilde kullanımının Türkiye'nin güvenliğini tehlikeye attığı, hatta Türkiye'yi nükleer bir yok oluşun (Küba/Jüpiter füzeleri krizi) eşiğine getirdiği farkedilmiştir.

7. Türkiye bu dönemde Batı yanlısı politikasında stratejik bir değişikliğe gitmemiş/gidememiştir. Türkiye'nin ABD'yle "müttefik/dost" ilişkisi bu dönemde de devam etmiş, ancak Türk siyasetçiler dış politikada inisiyatif gösteren hamleler yapmaya başlamıştır.

8. Türkiye U-2, haşhaş krizi, Kıbrıs harekâtı gibi konularda ulusal çıkarlarını da gözeten politikalar uygularken, ABD'yi kızdırmamaya özen göstermişlerdir. Ancak gönüllülük dönemindeki "tam uyum" çizgisinden hafif sapmalar bile ABD tarafından cezalandırılmıştır.

9. Türkiye tehdit, darbe, ambargo ve paramiliter yapılar eliyle sürekli zayıflatılmış ve ABD tarafından tedip ve terbiye politikalarına maruz bırakılmıştır.

10. Gönüllülük döneminde "Amerika olmazsa Rusya bizi mahveder." yargısına, bağımlılık döneminde "ABD'yi kızdırırsak Amerika bizi mahveder." düşüncesi de eklenmiştir.

11. Türkiye'nin geleneksel Batı yanlısı siyaset yapma biçimi bu dönemde oluşan "ulusal çıkarlar" bilincinin bağımsızlığa evrilmesini engellemiştir. Özellikle 1970'li yıllarda Türkiye'nin içine hızla sürüklendiği toplumsal kaos, ekonomik yokluklar ve askeri bağımlılık ABD'nin Türkiye'de belirleyici bir güce sahip

Levent Şahverdi Arşivi

olduğunu göstermiştir. Bazı siyasetçiler, ABD'nin Türkiye'deki elinin bu denli güçlü olduğunu ancak olaylarla karşılaştıkça öğrenmişlerdir.

12. Türkiye gönüllülük döneminde kurulan ölçüsüz ilişkinin bedelini, bağımlılığın getirdiği çaresizlikle ödemek zorunda kalmıştır.

13. Türk siyaset ve kültürel elitinin dünya görüşünün temellendiği siyasal kalıplarda bir değişiklik olmadığı için, ulusal çıkar-Batı çıkarları çatışması ulusal bağımsızlığı getirecek köklü bir siyaset yapma biçimine evrilememiştir.

Dönemler Arası Farklılıklar

Aşağıdaki tablo, gönüllülük ve bağımlılık dönemlerinde Türkiye'nin ABD/Batı ile ilişkilerindeki farklılıkları bazı konular üzerinden yansıtmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Gönüllülük ve Bağımlılık Döneminde Türkiye'nin ABD ve Batı ile İlişkilerinde Farklılaşmalar		
Konular	**Gönüllülük Dönemi (1946-1964)**	**Bağımlılık Dönemi (1964-1980)**
Ulusal Benlik Algısı	Özel bir ulusal benlik algısı yok. Türkiye'nin kimliği, Batı'nın yanında olmak.	Batılı kimlik esas olmakla birlikte, ulusal kimlik arayışları söz konusu. Sol Kemalizm etkili olmaya başlıyor.
Dış Politika'nın Yapımı	Hükümetler üstü bir konu; tartışmaya kapalı. Tek yönlü.	Görece olarak tartışmaya açık. Görece çeşitlenme söz konusu.
Dost-Düşman Algısı	Batı'nın dostları ve düşmanları Türkiye'nin de dostları ve düşmanı.	Türkiye'nin menfaatleri, kalıplaşmış dost-düşman algılarının dışına çıkabiliyor. Özellikle ekonomik/ticari ilişkilerde.
ABD'nin Algılanışı	Dost ve müttefik.	Dost ve müttefik olmakla birlikte, ulusal çıkarlar da dış politikanın gündemine giriyor. ABD'yle gerilimli zamanlar yaşansa da, açık bir karşı duruş yok.
Araplar ve Bağlantısız Ülkelerin Algılanışı	Batı'nın çıkarları ekseninde ilişkiler belirleniyor. Bağlantısızlar ve Batılı çizgide yer almayan Araplar dışlanıyor.	Türkiye'nin çıkarları da gözetilmeye çalışılıyor. Arap ülkeleri ve Bağlantısızlarla ilişkiler kurulmaya çalışılıyor.
Halkın Dış Politikaya Karşı İlgisi	Dış politikaya ilgisiz, daha çok iç siyasi gelişmelere odaklı. CHP-DP tartışması halkın politik ilgi alanı. Dış politika daha çok elitlerin ilgi duydukları bir konu.	Antiemperyalist akımlar halk içinde etkili olmaya başlıyor. ABD karşıtlığı halk arasında yaygınlaşıyor. Sol hareketlerin katkısı önem kazanıyor. Yine de halkın dış politikaya olan ilgisi sınırlı. İç politikaya etkisi oranında ilgileniliyor.
ABD'nin/Batı'nın Kontrol mekanizmaları	İkili antlaşmalar, yardımlar, güvenlik paktları.	Ek olarak; darbeler, ambargolar, tehditler, iç çatışmalar, Gladio ve paramiliter yapılar.
Kültürel yaşam	Batı tarzı yaşam.	Batı tarzı yaşam.
Dindarlar/Muhafazakarların ABD/Batı'ya karşı konumu	Komünizme karşı ABD politikalarının yanında.	Siyasal anlamda bir Batı karşıtlığı gelişiyor (MNP ve MSP). Mısır ve Pakistan'dan yapılan çevirilerle İslâmcı bir bakış açısı güçleniyor.
Milliyetçiler	Müstakil bir milliyetçi söylem olmamakla birlikte, Komünizme karşı ABD'nin yanında.	Müstakil bir milliyetçi söylem siyasal alanda belirginleşiyor. Komünizme karşı ABD'nin yanında.
İsrail'in algılanışı	Arap dünyasına karşı İsrail'in yanında.	Zaman zaman İsrail'in yayılmacı politikaları eleştiriliyor ve Arap ülkelerinin yanında yer alınıyor.
Ulusal Güvenlik Algısı	ABD ve NATO eksenli.	ABD ve NATO'ya bağımlılık devam etmekle birlikte nisbi arayışlar söz konusu.
Ulusal Ekonomi, Kalkınma ve ekonomik gelişme	ABD ve Batılı ekonomik kuruluşların yardımları (Marshall yardımları, kredi ve hibeler). Daha çok tarım eksenli üretim.	Sanayileşme çabaları. Batılı ekonomik kurumların ve ABD'nin yardımlarıyla birlikte Sovyet desteğine de başvuruluyor. Ortadoğu ülkeleriyle ticari ilişkiler gelişiyor.
Dış politikanın önemli konuları	Antikomünizm, Kore Savaşı, NATO'ya girme, Bağdat Paktı, ABD'den ekonomik yardım alma, Batı'ya kendini ispat etme çabası.	Kıbrıs meselesi, haşhaş krizi, U-2 istihbarat uçakları, Antikomünizm, Arap-İsrail savaşları, Yunanistan'la sorunlar.

Levent Şahverdi Arşivi

Bir sonraki bölümde Türk-Amerikan ilişkilerini biçimlendiren ve Türk siyasetçilerinin siyasi davranışlarına yön veren psikolojik iklimi ele alacağız. Ancak gönüllülük ve bağımlılık dönemlerini incelediğimiz bu bölümde, Pieczenik'in (2002) makalesine dayanarak uluslararası ilişkilerde bağımlılığın psikolojisini, Türk-Amerikan ilişkileri çerçevesinde değerlendirmek yerinde olacaktır.

Bağımlı Ülkenin Psikolojisi

Siyaset psikolojisinin araştırma alanlarından biri olarak "uluslararası ilişkilerin psikolojisi", devletler ve ulusların karşılıklı ilişkisini psikolojik perspektiften incelemektedir. Bu bağlamda, zayıf ya da bağımlı ülkelerin siyasal inançları ve siyasal davranışları güçlü ve kontrol eden ülkeye göre farklılıklar göstermektedir.

"Uluslararası Bağımlılığın Psikolojik Boyutu" başlıklı makalesinde Pieczenik de (2002) ilk olarak temel bir psikolojik etkene vurgu yapmaktadır:

> Diğer bir ülkeye karşı dış politikalarını düzenlerken, hükümetler kendilerini genellikle bir siyasi sistem ya da rejimin öz nitelikleri olarak gördükleri imgelere ya da inanç sistemlerine başvurmak zorunda kalırlar.

Pieczenik, bağımlılık ilişkisinin dominant ve kontrol altında olan iki ülke arasındaki ilişkiyi tanımladığını söyler:

> Bağımlı bir ilişkinin temel niteliğinin bu ilişkideki taraflardan en az birinin algılanmasındaki asimetri olduğu kabul edilebilir. Kısmen, asimetrinin algılanması üyelerden birinin, gerçekte ya da hayal dünyasında dominant (iktidar, statü, prestij ve/veya kaynaklar açısından tanımlandığı gibi) diğerinin de ona bağlı olduğu nosyonunu içerir.

Pieczenik bağımlı ülkenin, kontrol eden ülkeye ilişkin yaşadığı çelişik duygulardan bahseder. Özellikle bağımlı ülkenin "gerçekçi olmayan taleplerinin" yerine getirilmemesinin yarattığı hayal kırıklığından söz ederek şöyle söyler:

Levent Şahverdi Arşivi

> Bu eşitsizlik yerine getirilmeyen ihtiyaçlar ve gerçekçi olmayan talepler etrafında şekillenen akılcı olmayan hareketler ve etkiler (kızgınlık, kıskançlık gibi) yaratır.

Türkiye'nin bu duyguları ABD'nin NATO çerçevesinde Yunanistan'la kurduğu ilişkide yaşadığı gözlemlenebilir. ABD'nin Yunanistan'a daha fazla yardım etmesi ve onu daha fazla önemsemesi, Türk basınında da açık haset ve kızgınlık tepkileriyle karşılanmıştır.[328]

Pieczenik (2002) dominant üye ve kontrol altındaki üyenin psikolojik mekanizmalarını bazı önermelerle ortaya koymaktadır. Dominant ülkeye ilişkin önermelerden bazıları şöyledir:

> Dominant üye, kontrol altındaki üyeyi değersiz kılmak için idealleştirme ve övgü yollarını seçer. Kontrol altında olan üyenin değersiz ve etkisiz olduğunu hissettiren özellikleri överek, dominant üye ilişkinin eşitlenmesine yol açabilecek kontrol altında olan üyenin özelliklerini onaylamaz.

Bu önermenin, Türk-Amerikan ilişkilerinde bolca örneğini görmemiz mümkündür. Johnson Mektubu'na kadar işlediğimiz bölümlerde bu önermeyi destekleyecek pek çok demeç, yazı, olay yer almaktadır. Kitap boyunca da yer yer ifade ettiğimiz gibi, Türkiye'nin Batı tarafından takdir edilme ihtiyacı had safhadadır. Örneğin İnönü Truman yardımını şu sözlerle değerlendirmişti:

> Milletimizin ispat ettiği yüksek meziyet ve ideallerin dünya efkârı umûmiyesi tarafından takdir edildiğini gösteren bu yardım...

Bu ihtiyacın farkında olan ABD de önermede ifade edildiği gibi, Türkiye'nin bağımlılığını pekiştirecek meziyetlerini sık sık methetmiştir. Özellikle Türklerin Kore'deki kahramanlıkları ABD'li yetkililer ve ABD basını tarafından övgüyle karşılanmıştır. Örneğin ABD'li komutan General Walton Walker Türk Birliğine hitaben şöyle konuşmuştu:

> Eğer sizin, düşmanı durdurmak için kahramanane çarpışmanız ve mukavemetiniz olmasaydı ordum kuşatılarak çok zor durum-

328 Konuya ilişkin örnekler için kitabın üçüncü ve dördüncü bölümlere bakınız.

Levent Şahverdi Arşivi

lara düşecek, belki de imha edilebilecekti. Size teşekkür ve takdirlerimi sunuyorum ve ordumun değerli bir uzvu olmanızdan iftihar duyuyorum.[329]

Yine örneğin, Celal Bayar'ın ABD ziyareti sırasında *New York Herald Tribun* şöyle yazmıştı:

> Türkiye'nin Kore'deki mücadeleye fiilen yardımda bulunan ilk devlet olduğu da unutulmamalıdır.

Türkiye'nin komünistlere göz açtırmaması da ABD tarafından takdirle karşılanıyordu: Aynı gazete şöyle diyordu:

> Türkiye, komünizm aleyhinde dünya çapındaki mücadeleye kendi isteğiyle ve bütün gücüyle girmiştir...

Yine örneğin, Türkiye'nin Sovyetlerle ilişki kurmaması, Sovyetler'den uzatılan eli itmesi de övgüyle karşılanıyor. New York Times'tan McCormic şöyle yazmıştı:

> Türkiye Rusya ile hemhudut olmasına rağmen Kremlin'den yapılan tazyikler karşısında istiklalini azimle muhafaza etmiş, Stalin'in ölümünden sonra Malenkov tarafından yapılan cazip davetlere de kanmamıştır.

Bayar'ın gezisinde, ABD basını tarafından Bayar ve Türkiye'ye ilişkin yapılan methiyeler kayda değerdir. 29 Ocak 1954 tarihli Washington Post'ta yayınlanan bir makalede şöyle deniliyor:

> Washington bu hafta, halen Türkiye Reisicumhuru olan, eski 'Genç Türklerden' birini karşılayacaktır. Kırk sene kadar evvel Türkiye sultanların idaresi altında iken Bayar fesat yuvası olan memleketlerini modernleştirmek isteyen gençlere iltihak etmiştir.

---

329 Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 2017 Mayıs ayında ABD'ye yaptığı ziyarette, ABD Başkanı Trump Kore'yi hatırlatarak Türkiye'yi bu savaştaki kahramanlığından dolayı övmüştü. Savaştan 67 yıl sonra Trump'ın Kore vurgusu basında şöyle yer almıştı: *"Türk ve Amerikan askerlerinin yan yana savaştığını ve Türk askerinin orada yaptıklarını unutmadıklarını kaydederek, Türkiye'nin Komünizme ve Sovyet yayılmacılığına karşı durduğunu hatırlattı."*
Bkz. http://www.ntv.com.tr/dunya/cumhurbaskani-erdogan-trumpla-gorustu, djtuxMcL1Eq7MzhzZO1Mfw

Levent Şahverdi Arşivi

Christian Science Monitor'un takdiri daha bir açık ve dolaysızdır:

> Türkler Batılılar gibi düşünmekte ve meseleleri Amerikalılar gibi müşahade etmektedirler.

Bu önermeye ilişkin son bir örnek daha vermek yerinde olur. Haşhaş Krizi'ni işlediğimiz bölümde de aktardığımız gibi, Nihat Erim yasağı tekrar hayata geçirdikten sonra, ABD Başkanı Nixon Erim'i "Cesur, ileri görüşlü ve örnek bir devlet adamı." şeklinde takdir etmişti.

Pieczenik'in dominant üye önermelerinden bir diğeri şudur:

> Dominant üye, kontrol altında olan üyeye kendi kültürünü kabul ettirerek siyasi kültürünü (ahlak ve sosyal teori dâhil) zorla empoze ederek bağımlılık ilişkilerinin hem duygusal hem de davranışsal düzeyini belirler.

Bu önermeye ilişkin de bu kitapta pek çok örnek bulunabilir. Kaldı ki, bu bölümde Türk-Amerikan ilişkilerinin psikolojik iklimi olarak tanımladığımız Batılılaşma bu önermenin bir açılımı olarak da okunabilir. İkili Antlaşmalar bölümünde aktardığımız Podol Raporu'nda yer alan şu cümleleri yeniden hatırlayalım:

> Önemli mevkilerde Amerikan eğitimi görmüş bir Türk'ün bulunmadığı bir Bakanlık ya da bir İktisadi Kamu Kuruluşu hemen hemen kalmamıştır.

Amerikan Kız Koleji hakkında Amerikan belgelerinde yer alan bir yazışmada ise şöyle deniyordu:

> Burada bu kızların gençlik gelişimi ve selameti bir Amerikan kurumu gözetiminde olacaktır. Açıktır ki, okullara gelen bu kızlar her kuşakta önde gelen adamların eşleri olacaktır ve tabii ki geleceğin liderlerinin de anneleri.[330]

330 Benzeri örnekler özellikle ikili antlaşmaları incelediğimiz bölümde yer almaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Fakat bu önermede yer alan "zorla empoze" ifadesi Türkiye için bir dereceye kadar doğrudur. Örneğin, Islahat Fermanı böyle bir zorlamayı ifade etmekle birlikte, Batı kültürüne istekli bir aydın kitle de zaten söz konusudur. Bu isteklilik hiç şüphesiz sonraları daha fazla artmıştır. Halide Edip Adıvar, örneğin, bir İngiliz gazetesine şöyle yazacaktır:

> Ekmek ve sudan, diğer isteklerimizden daha çok, bilgi ve Anglo-Sakson etkisini arzu ediyoruz.

Pieczenik'in, dominant üyeye ilişkin oldukça önemli olduğunu düşündüğümüz, son bir önermesine daha bakalım:

> Bilinçli ya da bilinçsiz olarak, dominant üye gizli bir çatışma senaryosu yönetir. Ortak çıkar iddiası, çatışma nedeni olmama rasyoneli olarak ortaya çıkmıştır.

Hegemonya kavramı üzerinde durduğumuz ikinci bölümde "yapısal güç" kavramını açıklarken Amerikan emperyalizminin "ortak çıkar" kavramına dayalı bir rıza ilişkisi içinde sürdürüldüğünü belirtmiştik. Kitap boyunca özellikle ikili antlaşmalar bölümünde Türk-Amerikan ilişkilerindeki "karşılıklılık", "eşitlik", "mütekabiliyet" esasları üzerinde yer yer durduk. Bu kavramlar, antlaşmalardaki Amerikan çıkarlarını hedefleyen tek yönlülüğü örtmeye yaramaktadır. Amerika'nın Türkiye'de kurduğu üslerin, Kültür Antlaşması çerçevesinde oluşturulan Eğitim Komisyonu'nun, gönderilen Barış Gönüllüleri'nin rasyonelitesini "ortak çıkar" oluşturuyordu. "Karşılıklı çıkar" düşüncesi, kontrol altında olan üyenin kendisini sömürge hissetmemesini sağlamaktadır. Yine antlaşmalarda yer alan "mütekabiliyet" ilkesi de bu yönde işlev görmektedir. Burada sadece bir örneği yeniden hatırlatmakla yetinelim.

Barış Gönüllüleri'ne ilişkin TBMM Senatosu'nda yapılan tartışmalarda Niyazi Ağırnaslı'nın antlaşmada yer alan "mütekabiliyet" ifadesinin Türkiye'nin gidip ABD'ye yardım edemeyeceğine göre, bir formaliteden ibaret olduğu eleştirisine Dış İlişkiler Komisyonu Başkanı Hıfzı Oğuz Bekata'nın verdiği

Levent Şahverdi Arşivi

cevabı yeniden alıntılıyorum. Bekata'nın ifadelerine ilişkin yorumlarımı ilgili bölümde yapmıştım:

> Mütekabiliyet mevzuuna gelince, Amerika'nın her noktası en ileri bir devletin vatandaşları tarafından işgal edilmiş ve yaşanır halde değildir. Onun da bizzat geri kalmış bölgeleri mevcuttur. Mütekabiliyet bağımsız devletlerarasında, bir zaman için Devletin birinin aynen mukabelesine imkân olmasa dahi, iki bağımsız devletin dengeli ve eşit münasebetlerinin ifadesi olarak biz sana göndereceğiz sen de bize imkânı olduğu takdirde göndereceksin, manasına konmuştur. Bu bizi millet olarak avare etmenin yanı başında, günün birinde bizzat Amerika'nın geri kalmış topraklarına bizden de Barış Gönüllülerinin gitmesi ihtimalini uzak görmemek bu memlekete saygının bir ifadesidir.

Pieczenik'in kontrol altında olan üyeye ilişkin ortaya koyduğu önermelerden de bir kaçını inceleyelim. Şu önerme özellikle ilginçtir:

> Saldırganla kendini özdeşleştirme savunma mekanizması yoluyla, kontrol altındaki üye gerçekte baskın olan üyeden daha fazla dominant gözükmektedir. Yetersizlik, güçsüzlük, nefret gibi hisleri en aza indirgemek için kontrol altında olan üye baskıcı nitelikte gözüken baskın üyenin değerlerini sindirir ve benimser. Kontrol altında olan ülkenin dominant ülke haline geldiği rollerin tersine çevrildiği durumlarda, daha önceki baskıcı unsurlar büyür ve yeni kontrol altında olan ülkeye uygulanmaya başlanır.

Bu önermedeki argümanları Türkiye'nin Bağdat Paktı sürecindeki tavırlarından izlemek mümkündür. Türkiye, bu süreçte Bağdat Paktı'na üye olmak istemeyen Mısır ve Suriye gibi ülkelere karşı agresif bir politika takip etmiştir. Hatta Suriye ile savaşın eşiğine kadar gelmiştir. Yine örneğin, Irak'taki darbeden sonra Irak'a müdahale planı bile hazırlamıştır. Türkiye'nin agresif tutumları ABD'yi bile kaygılandıracak düzeydedir. Türkiye'nin bu doğrultudaki yaklaşımları Bağdat Paktı'nı işlediğimiz bölümde aktarılmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Ancak bu önermede geçen "Kontrol altında olan ülkenin dominant ülke haline geldiği rollerin tersine çevrildiği durumlarda... daha önceki baskıcı unsurlar büyür ve yeni kontrol altında olan ülkeye uygulanmaya başlanır." ifadesini Türkiye'nin kontrol altına aldığı bir ülke olmadığı için tam anlamıyla örneklemek mümkün olmasa da, kendi sınırlarını kontrol eden bir ülke olarak yöneticilerin kendi halkına karşı tutumlarına bakılabilir. Tek parti dönemini bir kenara bırakırsak, özellikle darbelerden sonra kendi yöneticilerine, gençlerine, aydınlarına velhasıl halkına karşı sert ve acımasız davranabilmiştir. Cihanda (ki ABD'yle temsil ediliyor) sulh ilkesine gösterilen ihtimamın yurtta gösterildiğini söylemek mümkün değildir.

Kontrol altında olan üyeye ilişkin bir diğer önerme şudur:

> Kontrol altında olan ülke birincil olarak psikolojik, kültürel ve fiziksel ayakta kalma gücüyle ilgilenir. Buna bağlı olarak, dominant üyenin uyguladığı sınırlamalara ve yıkıcı davranış şekline karşı doğrudan ve dürüst tepkilerden kaçınılır. Kendi çıkarına doğrudan eylem bastırılmasa da, sesi kesilmiştir. Siyasi açıdan kendini tahribin bir örneği, Yunan askeri cuntasının ABD ve NATO bağımlılığı engellerine yedi yıl karşı koyduktan sonra istifa[331] etmesidir.

Bu önerme bağımlı ülkelerin arasındaki farklılıkları yansıtması açısından dikkat çekicidir. Yunanistan da Türkiye gibi ABD kontrolünde ve NATO üyesi bir ülkeydi. Ancak ulusal menfaatlerini korumak noktasında Türkiye'ye oranla daha çekincesiz hareket ettiğini söylemek mümkündür. Bunun örneklerini daha önceki bölümlerde aktarmıştık. Türkiye'nin ulusal menfaatleriyle ABD/NATO'nun menfaatlerinin çatıştığı zamanlarda (ki, Ermeni meselesi, Kıbrıs meselesi ve PKK/terör meselesi gibi önemli çatışma noktaları bulunmaktadır) bile Türk yöneticiler hiç bir zaman NATO'dan çekilmeyi ciddi

331 Yunanistan Kıbrıs Harekâtı'ndan sonra NATO'dan çekilmişti. Bizim araştırma alanımızın dışında olan 1980 darbesinden sonra Kenan Evren yönetimi zamanında Türkiye'nin vetosunu kaldırmasından sonra tekrar NATO'ya dâhil oldu.

Levent Şahverdi Arşivi

bir şekilde düşünmemişlerdir. Bu önermenin bir yansımasını, Menderes'in ve Demirel'in Sovyet açılımında bulmak mümkündür. ABD tarafından kısıtlandığı zamanlarda Türkiye Ruslara yanaşmış ancak bunu yaparken mümkün mertebe dikkatli olmuştur.

Bağımlı olan ülkenin psikolojisini yansıtan bir başka önerme şöyledir:

> Kontrol altında olan ülke ilişkinin doğası konusunda dominant üyeden daha fazla baskındır, çünkü güçsüzlüğünün temelinde dominant üyenin kontrol altındaki üyenin temel taleplerini karşılayamamasının da yattığını anlamaktadır. Kontrol altında olan üye, bunu açıkça dominant ülkenin karşılayamayacağı talep ve beklentilerini sarmallaştırarak onu güçsüzleştirmekte kullanmaktadır.

İncelediğimiz dönemde, Türkiye'nin ABD ya da NATO'dan karşılamayacağı bir talep de bulunup bulunmadığı çok net değildir. Açıkçası Türkiye Batı'nın hassasiyetlerini iyi özümsemiş bir ülke olarak, tepki ve taleplerinde genelde mutedil olmaya çalışmıştır. Fakat Türk yöneticiler ABD'den gelen ekonomik ve askeri yardımların yetersizliğinden sık sık şikâyetçi olmuşlardır.

Bağımlı ülkenin psikolojik dünyasını yansıtan son bir önermeye daha bakalım:

> Kontrol altında olan ülke, dominant üyeye yönelik kıskançlık gibi hislerin genelde farkında değildir. Bu hisler güç, prestij ve statü asimetrisinden kaynaklanmaktadır. Çözümsüz bırakıldıkları takdirde bu hisler gizli çatışmayı zorlayıcı rekabet, açgözlülük, suç, artan talepler ve karşılanmayan ihtiyaçlarla perçinlenen düşmanbağımlılık ilişkilerine sürükleyecektir. Aslında dominant üye misilleme tehlikesini ve suçluluk hislerini savuşturmak için övülür.

Bu önermenin yansımalarını eğitim süreçlerinde ulusal gurur vurgusuna daha fazla muhatap olan askerlerde izlemek mümkündür. 27 Mayıs Darbesi'ni işlediğimiz bölümde yer yer aktarımlarda bulunduğumuz gibi bazı subaylar Türk

Levent Şahverdi Arşivi

ordusunun ABD'ye bağımlılığından rahatsızlık duymaktadır. Postallarından, askeri doktrinlerine kadar pek çok şeyin ABD tarafından belirlendiğini gören, ama bir taraftan da "bir Tük dünyaya bedeldir." gibi bir vurguyla yetişen askerlerin bu çelişki karşısında karmaşık duygular yaşamaları doğaldır. Bunun ilginç bir örneğini Ahmet Yıldız'ın anılarında gözlemlemek mümkündür. Yıldız (2001) bir taraftan Türk ordusundaki ABD etkisinden şikâyetçi olurken bir taraftan da ABD'de de gördüğü eğitimlerden pozitif bir imayla bahsetmektedir.[332] Yıldız anılarının bir bölümünde şöyle demektedir:

> II. Dünya Savaşı'ndan sonra, BM Kurucu Üyeleri arasında yer alan Türkiye, SSCB'nin toprak isteklerini kesin bir dille geri çevirirken, ABD'nin yardımı, desteği ve Truman Doktrini'nin verdiği güvenceleri elde etmiştir. Soğuk savaş döneminde de batılı devletlerle dayanışma politikasını, NATO'ya girerek, en güvenceli niteliğe kavuşturmuştur.

Yıldız bir başka yerde ise Kore Savaşı'nı anlatırken çelişik duygularla yüklüdür:

> Bizi hiç ilgilendirmemesi gereken Kore Savaşı'nda dökülen Türk kanları askerlerimizin oralardaki dillere destan olan kahramanlıkları, ABD 8. ordusunu kurtaran yiğitlerimizin sağladığı saygınlık ortak savunmaya (nasıl otaklıksa) yapacağımız belli olan katkıların çok önemli olacağının anlaşılması sonucu, daha önceki nazlarından vazgeçenlerin bize de kurdukları antlaşmada görev verme eğilimleri giderek güçlenmeye başladı.

Şüphesiz, Yıldız karmaşık duygular içindedir. Bir taraftan Kore'ye gidişimizi eleştirmekte, diğer taraftan ABD ordusunu kurtarmakla öğünmektedir. Diğer bir yanda ise, "Truman

332 Yıldız, kitabının sonuna koyduğu albüme ABD Psikolojik Savaş Merkezi'nde eğitim gördüğü CIA uzmanlarıyla çekildiği fotoğrafı da koymuştur. Fotoğrafın altında: "Yıldız Fransızca'nın yanısıra İngilizce'yi de çok iyi öğrendi. Truman Doktrini çerçevesinde Türkiye'ye gönderilen ABD'li subaylara çevirmenlik yaptığı sırada açılan bir sınavı kazanarak 1949'da ilk kez AB'ye gitti. Kendi deyişiyle "açılan benzeri sınavları kaçırmıyor" askerlik sanatını öğrenmek için her yolu deniyordu."

Levent Şahverdi Arşivi

Doktrini'nin verdiği güvencelerden", "Batılı devletlerle dayanışma politikasını NATO'ya girerek en güvenceli niteliğe kavuşturmaktan" bahsetmektedir.

Bu bölümde ABD'yle ilişkiler açısından gönüllülük ve bağımlılık dönemlerini tanımlamaya, bu dönemlerin genel karakteristiğini vermeye, iki dönem arasındaki farkları yansıtmaya ve bağımlılığın psikolojik boyutunu incelemeye çalıştık. Çalışamnın başında ve kimi yerlerinde de vurguladığımız gibi, Türk-Amerikan ilişkileri gönüllülük ve bağımlılık dönemlerinde bazı farklılıklar gösterse de, radikal bir değişiklik söz konusu olmamıştır. Türkiye ABD'yle olan ilişkilerini, kendi aleyhine olmasına rağmen, stratejik temelde değiştirmeden devam ettirmiştir. Meclis'ten, askerin içinden ve kamuoyundan gelen baskılar sonucunda görece bir değişme olduğu açıktır. Ancak Özcan'ın da (2017) ifade ettiği gibi bu dönemde, "...dış politikanın 'şerefli dış politika' ya da 'daha milli dış politika' gibi içeriksiz çağrılar bir yana bırakılacak olursa derinlemesine bir tartışma konusu olmadığı görülür.".

Böylesi bir değişikliğin olmamasının temel sebebi, Türkiye'nin ulusal benlik algısı ve Türk siyasal zihnine yön veren siyaset üretme kalıplarıyla ilgilidir. Bağımlılık döneminde yaşanan, gerçekte köklü çıkar çatışmaların köklü bir değişikliğe yol açmamış olmasının sebebi daha derinlerdedir. Olaylar ve bu olaylara verilen tepkiler buz dağının görünen yüzüdür. Daha derinlerde yer alan psikopolitik dinamikler, Türkiye'nin bağımsız bir politika üretmesine izin vermemektedir. Dolayısıyla sorun, ne ABD'nin gücü, ne de Türkiye'nin çaresizliğidir. Sorun Türkiye'nin kendisiyle ilgilidir ve bu sorunun kökleri Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun da öncesine gitmektedir.

15. Bölümde bu psikolojik dinamikler üzerinde daha ayrıntılı bir şekilde duruyoruz. Siyaset ve psikoloji arasındaki ilişkiyi açıklamak için siyaset psikolojisi içinde yer alan bazı kavram ve kuramlara da açıklık getiriyoruz.

Levent Şahverdi Arşivi

ON BEŞİNCİ BÖLÜM
TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNİN PSİKOLOJİSİ

Uluslararası ilişkilerin ve siyaset biliminin dili, genellikle, devletleri çıkarlarına odaklanmış mekanik ve soğuk birimler olarak yansıtmaktadır. Bu bakış açısına göre devletler güçlerini maksimize etmek için davranış gösterirler ve bir diğer devletle çıkar temelinde ilişki kurarlar. Realizmin temel varsayımını oluşturan bu görüş, soğuk savaş döneminde devletlerin davranışlarını anlamak için kullanılan kavramsal dayanağı ifade etmektedir.

Siyasi tarih, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler literatüründe de buna uygun olarak, Türkiye-ABD ilişkilerinin kuruluşu II. Dünya Savaşı ve sonrasında gelişen olaylar çerçevesinde açıklanmaktadır. Burada özellikle Rus tehdidi iki ülke arasındaki ilişkinin askeri, siyasi, ekonomik ve stratejik bir boyut kazanmasında önemli bir etken olarak sunulmaktadır. Türk-Amerikan ilişkilerinin politik yönünün öne çıkması, iki ülke arasındaki ilişkinin "anlam-değer" boyutuna daha az önem verilmesine sebep olmaktadır. Hâlbuki bu ilişkinin "anlam-değer" boyutu iki ülke arasındaki politik ilişkinin psikolojik iklimini oluşturmaktadır.

Türk-Amerikan ilişkilerini II. Dünya Savaşı'nın sonunda yaşanan olaylarla açıklayan perspektif, iki ülke arasındaki ilişkilerin doğasına "çıkar" olgusunu yerleştirmektedir. Bu, ABD

Levent Şahverdi Arşivi

için doğru olsa bile, Türkiye'nin bu ilişkiyi algılama biçimi için yeterli bir açıklama değildir. Zira, Türkiye gönüllülük dönemi olarak isimlendirdiğimiz 1946-1964 yılları arasında ABD'yle kurduğu ilişkiye çıkardan çok, "anlam-değer" temelinde yaklaşmaktadır. Bu ise, Türkiye'nin ABD'yi ve kendini nasıl algıladığına ilişkin psikolojik bir perspektifi gerekli kılmaktadır.

Örneğin, 1946 yılının Nisan ayında Missouri gemisinin Türkiye'yi ziyareti, Türk-Amerikan ilişkilerinin dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Bunun sebebi, Türk-Amerikan ilişkilerinin bu ziyaretle birlikte, askeri, siyasi ve stratejik bir boyut kazanmış olmasıdır. 1946 yılını bu ilişkinin başlangıç tarihi olarak koymak, iki ülke arasındaki ilişkilerin "yeni başladığı" yanılsamasına sebep olmaktadır. Amerika'nın temsil ettiği dünya görüşü, kültür ve medeniyet göz önüne alındığında bu ilişkinin, daha önceleri Fransa, İngiltere ve Almanya'yla kurulan ilişkinin bir devamı olduğunu söylemek mümkündür. Türk dış politikasına yön veren karar alıcıların Türk-Amerikan ilişkilerini iki devlet arasındaki ilişkiden daha çok Türkiye'nin dâhil olmak istediği bir medeniyetle ilişki kurması şeklinde algılamış olmaları bu yargıyı desteklemektedir. Dolayısıyla, Türk-Amerikan ilişkilerini Türkiye-Batı ilişkileri temelinde değerlendirmek, iki ülkenin 1946 yılında başlattığı ilişkilerin tarihsel, kültürel ve psikolojik kökenlerini görmemizi sağlamaktadır. Diğer bir ifadeyle, psiko-politik bir perspektifin, Türk-Amerikan ilişkilerinin niçin Türkiye'nin ulusal çıkarlarının aleyhine bir bağımlılık ilişkisine dönüştüğünü anlamaya katkı sağlayacağını söyleyebiliriz.

Bunun için 1946 öncesine gitmek gerekecektir. Çünkü önceki bölümlerde de zaman zaman ifade ettiğimiz gibi, Amerika'nın yolladığı gemi İstanbul limanlarına yanaştığında karşısında kendisini kabul etmeye hazır bir ülke buldu. Bu hazırbulunuşluk Türk-Amerikan ilişkilerinin çok kısa bir süre içinde askeri, siyasi, kültürel ve ekonomik bir nitelik kazanmasını sağladı. Eğer Türkiye'nin hazırbulunuşluğu olmasaydı

Levent Şahverdi Arşivi

bu ilişkinin bu kadar kısa bir süre içinde çok boyutlu ve tek yönlü[333] bir ilişkiye evrilmesi mümkün olmayabilirdi.[334]

Sözünü ettiğimiz hazırbulunuşluğun psiko-politik bir derinliği olsa gerektir. Bu bölümde amacımız, bu derinliğin zemininde bulunan temel dinamiği anlamaya çalışmak olacaktır. Biraz sonra anlatmaya çalışacağımız gibi, Batılılaşma ülküsünü Türk dış politikasını ve siyasetçilerin siyaset üretme kalıplarını şekillendiren merkezi bir kavram olarak ele alıyoruz. Ben buna psikolojik iklim diyorum. Bu kavramı Celal Bayar'dan mülhem kullandığımı da belirtmeliyim. Bayar'ın ABD ziyaretinde Türkiye'yi Amerika için münbit bir toprağa benzetmesi, doğrudan iklim kavramını akla getiriyor ve "Amerika'nın yapmak istedikleri için Türkiye'nin iklimi uygundur." anlamına geliyordu.

Bu çalışmada "psikolojik iklim" kavramı, siyaset psikolojisinin kullandığı "teori/beklenti", "siyasal inanç sistemleri", "ülke imajları/imgeleri", "siyasal kalıplar", "bilişsel şemalar", "kimlik" gibi kavramlara yakın anlamdadır. Bu kavramların hepsi, siyasal davranışı belirleyen temel bir etkene işaret eder. (Houghton, 2015; Cottam, Mastors, Preston ve Dietz, 2017).

Buna rağmen, iklim kavramı bir kaç sebeple daha uygun görünüyor. İlki geniş ve kuşatıcı bir olguyu yansıtıyor. Karasal iklim, ılıman iklim, tropikal iklim vs. dediğimizde pek çok etkenin bir araya gelmesiyle oluşan büyük ve belirleyici bir etkenden bahsediyoruz. İkincisi iklim ürünle (karar, davranış ya da politika) yakından ilişkilidir. Her iklimin kendine

333 Bu ilişki mütekabiliyet esasına dayanan bir ilişki değildi. Şekillendiriliciliğin, öğreticiliğin ve etkinliğin ABD'den Türkiye'ye doğru olduğu bir tek yönlülüğü kastediyorum.

334 Amerikan yardımı almak açısından Türkiye genelde teknik ve fiziki alt yapı açısından bazı sorunlar yaşıyordu. Örneğin karayollarının yetersiz olması gönderilecek askeri araçlardan yeteri kadar faydalanma problemini doğuruyordu. Askeri yardım açısından bir de Silahlı Kuvvetler'in Alman doktrinine göre yapılanmış olması, bazı sıkıntılara yol açmaktaydı. Ancak 1950'lerden sonra üst rütbeli subayların tasfiyesi ve ABD'lilerin eğittiği yeni kuşak subaylar aracılığıyla bu sorun büyük oranda çözüldü (Güvenç, 2010; Özcan, 2017; Ünsaldı, 2008).

Levent Şahverdi Arşivi

özgü bir bitki örtüsü, meyvesi, toprak çeşidi, ürünü vardır. Örneğin karasal iklimde muz yetişmez, muz tropikal nemli iklimin karakteristik meyvesidir. Üçüncüsü, iklimi oluşturan bazı parçalar, diğer iklimlerle benzerlikler gösterebilir ama bir parçanın benzerliği o iklimi başka bir iklime dönüştürmez. Bir iklim başka birçok parçanın (ışık, sıcaklık, nem, rüzgâr, yağış vs) bir araya gelmesiyle oluşabilir. Örneğin karasal iklimde de güneşli ve sıcak günler vardır, ama bu onu tropikal iklim yapmaz. Çünkü nem vb. başka parçalar da gereklidir. Ya da Akdeniz ikliminde de zaman zaman kar yağışı görülebilir ama bu onu karasal iklime dönüştürmez (ABD-Türkiye ilişkilerinin zaman zaman gerilmesinin Türkiye'yi Batı ekseninden koparmadığı gibi). Dördüncüsü, iklim büyük etken olduğu ve iklimin içinde olduğumuz için iklim bir bütün olarak somut bir şekilde karşımızda durmaz. Ama hangi iklim içinde olduğumuzu ürünlerden/meyvelerden anlayabiliriz. Örneğin bir muz ağacı karasal iklimde olmadığımızın, tropikal nemli iklim ya da bu iklime yakın bir iklim içinde olduğumuzun işaretidir. Son olarak iklim değişebilen bir şeydir, ama hızlı değil. Bir coğrafyanın ikliminin değişmesi iklimi oluşturan pek çok parçanın değişmesinin bir sonucudur ve uzun yıllar alır.

Dolayısıyla psikolojik iklim derken, Türkiye'yi yöneten ve yönetimine etki edenlerin içinde bulundukları zihinsel ve duygusal evrenin belirleyici etkeninden bahsediyoruz. Bu evren seçkin zümrenin[335] Batı, Doğu ve kendilik algılamalarını biçimlendiren bir iklimin yönetimi altındadır. Batıcılık ya da Batılılaşma[336] olarak tarif ettiğimiz bu iklim, dünyanın Batı ve Doğu şeklinde iki bloklu olarak bölündüğü II. Dünya Savaşı sonrasında Türk yöneticiler için çok daha işlevseldir. Nitekim Kürkçüoğlu da (1978) Türkiye'nin demokrasiye geçiş

335 Yönetici seçkin kavramıyla sadece siyaset kurumuna değil, basın, üniversite ve silahlı kuvvetlere de işaret ediyoruz.

336 Medeniyet/uygarlık, çağdaşlık/asrilik, modernleşme, ilericilik gibi farklı kavramsallaştırmalar Türkiye'nin Batılılaşma sürecini anlatmak için kullanılmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

sürecindeki dış etkenleri incelediği makalesinde, "Türkiye'deki demokrasi hareketinin, Batılılaşma'yla genellikle eş anlamlı tutulan modernleşme (çağdaşlaşma) yakın ilişkisi açıktır. XIX. Yüzyılın ortalarından beri anayasal gelişmelerde genellikle genellikle dış etkiler nasıl rol oynamışsa (örneğin 1839'da, 1856'da), 1945'de çok partili siyasal hayata geçilmesinde de dış etkilerin rolü oldu." demektedir.

Bu bölüme Türk siyasetini biçimlendiren temel etken/psikolojik iklim olarak tanımladığımız Batılılaşma olgusunu inceleyerek başlıyoruz. Yukarıda zikrettiğimiz uluslararası psikolojinin temel kavram ve kuramlarından bazılarını daha sonra ele alacağız.

Türk Siyasal Anlam Sisteminin Yapıtaşı Olarak Batılılaşma

Levy (2013) "Yanlış Algılama ve Savaşın Nedenleri" başlıklı makalesinde "Yanlış algılama, karar vericilerin psikolojik ortamı ile 'gerçek dünyanın' işlevsel ortamı arasında bir çelişki içerir. Kararlar ve hareketler birincisi tarafından belirlenebilir, fakat etkileri veya sonuçları da ikincisi tarafından kısıtlanır." demektedir.

ABD'nin Soğuk Savaş dönemi politikası açısından bakıldığında, her ikisi de ABD tarafından gönderilmiş bulunan, Missouri'yle Johnson Mektubu arasında bir çelişkiden söz edilemez. Bilakis, ikisi arasında bir devamlılık ve tutarlılık gözlenmektedir. Oysa Türkiye için, ikisi arasında derin bir fark vardır. Fakat bu fark ABD'nin Türkiye'ye yönelik tutumundan kaynaklanmamakta, Levy'nin de ifade ettiği gibi Türk siyasetçilerinin psikolojik ortamı ile gerçek dünyanın işlevsel ortamı arasındaki farktan kaynaklanmaktadır.

1947 Askeri Yardım Antlaşması bu duruma daha somut bir örnek oluşturur. İnönü'nün ifadesiyle, 1947'de "her Türkün candan alkışladığı" o antlaşmayla 1964'de Johnson tarafından hatırlatılan antlaşma aynı antlaşmadır. Missouri ve 1947 Ant-

Levent Şahverdi Arşivi

laşması sonrası basının yazdıklarıyla Johnson Mektubu sonrası basının yazdıkları karşılaştırıldığında da Türk tarafının her iki olayı algılayışındaki karşıtlık net bir şekilde görülür. Yine mesela Kore'de askerlerimize takılan madalyaların 1964 sonrasında iade edildiğini biliyoruz. Türkiye'nin Kore'ye gitmesiyle, Kıbrıs'a gitmesinin engellenmesi arasında ABD'nin politikaları açısından bir tutarsızlıktan, bir çelişkiden bahsedilemez. Bilakis, Kore'yi NATO'nun giriş kapısı olarak gören Türkiye'nin, sonrasında bir NATO ülkesi olarak Kıbrıs'a gitmek istemesi siyasal bir çelişkiye, bir tutarsızlığa işaret etmektedir.

Missouri-Kore günleri ve Johnson Mektubu sonrasındaki bu çelişkinin kaynağını, ABD'nin liderliğini yaptığı Batı Bloku'yla birlikte hareket etme kararı alan Türk dış politikasının psikolojik ortamında aramalıyız.

1946'da Meclis'te Nihat Erim'in "Bu siyaset ancak ve ancak yüksek bir ahlâki tekâmül merhalesinde görülebilen bir siyasettir." şeklinde tanımladığı Amerikan siyasetinin, 1964'te değişmediği açıktır. Ya da Muhittin Baha Pars'ın aynı kürsüden seslendiği "Rozvelt" *"Peygamber gibi temiz ve kusursuz"* iken Amerikan halkı 18 yıl sonra başlarına bir şeytan seçmiş değildir. Kısacası, İnönü'nün Johnson'a cevabi mektubunda yazdığı gibi Türkiye'nin yaşadığı *"hayal kırıklığı"* Türkiye'nin hayaliyle ilgili bir şeydir.

Türkiye'nin hayalindeki Amerika'nın nasıl bir şey olduğunu 1. ve 3. Bölümde, Amerika'yı ise 2. Bölümde anlatmıştık. Türkiye'yi gerçeklikten koparan bu hayal nasıl oluştu? Şüphesiz bu hayal (Batılılaşma) oldukça uzun sayılabilecek bir geçmişe dayanmaktadır.

Niyazi Berkes (2016) Kurtuluş Savaşı'nın ardından herkes bayram havası içindeyken Mustafa Kemal'in "Asıl savaş şimdi başlıyor." deyişini hatırlatır. Mardin'in (1991) belirttiği gibi, "Atatürk zamanında Cumhuriyetin bir umdesi" haline gelen Batılılaşma, 200 yıl devam eden bir süreçten sonra, bu ilandaki "asıl" vurgusuyla beraber yeni bir merhaleye geçiyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

İngiltere'nin öncülüğündeki Batılı emperyalistlere karşı verilen savaşın hemen ardından yeni başlayacak olan savaşın hedefinin Batılılaşma olarak tayin edilmesi başlı başına bir paradoks gibi görünür. Fakat Cumhuriyet seçkinlerinin, en azından bir kısmının, zihninde öyle değildir.

Şu soru burada anlam kazanmaktadır: Türkiye Kurtuluş Savaşı'nda hangi Batı'yla savaşmıştır? Daha doğru bir soru belki şu olabilir: Türkiye Kurtuluş Savaşı'nda Batı'yla mı savaşmıştır? Tanıl Bora'nın (2017) *Cereyanlar* kitabında Hasan Âli Yücel'den yaptığı şu aktarım, bu soruyu cevaplandırmamıza yardımcı olabilir. Yücel, 1925'te *Milli Mecmua*'da, I. Dünya Savaşı'nın sonunda Avrupa Medeniyeti'nin Türklere "sıfır" verdiğini yazmıştır. Yücel şöyle devam eder:

> Bu numaraya razı olmadık. Çekişe, çekişe, mümeyyizleri bütün beşeriyet olan bir heyet huzurunda tekrar tekrar imtihan olduk; İstiklal Harbi'ni kazandık demek, bize verilen sıfırı tam numaraya kalb ettik [dönüştürdük] demekti. İkmal imtihanından pek mükemmel, yüzümüz ak bir halde çıktık.

Yücel'in yazdıklarının arkasında şüphesiz Batı'daki "Türk algısı" yer alıyordu. Örneğin, Paris Konferansı'nın temel organı olan "On'lar Konseyi" adına Osmanlı Delegasyonu'na gönderdiği memorandumda Fransa lideri Georges Clemenceau, Türklerin müstakil bir devlet kurabilecek bir kabiliyete sahip olmadığını belirtmişti. İngiliz Başbakan Lloyd George ise, Türkleri Kızılderililer'e benzetiyordu. Resmi metinlerin yanında geniş bir Türk aleyhtarı edebiyatın almış yürümüş olduğunu belirten Tunaya (1999) yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundaki önemli bir psikodinamiğe de işaret etmektedir:

TBMM'nin istediği, bağımsız bir Türkiye'nin kurulmasıydı. Yeni devlet Batı demokrasisi örneğinde vücuda getirilmek isteniyor, Batı camiasına katılmak gayesini güdüyordu. Tarihin bu safhasında, Türkler Batılı olmak için Batı ile savaşmışlardır. Bu olay Batılılaşma problemi bakımından atılmış kesin bir adımdır. İmparatorluğun başaramamış olduğu bir harekettir.

Levent Şahverdi Arşivi

Batılı olmak için Batı ile savaşmak, yeni Türkiye Cumhuriyeti' nin "Batılılaşma imanını" yansıtması açısından önemli bir ifadedir. Türklerin Batı tarafından aşağılanmış olması, hor ve hakir görülmesi, Türk siyasal ve kültürel elitinin Batılılaşma arzusunu saplantılı bir tutkuya dönüştürmüş gibidir.

Kendini Batı'ya kabul ettirmek Cumhuriyet elitlerinde köklü, sarsılmaz bir tutumdur. Yücel'in ifadelerinden de anlaşılabileceği gibi, Batı'yla savaşırken bile Batı bizim hocamızdır. Türkiye, gerçekte Batı'yla savaşmamış, Batı'nın Türk algısıyla savaşmış ve "tam puan" almıştır.

Batı tarafından bu denli aşağılanmanın yarattığı acı, Batı tarafından kabul görme ihtirasına dönüşerek Türk aydın ve siyasetçisinin kolektif bilinçaltına yerleşmiş görünmektedir. Batı'nın Türkler hakkında söylediği ufak da olsa olumlu şeylerin, abartılı bir şekilde algılanması bu acıyı hafifleten duygusal bir morfin gibi gelmeye başlamıştır. Milli maçlardaki "Avrupa Avrupa duy sesimizi!" tezahüratı, kolektif bilinçaltının gür sesi olarak uzun yıllar statları inletmiştir. Şüphesiz, önce elitlerin bilinçaltına işleyen bu acı, toplumun farklı katmanlarına da bulaştırılmıştır.

Topyekûn Batıcıların üstadı, Abdullah Cevdet'in Cumhuriyet'in ilanından iki yıl sonra Türklere Batılı kanı transfer edilmesi için Alman ve İtalyan göçmenler getirilmesi ve bunların Türklerle evlenmesi önerisi (Tunaya, 1999), bu acının bazı elitlerde vardığı dayanılmaz eşiği göstermesi bakımından ilginçtir.

Türk ulusal benliğinin Batı'nın model alınarak inşa edilmesi süreci, psikopolitik bir olgu olarak, Cumhuriyet seçkinlerinin siyasal düşünme kalıplarını da şekillendirmiştir. "Asıl Savaş"ın başladığı noktada, Batı'nın ve Türk ulusunun kazandığı psikopolitik anlam Türk yöneticilerin dost ve düşman imgelerinin sözünü ettiğimiz siyasal kalıpların içinde düşünülmesini zorunlu olarak beraberinde getirmiştir. Yeni başlayan "asıl savaş" Tunaya'nın (1999) gayet sarih bir biçimde ifade ettiği gibi,

Levent Şahverdi Arşivi

Kurtuluş Savaşı'nın da yeniden anlamlandırılmasını zorunlu kılmıştır: "Batı'ya karşı, Batılılaşma için!". Berkes (2016) "asıl savaş" ilanının pek çok kişiye şaşırtıcı geldiğini söylese de, Batı'nın 1699'dan bu yana Türk/Osmanlı seçkinlerinin zihninde yavaş yavaş şekillenen anlamını dikkate alanlar için çok da şaşırtıcı değildir.

1699 Karlofça Antlaşmasını esas alınacak olursa, Türk-Amerikan ilişkilerinin kurulduğu tarihe gelindiğinde (1946), Türkiye'nin Batılılaşma hikâyesi kabaca 250 yıllık bir geçmişe sahipti. Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kendini Batılı bir ülke olarak yeniden kurmasıyla sonuçlanan "Batılılaşma" hareketleri kesintili, gelgitli ve sancılı bir süreci ifade etmektedir. Bu süreçte eleştiriler, geriye dönüşler ve duraklamalar olsa da Batılılaşma son iki buçuk asrın ana temasını, temel karakterini yansıtmaktadır.[337]

Batı, Osmanlı/Türkiye için ne zaman ulusal benliğin inşa edileceği bir değerler bütünü olarak algılanmaya başlanmıştır? Diğer bir ifade ile "Asıl Savaş" ne zaman başlamıştır? Bunu net bir şekilde tarihlendirmek kolay görünmemektedir. Fakat Batılılaşma yolunda atılan her bir adım, yapılan her bir uygulama, gelinen her bir durak Osmanlı/Türkiye'nin yavaş yavaş siyasal anlam sistemini değiştirmiş, dönüştürmüştür. Bu değişim ve dönüşüm 17. yüzyılın sonlarına kadar devam eden üstünlük duygusundan kaynaklanmış[338], 18. yüzyılda bu

337 Batılılaşma sürecini ayrıntılarıyla aktarmamız kitabın odaklandığı konu açısından çok mümkün değildir. Bu, uzun ve kapsamlı bir çalışmayı gerekli kılmaktadır. Biz Batılılaşma hikâyesi in temel karakterini yansıtacak ana noktalar üzerinde kısaca duruyoruz.

338 Levent Köker (2007) *Modernleşme, Demokrasi, Kemalizm* kitabında Osmanlı'nın Batı karşısında kendini üstünlük duygusuna dayalı bir şekilde tanımladığını belirtir: Osmanlı Devleti'nin Batı karşısındaki konumu hakkında, yönetenler katında varolan kendini tanımlayış biçimi, 17. yüzyıl sonlarında başlayan askerî yenilgilere ve toprak kayıplarına rağmen uzunca bir süre, "cihan imparatorluğu" olma düşüncesinin yarattığı bir gurur ve üstünlük duygusu tarafından belirlenmişti.". Şerif Mardin de (1991) aynı tespiti yapar: "Ne var ki, İmparatorluğun yükselme devrinde, Osmanlılar, kendi uygarlıklarını Batı'nınkinden üstün saymışlar, Batının bir "model" olarak izlenmesi bir sorun olarak ortaya çıkmamıştır.".

Levent Şahverdi Arşivi

üstünlük duygusunda bir "kırılma" yaşanmış, Tanzimat'tan sonra kırılma komplekse dönüşmüş, Cumhuriyetle birlikte bu kompleks bir "travma"ya yol açmış ve nihayetinde travma sonrası ulusal benliğin Batı medeniyeti temelinde yeniden kurgusu yapılmıştır. Ulusal benliğin bir "travma üzerine" bina edilmiş olması Cumhuriyet seçkinlerinde bile çelişkili bir kişiliğe yol açmış olması bakımından ayrıca önemlidir.

Fakat burada Osmanlı ve Cumhuriyet modernleşmesinin asıl tetikleyicisinin "güçlülük/üstünlük" duygusu olduğunun altını çizmeliyiz. Bu duygunun, II. Dünya Savaşı sonrası ABD'lilerin (realizm teorisi) paylaştığı ortak bir temayı yansıtması önemli bir noktadır.

Üstünlük Duygusundan Aşağılık Kompleksine

17. yüzyılın sonuna kadar Batı'yla sosyo-kültürel açıdan ilgilenmeyen Osmanlı bir üstünlük duygusuyla dünyaya bakmaktadır. Bir fetih nesnesi olarak görülen Avrupa coğrafyasının keşfedilecek, alınacak, yararlanılacak bir yönü yoktur. Bu dönem hazinenin dolup taştığı, Doğu'da ve Batı'da fetih üstüne fetihlerin yapıldığı, üç kıtada at koşturulduğu, Osmanlı'nın rakipsiz olduğu bir dönemdir. Osmanlı'nın imajı bile Fransız İmparatoru'nu Almanların elinden kurtarmaya yetmektedir.[339] Böyle bir psikolojik iklimde, Osmanlı'nın Avrupa'ya "alıcı" gözle bakması pek mümkün değildir.

Bu dönemde Osmanlı benlik algısına hâkim olan bu "üstünlük" duygusunun, Batılılaşma hareketleriyle güçlü bir ilişkisinin olduğunu söylemek mümkündür.

339 Kanuni'nin kendisinden yardım isteyen Fransa Kralı'na yazdığı mektubun ilk satırları bu üstünlük duygusunu açık bir şekilde yansıtmaktadır: "Ben ki sultanlar sultanı, hakanlar hakanı hükümdarlara taç veren Allah'ın yeryüzündeki gölgesi Akdeniz'in ve Karadeniz'in ve Rumeli'nin ve Anadolu'nun ve Azerbaycan'ın ve Şam'ın ve Halep'in ve Mısır'ın ve Mekke ve Medine'nin ve Kudüs'ün ve bütün Arap diyarının ve Yemen'in ve nice memleketlerin sultanı ve padişahı Sultan Bayezid Han oğlu Sultan Selim Han oğlu Sultan Süleyman Han'ım. Sen ki Fransa vilayetinin Kralı Fransuva'sı ..."

Levent Şahverdi Arşivi

Üstünlük kompleksiyle malul bu kendini algılama biçimi, kısa bir sürede aşağılık kompleksiyle yer değiştirecek marazı da bir yandan sessizce beslemektedir. Bir ucu üstünlük kompleksini büyüten, diğer ucu da aşağılık kompleksine yataklık eden patolojik ölçüt güçlülüktür. Güçlü olunan dönemlerin temel karakteristiği olan Batı'ya ilgisizlik, toprak kaybıyla (gücün yitirilmeye başlanmasıyla) kendini sorgulamaya ve Batı'yı yüzeysel bir izlemeye dönüşecektir.

Batı'ya karşı üstünlük duygusunu, Batı'ya karşı eziklik ve aşağılık duygusuna dönüştüren temel parametre, ifade ettiğimiz gibi "güçlülük"tür. Osmanlı'nın "devlet ebed-müddet" anlayışı, devletin davranışına "haklılık"tan ziyade "güçlülüğü" yerleştirmiştir.[340] Örneğin kardeş katlini meşrulaştıran temel ilke "devletin devamlılığı"dır.[341] Bu noktada devletin varlığı/devamı ve gücü, devletin eylemlerinin meşruluğunun temel ölçütü haline gelmektedir. İslâm'ın, Osmanlı devlet yapısının temel bileşenlerinden biri olmasına rağmen, devletin eylemlerine yön veren asıl belirleyici olmadığını söylemek mümkündür.

Osmanlı'nın üstünlük duygusunda kırılmaya yol açan ilk somut belge Karlofça Antlaşması'dır.[342] 1699 Karlofça Antlaşması'yla Osmanlı Devleti ilk kez Batı'da toprak kaybetmişti. Erdel ve Macaristan Avusturya'ya bırakılmakla kalmıyor, Azak'ı alan Rusya da ilk Karadeniz'e adım atıyordu.

340 Hem Batı'dan hem de İslâm'dan almak noktasında temel kriterin "güç" olması önemlidir. Örneğin Mardin (1991) II. Abdülhamid'in Batıcılığı, Batı'nın tekniğini, idari sistemini ve özellikle askeri teşkilatını alma noktasında anladığını belirttikten sonra şu tespiti yapmaktadır: "Batıcılığın güçlülükle bir sayılması eski dinsel değerlerin ancak milli gücü artırdıkları oranda önemli oldukları kanısını yerleştirdi.".

341 Kardeş katli hakkında yapılmış bir çalışma için bkz. Mehmet Akman, *Osmanlı Devletinde Kardeş Katli*, Eren Yay., İstanbul, 1997.

342 Üstünlük duygusundaki ilk kırılmayı 1606'da Avusturya ile imzalanan Zitvatorok Antlaşma'na dayandırmak da mümkündür. Bu antlaşmayla Avusturya Kralı'nın protokol bakımından Osmanlı İmparatoru'na eşit sayılması ve Avusturya'nın artık Osmanlı'ya yıllık vergi ödemeyeceği kabul edilmişti. Kanuni döneminde imzalanan İstanbul Antlaşma'nda Avusturya Kralı Osmanlı Sadrazamı'na denk sayılmış ve vergiye bağlanmıştı. Bu antlaşma Osmanlı'nın Avrupa karşısında üstünlüğünü kaybetmeye başladığını göstermekteydi.

Levent Şahverdi Arşivi

Antlaşmanın iki önemli sonucu vardı: Hıristiyan devletler artık Osmanlı'ya haraç vermeyeceklerdi. Diğer taraftan, bu antlaşmayla birlikte Osmanlı'nın diplomatik üstünlüğü de ortadan kalkıyor, İngiltere, Fransa, Avusturya ve Rusya'nın diplomatik amaçlarına göre değişen araçsal bir konumuna itiliyordu (Berkes, 2016).

Osmanlı Karlofça Antlaşması'ndan sonra Avusturya'yla giriştiği diğer savaşı da kaybedecek, Balkanların stratejik noktasını teşkil eden Belgrad da düşmana kaptırılacaktır. 1718'de imzalanan Pasarofça Antlaşması'yla Osmanlı Banat ve Temeşvar'ı ve Sırbistan'daki bazı kalelerini de Avusturya'ya bırakmıştı. İki devlet arasında 25 yıllık bir barış antlaşması imzalandı.

Karlofça ve Pasarofça Antlaşmalarından sonra, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması Osmanlı'da işlerin önüne geçilemez bir biçimde kötüye gittiğinin en sarsıcı belgesiydi. Bu antlaşmayla Rusya Karadeniz, hatta Ege Denizi'ne kadar geliyor ve Ruslara Osmanlı'daki Ortodoksların himayesi ve İstanbul'da daimi bir elçilik bulundurma hakkı tanınıyordu. Bu antlaşmayla birlikte Avrupa'da Osmanlı'nın çökmeye mahkûm bir devlet olduğu düşüncesi kesin bir inanca dönüşüyordu (Berkes, 2016). Küçük Kaynarca'yla ayrıca halkı Müslüman olan bir bölge (Kırım) Osmanlı'nın kontrolünden çıkmıştı. Bu, Osmanlı için küçük düşürücü bir şeydi. Osmanlı'nın 180 bin kişilik ordusu, 30 bin kişilik Rus ordusu karşısında ağır bir yenilgi alıyordu. Savaş teknolojisi ve modern askeri yöntemlerin üstünlüğü daha açık bir şekilde ortaya çıkmıştı.

Pasarofça'dan sonra, imzalanan barış antlaşması döneminde, ilk kez Osmanlı'nın üstünlük duygusunda bir kırılma yaşanmış ve Osmanlı kendini sorgulamaya başlamıştır. Sadece kendini sorgulamakla kalmamış ve yine ilk kez Batı'yı dikkate alma ihtiyacı hissetmiştir. Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla sonuçlanacak olan Batılılaşma süreci böylelikle başlamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu sorgulamanın kaynağının "toprak kaybı ve Batı karşısında alınan askeri yenilgiler" olması önemlidir. Batılılaşma motivasyonunun "gücün" el değiştirmesinden kaynaklanması, devlet merkezli bir yönetim anlayışı için doğaldır. Gücün temel parametre olduğu ve haklılık gibi ahlaki bir değerin tartışma dışı tutulduğu bir devlet algısının, Osmanlı'ya içkin bir durum olması dikkate değer bir husustur. Batı'nın da dünya görüşüne hâkim olan "güçlülük" değerinin Osmanlı tarafından da paylaşılan temel bir değer olması Osmanlı'yı Batılılaşmaya iten temel bir saik olarak önemlidir. Osmanlı'nın "galipken" kefere olarak gördüğü Batı'yı, "mağlup" durumunda önceleri takip, sonraları taklide yöneleceği bir özlem ve hedefe dönüştürmesi "paylaşılan" bakış açısıyla ilgilidir. Bu bakış açısı, Osmanlı yıkılıncaya kadar gündemde kalacak olan şu sorunun sorulmasına neden olmuştur: Devlet nasıl kurtulur?

Pasarofça Antlaşması'ndan sonra Osmanlı o güne kadar hiç yapmadığı bir şeyi yapmış ve Batı'ya (Fransa'ya) bir elçi göndermiştir. Osmanlı'nın o güne kadar Batı'ya bir elçi göndermemiş olması bir sorun olduğu gibi, 28 Çelebi Mehmet Efendi'nin gönderilme gerekçesi de bir sorundur. Diğer bir ifadeyle Osmanlı'nın Batı'ya bir elçi göndermesi sorun değildi, sorun bu elçinin gönderilmesine kaynaklık eden devlet güdüsüyle ilişkiliydi. Bu güdü, Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne de tevarüs eden bir şeydir: Güce öykünme. Nitekim M. Kemal, 1918'de verdiği bir mülakatta "En iyi siyasetin her türlü manasıyla 'en çok kuvvetli olmak'ta bulunduğunu kabul ederim"[343] der, kuvvetten maksadı, sadece "askeri" değil, her türlü kuvvettir. 1923'te Tarsus'lu gençlerle yaptığı görüşmede de şunu diyecektir:

> Saygıdeğer gençler, hayat, mücadeleden ibarettir. Bundan dolayı, hayatta yalnız iki şey vardır: galip olmak, mağlup olmak.[344]

343 http://www.atam.gov.tr/duyurular/milli-savunma-ve-askerlik-sanati

344 http://www.atam.gov.tr/ataturkun-soylev-ve-demecleri/tarsusta-genclerle-konusma

Levent Şahverdi Arşivi

Bora (2017) Osmanlı'nın son döneminde, uluslar arası ilişkilerin II. Dünya Savaşı sonrası hakim teorisi realizmin[345] omurgasını teşkil eden "güç" kavramının yüceltilişine, ahlaki bir nosyon haline getirilişine ilişkin şunları söylemektedir:

> "Hayat bir mübarezedir [çekişme-çarpışma]", 1910'ların başından itibaren, neredeyse 'milli vecize' haline gelmişti. "Kuvvetsizler yaşayamazlar", "Hak güçlünündür", "Ezmeyen ezilir" ve sair hikmetler, basında, edebiyatta, özellikle gençliğe dönük neşriyatta ve yeni yazdırılan ders kitaplarında sürekli tekrarlanıyordu. 1910'da ortaokul ders kitaplarına giren bir okuma parçası, "Hayvanat ve nebatatın dahi silahlı, donanımlı ordular gibi hayatta kalmak için kavga verdikleri"ni söylüyor, insanın ve tabii milletin hayatını devam ettirebilmesinin, "hadsiz hesapsız hayat düşmanları"na galebe çalabilmesine bağlı olduğu ikazında bulunuyordu. Hamasi milliyetçi şiirleriyle ünlenecek olan Mehmet Emin (Yurdakul, 1869-1944), bir manzumesinde, varoluş denklemini gayet yalın bir 'vahşilikle' kurdu: "Yemek, yenmek: işte budur yaşamın kanunu!/Seni yerler yemez isen sen onu." Genç Kalemler çevresinin 1911'de yayımladığı Milli jimnastik dergisinin alt başlığı "Kuvvetli ol, kavga et!" idi.

Güç, "Batı medeniyeti" olarak isimlendirilen olgunun merkezi kavramıydı ve özellikle 1800'lü yılların sonları pozitivizmin, sosyal Darwinizmin, öjenizmin ve ırkçılığın ve tabii ki emperyalizmin altın yıllarıydı. Diğer bir ifadeyle emperyalizm teorik/entelektüel bir kaynaktan besleniyordu. Sosyal Darwinizm oldukça popülerdi ve faşist/ırkçı rejimlere bilimsel bir temel sunuyordu. Osmanlı aydınları pozitivist, materyalist ve sosyal Darwinist düşüncelerden güçlü bir şekilde etkileniyordu. Ünder (2009) II. Meşrutiyet Dönemi aydın ve devlet adamlarının; Osmanlıcı, Türkçü, Batıcı, İslâmcı olsun hemen tamamında sosyal Darwinist temalar bulunduğunu ifade eder. Topyekûn Batılılaşma taraftarı Abdullah Cevdet "Batı medeniyetinin zayıfları, cahilleri ve ehliyetsizleri acımasızca

345 Realizm teorisi için, "Kuruluşundan 1945'e Kadar Amerika" başlıklı bölüme bakınız.

Levent Şahverdi Arşivi

yok etme üzerine kurulduğunu ve hakkın kuvvette olduğunu, hukuku ise kuvvetlinin yaptığını" (Doğan, 2012) belirtirken sosyal Darwinist bir tutuma yaslanmaktadır.

Cevdet, Osmanlı'nın gerileme sebeplerini bile öjenik bir yaklaşımla açıklar. Öjenizm, Darwin'in kuzeni olan Sir Francis Galton tarafından1880'li yıllarda sistemleştirmişti. Galton daha 1869'da *Kalıtsal Deha* isimli kitabını yayınlamış, Darwin yazılanlara hayran olmuştu. Galton'a göre zeki ve yetenekli insanlar hep birbirlerinin akrabalarıydı. Tabiat zayıfların yaşamasına izin vermiyordu. Ona göre sağlıklı ve zeki kadınlar, sağlıklı ve zeki erkeklerle evlenirse cennet bu dünyada yaşanacaktı (Gültekin, 2015). Cevdet de "Osmanlı'nın gerilemesinin nedenini padişahların soylu ve asil kadınlarla değil, çirkin cariye ve esirlerle evlenmelerine" bağlamıştı (Doğan, 2012). Bu dünyada, çirkine, cahile, zayıfa, yoksula, hastaya, düşküne yer yoktu.[346]

Sosyal Darwinist düşünce, hayatı, galipler-mağluplar üzerinden anlamlandırıyordu. O yüzden güçlü olmak önemliydi. Selim Sırrı (Tarcan)[347] daha 1900'lü yılların başında ırkın bozulduğuna, dolayısıyla "mağlup olma" tehlikesine dikkat çekiyor ve "Hayatın mütemâdi bir mübâreze olduğuna biz de inanalım. Ve o mübârezeye vücudumuzu hazırlayalım." diyordu. Gençlere seslenen Selim Sırrı İngiliz Wellington'un şu sözlerini hiç hatırdan çıkarmamalarını istiyordu: "Biz muharebede galibiyeti kriket ve fudbol meydânlarında öğrendik." (Ateş, 2012).

346 Cumhuriyet'in ilk yıllarında köylülerin yırtık, yamalı, pejmurde kıyafetleriyle Ankara'nın bazı meydanlarına alınmaması, sosyal Darwinist tutumun bir izdüşümü olarak okunabilir.

347 Selim Sırrı sonraları, kendi ismiyle anılacak "Tarcan Zeybeği"nin de mucidiydi. Tarcan, halk oyunu zeybeği, kadınlı-erkekli oynanabilecek şekilde Batılı formda yeniden düzenlemiş ve M. Kemal'in takdirini kazanmıştı. Tarcan'ın bir kız öğrencisiyle birlikte oynadığı Zeybeği izleyen M. Kemal: "Artık Avrupalılara bizim de mükemmel bir raksımız var diyebiliriz." der. Tarcan Zeybeği bize ait olan şeylerin Batı'nın dokunmasıyla çağdaşlaşabileceğini inancını yansıtan tipik bir örnektir. Şu linkten izlenebilir: https://www.youtube.com/watch?v=8KIaGFIAPwQ

Levent Şahverdi Arşivi

İlk Osmanlı pozitivist aydını olan ve Batıcılar üzerinde önemli etkiler bırakan Beşir Fuad belki de tarihin ilk "pozitivist intihar"ını gerçekleştirirken ölümünü deney ve gözlemin konusu yapmak istemiş; "İntiharımı fenne tatbik edeceğim." diyen Fuad, cesedini de fennin (kadavra olarak kullanılmasını istemiştir) hizmetine sunmuştur (Korlaelçi, 2002).

"Fen", Osmanlı aydının seküler, materyalist, pozitivist eğilimlerini yansıtan önemli bir kavram olmuştur. O dönemde her ilmin başına "fen" getirme gibi bir duyarlılık baş göstermişti. Sosyoloji için "fenn-i içtima", siyaset için "ekonomi-politik fenni", idare için "fenn-i idare" (Bora, 2017) deniliyordu. Bu rüzgârın etkisiyle olacak, eğitimin adı da "terbiye fenni" ya da "öğretmen fenni" (Berkes, 2016) olacaktı. Fen kelimesi Batı'nın güçlülüğünün ardında yatan[348] "sihirli kelime" gibi algılamanın ötesinde, "asıl savaşın" yakında başlayacağının da işaretlerini veriyordu.

Güce öykünme Osmanlı modernleşmesine acelecilik ve şeklilik gibi iki marazın daha eklenmesine yol açmıştır. Şeklilik ve acelecilik Batı'dan kültür, sanat, teknik, fikir, örf ve adet hususunda ilk etkilenmelerin başladığı III. Ahmet (1703-1730) döneminden itibaren Batılılaşma hareketinin değişmeyen tartışma konularından biri olmuştur. "Osmanlı eski gücüne nasıl kavuşur?" sorusunun devamı olan "Devlet nasıl kurtulur?" sorusu "gücün" merkeze alınmasından kaynaklanan bir aciliyet durumunu yansıtmaktadır. III. Ahmet döneminde ilk kez Avrupa'ya elçi olarak gönderilen Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Batı'dan getirdiği "mimari planları", bu acilci/yüzeysel/araçsal ve aplikatif perspektifin (Toker ve Tekin, 2007) daha sonraları da devam edecek olan ilk örneğini oluşturur. Batılılaşma hareketlerinin psikolojik iklimine panik havası hâkimdir. Zira Osmanlı geleneksel düşmanları (Avrupa ve Rusya) karşısında toprak kaybetmektedir ve bekleyecek zamanı yoktur.

348 Köker (2007) devleti güçlendirmek için ne yapılması gerektiği konusunda Batı yanlıları ile Batı karşıtları arasındaki tartışmadan iki önemli sonuç çıktığını, bunlardan birinin "Bilimin artık gerekliliği tartışılmayan bu 'ilerletici güç' olarak kabul edilmiş olmasıdır." yargısı olduğunu yazar.

Levent Şahverdi Arşivi

Yirmisekiz Çelebi Mehmet'in Avrupai mimarisinden sonra, III. Mustafa döneminde Baron de Tott'un[349] topçu ocağının ıslahına yardımı; III. Selim zamanında Nizam-ı Cedid'in kurulması, Fransa ve İsveç'ten eğitim için subayların getirilmesi, Mühendishane-i Bahri Hümayun (1773) ve Mühendishane-i Berri Hümayun'un (1795) açılması; IV. Mustafa devrinde Fransız Elçiliği'nde sahnelenen oyunlara Osmanlı elitinin ilgisi; II. Mahmut'un, kılık-kıyafet reformu, Mızıka-yı Hümayun'u kurması, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, tıbbiye ve harbiye okullarını açması, Tanzimat Fermanı (1839) ve Islahat Fermanı'nın (1856) okunması ve nihayetinde I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyetin ilanından sonra, yaklaşık 200 yıl önce sorulan soru ilk günkü sıcaklığını korumaktadır: "Devlet nasıl kurtulur?"

Batılılaşma çabalarının "devletin kurtulmasına" yetmiyor oluşu, bilakis gerileme ve çöküşün hızla devam etmesi, tartışmanın odak noktasını "Batılılaşma" olmaktan çıkarmamış, "Batılılaşmanın nasıllılığına" ilişkin daha canlı bir ortam var etmiştir. Bu arada, Batılılaşma adına, Islahat Fermanı'yla birlikte, gayr-i müslim azınlıklara verilen haklar, yabancı okulların imtiyazlı durumları, Müslüman tebaanın üstünlüğünü kaybetmesi (Mardin, 1991) ve gündelik yaşamda giderek artan ahlaki kriz çözümün Batılılaşmada olduğuna ilişkin koşullanma üzerinde çok da bir etki de bulunmamıştır. Sorun, "ikici/telifçi Batılılaşma", "yetersiz Batılılaşma" ve "yanlış Batılılaşma" çerçevesinde tartışılmaya devam etmiştir. Kısmi Batılılaşma yanlıları, sentezci Batılılaşma taraftarları ve topyekün Batılılaşmacılar arasında "Batı'dan almak" noktasında bir tartışma olmaması pek önemli bulunmamaktadır. Çünkü realite (Batı'nın üstünlüğü-Doğu'nun zayıflığı) bu soruyu anlamsız kılmaktadır. Realitenin "Batı'dan almayı" tartışma dışı bırakması bir noktaya kadar anlaşılabilir olmasına rağmen, bu realitenin "gerilik-ilerilik" retoriğine yataklık etmesi ilgi çekicidir. Gerilik ve

349 Osmanlı harbiyesinin Batılılaşma sürecinde önemli bir yeri olan Baron de Tott anılarında Türklerden aşağılayıcı, tahkir edici ifadelerle bahsetmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

ileriliğin "durumdan" çıkarımlanması da "güçle" ilişkilidir ve panik ikliminin bir sonucu olsa gerektir.

Osmanlı modernleşmesi, Batılı devletlerin tavsiye ve zorlamalarının da etkisiyle devlet tarafından kurgulanan bir süreçti. III. Selim'in Nizam-ı Cedid'i, II. Mahmut'un getirdiği kurumsal yenilikler[350] ve Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve Abdülmecid döneminde Tanzimat'ın mimarı kabul edilen (Mardin, 1991) Mustafa Reşit Paşa'nın okuduğu Tanzimat Fermanı (Gülhane Hatt-ı Hümayunu) Saray'ın iradesiyle gerçekleşiyordu.[351] Yalnız Tanzimat Fermanı'ndan sonra modernleşme hareketlerine Saray'ın dışında bir de aydın (münevver) sınıfı dâhil oluyordu. Mehmet Bey, Namık Kemal, Ziya Paşa, Agâh Efendi, Ali Suavi, Şinasi gibi isimlerin başını çektiği Yeni Osmanlılar hareketi, Tanzimat'ın getirdiği yenilikleri yeterli bulmuyor, kanun-i esasiye dayalı (anayasal) bir düzeni savunuyorlardı. Yeni Osmanlılar hareketi ilk defa Batılı anlamda bir muhalefeti temsil ediyor ve "vatan", "millet" gibi Osmanlı'ya yabancı kavramları tartışma konusu yapıyordu (Tunaya, 1999). Yeni Osmanlılar çıkardıkları İbret ve Ulum gibi gazetelerde insan hakları, eşitlik, hürriyet, vatan sevgisi, anayasal düzen, meşrutiyet gibi kavramları işliyordu. Yeni Osmanlılar Batılı anlamda kurumsal yeniliklere açık olmakla birlikte içlerinde İslâmcı ve Osmanlıcı görüşleri de barındırmaktaydı. Yeni Osmanlıların yekpare, kendi içinde tutarlı bir organizasyon olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte Osmanlı'da bir aydın muhalefetinin oluşturulmasını

350 Tanzimat Dönemi'nde Batı'yı tanıyan devlet adamlarının eliyle Osmanlı devlet teşkilatında önemli değişiklikler yapılmıştır. Osmanlı devlet teşkilatı ve bürokrasisinin modernleşme çerçevesinde yeniden yapılandırılışı ve geçirdiği değişimler için bkz. Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yay., 2012

351 Tanzimat sadece devlet yapısında bir değişimi değil, Batılı yaşam tarzını da Osmanlı'ya taşıyan bir süreç olarak yaşanmıştır. Mardin (1991) şöyle demektedir: "Tanzimat'ın, Mustafa Reşit Paşa (ve onu izleyen Âli Paşa ve Fuat Paşa) gibi kurucuları. Batı'nın askerî ve idari yapısını Osmanlı İmparatorluğu'na aktarırken Batı'nın günlük kültürü de ikinci defa etkin bir biçimde imparatorluğa girmişti. Giyim, ev eşyası, paranın kullanılışı, evlerin stili, insanlar arası ilişkiler 'Avrupai' olmuştu.".

Levent Şahverdi Arşivi

sağlamış ve kendisinden sonra gelecek Jön Türkler hareketinin öncülü olmuştur.

II. Abdülhamit'e karşı muhalefetin merkezi olan Jön Türk hareketi harbiye ve bürokrasi içinden aldıkları destekle salt bir aydın muhalefeti sınırlarının ötesine uzanmış ve 1908 İhtilali'ni gerçekleştirerek Osmanlı'yı 1918'e kadar yönetmiştir. Hareket üyeleri kendi içinde farklı görüşler taşısalar da yeniden meşruti yönetime geçilmesi ortak hedefinde buluşmuşlardır.

Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla son bulacak bu süreç her ne kadar kendi içinde önemli ayrılıklar, tartışmalar, çatışmalar barındırsa da bizim dikkat çekmek istediğimiz nokta, bu süreci biçimlendiren, domine eden, motive eden psikolojik iklimdir. Bu psikolojik iklimi eviren, çeviren temel belirleyici öge Batı'nın anlamıdır; dolayısıyla Doğu'nun da anlamı.

Batı'nın ve Doğu'nun Anlamı

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte, Türk ulusal benliğin yeniden kurgulanışı yalın karşıtlıklar üzerine kuruludur; geleneksel-modern, mazi-âti, hurafe-bilim, geri (ci)-ileri (ci), yobaz-aydın, hoca-öğretmen, medrese-okul, İstanbul-Ankara[352], sarık-şapka, Arabi-Latin (alfabe)... Saydığımız bu karşıtlıkların birincileri ötekiyi; yeni benliğin kurgulanışında dışarıda tutulması gerekeni temsil ederken, ikinciler "beni" yani ulusal benlik algısının kuruluşundaki psikolojik malzemeyi temsil etmektedir. Bu saydığımız karşıtlıkların yön bildiren iki karşıt kavram altında ifade edilmesi mümkündür: Doğu-Batı.

Hem Batı, hem de Doğu sözünü ettiğimiz "güçlülük" parametresiyle anlamlandırılmaktadır. Bu anlamlandırma nesnel/

352 Ankara'nın Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni karakterini temsil eden bir şehir olarak tasarlanışı için bkz. Mehmet Sarıoğlu, *"Ankara" Bir Modernleşme Öyküsü (1919-1945)*, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001. Sarıoğlu kitabın sunuşunda Ankara'yı sadece siyasi bir başkent olarak değil, *"dönemin idealizminin bir göstergesiydi."* diyerek tanıtır. Ayrıca bkz. Gönül Güneş, İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Ankara'da Günlük Yaşam, Alter Yay., Ankara.

Levent Şahverdi Arşivi

reel bir tespitle temellendirilmektedir: Batı güçlü, Doğu zayıftır. Bu reel tespitten yukarıda sözünü ettiğimiz "ilerilik-gerilik" diğer bir ifadeyle geniş bir "medeniyet-uygarlık-çağdaşlık" literatürünün sadır olması realiteyle realitenin anlamlandırılmasının iç içe geçmesine neden olmuştur. Güçlülüğün "medeniyet" gibi erdem diline tercüme edilerek anlamlandırılması, bu güçlülükten yine "emperyalizm" gibi karşıt bir "erdem alanına" ait bir sonucun nasıl olup da çıkabildiğine dair önemli bir tartışmaya kapı aralamıştır. Ama bu tartışma kanaatimizce, realitenin boğucu baskısı sebebiyle, dönemin aydınları tarafından yeterince işlenmemiştir.[353]

Batıcılar için, "Batı, bir zihniyettir, bir ruhtur, bir 'kafa'dır. Batı demek, üstünlük demektir, kuvvet demektir.", "Kabuk içindeki özdür" (İhsan Akay), Batı, "Çağdaş bir medeniyettir." (Yaşar Nabi), "Zaten başka medeniyet de yoktur... Dünyamızın gençliği, yeniden doğuşu ve yarına açılan penceresidir." (Sabahattin Eyüboğlu), Bize, yani Doğu'ya gelince; ne çekiyorsak, "Avrupalı olmadığımız için çekiyoruz."dur. Doğu demek "karanlık" demektir (Yaşar Nabi), Doğu, "Skolastik zihniyettir. Cehalet ve yobazlıktır. Zelotizmdir, yani 'mazide sığınak arayarak yenilikleri önleme' hareketleridir (Falih Rıfkı Atay) Doğu, özetle, irticadır. (Akt., Tunaya, 1999).

Şemseddin Sami'ye göre, Batı sadece maddi açıdan değil, dil-kültür ve edebiyatta da bizden üstündür: "Avrupa dillerini ve edebiyatlarını bilenler, bizim dil ve edebiyatımızın geri ve gelişmemiş olduğunu anlarlar.". Hüseyin Cahit Yalçın, Şemseddin Sami'ye göre aynı konuda daha sakınmasız ve yalın konuşur:

353 Ahmed Rıza'nın 1922'de yazdığı *Batı'nın Doğu Politikasının Ahlaken İflası* başlıklı kitabı, Batı'nın sömürgeci politikalarının arkasında yatan saikleri incelemesi açısından önemlidir. Rıza, Batı'nın politikalarına ahlakın değil, gücün yön verdiğini belirtir ve sömürgecilikle kapitalist sistem arasında ilişki kurar. Batı'nın İslâm'a yönelik önyargılarını da eleştiren Rıza, Batı'nın Doğu'ya karşı işgal ve sömürge hareketlerinin I. Dünya Savaşı'yla başlamadığını Haçlı seferlerinden beri devam ettiğini belirtir (Turan, 2009).

Levent Şahverdi Arşivi

> İstesek de istemesek de Avrupalılaşmak zorundayız. Nasıl giydiğimiz pantolon Avrupa'dan geliyorsa... edebiyatımız da oradan gelecektir... Arapların bütün tarih kitapları dilimize çevirilse de yine Avrupa'ya bakmak zorundayız. (Berkes, 2016).

Hüseyin Rahmi'ye göre Abdülhamit döneminin "karanlık" ve "gamlı" günlerinde Batı yollarını aydınlatmıştır:

> O karanlık ve gamlı günlerde bizim dostlarımız, yol göstericilerimiz Batı'nın bu fikir hazineleri oldu. Bizler düşünce sevgisini, özgürlük aşkını bu hazinelerden öğrendik. Düşün biçimlerimizin hepsinde, düzyazı ve şiirde görülen son gelişmeler Batı'dan esen rüzgârların ürünüdür.[354] (Berkes, 2016; Gürpınar, 1969).

Hüseyin Rahmi için Batı uygarlığı kendilerini uyandıran bir "ışıldak" gibidir. Aradan bir yarım asır geçtikten "karanlık" günler bitip Cumhuriyet'e gelindiği günlerde bile "ışık" metaforu hala tazedir; Missouri Gemisi geldiğinde Hamdullah Suphi Meclis Kürsüsünden şöyle diyecektir:

> ..Işık nereden geliyor? Bunun bir menbaı var. Yine Amerika. Ümit nereden geliyor? Amerika'dan. Güven nereden geliyor? Amerika'dan...

"Işık" ve "aydınlık" Batı için en sık kullanılan metaforlar arasındadır. Tunaya, Garpçıların yaptıkları durum değerlendirmesinden "Öyle ise Osmanlı devleti bütün varlığı ile Batı'ya gitmelidir." sonucuna ulaştıklarını söyler ve ekler, çünkü Batıcılara göre "Nur ondadır.".

Siyasal bir anlam sistemi, siyasal kalıpların ve siyasal davranışların oluşumunu karşıtının varlığında belirginleştirmektedir. Türkiye/Osmanlı için, bu karşıtlık Doğu'yla (kendisinin de dâhil olduğu İslâm dünyası/Osmanlı İmparatorluğu) kurulmuştur. "Batılılaşma, niçin?" diye soran Tunaya (1999) bu sorunun cevabını şöyle vermektedir:

354 *Şıpsevdinin* önsözünde yer alan bu ifadeler, kitabın 1969 baskısında biraz daha farklı bir şekilde verilmektedir. Berkes, alıntıyı 1912 baskısından yapmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

> Çünkü Batı, Osmanlı İmparatorluğu'na ve Doğu'ya nazaran sırf teknik değil, aynı zamanda medeni bir üstünlük arzediyordu. Batılılaşmak, Doğulu kitlelerin içinde bulunduktan geri ve aşağı hayat şartlarından kurtulmak demekti.

Doğu (Şark) Batıcılar için "özünde" kötüydü (Berkes, 2016):

> Şark uygarlığı Avrupa uygarlığının sömürüsünden, saldırganlığından, düşmanlığından değil, Şark uygarlığının kendisinin özünde kötü ve geri oluşu yüzünden batmaya mahkûmdu. Batı uygarlığı özünde iyi ve yüksekti. Arap uygarlığından alınmış bir uygarlık da değildi. Ne Hıristiyan ne de Müslüman olan, yepyeni temellere dayanan bir uygarlık olduğu için iyi ve üstündü.

Batıcılar, "topyekün" Batılılaşmayı savunuyorlardı. Batı'nın eksiğinden, gediğinden, yanlışından, doğrusundan bahsedenler onları kızdırıyordu:

> Şark uygarlığı'nın hangi iyi yanı vardı? İnsan, bu denli derin bilgisizlik, bu denli çirkinlik, bu denli ikiyüzlülük, bu denli idaresizlik, bu denli eşitsizlik ve bu denli fukaralık arasında nasıl aydınlık ve refah uygarlığını aşağı görecek kadar budala olabilirdi? Biz, günün birinde sönmeye mahkûm olan kendi dilenci varlığımız içinde, Batı uygarlığının harikalarının karşısında hıyar beğenmeyen dilenciye benzemiyor muyduk? (Berkes, 2016)

Abdullah Cevdet'e göre, bu işin doğusu-batısı yoktu; tek bir medeniyet vardı o da Batı medeniyetiydi. Balkan Harbi yenilgisinden sonraki "kırgınlık" döneminde bile (Mardin, 1991) Cevdet şöyle demişti:

> Bir ikinci medeniyet yoktur. Medeniyet Avrupa medeniyetdir. Bunu gülüyle dikeniyle isticnas [o cinse benzemeye] etmeye mecburuz... (Hanioğlu, 1981).

Dikeni gülünden ayıramazdık; gülüyle dikeniyle Avrupa medeniyetine dâhil olmaktan başka çaremiz yoktu. M. Kemal de tek bir medeniyetin olduğunu, terakki için yegâne yolun bu medeniyete iştirak etmek olduğunu söylüyordu. Bu sebeple garbi bir hükümet meydana getirilmeliydi:

Levent Şahverdi Arşivi

> Memleketler muhteliftir, fakat medeniyet birdir ve bir milletin terakkisi için de bu yegâne medeniyete iştirak etmesi lazımdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun sukutu, garbe karşı elde ettiği muzafferiyetlerden çok mağrur olarak, kendisini Avrupa milletlerine bağlıyan rabıtaları kestiği gün başlamıştır. Bu bir hatâ idi, bunu tekrar etmiyeceğiz... Memleketimizi asrileştirmek istiyoruz. Bütün mesaimiz Türkiye'de asri, binaenaleyh garbi bir hükümet vücuda getirmektir. Medeniyete girmek arzu edip de, garba teveccüh etmemiş millet hangisidir?[355]

Nurullah Ataç Batılılaşmak konusunda açık konuşuyor, "eski benliğimizi, kültürümüzü" tümüyle arkamızda bırakmamız gerektiğini yazıyordu. Dil konusunda "hassas" olan Ataç'a göre, yapay da olsa, "Batı uygarlığını yankılayan" bir dil kullanmalıydık. Ona göre Batı'yı "takip-taklid"in ötesine geçmeli, kendimizi Avrupa uygarlığının içinde eritmeliydik (Fena-fil Avrupa). Aşağılık duygusu vb. gibi konulara da takılıp kalmamalıydık (Bora, 2017).

İlginç olan, Batı'ya muhalif duran Osmanlı son dönemi İslâmcı düşünürlerinin de, Batı'ya öykünen düşünme biçiminden bağımsız kalamamalarıdır. Onlara göre, Batı, "ilmin, tekniğin" alınacağı bir yerdir. Batı'nın ilmi/tekniği bizim ahlak ve değerlerimizle buluştuğunda devlet kurtulacak, Osmanlı yeniden ayağa kalkacaktır. Örneğin, "Batı ne kadar parlak, aydınlık ve cazip ise doğu İslâmcılar için itici, virane ve rezildir." (Yıldırım, 2016). Batı'yı "mücahid" olarak tanımlayan Akif'e göre de Şark "geri"dir:

> Bakın mücahid olan Garb'a [Batı'ya] bir kerre:
> Havaya hükmediyor kani olmuyor da yere.
> Dönün de âtıl olan Şark'ı seyredin: Ne geri!
> Yakında kalmayacak yeryüzünde belki yeri!

Namık Kemal de 1872'de İbret'te yayınlanan yazısında Londra'yı şöyle anlatmaktadır (Lewis, 2011):

355 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 2006

Levent Şahverdi Arşivi

> Bütün uygar memleketleri dolaşmaya ne hacet. İnsan yalnız Londra'yı dikkatle gözlemleyecek olsa göreceği güzellikler karşısında aklı durur. Londra'ya dünyanın modeli dense yeridir.

Ziya Paşa'nın meşhur "Diyar-ı Küfrü gezdim beldeler kâşaneler gördüm, /Dolaştım mülk-i İslâm'ı, bütün viraneler gördüm" dizeleri Doğu-Batı arasındaki farkı güçlülük/zenginlik üzerinden göstermektedir. Akif de Şark şiirinde Doğu'yu tam bir trajedi olarak resmetmektedir.

Akif, Batı'nın fennini alıp, ahlakını almayan Japonları örnek gösterir. Rusları 20. yüzyılın başında dize getiren Japonlar, Osmanlı İslâmcıları için Doğu üzerinden Batılılaşabilmenin biçilmiş kaftanıdır.[356] Japonlar, kültüründen, gelenek-göreneklerinden, ahlakından taviz vermeden Batı'nın tekniğinin alınabileceğini gösteren model ülke gibi sunulmuştur. Akif *Safahat*'ta Japonya için şöyle yazar:

> Medeniyet girebilmiş yalnız fenniyle
> O da sahiplerinin lahik olan izniyle,
> Dikilip sahile binlerce basiret, iman;
> Ne kadar maskaralık varsa kovulmuş kapıdan!

Akif'in yazdıklarından yaklaşık 100 yıl sonra, Batı'ya rağmen Batılılaşma ihtirasının "dindar-muhafazakâr" bir parti eliyle tecrübe ediliyor oluşu ayrıca analiz edilmesi gerekmektedir. Bu satırların yazıldığı sıralarda, Batılı dergilerde Türkiye Cumhurbaşkanı hakkında "diktatör" tanımlamalarının sık sık kapak olduğu bir konjonktürde, başörtüsü sebebiyle okuldan atılmış ve AİHM'ne yapmış olduğu itiraz reddedilmiş olan AK Parti Milletvekili Leyla Şahin Usta'nın "Bu olaylar yaşandı diye bizler ne Avrupa Birliği standartlarından vazgeçeriz ne de Avrupa Birliği Bakanlığı'nı kapatırız. Bu politikamız kişiye veya kuruma bağlı bir şey değildir. Mesele, bu ülkenin vatandaşları-

356 Mardin (1991) Japonların Ruslar karşısında aldığı galibiyetin geleneksel değerlerin öne çıkışına fırsat verdiğini yazar: "1905 yılında, Japonların Rusları yenilgiye uğratmaları, geleneksel değerlerin modern bir medeniyette saklanılabilirliği konusunu gene ön plana itmişti.".

Levent Şahverdi Arşivi

nın ve kurumlarının Avrupa standartlarına ulaşabilmesidir."[357] şeklinde yaptığı açıklama, itildikçe, reddedildikçe Batılılaşma güdüsünün bir takıntıya dönüştüğünü gösteren ilginç bir örnektir. Usta'dan iki ay sonra Başbakan Yardımcısı Mehmet Şimşek'in, "AB için daha fazla yapısal reform gerekiyor..."[358] açıklamasının Cumhurbaşkanı'nın "Ey Almanya, Ey Hollanda..." diye başlayan söylemlerine karışması Batı'ya rağmen Batılılaşmanın günümüz Türkçesiyle yeniden üretilmeye devam ettiğini göstermektedir.

Türkiye'nin Anlamı

Celalettin Ezine, 1940'ta çıkardığı *Hamle* dergisinde (Tunaya, 1999) "Kökümüz Şark'ta, örneğimiz Garp'tadır. Tanzimat'tan beri birinden diğerine göç ediyoruz."[359] diye yazmıştı. A. Hamdi Tanpınar ise günlüğünün 18 Mart 1961 tarihli sayfasında "Hem şarklı hem garplı olabilir miyiz?" diye sormuş ve kendi sorusuna "Elbette ki hayır. Fakat garplı bir şarklı olabiliriz." diye cevap vermişti (Enginün ve Kerman, 2010).

Türkiye'nin Batılılaşma arzusu; ihtiras, öfke, hınç gibi duygularla iç içedir. Bora (2017) "Batı davası, psiko-politik karmaşalarla yüklüdür. Aşikâr bir hınç-haset gerilimiyle ve daha fazlasıyla!" demektedir. "Şarklı bir Garplılık" ya da "kökü Şark'ta örneği Batı'da olmak" gibi tanımlamalar, bu derin çelişkiyi/patalojiyi de işaret etmektedir.

Bağdat Paktı bölümünde aktardığımız İngiliz Mareşal Slim'in 8 Ocak 1952'de söylemiş olduğu sözü burada yeniden hatırlayalım:

> Türklerin Avrupalı sayılmak için büyük gayret göstermelerine karşın, kimsenin değiştiremeyeceği gerçek, onların coğrafi olarak Ortadoğu'da yer aldıklarıdır.

357 http://www.milligazete.com.tr/akp_milletvekili_usta_biz_ne_abden_vazgeceriz_ne_de_ab_bakanligini_kapatiriz/457246 (Erişim tarihi: 14 Mart 2017)

358 http://www.milligazete.com.tr/ab%E2%80%99yi_reforma_doyuracagiz/465894 (Erişim tarihi: 25 Mayıs 2017)

359 "Bir Önsöz", *Hamle*, sayı:1

Levent Şahverdi Arşivi

"Coğrafya kaderdir." Uluslararası ilişkiler söz konusu olduğunda sık tekrar edilen bu ifade doğru mudur? Batı medeniyet alanına geçmek için devrimler yapmış Türkiye'nin bütün bu gayretleri Slim'in dediği gibi boşuna mıdır? Üstelik sorun sadece coğrafya da değildir. Türkiye'nin geçmişi, mensubu olduğu din ve dâhil olduğu kültürel havza da "Türkiye'nin Batılılığı"na gölge düşürmeye yetmektedir. Din, kültür ve geçmiş hakkında bir şeyler yapmak mümkündür ve Türk yönetici ve aydınları bu noktada ellerinden geleni yapmış ve yapmaktadır. Ama şu Slim'in bahsettiği coğrafya? Bu konuda elden ne gelir? Devrimlerle yapılacak bir şey de değildir:

> Coğrafi Konum İnkılabı: Türkiye'nin coğrafi konumu bundan böyle İsveç ve Danimarka'nın arasında yer alacak bir şekilde, şu enlem ve şu meridyenler arasında olmasına karar verilmiştir!

Olsa, olabilecek olsa yapılmaz mıydı? Gerçi, Celal Nuri Cumhuriyet devrimleriyle birlikte "Türk ilinin sanki jeolojik bir hadiseyle Asya'dan kopup Avrupa'ya kavuştuğunu" (Bora, 2017) söylemişti ama yine de "sanki" ifadesi rahatsızlık vericiydi.

Buna rağmen, Türkiye'nin coğrafi konumu, Slim'in dediği gibi hepten kötü değildir. Hatta Türk yönetici ve aydınlar "Avrupa ve Asya" arasında bir köprü olan Türkiye'nin coğrafi konumunu bir fırsata dönüştürmeye çalışmıştır.

Amerika'ya yaptığı geziden 11 Mayıs 1953'te dönen İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay: "Bütün müşahadelerimi beynimin en derin köşesine yerleştirdim. Amerika hakkında yazacağım kitabı, hem kalbimle hem mantığımla yazacağım. Amerika'daki otellerin konforunu şimdiden özledim..." demiş ve eklemişti: "Eisenhower bana, Amerika'nın savunması Kars hududundan başlar dedi."[360] diyerek mutluluğunu yansıtıyordu.

Çok mükemmel olmasa da bu da bir çözümdü. Türkiye'yi Danimarka ve İsveç arasına yerleştirmek mümkün olmasa da,

360 *Cumhuriyet*, 14 Mayıs 1953.

Levent Şahverdi Arşivi

Amerika'nın sınırlarını Kars'a kadar genişleterek Türkiye coğrafya sorunundan kurtulmuş oluyordu. Nitekim Mümtaz Faik Fenik de daha önceleri Amerika'nın sınırlarını Akdeniz'den başlatmıştı.[361]

Fakat Peyami Safa'nın bulduğu çözüm daha bir kışkırtıcıydı: Safa *Türk İnkılabı'na Bakışlar* kitabında Türkiye'yi "Eril Avrupa" ile "Dişi Asya"nın arasında yer alan bir zifaf döşeğine benzetmişti (Safa, 2010):

> Ve eğer, A. Suams, Asya'yı dişi ve Avrupa'yı erkek farzeden tasavvuruyla bir hakikat ifade ediyorsa, biz de, aynı cinsten bir hayalle iki kıtaya da zifaf döşeği olarak, ikisinin de birleştiği yeri, en hâkim ve en güzel bitişme ve buluşma noktası olan Türkiye'yi gösterebiliriz, yıllardır baygınlık geçiren harp sonrasının aradığı büyük terkibi kendimizde bulabiliriz.

Fakat Türkiye için gerçekçi çözüm, II. Dünya Savaşı'nın hemen bitiminde geldi. ABD'nin Rusya'yı düşman ilan etmesiyle birlikte, Türkiye'nin coğrafi konumu ABD/Batı için hayati bir önem kazandı. Türkiye 1952'de NATO'ya girdi ve Safa'nın 1938'de yazmış olduğu "zifaf" hayali de Bağdat Paktı'yla (1955) nispeten gerçeklik kazanmış oldu.

İfade ettiğimiz gibi, Türkiye'nin bulunduğu konumdan Batı medeniyet alanına intikalinin önünde, tarih (Türkiye'nin geçmişi/hafızası/alışkanlıkları), din, dil ve kültür gibi başka önemli engeller de bulunuyordu. Coğrafyanın kader olduğu doğruysa bile, bunlar kader değildi, değiştirilebilirdi. Bu ise Yunan'ı denize dökmekten daha zor bir şeydi ve tabii ki daha travmatik. Tunaya'nın (1999) sık sık tekrarladığı gibi Türkiye Batı medeniyet alanına geçme kararı almıştı; ıslahatçı, telifçi, ikici yöntemler daha önce denenmiş ve çözüm olmamıştı. Bu ancak devrimci bir yöntemle mümkün olabilirdi. "Asıl Savaş" şimdi başlıyordu: Kendinle savaşmak!

361 Mümtaz Faik Fenik'in 5 Ekim 1946 tarihli *Vatan* gazetesindeki yazısının başlığı da aynı sevinci paylaşıyordu: "Amerika'nın Hududu Akdeniz'dedir"

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'nin Batılılaşması "kendini ötekileştirme" ve "otofobi" gibi kalıcı iki problemi beraberinde getirdi. Otofobi, kendini ötekileştirmenin doğal bir sonucuydu. Tek medeniyet Batı medeniyeti ise[362], diğerleri (bu durumda onlara medeniyet dememiz mümkün değil) ötekiydi.

Batı aynasında kendimize bakılacak ve yeni bir ulus var edilecekti. Bu, kesin bir kopuşu gerekli kılıyordu. Hukuki ve siyasi kopuş daha kolay olsa da, psikolojik kopuş "ilan"la olacak bir şey değildi: Medeni kanunun kabulüyle "medeni" olunabilecek miydi? Batı medeniyetine intikal etmiş yeni bir milli kimlik yükleme gibi çetin bir iş vardı Cumhuriyet seçkinlerinin önünde.

Ayşe Kadıoğlu'nun (1999) ifade ettiği gibi, bu yukarıdan biçimlendirici, inşa edici bir toplumsal mühendislik projesi olarak gerçekleştirilecekti; doğal bir süreçle değil. Her zaman olduğu gibi, doğal süreci beklemeye Türkiye'nin zamanı yoktu. Üstelik doğal süreç, bu intikali gerçekleştirecek gibi de durmuyordu.

Cumhuriyet Osmanlı'yı hukuki ve siyasi olarak tarihe gömmüştü. Bunun yerine, Cumhuriyet seçkinlerinin zihninde kurgulanan "milli kimlik" yine bu seçkinlerin algıladığı Batı'nın bizi nasıl gördüğü ve görmek istediğine bakılarak pratize edilecekti. Meltem Ahıska (2005) Cumhuriyet seçkinlerinin Batı algısını "garbiyatçı fantezi" olarak adlandırmaktadır. Yeni kurulacak milli kimlik, Batı'nın bizi nasıl gördüğü esas alınarak tanımlanacaktı. Bu, Cumhuriyet seçkinlerinin hayallerindeki Batı'nın bizi nasıl gördüğünü hayal etmesine dayalı bir pratikti.

Ahıska, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki radyo yayınları üzerinden izini sürdüğü garbiyatçı fanteziyi anlattığı kitabını iki temel tez üzerine bina ediyor:

> ...Birinci tezim, Türkiye tarihinde milli kimliği tanımlamak, inşa etmek ve ayrıştırmak için yapılan her çabanın hayali bir 'Batılılığa' ve Batılı bir göze göre şekillendiği.

362 Ağaoğlu Ahmet de Cumhuriyet'ten önce yazdığı *Üç Medeniyet*'te, İslâm ve Buda-Brahman medeniyetlerinin kesin bir yenilgi aldığını ve dünyada tek medeniyetin Batı medeniyetini olduğunu yazmıştı (Bora, 2017).

Levent Şahverdi Arşivi

Ahıska'nın ikinci tezi ise şudur:

> Garbiyatçı fantezinin sadece Türkiyeli seçkinlerin bir fantezisi olmadığı. Bu fantezi 'model' diye adlandırılan yabancı 'Batı' ile diyalog içindeydi ve kendini sürekli ona göre ayarlıyordu. Çünkü bir yandan 'model'in 'esas' sahipleri de modelin doğruluğunu ortaya koyabilmek için neyin Batılı neyin Doğulu olduğuna dair bir sınır idaresi içindeydi.

Bu durumda yeni bir milli kimlik tasarlayan Cumhuriyet seçkinlerinin gözü, bir taraftan Batı'nın gözüne (ne gördüğüne), diğer taraftan ise yeni milli kimliğin nesnesi olacak olan millete bakmak durumundaydı. Batılı gözün[363] onayladığı davranışlar milli kimlik sınırları içinde tutulurken, Doğulu olarak kodlanan davranışların bu sınırdan içeri girmesine izin verilmeyecek ya da Batılılıkla uyumlulaştırılarak içeri alınacaktı. Ahıska'nın "sınır idaresi" olarak kavramsallaştırdığı bu sürekli teyakkuz hali, içerideki tehdit ve tehlikeyi de sürekli olarak Batılı göze göre yeniden tanımlamayı gerekli kılıyordu. Bu durumda, örneğin II. Dünya savaşı sonrası, komünizm karşısında konumlandırılan dindarlık/muhafazakârlık yeni bir sınır düzenlemesine gidilerek yeniden konumlandırılacaktı.

Türkiye'nin ulusal benliğini "Batılı gözün" takdirine göre kurgulaması, önceki satırlarda ifade ettiğimiz gibi, kendini ötekileştirme ve otofobiye yol açacaktır. Kendini ötekileştirmek, kendine yabancı muamelesi yapmak Cumhuriyet seçkinlerinin muhayyilesindeki "ulusal kimliği" realize etmediği gibi, psikolojik bir boşluk da meydana getirmiştir. Resmi olarak Batı medeniyet alanına intikal etmiş görünen Türk ulusunun Batı'nın kültürel, ekonomik ve siyasi saldırılarına direnç gösterme imkânı zayıflamıştır. Batıcı yönetici ve aydın azınlık ise, bunları bir saldırı olarak değil, ulusal benliğin inşaasında kullanılacak malzemeler olarak görmüştür.

363 Göle (2011) de alaturka kavramının, Türklerin kendilerine değil, yabancıların Türklere bakışını ifade ettiğini belirtmektedir: "Bugün Türkler, ilginçtir, gündelik yaşamlarını ve davranış kalıplarını Avrupalı bir gözle izlemekte ve yabancı bir sözcük olan 'alaturka'yı mevcut ancak uzaklaşılmak istenen bir kimlik, estetik ve davranış bütün (süz)lüğü anlamında kullanmaktadırlar."

Levent Şahverdi Arşivi

Batılı gözle özdeşleşme, kendini ötekileştirmeyi gerekli kılıyordu. Kendine yabancı muamelesi yapmak; karmaşık, bölünmüş, maskeli ve trajik bir kimliği var etmeye başlamıştı. Öyle ki, "yeni bir milli kimlik yaratma" misyonuna kendini adamış zümrenin bile Batılı olma mücadelesi, Doğulu reflekslerinin sürekli saldırıları/tehdidi altındaydı.

Örneğin, Bernard Lewis (2011) Yakup Kadri'nin Anadolu'nun bağımsızlık mücadelesinde ölenleri anmak için yapılan bir toplantıda, nasıl birden "doğulu refleksin" kontrolü altına girdiğine dikkat çeker. Lewis'in söylediklerini, önemine binaen aynen aktarmak istiyorum:

> Nisan 1921'de, işgal altındaki İstanbul'da, Anadolu'daki bağımsızlık savaşında ölenleri taziz için bir dini tören yapıldı. Orada hazır bulunan seçkin Türk yazarı Yakup Kadri Karaosmanoğlu, kendisini heyecana getiren düşünceleri ve duyguları canlı bir ifadeyle anlatmıştır. Mevludun okumasını dinlerken, modernleşme ve laik milliyetçilik peşinde geçen son on yıllık hayatının, şimdi uyanmakta olduğu bir kâbus olduğunu anladı. Kendisinin ve çağdaşlarının izlediği idealler yanlış ve zararlı idi; gerçek buradaydı. Halkının gerçek evi, "milli kulüpler, harsi konferans salonları, siyasi miting meydanları" değil, bu milletin "evi, barkı, yurdu, vatanı" olan cami ve cemaat idi. Sadece basit; cahil halk bunu anlamış ve aydınların Batıyı taklitçilik gayretinde unuttukları gerçek değerleri korumuşlardı: "Dün ilk defa olarak cahil ve atıl bir kütle telakki ettiğimiz halk, memleketin münevverlerine bazı ulvi hakikatların sırrını öğretti. Bunlardan biri 'kalbin akıldan üstün olduğudur.' İkincisi 'sıdık ve hulus, iman ve içtihat haricinde necat yolu bulunmadığıdır.' Üçüncüsü, 'millet ile ümmet mefhumlarını birbirinden ayırmamak lazım' geldiğidir.".

Lewis, Yakup Kadri'nin duygu ve düşünce dünyasını böylece aktardıktan sonra şunları söylemektedir:

> Nisan 1921'de yazılan bu sözler, Yakup Kadri'nin dini bağlılığını bu kadar derinden harekete getiren bu sözler, zaferlerin tamamlanmasından sonra, muzafferlerin benimsediği laik politikanın ışığı altında okununca, garip bir anlam taşır. Onun kuşağında ve

Levent Şahverdi Arşivi

onun tahsilinde bir adamın, derin ulusal bunalım anında, içgüdüsel olarak İslâmiyetle birleşmesi oldukça dikkati çekicidir.

Lewis, tarihe (1921) ve Yakup Kadri'nin seçkin konumuna ikinci kez dikkat çektikten sonra, Kadri'nin "içgüdüsel olarak İslâmiyet'le birleşmesini" garip bulur. Kadri'nin ruh hali Batılı gözün dikkatinden kaçmamıştır. Bunalım ve sıkıntı anlarında ötekinin sınır ihlaliyle karşılaşılabileceğine ilişkin bir sinyal, bir güvensizlik unsuru olarak görür bu durumu Batılı göz. Yakup Kadri seçkin azınlığı temsil etmektedir. Bu seçkin azınlık kendi sınır güvenliğini bile tam sağlayamıyorsa, bir ulusun kimlik kontrolünü nasıl yapabilecektir? Şüphesiz bu zor ve yüksek stres gerektiren bir iştir.

Cumhuriyetin kurucu seçkinleri Batılı gözün karşısında "içgüdülerini" kontrol etme tedirginliğini sürekli yaşamış olmalılar. M. Kemal Atatürk'ün "müzik zevki" sınır kontrolünün zorluğunu yansıtan bir başka örnektir. M. Kemal'in 1 Kasım 1934'te Meclis'te yaptığı konuşma radyolarda yayınlanan Türk müziğinin, yeni intikal edilen medeniyet alanına bir tehdit oluşturduğu şeklinde algılanmış ve ertesi gün İçişleri Bakanlığı radyolardan Türk müziği yayınlanmasını yasaklamıştır. Ne var ki M. Kemal, yasağa rağmen, köşkte Osman Pehlivan'dan Rumeli Türküleri dinlemeye devam eder. Bir gün M. Kemal ile Osman Pehlivan arasında şöyle bir konuşma geçer (Akt., Ahıska, 2005):

-Hadi Pehlivan bize bir-iki parça çal da dinleyelim.

-Sazımı getirmedim Paşam.

-Ama neden?

-Bu sazı çalmak yasak değil mi Paşam?

-Ne münasebet Osman!..

-Peki Paşam! O halde Radyo'ya müracaatımda niçin bana, 'Uyan Pehlivan uyan! Radyoda bu sazı çalmak yasaktır.' diye alay ettiler. Bak Paşam, zatını her akşam birçok sazende ve hanendeyi huzurunuza getirip, çaldırır, söyletir, dinlersiniz ve eğlenirsiniz. Günah değil mi? Bu musikiye gönül vermiş milleti mahrum edersiniz!

Levent Şahverdi Arşivi

Falih Rıfkı Atay, Çankaya kitabında (1999) M. Kemal'in kalp-akıl çatışmasından bahseder ve M. Kemal'i bir "beyin adamı" olarak tanımlar:

> Burada devrimci Mustafa Kemal' in hayran kaldığım bir özelliğini anlatmalıyım. Mustafa Kemal, bir Şarklının tamamiyle zıddına, kendi mizaç ve adetlerini çiğneyerek fikir kahramanlığı etmiştir. Sevdiği musiki alaturka, inandığı Garp musikisi idi. Evinden alaturka musikiyi eksik etmemişken, milli eğitimde yalnız Batı musikisini tutmuştur. Daima musikisiz devrim olmaz, sözünü tekrar eder. 'Çocuklarımızın ve gelecek nesillerin musikisi, Garp medeniyetinin musikisidir' derdi.

Atay'ın anlattıklarına göre, M. Kemal'in kadın hakkındaki düşünceleri de, Lewis'in deyimiyle "içgüdüleriyle" çelişiyordu:

> Kadın anlayışında pek Garplı olduğu söylenemez. Hatta hanımların tırnaklarını boyamasını bile istemezdi. Son derece kıskançtı. Denebilir ki harem eğiliminde idi. Bu onun hissi, mizacı ve alışkanlığıdır. Kafasına göre kadın, hür ve erkekle eşit olmalı idi. Batı medeniyeti dünyasının kadını ile Türk kadını bütün aşağılık duygularından kurtarılmalı idi. Medeni Kanunla Türk kadınına Garp kadınının bütün haklarını veren Atatürk, kendi münasebetlerinde, bırakınız ecnebi erkekle evlenen Türk kadınını, ecnebi kadınla evlenen Türk erkeğine bile tahammül etmezdi. Devrimlerin büyük ve eşsiz kahramanı, kendi koyduğu kanunun sonuçları ile karşılaşmak lâzım gelince: "Bize göre değil ha çocuklar..." dedi.

M. Kemal'in kız kardeşi Makbule Atadan da (Belli, 2005) ağabeyinin kendisinin okumasına nasıl karşı çıktığını anlatmaktadır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Batılı bir tablo sunmak için gerçekleştirilen balolarda yaşanan krizler de bu açıdan ilginçtir. Şevket Süreyya Aydemir (2003), *Tek Adam* kitabında, ilk balonun Türk Ocağı'nda verildiğini belirtmektedir. Bu baloya ilişkin Aydemir şunları anlatır:

> O güne ait anılar, balo gecesini şöyle canlandırır. Bu harap binanın salonunda, duvar diplerine sandalyeler dizilmiştir- Herkesin sus pus sıralanıp oturduğu, sessiz, hareketsiz, hatta kadınsız sanki

Levent Şahverdi Arşivi

bir mevlit toplantısı. Gazi'nin; Orman Çiftliğinin istasyon binası yapılınca orada verdiği balo, daha hoş sahneler gösterir. Burası küçük, iki katlı, basit bir binadır. Balo bu binada verilecekti. Şehirden beş altı kilometre berideki bu istasyona Gazi, davetlilerini birkaç tren vagonunda götürür. Çünkü hem muntazam yol yoktur, hem yeteri kadar otomobil bulunmaz... Davet sahibi, misafirlerini, trende, kompartımanları dolaşarak selamlar. Ama galiba, hepsi hepsi üç kadın vardır: Yakup Kadri'nin, Falih Rıfkı'nın ve Ruşen Eşrefin hanımları... Gazi onların kompartımanına gelince, Leman Yakup Kadri hemen atılır: "Paşam, bu inkılâbın kurbanları yalnız biz miyiz? Hani yaver beylerin, mebus beylerin, vekil beylerin hanımları?" Evet, yaver beylerin, mebus beylerin, vekil beylerin hanımları yoktur.

Cumhuriyetin kurucu seçkinlerinin dahi eşlerini böylesi kadınlı-erkekli[364] toplantılara getirmemesi, getirenlerin ise kendilerini "kurban" olarak görmesi Lewis'in sözünü ettiği "içgüdünün" henüz tamamıyla yok olmadığını göstermektedir. Vatandaş da (2015) kadınlı-erkekli bu ilk balolara ilişkin şunu anlatmaktadır: "Hatta, bir keresinde Mustafa Kemal'in, yakın arkadaşı ve akrabası Fuat Bulca'ya 'Nerede Hanımefendi?' sorusu Bulca'yı kızdırır ve eli gayri ihtiyari belindeki silaha gider.". Fakat bütün bunlar Atay'ın Çankaya'da ifade ettiği gibi yavaş yavaş aşıldı. Kadınların sayısı toplantılarda yavaş yavaş arttı. Bu değişim "asıl savaşın" gereği olarak görüldüğü için olsa gerek, bu alışılmadık değişime askeri bir dil eşlik ediyordu. Göle (2011) M. Kemal'in dans etmek istemeyen kadınları

364 Kadının dönüşümü, modernleşme projesinin önemli saç ayaklarından biri olarak görülmüştür. Osmanlı modernleşmesinin başlangıcında yayınlanan ilk romanların "kadının rolü" konusuna eğilmiş olmaları önemlidir. Mardin (1991) şöyle demektedir: "Bu yazarlar en çok iki sorunun üzerinde durdular; kadının toplumdaki yeri ve üst sınıf erkeklerin Batılılaşması. Bu iki çıkış noktasının seçilmiş olması yukarıda adı geçen sosyal bilimcilerce üzerinde durulacak özel bir davranış olarak nitelendirilmiştir. Oysa, şüphesiz, bu iki alan, Osmanlı kültürüne göre en "yüce", gizil değer yapısına göre ise en duyarlı olanlarıdır..." Edebiyat ve Batılılaşma arasındaki ilişki için bkz. Ali Budak, *Batılılaşma ve Türk Edebiyatı Lale Devri'nden Tanzimat'a Yenileşme*, Bilge Kültür Sanat, 2013

Levent Şahverdi Arşivi

piste: Arkadaşlar, dünyada subay üniforması giymiş bir Türk erkeğinin dans önerisini geri çevirebilecek bir kadının bulunabileceğini düşünemiyorum. Şimdi emrediyorum: Hemen salona dağılın! İleri! Marş! Dans edin!" komutuyla çağırdığını aktarmaktadır.

Atay, M. Kemal'i "Devrimci ve ıslahatçı Mustafa Kemal, bir beyin adamı idi. Beyni kendi kalbinin de bütün isyanlarını ezerdi." sözleriyle tanımlıyor. Atay'ın tahlili, yeni Türk milli kimliğinin, kendilik alanının ötekileştirdiği bir parçasıyla çatışarak, didişerek, bu parçaya yabancılaşarak kurulduğunu göstermektedir. Batı karşısında öteki saydığımız Doğulu tarafımızdan sürekli bir kaçış ve Batılı gözün sürekli bir onayını arayan bu durum "milli kimlik"in bir borderline[365] durum olduğunu, bundan mütevellid kırılgan ve bu sebeple de sıkı bir denetim gerektirdiğini ortaya koymaktadır.[366] Yeni var edilecek milletin kendi benlik algısını yeniden kurması için önünde iki kaynak vardı; kanunlar ve cumhuriyet seçkinlerinin model konumları. Ne var ki Cumhuriyet seçkinlerinin modelliği de huzursuz, tedirgin bir modelliktir. Bir taraftan Doğululuğun neredeyse bütün özelliklerini gösteren reel millete doğru davranışı gösterme sorumluluğu, diğer taraftan da kendi alışkanlıklarını, reflekslerini denetleme sorumluluğu bir arada yürütülmesi gerekecektir.

Burada yeni ulusal benliğin Batılı gözün denetiminde inşa edilirken kendilik alanıyla çatışmanın zorluğunu dil devrimi üzerinden örneklemek yerinde olacaktır. Bu örnek, "Asıl

365 Bordeline (Sınırda) Kişilik Bozukluğu. Bu kavramı Cumhuriyet seçkinlerinin inşa etmeye çalıştığı ulusal benlik sürecinde yaşadıklarını anlayabilmek için bir metafor olarak kullanıyorum. Ruhsal bozuklukların tanımlandığı DSM'de (Diagnostik And Statistical Manuel of Mental Disorder) bu kişilik bozukluğunun 9 özelliğini saymaktadır. Bazıları şöyledir: Gerçek ya da hayali bir terkedilmeden kaçınmak için çılgınca çabalar gösterme; Gözünde aşırı büyütme ve yerin dibine sokma uçları arasında gidip gelen gergin ve tutarsız kişiler arası ilişkilerin olması; Kimlik karmaşası, belirgin ve sürekli bir biçimde tutarsız benlik algısı ya da kendilik duyumu; Kendini sürekli boşlukta hissetme; Uygunsuz yoğun öfke ya da öfkesini kontrol atında tutamama.

366 Türkiye'de darbeler bir denetim "balans ayarı" aracı olarak gerçekleşmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Savaş"ın niçin şimdi başladığını olmasa bile bu savaşın niçin "asıl" olduğunu güzel örneklemektedir.

Cumhuriyet, Batılı göze Doğulu geleceğini düşündüğü bütün özelliklerinden sıyrılmakta kararlı davranmıştır. Doğululuğu yansıtan her şey tasfiye edilecektir; alfabe, takvim, ölçü birimleri, kılık-kıyafet, hilafet vs. Bunların içinde dil devrimi, diğer bir ifadeyle dilin Batılılaştırılması, sonunda Cumhuriyet elitinin de vazgeçtiği imkânsız bir savaşa dönüşmüştür. Fakat bu imkânsız savaşın verilme iradesi bile, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kendinden kurtulmakta ne kadar azimli olduğunu göstermesi açısından anlamlıdır.

12 Temmuz 1932'de Türk Dil Kurumu kurulmuş ve Türkçe'nin "yabancı" sözcüklerden ayıklama mücadelesi başlamıştır. Lewis'in, "asıl savaş" ilanını doğrularcasına dil devrimini askeri terimlerle aktarması ilginçtir:

> Yapılacak iş askeri bir harekât gibi planlandı ve bir dizi komisyon kuruldu.
>
> Kurum iki ay içinde topyekün bir hücuma geçmeye hazır hale geldi.
>
> Bunun ardından çok daha radikal bir adım geldi: Arapça ve Farsça kelimelere hücum.

Dil devriminin amacı dili yabancı kelimelerin istilasından kurtarmaktı. "Sınır dışı" edilecek sözcükler Batılı gözün neyi görmek istediği, neyi görmek istemediğine duyarlı bir elemeden geçiriliyordu. Lewis (2011) Batılı gözü dikkate alan bu seçiciliği şu şekilde açıklamaktadır:

> Yabancı sözcüklerin ardından yapılan bu feryat ve figanın sadece İslâmi doğu dilleri olan Arapça ve Farsça'yı kapsamış olması dikkat çekicidir. En az bunlar kadar yabancı olan Avrupa kaynaklı kelimeler muaf tutulmuş, hatta gidenlerin yerini doldurmak üzere yenileri bu dillerden Türkçe'ye dâhil edilmişti.

3 Ekim 1934'te İsveç Prensi ve Prensesi onuruna verilen yemekte M. Kemal'in yaptığı konuşma dilin öztürkçeleştirilmesi

Levent Şahverdi Arşivi

için girişilen çabaların vardığı noktayı göstermesi açısından ilginçtir. Konuşmadan bir parça şöyledir (Lewis, 2007):

> Avrupanın iki bitim ucunda yerlerini berkiten uluslarımız, ataç özlüklerinin tüm ıssıları olarak baysak, önürme, uygunluk kıldacıları olmuş bulunuyorlar; onlar, bugün, en güzel utkuyu kazanmıya anıklanıyorlar: baysal utkusu.

O dönemde öztürkçe yazılan yazılar/konuşmalar önce Osmanlıca yazılmakta sonra "ikameciler" tarafından öztürkçeleştirilmektedir. Tankut (1969; akt. Lewis, 2007) M. Kemal'in yukarıda bir parçasını verdiğimiz konuşmasının da önce Arapça ve Farsça kelimelerle yazıldığını sonra bunların yeni kelimelerle değiştirildiğini söylemektedir.

Türkçe'nin Doğulu/İslâmi kimliği yansıtan sözcüklerden arındırılması işi giderek bir krize dönüştü ve Cumhuriyeti kuran kadronun isimlerine kadar uzandı. Bernard Lewis'in ifade ettiği gibi Atatürk, "...fazla Arapça olan Mustafa ismini bıraktı ve hayatının geri kalanında kullanılan ismini aldı, Kemal Atatürk oldu.". Fakat İslâm Peygamberi'nin de ismi olan Mustafa ismi bir kenara bırakılmış olsa da, Kemal ismi de yeterince Arapçaydı. Bu isimde de küçük bir oynama yaparak Kemal ismindeki Arapçalıktan kurtulmayı denediler[367]. Geoffrey Lewis (2007) *Trajik Başarı Türk Dil Reformu* adlı kitabında isim konusuna ilişkin şunları söylemektedir:

> Şubat 1935'te çare bulunmaz biçimde Arapça olan Mustafa ve Kemal isimlerini bıraktı ve kısa bir süre imzasını Kamâl şeklinde attı. Bu alışılmamış ismin kökeni resmi haber ajansı olan Anadolu Ajansı tarafından yayınlanan bir bildiride açıklandı: "İstihbaratımıza nazaran Atatürk'tün taşıdığı 'Kamâl' adı Arapça bir kelime olmadığı gibi Arapça 'Kemal' (olgunluk) kelimesinin delalet ettiği mana da değildir. Atatürk'ün muhafaza edilen öz adı, Türkçe 'ordu ve kale' manasına gelen 'Kamâl'dır. Son 'a' üstündeki tahfif

367 Kemalist yazın Kamâl dönüşümüne o yıllarda duyarlı davranmıştır. Örneğin 1936'da yayınlanan ve Kemalizm'i bir din olarak tanımladığı kitabına Şeref Aykut *Kamâlizm* adını vermiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

işareti 'l' harfini yumuşattığı için telaffuz hemen hemen Arapça 'Kemal' telaffuzuna yaklaşır. Benzeyiş bundan ibarettir.

Şevket Süreyya Aydemir de (2003) *Tek Adam*'da şöyle demektedir:

> Türkçeleştirme hareketleri sırasında bir aralık 'Kemal' adını 'Kamal' gibi kullanma hareketleri görüldü. Buradaki 'Kamal' kelimesi galiba 'Kale' manasına alınıyordu.

Atatürk'ün uşağı Cemal Granda (1973) Kemal'in Kamal'a dönüştürülmesiyle ilgili ilginç bir anısını anlatmaktadır:

> Türk dilinin sadeleşmesine, özleşmesine, yabancı sözlerden arınmasına önem verildiği günlerdeydi. "Kemal"in Arapça olduğu ve Türkçe'de "Kamal" diye bir söz bulunduğu ileri sürülmüş. Atatürk de bu görüşü uygun bularak Kemal yerine Kamal diye yazmağa başlamış. Bizim bundan haberimiz yok. Yine O'nu Mustafa Kemal diye biliyoruz. Müstahdem arasında polislikten emekli olmuş Kemal adlı bir de sofracı vardı. Askerliğini Köşkte hizmet ederek yapıyordu. Bir akşam sofrasında üç kadeh içkiden sonra Atatürk bize dönerek şaka şeklinde "Dünyada ne kadar kemal varsa hepsi eşektir... dedi. Sofracı Kemal şaşaladı. Ne diyeceğini bilemedi. Toparlandı. Dili tutulmuş gibiydi. Dudakları titriyordu. Gözlerini Atatürk'ün yüzünden ayıramıyordu. Hepimiz bunun altından ne çıkacak diye merakla beklerken, Atatürk sözlerini şöyle bitirdi:"Haaa anladım. Sen bana bakıyorsun. Sen de Kemal'sin demek istiyorsun. Ben artık Kamal oldum. Kemal'ler başının çaresine baksın.." dedi.

Atatürk'ün son kartvzitinde "Kamal Atatürk" yazılıydı ve bu kartvizit, ölümüne dek değişmedi. Fakat ben bu Kamal adını hiç tutmadım. Bir türlü ısınamadım. Bu adı niye almış? Mustafa bütün harekât ve devrimlerde o zamanın insanları üzerinde etki yapmıştı. Cengâver bir insan idi. Kamal adını nereden çıkardılar bilemiyorum.

Oğuz Atay (2016) *Tutunamayanlar* romanında, isim olayına gönderme yaptığı bölümde işin içinden çıkılamazlığını ince bir mizahla anlatmaktadır. Çocuk Kundakları Devrimi'nin

Levent Şahverdi Arşivi

öncüsü Ziya Özdevrimsel, soyadında olduğu gibi ismini de Türkçeleştirmek ister:

> Dil devrimine öyle candan bağlanmıştı ki, adını değiştirerek Işık[368] yapmak istemiş, fakat günün Sağlık Bakanı Kâmil Bey, 'Ziya, böyle her adı değiştirmeye kalkarsak işin içinden çıkamayız; ben de adımı değiştirip 'Olgun' mu olayım?" demesiyle vazgeçerek sadece soyadını mesleğine uygun seçmekle yetinmiştir.

Şüphesiz Cumhuriyet Devrimleri içinde alfabenin değiştirilmesi Doğu medeniyet alanından Batılı medeniyet alanına intikalin önemli bir kilometre taşı olarak görülmüştür. Lewis (2011) Latin alfabesine geçişi şu sözlerle yorumlamaktadır:

> Halkını bu alfabeyi kabule zorlarken Mustafa Kemal aslında geçmişin kapısını kapatıyor ve geleceğe doğru bir kapı açıyordu. Geçmişle ve doğuyla olan son bağ da böylece koparılacak ve Türkiye'nin modern Batı uygarlığıyla bütünleşmesine giden yolu açılacaktı.

Atay (1999), Latin alfabesine geçişin gerekçelerini anlatırken, "En ehemmiyetlisi Türk kafasını, köklerine kadar, Arap kaynaklarından sökecek ve milli kılacaktık." demişti. Ataç da Türk Devrimi'nin Batılılaşması için köklere, yani Yunanca ve Latince'ye gitmesi gerektiğini aksi takdirde Batı uygarlığına dâhil olamayacağımızı söylüyordu[369] (Tunaya, 2007).

Ulusal benliğin inşası, Batılı gözün ne görmek istediğine ve onayına duyarlı bir şekilde kurgulanmaktadır. M. Kemal'in Şapka Devrimi'nin işaretlerini verdiği 1925 yılındaki Kastamonu konuşması da bu duyarlılığı yansıtmaktadır:

---

368 Ziya, ışık; Kâmil olgun anlamına gelmektedir.

369 Cumhuriyet seçkinlerinin "kök" vurgusu dikkate değerdir. Onlar sorunu derinlerde görüyorlardı. Halkın düşünce, duygu ve alışkanlıklarına sirayet etmiş geçmiş kültür kökten kazınmadıkça Batılılaşmak mümkün olmayacaktı. Nitekim Recep Peker de aynı şeyden yakınıyordu. İnkılabın zor kullanma gerekçesini, *"sökülmesi gereken an'anenelerin köklülüğüne"* bağlamaktaydı. Peker, "Ulus vücudunun derisini kaplayan çeşitli hastalıklarla mücadele etmek zorunda kaldık. Bu hastalıklar o kadar işlemişti ki, kazımakla bitmiyor." demişti. (akt., Bora, 2017).

Levent Şahverdi Arşivi

> Mesela karşımda kalabalığın içinde (eliyle işaret ederek) Başında bir fes, fesin üstünde yeşil bir sarık, sırtında bir mintan, onun üstünde benim sırtımdaki gibi bir ceket, daha alt tarafını göremiyorum. Şimdi bu kıyafet nedir? Medeni bir insan bu alelacayip kıyafete girip dünyayı kendine güldürür mü?[370]

M. Kemal aynı konuşmada kadınların kılık kıyafetini eleştirirken de "medeniyet ne der?" kaygısını taşır: "Bazı yerlerde kadınlar görüyorum ki, başına bez veya bir peştemal veya buna benzer bir şeyler atarak yüzünü gözünü gizler ve yanından geçen erkeklere karşı ya arkasını çevirir veya yere oturarak yumulur. Bu tavrın manası nedir? Efendiler medeni bir millet anası, millet kızı bu garip şekle, bu vahşi vaziyete girer mi? Bu hal, milleti çok gülünç gösteren bir manzaradır. Derhal tashihi lazımdır.".

Cumhuriyet seçkinlerinin muhakeme ve mukayese süreçlerine yerleşen Batılı gözün çok partili sisteme geçiş denemesi üzerinde de belirleyici olduğu görülür. M. Kemal Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulma gerekçesini, "manzaramız, diktatör manzarasıdır." şeklinde açıklamıştır. Bora (2017) M. Kemal'in bu gerekçesini şöyle yorumlar: "Onu rahatsız eden durumdan ziyade manzaraydı- Batı kamuoyunun Türkiye'ye dair izlenimi.".

Batı kamuoyunun Türkiye'ye dair izlenimi Türkiye'nin kendini nasıl algılayacağının önemli bir kriteri olarak devlet politikasına dönüşmüştür. Bu durum bugün de devam etmektedir. Devlet, Avrupa Birliği ilerleme raporları üzerinden Batı'nın kendisine dair izlenimlerini takip etmekte ve kendini ona göre yeniden organize etmektedir. Eğitimini, kültürünü, ekonomisini, siyasetini ve hukukunu Batı'lı gözün görmek istediklerine göre şekillendiren bir devletin öne sürdüğü ulusal kimliğin müstakilliği, psikopolitik içeriği zengin bir paradoks taşımaktadır.

370 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 2006

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyet devrimleri özellikle Batılı gözün görebileceği değişimler yapmayı önemsemiştir. Bunun için öncelikle kurucu seçkinler kendi üzerlerinde bu değişimi göstermeli, daha sonra ise yavaş yavaş toplumun tamamında Batılı görünürlüğü arttırmayı sağlamalıydı. Celalettin Vatandaş (2015) Cumhuriyetin Tarihini anlattığı kitabında sembolik (görünebilir, imajinal) düzeyde laikleşme ile iki temel amacın gerçekleştirilmeye çalışıldığını ifade etmektedir: "Avrupa (lı)yla ortak özellikler taşımak." ve "geleneksel olan her şeyden kopmak.". Vatandaş, Şapka Devrimi Kanunu'nun çıkarılması, kadının statüsünde yapılan değişimler, günlük hayatın değiştirilmesi, alfabenin değiştirilmesi, laik toplum/kent düzeninin oluşturulması gibi uygulamaları bu iki temel amaca dönük uygulamalar olarak zikretmektedir.

Özellikle kadının çarşaftan çıkarılarak Batılı gözün görmek istediği Türk kadın imajının var edilmesi için büyük çaba harcanır. 2 Eylül 1929'da *Cumhuriyet* gazetesi tarafından gerçekleştirilen ve jürisinde Halit Ziya Uşaklıgil, Peyami Safa, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Cenap Şehabettin gibi isimlerin de yer aldığı *Miss Turkey* yarışması düzenlenir. Ondan önce, 4 Eylül 1925'te daha ilginç bir yarışma düzenlenir: "Güzel Bacak Yarışması". Sadece 4 bayanın katıldığı bu yarışmadan 7 yıl sonra, son Şeyhülislâm'ın torunu olarak takdim edilen Keriman Halis Belçika'da düzenlenen yarışmada birinci seçilir (Vatandaş, 2015). Batılı göz, Türk kadınındaki değişimi 17 yaşındaki bu kızı "dünya güzeli" seçerek ödüllendirmiştir.

Bir taraftan Batılı göze, "pozitif" değişimi yansıtan örnekler sunulurken, rahatsız edici örnekler ise, Batılı gözden kaçırılmaya çalışılır. Örneğin o yıllarda nüfusun %80'ini oluşturan köylülerin (Vatandaş, 2015) bize Doğululuğumuzu hatırlatan kıyafetleriyle Ankara'ya girmesine izin verilmeyişi kayda değerdir.[371]

371 1945'te nüfusun %83'ünü köylüler oluşturuyordu. 1955'e gelindiğinde bile toplam nüfusun %71'i köylüdür (Karpat, 2012). II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'deki devlet toplum ilişkisini gündelik yaşam üzerinden araştıran Metinsoy

Levent Şahverdi Arşivi

Siyaset bilimi; "Devlet ve diğer siyasal kurumların, kuruluşu, gelişimi, amaçları, işlevleri ve bunlar arasındaki ilişkilerin yanı sıra siyasal katılım, siyasal değişim, siyasal önderlik ve siyasal kararların analizlerini de içine alan çalışma alanı." (Genç ve Demirdöğen, 1994) olarak açıklanmaktadır.

Siyasi davranış, siyasi sonuçları olan her türlü davranış olarak tanımlanmaktadır. Terörist faaliyetler, savaş kararları gibi aşırı ve kişilerin ya da kitlelerin ölümüyle sonuçlanacak davranışları içerdiği gibi, oy verme ya da bir mitinge katılma gibi daha olağan davranışları da içine alır. Siyaset psikolojisi bu bağlamda siyasetin ve siyasi davranışın üzerindeki psikolojik etki olarak tanımlanmaktadır (Houghton, 2015; Cottam, Mastors, Preston ve Dietz, 2017). Sears, Huddy ve Jervis de siyaset psikolojisini (2003) en genel anlamıyla insan psikolojisi hakkında bilinenlerin siyaset çalışmalarına uygulanması olarak tanımlamaktadır.

Çevik'e göre (2010) ise politik psikoloji, "Büyük grupların, kitlelerin ve ulusların birbirleriyle olan ilişkilerini ele alarak, bu ilişkilerde rol oynayan psikolojik etmenleri değerlendirmektedir. Politik psikoloji bunun yanı sıra büyük gruplar ve uluslarla, bunların liderleri ve liderler arasındaki ilişkilerin psikolojik boyutlarını incelemektedir.".

Diğer bir tanım, siyasal davranışın psikolojik nedenleri ve sonuçlarını inceleyen bir disiplin veya siyasal davranışı psikolojik esaslardan yola çıkarak açıklamaya çalışan disiplinler arası bir alan (Özler, 2014), şeklinde yapılmıştır.

(2016) o dönemde ortalama 1 milyon olan ordunun 750.000'ini köylülerin oluşturduğunu belirtmektedir. Ülkenin asker ihtiyacının karşılandığı köylülerin hali perişandı. Özellikle Toprak Mahsulleri Vergisi'nin ağır yükü altında eziliyorlardı. Bu vergiyi ödeyemedikleri için tutuklanan köylülerin sayısı 10 binleri buluyordu. Cemal Kutay, Kazım Karabekir'in kişisel arşivinde bulunan bir grup tutuklanmış köylülerin fotoğrafını aktarmaktadır. Karabekir bu fotoğrafın arkasına şu ironik notu düşmüştür: "Toprak mahsulleri borçlarını veremediklerinden dolayı mahkûm olan köylü efendilerimiz.." (Akt., Metinsoy, 2016).

Levent Şahverdi Arşivi

Siyaset psikolojisi, siyaset ve psikoloji biliminin kesiştiği bir alanı ifade etmektedir ve siyasal davranışı psikolojik kavramlara dayanarak açıklamaya çalışmaktadır.

Siyaset psikolojisinin tarihini 1920'li yıllara kadar geri götürmek mümkünse de, McGuire (2004) siyaset psikolojisinin tarihini 1940'lı yıllardan itibaren başlatmakta ve üç dönem halinde incelemektedir. Ancak siyaset psikolojisi müstakil bir disiplin olarak ortaya çıkması 1970'li yılları bulmaktadır. *Siyaset Psikolojisinin El Kitabı* ilk kez 1973 yılında yayınlanmış, Uluslararası Siyaset Psikolojisi Topluluğunun Kurulması ise 1977 tarihini bulmuştur. 1979 yılında ise *Siyaset Psikolojisi* dergisi yayınlanmıştır (Houghton, 2015).

Görüldüğü gibi, siyaset psikolojisi yeni bir alandır. İlk zamanlar daha çok siyasal kişilik kavramı üzerinde durulmuş ve liderlerin psikolojik açıdan hayatlarını inceleyen kitaplar yazılmıştır (Cottam, Mastors, Preston ve Dietz, 2017). 1940-1960 yılları arasını siyasal kişilik çalışmaları dönemi olarak tanımlayan McGuire, 1960-80 arasında siyaset psikolojisinin siyasal tutumlar ve oy verme davranışları üzerinde yoğunlaştığını, 1980'den sonra ise siyasal ideoloji, siyasal inanç kalıpları, bilgi işleme ve siyasal karar verme konuları üzerinde çalışıldığını belirtmektedir (Hougthton, 2015).

1940'lı ve 50'li yıllarda psikanalitik perspektifin hâkim olduğu psikobiyografi ve psiko-tarih çalışmaları yapılmıştır. Houghton (2015) siyaset psikolojisinin kurucu babaları olarak adlandırdığı Charles Merriam ve Harold Laswell'in Freudyen bakış açısını siyaset çalışmalarına uyguladıklarını ifade etmektedir. Freudyen bakışın günümüzdeki meşhur temsilcisi Kıbrıslı bir Türk olan Vamık Volkandır.

Türkiye'de 1993 yılında Başbakanlığa bağlı kurulan Politik Psikoloji Merkezi'nde de görev yapmış olan Vamık Volkan ülkemizde de tanınan bir politik psikoloji uzmanıdır. Türkçe'ye de pek çok kitabı çevrilen Volkan, politik psikoloji çalışmalarını psikanalitik temele dayanarak yapmaktadır. Balkanlar,

Levent Şahverdi Arşivi

Kafkasya ve Ortadoğu'daki etnik ve dini çatışma bölgelerinde çalışmış olan Volkan, Virginia Üniversitesi bünyesinde Zihinsel Kalıpları ve İnsanlar Arası Etkileşimleri Araştırma Merkezi'ni yönetmiştir. Ülkemizde Politik Psikoloji Derneği'nin başkanlığını da yürüten Volkan'ın öğrencisi Prof. Abdülkadir Çevik sözünü ettiğimiz Politik Psikoloji Merkezi'nin başkanlığını yürütmüştür. Çevik de psikanalitik eğilimli bir politik psikoloji uzmanıdır.

Siyaset psikolojisi farklı kuramsal yaklaşımlara dayanarak araştırmalarını yürütmektedir. Davranışçı, bilişsel, duygu temelli, nörolojik ve psikanalitik kuramlar siyaset psikolojisinde kullanılmaktadır. Houghton (2015) *Siyaset Psikolojisi* kitabında, bu teorileri "durumcu" ve "eğilimci" kuramlar olarak sınıflandırmaktadır.

Türk-Amerikan ilişkilerinin psikolojik iklimi olarak tanımladığımız Batıcılık/Batılılaşma siyaset psikolojisi literatüründe "inanç sistemleri", "teori/beklenti", "imajlar/imgeler", "siyasal kalıplar", bilişsel şemalar", "kalıpyargılar", "kimlik" gibi terimlerle kavramsallaştırılmaktadır.

Siyasal İnanç Sistemleri

Erişen ve arkadaşları (2013) inancı şöyle tanımlamaktadır:

> İnançlar, karar alıcı konumunda bulunan liderin, dünya hakkında sahip olduğu (bu nedenle doğru oldukları varsayılan) anlayışlarından ve algılamalarından ibarettir. İnançlar, kişinin çevresindeki dünyanın nasıl işlediğine dair yorumlarını ve bu dünyadaki dengeler arasındaki nedensel ilişkiler hakkındaki çıkarımlarını da içermektedir.

Houghton (2015), Vertzberger'in "Bir bireyin inanç sistemi kendisinin mantıklı olduğuna inandığı hipotezler ve kuramlar ortaya koyar." görüşüne dayanarak şunları söylemektedir: "Bizler ayrıca normatif inançlar (olması gerekene dair inançlar) ve pozitif inançlar (olan inançlar), merkezi ve çevresel inançlar (değişmez ve daha az merkezi inançlar) ve açık ve kapalı inanç

Levent Şahverdi Arşivi

sistemleri (değişime açık olmayan inançlar) arasında gelgitler yaşamaktayız.".

Bu tanımlar çerçevesinde bakıldığında Türkiye'nin ancak Batılılaşma yoluyla gelişebileceği; Türk yöneticiler için *normatif, merkezi* ve *kapalı bir inanç* olarak yerleşmiştir. Türkiye'nin ABD'nin emperyalist hedef ve hesaplarını görememesi Batı'ya olan bu inancıyla ilişkilidir. Bu inancın Türkiye'nin siyasal kalıplarını da şekillendirmiş olması doğaldır.

Erişen ve arkadaşları (2013) inanç sistemlerinin karar alma süreçleriyle iki tür ilişkisinin olduğunu ifade etmektedir. Bunlardan ilki, inanç sistemleri liderin politik amaçlarını belirlemesinde referans görevi görmesidir. İnanç sistemi karar vericilerin hedefleri üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir. İkincisi, inanç sistemleri tarama, seçme, filtreleme, ilişkilendirme, sorgulama ve organize etme süreçlerinde etkin bir rol oynamaktadır. İnanç sistemleri dinamiktir ve yeni gelen verilerle sürekli bir etkileşim halindedir. Ancak yeni gelen bilgilerin inanç sistemlerini değiştirmesi için inanç sistemiyle uyumlu olmayan bilgiye de açık olması gerekmektedir. Eğer inanç sistemi kapalıysa, yeni gelen bilgi liderin çıkarıyla ya da ihtiyaçlarıyla uyumlu bir şekilde yorumlanabilir. Missouri ziyaretinden sonra Türk siyasetçiler ve aydınlar arasında oluşan psikolojik atmosfer hatırlanacak olursa, bu atmosfer ABD'ye tam bir inanç taşımaktadır; ABD'nin çıkar gözetmeyen, ulusların özgürlükleri ve ilerlemeleri için çalışan bir ülke olduğuna tam bir güven vardır. Dolayısıyla ABD'nin çifte standart taşıyan, kendi küresel çıkarlarının peşinde olan, emperyalist hedefler doğrultusunda ilişki kuran bir ülke olduğuna ilişkin pek çok veri olmasına rağmen Türk siyasetçiler bu verileri ya görmemişler ya da kendi inançlarıyla uyumlu hale getirerek "komünist propaganda" olarak damgalamışlardır. Türk Barışseverler Cemiyeti'nin Kore Savaşı hakkında dağıttığı bildiriye siyasetçilerin verdiği cevap, ya da Barış Gönüllüleri konusunun Meclis'te tartışılırken yapılan itirazlara vekillerin verdiği

Levent Şahverdi Arşivi

cevaplar bununla ilişkili olarak yorumlanabilir. ABD yöneticilerinin sahip olduğu *manifest destiny* inancı da ABD'nin hem uluslararası politikalarına yön veren hem de bu politikanın sonuçlarını meşrulaştıran bir işlev görmüştür.[372]

Siyaset psikologları siyasal inançları araştırırken operasyonel kod analizi olarak isimlendirilen bir yöntem kullanmaktadır. Nathan Leites, 1950'li yıllarda Lenin, Troçki ve Stalin'in siyasi inançlarına ilişkin yaptığı bir araştırmada bu yöntemi kullanmıştır (Houghton, 2015). Operasyonel kodlar, kişilik, inanç ve kültürden oluşmaktadır. Siyasal aktörler, bir soruna/duruma ilişkin davranış gösterirken, o durumu algılayışında belirleyici olan inançlara sahiptir. Bu inançlar, karar vericinin stratejik ve taktik seçimlerini etkileyen, normları ve ilkeleri sağlamaktadır. Cottam ve arkadaşları (2017) operasyonel kod kavramını şöyle tanımlamaktadır:

> Operasyonel kodlar liderlerin dünya hakkındaki genel inanç sistemlerini (nasıl çalıştığı, neye benzediği, ne tür eylemlerin başarılı olacağı vb) temsil eden kurgulardır.

Operasyonel kod analizi[373] karar vericilerin siyasal inançlarını anlamak için davranışlara odaklanmaktadır. Örneğin liderlerin kullandıkları kavramların onların inanç sistemlerine ışık tuttuğu düşünülmektedir. Leites'in operasyonel kod analizini iki temel kategoriye ayıran Alexander George, geliştirdiği 10 soruyla bu iki temel kategoriyi (felsefi ve araçsal) açıklamaya çalışmıştır (Erişen ve ark., 2013; Houghton, 2015; Cottam ve ark., 2017). Felsefi inançlar siyasi yaşamın doğası hakkındaki genel inançları yansıtırken, araçsal inançlar siyasi hedeflere nasıl ulaşılacağına ilişkin daha uygulamaya ilişkin

372 Siyonizmin "seçilmiş ırk" inancı da bu bağlamda değerlendirilebilir.

373 Erişen ve arkadaşları (2013) *Dış Politika Analizi* başlıklı kitaplarında Soğuk Savaş sonrası Türk başbakanlarının operasyon kod analizlerini sunmaktadır. İlk felsefi ve ilk araçsal inanç üzerinden yapılan analize göre, Türk başbakanlar siyasi evrenin aslının görece dostça olduğuna inanmaktadır ve yine Türk başbakanların stratejik tercihi işbirlikçi yönündedir.

Levent Şahverdi Arşivi

soruları içerir. Her iki kategoride de 5'er soru yer almaktadır (Houghton, 2015):

Felsefi İnançlar

1. Siyasi yaşamın ana teması nedir? Siyasi evren, temel olarak çatışma ya da uyumdan hangisine dayanır? Siyasi rakiplerin temel özellikleri nelerdir?

2. Birinin temel siyasi değerleri veya arzularının farkına varmasında hangi bakış açıları etkili olur? Kişi iyimser olabilir mi? Ya da karamsar bir bakış açısına mı sahip olması gerekir?

3. Siyasi gelecek tahmin edilebilir mi? Eğer öyle ise hangi durumda ve hangi bağlamda tahmin edilebilir?

4. Tarihi gelişim sürecinde, biri ne kadar güce ya da egemenliğe sahip olabilir?

5. İnsan ilişkilerinde şansın rolü nedir?

Araçsal İnançlar

1. Siyasi eyleme yönelik amaçlar ve hedefler seçmek için en iyi yaklaşım hangisidir?

2. Eyleme dair hedefler en etkili biçimde nasıl takip edilebilir?

3. Siyasi eylemlerin hesaplanan, kontrol edilen ve kabullenilen riskleri nelerdir?

4. Beklentileri karşılamak için harekete geçmede en iyi zaman hangisidir?

5. Beklentileri karşılamanın faydaları ve rolü nedir?

Operasyonel kodlar "siyasetin ve siyasal eylemin temel ve değişmeyen meseleleriyle ilgili merkezi inançları temsil etmektedir." (Cottam ve ark., 2017). ABD'yle ilk siyasi ve stratejik ilişkilerin kurulduğu Soğuk Savaş döneminde dünya iki kutupludur ve Türkiye'nin dış politikası da doğal olarak iki evrenlidir. Batı Bloku'nu samimi, barış yanlısı ve dostça gören siyasi liderler, Doğu Bloku'nu ise tam bunun zıddında; düşmanca, güvenilmez, baskıcı, savaş yanlısı olarak algılamaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Siyasal Şemalar ve Kalıpyargılar

Siyaset psikolojisinin bilişsel yaklaşımdan aldığı bir diğer önemli kavram da "*şema*" kavramıdır. Cottam ve arkadaşları (2017) şema ve kategori kavramlarının birbirlerinin yerine kullanıldığını belirttikten sonra şema kavramını şöyle tanımlamaktadır:

> Bir kavram ya da bir tür uyaran hakkındaki bilgiyi, onun özelliklerini ve bu özellikler arasındaki ilişkileri de kapsamak üzere temsil eden bir bilişsel yapı.

Piaget dış dünyayı şemalar vasıtasıyla anlamlandırdığımıza vurgu yapmıştı. Ona göre çevremizdeki varlığa ilişkin zihnimizde şemalar oluşmakta ve daha sonradan bu şemalar aracılığıyla varlığı tanımakta, yorumlamakta ve değerlendirmekteyiz. (Eroğul, 2016) Şemalar, doğal, sosyal ve siyasi evreni tanımlarken kullandığımız bir çeşit kısayollardır. Fiske ve Taylor (1991, akt. Cottam ve ark, 2017) şemayı, "bir kavram ya da bir tür uyaran hakkındaki bilgiyi, onun özelliklerini ve bu özellikler arasındaki ilişkileri de kapsamak üzere, temsil eden bir bilişsel yapı" olarak tanımlamıştır. Örneğin, zihnimizde bir "kedi şeması" bulunmaktadır. Çevremizde birbirinden farklı yüzlerce kedi bulunmasına rağmen hepsini bu kedi şeması içine sokarak "kedi" olarak tanımlarız. "Annem bana kedi aldı" cümlesiyle karşılaştığımızda, kedi şemasında yer alan kediye ait ortak özellikler (uysal, tüylü, dört ayaklı vb.) harekete geçmekte ve ortalama bir kedi aklımıza gelmektedir. Aynen bunun gibi siyasetçilerin zihninde de siyasal şemalar bulunmaktadır.

Milburn (1998) yapılan araştırmalarda üç çeşit siyasal şema grubu tespit edildiğini ifade etmektedir. Bunlar sınıf şeması (zengin-fakir), parti şeması (demokrat-cumhuriyetçi) ve ideolojik (liberal-muhafazakâr) şemalarıdır. Şüphesiz farklı toplumlarda daha farklı şemalar da bulunabilir. Türk siyasetçisinin politik olayları algılamasını ve değerlendirmesini belirleyen en temel şema "Batı şeması"dır. Batı şeması, "medeniyet, ge-

Levent Şahverdi Arşivi

lişmişlik, zenginlik, özgürlük" gibi ortak özelliklere sahiptir. Dolayısıyla bir şeyin "Batı'dan" (ABD) gelmesiyle "Doğu"dan (Rusya/Ortadoğu) gelmesi arasında siyasal kararlara yansıyacak önemli farklar bulunmaktadır. Şemalar hayatımızı kolaylaştırırken önemli yanlış algılamalara ve hatalara da sebebiyet vermektedir. Örneğin penguenler zihinlerde bulunan kuş şemasına tam olarak uymamaktadır. Penguenler uçmazlar ama yüzerler (Cottam ve ark., 2017). Bu hataların siyasi hayatta olması, ağır bedeller ödenmesine yol açabilmektedir. Uluslararası psikolojinin önemli bir konusu olan yanlış algılamaya geçmeden önce şema kavramıyla da ilişkili olan kalıpyargı kavramına da değinelim.

Güler (2013) kalıpyargı kavramını şöyle tanımlamaktadır:

> Kalıpyargılar, sabit zihinsel imajlar olarak bireyin, dış grup olarak tanımladığı bir gruba ait üyelerin tümünün paylaştığına inanılan özellikler üzerine sistemli biçimde oluşturduğu inançlar olarak belirtilmektedir. Gruplararası yanlılığın bilişsel bileşeni olarak görülen kalıpyargılar, genellikle bir grubu tanımlarken bazı özelliklerini abartılı olarak vurgulama yönünde işlev gösterirler.

Cottam ve arkadaşları (2017) *Siyaset Psikolojisine Giriş* kitabının başında kalıpyargıyı örnekleyen ilginç bir olay aktarmaktadır.

> Bir arkadaşımız, arkasından gelen koşma seslerini duyduğunda kalabalık bir alışveriş merkezindeki bir bankta oturuyormuş. Dönüp baktığında, iki Siyahi erkeğin beyaz bir güvenlik görevlisi tarafından kovalanmakta olduğunu görmüş. Koşan kişilerden ilki onu yıldırım hızıyla geçmiş. Arkadaşımız ikinci koşan kişiyi tutmak için tam zamanında yerinde fırlamış ve onu etkisiz hale getirmiş. Yerde nefes mefese kalmış olan Siyahi adam, öfkeyle kendisinin mağaza sahibi olduğunu söylemiş. Bu arada hırsız kaçmış. Kendisi Beyaz olan ve yaşamını ezilenlere yardım etmeye adamış olan arkadaşımız utanç içinde kalmış.

Bu olay ABD'de çok yaygın olan "Zenciler hırsız, saldırgan, tembel, yasadışı eylemlerle ilişkili" kalıpyargısını anlatmak-

Levent Şahverdi Arşivi

tadır. Kalıpyargıları örnekleyen Amerika'da yapılmış ilginç bir araştırmayı da Milburn (1998) aktarmaktadır. Çalışmada "komünist" kelimesinin Amerikalıların "hayati bir konuda" kararlarını nasıl etkilediği araştırılmıştır. Çalışmada katılımcılara, Amerika'nın bir savaşa müdahale edip etmemesine yönelik fikirleri sorulmuştur. Ancak bu soru, iki farklı şekilde düzenlenmiştir. Birinci soru: "Eğer dünyanın bir başka bölgesinde Vietnam sorununa benzer bir durum ortaya çıkarsa size göre ABD oraya asker göndermeli midir, yoksa göndermemeli midir?" şeklinde yöneltilirken ikinci soru: "Eğer dünyanın bir başka bölgesinde Vietnam sorununa benzer bir durum ortaya çıkarsa size göre ABD komünist işgalini önlemek için oraya asker göndermeli midir, yoksa göndermemeli midir?" şeklinde düzenlenmiştir. İlk soruya "asker göndermelidir" diyenlerin oranı %18, 3 iken ikinci soruya "asker göndermelidir" diyenlerin oranı %33, 2 olmuştur. İkisi soru arasındaki tek fark "komünist" kelimesidir.

Türk siyasetçilerinde Soğuk Savaş döneminde komünizme ilişkin kalıpyargı "kötülüğün kaynağı" şeklinde iken, ABD'ye ilişkin kalıpyargı bunun tam karşıtı (iyilik, medeniyet, barış, kudret ve hürriyet) şeklinde oluşmuştu. Tekin Erer'in[374] yazdıkları ve siyasetçilerden aktardığımız pek çok açıklama bu kalıpyargılara zengin örnekler sunmaktadır.

Gerek bilişsel şemalar gerekse kalıpyargılar siyasetçilerin sadece bir ülkeyi yanlış algılamasına sebep olmamakta aynı zamanda ağır bedellere de neden olmaktadır.

Türkiye'nin Amerika'yı çocuksu bir coşkuyla[375] karşılamasının rasyonel, reel bir nedeni olarak "Rus tehdidi" hemen akıllara gelecektir. Ancak bu yeterli bir açıklama değildir. Zira örneğin Ruslar, İstiklal Mücadelesi'nde Türkiye'yi Batı'ya karşı silah vererek desteklemişti. Ama Türk yöneticiler, bu deste-

374 Kore Savaşı ve Türkiye'nin NATO'ya alınması bölümüne bakınız.

375 Bernard Lewis de (2011) Tanzimat sonrası dönemi aydınlarını "Batılı olan her şeye karşı çocuksu bir coşkuyla dolup taşan Batı kültürünün bu çiçeği burnunda müritleri" şeklinde tanımlamaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

ği "şüpheyle" karşılamış, arkasında başka amaçlar aramıştır. Türkiye'nin Ruslara karşı bu "şüphesi" sonraki yıllarda da devam etmiştir. Örneğin Kruşçev'in dostluk mesajları hiç de inandırıcı bulunmamıştır. Hâlbuki ABD'nin Türkiye'de en ufak bir şüpheyle karşılanmadığını, Meclis de dâhil olmak üzere, gazetelerin ve sokakların o "çocuksu coşkuyla" dolup taştığını birinci bölümde görmüştük.

Bu bakımdan Türkler için Rusların "pozitif" tutumlarının arkasında bile bir bit yeniği aranması lazım gelirken, ABD'nin açık hasmane davranışlarının farkına varılmamaktadır. Türkiye ABD'ye karşı böylesine "bonkör" davrandığı yıllarda SSCB'ye karşı ise bir o kadar dikkatli davranmaktadır. Kruşçev'in 1953'te uzattığı dostluk elini ve 1945'teki taleplerinden vazgeçmesini de şüpheyle karşılayan Türkiye'nin tutumunu Dışişleri Bakanı Köprülü'nün şu sözleri gayet açıklıkla ortaya koymaktadır:

> Biz bu ülke [SSCB] ile olan tüm ilişkilerimizde çok dikkatli olmayı bir kural haline getirdik.

Köprülü Amerikan Konsolosu Reuntree ile yaptığı bir görüşmede de, Sovyet Başbakanı Bulganin'in Türkiye'den özrü dilemesi ve Türkiye'yle aralarının bozulmasından Stalin'i sorumlu tutan açıklamalarına karşılık, Amerikan Konsolosuna, "Sovyetler Birliği tarafından barış atağı olarak tanımlanan bu yeni atılımların Stalin'in ölümünden sonraki Sovyet dış Politikasının bir bölümü olarak görülmelidir." diyordu. Yine Sovyetlerin Türkiye'ye uzattığı barış elini Türkiye'nin nasıl yorumladığına ilişkin bir soruya ise Köprülü şu cevabı veriyordu:

> Son zamanlardaki Sovyet girişimleri Türkiye'nin dış politikasında herhangi bir değişikliğe neden olmayacaktır. Hür dünya ile beraberce bindiğimiz gemiyi terketmek niyetinde değiliz. Bu bizim için ölüm kalım meselesidir... Bu sebepten Türk Hükümeti Birleşmiş Milletler'e bağlıdır ve bunu da kore'ye asker göndermekle kanıtlamıştır. Ayrıca Türkiye bunun için NATO'ya girmiştir ve Balkan ve Ortadoğu Paktlarının yapılmasında başlıca rolü üstlenmiştir. (Bağcı, 2011).

Levent Şahverdi Arşivi

Hâlbuki Türkiye Sovyetlerin barış çağrılarını soğuk savaşın bir parçası olarak algılarken NATO üyesi ülkeler bu çağrıları bir "yumuşama" işareti olarak okuyorlardı. Diğer taraftan Batı Bloku'nda yer almayı "ölüm-kalım meselesi" olarak gören Türkiye, Sovyetlerle ilişkilerinde "çok dikkatli" olmayı bir kural olarak bellemişken, 1947 Antlaşmasının 2. ve 4. maddesine yerleştirilmiş olan husumeti ve güvensizliği görememiştir. "Hem psikoloji hem de tarih bulguları, karar alıcıların gelen bilgiyi kendi teorilerine ve imajlarına göre algılama eğiliminde olduklarını muazzam biçimde desteklemektedir." diyen siyaset psikolojisinin öncü isimlerinden Robert Jervis'in (2013) açıklamaları Türkiye'nin ABD'den gelen tehdidi niçin göremediğine ışık tutmaktadır. Uluslararası ilişkilerde yanlış algılama üzerine çalışan Jervis (2007) bu durumu "kognitif [bilişsel] katılık" olarak açıklamaktadır.

Siyaset psikolojisinin önemli çalışmaları arasında gösterilen Robert Jervis'in 1976 yılında *Uluslararası Siyasette Algılama Yanlış Algılama* kitabı karar alıcıların rakip ya da müttefik devletin davranışlarını yanlış algılayabileceklerini belirtmekte ve bu yanlış algılamanın sebepleri ve sonuçları hakkında analizlerde bulunmaktadır. Jervis'in (2007) "Karar organlarının dünya hakkındaki inançları ve diğerleri hakkındaki kanılarına başvurmadan, önemli kararları ve politikaları açıklamak olanaksızdır." tespiti, bir devletin politikasını anlamak ve öngörebilmek için o devlete yön verenlerin dünya hakkındaki algılarına odaklanmanın önemine işaret etmektedir.

Jervis yanlış algılamanın ağır sonuçlarına değinmekle birlikte, yanlış algının kaynağı üzerinde de ayrıntılı bir biçimde durmuştur. Jervis (2013) bir ülkenin karar alıcılarının, diğer bir ülkenin davranışlarını niçin ve nasıl yanlış algıladığı üzerine 14 farklı varsayım geliştirmiştir. Bunlardan bazıları konumuzla yakın ilişkilidir. Jervis'in ilk hipotezini yukarıda aktarmıştık. Bu hipoteze göre, karar alıcılar beklediklerini algılama eğilimindedirler (Jervis, 2007): "İnsanlar olmasını bekledikleri

Levent Şahverdi Arşivi

şeyleri algılar. Bir devletin düşmanlık içerisinde olduklarını düşünüyorlarsa, başkalarının tarafsız veya dostane olarak görülebilecek davranışlar görmezden gelinecek, çarpıtılacak ya da ikiyüzlülük girişimi olarak görülecektir.". Tabii ki, bunun tersi de geçerlidir.

Bruner ve Postman'ın çalışmalarına dayanarak "fark etme eşiği" kavramına değinen Jervis (2013): "Bir aktörün beklediği bir fenomen yerine, beklemediği bir fenomeni fark etmesi için gittikçe daha fazla miktarda ve daha kesin bilgi gerektiği" gerçeğinden söz etmektedir. Jervis, özellikle veriler ne kadar muğlak olursa veri yorumlama sürecinde aktörün sahip olduğu teorilerin daha etkili olacağını ifade etmektedir. Bu noktada, Türk yöneticilerin, Amerika'nın hasmane ve güvenilmez tutumlarını uzun süre görememelerinin, Amerika'nın temsil ettiği "Batı medeniyetine" olan inançlarıyla ilişkili olduğunu söyleyebiliriz.

Jervis'in ikinci hipotezi, karar alıcıların peşin hükümlü görüşlerine aşırı bağımlı olmalarına ve yeni bilgilere açık olmamalarına işaret eder. Ona göre aktörler kendi teorilerini ve beklentilerini "erken oluşturmuş" olabilirler. Türkiye'nin 1945 yılına gelindiğinde, ABD'nin temsil ettiği Batı medeniyetine ilişkin teori, beklenti ve pozitif eğilimleri zaten oluşmuş bulunuyordu. Jervis, Bruner ve Postman'dan şunu aktarmaktadır:

> Belki de muğlak uyarıları fark etmenin önündeki yegâne engel, algısal hipotezlerin minimum teyit aldıktan sonra sabitlenme eğilimidir. Bir kez gerçekleşen örneklerde hipotezin bir bölümü ona yalanırsa ... hiç bir şey öznenin raporunu değiştirebilir görünmemektedir.

Gerçekte, Missouri'nin "kurtarıcı" olarak gelişi Batı'nın "iyi" olduğuna ilişkin daha önceki algıyı sabitlemiş ve daha sonraki gelişmeler bu sabite üzerinden yorumlanmış görünmektedir.

Jervis'in öne sürdüğü 3. hipotez şudur:

> Aktörler, diğer aktörlerin imajları hakkında sahip oldukları kanılarla çelişen bilgileri, bilgi parça parça aktarılıp değerlendirdiğine, toptan aktarılmasına kıyasla daha kolayca asimile edebilmektedirler.

Levent Şahverdi Arşivi

Yani, bir ülkeye ilişkin karar alıcıların kafasındaki imaja ters olan bilgiler parça parça geldiğinde, bu küçük parçaların karar alıcıların zihnindeki hâkim imajı değiştirme ihtimali zayıf olacak ya da olmayacaktır. Ama bu bilgi parçaları toptan bir şekilde gelseydi o ülkeye ilişkin hâkim imajı değiştirme gücü daha fazla olacaktı. Örneğin bugün ABD'nin Ermeni meselesi, Kıbrıs meselesi, haşhaş meselesi, Jüpiter füzeleri krizi, U-2 krizi gibi pek çok olaydaki tutumunu birleştirip görebiliyoruz. Ancak 1950'li yıllarda bu "olay parçaları" gerçekleştiği dönemde kafalardaki Amerika imajında pek bir değişim yapmamıştı.

Jervis bu noktada önemli bir hususa daha dikkat çekmektedir. Karar alıcılar, bir devletin bir davranışını ancak o davranışa ilişkin kavramsal bir kategori (şema) varsa fark edebilmektedir. Eğer o davranışı karşılayacak kavram eksikse ya da kavrama sahipler ama o davranışın o kavramı yansıttığına inanmıyorlarsa yanlış algılama söz konusu olacaktır. Örneğin 1950'lerde Türk karar alıcıların kafasında "emperyalizm" diye bir kavram olmasına rağmen, ABD'nin davranışlarını bu kavramla karşılamıyorlardı. Ya da "yardımla kontrol", "üsler edinmek yoluyla işgal" gibi kavramlar tam olgunlaşmış değildi. Jervis, dördüncü hipotez olarak şunu söylemektedir:

> Yanlış algının düzeltilmesinin en zor olduğu durum kavram eksikliği haliyken, bunun düzeltilmesinin en kolay olduğu durum ise kavramın kabul edildiği ama tahminen eksik olduğu halidir.

Jervis'e göre ilk durum diğerlerine göre daha fazla bilişsel yapılandırma gerektirmektedir. Jervis, bir ülkenin karar alıcılarının diğer devlete ilişkin anlayışını ve algısal bilinç eşiğini etkileyen üç kaynak olduğunu belirtmektedir. Bunlardan ilki, karar alıcıların kendi ulusal siyasi sistemi hakkındaki inançlarıdır. İkincisi, kavramlar karar alıcıların önceki tecrübelerinden yola çıkılarak elde edilecektir. Üçüncüsü ise, uluslararası tarihtir. Türk yöneticiler, Türk-ABD ilişkilerinin başladığı dönemde siyasal sistemlerini Batılı formlara göre düzenlemiş bulunuyorlardı. Batı'yla ilgili gerçekte negatif kavramlara sahip

Levent Şahverdi Arşivi

olmalarını gerektiren deneyimlere sahiplerdi, ama bu deneyimleri çarpıtan Batı'yla ilişkili başka deneyimler yaşamışlardı.[376] Jervis, uluslararası tarih etkeniyle bir devletin/aktörün geçmiş davranışlarının bugünkü davranışları açıklamak için kullanılmasını ifade etmektedir. Uluslararası ilişkilerde, analoji çok sık kullanılan bir yöntem olmasına rağmen yanıltıcı olabilmektedir. Jervis, Santayana'nın sözünü tersine çevirerek bu durumu özetlemektedir: "Geçmişi hatırlayanlar tam tersi hataları yapmaya mahkûmdurlar.". Buna, Türkiye'nin, Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in ihanetini Araplara genelleyerek sürekli olarak hatırlamasını ya da geçmiş Osmanlı-Rus savaşlarını yeni dönemde de Sovyetlerle ilişkinin zihinsel dayanağı olarak kullanılmasını örnek olarak verebiliriz. Diğer taraftan Osmanlı/Türkiye ABD ile doğrudan bir savaş yaşamamış, onlar tarafından işgale maruz kalmamıştı.

Jervis'in 5. hipotezi, aktörlerin siyasi verileri algılayışı, o anki siyasi çıkarlarından ya da siyasi ihtiyaçlarından etkilenmektedir. Türkiye'nin Missouri mesajını "Batı medeniyetinin hayırhahlığına, yüceliğine, insancıllığına" bağlaması, ancak ABD'nin emperyalist amaçlarıyla ilişkilendirememesi bu hipotezi destekleyen önemli bir örnektir. Çünkü Türkiye'nin o dönemde askeri korunmaya ve ekonomik kalkınmaya ihtiyacı vardı. Türkiye "Sovyet tehdidine" odaklanmıştı.

Jervis'in yanlış algılamaya ilişkin son bir hipotezini daha ele alalım. Jervis, aktörlerin genellikle kendi teorileri ile tutarlı olan verilerin başkalarının görüşleriyle de tutarlı olabileceğini gözden kaçırdıklarını ifade etmektedir. Jervis, "İnsanlar sıklıkla aynı zamanda alternatif görüşleri de destekleyebilecek verileri kendi teorilerinin ispatı olarak ileri sürmektedirler.". demektedir. Örneğin Barış Gönüllüleri'ni anlattığımız bölümde de ifade ettiğimiz gibi, pek çok milletvekiline göre Barış Gönüllüleri'nin Türkiye'ye gönderilmesi ABD'nin "barışseverliğinin, yüce in-

376 Türkiye'nin Batı tarafından işgale uğramış olmasına rağmen, ABD'nin davranışlarının niçin "emperyalizm" kavramıyla karşılanmadığını, Türkiye'nin Batı'yı, Doğu'yu ve kendisini nasıl algıladığıyla ilişkilidir.

Levent Şahverdi Arşivi

sani duygularının" bir ispatı olarak algılanırken, bunların ajan faaliyeti yapabileceğine ilişkin görüşleri göz ardı edilmekteydi.

Ulusal Kimliğin Oluşumu

Psikolojik iklim kavramına yakın kavramlardan biri de Vamık Volkan'ın[377] temsilciliğini yaptığı psikanalitik yönelimli kuramın omurgasını oluşturan "kimlik" kavramıdır.

Volkan son 35 yıldır siyaset psikolojisinin sahada çalışan aktif bir pratisyeni olarak da öne çıkmaktadır. Bu sebeple Volkan'ın kimlik kavramına geçmeden önce onun siyaset psikolojisi çalışmalarına kısaca değinmek istiyorum.

Volkan, 19 Kasım 1977'de Enver Sedat'ın İsrail Parlamentosu' nda yaptığı konuşmanın hayatını değiştirdiğini söylemektedir.[378] Sedat, Knesset'te "Araplar ve İsrailliler arasındaki sorunların %70'i psikolojiktir." demiş ve iki halk arasındaki "psikolojik bariyerlerden" söz etmişti. Volkan (1999) Sedat'ın şöyle konuştuğunu aktarmaktadır:

> Hâlâ orada başka bir duvar var. Bu duvar bizim aramızdaki psikolojik engeli oluşturmaktadır. Bu engel kuşku ve reddedilme korkularından ve karar ve hareket yerine halüsinasyonlar ortaya çıkarmaktan oluşmuştur. Her olay ve hareketin çarpıtılmış ve aşındırılmış yorumunun engeli. Resmi raporlarda bu psikolojik engelin tüm sorunun %70'ini oluşturduğunu belirttim. Bugün bu ziyaretimle size birlikte bu engeli aşabilmemiz için neden ellerimizi birbirimize uzatmadığımızı soruyorum.

377 Kıbrıslı bir Türk olan Volkan, 1950'li yılların ortasında Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden mezun olmuş ve hemen ardından Amerika'ya gitmiştir. 1995'te FBI için oluşturulmuş olan Danışma Komisyonu'na başkanlık yapmıştır. 2000 yılında Tel Aviv'de İzak Rabin İsrail çalışmaları Merkezi'nde onursal öğretim görevlisi olarak çalışmıştır. 2005 ve sonrasında 4 yıl üst üste Nobel Barış Ödülü'ne aday gösterilmiştir.

378 Volkan siyaset psikolojisi serüvenini ve kendi yaklaşımını yaptığı çalışmalar üzerinden şu kitapta anlatmaktadır: *Divandaki Düşmanlar/Bir Türk Psikinalistin Siyaset Psikolojisi Serüveni*, Alfa Yay., 2013, İstanbul.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu sözler halkların politik duruşlarının görünen sebeplerinin dışında, görünmeyen sebeplerinin de olduğunu işaret ediyordu. Sedat'ın bu konuşmasının ardından Amerika bu "psikolojik bariyerleri" ortadan kaldırmak için bir fon ayırdı. Volkan (2009) o günleri şöyle anlatıyor:

> O zamanlar farkında değildim, ama bu olay hayatımı değiştirdi. O sıralarda psikiyatr olarak Amerikan Psikiyatri Derneği (American Psychiatric Association-APA) Psikiyatri ve Dışişleri Komitesi'nin üyesiydim. Sedat'ın konuşmasından sonra, Amerikan fonlarıyla desteklenen bu komiteye Sedat'ın sözünü ettiği bu bariyeri ve bunu ortadan kaldırmanın yollarını araştırma görevi verildi.[379] 1979-86 arasında İsrail, Mısır, Filistin ve diğer yerlerden gelen nüfuzlu delegelerle birlikte çalıştık ve bu sayede ben çatışan geniş grupların psikopolitik ve psikososyal yönlerini yakından tanımış oldum.

Volkan çalışmalarını daha çok ulusal ve dini kimliklerin (Ruslar ve Estonlar, Sırplar ve Hırvatlar, Gürcüler ve Osetler, Araplar ve İsrailliler, Türkler ve Rumlar) çatışma içinde olduğu bölgelerde yürütmüştür. Volkan çalışmalarını emekli oluncaya kadar, 1987 yılında Virginia Üniversitesi bünyesinde kurulan Zihinsel Kalıpları ve İnsanlar Arası Etkileşimleri Araştırma Merkezi'nde (CSMHI: Center For The Study Of Mind and Human Interaction) yönetti.

CSMHI 1987 yılında kuruluyor, ama kuruluş süreci biraz önce de ifade ettiğimiz gibi, 1980-86 yılları arasında, 6 yıllık bir geçmişe dayanıyor. Bu süre içerisinde Amerikalı psikolog, psikanalist, diplomat ve politik bilimcilerden oluşturulan bir grup, Amerikan Psikiyatristler Derneği'nin (APA) de desteğiyle Ortadoğu'ya gönderiliyor. Gönderilen bu grup üst düzey Arap ve İsrailli yetkililerle çok sayıda gayrı resmi toplantılar yapıyor (Volkan, 2005). Bu toplantılarda psikanaliz ve diplomasi disiplinleri arasındaki bağlantılar araştırılıyor. Ve özellikle bu süreç esnasında büyük insan gruplarının ve lider takip eden

379 Volkan'ın çalışmalarının Amerikan dış politikasının hedefleri doğrultusunda planlandığı görülüyor.

Levent Şahverdi Arşivi

toplumların psikolojileri üzerinde durularak, bunun üzerine birçok yeni teoriler üretiliyor. Oluşturulan bu disiplinler arası ekip kısa zamanda bir bütün haline gelerek çalışmalarını hayata geçirmek üzerinde yoğunlaşıyor ve CSMHI böylelikle kurulmuş oluyor. Ekibin içinde, 5 ABD başkanına Ulusal Güvenlik Konseyi'nin bir üyesi olarak hizmet vermiş olan ABD Dış İşleri Bakan Yardımcısı Harold Saunders de bulunuyor (Volkan ve Itzkowitz, 2002; Volkan, 1999).

Volkan, ulusların psikolojisini incelerken psikanalizin kavramlarını siyaset psikolojisine uygulamaktadır. Volkan, psikanalistlerin bireysel ya da küçük gruplarla yaptığı çalışmalardan elde ettikleri bilgileri üyeleri milyonları bulan büyük gruplara uygulamasının doğru olmadığını belirtir. Büyük grupların psikodinamiği daha farklı bir şekilde işleyebilir. Örneğin yas tutma süreci büyük gruplarda daha farklı bir şekilde işleyebilir ve bağlantısı yokmuş gibi görünen politik eylemleri etkileyebilir (Volkan, 2005).

Psikanalitik yönelim siyaset psikolojisi çalışmalarını bazı anahtar kavramlara dayanarak yürütmektedir. Kimlik kavramı bu kavramlardan biridir. Psikanalitik akımın meşhur isimlerinden Erik Erikson'un birey için kullandığı "kimlik" kavramını geniş gruplar için kullanan Volkan bu kavramı, birbirini görmeyen insanların bile aynılık duygusunu paylaşmasını sağlayan bir kavram olarak tanımlıyor (Volkan, 2009). Volkan çadır metaforu kullanarak bu kavramı açıklamaktadır. Geniş grup kimliğini, altında bulunan insanları örten çadır bezine benzetmektedir. Çadırın altında bireylerin, grupların, kabile ve klanların ayrı giysileri olsa da, çadırın bezi onları soğuktan-sıcaktan, yağmurdan-kardan korumaktadır. Dolayısıyla geniş grup etkinliklerinin merkezinde kimlik bütünlüğünün korunması yer almaktadır. Lider de geniş gruplar için çadırı ayakta tutan direğe benzetilmektedir. Direğin sağlam olması, kimliğin korunması anlamına gelir. Sarsıntı durumlarında, çadırın içindekiler direğin (liderin) etrafında toplanarak ona

Levent Şahverdi Arşivi

destek olurlar. Liderin görevi çadırın çökmesini önlemektir (Volkan, 2005). Volkan (1999) şöyle demektedir:

> Çadırı çökmekten korumak liderin (direğin) görevidir, ancak çadırın bezi birçok liderler gelip gittiği halde yaşamını sürdürür. Bir ölçüde liderler çadır bezine göre seçilirler.[380]

Türk ulusal kimliğinin çadır bezi Batılı dünya görüşü tarafından dokunmuştur. M. Kemal bu çadırın, diğer liderlerin de etrafında toplandığı direği rolündedir.

Volkan (1999) hayatın normal akışı içinde bireylerin genelde geniş grup kimlikleriyle ilgilenmediklerini, ancak bu kimliğin tehdit altında olduğu durumlarda "biz-lik" duygularının harekete geçtiğini söylemektedir. Örneğin, bizler günlük yaşamamız içinde nefes alıp verdiğimizi fark etmeyiz ama ne zamanki akciğer iltihabı olursak alıp-verdiğimiz her nefesi fark etmeye başlarız. Aynen bunun gibi, kimliklerimiz tehdit edildiğinde, kimliğimizin yeniden farkına varırız.

Volkan geniş grup kimliğini ifade eden çadırın bezinin yedi ilmikten oluştuğunu belirtmektedir. Bu ilmiklerle çadırın bezi dokunmuştur. Geniş grup kimliğinin bu yedi bileşeni, psikanalitik yönelimli siyaset psikolojisinin anahtar kavramlarını da bize sunmaktadır. Psikanaliz bilindiği gibi erken çocukluk dönemi yaşantılarının kişiliğin gelişimindeki önemine vurgu yapar. İlk üç ilmik, bireysel çekirdek kimlikle, geniş grup kimliğinin içi içe geçişini de yansıtmaktadır. Son dört ilmik ise grup kimliğinin gelişimine ve sürdürülmesine ilişkindir. Bu

380 Volkan'ın çadır benzetmesi ilginç bir şekilde Hz. Peygamber'in "Al-i Aba" olayına benzemektedir. Şöyle rivayet edilmektedir: "Sünnî ve Şiî hadis kitaplarında yer alan bir rivayete göre, Hz. Peygamber Ümmü Seleme'nin evinde iken, "Ey Ehl-i beyt! Allah kusurlarınızı giderip sizi tertemiz yapmak ister." (Ahzâb 33/33) meâlindeki âyet nâzil olmuş, bunun üzerine Peygamber Hz. Ali'yi, Fâtıma'yı, Hasan ve Hüseyin'i abâsının altına alarak, "Allahım, benim ehl-i beytim işte bunlardır; bunların kusurlarını gider, kendilerini tertemiz yap!" diye dua etmiştir. Bunu gören Ümmü Seleme "Yâ Resûlellah! Ben de onlarla beraber miyim?" diye sormuş, Resûlullah da, "Sen yerinde dur, sen zaten hayırla birliktesin" cevabını vermiştir." (Kaynak: *TDV İslâm Ansiklopedisi*)

Levent Şahverdi Arşivi

ilmikleri kısaca tanımlıyoruz[381] (Volkan, 1999; Volkan, 2005; Volkan, 2009; Volkan 2013; Çevik, 2010):

1. Paylaşılan Depolar: Hem bireysel kimliğin hem de çadır bezinin (geniş grup kimliğinin) ilk ilmiği oldukça erken bir dönemde, çocuk daha 36 aylıkken biçimlenmeye başlar. Çocuk bu döneme kadar özbenliğine ilişkin hem "iyi" hem de "kötü" imgeler geliştirir. Ancak benliğin bu "iyi" ve "kötü" imgeleri henüz bütünleşmemiştir. Çocuk çekirdek kimliğini tehdit eden benliğin bu bütünleşmemiş imgelerinden kurtulmaya çalışır. Çocuk bunun için psikanalizde *dışsallaştırma* denilen bir savunma düzeni kullanır. Dışsallaştırma özbenliğiyle ilgili istenmeyen imgeleri dışsal nesnelere bağlamayı/yansıtmayı ifade eder. Örneğin, çocuk elinden bardağı düşürmek vb. gibi bir sakarlık yapsa "sakarlık" imgesini kendi özbenliğinden uzak tutmak için "bebeğim düşürdü." diyebilir. Bebek burada, çocuğun kendine ilişkin olumsuz imgeleri yükleyebileceği/yansıtabileceği bir depo haline gelir. Aynı şekilde bütünleşmemiş "iyi" imgelerinin yansıtılabileceği uygun depolarda oluşturulur. Örneğin, hala, amca ya da ailedeki başka bir büyük "iyi" imgelerinin yansıtıldığı ve böylelikle o kişinin ülküleştirildiği bir depo haline gelir. Ancak bu dışsallaştırmaların bazıları geçiciyken bazıları yıllarca devam edebilir. Örneğin çocuk amcasına yansıttığı bazı "iyi" imgelerini daha sonra içselleştirip kendi özbenliğiyle bütünleştirebilir. Böylelikle dışsallaştırma, bütün dışsallaştırmalarda olmasa bile, daha sonra geniş grup kimliğiyle bağ oluşturmasını sağlamaktadır. Bu dönemde bütünleşmemiş bazı imgeler (hoş ve nahoş imgeler bazı depolara yatırılarak) bireysel çekirdek kimliğiyle geniş grup kimliğinin iç içe girmesini sağlar.

Volkan, geniş grup üyeleri tarafından paylaşılan olumlu depo örneği olarak Finli çocukların sauna deneyimini örnek göstermektedir. Fincede *"Saunasız bir gün, güneşsiz bir güne*

381 Volkan'ın görüşleri kaynakçada verdiğimiz kaynaklardan daha ayrıntılı bir şekilde okunabilir. Yine kaynakça da gösterdiğimiz, Abdülkadir Çevik'in *Politikpsikoloji* kitabı da bu kuramın özeti mahiyetinde okunabilir.

Levent Şahverdi Arşivi

benzer." özdeyişini aktararak, saunaya gitmenin yaşamları boyunca hiç karşılaşmamış olsalar bile bütün Finli çocukları bir araya getiren bir deneyim olduğunu belirtir. Volkan (2005) şöyle devam eder:

> Buna sayısız örnek ekleyebiliriz; her etnik, dinî, ulusal ve diğer türde geniş grup, tanıdık ve elverişli bir depolar kümesini paylaşır. Bir çocuk, belirli öğeleri ve yaşantıları depo olarak kullanmaya zorlanamayabilir, fakat geniş grubun üyeleri açısından anlam taşıyan şeyleri seçme konusunda ebeveyninin ve başkalarının bilinçli ya da bilinçdışı rehberliğini çoğu kez kabul eder. Şu halde birey olarak çocuğun, bilinçli farkındalığı dışında, bütünleşmemiş "iyi" özbenlik-imgelerine ve tüm grup üyelerinin bütünleşmemiş nesne-imgelerine kalıcı bir biçimde özümsenen ortak *materyal* öğeleri aracılığıyla, geniş gruptaki diğer çocuklarla bağlaşıklık kurarak, geniş grup kimliğine yavaş yavaş nüfuz etmesi söz konusudur.
>
> Bu gelişim çok erken bir dönemde gerçekleştiği için, geniş grup kimliği, açık bir biçimde bireyin bir *içsel özelliği* olarak hissedilmeden önce *dışsal fenomenler* aracılığıyla var olur ve onlara bağımlıdır. Çocuğun zihinsel yetileri geliştikçe, hepsi de aynı geniş gruba bağlı, çevresindeki yetişkinlerle etkileşim içine girdikçe ve bunların imgeleriyle özdeşim kurdukça geniş grup üyeliğiyle ilgili daha yetkin düşünceler geliştirmesi olanaklı olur. Örneğin, "İskoç olma" ve "Fin olma" gibi daha soyut kavramlar, gerçekten de geniş grup kimliğini kuran elverişli depolarla bir arada var olmaktadır.

Çocuk zaman içinde geniş grup kimliğini ifade eden (Türk olma, Müslüman olma, Yahudi olma, Arap olma vb. gibi) bazı imgeleri içselleştirmeye başlar. Bu imgelerin birçok şeyi temsil ettiğinin farkına varır. Özel günler, ulusal kahramanlar, marşlar, şiirler... geniş grup kimliğinin paylaşılan ortak "iyi" depoları olarak içselleştirilebilir. Örneğin Türkler için İstiklal Marşı, Filistinliler için taş, İskoçlar için gayda paylaşılan ortak "iyi" imgeler olarak geniş grup kimliğinin bir parçası haline gelirler. Özellikle gönüllülük döneminde NATO yöneticilerin paylaştıkları ortak iyi deposu olarak işlev görmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

2. İyi Özdeşimler Kurmak: Çocuk daha doğduğu andan itibaren kendileri de geniş grubun üyeleri olan aile fertleriyle iç içedir. Çocuk bu dönemde geniş grup aidiyetini anlayacak düzeyde olmasa bile, aile fertlerinin tutumlarını, kültürünü, değerlerini dilini özümsemeye başlar. Böylelikle bir geniş grup içindeki çocuklar, aynı dili, benzer beslenme alışkanlıklarını, benzer eğlenme alışkanlıklarını edinmeye başlarlar. Çocuklar zaman içinde aile büyüklerinin vurguladıkları, önemli gördükleri faktörlere bağlı olarak geniş grup kimliğini edinirler. Örneğin etnik kimliğe vurgu yapılıyorsa (Ben bir Türk'üm, Ben bir Kürd'üm) etnisiteyi, dini kimliğe vurgu yapılıyorsa (Ben bir Msülümanım, ben Bir Yahudiyim) dini, geniş grubu örgütleyen temel bir ilke olarak görülecektir. Bunların bir bileşimi de mümkündür. Türk-Amerikan ilişkililerinin kurulduğu yıllarda Amerika Türkiye için özdeşim modeli olarak algılanmaktadır. Missouri ziyaretinde Meclis'te yapılan konuşmalar ABD'yle güçlü bir özdeşim kurulduğunu göstermektedir.

3. Ötekilerin Fena Özelliklerini Kabul Etme: Bu bileşen rakip/hasım kimliklerin dışsallaştırdıkları kötü özellikleri diğer geniş grubun kendi kimliğinin bir parçası olarak kabullenmesini ifade eder. Volkan (2005) şöyle bir örnek vermektedir; iki farklı çadırda yaşayan komşu kimlikler düşünelim. Bir çadır, kendisine ya da diğerlerine ait kötü özellikleri diğer kendi çadırından çıkarıp diğer çadırın üzerine atmaktadır. Volkan'ın bu noktayı açıklarken söyledikleri bizim konumuz açısından da önemlidir:

> İlk çadırdaki bireyler ikincisindeki bireylere egemen olurlarsa ve onların dışsallaştırmaları ve yansıtmaları ekonomik ve diğer fiziksel güçlerce desteklenirse, onların ikinci çadıra fırlattıkları fena şeyler bir boya imiş gibi ikinci çadırın bezinde leke bırakmakta ve ikinci grubun kimliğinin mevcut ilmiklerince özümsenmektedir. Yani, olumsuz dışsallaştırma ve yansıtma, boyun eğmiş grubun kimliğinin kalıcı bir parçası haline dönüşebilir; "kötü" ya da arzulanmayan öğelerden kurulu "leke", baskın gruba ait olduğu için alıcı grup bu geniş grup belirleyicisine ilişkin olarak bu-

Levent Şahverdi Arşivi

naltı yaşayabilir ve de onun üstünü örtmeye yönelik, savunucu nitelikte işaret ve belirtiler geliştirebilir.

Volkan, Amerika'da ırkçılığın yoğun olduğu dönemlerde zencilerde görülen "Beyaz Olma Sanrısı" adı verilen olguyu buna örnek olarak göstermektedir. Volkan, John Lind'in 1914'te gerçekleştirdiği "renk kompleksi" üzerine yaptığı araştırmayı aktarmaktadır. Bu çalışmanın Afrika kökenli Amerikalıların yalın bir şekilde "beyaz olma" isteğini yansıttığı ifade edilmektedir. Volkan şöyle devam ediyor:

> Sonraki yayınlarda çeşitli dışsal etkenlerin üstünde duran çeşitli açıklamalar öne sürülmüş, fakat hiçbir yayında bir neden olarak beyaz ırkçılığının üstünde durulmamıştır. Bu araştırmacılar, bu hastaların bireysel ve grup kimliklerindeki yetersizlik, aşağılanma ve karalanma ilmiklerinin yaratılışında baskın grubun rolünü küçülterek, sorumluluğu siyah ebeveynlere yıkma eğiliminde idiler. Sözgelimi bir araştırmacı, Afrikalı-Amerikalı hastaların melez kökenden gelen kölelere ayrıcalıklı bir biçimde davranıldığını bildikleri için kendilerinin ve çocuklarının açık renk bir derisinin olmasını istediklerini ve bu isteği erken dönemdeki anne-çocuk etkileşimi içinde çocuklarına aktardıklarını öne sürmüştür.

Türk ulusal kimliğinin oluşumunda "Batılılaşma" olgusunun, İslâm dünyasına yönelik Oryantalist kalıp yargıların kabulüyle ilgili olduğunu söylemek mümkündür. Osmanlı/Müslüman kimliğine ilişkin aşağılayıcı, tahkir ve tahfif edici dil, Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda "Batılı olma sanrısının" kimliğin belirleyici ögesi olarak edinilmesinde etkili olmuştur.

Fakat Volkan, "beyaz olma sanrısı"nın eş zamanlı olarak bir anksiyeteye de sebep olduğunu belirtmektedir:

> Beyaz olmanın bir düzeyde arzulanır, bir başka düzeyde de dehşet uyandıran bir nitelik taşıması şunu yansıtmaktaydı: Afrikalı-Amerikalılar, kendilerini karalayanlar gibi olmak 'isteyerek', hem zulmedicileri ile özdeşim kurmakta, hem de bu zulmedicilerin kendilerine atfettiği 'cinsel saldırganlık' ve 'zihinsel yönden aşağı olma' gibi 'kötü' öğelerin deposu olmanın acısını yadsımakta idiler.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu gerilimi zaman zaman Türk siyasetçilerinde, Türk ordusunda, Osmanlı ve Cumhuriyet aydınlarında gözlemlemek mümkündür. Batılılaşmak için Batı'yla savaşmış bir geleneğin böylesi gerilimler yaşaması şüphesiz kaçınılmaz olacaktır.

4. Liderlerin İç Dünyalarını Kabul Etme: Geniş grup kimliğinin bir diğer bileşeni liderin iç dünyasının, kendi hırslarının, ihtiyaçlarının çadırın bezine dokunmasıyla oluşur. Özellikle karizmatik ve güçlü liderler kendi ihtiyaçlarından yola çıkarak toplumun "psikososyal ve politik kimliğini" yeniden şekillendirirler. Karizmatik liderler, yönettikleri geniş grubun kimliğini konuşmaları, tercihleri ve hatta kılık kıyafetleriyle dönüştürürler. "Kişisel psikolojilerindeki dışsallaştırıcı ve yansıtıcı yönlerin bileşim içine girmesiyle bu öğeler, yandaşlarını etkilemekte, yeni politik ideolojiler yaratmakta, dinî, ulusal ya da etnik duyguları kamçılamakta ya da yatıştırmakta. Ve bazen de dışsallaştırma için 'yeni' ya da biçimlendirilmiş, elverişli depolar yaratmaktadır." diyen Volkan, buna örnek olarak M. Kemal'in "şapka devrimi"ni vermektedir: "Fes, bir yüzyıl boyunca benimsendikten sonra Türk toplumundan dışlandı; çünkü o, Atatürk'ün kurmayı istediği Türkiye Cumhuriyeti'ni değil, Osmanlılığa ait geçmişi simgelemekteydi.".

Volkan bunu, Itzkovitzle birlikte yazdıkları Ölümsüz Atatürk (1998) kitabında, M. Kemal'in, çektiği acılardan dolayı dine yönelen acılı anne imgesinin dışsallaştırılmasına bağlamaktadır. Ona göre, "dine yönelen anne" M. Kemal'de bir "boğuntu" duygusu yaratmıştı. Onu kendisi için "daha iyi bir anne" haline getirmek için bilinç dışı bir güdülenmeye sahipti:

> Bu kişisel güdülenim genişleyerek onu, yeni Türkiye'nin dinin "boğucu" olarak algıladığı etkisinden uzaklaşmasında rehberlik görevini üstlenmeye yöneltmişti. Atatürk için fes, dinle ilişkiliydi ve bu nedenle kendisinin yeni ve daha üstün nitelikteki devletinden tasfiye edilmesi gerekiyordu.[382] (Volkan, 2005).

382 Modern Türkiye'nin ulusal kimliğinin inşa edilişinde Batılılaşma kompleks ve tarihsel bir süreci ifade etmektedir. Volkan'ın bunu, liderin annesiyle yaşadığı bunalım ve bunun sonucunda oluşan kişisel bilinç dışı güdülenmesiyle ilişki-

Levent Şahverdi Arşivi

5-6. Seçilmiş Zaferler ve Seçilmiş Travmalar

Psikanalitik perspektif geniş grupları bir arada tutan iki kavramın üzerinde özellikle durmaktadır: Seçilmiş zafer ve seçilmiş travma. Bu kavramlar, geniş grup kimliğinin beşinci ve altıncı bileşenini oluşturmaktadır. Bir etnik ya da dini grubun tarihinde gerçekleşmiş bazı zaferler ya da bazı hezimetler unutulmaz ve nesilden nesile aktarılır. Bunların her ikisi de kollektif bellekte saklanır, geniş grup üyelerini bir etnik ya da dini kimlik etrafında bir arada tutan tarihsel bir örgütleyici olarak işlev görür ve bazı kritik durumlarda harekete geçebilir. Şimdiki nesilleri, geniş grubun hedeflerini, ideallerini, umutlarını, acılarını paylaşmak üzere önceki nesillere bağlar. Volkan gerek seçilmiş zaferlerin, gerekse seçilmiş travmaların zaman içinde mitleştiğini ve geniş grup üyelerinin umutlarını ya da acılarını taze tutacak biçimde yeniden tasarımlandığını belirtmektedir. Geniş grup üyelerinde ortak duygular, düşünceler ve hedefler oluşturan bu seçilmiş büyük olaylar bayramlarla, törenlerle, şarkılarla, mersiye, ağıt ve simgelerle kuşaktan kuşağa aktarılarak yeniden hatırlanmakta ve canlı tutulmaktadır. Geniş grup kimliği bu yolla yüzyıllar öncesine bağlanabilmekte ve kimliğin tarihsel bir devamlılık kazanmasını sağlamaktadır. Kore Savaşı'nda Atilla'nın, Cengiz Han'ın, Mete'nin, Hz. Hamza'nın, Hz. Ali'nin, M. Kemal'in yeniden gündeme getirilerek savaşma motivasyonlarını arttırılmaya çalışılmış ve bu savaşa "millilik/dinilik" imajı verilmeye çalışılmıştı.

Seçilmiş zaferler geniş grup üyelerinin özbenlik saygılarını yükselten bir işlev görmektedir. Volkan, bu olayların aktarılmasının aynı kimliği paylaşan üyelerin hazzını arttırdığını söylemektedir. Seçilmiş zaferler, geniş grup üyelerinin moralini yükseltmekte, umutlarını canlı tutmakta ve kimliğin gücüne işaret eden tarihsel bir kaynak olarak işlev görmektedir. Volkan

lendirmesi psikanatik perspektifin kavramsal şemasını kullanmanın sınırlılığını olarak görülebilir. Kuramın sahip olduğu anahtar kavramlar, dış gerçekliğin bazen eksik, bazen abartılı, bazen de çarpıtılmış olarak yorumlanmasına sebep olmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

aynı kimliği paylaşan kitlelerin stres, sıkıntı, zorluk ve bunalım zamanlarında seçilmiş zaferlerini yeniden hatırlayarak, paylaşılan kimliğe umut ve güç kattığına işaret etmektedir. Saddam'ın Körfez Savaşı sırasında kendisi gibi Tikrit'te doğan Selahaddin Eyyübi'yi yeniden gündeme getirdiğini, böylelikle onun Haçlılar karşısında kazandığı zaferle kendisinin verdiği mücadele arasında bir bağ kurmaya çalıştığını ifade etmektedir.

Türk yöneticiler 15 Temmuz darbe girişimi esnasında ve sonrasında da Kurtuluş Savaşı günlerine atıfta bulunmuşlar, aynı o günlerde olduğu gibi, işgal girişimine karşı zaferle sonuçlanan bu olayın kollektif bellekte yer alan ve kitleleri birlikte tutan gücünden faydalanmışlardır. Çevik'in (2010) de ifade ettiği gibi, bazı olaylar bir geniş grup üyeleri için seçilmiş zaferler olarak paylaşılırken, diğer bir geniş grup üyeleri için seçilmiş travma olarak paylaşılabilmektedir. Örneğin, Kıbrıs Barış Harekatı Türkler için seçilmiş zafer, Rumlar için seçilmiş travma olarak hatırlanıp, yeniden yaşanılmaktadır.[383]

Volkan (2005) seçilmiş travmayı, "Bir geniş grubun şiddetli bir ortak kayıpla ve umarsızlık duygusuyla yüzleşmesine, bir başka grubun kurbanı olmasına ya da paylaşılmış alçalma ve incinme duygularına yol açan bir olayın zihinsel tasarımı." olarak tanımlamaktadır. Büyük kayıpların, acıların, yenilgilerin, sürgünlerin, trajedilerin yaşandığı böylesi günler ne kadar geçmişte kalırsa kalsın, geniş grupların bireyleri tarafından ortak bir "biz-lik" duygusunun canlı kalmasına hizmet eder. Bu travmayı yaşamış, tanığı olmuş ama sağ kalmış kişiler ya-

383 Volkan'ın seçilmiş zafer ve seçilmiş travma kavramları Kur'an'da geçen "Eyyamullah/Allah'ın günleri" kavramına benzemektedir. İbrahim Suresi 5. ayette şöyle buyrulmaktadır: "And olsun ki Musa'yı ayetlerimizle, 'Milletini karanlıklardan aydınlığa çıkar ve Allah'ın günlerini onlara hatırlat' diye göndermiştik. Bunlarda, çokça sabreden ve şükreden herkes için dersler vardır.". Eyyamullah kavramı müfessirlerin çoğunluğuna göre, Allah'ın hem nimet, ikram (zafer) hem de helak, sıkıntı (hezimet, travma) günlerini kapsamaktadır. Bkz. Korkmazgöz, 2012: "Dinamik Tarih Algısının Kur'anî İfadesi: Eyyamullah" *Kelam Araştırmaları* (10) 2 ss. 155-174

Levent Şahverdi Arşivi

şadıkları acıyı, aşağılanmayı, mağduriyeti kendi çocuklarına ve diğer kuşaklara aktarırlar. Acının diğer kuşaklara transfer edilmesi, sonraki kuşakların aynı kimliği paylaştıkları önceki kuşaklarla benzer duyguları paylaşmasını sağladığı gibi onlara bu travmanın yol açtığı zedelenmeleri, psikolojik yaralanmaları tamir etme misyonu da yükler. Volkan'ın (2005) ifadesiyle, aslında travmayı yaşayanlar, sonraki kuşaklara travmayı (olayın kendisini) değil, zedelenmiş özbenlik imgelerini aktarırlar ve sonraki nesillere bu özbenliği tamir etme görevi de yüklerler:

> Bu, örseleyici olaydan kurtulanların incinmiş özbenlik-imgelerini çocuklarının çekirdek kimliklerine yatırdıkları bilinçdışı süreçlerin en son aşamasıdır. Örneğin Soykırım'dan kurtulan birisi, utanma ve alçalma duygularından, hakkını savunamama, yas tutamama halinden kurtulmak için, incinmiş bir kişi olarak kendi imgesini çocuğunun gelişmekte olan kişisel kimliğine yatırmaktadır. Böylelikle ebeveynin özbenlik-imgesi, çocukta "yaşamaktadır." Ebeveyn, daha sonra (artık kendi imgesinin bulunduğu) çocuğa, aslında Soykırım'dan kurtulmuş kişi olarak kendisine ait olan özel birtakım onarım görevlerini yüklemektedir: Utanç ve aşağılanmayı giderme, edilginliği etkinliğe dönüştürme, saldırganlık duygusuna gem vurma ve örselenmeyle ilişkili kayıpların yasını tutma -örneğin akrabaların ve dostların gerçek trajedi içindeki gerçek ölümleri, özbenlik saygısı ve prestij kaybı, ülkenin ve başka değerli şeylerin kaybedilmesi. Şu halde bir sonraki kuşağa aktarılan şey, örselenmiş kişinin olaya ilişkin anıları değildir, çünkü anılar yalnızca örseleyici olaydan kurtulan kişiye aittir ve aktarılamaz; örselenme öyküsünün tasarımının kişiden kişiye iletilmesine elverişli tek öge, bir sonraki kuşağa aktarılan özbenlik-imgeleridir. Örselenen grupta farklı farklı ebeveynler, tüm incinmiş özbenlik imgelerini, aynı olaya gönderme yaparak çocuklarına aktardıkları için paylaşılmış bir trajedi imgesi gelişir. Grubun yeni bir kuşağı, atalarının örselenmesine ait bu imgeyi paylaşarak birbirleriyle kaynaşırlar. Zamanla gerçek trajedinin zihinsel tasarımı, geniş grup kimliğinin temel bir belirteci haline gelir.

Levent Şahverdi Arşivi

Psikanalitik kuramda yaşanılan kayıplara (bu kayıp bir çocuk, anne-baba olabileceği gibi, bir ülke ya da bir lider de olabilir) yas tutmak insani bir tepki olduğu gibi, bireyin yaşamına devam edebilmesi için gerekli ve sağlıklı bir tepkidir de (Çevik, 2010). Zira "İnsanlar kaybettikleri nesneye yas tutmadan değişikliği kabul edemezler... Yas tutma işini bitirdiğimizde, yeni projeler yapmamız ya da yeni arkadaşlıklar geliştirme şeklinde ifade edilebilen yeni bir enerji kaynağı ve uyum sağlayıcı bir serbestiyet buluruz." (Volkan, 1999).

Yas iki aşamalı bir tepkidir. Kriz aşaması olarak isimlendirilen ilk aşamada kişi şok, inkâr, pazarlık ve kızgınlık belirtileri gösterir. İkinci aşama ise kaybın kabullenilmesini sağlayan yas tepkisidir. Yas tutma bu aşamada, kayıpla gerçekleşen değişimin anlaşılmasını, özümsenmesini ve sindirilmesini sağlar. Yas sürecince kişi acısını yaşar, ifade eder. Bu fiziki bir yaranın iyileşmesi gibi zaman alan aşamalı bir süreçtir. Yas tutma, olağan seyri içinde gerçekleşirse, yaslı kişi ölen kişinin idealleri, hedefleri ve kimi işlevleriyle özdeşim yapar ve ondan sonra kaybedilen kişinin yaşamından gitmesine izin verebilir. Kaybedilen kişinin özdeşim yapılan özellikleri yas süreci tamamlandıktan sonra da yas tutanın benliğinde yaşamaya devam eder. Volkan, bu durumu öğrenci-öğretmen örneğiyle açıklamaktadır. Öğrenci bir bilgiyi edinmek için önce öğretmenle özdeşim kurar, ona bağlı kalır. Öğretmenden o bilgiyi edindikten sonra artık öğretmene ihtiyacı kalmaz. Ancak öğretmenin bilgisi (işlevi) öğrenci üzerinde yaşamaya devam eder.

Kaybettikleri karşısında yasını tutamayan kişi ya da toplumlar o travmatik olaya takılı kalarak, tarihte yaşamaya başlayabilirler ve yaşamlarına kaldıkları yerden devam edemezler, yeni süreçlere uyum sağlayamazlar.

Seçilmiş travmalar, acıları canlı tuttuğu gibi kendilerine bu acıları yaşatanlara karşı öç alma duygusunu da canlı tutar. Bazen travmalar kuşaklar boyunca bir kimliğin kollektif belleğinde sessizce durabilir. Ancak, yeni karşılaşılan tehditler,

Levent Şahverdi Arşivi

antipropaganda ve karalamalar karşısında bu travma yeniden canlanır ve bazen yüzyıllar önce olmuş bir olay bugün olmuş gibi yeniden hatırlanarak bir kitleyi yeniden hareket geçirmek için işlevselleştirilebilir. Volkan (2005) bu duruma "zaman çökmesi" adını vermektedir:

> Geçmişe ilişkin duygular, algılar ve beklentiler, güncel olaylar ve düşmanlarla ilgili olanlara büyük oranda karışır ve bu da akıldışı politik kararlar almaya ve yıkıcı davranışlara yol açar.

Volkan Sırpların Bosna'da yaptığı soykırımı, "zaman çökmesi"ne örnek olarak vermektedir. Ona göre Sırp halkı 1389'da Kosova'da yaşadığı yenilgiyi yeniden hatırlamış, Boşnakları geçmişin düşmanı Osmanlıların bir uzantısı olarak görmüştür.

Bu bağlamda, "asıl savaşın" başladığı Cumhuriyetin ilanı, Türkiye için önemli bir gerilim noktasını temsil etmektedir. 1923 kimileri için seçilmiş zafer olarak kodlanırken, kimileri için de seçilmiş travmayı ifade etmektedir. İstanbul'un Fethi de bu anlamda ilginç bir örnek oluşturur. Tek parti döneminde İstanbul'un Fethi hatırlanmazken, ilk kez DP zamanında 1953 yılında kutlanacaktır.

Konumuzla daha yakından ilgili olan bir başka örnek Kore Harbi'dir. Kore Harbi'nin Türkiye için bir zafer mi bir travma mı olduğu belirsizdir. İlk yıllar, seçilmiş bir zafer olarak sık sık hatırlandığı açıktır. Örneğin Bayar, 1954 ABD ziyaretinde Kore Harbi'nden hemen her gittiği yerde övünçle bahsetmiştir. İnönü ise, 1964 yılında Johnson'a yazdığı mektupta Kore'yi, ismini anmadan, "hayal kırıklığı" içinde hatırlayacaktır:

> Türk Milleti Birleşmiş Milletler Yasası prensiplerinin korunmasını, kanını da dökerek, yerine getirmiş bir millettir.

Fakat Kore Harbi unutulmaya terkedildiğine göre Türk siyasi hafızasında artık seçilmiş bir zafer olarak yer almamaktadır. Kore Harbi Türk siyasi yaşamında bir travmayı temsil etmesine rağmen seçilmemiş, unutulmaya terkedilmiştir. Bir

Levent Şahverdi Arşivi

diğer ifadeyle hatırlamayı değil, unutmayı seçmişlerdir. Travma psikolojisi üzerine çalışan uzmanlara göre, travma eğer kişinin yüzleşmeye cesaret edemeyecekleri kadar şiddetli, acı ve mahcubiyet vericiyse onu "hiç yaşanmamış gibi" unutmaya (seçici unutma) terketmektedirler. Halbuki travma psikolojisinde "travma sonrası büyüme"[384] olarak isimlendirilen faydalı bir mekanizma yer almaktadır. Eğer kişi, travmasıyla yüzleşebilir, mücadele edebilirse travma sonrası daha da güçlenebilir.

7. Simgeler: Geniş grup kimliğinin son bileşeni simgelerdir. Örneğin, bayraklar, ulusal kimliği yansıtan en tanıdık simgelerdir. Bir bayrak, zaferleri, acıları, kayıpları, umutları, idealleri, dünya görüşünü, bir felsefeyi, ilkeleri ve diğer kimliklere verilen mesajı ve daha başka şeylerin hepsini bir arada simgeleyebilir.

Geniş gruplar kendi kimliklerini ifade eden simgelere sahiptir. Ancak bu simgeler komşu kimliklerin simgeleriyle benzerlikler taşıdığında bu simgelere eklemeler yaparak kendi kimliklerini rakip kimliklerden ayrıştırırlar. Örneğin hilal ve yıldız pek çok ülkenin bayrağında küçük farklılıklarla bulunmaktadır.

Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda yeni bir kimlik tasarımı yapıldığı için, geçmişi (Osmanlıyı) hatırlatan simgeler tehdit olarak tanımlanmış, yeni simgeler yeni tasarlanan kimliğin işaretleri olarak sunulmuştur. Örneğin şapka Batı medeniyetini işaret ederken, sarık yasadışı kabul edilmiştir. Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda simgeler büyük önem taşımaktadır. Kuruluş sürecinde ve sonrasında Batı'yı temsil eden simgelerin (alfabe, şapka, takvim, ölçü birimleri vb.), Doğu'yu/Osmanlı'yı/İslâm'ı temsil eden simgelerin (sarık/

384 Travma sonrası büyüme, travmatik yaşantılardan sonra kişide ortaya çıkan olumlu değişimleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Travma sonrası sürecin stresle mi yoksa, büyümeyle sonuçlanacağı kişilik özellikleriyle ilgilidir. Araştırmalar içten denetimli olan kişilerin travma sonrası büyümeye daha yatkın olduğunu ortaya koyarken, dıştan denetimli olanların travma sonrası stres bozukluğu yaşadığını ortaya koymaktadır (Dürü, 2006). Türkiye'nin travmalarıyla yüzleşememesi, dıştan denetime açık bir ülke oluşuyla da ilişkilendirilebilir.

Levent Şahverdi Arşivi

fes, Arap alfabesi, Rumi takvim, çarşaf, türbe vb.), yerini alması kimlik değişimin göstergeleridir.

Aynı kimliği işaret eden pek çok simge bulunabilir. Simgeler aynı kimliğe işaret ettiği sürece, simgeler arasındaki bütünlük ve devamlılık onu algılayanlar tarafından korunmaya devam edecektir. Batı'yı temsil eden simgelerin, ulusal kimliğin işaretleri olarak benimsenmiş olması, Missouri'nin geldiği günlerde Türk yönetici ve aydınlarının bu "zırhlı simgeyi" niçin coşkuyla karşıladıklarını da anlamamıza yardımcı olabilir. Bu noktada, "Şapka" ve "Missouri" dönemin yöneticileri tarafından aynı medeniyeti işaret eden simgeler olarak algılanmıştır. Missouri kollektif hafızada yer etmiş "devlet nasıl kurtulur" sorusunun bir cevabı olarak kurtarıcıyı simgelemiştir. Nitekim *Ulus* gazetesi için, Missouri'nin "kıç tarafında" dalgalanan ABD Bayrağı da sanki bizim bayrağımız gibidir. Gazete o günlerde, gemiyi gezmek isteyen Türk halkına şu hatırlatmayı yapıyordu:

> Gemilere ilk ayak basıldığında yapılacak ilk iş geminin kıç tarafına dönerek geminin kıçındaki bayrağa (ABD Bayrağına) selam vermektir.[385]

Lider Kişilik Özellikleri

Siyaset psikolojisinin incelediği konulardan biri de liderlerin kişilik özelliklerinin bir ülkenin siyasi davranışlarını nasıl etkilediğidir.

Margeret Hermann ve David Winter liderlerin kişilik özelliklerini siyasal davranışları ve dış politikada aldıklara kararlara etkisi bakımından incelemişlerdir. Bu yöntem liderin demeçlerini, verdiği mülakatları, toplantı tutanaklarını, resmi ve resmi olmayan konuşmalarını, özgeçmişini vb. incelemeye dayalıdır. Hermann yaptığı çalışmada 3 boyutta (sıkıntılar/sorunlar karşısında tavır, yeni bilgiye açıklık ve motivasyon) kişiliğin yedi temel özelliğini belirlemiştir: durumları kontrol edebi-

385 *Ulus*, 8 Nisan 1946.

Levent Şahverdi Arşivi

leceğine yönelik inanç, zihinsel karmaşıklık[386], güce duyulan inanç, başkaları tarafından kendisine duyulan güven, gruba dahil olma eğilimi, kendine güven ve görev yönelimi (Erişen ve ark., 2013; Houghton, 2015). Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında Türk yöneticilerin benzer özellikler gösteren bir profile sahip olduğu söylenebilir; durumları kontrol edebileceklerine inançları zayıftır, zihinsel karmaşıklık alt düzeydedir (onlar için sadece Doğu Bloku ve Batı Blok'u vardır; "ya bizdensin ya da karşı taraftan"), güce üst düzeyde bir inanç duymaktadırlar, özellikle Batı'nın kendilerine güven duymasına büyük önem atfetmektedirler, Batı Blok'una dâhil olma eğilimleri güçlüdür, kendine güvenleri zayıf ve görev yönelimlidirler.

Lider Kişilik Analizi'nin CIA tarafından da kullanıldığını bilinmektedir. "Karakter Profili Üzerinden Politika Üretmek" başlıklı makalesinde Carey (2011)[387] Ortadoğu'yu İsrail için güvenli hale getirmeyi amaçlayan Camp David Antlaşması'nın yapılmasına, CIA tarafından Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat'ın kişilik analizinin yapılmasının önemli bir katkı sağladığını belirtmektedir (Erişen ve ark, 2013):

> İsrail ve Mısır arasında yapılan Camp David barış görüşmelerine hazırlık olarak, CIA Başkan Jimmy Carter'a, iki ülke liderleri, Menahem Begin ve Enver Sedat profillerini sunmuştur. Carter Keeping Faith adlı kitabındaki anılarında bu profilleri bir barış antlaşmasını mümkün kılan önemli bilgiler verdiğini söyleyerek övmüştür. Mısır Devlet Başkanı ile ilgili değerlendirmede ("Sedat'ın Nobel Ödülü Kompleksi"), Sedat "kendini büyük bir stratejist olarak görür ve onun genel hedeflerine ulaşılacağı ikna edildiği taktirde taktik ödünler olacaktır" diye belirtilmiş ve "kendine olan özgüveni sık sık danışmanlarının itirazlarını geçersiz kılarak, cesur girişimlerde bulunmasına fırsat vermiştir" denilmiştir.

386 Zihinsel karmaşıklıktan kastedilen, kompleks düşünebilme yeteneğidir. Dünyayı siyah beyaz algılamanın tersi olan zihinsel karmaşıklık, siyah ve beyaz arasındaki ara tonları da dikkate alarak politika üretme yeteneğine işaret etmektedir.

387 Makalenin orjinali için bkz. http://www.nytimes.com/2011/03/29/science/29psych.html (Erişim tarihi: 18 Ağustos 2017)

Levent Şahverdi Arşivi

Kitap boyunca zaman zaman vurguladığımız gibi, Türk-Amerikan ilişkileri Türk siyasetçilerinin "milli siyaset" söyleminden vazgeçmeden kurulmuş ve şekillenmiştir. Türk siyasetçilerinin özellikle gönüllülük döneminde ABD'ye olan bağlılıklarını milliyetçi bir zeminden seslendirmiş olmaları önemli bir çelişki gibi görünmektedir. Şimdi giriş bölümünde ifade ettiğimiz; milliyetçiliğin Türk-Amerikan ilişkilerine (tersini beklememiz gerekirken) nasıl pozitif bir katkı yaptığını ve Türk tarafının ABD'yle yaşanan "ulusal çıkar-ABD çıkarları" çatışmasını bilişsel açıdan nasıl çözümlediği ve kişisel faktörlerin Türk-Amerikan ilişkilerine etki edip etmediği sorularına cevap vermeye çalışacağız.

"Millileştirilmiş Batılılaşma"

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın söylediği "Şarklı bir garplı olabiliriz." sözünün bir gerçekliği olabilir mi, yoksa oksimoronik[388] bir ifade midir? Falih Rıfkı Atay da inkılapları anlatırken "Asyalı bir teokratik devletten tam Avrupalı bir layık devlet çıkarmak"tan bahseder. Atay'ın 1943'teki İngiltere Seyahati Notları'nda "En yerli malımız, yerli Garptır." dediğini yazan Bora (2017) en doğru ölçüyü de onun özetlediğini söylüyor: "Millileştirilmiş Batılılaşma".

Ülkemizde yaklaşık üç asırdır Batılılaşma ve bize ait değerlerin (milli ya da dini) uzlaşıp uzlaşmayacağı, üzerinde çok mürekkep dökülen bir konudur. Bu husus, Türk-Amerikan ilişkileri bağlamında psikolojik bir gerilim noktası oluşturur. Bu gerilimin nasıl idare edildiği başlı başına bir araştırma konusudur.

Kore Savaşı'nı incelediğimiz bölümde de kısmen değindiğimiz gibi, Türkiye'nin Batılılaşması, Kore Savaşı'na katılması ya da NATO'ya girmesi "milli bir siyaset" olarak sunulabilmiş-

388 Fransızca Oxus (keskin) ve moros (aptalca) kelimelerinden oluşan oksimoron, birbirine karşıt ve uzlaşması mümkün olmayan iki kavramın bir arada kullanılmasıyla üretilen bir ifade anlamına geliyor. Örneğin, "gerçek bir yalan", "ölü bir canlı" gibi. Oksimoronik ifadeler bir durumu vurgulamak için edebi anlamda da kullanılabilir: "Yaşayan bir ölüyüm.", "sessiz çığlık" gibi...

Levent Şahverdi Arşivi

tir. Dönemin Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, örneğin, "NATO bizim için milli bir siyasettir." demişti. Ahmet Emin Yalman, Kore Savaşı'na gidişimizi milli hamasetle yüceltmişti: " Dünyayı felaketten kurtarmak azminde, Türk milletinin üzerine aldığı yüksek manevi vazifenin dünyaya ilanıdır.". Yalman, yapılan bir kaç cılız eleştiriyi de aynı hamasetle karşılamıştı: "... mertlik damarlarımızı uyuşturmaya hiçbirimizin hakkı yoktur.".

NATO'nun milli bir siyaset oluşu gerçekliği, Türk dış politikasının 65 yıllık tarihiyle kanıtlanmış görünüyor. Bu dönem içinde sağ ve soldan, asker ve sivil pek çok hükümet gelmiş ve geçmiş ama NATO ve Batı Bloku taraftarlığımız bir değişikliğe uğramamıştır. Gerçekten de "Milli birlik ve beraberliğin sağlanabildiği" böylesi başka bir konu bulabilmek herhalde çok zordur.

Milliyetçiliğin kurucu ideolojinin altı ilkesinden biri olarak anayasasında yer aldığı bir ülkenin "küçük Amerika" olmak istemesi, dahası Cumhuriyet'in ilk yıllarında ırkçılığa varan milliyetçi söylemin Amerikancılıkla nasıl uzlaştırıldığı tuhaf ama her ne olursa olsun anlaşılması gereken bir şeydir.[389]

Gerçi ırk merkezli bakış açısıyla Cumhuriyet'in ilk yıllarında bu sorun kökten çözülmeye çalışılmıştı. "Milli Antropolog" Şevket Aziz Kansu, Türklerin kafatasıyla Fransızların kafatasının aynı yapıda olduğunu söylemişti. 64 bin kişinin kafataslarını ölçen Afet İnan da Türklerin beyaz ırkın Alpin kolundan olduğunu kanıtlayacaktı. Ölçümler Türk kafatasının

389 Batılılaşma millileştirilebilirken, "millileştirilmiş komünizm"in makbul görülmemesi milliyetçiliğin, Batılılaşma kriterine göre içeriğinin yeniden düzenlenebileceği ikincil bir olgu olduğuna işaret eder. "1945'ten sonraki liberalizasyon, milliyetçiliğin fikir içeriğinde bazı değişikliklere yol açtı. Akılcı ve materyalist bir milliyetçilik anlayışının, solcu fikirlerin sızmasına elverişli bir zemin hazırlayacağından özellikle endişe duyulmaktaydı." diyen Karpat (2012) da buna değinmektedir. Örneğin, Hamdullah Suphi Tanrıöver'in II. Dünya Savaşı öncesi din karşıtı milliyetçiliğinin, 1945 sonrası dini de içeren bir milliyetçiliğe evrilmesi, Türkiye'nin soğuk savaş döneminde Amerika safında Komünizme karşı konumlandırılmasıyla ilişkilidir. Karpat (2012) evrilen bu millilyetçilik anlayışının amacını şöyle özetler: "Bu yeni milliyetçiliğin en yakın pratik gayesi, eski materyalist ve rasyonalist milliyetçiliğin başarıyla mücadele edemediği komünizmle savaşmaktı.".

Levent Şahverdi Arşivi

dolikosefal değil, brokisefal[390] olduğunu gösteriyordu; Türkler açık bir şekilde Avrupalıydı.[391] Dolayısıyla Arap etkisiyle "soysuzlaşan" Türk ırkı Garplılaşmak suretiyle özüne dönmüş oluyordu. Fakat öjenizmin giderek uyduruk bir bilim olduğunun ortaya çıkmasına, kafatasçıların popüler şefi Hitler'in yenilgisi de eklenince bu çabalar yavaş yavaş değerini kaybetti. Zaten bu çabaların altında bilimsel bir hedeften ziyade psikopolitik bir güdü yatıyordu. Toprak (2012) bu çabaların altında yatan dinamiği güzel özetler:

> Son kertede Erken Cumhuriyet'in 'ırk sorunu' 'defansif'ti. içe değil, dışa dönüktü. Batı'daki önyargılara, kalıtımsal mitlere karşı direnişi simgeliyordu. Türkler de Avrupalılar gibi 'uygar' bir 'ırk'tan geliyorlardı.

1946 yılının Nisan ayında *Missouri Sendromuyla* filizlenen Amerikancılığın Milli duyguları rencide etmeden Milli bir politika haline getirilebilmesi Türk-Amerikan ilişkilerinde özgün bir yer tutuyordu. Yoksa Komünist Rusya'ya karşı hem milli hem de dini duyarlılık tam tekmil korunuyordu. Örneğin Kore Harbi'ne de katılmış 27 Mayısçı Faruk Güventürk (Bora, 2017) "Millete, aileye karşı çıkan komünist piçliğin, asil ecdat kanı taşıyan Türk evlatları arasında revaç bulmasına imkân yoktur." derken, bunu ispatlarcasına binbaşı rütbesiyle katıldığı savaştaki deneyimlerinden yola çıkarak Kore'de Türk Yıldızı isminde bir roman yazacaktır.

Antikomünizm, "hür dünya" ile birlikte soğuk savaş döneminde Türkiye'yi karakterize eden iki önemli olgudan biridir. Recep Peker daha 1947 yılında "komünizmden" ülkemizi muhafaza etmenin en etkili vasıtasının "asil, temiz ve billurlaşmış

390 "...Bu ölçümler sonucu iki tip ortaya çıkıyordu. Bunlardan ilki dolikosefaldi; enlemesine uzun kafayı simgeliyordu. Brakisefal ise enlemesine yuvarlak kafaydı. Diğer bir deyişle iki kulak arası mesafeyle burunla ense arasındaki mesafenin oranıydı." (Toprak, 2012)

391 1932 yılının Ağustos ayının 19'unu 20'sine bağlayan gece Atatürk'ün kendi ölçümünü Şevket Aziz Kansu'ya yaptırdığını yazan Zafer Toprak (2012), "Ama bu ölçüm hiçbir zaman bilinmedi." der.

Levent Şahverdi Arşivi

bir milliyetçilik duygusu." olduğunu söyleyecekti.[392] Antikomünizm; milliyetçileri, muhafazakârları/dindarları ve Atatürkçüleri buluşturan ortak bir payda olması yönüyle de önemlidir.

1965 yılında çıkarılmaya başlanan *Komünizme ve Komünistlere Karşı Türk Basını* fasikülleri bu ortak paydayı yansıtan ilginç bir belgedir. Her sayısının kapağında Atatürk'ün "Şurası unutulmamalıdır ki: Türk âleminin en büyük düşmanı Komünistliktir. Her görüldüğü yerde ezilmeli!" sözünün yer aldığı fasiküller dönemin gazetelerindeki pek çok farklı kalemin yazılarının derlenmesiyle oluşturulmuştur. Falih Rıfkı Atay ve Ahmet Kabaklı'dan iki örnek aktaralım.

Fasikülün ilk sayısının ilk yazısı Falih Rıfkı'ya aittir. Başlığı dikkat çekicidir: "Amerikan Emperyalizmi" Atay'ın ironi yaptığı açıktır; komünistlerin Amerika'yı emperyalistlikle suçlamasını eleştirmektedir yazar. Bilinen şeyleri tekrarlar Falih Rıfkı; "Ruslar bizi işgal edecekti.", "Truman bizi korudu.", "Ordumuzu ve donanmamızı onların sayesinde kuvvetlendirdik." vs. İlginç bir şey daha söyler Atay, Atom bombasının atılmasından da gayet memnundur: "Hiroşima bombası Stalin'in cüretini kırdı." ABD'nin nimetlerini tek tek sıraladıktan sonra sonuç cümlesini söyler: "İşte Türkiye'de Amerikan emperyalizmi denen şey!".

Vietnam yorumu ise daha çarpıcıdır Atay'ın. Basit ve yalın bir şekilde anlatır:

> Vietnam, Vietnam... Nedir Vietnam? Rusya ve Çin komünistliği ajanları, silahları ve parolası ile kuzeyini komünist etmişler. Komünist olmak istemeyen güneyi de Amerikan yardımı istemiş. Rusya ve Çin yardımı "bağımsızlığı koruma!" Kızıl boyunduruğu altına girmek istemiyenlere Amerikan yardımı "emperyalizm!". Affedersiniz ama kim "yutar" bu kuyruklu masalı?

Vietnam meselesini sade ve anlaşılır bir dille ortaya koyan Atay, sözü Türkiye'ye bağlar: "Vietnam için bu bir masalsa Türkiye için masal üstü masal!". Her şey bu kadar açık, bu kadar somuttur. Bunu anlamayanlar ise ancak ajandır:

392 *Ulus*, 29 Mart 1947.

Levent Şahverdi Arşivi

> Türkiye'de tek yabancı ajanlığı yapan, çoktan beri binbir vesikası ile bilindiği üzere, aşırı solculuktur.

Atay'ın makalesinde bizi asıl ilgilendiren Türk milliyetçilerine ve Atatürkçülere seslendiği son bölümdür. Dolaysız, sakınmadan, net bir çağrı yapar Falih Rıfkı:

> Türk milliyetçileri, eğer Atatürkçü iseniz, Amerikan hürriyetçiliğini ve insaniyetçiliğini, Atatürk gibi seviniz. Bütün dünyayı boyunduruğu altına sokmak isteyen Kızıl emperyalizm, karşısında tek engel gördüğü için, Amerikanlık düşmanıdır ve onu yaymaya çalışıyor!

Fasiküllerin 2. cildinde yer alan sağcı yazar Ahmet Kabaklı'nın yazısına koyduğu başlık da Falih Rıfkı'nınki kadar ilgi çekicidir: "Gerici Batı!" Şüphesiz o da ironi yapmaktadır. Kabaklı yazısında "Batıcılık, gericiliktir." diyen "solcu" Niyazi Berkes'i eleştirir. Yazıdan bir bölümü aynen aktarıyorum:

> Batıyı, yani 3000 yıllık medeniyeti, kültürü, ilmi, düşünceyi, sanatı öyle bir kalemde çiğneyip atınca, ne kalıyor geriye?
>
> Bir İslâmcılık bir de Sovyetçilik...
>
> Berkes ve yoldaşları elbet İslâmcı olamazlar. Ne onların ahlak iz'an ve meşrebi elverir buna ne de İslâm Türk midesi kaldırabilir.
>
> Her İslâmcılık son hedefte Batıcılıkla birleşir. Rönesansla başlıyan bugünkü Batının üç sütunundan biri Antikite, biri Hıristiyanlık ise, bir sütunu da İslâm ilmi ve felsefesidir. Rönesansı hazırlayan başlıca mayanın, kah haçlıların yağmaları ile Kudüs ve Bağdat'tan kaçırıldığını ve kah, Endülüs Müslümanları eliyle Avrupa'ya sokulduğunu kim inkar edebilir?

Kabaklı da Falih Rıfkı kadar sade ve anlaşılır bir şekilde anlatır "İslâmcılığın son hedefte" Batıcılıkla birleştiğini. Örnekleri biraz sorunludur; Batılılara "hırsız" der gibidir de ama olsun; sonuçta dememiştir. Yukarıdaki paragraftan sonra satır başı yapıp "O halde?" diye sorar Kabaklı. Önemli bir şey açıklayacaktır:

Levent Şahverdi Arşivi

> Batıcılık gericiliktir, diyen kişinin "ilericilik" diye yoldaşlarına gösterdiği şey, eski adıyla "Moskofculuk" yeni kibar deyişlerle Sovyetçilik, komünistlik ve "Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri"ndeki açık anlamı ile "sosyalistlik!" olabilir.

Sonra biraz sertleşir Kabaklı. "İlerici" ve "Gerici" kavramlarını bilmeden kullananan "budalalara" kızar:

> Zaten bizdeki birçok budalanın bilmeden kullandıkları "İlerici ve Gerici" sözlerinin Pravda dilindeki gerçek anlamı da budur:
>
> GERİCİ: Yani Batının kültür, sanat ve medeniyetine, yüksek hürriyet kavramına, ahlaka ve manevi değerlere bağlı olan kimse...
>
> İLERİCİ: Yani, ihtilalci, dikta idaresi ve zulüm isteyici, ilim, kültür ve sanattan nefret edici, yıkıcı, bozguncu, Batı düşmanı...

Komünistlerin Batı'ya "yüksek hürriyet", "sanat ve medeniyet" "ahlak ve manevi değerler" temsilcisi olduğu için düşman olduğunu tespit eden Kabaklı yazısının sonunda Berkes'i Atatürkçülükle köşeye sıkıştırmaya çalışır. Asıl kozunu yazısının sonuna saklamıştır: "Batıcılık gericiliktir. Batı sosyalizmi[393] de düpedüz sömürgecilik. Anladık bunu." dedikten sonra ekler: "Yalnız bir söz daha var: 'Atatürkçülük de Batıcılıktır!'".

Görüldüğü gibi Kabaklı, gayet sarih bir şekilde Atatürkçülüğü, Türklüğü, İslâmcılığı Batıcılıkla birleştirir. Bu kadar net ve somut bir gerçeği anlamamakta diretmek, şüphesiz "moskof ajanlığı"ndan başka bir şeyle açıklanamaz.

Başta sorduğumuz soruya yeniden dönecek olursak, milliyetçiliği Amerikancılıkla uzlaştıran psiko-politik mekanizma nasıl işliyordu? Bunu siyaset psikolojisinin de sık sık faydalandığı sosyal psikolojinin[394] denge, bilişsel tutarlılık ve bilişsel

393 Batı sosyalizmine daha bir müsamahalıdır Kabaklı.

394 Sosyal psikoloji, siyaset psikolojisinin beslendiği en önemli kaynak olmuştur. Klasik psikolojinin araştırma nesnesi olan bireydi. Sosyal psikoloji "grubu" psikolojinin inceleme alanına dâhil ederek siyaset psikolojisi için bir basamak görevi gördü. 1900'lü yılların başında biri psikolog (McDougall) diğeri sosyolog (Ross) olan iki araştırmacı aynı tarihte (1908) "sosyal psikoloji" başlıklı kitaplarını yayınladılar (Jahoda, 2011). Her iki kitap da, bireyin sosyal

Levent Şahverdi Arşivi

çelişki kuramlarına bakarak açmaya çalışalım.

Politik Davranış ve Bilişsel Tutarlılık

Bilişsel yaklaşıma sahip olan kuramcılar davranışlar arasındaki farklılıkları, bilişsel tutarlılık, atıf kuramı, denge ve şema kuramı gibi bilişe ya da bilişsel yapılara vurgu yapan kuramlar yoluyla açıklamaya çalışmışlardır (Milburn, 1998; Houghton, 2015). Siyaset psikolojisi, bu perspektiften geliştirilen kuramları siyaset alanına uygulayarak *siyasal bilişin* mekanizması üzerinde durmuştur.

Heider'in geliştirmiş olduğu denge kuramında Heider insanların ilişkilerinde bir denge arayışı içinde olduğunu söylemiştir. Örneğin Mehmet diyelim ki, Ahmet'i seviyor ama yalandan hoşlanmıyor. Ahmet de yalandan hoşlanmıyorsa "Mehmet/Ahmet/Yalan" bir denge durumundadır. Fakat Mehmet, Ahmet'in yalan söylediğine tanık olursa zihnindeki "Mehmet/Ahmet/Yalan" dengesi bozulacaktır. Bu durumda Mehmet ya yalanla ilgili tutumunu ya da Mehmetle ilişkisini değiştirmek için baskı hissedecektir (Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2014). Buna rağmen insanların dengesiz ilişki durumlarını da sürdürebildikleri bilinmektedir. Bu, denge kuramının sınırlılığını göstermektedir. Örneğin, diyelim ki, bir çocuk Temel Reis'i seviyor ama ıspanağı sevmiyor. Buna rağmen Temel

ortamdaki/grup içindeki davranışını inceliyordu, fakat farklı bakış açılarıyla. McDougall'ın yöntemi "bireyden çevreye" iken, Ross çevreden bireye bakıyordu. Psikoloji tarihinde ilkine "psikolojik sosyal psikoloji", diğerine ise "sosyolojik sosyal psikoloji" ismi verildi. Psikolojik sosyal psikolojide temel amaç "bireyin davranışını ve bunun nedenlerini sosyal çevre içinde, fakat birey düzeyinde anlamak ve açıklamak" iken, sosyolojik sosyal psikoloji ise "olayları dıştan-içe (çevreden bireye) doğru ele almaktadır. Burada araştırma birimi, bireyden daha geniş olan sosyal çevre ya da gruptur." (Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2014).

Sosyal psikolojiyle birlikte kadrajını grubu da içine alacak biçimde genişleten psikoloji, birey-grup, grup-birey ve grup-grup (gruplar arası) etkileşimlerini hem birey hem de grup düzeyinde incelemeye başlamıştır. Bu yönüyle sosyal psikoloji, siyaset psikolojisine en önemli katkıyı yapan bilim dalı olmuştur (Cingöz-Ulu, 2016). Milburn (1998) de "Sosyal psikoloji her zaman psikolojinin en siyaset yönelimli alanı olmuştur" demektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

Reis izlemeye ve ıspanak yememeye devam edebilir (Milburn, 1998). Ya da, diyelim ki bir seçmen A liderini seviyor ve basın özgürlüğünden yana olsun. A lideri basın özgürlüğünü kısıtlayan yasalar çıkardığında bu denge bozulmasına rağmen seçmen yine de A liderini takip etmeye devam edebilir.

Denge kuramı bu durumu açıklayamamaktadır. Örneğin Türkiye'nin 1945'in hemen ertesinde ABD'nin yardımı Türkiye-Batı ilişkileri açısından bir denge durumunu göstermektedir. Ancak bilindiği gibi Johnson Mektubu'yla bu denge durumu bozulmuştur. Dengenin bozulması Türk-Amerikan ilişkilerinin eksende bozulmasına neden olmamıştır. Bilişsel yaklaşımın içinden çakan başka kuramlar denge durumunun bozulduğu böylesi ilişkilerin nasıl devam ettiğini açıklamaya çalışmışlardır.

Rosenberg ve Abelson'un (1960; Akt., Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar) bilişsel denge kuramı, Heider'in kuramının genişletilmiş şeklidir ve dengesizlik durumlarını daha iyi açıklamaktadır. Örneğin, Mehmet Ahmet'in yalan söylediğini öğrendikten sonra Ahmetle ilişkisini herhangi bir tutum değişikliğine gitmeden denge durumunda sürdürebilir mi? Bilişsel dengeleme kuramı bunun "reddetme, ayrışma ve güçlendirme" olarak üç yolla mümkün olduğunu söylemektedir. Reddetmede Mehmet ya Ahmet'in yalan söylediğini inkâr eder ya da bunu aklına getirmemeye çalışarak Ahmetle ilişkisini devam ettirir. Örneğin Johnson Mektubu'nun uzun süre kamuoyundan saklanmasının bu mekanizmayla ilişkili olduğu düşünülebilir.

Bir diğer yolda ayrışmadır. Örneğin Murat hem okulda yüksek notlar almak istemekte hem de bilgisayar oyunları oynamak istemektedir. Ancak bilgisayar oyunları ders notlarını olumsuz etkileyecektir. Bu durumda Ali yüksek not tanımını yeniden yapabilir. Daha önceden 80-100 aralığını yüksek not olarak kabul ederken, 60-80 aralığını da yüksek nota dahil edebilir. Bu durumda hem bilgisayar oyunlarını oynamaya hem de yüksek not almaya devam edecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

Dengeyi sağlamak için kullanılan bir diğer çözüm yolu ise güçlendirmedir. Örneğin, alkol kullanmaktan hoşlanan ama aynı zamanda alkolün siroz yaptığını da bilen Semih alkolün "sinirlere iyi gelmesi", "rahatlatması", "neşe vermesi" gibi olumlu özelliklerini öne çıkararak sosyal ilişkileri için faydalı olduğunu söyleyebilir. Böylelikle "alkol alma" davranışını güçlendirecek ve eski dengesiz durumun önemi azalacak ya da önemini kaybedecektir. Türk-Amerikan ilişkileri açısından örneğin Marshall yardımlarının ülkenin kalkınmasındaki rolü ya da Truman Doktrini'nin Türkiye'yi Sovyet işgalinden kurtarması bu noktada sık sık vurgulanacaktır.

Festinger'in (1957) geliştirdiği bilişsel çelişki kuramı kişinin "zihinsel bir uyum arama" ihtiyacında olduğu varsayımına dayanır. Üzerinde çok fazla araştırma yapılan bu kuram da önceki iki kuram gibi "tutarlılık" kuramıdır. Bu kurama göre kişi birbiriyle çatışan inançlara sahip olmaktan ya da inanç ve davranış arasındaki çelişkilerden rahatsızlık duyar. Festinger'in "bilişsel çelişki" dediği böylesi durumlarla karşılaştığında kişi çatışan unsurları birbiriyle tutarlı hale getirecek açıklamalar yapmaya yönelir. Eğer bunu yapamazsa ya inancında/düşüncesinde ya da davranışında bir değişiklik yapma yoluna gidecektir. Çelişki, kişide bu çelişkiyi çözmek için bir güdülenme meydana getirecektir.

Festinger, kuramında çelişkiyi çelişen bilgilerin "önemi" ve "sayısına" oranı olarak tanımlamaktadır. Yani bir çelişki durumunda çelişen ve uyuşan bilgilerin sayısı ve önemi değerlendirmeye alınmaktadır. Bilişsel çelişkiyi azaltmak için uyuşan bilgilerin sayısı artmalı, çelişen bilgilerin sayısı azaltılmalıdır. Yine uyuşan bilginin önemi artmalı, çelişen bilginin önemi azaltılmalıdır. Örneğin Semih yukarıda verdiğimiz örnekte "uyuşan bilgilerin sayısını" arttırarak bilişsel çelişkisini azaltmaktadır. Ya da kişi çelişen bilginin önemini azaltabilir. Örneğin, doktorlar bile alkol alıyor; sirozun başka pek çok sebebi var; GDO'lu ürünler, genetik vb. diyebilir. Böylelikle "Alkol-Siroz" ilişkisinin önemini azaltmış olur.

Levent Şahverdi Arşivi

Bilişsel çelişki kuramı farklı tutarsızlık durumlarında çelişkinin nasıl azaltıldığını da incelemiştir. Örneğin, kişi yapılmış bir tercihin olumsuz sonuçlarını gördüğünde olumsuz sonuçları yaptığı tercihi haklı çıkaracak bir şekilde değerlendirebilir. Örneğin, Mustafa diyelim ki, kimsenin zorlaması ya da baskısı altında kalmadan bir otomobil markasını tercih etmiş olsun. Araştırma sürecinde, yani alma aşamasında, otomobil markalarına "eşit" bir şekilde yaklaşan Mustafa bir karar/tercihte bulunduktan sonra aldığı markanın "en iyi marka" olduğunu savunacaktır. Çünkü hiç kimsenin zorlaması altında kalmadan bir karar vermiştir. Davranışını (A marka otomobili alma) tercihini (tutum) haklı çıkarak bir şekilde yorumlamaya başlayacaktır. Diğer bir ifadeyle, araştırma aşamasındaki yansız bakış açısını kaybedecek ve "davranışıyla uyumlu" bilgilere/verilere daha açık olurken, davranışını olumsuzlayan bilgilere daha kapalı hale gelecektir. Buna kendi kararını/tutumunu doğrulama eğilimi diyoruz.

Mustafa örneğin, özgür bir seçimi yansıtıyordu. Zira kişi zorlama sonucunda yapılan ve tutumla çelişen bir davranışında çelişki yaşamayacaktır. "Zorunluluk" tutumla-davranış arasındaki çelişkiyi açıklamaktadır. "Mecbur kaldığım için öyle davrandım." diyerek davranışın gerekçesini dışsal/nesnel faktörlere bağlayacaktır. Bu dışsal gerekçe çok farklı şeyler olabilir; başkasını kırmamak, komik duruma düşmemek ya da çıkar gibi... Peki, kişi davranışını açıklayacak güçlü bir dışsal (durumsal) gerekçe bulamazsa ne yapar?

Buna ilişkin yapılan bir araştırmada deneklere gerçekte "can sıkıcı" olan bir iş yapmaları istendi. Bu iş karşılığında bir grup deneğe bir dolar, diğer deneklere ise 20 dolar ödeme yapıldı. Deneyin sonunda yaptıkları işten zevk alıp almadıkları soruldu. Sonuçlar şaşırtıcı bir şekilde, 1 dolar alan deneklerin "işi daha zevkli" buldukları yönündeydi. Çünkü küçük bir ücret karşılığında can sıkıcı bir iş yapmak "bilişsel çelişki" doğurmaktadır. Kişi böyle bir durumda yalan söylemediğine, yani yaptığı açıklamaya kendisini de inandırmaya çalışacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Çünkü 1 dolar yalan için güçlü bir nesnel gerekçe değildir. Kağıtçıoğlu ve Cemalcılar'ın (2014) ifade ettiği gibi, kişinin "Yalan söylemediğine inanması, yani gerçek tutumunu, söylediği yalan doğrultusunda değiştirmesi gerekir. Buna, söylediği yalana inanmak da diyebiliriz.".

Diğer denekler "iyi bir ücret almak" gibi, çelişkiyi önleyen bir açıklama yapabildikleri için "zevkli bulmadıkları işi yapmak" onlarda bir çelişki oluşturmamaktadır. Özet olarak ifade edersek, kişi tutum-davranış çelişkisini açıklayabilmek için yeteri kadar güçlü bir dışsal gerekçe bulabilirse bilişsel çelişki yaşamamaktadır. Eğer bulamazsa, tutumunu/tercihini davranışı doğrultusunda değiştirme yoluna gitmektedir.

Bilişsel tutarlılık kuramları çerçevesinde Türk-Amerikan ilişkilerine baktığımızda burada en önemli çelişki noktasının "ulusal bağımsızlık/çıkar-Batılılaşma" arasında olduğunu görürüz. Türkiye hem Batı Bloku'nda yer almak isteyen hem de ulusal bağımsızlık vurgusu yapan bir ülkedir. 1945-1964 yılları arasında Türk-ABD ilişkilerinde büyük oranda bir "denge durumu" söz konusudur. Ancak Johnson Mektubu'yla bu denge durumu bozulmuştur. Türkiye ulusal bağımsızlık/ulusal çıkar-ABD/NATO arasındaki çelişkiyi azaltmak için buraya kadar açıkladığımız kuramların ifade ettiği farklı çözüm yolları bulmuştur.

Bunlardan en önemlisi, özellikle ilişkinin başlangıç yıllarında, bu çelişkinin dışsal koşullarla (durumsal eğilim) açıklanmasıdır. Türkiye'nin ABD'ye kapılarını açması, Sovyet tehdidine bağlanmıştır. Dışsal bir gerekçe olarak "Sovyet tehdidi" ve "komünizm tehdidi"[395] Türk-Amerikan ilişkilerinde ortaya çıkan ulusal menfaat/bağımsızlık-ABD/NATO çelişkisini açık-

395 Sovyet tehdidi ve komünizm tehdidini birbirinden ayırmak gerekir. II. Dünya Savaşı sonrası Sovyetlerin "boğazlarda üs istemesi, toprak talebi" farklı, komünizm tehdidi farklıdır. İlki, ABD'yle ilişkilerin kurulmasının gerekçesini oluştururken, ikincisi bu ilişkilerin sürdürülmesinin gerekçesini oluşturmuştur. Zira 1953'ten sonra Sovyetler resmi olarak böyle bir taleplerinin olmadığını açıklamışlardır. Ancak "komünizm tehdidi" devam etmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

lamanın uzun yıllar en güçlü argümanı olmuştur. "Başka yol yoktu, Türkiye buna mecburdu." şeklinde özetlenebilecek bu açıklamanın yeterli olmadığını diğer bölümlerde ve bu bölümün başında bir kaç kez vurguladık. Eğer Türkiye'de Batılılaşma II. Dünya Savaşı'ndan sonra başlamış olsaydı bu yeterli bir açıklama olarak görülebilirdi. Hâlbuki Türkiye II. Dünya Savaşı'ndan sonra değil, çok daha öncesinden Batı'ya yönelmiştir. Ne var ki "mecburduk" açıklamasının tartışılmaması, gönüllülük dönemindeki Türk-Amerikan ilişkilerinin içsel koşullarına odaklanmayı ötelemeye neden olmuştur.

Kıbrıs Meselesi'ne kadar Türk dış politikası "milli" bir mesele olarak tartışmaya kapalı tutuluyordu. Dolayısıyla 1964'e kadar Türk-Amerikan ilişkileri "çelişkisiz" bir şekilde yürümüştür.[396] Türkiye bu dönemde ulusal bağımsızlık-ABD çelişkisinin daha çok "reddetme" yoluyla açıklamıştır. Çelişkileri görmezden gelmiş ve inkâr etmiştir. ABD'nin emperyalist hedefleri olabileceğini reddetmiştir.

Ancak bu dönemde ve daha sonraları Türk-Amerikan ilişkilerinin en derin çelişkisi olan ulusal bağımsızlık/ulusal menfaat-ABD/NATO çelişkisini çözümlemede "ayrıştırma" yolunun kullanılması üzerinde daha ayrıntılı durmak gerekmektedir. Ayrıştırmada çelişkiye neden olan ögelerden biri ayrıştırılarak (yeniden tanımlamanarak) yeniden denge durumu sağlanmaktaydı.

Örneğin, özellikle gönüllülük döneminde Türkiye'deki ABD üslerinin Amerikalıların kontrolünde olması ulusal bağımsızlık ülküsüyle bir çelişki arz etmiyordu. Bu çelişkinin çözümlenmesi ulusal bağımsızlığın "hür dünya cephesi" olarak yeniden tanımlanmasıyla mümkün olabilmiştir. Diğer bir ifadeyle ulusal bağımsızlık hür dünyanın yanında yer almak olarak yeniden çerçevelendirilmiştir. Bu durumda bizim ulusal bağımsızlığımız "Hür Dünya"nın galibiyetine bağlanmıştır.

396 1964'ten önce de asker ve sivillerde kimi rahatsızlıklar oluşmuşsa da bunun kamuoyunda tartışılabilir bir noktaya gelmesi Johnson Mektubu'ndan sonradır.

Levent Şahverdi Arşivi

Bandung Konferansı'nda ulusların hürriyetlerini korumasının yolu olarak Batı Bloku ve NATO gösterilmiştir örneğin. ABD üslerinin ülkemizde rahatsızlık yaratmamasının bir sebebi de "misak-ı milli"nin bu yeni tanımıdır. Yine Türkiye'den binlerce km. uzakta olan Kore'ye savaşmaya gitmemiz de "ulusal bağımsızlık/çıkar" kavramının genişletilmiş tanımıyla mümkün olabilmiştir. Dördüncü bölümde buna ilişkin pek çok örnek aktarmıştık. Kore savaşına "milli" bir söylem eşlik ediyordu. Örneğin Mümtaz Faik Fenik *Zafer* gazetesinde "Kahraman askerlerimiz kıtalar ötesi diyarda çarpışırken vatanımızın hudutlarını muhafaza için savaştıklarını bilecekler ve o imanla silahlarını kullanacaklardır." derken vatanın hududlarına yeni bir tanım getiriyordu. "Komünist tehdidin" olduğu her yer bizim ülke sınırlarımız içine girmekteydi. Nitekim bu açıklama biçimi ABD'nin ulusal sınırlarını da yeniden tanımlıyordu. Fenik Amerika'nın hududunu Akdeniz'den başlatırken[397], İstanbul Valisi Gökay daha sonraları Amerika'nın hududunu Kars'a kadar uzatacaktı.[398] Böylelikle ulusal çıkarlarımız, Amerika'nın çıkarlarına "milli söylem" içinde bağlanabiliyor ve çelişki oluşturmuyordu.

Güçlendirme de çelişkileri hafifletmenin etkili bir yolu olarak Türk siyasetçiler tarafından sıklıkla kullanılmıştır. Bu noktada Amerikan yardımları, ulusal bağımsızlık çelişkisini ulusal çıkar yoluyla hafifletiyordu. Amerikalılar ikili antlaşmalar yoluyla Türkiye'nin egemenlik haklarına halel getiriyordu ancak bu durum Amerika'nın olumlu yönlerine yapılan vurgularla çözümleniyordu. Bu noktada en önemli argüman "Amerikan yardımları"ydı. Türkiye ABD yardımlarıyla ordusunu modernize ediyor, kredi ve hibelerle kalkınmasını sağlıyordu.

Türk-Amerikan ilişkilerinin psikolojisini incelerken cevaplamamız gereken bir soru daha var: Türk-Amerikan ilişkile-

397 *Vatan*, 5 Ekim 1946.

398 "[Amerikalılar] Amerika'nın müdafaası Kars hududundan başlar demekte idiler." (*Cumhuriyet*, 14 Mayıs 1953)

Levent Şahverdi Arşivi

rinde liderlerin bireysel özellikleri ne kadar etkili olmuştur? Siyaset psikolojisinin diline çevirirsek eğer: Bir ülkenin dış politikasının oluşumunda durumlar mı (dış koşullar) yoksa eğilimler mi (liderlerin kişilik özellikleri) belirleyicidir?

Çevresel Koşullar ve Bireysel Özellikler

Siyaset psikolojisi farklı kuramsal yaklaşımlara dayanarak araştırmalarını yürütmektedir. Davranışçı, bilişsel, duygu temelli, nörolojik ve psikanalitik kuramlar siyaset psikolojisinde kullanılmaktadır. Houghton (2015) *Siyaset Psikolojisi* kitabında, bu teorileri "durumcu" ve "eğilimci" kuramlar olarak sınıflandırmaktadır.

Siyaset psikolojisi, psikolojinin klasik tartışma konularından biri olan "kalıtım mı, çevre mi?" tartışmasına benzer bir soruyla başlar: siyasi kararları/davranışları durumlar mı, yoksa eğilimler mi belirler? Kalıtım-çevre tartışmasında olduğu gibi, bu soruya verilen cevabın da, iki ucu ve daha ılımlı şekilleri olmuştur.

Eğilimci görüşler bireyin rolüne (düşünceleri, inançları, biyografisi vb.) daha fazla vurgu yaparken, durumcu analizler bireyin içinde bulunduğu koşulları (grup baskısı/grup düşüncesi, devlet, uluslararası sistem, kültürel nosyonlar) öne çıkarmaktadır.

Durumun ve eğilimlerin davranışı nasıl şekillendirebileceğini şu basit örnek üzerinden anlamaya çalışabiliriz. Diyelim ki, son zamanlarda oldukça popüler olan bir filme gittiniz ve filmi beğenmediniz. Hatta filmin bir kısmında uyuyakaldınız. Ertesi gün iş arkadaşlarınızla yemekte film hakkında konuşuyorsunuz. Herkes filmi tek kelimeyle "muhteşem" bulduğunu söylüyor. Sizin ne düşündüğünüzü soruyorlar, cevabınız diğer kişilerin görüşlerinden etkilenir mi?

Bazı kişiler gerçek düşüncesini söylemekten çekinebilir ya da biraz daha yumuşatarak söylemeyi tercih edebilir. Örneğin, "Ben de beğendim, özellikle şu sahnesi çok etkileyiciydi."

Levent Şahverdi Arşivi

şeklinde bir cevap verebileceği gibi, "Güzeldi ama filmin kurgusunda zaman zaman kopukluklar olduğunu düşünüyorum." gibi bir cevap da verebilir. Ya da bazı kişilerin yaptığı gibi "beğenmedim, seyrettiğim en sıkıcı filmlerden biriydi." diye bir cevap da verebilir.

İlk cevap durumcuların, üçüncü cevap eğilimcilerin tezlerini desteklerken ikinci cevap hem durumcuların hem de eğilimcilerin kendi görüşlerini haklı çıkarabilecek bir tutumu yansıtmaktadır.

Tabii ki, tercihlerimizi yansıttığımız her davranış, özellikle siyasi alanda, bu kadar basit değildir. Konunun önemi ve tercihlerimizin bedeli durumun ya da eğilimlerimizin kararlarımız üzerindeki etkisini arttırabilir. Film hakkındaki beğenimiz, siyasal pozisyonumuz hakkında bir fikir verecekse, durumu daha dikkatli değerlendirebiliriz. Örneğin bu film ermeni tehcirini bir "soykırım" olarak yansıtıyorsa, görüşümüz, devletin resmi politikasından, içinde bulunduğumuz çevrenin bu konu hakkındaki duyarlılığına kadar pek çok koşuldan etkilenebilir.

Çevrenin (durum/koşullar) davranışlar üzerindeki belirleyiciliğini gösteren sosyal psikolojik deneyler bu tezin akademik çevrelerde ağırlık kazanmasında önemli bir rol oynamıştır. Özellikle 1960 ve 1970 yıllarda sonuçlarının siyasal otorite ve itaat açısından yorumlanmasına fırsat veren Milgram ve Zimbardo'nun deneyleri dramatik sonuçları olan bazı davranışlarımızın "kim olduğumuzdan" bağımsız bir şekilde oluştuğunu vurgulamaktaydı. Milgram'ın deneyinde, sıradan/normal insanların bile tanımadığı ve herhangi bir suçu olmayan bir kişiyi öldürebilecek düzeyde elektrik şoku vermesi, dışsal (otoriteyi temsil eden profesör/bilim adamı/uzman ve deneyin yapıldığı kurumun/üniversitenin saygınlığı) faktörlerle açıklanıyordu (Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2014; Zimbardo, 2015).

Zimbardo'nun (2015) meşhur "Stanford Hapishanesi Deneyi" ise gardiyan ve mahkumların nasıl davranması gerektiğine ilişkin toplumda var olan nosyonun hem gardiyan rolünde

Levent Şahverdi Arşivi

olan, hem de mahkum rolünde olan kişilerin deney süresince davranışlarını biçimlendirdiği şeklinde yorumlanmıştı.

Her iki deneyin sonuçlarının da koşulların belirleyiciliğine vurgu yapan yorumların ağırlığına rağmen, bu deneyleri eğilimci perspektiften yorumlamak da mümkün olmuştur. Zira Milgram'ın deneyinde de Zimbardo'nun deneyinde de dışsal faktörlerin ağırlığına rağmen farklı davranabilen kişiler olmuştu. Örneğin Milgram'ın deneyinde deneklerin %35'i 300 volttan sonra otoriteye rağmen deneye devam etmemişlerdir. Zimbardo'nun deneyinde de gardiyan ve mahkûm davranışlarına ilişkin streotiplerin dışında davranan gardiyan ve mahkûmlar olmuştur.

Çevresel koşulların ağırlığına rağmen, görece olarak kendi insiyatifleriyle davranmayı sürdürebilen bu kişilerin davranışlarını durumcu perspektif açıklamakta zorlanacaktır. Eğilimci bakış açısı, bu kişilerin davranışlarını, inançlar, kalıtımsal özellikler, bilişsel şemalar gibi içsel referanslara göndermede bulunmakla açıklamaktadır. Açıklama bununla da sınırlı kalmayacak dışsal faktörler etkisi altında davranan kişilerin böyle davranmalarının nedenini içsel kaynaklarla açıklamaya da yönelecektir.

Davranışlarımız üzerinde durumların mı, yoksa eğilimlerimizin mi daha etkili olduğu yolundaki sorunun kolay bir cevabı yoktur. Bu soru içinde zengin bir felsefi tartışma potansiyeli taşımaktadır. Dahası bizler de bazı örneklerde durumların belirleyiciliğine daha fazla inanır ve kişiyi/grubu/kurumu/devleti belirli bir şekilde davranmak zorunda olan/kalan pasif aktörler olarak algılarız. Bazen de bunun tersi geçerlidir.

Birbiriyle çatışan farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olan bu karmaşıklık, Türk siyaset tarihinin yorumlanmasında açık bir şekilde görülebilmektedir. Örneğin II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye'nin çok partili siyasi rejime geçmesini Türkiye'nin kendi içsel dinamikleriyle açıklayanlar olduğu gibi, savaş sonrası galip devletlerin politik-ekonomik yapıları ve yeni kurulan düzenin parametreleriyle açıklayanlarda ol-

Levent Şahverdi Arşivi

muştur. Tabii ki her iki faktörün etkili olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır.

Örneğin İnönü dönemini Kemalizmden "sapma" ve sonraki dönemi ise bir "karşı devrim" olarak yorumlayan bir bakış açısı bu noktada eğilimci bir tutum içindedir. "Atatürk olsaydı Türkiye Amerikancı bir politika izlemezdi" şeklinde özetlenebilecek bu tutum, savaş dönemi ve savaş sonrası koşullara rağmen bağımsız bir politika izlenebileceğini savunmuşlardır.

Şu soru siyaset psikolojisinin siyasi olayları psikolojik faktörleri de dikkate alarak yorumlamanın değerini yansıtması açısından önemlidir: 1945 ve sonrasında Atatürk Cumhuriyetin başında olsaydı, Türk dış politikası farklı şekillenir miydi? Bu soru, Türk siyasal tarihinin ne yönde seyredebileceğine ilişkin yorumları durumcu ve eğilimci perspektifler açısından temelde iki kategoriye yerleştirecektir. Şüphesiz bu iki kategorinin arasında, belki bir uca daha yakın başka kategorilerde var edecektir.

Bu çalışmada, Türk siyasal elitinin eğilimlerini oluşturan dinamiklerin Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren (hatta daha öncesinden) koşullar tarafından büyük oranda belirlendiğini vurguluyoruz. Bu noktada siyasal ve kültürel elitlere hâkim olan ve uzun bir dönemde şekillenen eğilimler, gerçekte öyle olmamasına ve dışsal koşullar tarafından belirlenmiş olmasına rağmen, artık içselleştirilmiş ve kendine mal edilmiştir. Bu bağlamda durumların belirlediği davranışlar eğilimlerden ayrıştırılamaz hale gelmiştir. Diğer bir ifadeyle, yönetici seçkinlerin eğilimleriyle 1945 sonrası ABD'nin kurguladığı uluslararası siyasetin koşulları uyum içindedir. Daha açık söyleyecek olursak, Türk yöneticilerin eğilimleri, durumu (uluslararası siyasi koşullar) ABD'nin arzuladığı yönde algılamaya koşullanmış bulunuyordu. Fakat yine de Menderes'in (Moskova gezisi), Demirel'in (Sovyetlerle ticaret), Ecevit'in (Haşhaş krizi) yürüttüğü dış politikada aktardığımız gibi kimi zaman eğilimci tezi destekleyen adımlar da atılmıştır. Ancak bu, Batı Blok'u içinde kalarak, eksen kaymasına mahal vermeyecek bir şekilde

Levent Şahverdi Arşivi

gerçekleşmiştir. Batı ekseninde olsa da ABD'nin bu tür eğilimlerden rahatsızlık duyduğu, darbelerin de bu tür "sapmalara" karşı "balans ayarı" amaçlı yapıldığını söyleyebiliriz.

Bazı yazarlar 1945 sonrası Türkiye'nin Amerikancı yönelimini, dönemin liderleriyle ilişkilendirmektedir. M. Kemal'in Kurtuluş Savaşı'nda antiemperyalist bir mücadele verdiğini öne sürerek; "M. Kemal olsaydı Türkiye Batı Bloku'nda yer almazdı" şeklinde özetlenebilecek bir düşünceyi savunmaktadır. "M. Kemal olsaydı..." gibi farazi bir durumdan yola çıkarak koşulların mı eğilimlerin mi Türk dış politikasına yön vereceği hakkında yapılacak tartışmalar bizi kesin bir sonuca ulaştırmayabilir. Ancak, M. Kemal'in yokluğu, sol-kemalist pespektifin "antiemperyalist" bir Atatürk yorumuna imkân vermektedir, aynen "muasır medeniyet" söyleminin Amerikancı politikalara meşruiyyet verdiği gibi...

Velhasıl şunu söyleyebiliriz: II. Dünya savaşı sonrasında çevresel koşulların Türkiye tarafından ABD'nin safında yer alacak bir biçimde okunması Türk siyasal elitlerinin eğilimleriyle ilişkilidir. Fakat bu eğilimlerin de 1700'lü yılların başından itibaren koşulların etkisiyle yavaş yavaş oluştuğunu tekrar belirtelim.

Şu noktayı vurgulamakta fayda var: Duruma aşırı bir şekilde önem veren görüşler, karar alıcıların psikolojik dinamiklerini göz ardı etmekte, siyasal kişilikleri, siyasal kararları ve devletin davranışlarını çevrenin/koşulların bir ürünü olarak algılamaktadır. Bu görüş insanı dışsal uyaranlara tepki veren ve dışsal koşullarla biçimlendirilebilen bir mekanizmaya indirgemektedir. Bu aslında filozofların farklı siyasal teorilere kaynaklık eden "insan doğası" tartışmalarından kaynaklanmaktadır. Psikolojinin üç önemli akımından biri olan davranışçılık, John Locke'un "boş levha" düşüncesi üzerinde şekillenmektedir. Ona göre insan doğası iyi ya da kötü olarak değerlendirilemeyecek, boş bir levha olarak görülmektedir. Çevresel koşullar/uyaranlar bu boş levhanın içini doldurmaktadır. Bu bakış açısına göre bizler koşulların ürünüyüzdür. Davranışçı-

Levent Şahverdi Arşivi

lığın babası olarak bilinen John Watson'un şu sözü bu görüşü oldukça yalın bir şekilde ortaya koymaktadır (Watson, 1925; akt. Çok, 1993):

> Bana bir düzine sağlıklı bebek ve onları yetiştirmek için kendi özel dünyamı verin, rastlantısal olarak birini seçip, yetenekleri, eğilimleri ve atalarının ırkı ne olursa olsun onu herhangi bir konuda yetiştireceğime garanti ederim -doktor, avukat, sanatçı, tüccar ve evet hatta dilenci ve hırsız-

Bugün artık davranışçılığın bu radikal biçimi akademik camiada pek kabul görmese de davranışçılık insan davranışlarının kaynağının açıklanmasında önemini korumaktadır. Devletlerin davranışlarını daha çok sistem seviyesinde analiz eden uluslararası ilişkiler kuramları çoğunlukla durumcu bir eğilim gösterir ve bu noktada davranışçı perspektife yakındır.

Levent Şahverdi Arşivi

Mehmet Ali Birand (1985) Kıbrıs Barış Harekâtı'nı anlattığı kitabında dikkat çekici bir ayrıntıdan bahseder. Milli Güvenlik Kurulu çıkarma kararı için toplanmıştır. Bakanlar da MGK'dan çıkacak kararı beklemektedir:

> Güvenlik Kurulunun sonuçlanmasını saatlerdir bekleyen Bakanlar, getirdikleri TV'den Humphrey Bogart'ın *Ümitsiz Saatler* filmini seyrediyorlardı.

Rockefeller'in kurduğu Trilateral Commission'un Kuzey Amerika Başkanlığını yapan[399] "yumuşak güç/soft power" teorisinin sahibi Harvard Üniversitesi'nden Joesph Nye (2005) da aynı adlı kitabında ilginç bir şekilde benzer şeyler anlatır.

Adını Nikaragualı devrimci Cesar Sandina'dan alan Nikaragualı Sandinist gerillalar 1979 yılında Daniel Ortega liderliğinde Amerikancı Somoza ailesini devirmiş ve yönetimi ele geçirmişlerdir. Amerika kendisine karşı Kontra gerillalarını silahlandırarak Ortega'yı devirmeye çalışır. Joseph Nye, Nikaragua Amerika'yla çatışırken, Nikaragua televizyonlarında Amerikan filmlerinin oynamaya devam ettiğini söylüyor. Yine, ABD'den en çok nefret edildiği Irak İşgali döneminde bile bölgede Amerikan film ve müziklerine hayranlığın devam ettiğini; 11 Eylül'den sonra Türkiye, Mısır ve Suud'lu gençlerin

399 Bkz. http://trilateral.org/page/28/joseph-s-nye-jr

Levent Şahverdi Arşivi

eğitim için birinci tercihinin hala Amerika olduğunu ifade ediyor. Nye, bunu söylerken Amerika'nın kültürel gücüne işaret etmektedir." Nye bunu "yumuşak güç" olarak isimlendirir. Kısaca şu çıkmaza işaret eder Nye'ın söyledikleri: Amerika'yla savaşırken bile dünyayı Amerikan gözünden görmeye devam ederseniz, bu savaşta galip gelmeniz mümkün değildir.

Amerika'yla olan ilişkilerimiz, açıktır ki, onur kırıcı, mahcubiyet verici pek çok olayla doludur. Bu olayların bir kısmı bu kitapta anlatılmıştır. Biz, Türkiye açısından Türk-Amerikan ilişkilerine yön veren ve bu olayları var eden psikolojik iklimin Batılılaşma/Batıcılık olduğunu vurguladık. Şüphesiz, başka pek çok etkenden bahsedilebilir. Kaldı ki, bu açıklamaların da bir kısmına kitap boyunca değinmeye çalıştık. Ancak bu açıklamaların asıl soruna müteallik olmadığını belirttik. Bu, diğer koşulların hafife alınması anlamına gelmez.

Batılılaşma, Türk ulusal benliğinin Batı aynasında kurgulandığı bir zihniyeti anlatmaktadır. Türk-Amerikan ilişkilerinin siyasi/stratejik ve askeri bir temele oturtulduğu II. Dünya Savaşı sonrasına gelindiğinde Türkiye zaten Batı'yla yaklaşık üç asırdır "alıcı" ilişki içindeydi ve Cumhuriyet'in kurucu seçkinleri de bu ilişki içinde yetişmişlerdi. Amerika, Bora'nın (2017) deyimiyle, "en yeni ve en Batı"yı temsil ediyordu. Missouri'nin gelişi bu bakımdan Türk yöneticiler için, iki müstakil devletin karşılıklı ulusal çıkarlarından çok daha fazlasını ifade etmekteydi.

Yani, içinde bulunulan psikolojik iklim Türkiye'nin Amerikan emperyalizmine karşı direnebilecek zihinsel şartlara sahip olmadığını göstermektedir. Bunun, Türkiye'nin ekonomik zorluklarından, çevresel tehditlerden, teknik problemlerden daha önemli bir problem olduğunu söyleyebiliriz.

Söylediğimiz gibi, Türk-Amerikan ilişkilerinin tarihinde, onur kırıcı pek çok hadise yaşanmıştır. Fakat bunun için kime kızmalıyız? Kimden yakınmalıyız? Bu sorunun bütün faturasını bir ya da bir kaç kişiye kesmek, ya da belirli bir döneme kesmek mümkün müdür?

Levent Şahverdi Arşivi

1977 yılında CIA adına casusluk yaparken suçüstü yakalanan Sabahattin Savaşman'ın 8. Bölüm'de aktardığımız sözlerini hatırlayalım:

> Teşkilat 1950'lerden itibaren Amerikan servisiyle beraber çalışmaktadır. Yani isim değiştirmeden önce mevcut olan durum, isim değiştirdikten sonra da aynen süregelmiştir. Teşkilatın kullandığı bütün teknik malzemeler CIA tarafından temin edilmiştir. Birçok personel Amerikalılar tarafından yurtdışında kurslarda eğitilmiş, teşkilat okulu büyük çabalarla CIA tarafından kurulmuş ve onların tahsis ettiği eğitmenler sayesinde tedrisat yapılmıştır... Her türlü bilgi alış verişi yapılmış bunların karşılığı olarak da senede milyonlarca dolar akmıştır...

Savaşman, burada ne demek istemektedir? "Tamam, kişisel olarak beni yakaladınız, suçluyum. Peki, ama CIA tarafından yapılandırılmış, eğitilmiş, finanse edilmiş bir yapının içinden çıkıyorum ben. Bu toprak bu ürünü veriyorsa tek suçlu ben miyim?" demeye gelmiyor mu bu sözler ve Savaşman bir bakıma haklı değil mi?

Türkiye'nin sağcısını da, solcusunu da; muhafazakârını da liberalini de; dindarını da sekülerini de; askerini de sivilini de şu veya bu şekilde etkisi altına almış sözünü ettiğimiz psikolojik iklim üzerinde daha fazla düşünmek, daha fazla tartışmak zorundayız. Türk-Amerikan ilişkilerinin tarihinde yaşananlara bakıp kızmak, üzülmek, mahcup olmak ya da bu yaşananların faturasını bir kişiye/gruba/döneme kesmek maalesef sorunumuzu çözmüyor, derdimize deva olmuyor. Batı ülkemizde "norm" olarak kabul edildiği sürece; eğitim hayatımızı, kültür hayatımızı, siyasetimizi, ekonomimizi, hukukumuzu belirlemeye devam ettiği sürece tarihimize böylesi onur kırıcı hadiselerin eklenmesi kaçınılmaz duruyor.

İhsan Sabri Çağlayangil, "Büyük devlet gaz gibidir... Bir boşluk buldu mu, vakum buldu mu, orayı doldurmak ister. Doldurur." demişti. Çağlayangil'in "boşluk" benzetmesi çok doğru. Ancak bizim Batı'ya yönelmemizdeki asıl sebep psiko-

Levent Şahverdi Arşivi

lojik boşluklarımız değil mi? Edebiyatımızda, kültürümüzde, sanatımızda, siyasetimizde, hukukumuzda, eğitimimizde, ekonomimizde, askeriyemizde vs. bu boşluklar nasıl oluştu? Bu boşlukların Batı tarafından doldurulmasını biz istemedik mi?

Amerikan/Batı emperyalizmine nasıl karşı durulabilirdi ki?

Dünyayı benzer argümanlarla algılayarak, yorumlayarak ve anlamlandırarak Batı emperyalizmine karşı nasıl direneceğiz? Örneğin, Türkiye'nin NATO'ya girişini dönemin şartlarıyla ilişkilendiren pek çok görüş aktarılmaktadır. Onlara göre Türkiye'nin NATO'ya girmekten, Batı Bloku'na girmekten başka bir şansı yoktu. Bu durumda 27 Mayısçılardan Suphi Gürsoytrak'ın Amerikalıları kastederek "soluk alışımızı bile saptıyorlardı." sözünü bu zorunluluğun bir sonucu olarak görmemiz gerekmez mi?

Altını çizmek istediğim bir diğer nokta şudur: Her ideolojinin, politikanın kendi referansları içinde oluşturulmuş makul görünen açıklamaları olabilir. Örneğin, Batıcılar "gericilik" olarak tanımladıkları "İslâmcı" geleneğin (matbaaya direnmeleri sebebiyle bu aletin 300 yıl sonra Osmanlı'ya girmesi gibi) uygulamalarını, problemlerini kendi dünya görüşlerini haklılaştırmak için sık sık kullanmıştır. Bu, kuşkusuz ki, eleştirilen tutumun bir sorumluluğu olduğunu gösterir. Nitekim İslâmî gelenekten gelen pek çok yazar, âlim, düşünce adamı ve akademisyen bu zaafları eleştirmiş, sebep ve sonuçlarını analiz etmiştir.

Bir programda, aklımda kaldığı kadarıyla, bir akademisyen şöyle bir şey demişti: "Uluslararası ilişkilerde takip edilen politikalar, ürünü yüz yıl sonra devşirilecek tohumlar gibidir."

Türkiye'nin Batılı ülkelerle bir alışveriş ilişkisi olması hem gerekli, hem de doğal bir şeydir. Sorun, bu ilişkiyi takip ve taklide dönüştüren bir psikolojik dinamiğe dayanarak kurulmuş olmasıdır. Bu dinamik, Türkiye'nin kendi ulusal menfaatlerini görmesini engellemiş, hatta çoğu zaman ulusal menfaatleriyle

Levent Şahverdi Arşivi

Batı'nın menfaatleri çatıştığında Batı'nın menfaatleri lehine kendi çıkarlarından vazgeçmesini beraberinde getirmiştir.

Türk-Amerikan ilişkilerinde Türkiye'nin kendini Amerika' nın ekip-biçeceği "münbit bir toprak" olarak görmesine kaynaklı eden psikolojik iklimin değişmesi, Türkiye'nin bağımsızlığı için kaçınılmaz görünmektedir. Bu kitabın bitirildiği tarihlerde bu psikolojik iklimin değişebileceğini gösteren işaretlerin varlığı umut vericidir.[400]

> İşte siz öyle kimselersiniz ki, onlar sizi sevmedikleri halde siz onları seversiniz. Siz, bütün kitaplara inanırsınız; onlar ise, sizinle karşılaştıklarında "İnandık" derler; kendi başlarına kaldıklarında da, size olan kinlerinden dolayı parmaklarının uçlarını ısırırlar. De ki: Kininizden (kahrolup) ölün! Şüphesiz Allah kalplerin içindekini hakkıyla bilmektedir. (Âl-i İmran Suresi: 119)

400 Bu satırlar yazıldığı sırada Türk-Amerikan ilişkilerinde devam eden gerilim daha bir somutlaşmış ve bir üst boyuta taşınmıştır; ABD Türkiye vatandaşlarının vize işlemlerini askıya almış, Türkiye de ABD'nin bu uygulamasına aynı şekilde cevap vermiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

TÜRK AMERİKAN İLİŞKİLERİNDE BAZI ÖNEMLİ OLAYLARIN KRONOLOJİSİ

1797: Amerikan Bayrağı taşıyan ilk gemi İzmir'e geldi.

9 Kasım 1800: George Washington isimli savaş gemisi İstanbul'a geldi. Rivayete göre gemideki ABD bayrağını gören III. Selim: *"Bu memleketin bayrağındaki yıldızlar Amerikan kanunları, dini ve müesseseleri ile Türklerinki arasında bir yakınlık olduğunu göstermektedir, zira Türk bayrağında da gökyüzü cisimleri (ay ve yıldız) bulunmaktadır."* demişti (Kurat, 1959). Gemi İstanbul'da 52 gün kaldı.

1802: William Stewart Amerika'nın İzmir Konsolos'u olarak atanmak istendi. İki devlet arasında resmi ilişki başlamadığı için bu gerçekleşmedi. Ancak Stewart 1803 yılı sonuna kadar İzmir'de kaldı.

5 Ocak 1820: İki Amerikalı misyoner (Pliney Fisk ve Levi Parsons) İstanbul'a geldi.

1823: Bu yıl içinde İzmir'e gelen Boston kayıtlı ABD gemilerinin sayısı 17 idi.

1824: David Offley ilk ABD konsolosu olarak resmen tanındı. Offley 30 yıldan fazla İzmir'de kaldı.

7 Mayıs 1830: ABD ve Osmanlı İmparatorluğu arasında Ticaret ve Seyr-i Sefain Antlaşması imzalandı.

15 Nisan 1831: ABD Başkan'ı Jackson tarafından David Porter İstanbul'a maslahatgüzar olarak atandı. 25 Temmuz 1835 tarihinde Porter şöyle yazmıştı: *"Şimdiki zamanda Türklerin hiç bir devlete Amerika Birleşik Devletleri kadar*

Levent Şahverdi Arşivi

itibar ettiklerini sanmıyorum ve hiç bir şeyin bu güzel intibaı silmesini istemem." (Kurat, 1959).

1832: Bu yıl İzmir'e gelen ABD gemilerinin sayısı 46'ya çıktı. (İzmir Türk Amerikan ilişkilerinin başlangıcında önemli bir rol oynadı.)

3 Mart 1839: David Porter'ın siyasal statüsü elçiliğe yükseltildi. Sultan Abdülmecid tarafından merasimle kabul edildi.

1850 (Eylül): Heybeliada Bahriye okulu hocalarından Binbaşı Emin Bey ilk kez resmi görevle ABD'ye gönderildi. Emin Bey Amerikan Başkanı tarafından Beyaz Saray'da kabul edildi. Emin Bey'e bahriye mektebi için 430 adet kitap hediye edildi. Osmanlı da bunun karşılığında ABD'ye Farsça ve Arapça kitaplar yolladı. Kurat (1959) bunu ilk kültür mübadelesi olarak zikretmektedir.

1852: ABD hükümeti 1852'de George Washington adında bir Washington Abidesi inşa etmeye karar verdi. Bu abideye konmak için her ülkeden mermer bir plaka göndermesi istendi. Sultan Abdülmecid tarafından bu istek kabul edildi. Gönderilen plakanın üstüne şunlar yazıldı: "Devam-ı hulleti teyid için Abdülmecid Hanın/Yazıldı nam-ı pak-i senk-i balâya Vasinktonda." (Abdülmecid Hanın dostluğunu teyid için/Temiz adı, yukarıya, Vaşinktonda işbu taşa yazıldı.) (Mustafa İzzet tarafından yazıldı-Hicri 1269). (Kurat, 1959).

1858 (Mart): İlk Türk askeri heyeti Tuğamiral Mehmed Paşa'nın başkanlığında ABD'yi ziyaret etti.

2 Ekim 1861: Abraham Lincoln tahta çıkan Sultan Abdülaziz'e tebrik mektubu gönderdi.

26 Mart 1862: Amerikan İç Savaşı sırasında Osmanlı Amerikan birliğinin korunması yönünde bir tavır belirledi. Sultan Abdülaziz 26 Mart 1862'de Amerikan Federal Hükümeti'ne karşı korsanlık faaliyetleri yapan gemilerin Osmanlı limanlarına girmelerini ve tamir edilmelerini yasakladı.

16 Eylül 1863: Robert Kolej kuruldu.

Levent Şahverdi Arşivi

11 Nisan 1867: Osmanlı Devleti Washington'a ilk elçisini atadı. Elçi olarak Edouard Blocque (Bulak Bey) atandı. Bulak Bey 4 Ağustos 1873 tarihine kadar Washinton'da Osmanlı'yı temsil etti. Bulak Bey'in Beyaz Saray'da kabulünde söylediği sözler oldukça ilginçtir: *"Amerikan halkının giriştiği cüretli teşebbüsler sayesinde ilerisi için kendine lâyık büyük bir istikbal hazırlamakta, bütün dünyanın hayret ve hayranlığını kazandığına Majeste Sultan Hazretleri inanmaktadır... Türkler ve Amerikalılar her ikisi de fatih milletlerdir. Türkler, fütuhatlarını kılıçlarının kuvvetiyle yaptılar; Amerikalılar ise barış yolu ile geniş ülkeleri ellerine geçirdiler. Bundan başka, Amerikalıların sosyal nizamları ile Türklerinki arasında da bir benzerlik vardır; her iki milletin ahalisi esas itibariyle demokratik prensiplere bağlıdır, her iki milletin demokratik müesseseleri, iki devletin -arada koca bir okyanusun bulunmasına bakmaksızın- birbirine yaklaşmalarına yol açacaktır."* Başkan Johnson da verdiği cevapta*: "Türkiye'de girişilen ıslahat hareketlerinden, eğitim ve tarım sahasında elde edilen başarılardan haz duyduğunu", "Ticaretin, (yani ekonomik durumun) sosyal ve dini müesseselerin ve ahlakın düzelmesiyle, Türkiye'nin Batı medeniyeti camiası içinde ahenkli bir varlık teşkil edeceğine inandığını"* belirtmişti (Kurat, 1959).

1904: ABD'ye yaptırılan Mecidiye kruvazörünün inşası bitti. Kruvazörü teslim etmekle görevlendirilen bahriye subayı Buckman'a Osmanlı devleti Osmanlı donanmasında görev alma teklifinde bulundu. Buckman bu teklifi kabul etti ve Buckman'a yarbay rütbesi ve II. Abdülhamid Han'ın yaverliği rütbesi verildi. Rauf Orbay yardımcısı oldu.

1906: İstanbul'daki elçiliğin statüsü büyükelçiliğe yükseltildi. Büyükelçi John Leishman Washington'a gönderdiği malumatta II. Abdülhamit'in devrilmesinden duyduğu memnuniyeti şu sözlerle aktardır: "Türkiye'de artık istibdat ve keyfi idare rejimi sona erdi..." (Kurat, 1959).

1909: Chester projesi hazırlandı. Amiral Chester Amerikalı iş adamlarıyla birlikte "Ottoman-American Devo-

Levent Şahverdi Arşivi

lepment Company"i kurdu. Proje kapsamında Anadolu'da 1500 km demiryolu inşa edilecek ve demiryolu hattı boyundaki madenler sözü edilen şirket tarafından işletilecekti. Ancak bu proje çeşitli nedenlerle akamete uğradı.

20 Nisan 1917: ABD'nin Almanya'ya savaş ilan etmesi üzerine, Osmanlı ve ABD arasındaki diplomatik ilişkiler kesildi.

22 Eylül 1919: General Harbord Sivas'ta M. Kemal Atatürk'le görüştü.

1924: Amerika'da yeni Türkiye Cumhuriyeti'ni tanıtmak ve Lozan Antlaşması'nın Amerikan Senatosu'nda tasdiki amacıyla Türk-Amerikan Cemiyeti kuruldu. Senato buna rağmen 18 Ocak 1927'de Lozan Antlaşması'nın tasdikini reddetti.

12 Ekim 1927: Joseph Grew ABD'nin Ankara Büyükelçisi oldu ve güven belgesini M. Kemal Atatürk'e sundu. 5 Aralık 1927 tarihinde Ahmed Muhtar Türkiye'nin Washington Büyükelçisi olarak güven belgesini ABD Başkanı Coolidge'e sundu.

1 Ağustos 1931: New York'tan İstanbul'a fasılasız uçan ABD'li pilotlar Yeşilköy Havaalanı'na indi. Pilotlar Yalova'da M. Kemal Atatürk tarafından kabul edildi. Kabulde Atatürk şu konuşmayı yaptı: *"Harikulade seyahatinizi Türk milleti yüreklerden taşan takdir ve muhabbetle karşıladı. Amerika semasından yükselerek Türk semasında belirecek kıymetli misafirleri, oradan uçtukları andan itibaren Türkiye ufuklarına geldikleri ve topraklarımıza kondukları dakikaya kadar, alâka ve heyecanla takip etti. Muvaffakiyetini can ve gönülden diledi ve kendi muvaffakiyeti gibi sevindi. Filhakika muvaffakiyetiniz, hem fennin ve hem tekniğin ve hem de bilhassa maharet ve cesaret itibariyle, insan kudretinin emsalsiz bir zaferidir. Kıtaları birleştirirken, milletleri yaklaştırıyorsunuz. Sizin gibi kahramanlar; milletleri, birbirinin saadetleri ve kaderleriyle alâkadar olan bir aile efradı haline getirirler. Şüphe etmem ki, siz medeniyetini hayranlıkla takip ettiğimiz Yeni Dünya'nın büyük diyarı ile eski dünya*

Levent Şahverdi Arşivi

kıtalarının mültekasında bulunan Yeni Türkiye'yi böyle vasıtasız birleştirirken, Amerikalıların ve Türklerin kalplerini de birbirine daha ziyade yaklaştırdınız. Bugünün gençliği; zamanımıza kadar beşeriyetin tahayyül etmediği semavî yollardan insanlar arasında, milletler arasında yüksek dostlukların yüksek muhabbetlerin müessisleri oluyor. Bu ulvî hedeflerin ulvî işaretlerini veren Amerika'nın sizin gibi cesur ve idealist gençlerini karşımda görmekle, onlarla görüşmekle müftehir ve bahtiyarım. Siz semadan güzel bir yol çizdiniz. Bu seyahatiniz Türk tayyarecilerine de hazırlanmak için büyük bir teşvik olacaktır. Sizi hararetle tebrik ederim. Şahıslarınızda muhterem Amerika milletini, Amerika bilgi ve tekniğini ve Amerika tayyareciliğinin kahraman mümessillerini selâmlarım." (*Cumhuriyet*, 2 Ağustos 1931; Akt., Kurat, 1959).

Pilotlar İstanbul'da 9 Ağustos'a kadar kaldılar. M. Kemal Atatürk, ABD Cumhurbaşkanı Hoover'a şu telgrafı çekti: *"Amerikan kahramanları bütün Türk milletini sevince boğdular. Mükemmel başarılarından sonra bu yiğit gençlerde gördüğüm neşe ve azim, onların insaniyet namına kazandıkları bu zaferin kendileri için ancak bir başlangıç olduğu kanaatini bende uyandırmıştır. Zatı âlileri vasıtasıyla* böyle kahramanlar yetiştiren bir milleti tebrik etmekten memnuniyet duymaktayım." (Kurat, 1959).

19 Ekim 1939: Türk-İngiliz-Fransız İttifakı: Türkiye'nin büyük devletlerle giriştiği ilk ittifak. 2. Dünya savaşında mihver bloğuna karşı Türkiye Batı ittifakında yer almıştır.

25 Şubat 1945: Türkiye BM'ye üye oldu.

19 Mart 1945: tarihinde 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasını yenilemeyeceğini belirten Sovyet notası verildi.

7 Haziran 1945: Sovyet Dış İşleri Bakanı Molotov Türkiye'nin Moskova B. Elçisi Selim Sarper'e Türk-Sovyet sınırında bazı değişiklikler istedi. Boğazların statüsünün değişmesini istedi.

Levent Şahverdi Arşivi

19 Mayıs 1945: İsmet İnönü çok partili sisteme geçileceğinin işaretini verdi.

7 Ocak 1946: Demokrat Parti kuruldu.

5 Nisan 1946: Missorui Gemisi İstanbul'a geldi.

12 Mart 1947: Truman Doktrininin ilanı.

12 Temmuz 1947: Amerikan Yardım Antlaşması imzalandı (Bu antlaşma bundan sonraki her ikili antlaşmanın atıfta bulunulduğu genel ve temel bir antlaşma olacaktır). Aynı gün İsmet İnönü 12 Temmuz Beyannamesini yayınladı.

4 Temmuz 1948: Türkiye ve Amerika arasında imzalanan bir antlaşmayla (Ekonomik İşbirliği Antlaşması)Türkiye Marshall planına dâhil edildi, ekonomik yardımlar başladı. Antlaşma 8 Temmuz'da onaylandı, 13 Temmuz'da resmi gazetede yayınlandı.

1949: Ocak ayında toplanan Asya Siyasal Konferansı'na Türkiye katılmayı reddetmiştir. Türkiye katılmayı reddeden tek Asya ülkesidir.

27 Aralık 1949: Eğitim Komisyonu Antlaşması imzalandı.

10 Mayıs 1950: CHP Hükümeti NATO'ya girmek için ilk başvuruyu yaptı. Başvuru reddedildi.

25 Temmuz 1950: DP Hükümeti Kore'ye asker gönderme kararı aldı.

1 Ağustos 1950: DP Hükümeti NATO'ya girmek için ikinci başvuruyu yaptı. İkinci başvuru da reddedildi.

22 Mayıs 1951: İncirlik Üssü'nün inşaatına başlandı.

18 Şubat 1952: Türkiye'ye NATO'ya girdi.

25-27 Mayıs 1953: Amerikan Dışişleri Bakanı John F. Dulles Kuzey Kuşağı Projesi çerçevesinde Celal Bayar ve Adnan Menderes ile görüştü.

14 Ocak 1954: Celal Bayar'ın yaklaşık 40 gün sürecek ABD gezisi başladı. Bayar ABD'yi ziyaret eden ilk cumhurbaşkanı oldu.

18 Ocak 1954: 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu yürürlüğe girdi. ABD Dış Ekonomik Komisyon

Levent Şahverdi Arşivi

Başkanı Clarence Randall bu kanunu *"dünyanın en liberal yabancı yatırım kanunu"* olarak değerlendirdi.

10 Mart 1954: Kuvvetlerin Statüsüne Ait Antlaşma Meclis'te kabul edildi.

23 Haziran 1954: Askeri Kolaylıklar Antlaşması kabul edildi.

24 Şubat 1955: Bağdat Paktı imzalandı.

18-24 Nisan 1955: Türkiye Bandung Konferansı'na katıldı. Fatin Rüştü Zorlu konferansta yaptığı konuşmada Bağlantısızlar Hareketi üyelerini NATO'ya davet etti.

11 Mayıs 1955: SSCB, Bulgaristan, Çekoslovakya, Doğu Almanya, Macaristan, Polonya, Romanya ve Arnavutluk arasında yapılan bir antlaşmayla Varşova Paktı kuruldu. 1 Temmuz 1991'de Prag'ta yapılan bir toplantıyla Varşova Paktı sona erdirildi.

22 Mart 1957: Türkiye Eisenhower Doktrinini desteklediğini açıkladı.

14 Temmuz 1958: Irak'ta Nuri el-Said Hükümeti bir darbeyle devrildi. Bu darbenin sonucunda Bağdat Paktı tarihe karışacak yerine CENTO kurulacaktır.

15 Temmuz 1958: ABD Lübnan'a asker çıkardı. Bu çıkarmayı yaparken İncirlik Üssü'nü kullandı ve bunun için Türkiye'den izin almadı.

5 Mart 1959: Türkiye-Amerika İşbirliği Antlaşması imzalandı. Antlaşma metninde yer alan "dolaylı saldırı" kavramı tartışmalara neden oldu.

28 Ekim 1959: Türkiye'ye Jüpiter Füzelerinin yerleştirilmesine ilişkin antlaşma imzalandı.

5 Kasım 1959: Yarbay Allen Morrison cipiyle 11 Türk askerini ezdi. 1 asker öldü 11 asker yaralandı.

9 Aralık 1959: Sovyet Rusya'ya 1939'dan bu yana ilk kez Bakan düzeyinde (Sağlık Bakanı Lütfi Kırdar) ziyaret gerçekleşti. Ziyaret 12 gün sürdü.

11 Nisan 1960: Adnan Menderes Sovyet Rusya'ya gideceğini açıkladı. Ziyaretin 15 Temmuz 1960'da yapılması planlanmıştı.

Levent Şahverdi Arşivi

1 Mayıs 1960: U-2 casus uçakları krizi. 25 Mayıs'ta Eisenhower U-2 uçuşlarının iptal edildiğini açıkladı. 1965 Aralık ayında Karadeniz'de bir U-2 casus uçağının daha düşmesiyle ABD'nin uçuşları iptal etmediği anlaşıldı.

27 Mayıs 1960: Türkiye'de ilk askeri darbe oldu. Darbe bildirisini okuyan Alparslan Türkeş Türkiye'nin NATO'ya CENTO'ya bağlı kalacağını duyurdu.

14 Ekim 1960: Amerika'dan bir grup öğretim üyesi Fuat Köprülü'nün Yassıada'da ceza almaması için mektup gönderdi. 4 ay tutuklu kalan Köprülü ceza almadı.

27 Ağustos 1962: Barış Gönüllüleri'nin Türkiye'ye gelmesi hakkında mektup teatisi yoluyla antlaşma yapıldı. 6 Eylül 1962'de Barış Gönüllüleri Türkiye'ye gelmeye başladı. Antlaşma 3 yıl sonra 2 Nisan 1965 tarihinde TBMM'de onaylandı.

22 Ekim-28 Ekim 1962: Jüpiter Füzeleri Krizi. Türkiye kriz haftasında nükleer tehdit altında kaldı.

24 Aralık 1963: İsmet İnönü askeri ve sivil yetkililerle toplanarak Kıbrıs üzerinde Türk jetlerinin alçak uçuş yapması kararını aldı. TBMM 16 Mart 1964'te İnönü Hükümeti'ne Türk Silahlı Kuvvetleri'ni kullanma yetkisi vermiştir. Türkiye 1963 yılından itibaren 4 kez Ada'ya müdahale kararı aldı ama uygulayamadı.

5 Haziran 1964: Başbakan İsmet İnönü'ye ABD Başkan'ı Johnson Kıbrıs'a yapılacak müdahaleyi engellemek amacıyla Mektup gönderdi. Bu mektup Türk-Amerikan ilişkilerinde kırılmaya yol açan bir dönüm noktası oldu. İnönü 13 Haziran'da cevabi mektubu yazdı. 21 Haziran 1964 tarihinde İnönü Washington'a gitti. Türkiye'de ilk kez "Go Home Yankee!" sloganlarının atıldığı sokak gösterileri düzenlendi.

7 Kasım 1965: Türkiye İşçi Partisi Genel Başkanı M. Ali Aybar, Meclis'te meşhur konuşmasını yaptı: *"Bugün Türkiye'de 35 milyon metre karelik vatan toprağı ABD'nin egemenliği altında bulunmaktadır..."* dedi.

28 Aralık 1965: Aralık ayında Karadeniz'de U-2 casus uçağının düşmesiyle ABD'nin U-2 uçuşlarını sürdürdüğü

Levent Şahverdi Arşivi

anlaşıldı. Demirel Hükümeti ABD'den Türk üslerini kullanarak yaptıkları tüm U-2 uçuşlarını durdurmasını istedi.

13 Ocak 1966: Johnson Mektubu'nun muhtevasını Hürriyet Gazetesi yayınladı.

22 Haziran 1967: Türkiye Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil Arap-İsrail savaşında Türkiye'nin Araplardan yana bir politika edeceğini gösteren bir konuşma yaptı. Çağlayangil BM'nin İsrail'in işgal ettiği topraklardan geri çekilmesi için baskıda bulunmasını istedi.

19 Eylül 1967: Başbakan Süleyman Demirel Sovyet Rusya'yı ziyaret etti.

15 Kasım 1967: EOKA Kıbrıs'ta Türklerin yoğun olarak yaşadığı Boğaziçi ve Geçitkale köylerine saldırıda bulundu. 1967 Krizi başladı.

17 Kasım 1967: Türkiye Kıbrıs'a çıkarma yapma niyetini açıkladı. 18 Kasım'da Türk jetleri Kıbrıs'ın üzerinde uçtu. ABD'nin araya girmesiyle Kıbrıs'a çıkarma yapılamadı.

6 Ağustos 1969: Federal Uyuşturucu Maddeler Dairesi Başkanı John İngersoll ABD'de tüketilen eroinin %80'ininTürkiye'den geldiğini açıkladı. Türkiye-ABD arasındaki haşhaş krizi 1970'li yılların ortasına kadar devam etti.

1969 (Ekim): Demirel Suriye ile Lübnan arasında bir çatışma olursa ABD'nin Türkiye'deki üsleri kullanmasına izin vermeyeceklerini açıkladı. Demirel şöyle konuştu: *"Türk hükümetinin muvafakati olmadan bu tesisler hiç bir şekilde kullanılamaz, komşu ülkelerimizin endişe duymasını istemiyoruz."*

12 Mart 1971: Türk Silahlı Kuvvetleri hükümete muhtıra verdi. Demirel Hükümeti istifa etti. Nihat Erim'in başbakanlığında muhtıra hükümeti kuruldu.

29 Haziran 1971: Nihat Erim Hükümeti yayınladığı bir kararname ile tüm yurtta haşhaş ekiminin yasaklandığını duyurdu.

11 Ocak 1974: CHP-MSP (Ecevit-Erbakan) koalisyonu kuruldu.Koalisyon 7 Şubat 1974'te Meclis'ten güvenoyu

Levent Şahverdi Arşivi

aldı. Hükümet, 16 Şubat'ta haşhaş yasağını kaldırmaya kesin kararlı olduğunu söyledi.

1 Temmuz 1974: Hükümet yayınladığı bir kararname ile haşhaş yasağını kaldırdı.

15 Temmuz 1974: Nikos Sampson Makarios Hükümeti'ne darbe yaptı.

20 Temmuz 1974: Kıbrıs Barış Harekâtı başladı.

14 Ağustos 1974: Kıbrıs'a ikinci harekât düzenlendi.

5 Şubat 1975: ABD'nin Türkiye'ye silah ambargosu uygulaması başladı. Ambargo üç yıl sürdü. Türkiye'de yokluk günleri başladı. Anarşi tırmanmaya başladı.

25 Temmuz 1975: Türkiye 1969 yılında ABD'yle imzalanan Ortak Savunma ve İşbirliği Antlaşması'nı (OSİA) feshettiğini duyurdu. Türkiye'de faaliyet gösteren bütün ABD üs ve tesislerindeki faaliyetleri durdurma kararı alındı.

26 Eylül 1978: Başkan Carter'ın imzasıyla Türkiye'ye uygulanan silah ambargosu kaldırıldı.

11 Şubat 1979: İran'da İslam İnkılabı oldu. CENTO çöktü.

12 Eylül 1980: Türkiye'de darbe oldu. ABD Türkiye'deki darbe rejimini destekledi.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

Acar, A. (2008). *Soğuk Savaş Yıllarında Amerikan Kültürünün Türkiye'ye Girişinde Basının Rolü (1945-1960),* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Afşin, Z. (1953). *Kore Kahramanları ve Türkiye,* Desen Matbaası, Ankara.

Ahıska, M. (2005). *Radyonun Sihirli Kapısı Garbiyatçılık ve Politik Öznellik,* Metis Yay., İstanbul.

Ahmad, F. (1996). *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980),* Hil Yay., İstanbul.

Ağaoğlu, S. (1972). *Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru,* Baha Matbaası.

Akalın, C. (2003a). "Missouri'nin Ziyaretinin Tarihsel Anlamı", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları,* sayı: 3.

Akalın, C. (2003b). *Soğuk Savaş, ABD ve Türkiye-1,* Kaynak Yayınları, İstanbul.

Akbaş, O. (2006). "Amerikan Gönüllü Kuruluşları: Barış Gönüllülerinin Dünyada ve Türkiye'deki Çalışmaları", *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi,* cilt:4, sayı:1.

Akgün, S. K. (2009). *27 Mayıs Bir İhtilal Bir Devrim Bir Anayasa,* ODTÜ Yay., Ankara.

Akman, H., Zeyrek, S. (2013). "John Foster Dulles'in Ortadoğu Gezisi, Temaslar ve Tepkiler (11-28 Mayıs 1953)", *Avrasya İncelemeleri Dergisi* (AVİD), II/2, S. 259-288.

Akyıldız, A. (2012). *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme,* İletişim Yay., İstanbul.

Ali, S. (2016). *Kürk Mantolu Madonna,* Yapı Kredi Yay., İstanbul.

Alkan, M. Ö. (2015). "Soğuk Savaş'ın Toplumsal, Kültürel ve Günlük Hayatı İnşa Edilirken", (*Türkiye'nin 1950'li Yılları,* Hazırlayan: Mete Kaan Kaynar, İçinde), İletişim Yay., İstanbul.

Altan, Ç. (1971). *Ben Milletvekili İken,* Bilgi Yay., İstanbul.

Altaylı, E. (2016). *Ruzi Nazar: CIA'nın Türk Casusu,* Doğan Kitap, İstanbul.

Altındal, A. (2004). *Haşhaş ve Emperyalizm,* Alfa Yay., İstanbul.

Altınsoy, M. (2001). Mehmet Altınsoyla Yapılan Röportaj, (*27 Mayıs Darbesi Hatıralar/Gözlemler/Düşünceler,* Haz. Davut Dursun, İçinde), Şehir Yay., İstanbul.

Apuhan, R. Ş. (2010). *27 Mayıs'tan Yassıada Mahkemelerine Menderes Resmi Tarihi Değiştirecek Gerçekler,* Timaş Yay., İstanbul.

Arcayürek, C. (1985). *Cüneyt Arcayürek Açıklıyor 5: Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi,* Bilgi Yay., Ankara.

Arcayürek, C. (1989). *Darbeler ve Gizli Servisler (1950-1988).,* Bilgi Yay., Ankara.

Levent Şahverdi Arşivi

Arı, T. (Tarihsiz). *Uluslararası İlişkiler Kuramları-I*, Anadolu Üniversitesi, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2645 Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1612
Arıkan, P. (2016). "İran, Musaddık ve Darbe", *Ortadoğu Analiz*, Eylül-Ekim, c.8, sayı:76
Armaoğlu, F. (1991). *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri* (Açıklamalı), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara.
Armaoğlu, F. (1995). *20. Yüzyıl Tarihi (1914-1995)*, cilt:I-II, Alkım Yay., İstanbul
Armaoğlu, F. (1996). "Amerikan Belgelerinde 27 Mayıs Olayı", *Belleten*, cilt: LX, sayı:227
Ataman, K. (2014). *Ulus Olmanın Kutsal Temeli: Sivil Din Bir Analiz Denemesi*, Sentez Yay., Bursa.
Ataöv, T. (1968). *Amerikan Belgeleriyle Amerikan Emperyalizminin Doğuşu*, Doğan Yay., Ankara.
Ataöv, T. (2006). *Amerika, NATO ve Türkiye*, İleri Yayınları, İstanbul.
Atay, F. R. (1999). *Çankaya* IV., Yenigün Haber Ajansı Basın Yay.
Atay, O. (2016), *Tutunamayanlar*, İletişim Yay., İstanbul.
Ateş, S. Y. (2012). *Asker Evlatlar Yetiştirmek II. Meşrutiyet Dönemi'nde Beden Terbiyesi, Askeri Talim ve Paramiliter Gençlik Örgütleri*, İletişim Yay., İstanbul.
Atlı C. (2014). "Kore Savaşı ve Kore Savaşına Iğdır'dan Katılanlar". *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (1), 409-424.
Aydemir, Ş. S. (1999). *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali*, Remzi Kitabevi Yay., İstanbul.
Aydemir, Ş. S. (2000). *Menderes'in Dramı 1899-1960*, Remzi Kitabevi Yay. İstanbul.
Aydemir, Ş. S. (2003). *Tek Adam Mustafa Kemal*, III. cilt., Remzi Kitabevi Yay., İstanbul.
Aydemir, Ş. S. (2011). *İkinci Adam 1950-1964*, cilt:3, Remzi Kitabevi Yay., İstanbul.
Aydemir, T. (2010). *Hatıratım*. Yapı Kredi Yay., İstanbul.
Aydın, A. (2014). "Demokrat Parti'nin Kuruluşunun İlk Yıllarında Parti İçinde Meydana Gelen Hizipleşme ve Müstakil Demokratlar Grubu", *Tarih Okulu Dergisi*, yıl: 7, sayı: 19.
Aykut, Ş. (1936). *Kamalizm*, Muallim Halit Kitap Evi, İstanbul.
Bağlum, K. (1991). *Anıpolitik* 1945-1960, Bilgi Yay., Ankara.
Bakar, B. (2013). "İstanbul'da Ekmek Karnesi Uygulaması, Karne ve Ekmek Suistimalleri (1942-1946)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, cilt:12, sayı: 24.
Balcı, A. (2013). *Türkiye Dış Politikası İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*, Etkileşim Yay., İstanbul.
Bali, R. N. (2004). "Azınlıkların Demokrat Parti Sevdası Celal Bayar'ın Amerika Ziyareti", *Toplumsal Tarih*, sayı: 122.
Barlas, M. (2001). Mehmet Barlasla Yapılan Röportaj, (*27 Mayıs Darbesi Hatıralar/Gözlemler/Düşünceler*, Haz. Davut Dursun, İçinde), Şehir Yay., İstanbul.
Barutçu, F. A. (2001). *Siyasi Hatıralar: Milli Mücadeleden Demokrasiye* (cilt:2), 21. Yüzyıl Yay., Ankara.
Başgil, A. F. (2008). *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri Görüp Yaşadıklarım*, Yağmur Yay., İstanbul.
Behramoğlu, N. (1973). *Türkiye Amerikan İlişkileri Demokrat Parti Dönemi*, Yar Yay., İstanbul.
Belli, Ş. (2005). *Makbule Atadan Anlatıyor Ağabeyim Mustafa Kemal*, Selis Kitaplar, İstanbul.
Berkes, N. (1997). *Unutulan Yıllar* (Yayına Hazırlayan Ruşen Sezer), İletişim Yay., İstanbul.

Levent Şahverdi Arşivi

Berkes, N. (2016). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yay., İstanbul.
Biçer, B. (2010). *Amerikan Kolejleri ve Bu Kolejlerin Türk Toplum Yapısına Etkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
Bilginer, R., Yalçın, M. A. (1954).*Türkiye Cumhurreisi Celâl Bayar'*ın Amerika Seyahatleri, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul.
Birand, M. A. (1985). *30 Sıcak Gün*, Milliyet Yay., İstanbul.
Birand, M.A., Dündar, C., Çaplı, B. (1991). *Demirkırat Bir Demokrasinin Doğuşu*, Doğan Kitap, İstanbul.
Bora, T. (2017). *Cereyanlar Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*, İletişim Yay., İstanbul.
Boratav, K. (2006). *Türkiye'de Devletçilik*, İmge Kitabevi Yay., Ankara.
Bostancı, M. (2013). "Türk-Arap İlişkilerine Etkisi Bakımından Bağdat Paktı", *Akademik Bakış*, cilt:7, sayı: 13.
Bostanoğlu, B. (1999). *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, İmge Kitabevi Yay., Ankara.
Bozkurt, C. (2015). "Milli Mücadele Döneminde Muhittin Baha Pars", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, sayı: 56, Bahar, s. 11-32
Bozkurt, İ. (2008). *Türk Kamuoyunda Amerika İmgesi (1945-1980)*, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü, İzmir.
Bölme, S. (2012). *İncirlik Üssü ABD'nin Üs Politikası ve Türkiye*, İletişim Yay., İstanbul.
Brockett, G. D. (2013). "Kore'de "Türk" Efsanesi: Kore Savaşı'na Dair Popüler Algılar ve Türk Ulusal Kimliği Bağlamında Önemi", (Kore Savaşı Uzak Savaşın Askerleri, Derleyen: M. Ali Tuğtan, İçinde), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul.
Budak, A. (2013). *Batılılaşma ve Türk Edebiyatı Lale Devri'nden Tanzimat'a Yenileşme*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
Bulut, S. (2009). "Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu", *Akademik Bakış*, yıl:2, sayı:4.
Cantek, L. (2005). *Gündelik Yaşam ve Basın (1945-1950) Basında Gündelik Yaşama Yansıyan Tartışmalar*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
Canyaş, H., Canyaş, F. O. (2012). "Osmanlı'dan Günümüze Misyonerlerin Kültürel Alandaki Faaliyetleri", *TÜBAR-XXXI*-Bahar.
Cem, İ. (1993). *Tarih Açısından 12 Mart*, Cem Yay., İstanbul.
Chomsky, N. (2000). *Dünya Düzeni: Eskisi Yenisi*, Metis Yay., İstanbul.
Cihangir, M. (2015). *Rifâ'a Râfi' El-Tahtâvi'nin Paris Gözlemleri ve Hayrullah Efendi'nin Avrupa Seyahatnamesi Adlı Eserlerine Yansıyan Batı ve Batılı İmgesi*, Eskişehir Osmangazi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
Cingöz-Ulu, B. (2016) "Türkiye'de Politik Psikoloji Manzaraları: İfade Özgürlüğü, Toplumsal Barış ve Gruplararası İlişkiler", http://psksosyal.net/kongre2016/ozet/08_01.pdf (Erişim tarihi: 3 Temmuz, 2017)
Clastres, P. (2016). *Devlete Karşı Toplum*, Ayrıntı Yay., İstanbul.
Criss, N. B. (2013). "Soğuk Savaş'ta Uluslararası Siyasetin Kore Savaşı'na Etkisi", (*Kore Savaşı Uzak Savaşın Askerleri*, Derleyen: M. Ali Tuğtan, İçinde), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul.
Cottam, M. L., Mastors, E., Preston, T., Dietz, B. (2017). *Siyaset Psikolojisine Giriş*, BB101 Yay., Ankara.
Çağlayangil, İ. (2007). Çağlayangil'*in Anıları Kader Bizi Una Değil Üne İtti* (Haz. Tanju Cılızoğlu), Bilgi Yay., Ankara.
Çakır, M. F. (2004). "Amerikan Bakış Açısından Türkiye'de 1957-1960 Dönemi Ara-

Levent Şahverdi Arşivi

sında Siyasal Gelişmeler ve Türk - Amerikan İlişkileri", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, cilt: 59, sayı:1, s. 59-88.
Çakmak, H. (2015). "Haşhaş Krizi" (*Türk Dış Politikasında 41 Kriz* Editör: Haydar Çakmak, içinde), Kripto Yay., Ankara.
Çetin, H. (2012). *Korku Siyaseti ve Siyasetin Korkusu*, İletişim Yay., İstanbul.
Çevik, A. (2010). *Politik Psikoloji*, Dost Yay., Ankara.
Çiftçi, A. (2009), "Türkiye'nin Nüfus Bilgileri Işığında Kâzım Karabekir'in Aile ve Nüfus Politikalarına İlişkin Görüşleri ve Bugünkü Durum", *Aile ve Toplum Dergisi*, cilt 5, sayı:19.
Çok, F. (1993). "Gelişim Psikolojisi: Kuramlar, Yöntemler ve Yaşamın İlk Yılları", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, cilt: 26, sayı:2
Değer, M. E. (2004). *Oltadaki Balık Türkiye Emperyalizmin Tuzaklarındaki Ülke*, Otopsi Yay., İstanbul.
Demirel, T. (2015). "Demokrat Parti İktidarı ve Ordu", (*Türkiye'nin 1950'li Yılları*, Hazırlayan: Mete Kaan Kaynar, İçinde), İletişim Yay., İstanbul.
Denizli, A. (1994). *Kore Harbi'nde Türk Tugayları*, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
Derman, G. S., Kurban, V. (2016). "Kıbrıs Sorununun Türk Dış Politikasına Etkisi ve ABD-SSCB İle İlişkiler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* XVI/33 (2016-Güz), s. 455-484.
Dilek, M. S. (2010). "ABD Başkanı Dwight David Eisenhower'ın (Ike) Aralık 1959'da Türkiye Ziyareti", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* sayı: 46, s. 295-332.
Doğan, A. (2012). *Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm*, Küre Yay., İstanbul.
Doğaner, Y. (2015) "Vatan Cephesi", (*Türkiye'nin 1950'li Yılları*, Hazırlayan: Mete Kaan Kaynar, İçinde), İletişim Yay., İstanbul.
Doster, B. (2012). "Türkiye'de NATO Karşıtlığının Tarihsel ve Siyasal Kökenleri", *Ortadoğu Analiz*, cilt: 4 - sayı: 40.
Durmaz, E. (2013). *Amerikan Barış Gönüllüleri ve Batı Anadolu'daki Faaliyetleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
Dursun, D. (2001). *27 Mayıs Darbesi Hatıralar/Gözlemler/Düşünceler*, Şehir Yay., İstanbul.
Dürü, Ç. (2006). *Travma Sonrası Stres Belirtileri ve Travma Sonrası Büyümenin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi ve Bir Model Önerisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
Enginün, İ., Kerman, Z. (2010). *Günlüklerin ışığında Tanpınar'la Başbaşa*, Dergâh Yayınları, Istanbul.
Erboz, F., Soydan, M. (2009). *Barış Gönüllüleri 10 Karanlık Yıl*, Berikan Yay., Ankara.
Erdağı, Ö. (2007). *Kore Harbi'nin Sözlü ve Yazılı Türk Halk Edebiyatına Yansıması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı.
Erdoğan, D. (2005). "Merzifon'da Amerikalı Misyonerler ve Ermeniler". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4 (11).
Erdoğan, Ü. (2016). *Amerika Birleşik Devletleri ve Dünya*, SRT Yay., Ankara.
Erer, T. (1969). *NATO'nun Hür Ufukları*, AK yayınları, İstanbul.
Ergüç, V. (2017). "Johnson Mektubu", (*Türkiye'nin 1960'lı Yılları*, Hazırlayan: Mete Kaan Kaynar, İçinde), İletişim Yay., İstanbul.

Levent Şahverdi Arşivi

Erhan, Ç. (1996). *Beyaz Savaş: Türk - Amerikan* İlişkilerinde *Afyon Sorunu*, Bilgi Yay., Ankara.
Erhan, Ç. (2009). "ABD ve NATO'yla İlişkiler", (*Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Editör: Baskın Oran, İçinde), İletişim Yay., İstanbul.
Erhan, Ç. (2015). *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Yay., İstanbul
Erişen, C., Kesgin, B., Efegil, E. (2013). *Dış Politika Analizi*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yay., No: 1903
Erkanlı, O. (1973). *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, Baha Matbaası, İstanbul.
Eroğul, C. (1990). *Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)*, İmge Kitabevi Yay., Ankara.
Eroğul, R. Ç. (2016). *Bilişsel Gelişim ve Dil Gelişimi* (Eğitim Psikolojisi Editör: M. Engin Deniz, içinde), Maya Akademi Yay., Ankara.
Ertem, B. (2009). "Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* cilt 12 sayı 21, s.377-397.
Ertem, B. (2010). "Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947)", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Vol: 3/11, Spring.
Esin, N. (2001). Numan Esinle Yapılan Röportaj, (*27 Mayıs Darbesi Hatıralar/Gözlemler/Düşünceler*, Haz. Davut Dursun, İçinde), Şehir Yay., İstanbul.
Eşel, G. (2016). *Amerikan Barış Gönüllüleri ve Türkiye'deki Faaliyetleri*, İleri Yay., İstanbul.
Eşel, G. (2011). "Demokrat Parti Türk-Amerikan İlişkilerinde Basın Sansürü ve Pulliam Davası", *TUBAR XXIX*, Bahar.
Fahri, M. (1966). *Amerikan Harp Doktrinleri*, Yön Yay., İstanbul.
Fendoğlu, H. T. (2002). *Modernleşme Bağlamında Osmanlı-Amerika İlişkileri*, Beyan Yay., İstanbul.
Fergan, E. E. (2016). *Kara Kitap*, Derin Tarih Kültür Yay., İstanbul.
Galeano, E. (2015). *Latin Amerika'nın Kesik Damarları*, Sel Yay., İstanbul.
Garaudy, R. (2000). İsrail, *Mitler ve Terör*, Pınar Yay., İstanbul.
Genç, N., Demirdöğen., O. (1994). *Yönetim Elkitabı*, Birey Yay., Erzurum.
Genelkurmay Başkanlığı (1975). *Kore Harbinde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Muharebeleri*, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara.
Gerger, H. (2006). *Kan Tadı Belgelerle ABD'nin Kara Kitabı*, Ceylan Yay., İstanbul.
Gerger, H. (2012). *ABD, Ortadoğu, Türkiye*, Yordam Kitap, İstanbul.
Gerger, H. (Tarihsiz). "Amerikan Emperyalizmin Ayırdedici Özellikleri", *Praksis*, s. 11-22.
Göle, N. (2011). *Modern Mahrem Medeniyet ve Örtünme*, Metis Yayınları, İstanbul.
Gönlübol, M., Ülman, H. A. (1996). *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Siyasal Kitabevi Yay., İstanbul.
Granda, C. (1973). *Atatürk'ün Uşağı İdim* (Yayına Haz. Turhan Gürkan), Hürriyet Yay., İstanbul.
Gül, M. (2015). "Kuruluşundan 21. Yüzyıla: 1990'larda NATO'da Devamlılık ve Dönüşüm, " *Akademik İncelemeler Dergisi*, c. 10, s. 1, s.247-265.
Güler, Y. (2004). "II. Dünya Harbi Sonrası Türk–Amerikan İlişkileri (1945-1950)", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi*, cilt 5, sayı 2, 209-224.
Gün, F. (2001). *Sebilürreşad Ekseninde Çok Partili Hayata Geçerken İslâmcılara Göre Din-Siyaset ve Laiklik (1948-1954)*, Beyan Yay., İstanbul.
Güneş, G. (2013). *İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Ankara'da Günlük Yaşam*, Alter yay., Ankara.

Levent Şahverdi Arşivi

Güneş, M. (1969). *Zamanı İsmet ve Sonrası*, Latin Matbaası, İstanbul.
Günver, S. (1985). *Fatin Rüştü Zorlu'nun Öyküsü Z "Zorro" Gibi*, Bilgi Yay., Ankara.
Gürpınar, H. R. (1969). *Şıpsevdi*, Atlas Kitabevi, İstanbul.
Gürün, K. (1983). *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay. No: 531, Ankara.
Güven, C. (2010). "Amerika'daki Ermeni Propagandasına Bir Örnek: Merzifon Amerikan Koleji Başkanı George E. White (1916 – 1919)", *Türkiyat Araştırmaları*, sayı: 27.
Güvenç, A. Ö. (2014). "Örnekleriyle Âşık Şiirinde Kore Savaşı", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 53, s. 125-162.
Güvenç, S. (2010). "ABD Askeri Yardımı ve Türk Ordusunun Dönüşümü" (*Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, Derleyenler:Evren Balta Paker-İsmet Akça, içinde), Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul.
Güvenç, S. (2013). "Kore Savaşı ve Türk Ordusunun Dönüşümü: 1950-1960", (*Kore Savaşı Uzak Savaşın Askerleri*, Derleyen: M. Ali Tuğtan, İçinde), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul.
Güvenç, S. Ç. (2008). *İkili Antlaşmalardan Kıbrıs'a Solun Merceğinden Dış Politika TİP Deneyimi 1960-1970*, Daktylos Yay., İstanbul, 2008.
Hale, W. (2003). *Türk Dış Politikası 1774-2000*, Mozaik Yay., İstanbul.
Halil, A. (1968). *Atatürkçü Dış Politika ve NATO ve Türkiye*, Gerçek Yay, İstanbul.
Hanioğlu, M. Ş. (1981). *Bir Siyasal Düşünür Olarak Dr. Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul.
Hasgüler, M. (2000). *Kıbrıs'ta Enosis ve Taksim Politikalarının Sonu*, İletişim Yay., İstanbul.
Houghton, D. P. (2015). *Siyaset Psikolojisi Durumlar Bireyler Olaylar*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
Hür, A. (2015). *Çok Partili Dönemin Öteki Tarihi-I İnönü ve Bayar'lı Yıllar (1938-1960)*, Profil Yay., İstanbul.
İlhan, A. (1981). *Batı'nın Deli Gömleği*, Karacan Yay., İstanbul.
Jahoda, G. (2011). *Sosyal Psikoloji Tarihi*, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul.
Jenkins, H. D. (2008). *Robert Kolej'in Kızları Misyonerlik Feminizm Yabancı Okullar*, Dergâh Yay., İstanbul.
Jervis, R. (2007). *Uluslararası Siyasette Doğru Algılama Yanlış Algılama*, Nesa Yay., İstanbul.
Jervis, R. (2013). "Yanlış Algı Üzerine Varsayımlar", (*Uluslararası İlişkilerde Anahtar Metinler*, Hz. Esra Diri, içinde), Röle Akademik Yay., İstanbul.
Johnson, C. (2005). *Amerikan Emperyalizminin Sonbaharı, Küre Yay., İstanbul*.
Julien, C. (1969). *Amerikan İmparatorluğu*, Hitit Yay., Ankara.
Kadıoğlu, A. (1999). *Cumhuriyet İradesi Demokrasi Muhakemesi*, Metis Yay., İstanbul.
Kağıtçıbaşı, Ç., Cemalcılar, Z. (2014), *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar Sosyal Psikolojiye Giriş*, Evrim Yayınları, İstanbul.
Kalodukas, A. (2003). Kıbrıs Sorunu: II. Dünya Savaşı'ndan Annan Planı'na (*Kıbrıs Dün ve Bugün*, Derleyen: Masis Kürkçügil, içinde), İthaki Yay., İstanbul.
Kara, İ. (2009). "Ahlak Davasına Adanmış Bir Ömür: Nurettin Topçu", *İş Ahlakı Dergisi*, cilt: 2, sayı: 4, s: 89-101.
Karacaova, T. (2010). *İstanbul Basınında Kore Savaşı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üni., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı.
Karaosmanoğlu, A. L. (2013). Kore Savaşı'nın Siyasi Stratejik İkilemleri, (*Kore Savaşı*

Levent Şahverdi Arşivi

Uzak Savaşın Askerleri, Derleyen: M. Ali Tuğtan, İçinde), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul.
Karpat, K. H. (2012). *Türk Demokrasi Tarihi,* Timaş Yay., İstanbul.
Kaya, E. E., Avşar, B. Z. (2012). "Türk Basınında Eugene Pulliam Olayı", *Erciyes İletişim Dergisi,* cilt: 2, sayı:4, s. 24-38.
Kaynar, M. K. (2015). "Türkiye'nin Elili Yılları *Üzerine Bazı Notlar*", (*Türkiye'nin 1950'li Yılları,* Hazırlayan: Mete Kaan Kaynar, İçinde), İletişim Yay., İstanbul.
Kaynar, M. K. (2017). "Türkiye'nin 60'lı Yılları Üzerine Bazı Notlar", (*Türkiye'nin 1960'lı Yılları,* Hazırlayan: Mete Kaan Kaynar, İçinde), İletişim Yay., İstanbul.
Kaysi, S. Ş. (2008). *Türkiye ve Küba'da İşçi Sınıfının Tarihsel Gelişimi,* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
Kazgan, G. (1985), *Ekonomide Dışa Açık Büyüme,* Altın Kitapları Yayınevi, İstanbul.
Keloğlu-İşler, E. İ. (2016). "Türkiye'nin Demokratikleşme Sürecinde ABD Manipülasyonu: DP ve Halk Tarafından Kurulmuş Bir Hükümet Kitapçığı" (*Algı, İllüzyon Gerçeklik,* Derleyen: Esra İlkay Keloğlu-İşler, içinde) İmge Yay., Ankara.
Keskin, F. (2009). "ABD Başkanlarının Ünlü Doktrinleri", (*Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar,* Editör: Baskın Oran, İçinde), İletişim Yay., İstanbul.
Keskin, S. (2010). *Menderes Dönemi Türk-Amerikan Eğitim-Kültür İlişkileri,* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı.
Kinzer, S. (2016). *Dulles Kardeşler John Foster Dulles Allen Dulles ve Gizli Dünya Savaşları,* Profil Yay., İstanbul.
Kissinger, H. (2000). *Diplomasi,* Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul.
Kocabaşoğlu, U. (2000). *Anadolu'daki Amerika Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğundaki Amerika Misyoner Okulları,* İmge Kitabevi, Ankara.
Koçak, C. (2010). *İkinci Parti Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)* cilt:1, İletişim Yay., İstanbul.
Koçak, C. (2012). *Tek-Parti Döneminde Muhalif Sesler,* İletişim Yay., İstanbul.
Koçak, C. (2012). *İktidar ve Demokratlar Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)* cilt:2, İletişim Yay., İstanbul.
Koçak, C. (2013). *Rejim Krizi Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) cilt*:3, İletişim Yay., İstanbul.
Koçer, D. N. (2009). *Demokrat Parti Döneminde Kadın: 1950-1960 Arası Kadın Dergilerinde Kadın İmajı,* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
Korkmazgöz, R. (2012). "Dinamik Tarih Algısının Kur'ani İfadesi: Eyyamullah", *Kelam Araştırmaları* (10) 2 s. 155-174.
Korlaelçi, M. (2002). *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi,* Hece Yay., Ankara.
Köker, L. (2007). *Modernleşme, Demokrasi, Kemalizm,* İletişim Yay., İstanbul.
Kurat, N. A. (1959). *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959*), Doğuş Matbaası, Ankara.
Kurtuluş, B. (1999). *Amerika Birleşik Devletleri'ne Türk Beyin Göçü,* Alfa Yay., İstanbul.
Kürkçüoğlu, Ö. (2010). *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası,* Barış Kitap, Ankara.
Kürkçüoğlu, Ö. (1978). "Türk Demokrasisinin Kuruluş ve İşleyişinde Dış Etkenler (1946'dan Bu Yana)", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* 33 (1) s: 213-247.

Levent Şahverdi Arşivi

Levy, J. S. (2013). "Yanlış Algılama ve Savaşın Nedenleri: Kuramsal Bağlantılar ve Analitik Sorunlar", (*Uluslararası İlişkilerde Anahtar Metinler*, Haz. Esra Diri, içinde), Röle Akademik Yay., İstanbul.
Lewis, B. (2011). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Arkadaş Yay., Ankara.
Lewis, G. (2007). *Trajik Başarı Türk Dil Reformu*, Paradigma Yay., İstanbul.
Lütem, İ. (1966). *Amerika'yı Tanıyalım.* Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları Müdürlüğü, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
Magdoff, H. (1997). *Emperyalizm Çağı*, Sosyalist Yay., İstanbul.
Manisalı, E. (2002). *Dünden Bugüne Kıbrıs*, Gündoğan Yay., İstanbul.
Mardin, Ş. (1991). *Türk Modernleşmesi Makaleler*, İletişim Yay., İstanbul.
May, E. R., Zelikow, P. D. (1999). *Kennedy Tutanakları ve Türkiye Üzerine Gizli Pazarlıklar*, Sabah Kitapları, *İstanbul*.
Meriç, N. (2000). Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi, Kaknüs Yay., İstanbul.
McGhee, G. (1992). *ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
Metinsoy, M. (2016). *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul.
Milburn, M. A. (1998) *Sosyal Psikolojik Açıdan Kamuoyu ve Siyaset*, İmge Kitabevi Yay., Ankara.
Muradoğlu, A. (2001*). Öldüren Sır, Bakış Yay., İstanbul*.
Mutlu, Ş. (2005). Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları, Gökkubbe Yay., İstanbul.
Mütercimler, E. (2006). *Komplo Teorileri Aynanın Ardınca Kalan Gerçekler*, Alfa Yay., İstanbul.
Mütercimler, E. (2007). *Satılık Ada Kıbrıs Kıbrıs Barış Harekatının Bilinmeyen Yönleri*, Alfa Yay., İstanbul.
Nevins, A., Commager, H. S. (2013). *ABD Tarihi*, Doğu-Batı Yay., İstanbul.
Neziroğlu, İ., Yılmaz, T. (2014). "Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları"-*Cumhuriyet Hükümetleri Dönemi-Adnan Menderes*, c.4, TBMM Yay., Ankara.
Neziroğlu, İ., Yılmaz, T. (2014). "Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları"-*Cumhuriyet Hükümetleri Dönemi-Mustafa İsmet İnönü/Ali Fethi Okyar*, c.2, TBMM Yay., Ankara.
Nye, J. S. (2005). *Yumuşak Güç*, Elips Kitap, İstanbul.
Oktay, A. (2010). *Popüler Kültürden TV Sömürgesine*, İthaki Yay., İstanbul.
Oran, B. (2009a). "Batı Bloku Ekseninde Türkiye Dönemin Bilançosu", (Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, cilt: II, Editör: Baskın Oran, İçinde), İletişim Yay., İstanbul.
Oran, B. (2009b). "27 Mayıs ve ABD", (*Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, cilt: II, Editör: Baskın Oran, İçinde), İletişim Yay., İstanbul.
Orkunt, S. (1978). *Türkiye-ABD Askeri İlişkileri*, Milliyet Yay., İstanbul.
Ortaylı, İ. (2007). *Batılılaşma Yolunda*, Merkez Kitaplar, İstanbul.
Öke, M. K. (1990). *Unutulan Savaşın Kronolojisi Kore, 1950-53*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
Ömeroğlu, İ. (1959). *Yabancı Gözü ile Demokrat Türkiye*, Ege Matbaası, Ankara.
Önal, T. (2014). "Fatin Rüştü Zorlu'nun Siyasi Mücadelesi (Mayıs 1954-Mayıs 1960)", *Akademik Bakış*, cilt:8 sayı: 15.
Örnek, C. (2015). *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı Antikomünizm ve Amerikan Etkisi*, Can Yay., İstanbul.

Levent Şahverdi Arşivi

Örnek, N. C. (2013). "Cepheden Mektup Bekleyen Ülke: Kore Savaşının Toplumsal Etkileri", (*Kore Savaşı Uzak Savaşın Askerleri,* Derleyen: M. Ali Tuğtan, İçinde), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul.

Örs, B. (2015). "19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasi İdeolojiler", (Derleyen: Birsen Örs) (İçinde: İdeoloji: Karmaşık Dünyayı *Anlaşılır Kılmak*), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. İstanbul.

Öymen, A. (2004). *Değişim Yılları,* Doğan Kitap, İstanbul.

Öymen, A. (2013). *...ve İhtilal,* Doğan Kitap, İstanbul.

Özbalkan, M. (1970). *Gizli Belgelerle Barış Gönüllüleri,* Ant Yay., İstanbul.

Özcan, G. (2015). "Ellili Yıllarda Dış Politika", (*Türkiye'nin 1950'li Yılları,* Hazırlayan: Mete Kaan Kaynar, İçinde), İletişim Yay., İstanbul.

Özcan, G. (2017). "60'lı yıllarda "Dış" Politika", (*Türkiye'nin 1960'lı Yılları,* Hazırlayan: Mete Kaan Kaynar, İçinde), İletişim Yay., İstanbul.

Özdemir, C. O. (2015). "Demokrasinin Gizlenen Yüzü: Tahkikat Komisyonu", (*Türkiye'nin 1950'li Yılları,* Hazırlayan: Mete Kaan Kaynar, İçinde), İletişim Yay., İstanbul.

Özdemir, E., Karakuzu, H. (2015). "Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın 1954 Yılı ABD Ziyaretindeki Konuşmaları ve Kamuoyundaki Yansımaları", *CAHJ,* sayı: 4.

Özer, İ. (2009). *Osmanlı'dan Cumhuriyete Yaşam ve Moda,* Truva Yay., İstanbul.

Özkan, T. (2003). *Milli İstihbarat Teşkilatı MİT'in Gizli Tarihi,* Alfa Yay., İstanbul.

Özler, H. (2014). *Siyaset Psikolojisi,* Ekin Yay., Bursa.

Özyürek, M. (2015). "Sosyolog ve Gazeteci Yönüyle Necmettin Sadak", *Erzurum Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi,* cilt:4, sayı:2.

Pamir, P., Çiftçi, E. (2014). *316 Gün "Küçük Kartal"ın Kore Günlüğü Albay Nuri Pamir'in Kore Savaşı Günlüğü ve Mektupları,* Yapı Kredi Yay., İstanbul.

Parlak, Z. (2015). "Kendi Anılarında Türkiye'de Bulunan Amerikan Barış Gönüllülerinin Yaşadıkları Değişim Süreci", *Kebikeç,* sayı:39.

Parlak, Z. (2015). "Talat Sait Halman ve Amerikan Barış Gönüllüleri", *I. Dil, Kültür ve Edebiyat Çalıştayı,* Akdeniz Üniv. Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Parlar, S. (2006). *Kirli İşler İmparatorluğu Uyuşturucu Kaçakçılığı Mafya Devlet,* Mep Kitap, İstanbul.

Pehlivanoğlu, A. Ö. (2003). *Küba Krizi ve Nükleer Savaş Eşiğinde Türkiye,* Kastaş Yay., İstanbul.

Pieczenik, S. R. (2002). "Uluslararası Bağımlılığın Psikolojik Boyutu" (*Uluslararası İlişkilerin Psikolojisi,* Derleyenler: Erol Göka, Işık Kuşçu, içinde), ASAM Yay., Ankara.

Polatçı, T. (2011). "Osmanlı Batılılaşmasında Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Paris Sefaretnamesinin Önemi" Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2 (2).

Refiğ, H. (2009). *Şeytan Aldatması Türkiye'nin Siyasi Tarihinden Bir Kesit,* Alfa Yay., İstanbul.

Remond, R. (2016). *ABD Tarihi,* Dost Kitabevi Yay., Ankara.

Safa, P. (2010). *Türk İnkılabına Bakışlar,* Ötüken Yay., Ankara.

Said, E. (2013). *Şarkiyatçılık Batı'nın Şark Anlayışları,* Metis Yay., İstanbul.

Sağırlı, İ. (1970). *Yeşil Komünizm Ergun Göze Tekin Erer Kavgası,* Bedir Yay., İstanbul.

Sander, O. (2003). *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e,* İmge Kitabevi Yay., Ankara.

Levent Şahverdi Arşivi

Sander, O. (2016). *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*, İmge Kitabevi Yay., Ankara
Saray, M. (2000). *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatırat ve Belgeleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
Sarıoğlu, M. (2001). *"Ankara" Bir Modernleşme Öyküsü (1919-1945)*, TC Kültür Bakanlığı Yayınları.
Savaşman, S. (1996). *3. Adam Anlatıyor MİT-CIA İlişkisi*, Kaynak Yay., İstanbul.
Scheurmann, E. (2017). *Göğü Delen Adam*, Ayrıntı Yay., İstanbul
Sears, D. O., Huddy, L., Jervis, R. (2003). *Oxford Handbook of Political Psychology*, Oxford University Press.
Selekler, A. (tarihsiz). *27 Mayıs Zor Günler: Anılar, Olaylar, Yorumlar..*,
Sever, A. (1997a). "Yeni Bulgular Işığında 1962 Küba Krizi ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, cilt: 52, sayı:1.
Sever, A. (1997b). *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu 1945-1958*, Boyut Yay., İstanbul.
Soran, V. (2010). *Türk Eğitim Sisteminde Amerikan Etkisi 1945-1960*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı.
Soysal, M. (2010). *Barış Gönüllüleri ve Türkiye'deki Faaliyetleri (1962-1972)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
Sönmezoğlu, F. (1995). *Kıbrıs Sorunu Işığında Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye Politikası (1964-1980)*, Der Yay., İstanbul.
Sönmezoğlu, F. (2006). *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, Der Yay., İstanbul.
Stannard, D. E., (2004). *Amerika'nın Soykırım Tarihi*, Gelenek Yay., İstanbul.
Stone, I. F. (1988). *A Nonconformist History of Our Times: The Hidden History of The Korean War 1950-1951*, Little Brown &Co., Canada.
Stone, O., Kuznick, P. (2015). *ABD'nin Gizli Tarihi*, Profil Yay., İstanbul.
Sutherland, S. (2009), *İrrasyonel*, İstanbul, Domingo Yayınevi
Şahin, H. (2002). *Johnson Mektubu*, Gendaş Yay., İstanbul.
Şakir, Z. (1954). *Türkiye Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Amerika Seyahati*, İstanbul Maarif Kitaphanesi
Şen, E. (2012). *Bir Yiğit Vardı Başbakan Adnan Menderes'in Hayatı*, Yitik Hazi Yay., İzmir.
Şener, B. (2014). "Uluslararası İlişkilerde Hegemonya Olgusu ve ABD Hegemonyasının Siyasal ve Kültürel Kaynağı: "Amerikan İstisnacılığı" ya da "Açık/Kaçınılmaz Yazgı", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 26 , p. 405-420, Summer II.
Şener, B. (2013). "1963-1964 Kıbrıs Krizi: Türk Dış Politikası Tarihinde Askerî, Siyasal ve Hukuksal Boyutlarıyla Bir Zorlayıcı Diplomasi Uygulaması", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Ağustos, sayı:205.
Şeyhanlıoğlu, H. (2012). "12 Temmuz Beyannamesi'nin Siyasal Etkileri ve Önemi Siyasal Hayatımızda Çatışma Çözümüne Bir Başarı Örneği", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/16.
Tahtavi, R. R. (1992). *Paris Gözlemleri*, Ses Yay., İstanbul.
Takım, A. (2012). "Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 67, No. 2, s. 157-187.
Tansel, F.A. (1966). Memleketimizin Acı Kaybı Prof. Dr. Fuad Köprülü, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. XIV, s. 266-281.

Levent Şahverdi Arşivi

Tatar, T. (2011). "Sömürgecilik ve Kızıl-Kara Katliam", İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi, s. 44, s.195-220.
Tekeli, İ., ve İlkin, S. (2014). *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, c. II, İletişim Yayınları, İstanbul.
Tellal, E. (2009). SSCB'yle İlişkiler, (*Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Editör: Baskın Oran, İçinde), İletişim Yay., İstanbul.
Timur, T. (1991). *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İletişim Yay., İstanbul.
Toker, M. (1990). *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*, Bilgi Yay., Ankara.
Toker, M. (1991). *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları DP'nin Altın Yılları 1950-1954*, Bilgi Yay., Ankara.
Toker, M. (1992). *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları (1944-1973): İnönü'nün Son Başbakanlığı (1961-1965)*, Bilgi Yayınları, Ankara.
Toker, S., Tekin, N. (2007). "Batıcı Siyasî Düşüncenin Karakteristikleri ve Evreleri:'Kamusuz Cumhuriyet'ten Kamusuz Demokrasi'ye" (*Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık*, cilt:3, Editör: Tanıl Bora, Murat Gültekingil, içinde), İletişimYay., İstanbul.
Toprak, Z. (2012). *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*, Doğan Kitap, İstanbul.
Tuğluoğlu, F. (2013). "Ali Naci Karacan'ın Gözüyle Lozan Konferansı ve İsmet Paşa", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, sayı: 53, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı).
Tunaya, T. Z. (1999). *Batılılaşma Hareketleri I-II*, Yenigün Haber Ajansı Basın Yay.
Tuncer, H. (2014). *İki Darbe Arasında Türk Dış Politikası (1971-1980)*, Kaynak Yay., İstanbul.
Tuncer, H. (2014). *Menderes'in Dış Politikası Batı'nın Güdümündeki Türkiye*, Kaynak Yay., İstanbul.
Tunçkanat, H. (1975). *İkili Antlaşmaların İç yüzü*, Tekin Yay., Ankara.
Turan, Ö. (2009) : "Oryantalizm, Sömürgecilik Eleştirisi ve Ahmet Rıza", *Toplum ve Bilim*, sayı: 115 (2009).
Turhan, T. (1995). Özel Savaş Terör ve Kontrgerilla, Tümzamanlar Yay., İstanbul.
Tüfekçioğlu, H. (1994). "1950'de Türk-Amerikan İlişkilerinin Türkiye'de Geniş Çevrelerce Algılanış Biçimi", (*500. Yılında Amerika içinde*, Yay. Haz., Recep Ertürk, Hayati Tüfekçioğlu), Bağlam Yay., İstanbul.
Türk Atlantik Derneği (1984), *35. Yılında Türk Parlamentosunda NATO*, Türk Atlantik Derneği Yayınları, Ankara.
Türkmen, F. (2012). *Türkiye ABD İlişkileri*, Timaş Yay., İstanbul.
Tüter, M. (2009). *Amerika'daki Milliyetçilik: Amerikan Misyonundan Beyaz Ulusalcılığa*, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sosyal Bilgiler Enstitüsü, Kültürel İncelemeler Programı.
Uçarol, R. (2013). *Siyasi Tarih 1789-2012*, Der Yay., İstanbul.
Umar, Ö. O. (2013). *Bağdat Paktı*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
Uslu, N. (2016). Çatlak İttifak 1947*'den Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri*, Nobel Yay., Ankara.
Utkugün, C. (2016). İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye*'de Ekonomik Sıkıntıların Sosyal Hayata Etkileri (1939-1945)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Afyon.

Levent Şahverdi Arşivi

Uyar, H. (2008). "Türkiye'de Tek Parti Döneminde CHP'nin Toplumsal Kökenleri: İkinci Seçmenler Örneği (1935)", http://kisi.deu.edu.tr/hakki.uyar/7.pdf (erişim tarihi: 8 Temmuz 2017).

Uyar, M. (2013). "Bir Muharebe İki Görüş: Kunu-ri Muharebesi Kaynaklarına Eleştirel Bir Bakış", (*Kore Savaşı Uzak Savaşın Askerleri*, Derleyen: M. Ali Tuğtan, İçinde), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul.

Uzun, H. (2012). "İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1947 Olağan Kurultayı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XII/25 (Güz/*Autumn*), s. 101-139.

Ülman, H. (1968). "Nato ve Türkiye", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. XXII, s. 4, ss. 143-167.

Ünder, H. (2009) "Türkiye'de Sosyal Darwinizm Düşüncesi", (*Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Milliyetçilik*, Editörler: Tanıl Bora ve Mustafa Gültekingil), İletişim Yayınları, İstanbul.

Ünsaldı, L. (2008). *Türkiye'de Asker ve Siyaset*, Kitap Yay., İstanbul.

Varel, A. (2015). "Ellili Yıllarda Muhalefet: Hükümete Yönelik Temel Eleştiriler ve DP Karşısında CHP'nin İdeolojik Konumlanışı", (*Türkiye'nin 1950'li Yılları*, Hazırlayan: Mete Kaan Kaynar, İçinde), İletişim Yay., İstanbul.

Vatandaş, C. (2015). *Cumhuriyetin Tarihi*, Pınar Yay., İstanbul.

Volkan, V. (2013). *Divandaki Düşmanlar/Bir Türk Psikinalistin Siyaset Psikolojisi Serüveni*, Alfa Yay., İstanbul.

Volkan, V. D. (1999). *Kanbağı Etnik Gururdan Etnik Teröre*, Bağlam Yay. İstanbul.

Volkan, V. D. (2009). *Kimlik Adına Öldürmek Kanlı Çatışmalar Üzerine Bir İnceleme*, Everest Yay. İstanbul.

Volkan, V., Itzkowitz, N. (2002).*Türkler ve Yunanlılar Çatışan Komşular*, Bağlam Yay. İstanbul.

Volkan, V.D. (2005). *Körü Körüne İnanç Kriz ve Terör Dönemlerinde Geniş Gruplar ve Liderleri*, Okuyan Us Yay., İstanbul.

Yalçın, S., Yurdakul, D. (2000). *Bay Pipo Bir MİT Görevlisinin Sıradışı Yaşamı: Hiram Abbas*, Doğan Kitap, İstanbul.

Yalman, A. E. (1997). *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1922-1971)*, c.2, Pera Yay., İstanbul.

Yaman, A. E. (2005). "Kore Savaşı'nın Türk Kamuoyuna Yansıması", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, s: 37-38, s. 231-245.

Yaşar, F. T. (2016). *Geç Osmanlı'da Alafranga Halleri*, Küre Yay., İstanbul.

Yavuz, T. (1999). *Satılık Müttefik Gizli Belgeler Işığında 1962 Küba Füze Krizi ve Türkiye*, Doğan Kitap, İstanbul.

Yazıcı, T. (1963). *Kore Birinci Türk Tugayı'nda Hatıralarım*, Ülkü Basımevi, İstanbul.

Yeşilbursa, B. K. (2017). *Ortadoğu'da Emperyalizm İngiltere ve Amerika'nın Ortadoğu Savunma Projeleri ve Türkiye (1945-1960)* Sentez Yay., Bursa

Yeşilbursa, B. K. (2011). "Bağdat Paktı (1955-1959)", *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sayı: 6, s: 85-100.

Yeşilyurt, T. (2010). *Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın Şiirlerindeki Temalar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Yetkin, Ç. (2006). *Karşıdevrim 1945-1950*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yay., Antalya.

Yetkin, Ç. (2010). *Türkiye'de Darbeler ve Amerika 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971, 12 Eylül 1980*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yay., Antalya.

Levent Şahverdi Arşivi

Yıldırım, E. (2016). *İslâmcılığın İki Kurucusu Mehmet Akif Necip Fazıl,* Pınar Yay., İstanbul.
Yıldırım, H. (2012). *Sömürgeci Batının Barbarlık Tarihi II,* Kum Saati Yay., İstanbul.
Yıldız, A. (2001). *İhtilalin İçinden Anılar, Değerlendirmeler,* Alan Yay., İstanbul.
Yıldız, Ö. (2015). *Anadolu'da Amerikan Misyonerleri,* Yeditepe Yay., İstanbul.
Yılmaz, B. (2010). *1950–1960 Döneminde Türkiye'de Kadının Giyinme Davranışının Dönüşümü,* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
Yılmaz, E. (2010). "1954 Seçimlerinin Önemi, Öne Çıkan Özellikleri ve Siyasi Sonuçları", *e-Journal of New World Sciences Academy* 2010, volume: 5, number: 4
Zimbardo, P. (2015). *Şeytan Etkisi,* Say Yay., İstanbul.
Zinn, H. (2009). *Gençler İçin Amerika Birleşik Devletleri Tarihi,* Kalkedon Yay., İstanbul.
Zürcher, E. J. (2000). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi,* İletişim Yay., İstanbul.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

DİZİN

II. Abdülhamid 513, 601
III. Ahmet 518
III. Selim 519, 520, 599
II. Mahmut 519, 520
12 Mart Muhtırası 11, 232, 290, 316, 413, 424, 425, 426, 430, 432, 448
12 Temmuz Beyannamesi 107, 289, 291, 292, 298, 336, 620
27 Mayıs Darbesi 12, 58, 229, 285, 297, 306, 311, 313, 335, 500, 611, 612, 614, 615
60 Milyon Dolarlık Kredi Antlaşması 201
555K 315, 337
1967 Krizi 449, 450, 607
Abadan, Nermin 206, 384
Abdülmecid 520, 600
Acheson, Dean 74, 457, 458
Adalet Partisi 175, 375, 433, 435, 436, 437, 440, 441
Adams, John Quincy 70, 75
Adıvar, Halide Edip 198, 199, 497
adli kapitülasyonlar 186
Adoto, Salamon 250
Agâh Efendi 520
Ağaoğlu, Samet 13, 48, 168, 301, 312, 314, 336, 530, 611
Ağırnaslı, Niyazi 376, 377, 378, 379, 380, 497
Akan, Ali Rauf 39
Akbal, Oktay 31
Akdoğan, İsmail Hakkı 410
Akis 120, 310
Akritas Planı 393
Akseki, Ahmet Hamdi 141, 142
Aksoy, Muammer 380
Akşin, Sina 183, 311
Aktan, Emel 204, 205
Albay Miller 120
Albay Papadopulos 449
Albay Yuannidis 459
Albright, Madeline 216, 260
Aliağa Petrol Rafinerisi 436
Alpkartal, Nurettin 235
Altan, Çetin 169, 315, 321, 441, 611
Altaylı, Enver 267, 611
Altın Üçgen 427
American Jewish Committee (AJC) 250
Amerika hayali 390
Amerikalı karakter 249
Amerikancılık 448
Amerikan emperyalizmi 577
Amerikan İmparatorluğu 74, 75, 82, 87, 616
Amerikan Kongresi 19, 76, 85, 101, 201, 217, 218, 245, 369
Amerikan Milli Basın Kulübü 240, 241
Amerikan Protestan Misyoner Kuruluşu 64
Amerikan Psikiyatri Derneği 558
Amerikan Psikoloji Derneği 367
Amerikan rüyası 204
Amerikan üsleri 194
Amerikan Yahudi Komitesi 250, 253
Anderson, Robert 460
Anglo-Sakson 200, 497
Ankara Üniversitesi 213, 215, 557, 613, 614, 616, 617, 620, 621, 622
antikomünizm 44, 116
apaçık kader 91, 93
Araçsal İnançlar 548
Aral, Adnan 373, 374, 375, 376, 377
Arapça ezan 294
Army Postal Office 228
Askeri Kolaylıklar Antlaşması 226, 228
askeri müdahale 308

Levent Şahverdi Arşivi

Askeri Yardım Antlaşması 114, 196, 363, 397, 507
Associated Press 325
Asya Siyasal Konferansı 172, 265, 604
Âşık Nihai 142
Ataç, Nurullah 525, 540
Ataklı, Mucip 305
Atatürk Araştırma Merkezi 262, 409, 525, 541, 620, 621
Atatürkçü Düşünce Derneği 311
Atatürk, Mustafa Kemal 19, 28, 58, 144, 160, 212, 223, 239, 240, 241, 247, 248, 250, 262, 286, 287, 290, 292, 295, 297, 299, 311, 409, 508, 525, 533, 534, 538, 539, 541, 565, 576, 577, 578, 590, 591, 602, 603, 613, 614, 615, 616, 619, 620, 621, 622
Atay, Falih Rıfkı 19, 53, 54, 112, 278, 522, 534, 535, 536, 539, 540, 574, 577, 578, 612
Atilla 144, 146, 566
Avcı, Sabit Osman 13, 384
Avni, Hüseyin 50
Avrupa Ekonomik İşbirliği Komitesi 117
Aybar, Mehmet Ali 127, 190, 607
ayrıştırma 585
Baban, Cihat 58, 310, 384
Baba Salim 143
bağımlılık dönemi 482, 486, 487
Bağımsızlık Bildirgesi 72
Bağlantısızlar Hareketi 265, 272, 456, 457, 605
Baker, Gladys 250
Ball, George 352, 396, 404, 406, 407
Balyoz Harekâtı 11, 388, 442
Bandung Konferansı 265, 267, 272, 586, 605
Banguoğlu, Tahsin 422
Barış Gönüllüleri Antlaşması 380
Barış Gönüllülerine Karşı Koyma Devrimci Komitesi 387
Barış Gücü 394
Barker Raporu 241, 302, 318
Barlas, Cemil Sait 34, 296, 301, 323, 612
Barutçu, Faik Ahmet 108, 612
Basın Yayın Başkanlığı 365
Basın Yayın ve Turizm Umum Müdürlüğü 309
Batıcı 270, 401, 402, 516, 531, 621
Batur, Muhsin 316, 324
Batur, Nur 316, 324
Bayar, Celal 19, 20, 28, 36, 47, 119, 121, 164, 232, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 260, 261, 262, 264, 277, 282, 286, 287, 288, 292, 293, 294, 298, 299, 301, 312, 316, 330, 331, 333, 335, 336, 337, 410, 495, 505, 570, 605, 612, 613, 616, 619, 620
Bayazıt, Kemal 375
Baykal, Rıfat 198, 229
Bayrak, Murat 445
Bayraktar, Bayram 381
Bayur, Hikmet 35, 43, 149, 151
Bayülken, Haluk 407
Bebek Davası 339
Begin, Menahem 573
Bekata, Hıfzı Oğuz 377, 378, 379, 497, 498
Bender, George 105, 116
Beveridge, Albert 87, 92
beyaz adam 77
Beyaz Olma Sanrısı 564
Beyaz Saray 150, 236, 237, 353, 395, 407, 425, 460, 600, 601
Beyrut Amerikan Üniversitesi 197
Bezm-i Âlem Camii 55
Bilgin, Turhan 236, 422, 430
Bil, Hikmet 124, 125
bilişsel çelişki kuramı 582
bilişsel denge kuramı 581
bilişsel tutarlılık 579, 580
Birgi, Muharrem Nuri 420
Birleşik Devletler Eğitim Komisyonu 202
Birsel, Salah 40
Bissel, Richard 216, 217
Black Hawk Savaşı 76
Blaustein, Jacop 253
BM İnsan Hakları Komisyonu 209
BM Uyuşturucu Maddeler Komisyonu 423
Bolton, Frances 245
Boran, Behice 151, 152, 153
Boston Çay Partisi 72
Boston, Frank 72, 87, 221, 599
Bowker, James 324
Brademas, John 478
Bradley, Omar 399
Bretton Woods Antlaşması 296
Brezinski, Zbigniew 430
Brüksel Antlaşması 165
Bulca, Fuat 535
Bulganin 350, 552
Bundy, McGeorge 355
Bunker Hill Muhaberesi 72
Burt, Richard 218
Bush Doktrini 73
Butler, Smedley 88, 89
Çağlayangil, İhsan Sabri 607, 613

Levent Şahverdi Arşivi

Callaghan 471, 472
Calp, Necdet 248
Camp David Antlaşması 573
Carter Doktrini 73
Carter, Jimmy 73, 430, 481, 573, 608
Castro, Fidel 85
Cemaat Okulları 381
Cenevre Üniversitesi 185
Cengiz Han 566
Cevdet, Abdullah 357, 510, 516, 517, 524, 616
Chicago Daily News 239
CHP Kurultayı 290
Christian Science Monitor 239, 496
Churchill, Winston 270
Cihad 58, 149, 156, 310, 384
Cinayet (Gazete) 31
Cisneros 82
Clemenceau, Georges 509
Coğrafi Konum İnkılabı 528
Columbia Üniversitesi 247
Coşar, Ömer Sami 121
Cox, Robert 68, 97, 98
Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi 229
Cumhuriyetçi Millet Partisi 311
Cumhuriyet gazetesi 37, 51, 58, 205, 321, 542
Cumhuriyet Halk Partisi 295, 332, 451, 622
Cushing, Caleb 92
Çağlayangil, İhsan Sabri 193, 413, 419, 420, 421, 428, 429, 431, 432, 433, 434, 436, 437, 438, 439, 440, 442, 489, 595
Çanakçalı, Ahmet 33
Çelebi Mehmet Efendi 233, 234, 515
çevreleme politikası 102
Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu 286, 290
Dağlarca, Fazıl Hüsnü 231, 622
damga vergisi 72
Danışma Komisyonu 557
Daver, Abidin 29, 122, 123, 136
de Cespedes, Carlos Manul 81
Demirel, Süleyman 191, 192, 193, 216, 227, 331, 334, 414, 419, 420, 421, 422, 424, 428, 433, 435, 436, 445, 449, 466, 479, 480, 500, 590, 607, 608, 611, 614, 620
Demir, Mehmet Ali 121, 216, 318, 377, 436
Demokrat İzmir gazetesi 323
Demokrat Parti 12, 28, 39, 48, 51, 107, 110, 116, 132, 136, 137, 148, 154, 168, 206, 222, 240, 250, 285, 286, 289, 294, 301, 334, 423, 435, 478, 604, 611, 612, 613, 614, 615, 617, 620
Denktaş, Rauf 394, 450, 453, 455
de Tott, Baron 519
Devlet Barajlar Dairesi 216
Dış İlişkiler Komitesi 104, 190, 460, 481
Dışişleri Bakanlığı Protokol Dairesi 365
dışsallaştırma 561, 563, 565
Dispatch, Paul 172
Dişi Asya 529
Diyanet İşleri Başkanlığı 142
Dizman, Ali 376
Doğramacı, İhsan 213, 215
Doğu Berlin 176, 177
dominant üye 494, 496, 497, 500
Domuzlar Körfezi 141
dörtlü takrir 300
Dulles, Allen 141, 235, 243, 254, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 270, 277, 280, 418, 605, 611, 617
Dulles, John Foster 141, 235, 243, 254, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 270, 277, 280, 418, 605, 611, 617
duygusal atmosfer 140
Dünya Bankası 99, 295
Dünya Ticaret Örgütü 99
Eagleton, Thomas 478
Ecevit, Bülent 21, 215, 429, 443, 445, 451, 452, 461, 463, 467, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 478, 590, 608
Ege Üniversitesi 212, 623
Eğitim Komisyonu Antlaşması 204
Eğitim ve Kültür Antlaşması 17
Eisenhower Doktrini 73, 258, 268, 269, 279, 280, 281, 282
Eisenhower, Dwight 73, 93, 150, 213, 215, 216, 234, 236, 258, 268, 269, 276, 277, 279, 280, 281, 282, 295, 307, 320, 321, 347, 528, 605, 606, 614
Eisenhower Vakfı 213, 215, 216
Ekmek Karnesi 32, 612
Elekdağ, Şükrü 358
Emeç, Selim Ragıp 39
Emeksiz, Turan 315
Engel, Irving 253
Enosis 391, 392, 393, 449, 452, 455, 458, 459, 465, 616
EOKA 391, 449, 451, 455, 465, 607
Eralp, Orhan 235
Erbakan, Necmettin 21, 443, 452, 466, 467, 471, 476, 608
Erdelhun, Rüştü 181, 235
Erder, Nil 205
Erer, Tekin 155, 175, 176, 177, 178, 179, 551, 614, 619
Erhard, Ludvig 323, 324

Levent Şahverdi Arşivi

Erikson, Erik 559
Eril Avrupa 529
Erim, Nihat 44, 49, 50, 210, 290, 332, 361, 391, 410, 424, 425, 426, 432, 442, 443, 458, 466, 496, 508, 608
Erkanlı, Orhan 181, 306, 308, 332, 334, 339, 615
Erkin, Feridun Cemal 64, 108, 235, 357, 358, 395, 429
eroin 415, 416, 417, 418, 419, 427, 431
Ersoy, M. Akif 293
Ersü, Vehbi 315
Ertegün, Ahmet Münir 28, 45, 51, 53, 62
Ertem, İlhami 46, 117, 118, 420, 422, 615
Erzurum Atatürk Üniversitesi 212, 619
Esenbel, Melih 399, 409, 479
Es, Hikmet Feridun 206, 208
Esir Türkler 258
Esmer, Ahmet Şükrü 54, 111, 121, 384
Evliyaoğlu, Gökhan 126, 401, 402
Eyüboğlu, Bedri Rahmi 215, 522
Eyyübi, Selahaddin 567
Ezine, Celalettin 527
Faik, Sait 31, 34, 108, 137, 157, 215, 236, 529, 586
fark etme eşiği 64, 554
Federal Uyuşturucu Maddeler Dairesi 417, 607
Felek, Burhan 52, 53, 175
Felsefi İnançlar 548
Fenerbahçe Spor Kulübü 47
Fenik, Mümtaz Faik 137, 236, 529, 586
Fenmen, Şefik 325
Fergan, Eşref Edib 42, 615
Ferler, George 224
Fikret, Tevfik 54, 235
Filistin Uzlaşma Komisyonu 252
Finletter, Thomas 356
Florida Üniversitesi 213
Ford, Gerald 213, 477, 478
Ford Vakfı 213
Fuad, Beşir 337, 338, 518, 620
Fuat Paşa 520
Galatasaray Lisesi 48, 51, 54, 58, 153
Galton, Francis 517
Garanti Antlaşması 397, 400, 405, 450, 452, 462, 464
Garih, Üzeyir 144
Gazete Magazin 39
Gedik, Namık 316, 337, 338
Genç Hıristiyanlar Cemiyetleri 374
Genç Türkler 239
Genelkurmay Başkanı 34, 181, 195, 234
Genelkurmay Başkanlığı 180, 225, 615
General Kasım 282
General Norstad 306, 354
Gezmiş, Deniz 381, 388
Gomez, Maximo 81
Gökalp, Ziya 54
Gökay, Fahrettin Kerim 374, 528, 586
Gökçen, Sabiha 138, 139
Gökmen, Oğuz 262
gönüllülük dönemi 390, 482, 504
görev belgesi sorunu 225
Göze, Ergun 155, 619
Gramsci, Antonio 97
Granda, Cemal 539, 615
Grew, Joseph 245, 602
Grivas, Georgias 449, 450
Guantanamo Üssü 85
güçlendirme 46, 581
güçlülük 512, 513, 515, 521, 526
Güler, Abdurrahman 375, 550, 615
Günaltay, Şemsettin 292, 293
Güneş, Turan 36, 42, 61, 444, 521, 615, 616
Güneydoğu Asya Antlaşması Örgütü(SEATO) 257
Güney Kore 88, 155, 160
Gürsel, Cemal 58, 305, 306, 307, 332, 338, 342, 357
Güventürk, Faruk 576
Hacettepe Üniversitesi 213, 214, 614
Hadise (Gazete) 31
Hafta dergisi 58
Halefoğlu, Vahit 248
Halis, Keriman 333, 542
Halk Dağıtma Birliği 35
Halman, Talat Sait 383, 619
Handley, William 419, 424
Hare, Raymond 389, 395
Harp Okulu 163, 321, 334
Harris, George 351
Harvard Üniversitesi 117, 213, 338, 593
Haşhaş Krizi 11, 20, 232, 316, 413, 414, 415, 432, 433, 443, 496, 614
Havana Limanı 83
hayal kırıklığı 20, 135, 166, 389, 400, 405, 508, 570
Hayat dergisi 205
haydut devletler 90
Hayrullah Efendi 233, 234, 613
hazırbulunuşluk 504
Hearst, William 82, 83
Hegemonya Kavramı 97
Henderson, Loy 282
Henry, William 75, 104, 184, 245, 431, 444

Levent Şahverdi Arşivi

Hevesi, Eugene 251
Hikmet, Nazım 35, 43, 124, 141, 149, 151, 206, 208
Hitler, Adolf 112, 240, 278, 301, 576
Hollanda Bilimler Akademisi 214
Hür Dünya 149, 279, 365, 585
Hürriyet gazetesi 126, 154
Hürriyet Partisi 311
Hüseyin, Saddam 36, 40, 50, 108, 112, 144, 150, 522, 523, 542, 556, 560
Hz. Ali 144, 560, 566
Hz. Hamza 144, 566
Hz. Muhammed 144
IMF 99, 167, 295
İncirlik Üssü 605, 613
Ingersoll, John 418, 419
İnönü, İsmet 604, 606, 607, 616, 618, 621
Irmak, Sadi 479
Irwing, Spencer 247
Işık, Hasan Esat 619
Islahat Fermanı 497, 519
Işık, Hasan Esat 19, 48, 324, 523, 540
İç Matbuat Dairesi 43
İçtimaiyyat 54
ikame ürün 426, 427
ikili antlaşmalar 128, 186, 187, 192, 193, 226, 232, 339, 441, 497, 586
İllinois Üniversitesi 213
iman-küfür 141, 149
İmre, Nahit 178
İnan, Afet 575
İnce, Celal 210
İncirlik Üssü 113, 229, 346, 434
İngiliz Parlamentosu 72
İnönü, İsmet 21, 27, 28, 29, 42, 47, 107, 108, 109, 110, 114, 119, 150, 151, 153, 163, 171, 174, 183, 286, 287, 288, 290, 291, 292, 294, 295, 296, 298, 299, 300, 301, 310, 313, 314, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 341, 357, 359, 360, 363, 389, 393, 394, 395, 396, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 429, 430, 494, 507, 508, 570, 590
İnönü Vakfı 396
İran İslam Devrimi 480
İran Şahı 431
İslâmcılık 19, 578
İsrail 69, 108, 229, 243, 250, 251, 252, 257, 258, 264, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 372, 414, 433, 434, 477, 479, 492, 557, 558, 573, 607, 615
İstanbul Üniversitesi 151, 213, 215, 314, 621
İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği 151
İstatistik Umum Müdürlüğü 32, 188
İstiklal Mahkemeleri 50, 311, 314
İstiklal Marşı 19, 49, 562
İttifak Antlaşması 165, 394
İzak Rabin İsrail çalışmaları Merkezi 557
Jackson, Andrew 76, 93, 599
Jefferson, Thomas 78, 81
Johnson, Lyndon 18, 79, 88, 114, 115, 161, 162, 163, 171, 175, 225, 268, 343, 344, 354, 360, 363, 365, 379, 384, 385, 388, 389, 390, 391, 396, 397, 398, 399, 400, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 435, 438, 440, 442, 447, 449, 450, 458, 461, 462, 486, 494, 507, 508, 570, 581, 584, 585, 601, 607, 614, 616, 620
Jön Türkler 521
Jüpiter Füzeleri 129, 344, 350, 351, 352, 606
Jüpiter Füzeleri Antlaşması 351
Kabaklı, Ahmet 19, 577, 578, 579
Kadri, Yakup 33, 215, 532, 533, 535
Kağızmanlı Cemal Hoca 143
Kalıpyargılar 549, 550
Kanalı Kullanan Ülkeler Konferansı 268, 269
Kanıgür, Vedat 230
Kanlı Noel 393
Kansu, İsmail 182, 575, 576
Kansu, Şevket Aziz 182, 575, 576
Kanun Dışı Birleşmeler ve Nesebi Sahih Olmayan Çocuklar Hakkında Rapor 38
Karabekir, Kazım 38, 41, 543, 614
Karaborsa 33, 311, 317
Karacan, Ali Naci 54, 136, 137, 153, 154, 616, 621
Karadeniz Teknik Üniversitesi 212
Karal, Enver Ziya 214, 306
Karamancı, Mehmet Fatih 216
Karaman, Suphi 305
Karaosmanoğlu, Fevzi Lütfi 35, 131, 135, 157, 158, 532, 616
Karay, Refik Halid 40, 60, 61
Karlofça Antlaşması 513, 514
Keating, Kenneth 74
Kelepçe (Gazete) 31
Kemal, Namık 47, 50, 69, 239, 250, 257, 286, 290, 311, 322, 470, 508, 515, 517, 520, 524, 525, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 560, 565, 566, 591, 602, 603, 612
Kennan, George 102, 165, 185

Levent Şahverdi Arşivi

Kennedy, John 79, 88, 93, 94, 141, 190, 352, 353, 354, 356, 365, 366, 367, 368, 374, 375, 618
Kennedy, Robert 79, 88, 93, 94, 141, 190, 352, 353, 354, 356, 365, 366, 367, 368, 374, 375, 618
Kissinger, Henry 617
Kıbrıs Barış Harekâtı 452, 466, 593, 608
Kıbrıs Harekâtı 435, 448, 449, 463, 470, 476, 482, 499
Kıbrıs Meselesi 182, 585
Kıbrıs Türk Federe Devleti 479
Kılıç, Altemur 139, 206, 253
Kırca, Coşkun 423
Kırdar, Lütfi 321, 606
Kızılderili 70, 72, 75, 76, 77
Kızıl Moskof 143, 150
Kız Kulesi 29, 55
kimlik 487, 492, 505, 530, 531, 532, 533, 536, 545, 557, 559, 566, 571, 572
Kissinger, Henry 102, 338, 430, 431, 433, 444, 458, 460, 461, 471, 472, 474, 479
Klerides, Glafkos 450, 453, 461
Kocaman, Abdulvahap 143, 204
Koçyiğit, Hülya 319
kognitif (bilişsel) katılık 553
Kolomb, Kristof 77, 81
Kominform 243
Köprülü, Fuat 606, 620
Koraltan, Refik 28, 120, 286, 337
Kore Cumhuriyeti 131, 158
Kore Destanı 142, 143
Kore Yolu 136
Korle, Sinan 55
Korur, Ahmet Salih 327, 328
Korutürk, Fahri 182
Köksal, Osman 305
köle ticareti 70, 71
Köpek Davası 339
Köprülü, Fuat 28, 110, 111, 112, 132, 153, 173, 250, 251, 262, 293, 302, 310, 330, 336, 337, 338, 339, 552, 575
Kruşçev 12, 238, 243, 281, 283, 323, 346, 347, 348, 352, 353, 354, 355, 356, 438, 439, 552
Küba Krizi 619, 620
Küçük, Sami 619
Kuntay, Mithat Cemal 37
Kunuri 147, 148, 149, 157, 159, 160, 161, 162, 163
Kunuri Destanı 157, 159
Kurt, Fethi 180
Kuvvetlerin Statüsüne Ait Antlaşma 196, 218
Kuzey Atlantik Antlaşmasına Taraf Devletler Arasında Kuvvetlerin Statüsüne Dair Sözleşme 218
Kuzey Kore 131, 156, 157, 158, 267
Kuzey Kuşağı 243, 257, 258, 605
Küba Krizi 12, 18, 20, 171, 182, 352, 354, 356, 359, 360, 362, 363, 390
Küçük Hüseyin Efendi 144
Küçük Kaynarca Antlaşması 514
Küçükömer, İdris 436
Küçük, Sami 144, 193, 278, 279, 305, 393, 514
Kültür Antlaşması 17, 187, 497
Lahey Afyon Sözleşmesi 416
Lansing, Robert 141
Leon, Papa XIII 83
liberal 252, 253, 287, 288, 290, 294, 295, 302, 549, 605
Life dergisi 205
Lincoln, Abraham 81, 600
Lodge, Henry Cabot 245
Londra Konferansı 391, 394
Lozan Barış Konferansı 153
Lübnan Krizi 349, 390
Lütem, İlhan 209, 618
Macbeth, Gilbert 105
Madanoğlu, Cemal 305, 341
Maine Zırhlısı 83
Makarios 12, 392, 393, 394, 451, 452, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 463, 608
Manifest Destiny 90
manipülasyon 82, 83
Mardin, Ömer Fevzi 144, 197, 508, 511, 513, 519, 520, 524, 526, 535, 618
Mareşal Slim 270, 527
Marshall, George 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 127, 128, 130, 160, 166, 187, 295, 301, 317, 401, 492, 582, 604, 615
Marshall Planı 117, 118, 128, 166, 295, 615
Marshall Yardımı 116, 117, 120, 401
Marti, Jose 81
Matbuat Umum Müdürlüğü 43
Mauretania Transatlantiği 236, 237
McArthur, Douglas 15, 135, 152
McGhee, George 129, 188, 262, 264, 363, 618
McKinley, William 83, 87, 88, 93, 245
McNamara, Robert 182, 217
Melville, Herman 69
Menderes, Adnan 21, 28, 35, 132, 133, 134, 152, 168, 174, 212, 234, 243, 252, 260, 261, 262, 264, 270, 275, 277, 281, 282,

Levent Şahverdi Arşivi

284, 286, 287, 288, 289, 291, 302, 312, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 346, 350, 351, 359, 418, 430, 470, 500, 590, 605, 606, 611, 612, 614, 617, 618, 620, 621
Merkezi İşbirliği Örgütü (CENTO) 284
Merzifon Amerikan Koleji 64, 616
Milli Eğitim Bakanlığı 618
Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) 619
Mıhçıoğlu, Cemal 384
Michigan Üniversitesi 366
Millet Partisi 43, 151, 229, 298, 302, 311
Milli Birlik Komitesi 181, 337, 340
Milli Eğitim Bakanlığı 48, 208, 213, 215, 380
milli gurur 173
Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) 384
Millileştirilmiş Batılılaşma 574
Milli Selamet Partisi 443, 451
Milliyetçi Demokrasi Partisi 248
milliyetçilik 139, 173, 174, 175, 277, 287, 444, 464, 532, 575, 577
Milliyet gazetesi 153
Missouri Zırhlısı 29, 46, 61
Mitchell, John 422
Molotov 45, 604
Mondale, Walter 423, 424
Monroe Doktrini 73, 74, 75
Monroe, James 73, 74, 75, 77, 79, 125, 164
Montrö Antlaşması 62
Morgenthau 96
Morrison, Allen 221, 606
Moynihan, Patrick 419, 420
muasır medeniyet 127, 379, 591
Mumcu, Uğur 327
Musaddık, Muhammed 141, 234, 259, 260, 270, 282, 612
mutlak itaat 487
muvazaa 298
Nadi, Nadir 51, 113, 123, 190, 191, 236
Nadi, Yunus 51, 113, 123, 190, 191, 236
Namus 149
Nasır, Cemal 258, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280
NATO Antlaşması 192, 226
NATO Bakanlar Konseyi 167
NATO Genel Merkezi 178
Nazar, Ruzi 267, 268, 611
Nebreska Üniversitesi 212
Nehru 266, 267
New York Herald gazetesi 79
Nixon Doktrini 73
Nixon, Richard 73, 94, 365, 366, 417, 418, 419, 420, 425, 426, 477, 496
Nuri, Celal 162, 234, 262, 270, 273, 278, 281, 298, 420, 528, 605, 619
Nye, Joseph 593, 594, 618
Observer 327
ODTÜ Öğrenci Derneği 384
OECD 99, 176
Ogan, M. Raif 43
Okyay, Osman 216
Olcay, Osman 424
Oliver, Lunsford 106
Omaha World Herald 86
Onar, Sıddık Sami 315
operasyonel kod 547
Orbay, Haşim 34, 144, 601
Orbay, Kazım 34, 144, 601
Orbay, Rauf 34, 144, 601
Orkunt, Sezai 195, 345, 348, 358, 618
Ortadoğu Komutanlığı 132, 167
Ortadoğu NATO'su 257, 284
O'Sullivan, John 91, 92
Otofobi 530
Ökte, Faik 34
Öktem, İbrahim 374
Öner, Kenan 292, 298
Özal, Turgut 248
Özdilek, Fahri 305, 334, 335, 431
Özel Harp Dairesi 447, 470
Pamir, Nuri 162, 619
Pamir, Puna 162, 619
Paris Antlaşması 72, 76
Paris Konferansı 509
Paris Zirvesi 348
Pars, Muhittin Baha 18, 19, 50, 235, 508, 613
Pasarofça Antlaşması 514, 515
Patrick, Mary Mills 199, 419, 420
Peker, Recep 110, 116, 289, 290, 291, 292, 296, 540, 576
Perin, Mithat 323, 324
Perle, Richard 218
Philadelphia Ledger's 86
Pierce, Franklin 81
Platt Değişiklikleri 85
Platt, Orville Hitchcok 84, 85
Podol Raporu 496
Podol, Richard 189, 190, 496
Polatkan, Hasan 316, 320
Polatlı Ortaokulu 384
Politik Psikoloji 544, 545, 613, 614
Politik Psikoloji Derneği 545

Levent Şahverdi Arşivi

Politik Psikoloji Merkezi 544, 545
Polk, James 79
popüler kültür 449
Portland Devlet Koleji 371
Post of Exchanges 228
Potsdam Konferansı 46, 62
Powell, Colin 216
Powers, Gary 346, 347, 348
Powhatan 76
pozitivist intihar 518
Princeton Üniversitesi 383
psikolojik dinamikler 482, 502
psikolojik iklim 16, 193, 362, 505, 506, 507, 594, 595
psikolojik regülatör 378
Psikolojik Savaş ve Propaganda Merkezi 288
psikopolitik anlam 510
psiko-tarih 544
Pulitzer, Joseph 82
Pulliam Davası 325, 615
Pulliam, Eugene Collins 325, 326, 327, 615, 617
Pusan Şehitliği 145
Pusula dergisi 163
Rado, Şevket 41, 205, 206
Rahmi, Hüseyin 215, 216, 523, 542
Rangel, Charles 444
Reader Digest 399
realizm kuramı 97
Remington, Frederick 82
Richard, James 94, 189, 216, 218, 281
Richardson, Elliot 420, 433
Robert Kolej 197, 199, 213, 215, 383, 601, 616
Rockefeller, Nelson 88, 170, 199, 206, 213, 214, 215, 593
Rockefeller Vakfı 199, 213, 214, 215
Roosevelt, Franklin 18, 50, 51, 74, 84, 85, 93, 95, 113, 260
Roosevelt, Kermit 18, 50, 51, 74, 84, 85, 93, 95, 113, 260
Roosevelt, Theodore 18, 50, 51, 74, 84, 85, 93, 95, 113, 260
Rotschild 83
Rubab 153
Rum Milli Muhafız Kuvvetleri 449
Rusk, Dean 79, 88, 352
Sadak, Necmettin 54, 454, 619
Safa, Peyami 19, 166, 278, 279, 529, 542, 619
Said, Nuri 145, 233, 262, 270, 273, 278, 281, 605, 619
Saka, Hasan 106, 108, 290, 292
Sampson, Nikos 451, 453, 459, 460, 461, 608
Samsun 19 Mayıs Lisesi 384
Sandina, Cesar 593
Saraçoğlu, Şükrü 47, 48, 153, 296
Sarol, Mükerrem 310
Sarper, Selim 45, 172, 306, 307, 339, 342, 352, 604
Saturday Evening Post 239
Saturday Review dergisi 237
Saunders, Harold 559
Savaşman, Sabahattin 329, 595, 620
Sazak, Emin 286
Scali, John 460
seçici unutma 64, 571
seçilmiş travma 566, 567
seçilmiş zafer 567, 570
Sedat, Enver 557, 558, 573
Sedat'ın Nobel Ödülü Kompleksi 573
Seferberlik Tetkik Kurulu 334
Selekler, Adnan 321, 620
Serbest Cumhuriyet Fırkası 153, 286, 291, 310, 541
Servet-i Fünun 153
Seydişehir Aliminyum İşletmeleri 436
Sherman, John 82
Shriver, Sargent 366, 367
Siyaset Psikolojisi 616, 619, 622
Sırat-ı Müstakim 293
Silah Ambargosu 182, 477
Sinnim-ni 148, 160
Sisco, Joseph 461, 473, 474
siyasal inanç sistemleri 505
siyasal kalıplar 505, 545
Siyaset Psikolojisi 544, 545, 557, 587
Siyaset Psikolojisi dergisi 544
Smith, Jacop 64, 86, 96
Smith, Judson 64, 86, 96
Son Havadis gazetesi 124
Sosyal Darwinizm 516, 614, 622
Soydan, Selim 319, 372, 381, 382, 614
Soysal, Mümtaz 189, 212, 380, 384, 385, 387, 620
Stalin, Joseph 46, 155, 161, 238, 438, 495, 547, 552, 577
Stanford Hapishanesi Deneyi 588
Stanford Üniversitesi 214
Suavi, Ali 520
Sunalp, Turgut 248
Sunay, Cevdet 357
Suriye Krizi 282, 284
Suriye Protestan Koleji 197

Levent Şahverdi Arşivi

Süveyş Kanalı 258, 261, 272, 273
Şahenk, Ferit 216
Şehabettin, Cenap 542
Şimşek, Mehmet 527
Şinasi 54, 520
Tahtavi, Rifa'a Rafi 233, 620
Talu, Naim 443
Tandoğan, Nevzat 34, 164
Tanpınar, Ahmet Hamdi 215, 527, 574, 614
Tanrıöver, Hamdullah Suphi 19, 48, 49, 575
Tanzimat Fermanı 519, 520
Tarcan, Selim Sırrı 40, 517
Tarcan Zeybeği 517
TBMM Darbeleri Araştırma Komisyonu 337
TBMM Tutanak Müdürlüğü 338
TC Devlet Teşkilatı Rehberi 203
Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 291
The Times gazetesi 359
Thornburg, Max 200, 302, 318
Thornburg Raporu 200, 302
Ticaret Vekâleti İaşe Müsteşarlığı 35
Time dergisi 47
Tito 243
Togan, Zeki Velidi 215
Toker, Metin 59, 167, 168, 171, 194, 217, 298, 299, 301, 310, 399, 518, 621
Topaloğlu, Ahmet 441
Topçu, Nurettin 145, 158, 616
Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkında Kanun 310
Toprak Mahsulleri Ofisi 36, 419
Toprak Mahsulleri Vergisi 36, 295, 543
Topyekûn Batılılaşma 516
Törehan, Habib Edip 236
Tör, Vedat Nedim 39
Trilateral Commission 593
Truman Doktrini 46, 73, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 113, 114, 116, 117, 122, 128, 130, 165, 181, 187, 196, 218, 264, 291, 301, 304, 305, 401, 501, 502, 582, 615
Truman, Harry 43, 46, 51, 63, 73, 74, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 111, 112, 113, 114, 116, 117, 121, 122, 128, 130, 143, 165, 179, 181, 184, 185, 187, 190, 196, 209, 218, 264, 270, 291, 301, 304, 305, 389, 401, 494, 501, 502, 577, 582, 604, 615
Tuivaii 77
Tulga, Refik 194
Turhan, Talat 215, 337, 338, 422, 430, 447, 470, 615, 621
Türk Atlantik Derneği 621
Türk, Cezmi 305, 599, 600, 602, 603, 604, 606, 607, 608, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622
Türkeş, Alparslan 606
Türkiye İşçi Partisi 607
Turnbull 455
Türk-Amerikan Derneği 248
Türk-Amerikan Dostluğu 120, 142
Türk-Amerikan Üniversiteliler Derneği 215
Türk Atlantik Derneği 248
Türkçü 516
Türk Dostu 16
Türkeş, Alparslan 144, 229, 284, 306, 316, 341, 443, 444, 459, 466
Türk Gladyosu 334
Türkiye Barışseverler Cemiyeti (TBC) 151
Türkiye Gençlik Federasyonları 422
Türkiye İşçi Partisi 343, 388, 441
Türkiye Köylü Partisi 311
Türkiyeli Yahudiler 250, 251
Türkiye Milli Talebe Federasyonu 385
Türkiye Milli Talebe Federasyonu Genel Kongresi 385
Türk Kahramanlığı 156
Türkkan, Reha Oğuz 206
Türk Mukavemet Teşkilatı 182, 395
Türk Ocağı Genel Başkanlığı 19, 48
Türk Ocakları Genel Kurultayı 50
Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması 45
Türün, Faik 157, 158
Twain, Mark 86, 87
Ulay, Sıtkı 334, 385, 386
Uludağ, Osman Şevki 1, 41
ulusal benlik 181, 492, 502, 521, 536
ulusal çıkar 25, 47, 96, 469, 491, 574, 584, 586
Ulus gazetesi 53, 56, 111, 311, 313, 572
Uluslararası Basın Enstitüsü 327
Uluslararası İslâm Devletleri Konferansı 265
United Press 235
Unutulan Savaş 156
Usta, Leyla Şahin 526, 527
UThant 355
uyuşturucu sorunu 416
Uz, Behçet 33
Üçüncü Demir-Çelik Kompleksi 436
ülke imajları 505
Ürdün Kralı Hüseyin 150
Ürgüplü, Suat Hayri 140, 141, 421
Üsküdar Amerikan Kız Koleji 198

Levent Şahverdi Arşivi

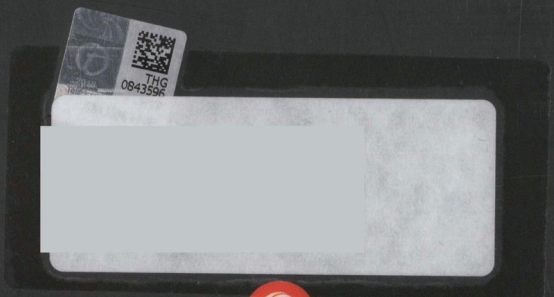
üstünlük duygusu 511
üzerinde güç 99
Vance, Sheldon 445
Vandenberg, Arthur 104
Vatan Cephesi 311, 312, 614
Vatan gazetesi 55, 204, 318
Vence, Cyrus 450, 481
Verdigil, Rıfat 230
Vergi Muafiyetleri Antlaşması 228
Versay Antlaşması 106
Vietnam Savaşı 368, 440
Virginia Üniversitesi 545, 558
Walker, Walton 147, 494
Wallace, Henry 104, 105, 184
Warner, John 423
Washington, George 45, 72, 75, 84, 113, 124, 135, 140, 150, 160, 166, 172, 210, 235, 236, 237, 239, 253, 323, 338, 352, 356, 367, 391, 395, 407, 423, 429, 444, 445, 460, 495, 599, 600, 601, 602, 607
Wavon 148
Wolf, Lester 444
Yalçın, Aydın 40, 108, 112, 164, 215, 235, 236, 239, 245, 252, 309, 381, 522, 613, 622
Yalçın, Hüseyin Cahit 40, 108, 112, 164, 215, 235, 236, 239, 245, 252, 309, 381, 522, 613, 622
Yalman, Ahmet Emin 132, 135, 137, 139, 140, 191, 198, 226, 236, 278, 325, 327, 575, 622
Yankee 79, 388, 410, 607
yanlış algılama 61, 553, 555
yapısal güç 99, 100, 497
yardımla kontrol 555
Yassıada 312, 316, 323, 327, 330, 334, 337, 339, 340, 341, 606, 611
yas süreci 569
Yavuzalp, Ercüment 315, 337
Yazıcı, Tahsin 145, 147, 148, 159, 622
Yeni Ekonomi gazetesi 116
Yeni İsrail 69
Yeni Kenan 69
Yeni Türkiye Partisi 376
Yeşilhisar 313, 314
Yıldız, Ahmet 2, 167, 180, 186, 198, 227, 262, 288, 289, 299, 305, 306, 333, 335, 338, 339, 429, 430, 431, 458, 501, 623
Yılmaz, Kemal 108, 174, 199, 205, 206, 253, 470, 618, 623
Yılmaz, Mesut 108, 174, 199, 205, 206, 253, 470, 618, 623
Yön dergisi 381
Yumuşak Güç 618
Yunan Cuntası 451, 459, 460
Yücel, Hasan Âli 153, 509, 510
Yüksel, Bayram 145
Yüreğir, Remzi 35
Yürüten, Senihi 138
Zafer gazetesi 137, 312
zihinsel kalıplar 255, 483
Zihinsel Kalıpları ve İnsanlar Arası Etkileşimleri Araştırma Merkezi 545, 558
Ziya Paşa 520, 526
Zorlu, Fatin Rüştü 119, 120, 169, 235, 243, 266, 267, 268, 274, 316, 320, 321, 322, 323, 324, 330, 337, 338, 351, 456, 605, 616, 618
Zürih Antlaşması 392, 393
Zürih Zirvesi 391

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Missouri Gemisi İstanbul'a demirlediğinde takvim yaprakları 5 Nisan 1946 Cuma gününü gösteriyordu. İkinci Dünya Savaşı bitimindeki bu kritik tarih, Cumhuriyet Türkiye'sinin kaderini şekillendirecek gelişmelerin başlangıcıydı. Mecliste yapılan konuşmalar ve gazetelerde yayımlanan yazılar ABD'nin Türkiye'de sempatiyle anıldığını, iyiliksever, koruyucu ve kurtarıcı bir imgeyle baş tacı edildiğini hatta kutsandığını gösteriyordu. Başbakan Şükrü Saraçoğlu için ABD "Dünyanın en mükemmel çocuğu" idi. CHP vekili Muhittin Baha Pars Amerikan Başkanı Roosevelt için "Peygamber gibi temiz ve kusursuz" nitelemesinde bulunmuştu. Celal Bayar ise Türkiye için NATO'nun "imanlı bir uzvu" diyordu. Türkiye'nin siyasal ve kültürel elitine hâkim olan bu duygusal atmosfer yaklaşık yirmi yıl boyunca devam etti. 5 Haziran 1964 günü ABD Başkanı Lyndon Johnson tarafından İsmet İnönü'ye yazılan mektup, Türkiye'deki yerleşik Amerikan romantizmini sarstı. O günden sonra Türkiye ABD ilişkileri hiç bir zaman 1950'lerdeki altın yıllarına dönemese de, ABD'nin Türkiye üzerindeki belirleyici etkisi devam etti.

Mücahit Gültekin, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Psikolojisi* kitabında ABD'nin Türkiye'ye askeri/siyasi/ekonomik ve kültürel anlamda yerleştiği yıllarda iki ülke arasında yaşanan olaylardan yola çıkarak, bu ilişkinin psikolojik dinamiklerini etraflı bir şekilde ortaya koyuyor. Kitap temelde şu sorulara cevap aramaktadır: ABD Türkiye'ye nasıl bu kadar kolay yerleşebilmiştir? Kendi aralarında kıyasıya rekabet eden partiler ABD söz konusu olduğunda nasıl görüş birliği içinde olabilmektedir? Türkiye Ermeni meselesi, Küba Krizi, Kıbrıs ve terör meselesi gibi hayati konularda çatıştığında bile niçin ABD'yle birlikte hareket etmeye devam etmektedir? Türkiye ABD'nin çıkarlarına zarar verdiğini anladıktan sonra bile niçin ABD'den vazgeçememekte, bu ilişki her defasında güncellenip, güçlenmektedir? Bu yönüyle kitap, zengin bir malzemeyi analitik çerçeve içinde kullanan ve siyaset psikolojisi alanının hakkını veren değerli bir çalışma.

PINAR

9 789753 524600

Levent Şahverdi Arşivi